

تېگەھىن جفاكى

۹

لۆژىكا ھزر كرنى

خواندنهك بۆ بهرهمين جفاكبينى يا د. عهلى وهردى

بهره فكرن
د. عارف جيتۆ

تېگەھىن جفاكى و لوژىكا ھزر كرنى

تېگەھىن جفاكى و لۇژىكا ھزر كرنى

خواندنهك بۆ بهرهمين جفاكىنى يا د. د. عەلى وەردى

بەرھەفكرن
د. عارف حيتۆ

۲۰۱۸

لەسەر بودجەى (پايتەختى رۆشنىرى) چاپ كراوه

ناقى كىيى: تېگەھېن جفاكى و لوژىكا ھزركرنى:
خواندنهك بو بەرھەمېن جفاكىنى يا د. عەلى وەردى
باپەت: جفاكى
بەرھەفكرن: د. عارف حيتو
بەرگ و دەرھېنانا ھونەرى: نامق ھەورامى
ھژمارا سپاردنى : ۷۸ سالى ۲۰۱۸
تيراژ: ۵۰۰ دانە
چاپ: چاپا ئىكى / چاپخانا شەھاب - ھەولېر

پیشگوین

ئەگەر ھەر کەسەک بەرئ خوە بدەتە دویلاب و رفاکیت کتیبخانە یین زانکو یین ئەمیریکی، دئ د جەدا زانیت کو پترترین دویلاب یین کۆمەلناسیئە. کۆمەلناسی ئی، گەلەک پشکن و پترین ریژەیا کتیبین کۆمەلناسی دگەقنە دناف پشکا گوهورینا جفاکیدا Social Change. ئەقە مە دگەهینتە ھندئ کو گوهورینا جفاکی گرنگترین بابەتە د کۆمەلناسیئە و بیاقەکی مەزن دناف لیکۆلینین سوسیولوژی یین ئەکادیمیە ھەیه. ھەمیشە، ب ھزاران کتیب و کۆفار و گۆتارین جفاک گوهورین، ب بەردەوامی ل ئەمیریکی د ھینە ئەنجامدان و بەلاکرن. ھەرچەندە ل ئورویا ئی ھەر وەسانە، لئ ل ئەمیریکی پترە، چونکو ھەر ژ رۆژا دامەزراندنا وئ و ھەتا ئەقرو، پترترین و مەزنتین پارچەیه ل سەر رووی زەمینئ کو گوهورینین جفاکی دیتین و ئەنجامدین. ھەر وەسا گەلەک جۆرین جفاکان تیدا ژاینە و ھەموو جفاک ب ھەقرا بەر ب شارستانیئەکیقە دچوون کو فەر بوو ل گورەئ فەلسەفا لیبرالی یا دیموکراسی بایە، ئەقجا نەچار بوون کو خوە بگوھورن و تیگەھئ پیقگە ژیانئ دناف خوەدا بچەسپین داکو کەلچەرەکی ھەفیشک و پیشکەفتی دناف خوەدا پەیدا کەن.

ئەقە کیشەیهکا مەزن بوو، ھەتا نۆکە ئی شینوارین وئ ماینە د ژیاننا جفاکی یا ئەمیریکیدا. ئەو ب خوە، دوو تەوہرین سەرەکی ھەقکیشا جفاک گوهورینئ کونترۆل دکەن، ئەو ئی: تەوہرئ ستوونی Vertical و تەوہرئ ئاسویینە Horizontal. تەوہرئ ستوونی ئەوہ یئ پەیوہندی ب دەمی یان چاخیقە ھەئ کو ژ کەقناریئ بەرەف نوویاتیقە دەیت. ژ نناف ژیاننا ھۆزاتی و خیلەکاتیئ بەرەف ژیاننا شارستانیئە دەیت. ژ ھزرا سادە بەر ب ھزرا نوو یا زانستیقە دەیت. تەوہرئ ئاسویئ ئەوہ یئ پەیوہندی ب خوە گوهورینا جفاکین ژ ھەقدوور و نە قیککەفتیقە ھەئ کو بەرەف جفاکەکی قیککەفتی و نیزیکبووی و تیکھەلقە دەیت داکو پی بگەھنە پلا ھەقژیناتیئ و بی ئاریشە د

که تواری هردو چه قین شارستانییدا بژین: شارستانی یا دهرامه تی (ماددی) و شارستانی یا رهوشتی (ئه خلاقی).

ب کورتی، ئه و جفاک گوهورینا کومه لناس و زانا یین سوسیولوژی بزاقی بو دکهن، ئه وه یا جفاکی به رهن ژیانه کا پوزه تیف و بی ئاریشه فه دهت. ئه و جفاکین ژ کومه کا کومه لان پیک دهین، ل بهر سیبه را سه روه ری یا یاسایی پیکفه د ژین و ریزگرتنی ل تایبه تمه ندی یین هه ف دگرن کو هه ر کومه له ک هه ست ب ژییاتی یا وی یاسایی و پاراستنا تایبه تمه ندی یین خوه بکه ت.

ژبو چاره سه رکرنا نه خووشی یین جفاکی عیراقی، عه لی وه ردی د نفیسینین خوه یین جفاکاناسییدا پتر گرنگی ب ته وه ری ئیکی (ستوونی) دا بوو. ب نه مازه بی، ئه واکتور عارف حیو د قی کتییبیدا ب دووانی یا لوژیکا که فن و نوو دده ته نیاسین. وه ردی بابه تی میژوویی (ئانکو ته وه ری ستوونی) کر بوو زه مینه خووشکه ر ژبو دویفچوونین خوه یین کومه لناسی. ئه م د کارین بیژین کو دکتور عه لی وه ردی وه ک میژووناسه کی جفاکی یان ژی وه کو جفاکاناسه کی میژوویی د نفیسی... هه ردوو راستن. چالاک یین وه ردی ب بیاقی عیراقا عه ره بیقه گریدایی بوو، نه ب هه موو عیراقیقه. وی بایه خ ب جفاکی عیراقا عه ره بی ب تنی ددا و لیکو لینین خوه ل سه ر ئه نجام ددان. له وما ئه م د کارین گازندئ ژی بکه یین، لی د هه مان دهمدا، ئه م د کارین سوپاسی یا وی ژی بکه یین کو ئه ف به ره مه بو هه موو عیراقی پیشکیشکرن. ده می عه لی وه ردی ل ئه میتریکا دخواند، هینگی بابه تی دویفچوونین ئه کادیمی یین کومه لناسی د کاملانی یا خوه دا بوو، نه خاسمه ئاریشه یا که سین ره ش و سپی ل گوپیتکی بوو کو نیقه کا جفاکی ئه میتریکی دگهل جودابوونی بوون و نیقا دی نه دگهل بوون. ل وی سه رده می، ب به اتترین تایبه تمه ندی جفاکاناسی یا ئه کادیمی یا زانینگه هان بوو. گه له ک که س ژبو خواندنا زمانی یان میژوویی یان فیزیایی یان نوژداریی دچوونه ئه میتریکا، لی ده می فه دگه ریانه فه وه لاتین خوه، پسپوورین جفاکاناسی بوون. ژبه ر قی چه ندئ، ئه ز دیبژم عه لی وه ردی ده یندار و ده ستگرتی گه شه سه ندنا کومه لناسی یا وی قوناغییه. عه لی وه ردی ل بهر شه وقا قی گه شه سه ندن،

هه موو به رهه مین خوه یین کومه لناسیی نفیسین. ب نه مازه یی، ئەوین ل سەر بناغی هه ڤرکی یا جفاکی نفیسین.

ئەف کتیبیا دکتور عارف حیتوی نفیسی، بیگومان دی مفاداری یا خوه ژبو خوانده قانی کورد هه بیت، ب تایه تی ئەوین نه شین عه ره بیی بخوینن یان ئەوین ده لیقه بو چینه بووی کو هنده کی ژ تیگهه و هزروبو چوونین عه لی وهردی بزانی. چونکو گه له ک تشتین کومه لناسیی هه نه دناف هه موو جفاکین روژ هه لاتا ناڤیندا هه ڤیشکن، وه کو عه شیره تگه ری و گوندایه تی و بها یین کومه لایه تی... هتد. هه تا لوکه کی، مروف د کارت هنده ک ژ بابه تین عه لی وهردی، ب تامه کا کوردی د فی کتیبیدا بخوینیت. بیگومان سه یدای عارف حیتوی زحمه ته کا مهن و دریز و موکم ب به ره ڤکرنا فی کتیبیقه برییه، چونکو نفیسین د بواری زانستین مروفايه تییدا (Human Science)، نه کاره کی ب سانا هییه. ئەف رهنگی نفیسینی پیدفی ب زمانه کی باش و دهوله مند هه یه. نه خاسمه مه کوردان هه تا ئەڤرو ژی، کیماسییه کا مهن د بواری زاراڤین زانستیدا هه یه. زاراڤ یان تیرم که ره سه ته کی هه ره گرنگه ژبو وان نفیسینن په یوه ندی ب زانسته کی دیار کریقه هه ی، نه مازه ده می ب شیوه یه کی زانستین بابه تییا نه Objectivity دهیته نفیسین.

من ئەف کتیبه ب چافی ریزگرتنی خواند و هیڤیدارم کاک دکتور عارف هه ری به رده وام و سه رکه فتی بت ژبو خزمه تکرنا زمان و ره وشه نییری یا کوردی و کتیبخانا مه یا کوردستانی ب به ره مین خوه بخه ملینیت و دهوله مند بکه ت.

پروفیسور د. به درخان سندی
ماستر و دکتورا ب دهروونزانی
زانکو یا ویلز/ بریتانیا
گولان- ۲۰۱۷

پشکا نیکی

دیتنیں وەردی ل سەر رەفتار و
سروشتی مروّقان

دەستپىڭ

گەريان دناڧ بەرھەمىن (د. عەلى وەردى)دا، مىنا گەريانىيە دناڧ باخچەيەكى مشتى گولېن رەنگاورەنگ و جواندا. گولېن ھەمەرەنگ و فرەبېھن، مىناكەكى ئىكگرتىي جوان ددەنە جھەكى دەستنىشانكرى. ددەمەكى دياركرىدا، مروفەك دەيت و دەمەكى خۆش و ئارام ب دىتن و بېھنكرنا گولان دبۆرىنىت. ئەڧ ئارامى و خۆشى يا وەرگرتى، تىن و ڧەژەنەكى ددەتە مروفى كو ب چاقەكى مشت گەشېبىنى و خۆشى سەحكەتە ژيانى. ئەڧجا ب گرنگى و پويتەدان، دى سەرەدەرىي دگەل جە و سەرەدەمى خوە كەت. جھى دەستنىشانكرىي باخچەي، جوانىيەكا سەرنجراكىش ددەتە ھەمى بياڧىن جھى و ئەو دەمى ل ڧى جھى جوان دەيتە بۆراندن، خۆشىيەكى ددەتە وى سەرەدەمى مروف تىدا د ژىت. جوانى يا جھى و خۆشى يا دەمى، مڧايەكى دەروونى ددەنە مروفى كو ھەردەم دى بەرەڧانىي ژ مان و بەردەوامى يا جوانى و خۆشى و مڧادارى يا خوە كەت. خواندنا بەرھەمىن وەردى ژى، مىنا سروشتى ڧى بەخچەي بەخشندەيە: خۆشى يا ب سەرەلبوونى و مڧايەكى ئەپستىمى تىگەھشتى بۆ خواندەڧانى پىشكىش دكەت. ب درىژاھى يا چل سالان يان زىدەتر، د. عەلى وەردى ل سەر ئاخەكا پىشنگو ھاڧىتى كار كرىيە ھەتاكو شىاي ڧى بەخچەي مشتى گولېن رەنگاورەنگ پىشكىشى جڧاكى عىراقى بكەت.

ھەروەكو دبىژن چ داھىنان ژ ڧالاھىي ناھىن، لى ڧەرىژا كۆمەكا رەنج و بەرھەمىن ل سەرىك كۆمبوويە، كو ب ئاوايەكى نوويى ھەڧگونجايى دگەل پىدڧى بىن سەرەدەمى دەيتە ئاڧراندن. ژبۆ ڧى ئاڧراندنى ژى، عەلى وەردى خوە ب كوورى داھىلا ناڧ ھەموو بزاف و نىرىنن بۆرى بىن دەربارەي كەلتۆرىن ھەمەجۆرىن جڧاكان، پاشى ب ھندەك دىتنىن شروفەكارى و ھەلسەنگاندەيى، سەرەدەرى دگەل كەلتۆرى بۆرى و ھەيىي جڧاكى عىراقى كر كو پروفى دىتنەكا زانستى و سەرەدمىيانە ژبۆ پاشەرۆژى بدانىت.

پىشتى خواندن و دويفچوونا ھەموو بەرھەمىن چاپكرى بىن ڧى زانايى پىر بەرھەم و داھىنەر، مە ھەولدايە خواندەنەكا پىتاسەيى و ھندەك جاران بەرگومانكرى و پرسىياركەر د بەرھەمىن وەردىدا بكەين و د چوارچوڧى

کتیبه کیدا بدانیه بهردهستی خواندهقانی کورد. هه‌رچه‌نده (د. عه‌لی وه‌ردی)، خوه ل جفاکی کوردی و کوردستانی نه‌کریه خودان، لی جفاکی کوردستانی ژی به‌ره‌م و چیکریی که‌لتوری ئیسلامییه، دناڤ چوارچوڤی ده‌وله‌تا ئوسمانلیدا و پاشی دناڤ عیراقه‌کا چیکریدا ژیا‌یه و گه‌شه کریه. د هه‌مان سه‌ربوری دیرۆکی بین هزری و که‌لتوری بین عیراقیدا بوریه و پی داخ‌بار بوویه. ئە‌ق‌جا پرانی یا دید و بۆ‌چوونین وی بین ل سه‌ر عیراقی، ژبو جفاکی کوردستانی ژی ده‌ست‌ده‌ن.

ئه‌ڤ کتیبی ل به‌ر ده‌ستی وه، مه‌ ل سه‌ر سی پشکان دابه‌شکریه: پشکا ئیکی خواندنه‌کا گشتیه ژبو پاشخانا جفاکی یا که‌کوله‌ری و دیتین وی ل سه‌ر کومه‌کا بابه‌تین هه‌قه‌ند ب سروشت و ره‌فتار و که‌سایه‌تی یا مرو‌قیقه. هه‌روه‌سا مه‌ ئاماژه ب هنده‌ک بۆ‌چوونین وی بین تایبه‌ت دایه، ل سه‌ر تیورا مارکسیزمی و هه‌لو‌یستی وی ژ شیوازی زمانی نفیسینی و رۆلی هه‌لبه‌ستی د شه‌هرسانی یا نوودا. د پشکا دوویدا، مه‌ خواندنین جوداجودا ل سه‌ر هه‌ر به‌ره‌مه‌کی نفیسه‌ری کریه و ب شیوه‌یه‌کی پیناسه‌یی و شو‌ڤه‌کاری پیشکیشی خوانده‌قانی کورد کریه. هه‌ژی گوته‌ کو ئە‌ڤ خواندنین پیناسه‌یی د سه‌رده‌مین جوداجودا دا هاتینه‌ نفیسن و به‌لاکرن. د پرانی یا جاراندنا که‌جوین و دووباره‌کرنا هنده‌ک تیگه‌ه و هزری پیشکیشگری تیدا هه‌نه. ئە‌ڤ شیوازی که‌جوین و دووباره‌کرنا بابه‌تان د کتیبین خوه بین جوداجودا دا، ساخ‌له‌ته‌که‌ د پرانی یا نفیسنین وه‌ردیدا ده‌یته‌ دیتن. مه‌ ژی هه‌مان شیوازی ژبو هه‌ردوو پیشکین ده‌ستپیک‌ی په‌یره‌و کریه کو خوانده‌قانی بکه‌ینه‌ د ئە‌تموسفیره‌کی مینا شیوازی نفیسینا وه‌ردیدا. ئو داکو خوانده‌قانی کورد ب سه‌ر دید و بۆ‌چوونین بکارئینایی و ئاماژه‌پیکری هه‌لبیت، مه‌ دو‌یفچوونا پرانی یا وان زانا و فیلسوفان کر کو وه‌ردی (ژبو ئاڤاکرن و په‌ژراندنا دیتین خوه)، مفایه‌کی زانستی یان دیرۆکی یان ژی جفاکی ژی وه‌رگرت بیت و مه‌ کره‌ د چوارچوڤی پشکا سییدا. ئە‌ڤ پشکه‌ تایبه‌ته‌ ب په‌راویزین بابه‌تانقه‌ کو ژ پیناسه‌یه‌کا کورت یا هه‌ر زانا یان فیلسوفه‌کی پیک هاتیه‌ داکو خوانده‌قان لی که‌گه‌ریت، ئە‌گه‌ر قیا پیزانینین پتر و کوورتر ب ده‌ستقه‌ بینیت.

ب شیوهیه کئی گشتی، تیورا علی وهردی ژبو شروقه کرن و تیگه هشتنا سروشتی مروقی ب گشتی و جفاکی عراقی ب تایه تی، ل سهر سی مگرتی بین تا راددهیه کی تیکره س و ههفته مامکر رادوهستیت: مگرتی یا ئیکی کو ههفرکی یا دناقبه را شیوازی رهفتارین جفاکی بهدوی و شههرستانیندایه، ئەف مگرتیه ژ زانای عهره ب ئین خه لدوون (۱) وهرگرتیه. مگرتی یا دووی ل سهر دوو روویاتی یا که سایه تییه کو ژ سوسیولوژیستی ئوروی مه کایه ر (۲) وهرگرتیه. مگرتی یا سیی ژ، دهر باره ی نه شازی یا جفاکیه و ژ سوسیولوژیستی ئەمیریکی ئوگیین (۳) هاتییه وهرگرتن. ب فان ههرسی مگرتیان ههفرکی بین دیرین و دوورویاتی یا مروقان ئاشکرا دکهت و فهریژا هزرین عهره بی و ئوروی و ئەمیریکی دناق ئامانه کیدا تیکههل دکهت کو پیکهاتهیی تیوره کا جفاکی یا نوو ژئ چیکهت. بنگومانه کو ئەف رهنجا بچووک و ب قه دهر شیانان، نه قالایه ژ کیماسیان (ههروه کو بهرهمین فه کولهری ب خوه ژئ نه قالایه ژ کیماسیان)، لی هه ولدانه کا دهستیکیه ژبو تیگه هشتنا جفاکی عراقی. هه موو هیفی یا مه ئەوه کو بیته دهر وازهیه ک ژبو رفیشتین بهین داکو ب ئاوایه کی زانستی و سهرده میانه، لیکولینا پاشخان و ئەله میتین جفاکی کوردستانی بکن.

پاشخانا جفاکی

پشتی شهری جیهانی ئیکی و نه مانا ئیمپراتوری یا ئوسمانلی (۴) (دهوله تا خیلافه تا ئیسلامی)، جفاکی عراقی و هه موو جفاکین سهر ب دهوله تا ئوسمانلیقه بهر ب سه مئا هنده ک رهفتارین دووانی و هه قدژفه چوون. ژ لایه کیفه، پهروه ده کری بین سهرده می ئوسمانلی بوون، ب هه موو تیگه و باوه ری و عورف و عه ده تین جفاکی وی سهرده میقه. ژ لایه کی دیقه ژئ، سهرده ری دگهل سهرده مه کی نوو بی جودا ژ سهرده می بوری دکرن. ئانکو ب تیگه و مه ژیه کی بوری و شوپپارین، سهرده ری دگهل هه موو بها و هه قبه ندی بین نوو بین بهرهمینان دکرن. خه لکی هه چکوهی کورین دهوله تا ئیسلامی و جفاکی ئیکگرتی بوون، لی خه ون ب دیموکراسی و وهلاتینی و خوه سهری یا وهلاتیقه دیتن. ژ لایه کیفه داردهستی ئاخره تی

بوون و ژ لایه‌کئی دیکه ژئی، ب هه‌موو شیانان خوه ب دهه‌مه‌نا ژیاننا که‌تواریفه‌ گری‌د‌دان. وه‌کو سروشتی خوه یی ل سهر راهاتین، هه‌رده‌م دژی حکومه‌ت و ده‌سته‌لات‌داران بوون. ئەو ب خوه دا حکومه‌تا خوه هه‌لبژیرن و پاشی هه‌ر هه‌مان که‌س دا ل دژی وی راوه‌ستن (هه‌روه‌کو سه‌رده‌می مه‌یی نهۆ ل کوردستان). ژییاتی یا ره‌وشه‌نبیران ژئی یا دابه‌شکری بوو، جار دگه‌ل ملله‌تی و دۆزا وه‌لاتی بوون، جار ژئی دا فه‌گه‌رنه‌فه‌ د هه‌می‌زا عه‌شیره‌تگه‌ریی و گه‌ره‌کی و مه‌سه‌بی و ده‌فه‌رۆکییدا. وه‌کو هه‌موو سه‌رده‌مان، خه‌لکی ل گوره‌ی به‌رژه‌وه‌ندی یا خوه و ژینگه‌ها خوه، هه‌لو‌یست و ژییاتی و چه‌په‌ریی خوه د گوهورین.

ئەو ب خوه ژئی، جفاکی عیراقی تیکه‌له‌یه‌کی موزاییکی هه‌مه‌جۆر و ژیکجودا بوو. ژ لایه‌کیفه، هه‌موو ده‌سته‌لات‌داری یا کارگیری و دونیایی دده‌ستی مه‌سه‌بی سوننه‌یاندا بوو کو سهر ب حوکمی ئوسمانلیفه بوون. لی پیرانی یا خه‌لکی عیراقی شیعه بوون کو دلی وان دگه‌ل ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی(ه) یا ئیرانی بوو.

هه‌زه‌یا زانستی ئایینی(٦) و تیگه‌هین گیانی و ئاخه‌ره‌تا مروّقی دده‌ستی مه‌سه‌بی شیعه‌یاندا بوو کو سهر ب ده‌سته‌لات‌داری یا ئیرانیفه بوون. ژ لایه‌کی دیکه ژئی، هه‌ر سی ئایینین سه‌ره‌کی (ئیسلام و جوهری و مه‌سیحی) دناف یه‌ک ویلایه‌تدا د ژیان، زیده‌باری نه‌ته‌وه‌ یین دی یین خودی زمان و که‌لتوره‌کی جودا ژ زمان و که‌لتوری تورک و فارس و عه‌ره‌بان. قی جوداهی یا ئەتنی و ئایینی و مه‌سه‌بی، خه‌لک خرّفه‌ دکره سه‌ریک و خوه ب قالبی گروپی خوه یی چوارچۆفه‌کریفه‌ گری‌د‌دان. هه‌روه‌سا پیله‌کا مشه‌ختیونا عه‌شیره‌تین کوچهر و به‌داوه‌تی د ده‌مین جوداجودا دا سهر ب باژیر و باژیرکین عیراقیدا گرت و ل گوره‌ی هه‌بوونا عه‌ردی گشتوکالی و ئافی، ل جهین جوداجودا ئاکنجی دبوون. ئەف عه‌شیره‌ته ب هه‌موو بها و عورف و عه‌ده‌تین خوّه تیکه‌له‌ی جفاکی عیراقی شه‌ه‌ره‌وار بوون و ئاکامه‌کا مه‌زن کره سهر ره‌فتارین باوین جفاکی و ده‌مان ده‌مدا ژئی، پی داخبار دبوون. زیده‌باری وی چه‌ندی کو ئەف عه‌شیره‌ته ژ لایه‌نی که‌سین خو‌جّه‌فه‌ نه‌گه‌له‌ک حه‌باندی و خوشتی بوون، ئەو ب خوه ژئی دناقه‌را خودا د هه‌فرکی یین

بەردەوامدا بوون. ئوول گورەى عەدەتتەن وان يەن غەزۆكرن و تالانكرن و
ب سەرداكرتنى، ھەفركىيەكا دىرەن و بەردەوام دگەل حكومەتتەن ئىك ل
دويف ئىكەن دەولەتا ئوسمانلى ھەبوون.

ژيان دناف جفاكەك ب فى شىوھىدا، يا مشتى ھەقدژى و ھەفركى و
ناكۆكى بوو. خەلك يەنە چار بوو دناف فى گىلەشۆكىدا بژىت و ژيانا خوھ
بدۆمىنەت. ب فى چەندى ژى، رەفتارىن خەلكى بەر ب دوورووياتى يا
كەسايەتتەن چوون. ئوو پشتى شەھرىستانى يا نوو ب شىوھىكە بەربەلاف
ھاتتەن دناف عىراقىدا، ئەف دوورووياتى يا كەسايەتتەن ژ ئەگەرەنە شازى يا
جفاكى بەرچاقتەر و بەربەلاقتر لى ھات. د فى رەوشا باركرى ب وھەزىن
ئاخرەتى و پاراستنا ژيانا دونىايى يا كەتوارىدا، ەلى وەردى ھاتە سەر
دونىايى و كەفتە دناف شەرگەھا فى جفاكى ژىكفەقەتتەن يىدا، ئەگەر نەبىژىن
بەرزەبوويىدا.

د پرانى يا بەرھەمەن خوەدا، وەردى ددەتە خويا كرن كو مرؤف
چىكرى ژىنگەھ و دەردؤرا خوەيە، ساخلەتتەن كەسايەتى يا وى ژ عورف و
ەدەت و رەفتارىن رۆژانە يەن ژيانا كەتوارى دھىنە وەرگرتن و
چوارچۆفكەكى مينا قالبى بو دھىتە چىكرن. ئەفجا دناف فى قالبى مينا نقتسنا
موگناتىسىدا گەشە دكەت و سەرەدەرىن پەن دگەل جفاكى و دەردؤران دكەت.
ھەلبەت ەلى وەردى ژى، نە جودايە ژ فى مگرتىي و ئەو ژى دناف پەروازى
جفاكى سەردەمى خوەدا ژىايە. لى ل ھەموو جە و سەردەمان، ھەردەم
كەسەكى داھىنەر ھەيە كو دشىت قالبى خوھ بشكىنەت و ژ دەرفەى قالبى
ھەيى سەردەرىن دگەل بۆيەرىن جفاكى بكەت. ئەف بازدان و دەركەفتنا ژ
ھىلى ژى ژ قالايەن پەيدا نا بيت، بەلكو بەركارى كۆمەكا فاكتر و سەربؤران
و بۆيەران و ب سەرھەلبوونىن كەسوكى يەن ئەزمۇنگەرىنە، زىدەبارى رۆلى
فاكتەرى قىتتەن د چىكرنا كەسايەتتەن. ھەر ژ دەستپىكا زارۆكىنى يا خوھ،
دناف مالەكىدا مەزن بوويە، دەرگەھى وان ل ھەمبەرى گەرەكا (شىوخ)ان و
پەنجەرە يەن مالا وان ل ھنداقى گەرەكا ئەنبارىيان بوو. گەرەكا شىوخ يا
مشت بوو ژ كەسانىن ئۆلدار و شۆپپارىز، وان ھندەك تىگەھ و رەفتارىن
دىاركرى ل سەر ژنى و بابەتتەن دى يەن ژيانى ھەبوون. ژنىن گەرەكا شىوخ

شه‌هنازی ب وی چه‌ندی دکرن کو دوو جارن ب تنی ژمال دهرده‌کن،
 جاره‌کی به‌رهف مالا‌ه‌ه‌قزینی خوڤه دچن و جارا دی به‌رهف گورستانیه
 دبه‌ن. لی خه‌لکی گه‌ره‌کا ئه‌نبارییان به‌روفاژی وان بوون، ئه‌و که‌س بوون
 یین ژ په‌تایا تا‌عوئی ره‌قین و هاتینه به‌غدا، دگه‌ل جفاکی باژی‌ری تیکه‌هل
 ببوون و کومه‌کا ره‌فتارین باژی‌ریان ژئ وهرگرت بوون.

ئه‌ف هه‌ردوو گه‌ره‌که دوو جیهانین ژیکجودا بوون، یا ئیکی شه‌هنازی
 ب شوپپاریزی یا خوه دکر (جفاکی مهند و دائی‌خستی- په‌روازکری) و یا
 دوئی پی‌نگاڤین به‌ر ب جفاکی شه‌ه‌ره‌وارڤه ده‌اقیتن و سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل هه‌ر
 ره‌فتاره‌کا نوو دکر (جفاکی ڤه‌کری ل سه‌ر باژی‌ری). عه‌لی وهردی دگه‌ل
 زاروکی‌ن هه‌ردوو گه‌ره‌کان یاری دکرن و سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل عورف و عه‌ده‌ت
 و تیگه‌هین هه‌ردوو گه‌ره‌کان دکر. هنده‌ک ڤه‌کوله‌ر وه‌سا دبیین کو ئه‌ف ژایانا
 وی یا دناقبه‌را هه‌ردوو گه‌ره‌کی‌ن ژیکجودا دا، ده‌ستپیکا ئازاراندنا هزرا وی یا
 هه‌لسه‌نگاندنه‌یی و ره‌خنه‌یی و پاشی داهینه‌رانه بوو. لی ئه‌و ب خوه د
 دیداره‌کا خوه‌دا دبیزیت کو هیلانا کاری و ڤه‌گه‌ریانا وی بو خواندنگه‌هین
 میری ئیکه‌مین ته‌حه‌دی بوو دگه‌ل بابی خوه یی شوپپاریز و جفاکی خوه
 کری. هه‌روه‌سا د گه‌له‌ک دیدارین خوه یین دی دا ژئ، دده‌ته خویا کرن کو
 ئیکه‌مین ڤه‌گوه‌استنا کاروانی تیگه‌ه و تی‌هزری‌نین وی، ل سه‌رده‌می زانینگه‌هی
 ل به‌یروت ده‌ستپیکر و پاشی ل زانینگه‌ها ئوستن پتر و کوورتر ب ناف
 جفاکی شه‌ه‌ره‌وار و تی‌هزری‌نین زانستیه‌ ڤوو.

د سه‌رده‌می ڤان هه‌ردوو ڤه‌گوه‌استن‌ندا، زی‌ده‌باری پی‌زانین وی یین ل
 سه‌ر زانا و شی‌خین ئایینی یین مه‌سه‌بی شیعی، هه‌ر یی به‌رده‌وام بوو ل
 سه‌ر خواندن و لیگه‌ریانین خوه یین ره‌وشه‌نبیری یین ژ دهرڤه‌ی ڤوارچوڤی
 په‌روه‌ده‌یی ژینگه‌ها خوه. به‌ری تایبه‌تمه‌ندی د بیاقی جفاکاناسیتدا بکه‌ت، ب
 هنده‌ک زانا یین مینا (هیه‌به‌ته‌ددین شه‌هرستانی(۷)، د. مسته‌فا جه‌واد(۸)،
 موحسن ئه‌مینئ عاملی(۹)....هتد) دا‌خبار ببوو. ژلایه‌نی هزریڤه‌ ژئ، ب هنده‌ک
 زانا یین مینا (ئین خه‌لدوون، ولیام سمه‌نر(۱۰)، ئارنولد توینی(۱۱) و دایل
 کارنیجی(۱۲) دا‌خبار ببوو)، کو پاشی ڤه‌ریژا وان دناف به‌ره‌مه‌ین ویدا ب
 ئاشکرای خویا د بوون. ژ لایه‌نی سیاسه‌تا جفاکیڤه‌ ژئ، ب ستیوارت

میل (۱۳) و میکافیلی (۱۴) یی داخبار بوو. ههروهسا ب شیوازی ته و فقیی مهلیک فهیسهل (۱۵) یی سیاسه تکرئی و ب شیوازی نفیسینین سهلامه موسا (۱۶) ژی داخبار ببوو. وهکو هه موو خوانده قانین عه قلی (نه نه قلی)، چهند پتر خواند با دا پتر پیندی ب خواندنین به رفره هتر و کورتر بیت. ب قی چهندی ژی، خزیهه کا پیزانین زانستی و رهوشه نیبری ژانستین هه مه جور ل دهف کوم بوون کو پاشی ژبو تایه تمه ندی یا خوه یا بیاقی جفاکناسی بکار ئینان هه تاکو بوویه خودان ریبار و مه نه جی لیکولینه کا تایهت ب خوڤه. قی رهوشه نیبری یا وی یا هه مه لایه نی، ئه و شیان دانئ کو بشیت ب باوه ریقه، بوچوونین خوه ل سه ر پرانی یا که سایه تی و بابه تین هه قبه ند ب ژيانا مروقیقه بدهت.

دانانگه هین ژيانا عه لی وهردی

عه لی وهردی ئیک ژ وان که سان بوو کو ب شیوهیه کی به رهوژ و لوژیکی جفاکی عیراقی خواندی و هه لسه نگاندی، ههروهسا ئیک بوو ژ پیشه نگین سکولاریزما عیراقی. بیی ترس و ب گیانه کی مشت باوه ری و ب خوینگه رمی یا که سین ئومیده وار، خوه به ردا دناڤ هورهورکین جفاکیدا و هه موو هه والین نه قلی پشتگوه هاڤیتن و به رده ف بیاقین لیکولینین عه قلیقه چوو. ب فان بزاقین خوه یین زانستی و عه قلیقه، گه هشته وی باوه ری کو فهره پشکا جفاکناسی ل زانینگه ها به غدا فه کهت و کومه کا گه نجین نووگه ایی پی بگه هینیت کو به رده وامی ب ریبارا وی یا فه کولین و چاکسازی یا جفاکی بدهن. ئه م د کارین بیژین کو وهردی د بیاقی جفاکناسی و لیکولینین جفاکیدا، مینا په هله وانه کی بی به قل بوو ل به راهی یا کاروانی پیشکه فتنی. ئوو وهکو چیروکا هه موو په هله وانان، چیروکا بنه مالا وی ژی، ب شیوهیه کی ئه فسانه یی دهست پین دکهت. (*)

ل سال ۱۸۳۱ی، تاعونئ هه موو به غدا فه گرت و تهرم وهکو به لگین پاییزی دکه فتنه سه ر جاده و کولانان. تاعون گه هشته کازمی ژی، وهکو

(*) ئه ف چیروکا مینا چیقانوکان. ژ کتیا (سه د سال دگه ل وهردی) هاتیبه وهرگرتن، یا محمه د عیسیای خاقانی، له ندهن - ۲۰۰۳، بپ ۳۵ - ۴۰.

هموو کاره ساتان، خه لک ل گوره ی په روه رده و تیگه هین خوه یین ژيانا که توارى سهرده ریی دگه ل دکن. ل همبه رى قى کاره ساتی ژى، هنده کان خوه ب کفن کرن و قه شارتنه قوربانیا نقه مژوول دکر و هنده کان ده ستنى هاریکاری بۆ قورتالبویان دریژ دکر و د نان و قویتنى خوه دا پشکار دکر. هنده کین دی ژى، ئەف کاره ساته کره دهره فته ژبو دوه له مهنه بونا بله ن، ئەفجا بازرگانی و دزی یا کفنان ل سهرانسهرى به غدا به لاف ببوو. ل وی سهرده مى که سهک ب ناقتى هاشمى کورئ بابی وهر د ل کارمیی د ژیا. شه قه کى د خه ودا دیت کو مه له کى مرنى یى هاتیه کارمیی و هژماران ل سهر دهرگه هان د نفیسیت، وی ژى میزه دکره هژمارین ل سهر دهرگه هان، وه سا دیت کو ل سهر دهرگه هى ماله کا ل سهرى کولانکى هژمارا (۱۰) نفیسا بوو، ل سهر دهرگه هى مالا هه فسوویه کى وی هژمار (۸) نفیسی بوو. ئوول سهر دهرگه هى مالا وی ب خوه ژى، هژمارا (۱۳) نفیسی بوو. ژ خه و هشیار دبیت و نه ویریت قى خه ونا خوه بۆ که سه کى قه گیریت. دهمى ژ مال دهرکه فتنى، دیت کو ل کولانکا نیزیکی مالا وان تازى و شینییه، ده که س ژ وى مالى مر بوون. وی ژى وه کو هموو خه لکى کارمیی ده ست ب کفن کرن و قه شارتنه مرییان کر. روژا ددویفدا، دگه ل بانگى سپیدى بهیست کو شینی که فته مالا هه فسوویى وی و هه شت که سین وی خیزانى ژى یین بووینه قوربانى یین تاعونى. ب قى چهندى، ئیقینه ک بۆ پهیدا بوو کو خه ونا وی راسته و ئەف شه قه دورا مالا وییه. ئەفجا هموو که سوکارین خوه خره کورن و خه ونا خوه بۆ قه گیرا و گوئى کو یى پشتراسته ل قان نیزیکان دى هموو مرن. چوو بازاری کفن بۆ هموو ئەندامین خیزانا خوه یا مه زن کرین و همیا خوه شووش و هه ر ئیک چوو د کفننى خوه دا.

پشتى خه وى چاقین وی گرتین، دهمه کى هه ست پیکر کو گفاشتنه ک یا دکه فته سهر سینگى وی، یا ژ ویقه ئەفه مه له کى مرنیه و یى هاتى روحا وی هه لکیشیت. لى دهمى چاقین خوه قه کرین، ئەوى وی هزر دکر مه له کى مرنیه، کفن دزهک بوو. ئەوى کفن دز ژ ترسا هشیاربوونا وی، که فته و مر. دهمى رابوویه قه، دیت هه ر دوازه ئەندامین خیزانا وی یین مرین و که سى سیزدئ کفن دز بوو. ب قى چهندى ژى، هاشمى کورئ بابی وهر دئ زیرنگر، ژ ده ستنى مه له کى مرنى قه رست و ما ساخ. پشتى تاعون نه مای و رهوش سروشتى بووى، هاشمى ژنه کا دی بۆ خوه ئینا و خیزانه کا نوو دانا. ئیکه مین کورئ بووی ناقتى وی کره موحسن، دهمى پیگه هشتى و هه قزینی پیک ئینای،

ب موحسنی زیرنگر دهاته نیاسین و مهزنی بنه مالا ئه بی وهرد بوو. قی موحسنی کوره کی زیرهک و کارکه ر هه بوو ب نا قی حسین کو ب حسینی وهرد دهاته نیاسین. قی حسینی ژ ی چوار کور هه بوون، ژ بلی کوره کی ب نا قی عه لی، هه موو بین دی ب نه خو ش ی بین جودا جودا مرن. عه لی یی کور ی حسین کور ی موحسن کور ی هاشمی کور ی جه وادی بابی وهرد (ل ۲۳) چریا ئیکی یا سالا ۱۹۱۳ی)، ژ دایک دبیت و پاشی دبیته ناقدارترین که سایه تیی عیراقی.

هه موو ئه نامین بنه مالا عه لی وهردی، ناسنا قی وهرد یان ئال وهرد یان ئه بی وهرد هه بوو، ژ بهر کو با پیری بنه مالی کار ی بشافتنا ئا فا گولان دکر. لی دهمی ماموستایی وی یی سه ره تایی (مسته فا جه واد)، ئه ف ناسنا ف ل دوماهی یا نا قی عه لی وهردی دیتی، گو تی کو نه سه بکرنا وهرد، وهردییه. ب قی چه ندی عه لی حسین وهرد، نا قی خوه کره عه لی وهردی. دایکا وی ژ ی هر ژ هه مان بنه مالا ئال وهرد بوو، دو تماما بابی وی بوو. هیشتا زاروک، عه لی دانانه بهر دهستی مه لا و مزگه فتی داکو فیری خواندن و نفی سینی بیت. ئوو چونکو ژ بنه مالا سه بیدان بوو، یی نه چار بوو کو عه مامه یه کا که سک بکه ته سه ری خوه. بابی وی که سه کی توند و هشک بوو دگه ل کور ی خوه، وی هه رده م د قیا کور ی وی د پیشه یی بشافتنا ئا فا گولاندا شاره زا ببیت و جه ی وی بگریت. لی ئه ف کاره ب دلی عه لی نه بوو، هه رده م خوه ژ ی قه ددزی و توندی یا بابی وی، وه لی کر بوو کو ببیته که سه کی یا خیبووی و دگه ل قالبی خوه یی جفا کی نه گونجیت.

پشتی شه ری جیهانیی ئیکی ب دوماهی هاتی و له شکه ری ئینگیزی ل عیراقی بوویه دهسته لاتداری سه ره کی. بو جارا ئیکی (ل سالا ۱۹۲۱ی)، عه لی چوو خواندنگه هه کا میری و قیا خواندنا خوه یا سه ره تایی ب ئا وایه کی فه رمی ته قاف که ت. لی ژ بهر ره وشا وان یا ئابوری، ل سالا ۱۹۲۷ی، بابی وی ژ خواندنگه ها سه ره تایی ده ری خست و دانا بهر دهستی هه قاله کی خوه کو فیری پیشه یی عه تاری ببیت و بشیت خوه ب خودانکه ت، هینگی ل پولا دوماهی بوو. لی وی هه ز ژ کار ی عه تاری نه دکر و هه رده م ب خواندنا کتیب و روژنامه یانقه یی مژوول بوو. بو ماوی چوار هه تا پینچ سالان مال سه ر قی کار ی هه تا کو خودانی دکانی ژ ی بیزار بووی و ده ری خستی. ل سالا ۱۹۳۱ی، دهمی خواندنگه هین ئیقاری هاتینه قه کرن، وی ژ ی خوه لی تو مار کر و ده ست ب دو ماندا خواندنا خوه یا میری کر. هه رچه نده ژ بهر ره وشا

ئابۇرى، ب دلى بابى وى نەبوو، لى وى سۆز دا بابى خوه كو خەرچى يىن خواندنى ژ پارى خوه يى كومكرى ب مەزىخىت و چ بارگرانىي نە ئىختە سەر ملين وى.

پشتى تەفاكرنا خواندنا سەرەتايى، بەردەوامى ب خواندنا خوه يا ناقنچى و ئامادەيى ژى دا، هەتاكو ل سالا ۱۹۳۷ئى، خواندنا شەنگستەيى ب دوماهى ئىناى. د قى قوناغيدا وەردى چلكين خوه ژى گوهارتن، ئانكو ل شوينا جببە و عەمامى، كراس و پەنتەرۆن دكرنە بەر خوه. لى ئەف گوهورينه، نە تتى گوهورينا چلكان بوو، بەلكو گوهورينا تيھزرين و ديتنان ژى بوو. ئوو ژ بەركو ئەف رەفتارە بازدان و ياخيپوونەكا بەرچاڤ بوو ل سەر كەلتۆرى هەيىي وى سەردەمى، ب نەچارىقە د رىكىن دوورە مرؤڤدا دچوو خواندنگەھى دا نەكەڤىتە بەر تيرين چاڤين دەردۆران. ل ۱۶ى كانوونا دووى يا سالا ۱۹۳۷ئى، وەكو ماموستايى خواندنگەھەكا سەرەتايى ل شەترە ھاتە دامەزراندن. ئەو جارا ئىكى بوو، عەلى وەردى دناڤ جڤاكى عەشیرەتگەرى يا گونديدا دژيت و ب سەر ژيان و دەردەسەرى يىن خەلكى ھەژار و بيچارە ھەلدبیت. پاشى دەيتە ڤەگواستن بۆ خواندنگەھا سەرەتايى يا شالجيى.

ل سالا ۱۹۳۹ئى، وەزارەتا مەعارفا وى سەردەمى ھندەك كورسيكىن خواندنى بۆ زانينگەھا ئەميرىكى ل بەيروت راگەھاندن و عەلى وەردى ئىك ژ كانديدن تەفاكرنا خواندنا زانينگەھى بوو، چونكو قوتايىي ئىكەم بوو ل سەر ئاستى ھەموو خواندنگەھين ئامادەيى ل عىراقى. ل سالا ۱۹۴۳ئى، وەردى خواندنا خوه يا زانكوويى ب دوماهى ئىنا و ڤەگەرافە عىراقى. ل ۱۵ى ئیلونا ھەمان سالى ل ئامادەيى يا بنگەھين دبیتە ماموستايى ئابۇرزانين. پاشى دەيتە ڤەگواستن بۆ ئامادەيى يا بازرگانين. ل وى سەردەمى، وەزارەتا مەعاريفان برپارەك دەريخت كو ماددەيى ليكولينا رەوشا جڤاكى يا عىراقى ل سەر مەنھەجى ھەيى زیدە كەت و عەلى وەردى تەكليفكر كو ڤى ماددەى بيژيت. لى عەلى وەردى ب توندى رەتكر و دگۆت كو نەيى بەرھەڤە ماددەيەكى نە تايبەتمەندى يا خوه بۆ قوتاييان بيژيت. وەزارەتى گەڤين ڤەگواستنى لى كرن، ئەگەر وى ماددەى نەبيژيت. ل داويى ژ نەدل و ب نەچارى رازى بوو كو ماددەيى رەوشا جڤاكى يا عىراقى ژى، مل ب ملئ ماددەيى بسپۆرى يا خوه ژبۆ قوتايى يىن ئامادەيى بيژيت. ب نەچارىقە، خوه داھيلا دناڤ تيورين جڤاكاناسييدا داکو مەنھەجەكى بۆ وى ماددەيى ل

سەر سه پاندى بدانيت. ب قى چەندى ژى، ب بياقى جفاكناسيئە دەيتە گريدان و وهكو هه موو داهينەرين عەقلى خوه يى رەخنەيى و هەلسەنگاندنەيى بكار دئينن، چەند پتر ب ناڤ بابە تانڤە چوو با، دا حەزا ليكولين و ليگەريانى ل دەف وى خورتتر لى هيت.

هەر دەهەمان سالدا، ب شيويهەكى تەقلىدى يى وى سەردەمى، داىكا وى بۆ كچەكا نياسا وان ديت و ل ساللا ١٩٤٣ئى، ژيانا هەڤزىنى پىك ئىنا. ل ساللا ١٩٤٤ئى، كورى وى يى ئىكى "هەسسان" هاتە سەر دونياىى كو نوكة نوژدارى نەشتەگەريئە و ژ دەرفەى وەلاتى دژيت. د ساللا ددويفدا كورى دووى "جەغەر" هاتە سەر دونياىى كو نوكة ئەندازيارە و ل كەرتى تايبەت كار دكەت. ئوو پشتى ژ ئەميرىكا ڤەدگەريئەڤە، كچا وى "سينا" ل ساللا ١٩٥٢ئى، ژ داىك دبىت كو نوكة دەرمانسازە. پاشى ل ساللا ١٩٥٥ئى، دوماهىك كورى وى "ڤەيەل" ژ داىك دبىت كو دەرچوويى كوليزا زمانانە و نوكة كارى وەرگيرانى ل سويدى دكەت.

ل دەستپىكا چريا ئىكى يا ساللا ١٩٤٥ئى، مۆلەتا خواندنا بلند پيشكىشى وەزارەتى كر. هەتاكو ناڤى وى دەركەفتى و مۆلەت ب ڤەرمى وەرگرتى، ل خواندنگەها زمانان خوه ڤىرى زمانى ئىنگليزىي كر. سەرەراى جوداهى يا تەمەنى دناڤەرا وى و هەڤولين ويدا، ب پلا ئىكەم ژى دەرچوو. ل زانينگەها ئوستن (ل تىكساس) هاتە وەرگرتن كو زانينگەهەكا مەزنا ئەميرىكيبە.

ل ئەميرىكا، خوه دناڤ مەزنترين زانا يىن جفاكناسيئە ديت و جفاكەكى دى يى جودا ب هه موو عورف و عەدەت و ساخلەتەن رەفتارا روژانەڤە ديت. ل ساللا ١٩٤٨ئى، باوەرناما ماستەرى ب پلا ناياب وەرگرت، قى سەرەكەفتنى ئەو بياڤ بۆ ڤەكر كو خواندنا دكتورايى ژى تەڤاڤكەت. د بىنڤەدانا هافىنيدا، نە ڤەگەرڤاڤە دەف خيزانا خوه ل عيراقى، لى ژبو خواندن و ب هيزئىخستنا زمانى خوه يى ئىنگليزىي بەرەڤ برىتانياڤە چوو. ل وىرى ژى سەرەدانا كۆمەكا بنگەهين شەهرستانى و كەلتورى يىن برىتانيا دا و پاشى ڤەگەرڤاڤە ئەميرىكا كو ناما خوه يا دكتورايى ل سەر ئىبن خەلدونى (١٣٣٢-١٤٠٦ زابىنى)، بەرەڤ بکەت. ل مەها گولانا ساللا ١٩٥٠ئى، ناما خوه پيشكىشكر و ل تەمموزا هەمان سال باوەرناما دكتورايى وەرگرت.

ل مەها چريا ئىكى يا هەمان سالى وەكو وانەبيژ ل كوليزا زانست و ئەدەبىياتى هاتە دامەزراندن. ل ساللا ١٩٥٣ئى، ژ ئەنجامى ليكولينىن خوه يىن ب ناڤى "كەسايەتى يا كەسى تاكى عيراقى" و "دايلانين نەهوشىي"، ناسناڤى

بهرنیاس. نه ل سهر ئاستی عیراقی ب تنی، به لکول سهر ئاستی ههموو جیهانی. ئەگەر ئەم فلمی ژيانا وی بکەینه لەقته لەقته، دی چوار قوناغین ب سنسله د ژيانا ویدا بینین:

* قوناغا ئێکی: تیبینکرن و یاخیوون و تەحەدا

هەرۆک مە گوئی، ئەو ل باژیرکی کازمی ژ دایکبوویه. دناقەرا دوو گەرەکیی هەقدژ و ژیکجودا دا و دناف ئەتموسفیری رهوشەنبیری یی حوسەینی و جفاتین وی یین ئایینی و ئەدەبیدا پەرۆدە بوویه. وەکو شاگرد ل بەر دکانەکا عەتاری کار کرێیه، پاشی کاری خوە هیلایه و چوویه خواندنگەها میری. سەرەرای نه رازیوونا بابی وی، بەرەوامی ب خواندنا خوە یا ناقنجی و ئامادەبی دا و جلکین خوە ژێ گوهارتن. ئەقە تەحەدایەکا مەزنا وی سەرەدمی بوو ل بەرانبەری خیزان و جفاکی خوە ئەجامدای. د قی قوناغیدا، هیشتا ب تەقافی پی نەگەهشت بوو. لی ب چاقەکی هەلسەنگاندنەبی میزه دکره سروشت و هەقدژی یا رەفتارین مرقان. هەرۆسا دامەزراندنا وی وەکو ماموستایین خواندنگەها سەرەتایی ل شەتره، ئەو بیاف دایی کو دناف هەقکی یین عەشیرەتاندا بژیت و تیبینی یا هەقکی یین تەخایەتی یین دناقەرا جوتیار و مەلاکاندا (ئەگەر نەبیژین دەرەبەگاندا) بکەت. ل وی سەرەدمی، هیشتا تیۆرا مارکسیزمی د گەرەمە گەرەمە خوەدا بوو، ئەقجا تیبینکرن هەقکی یین تەخایەتی و د هەمان دەمدا ژێ، تیبینکرن عورف و عەدەتین خەلکی عەشیرەتان، جەه سەرنجراکیشانی و لیکۆلینی بوو. بۆ جارا ئیک بوو، ب سەر جوداهی یین شیوازی هزرکرن و رەفتارین گوندی و باژیریان هەلبییت. هەرۆسا بۆ جارا ئیک بوو، هەقسەنگی یا دناقەرا هیزا یاسایی (حکومەتی) و هیزا عەشیرەتیدا دبینیت و تیبینی دکەت.

* قوناغا دووی: لێگەریان و پەرەوی زانستی لیکۆلینی

ئەق قوناغا ژ زانینگەها ئەمیریکی ل بەیروت دەست پی دکەت و خواندنا بلند یا ماستەر و دکتورایی ل ئەمیریکا ب خوقە دگریت، هەتا دگەهتە دامەزراندنا زانستی جفاکناسی یا هەقچەرەخا عیراقی. پشتی شەری جیهانی دووی، هەندەک تیگەهین مینا مافین مەدەنی و مافین ئافەرەتی و جفاکی بچووکرکی و بوهرزینا جفاکی هاتنە دناف قادا

رهوشه‌نیری یا جفاکیدا. عه‌لی وه‌ردی، ب قان تیگه‌هان سه‌رسام دبیت و
 حه‌ز دکه‌ت ل سه‌ر جفاکی عیراقی پراکتیزه بکه‌ت. لی ئەف حه‌زه بیی
 دامه‌زاندنا په‌یره‌وه‌کی زانستی لیکۆلینین جفاکناسیی ب جه نه‌دهاتن، له‌وا
 ده‌می فه‌گه‌رایه‌فه عیراقی هه‌موو هه‌ولا وی ئەو بوو کو پشکا جفاکناسیی ل
 سه‌ر پشکین کولیزا ئەده‌بیات و زانستی زی‌ده‌که‌ت و گه‌نجین عیراقی فی
 زانستی ژی بخوینن. د فی قۆناغیدا، عه‌لی وه‌ردی خوه‌ ته‌رخان کر کو
 تیورین زانستی بین جفاکناسیی بخوینیت و ل سه‌ر جفاکی عیراقی ب تایه‌تی
 و جفاکین عه‌ره‌بی و ئیسلامی ب گشتی پراکتیزه بکه‌ت. ل ده‌ستپیک‌ی ژ
 که‌سایه‌تی یا که‌سی تاک‌ی عیراقی ده‌ست پیکر. چونکو هه‌روه‌کو ئەو ب خوه
 دبیزیت، هه‌تا فه‌کۆله‌ر د سروشتی مروّقان نه‌گه‌هیت، نه‌شیت لیکۆلین ل
 سه‌ر جفاکی وان مروّقان بکه‌ت.

*** قۆناغا سیی: هه‌فرکی یا ده‌سته‌لاتی و هه‌فرکی بین جفاکی**

پشتی شوره‌شا ۱۴ی ته‌مموزا ۱۹۵۸ئ، نه‌شازی بین هه‌یی بین دناف
 جفاکیدا ئاشکراتر و به‌رچاقت‌ر لی هاتن. هه‌رچه‌نده نه‌شازی دگه‌ل په‌یدا‌بوونا
 به‌ره‌ژه‌نگین شه‌هرستانی یا نوو یا روژئاقایی که‌فت بوو دناف جفاکی دینی و
 دونیایی یا عیراقیدا، لی پشتی شه‌ری جیهانیی ئیک‌ی (ل سه‌رده‌می
 ده‌سته‌لاتاری یا ئینگلیزی) و پاشی ل سه‌رده‌می گه‌شه‌سه‌ندنا بزاقین
 وه‌لاتینی و نه‌ته‌وايه‌تی خورت‌تر لی هاتبوو. ژییاتی بین خه‌لکی ل سه‌ر
 کۆمه‌کا بنگه‌هین ده‌سته‌لات و پاراستنی دهاتنه دابه‌شکر، وه‌کو ژییاتی یا
 عه‌شیره‌تی و گوندی و گه‌ره‌کی و وه‌لاتی و نه‌ته‌وه‌ی. ژ لایه‌کی دیفه‌ ژ،
 ژییاتی بین ژبو مه‌سه‌بی ئایینی و دناف مه‌سه‌بی ئایینی ژ ل سه‌ر کۆمین
 ژ هه‌فجودا بین بانگخوزان دهاته دابه‌شکر. فی نه‌شازی یا هه‌موو جفاکی
 نوو فه‌گرتی، خه‌لک به‌ر ب ره‌فتارکرنا دوو‌روویاتیه‌ به‌ر و که‌سایه‌تی یا
 دوو‌روو دناف پرانی یا خه‌لکی هه‌چکوه‌ییدا به‌لاقبوو. ل وی سه‌رده‌می
 هه‌فرکی بین ته‌خایه‌تی و تیگه‌هین ئه‌رک و مافان دناف پرانی یا کۆمه‌لین
 جفاکیدا د به‌لاقبوون. هه‌روه‌سا مشه‌ختبوونا گوندییان به‌ر ب باژیریفه،
 ستایی جفاکی و ئاکنجیبوونا جه‌وارین عیراقی تیکدا و هه‌فرکی یا تیگه‌ه و
 ره‌فتارین دناقه‌را دوو پاشخانین په‌روه‌رده‌ییدا، هه‌موو ده‌قه‌رین عیراقی
 فه‌گرتبوو: عه‌شیره‌ت یان گوند (شوپیاریز)، ل هه‌مه‌به‌ری باژیری (نووخواز و

هه‌قچه‌رخ). ب کورتی هه‌فَرکی یا دناقبه‌را ده‌سته‌لاتا کۆمی (عه‌شیره‌ت، گوند، گه‌ره‌ک) و ده‌سته‌لاتا یاساییدا (حکومه‌ت) یا به‌رده‌وام بوو. گه‌له‌ک یا سروشتی بوو کو که‌سه‌ک ب هه‌موو تیگه‌ه و ره‌فتارین خۆفه ئالا‌ه‌لگری تیگه‌هین باژیری یین نووخواز بیت و دگه‌ل په‌یدا بوونا هه‌ر ئاریشه‌ یان ئاسته‌نگه‌کی، به‌ره‌ف ده‌سته‌لاتا عه‌شیره‌تی و گه‌ره‌کیقه‌ بهیّت کو بو چاره‌سه‌رکه‌ت. ب قی چه‌ندی ژی، هه‌رده‌م حکومه‌ت د هه‌ولدانی به‌رده‌وامدا بوو کو سه‌روه‌ری یا یاسایی به‌رپاکه‌ت و ل سه‌ر هه‌موو بنگه‌هین ده‌سته‌لاتین هه‌یی زال بییت. ره‌شه‌کین حکومه‌تی ب توندی و بی ره‌حمانه به‌ر سینگی ده‌سته‌لاتین هه‌فکویف دگرت و ته‌په‌سه‌ر دکرن. قی توندوتیژی، ل سالی‌ن هه‌فتی‌یان ژ سه‌ده‌یی بۆری، دکتاتۆری یا حکومه‌تی به‌ر ب کویپتیگه‌ه بر. د قان کاودانی‌ن مشت ژ کوشتن و پاشقه‌ برن و ئەشکه‌نجه‌دان و زیندانکرنی، عه‌لی وهردی یی فه‌کۆله‌ر و دیده‌قان ل سه‌ر ره‌وشا جفاکی، نه‌چار بوو کو خوه ژ ناف سازی یین حکومه‌تی فه‌کیشیت و هه‌می ده‌می خوه ژبو نفیسین و لیکۆلینین خوه یین سوسیولوژی ته‌رخان که‌ت.

*** قوناغا چواری: پیداجوون و خوه خواندنه‌فه- قوناغا پشتی ژبی هه‌شتی سالیی:**

ژ رۆژا خانه‌نشینبونی هه‌تا ده‌ستی‌کا سالی‌ن هه‌شتیان، هه‌ر شه‌ش به‌رگین کتیبیا "چه‌ند ئاوره‌ک ژ دیرۆکا نوو یا عیراقی" ته‌فأقکرن و گه‌هاندنه چاپی کو مه‌زنتین و ده‌وله‌مه‌ندترین دوکیۆمینتا دیرۆکی و جفاکیه‌ ل سه‌ر بۆیه‌ر و روودانی‌ن عیراقی هاتییه‌ نفیسین. د قی قوناغا ته‌مه‌نی خوه‌دا، زیده‌باری به‌رگین قی کتیبیا ژیگۆتی کو ئەز ب شاکاری فه‌کۆله‌ری دده‌مه نیاسین، عه‌لی وهردی وه‌کو کۆرگی‌ر و وانه‌ بیژ ل گه‌له‌ک زانینگه‌ه و جقاتین ره‌وشه‌نبیری ده‌اته فه‌خواندن و ب شیوه‌یی سیمیناران یان دیدار و په‌نیلان هزرین خوه‌ ددانه‌ خویاکرن. د قان چالاکیاندا، مشه‌ جارن پیداجوونین زانستی ب به‌ره‌مه‌ین خوه‌ یین چاپکریدا دکرن و هنده‌ک ژ راستقه‌ دکرن و په‌شیمانی یا خوه‌ ژبو هنده‌کین دی دهردبری. وهردی مروّقه‌ وه‌کو هه‌موو مروّقین دی یین دناف جفاکی مشتی ئالۆزی و هه‌فَرکیدا، بو هه‌ر سه‌رده‌مه‌کی و هه‌ر بۆیه‌ره‌کی به‌ریخودانی‌ن جودا هه‌بوون و هه‌نه. دیتنا وی ل سه‌ر گه‌له‌ک بۆیه‌ران ده‌اته گوهورین و ل گوره‌ی ژیده‌رین نوو یان په‌یدابوونا هنده‌ک پیزانینین زانستی یین نوو سه‌رده‌رییه‌کا نووتر دگه‌ل دکر.

لئ ئەف بابەتە ب ئاشکرایى روھن نابیت، ھەتاکو بیرھاتن و بیرەوهرى یین وهردى نەھینە بەلاڤکرن. محەمەد عیسا خاقانى د کتیباً "سەد سال دگەل وهردى" دا ددەتە خویاکرن کو وى رەشتىڤیسا بیرھاتنن وهردى ب نافی "سینەما بەغداد" ب چاڤین خوە دیتییه. ھەرچەندە ھەسسانى کورئ وهردى دانپیدانى ب ھەبوونا فان بیرھاتنان ناکەت، لئ سەلام شەمەع ژى د کتیباً "ژ وھى یا ھەشتیان" دا ئاماژە پئ ددەت. ئەز ب خوە ژى ل وئ باوهریمە کو وهردى بیرھاتنن خوە نڤیسینە و ھەنە، چونکو بیرھاتن ئیک ژ وان ژیدەران بوو کو وهردى پشتبەستن پئ دکر ژبو نڤیسینن خوە یین دیرۆکى. ئەڤجا چەوا ئەو ب خوە بیرھاتنن خوە نانڤیسیت کو نەدوورە مشتى نهنى و بۆیەرین گرنگ و سەرنجراکیش بن. ھەرچەوا بیت، ئەگەر ئەف بیرھاتنە ھاتنە بەلاڤکرن، دبیت گەلەک ھزر و بۆچوونن دى یین وهردى ل سەر جڤاکى عیراقى و سیاسەتمەدارین وئ بەینە ئاشکرا کرن.

د فان ھەر چوار قوناعین ژيانا خوەدا، وهردى ددەتە خویاکرن کو ھەموو لایەن و حزبین دەستەلاتدار یان ئەوین قیاین بگەھنە دەستەلاتى، ژییاتى و پەروائى تێھزرینن خوە یین عەشیرەتگەری و تایەفگەری و تەخایەتیی ل سەر جڤاکى عیراقى سەپاندینە. چ جارن ژییاتیەکا ئیکگرتى ژبو وەلاتى یان ئایینى یان نەتەوہى دناڤ عیراقیدا نەبوویە. سەدەمى قئ چەندئ ژى بو نەبوونا سیستەمى دیموکراسی و توندوتیژی یا بزاقین سەر قادی قەدگەریت.

وهردى ددەتە خویاکرن کو دوو فاکتەرین سەرەکی میناکى رەوشا عیراقى نەخشاندییە و د نەخشینیت. فاکتەرى ئیکى جیوگرافیە کو عیراق ژ چیا و دەشت و بیابانى پیک دەیت و قئ چەندئ ژى کار کریبە سەر ھەبوونا جوداھى یین تیگە و بەا و رەفتارین خەلکى. فاکتەرى دووى ژى جڤاکیە کو ژ پاشخانن ئەتنى و ئایینى یین ھەمەرەنگ و بەا یین گوندى و باژیری و بەدویان پیک دەیت. ھەرچەندە عەلى وهردى جڤاکى عیراقى ل سەر جوړین خەلکى دابەش دکەت: خەلکى ھەچکوهی و خەلکى زانا. لئ ئەوین کاریگەرى کریبە سەر دیرۆکا عیراقى و رۆلین ئاکامدار تیدا گیراین دوو گرۆپ بوون. گرۆپى ئیکى تەخا باژیریان بوون کو ژ بەگ و پاشا و رەوشەنبیرین ئەفەندى پیک دەات، قئ تەخى نەدشیا د ھەمەرەنگى و موزاییکى یا جڤاکى عیراقى بگەھیت و کاریگەری ل سەر بکەت. ئەڤجا وەکو تەخەکا لاواز و قەدەر و ھەلپەرست دەاتنە دیتن. گرۆپى دووى ئەو کەسین

گوندی و به‌دهوی و سه‌روکین عه‌شیره‌تان بوون کو ب هیزا شه‌رقانین خواه
دهست ب سه‌ر ده‌سته‌لاتا عیراقدیدا دگرتن. قی زالده‌ستی یا گوندی و
به‌دویان، ب هه‌موو بها بین خواه بین عه‌شیره‌تگه‌رییقه کار کره سه‌ر رۆلی
رۆشنگه‌ری یا باژیران و دبوونه ئاسته‌نگ د ریکا هه‌ولدانین چاکسازی یا
جفاکیدا.

ئه‌ف پاشخانین جفاکی، ببوونه ژیدهر و سامپلین سه‌ره‌کی بین وه‌ردی
کو فه‌کۆلینین زانستی بین سایکو- سوسیو- ئه‌نتروبولۆژی ل سه‌ر بکه‌ت و
بکه‌ته لهنه‌یه‌کا شه‌نگه‌سته‌یی ژبو چاکسازی و ئافاکرنا جفاکه‌کی مودیرن. ئه‌فا
وه‌ردی ژ فه‌کۆله‌ره‌کی دی یی سوسیولۆژی جودا دکه‌ت ئه‌وه کو وه‌ردی
خوه ل هه‌ر بابته‌کی هه‌قه‌بند ب ژيانا که‌تواری یا خه‌لکیفه کرییه خودان و
ئێخستیه به‌ر لیگه‌ریان و فه‌کۆلاندنی. کا چه‌وا لیکۆلینا سروشتی مروقی و
دووانی یا ره‌فتارین وی دکه‌ت و خوه داده‌یلته دناف چییاتی یا هه‌ش و
مه‌ژیی مروقیدا، د هه‌مان دهمدا خوه ل خه‌ون و باوه‌ری بین میتافیزیکی بین
وی ژی دکه‌ته خودان و وه‌کو ماده‌یه‌کی خام ب کار دئینیت ژبو
ده‌ستنیشانکرنا که‌سایه‌تی یا وی یا سه‌رکه‌فتی و داکه‌فتی. هه‌روه‌سا
سه‌ره‌ده‌ریی دگه‌ل رۆلی راویژکارین ده‌سته‌لاتداران و شیوازی هزرکرنا وان
دکه‌ت کا چه‌وا سه‌متا سیاسه‌ت و کارگیری یا ده‌سته‌لاتی به‌ر ب ئاراسته بین
دیارکریقه دهن. دهمی دیتی کو شعر و ئه‌ده‌بیات بیاقه‌کی به‌رفره‌ه ژ مه‌ژی
و تیگه‌هین جفاکی داگیر دهن، ئه‌ف بابته‌ته ژی ئێخسته به‌ر لیکۆلینه‌کا جفاکی
کو کاریگه‌ری یا وی ل سه‌ر ستاییلی هزرکرنا خه‌لکی دیار بکه‌ت. ب کورتی،
وه‌ردی د هه‌موو به‌ره‌مین خواه بین چاپکریدا شیا ببیته خودیکا جفاکی خواه
یی که‌تواری، جار وه‌ک شاه‌دحال و جار ژی وه‌ک فه‌کۆله‌ر کو خواه به‌رددا
دناف ژیدهرین که‌لتۆریدا و بنستر و ره‌هوریشالین مه‌ژیی خه‌لکی
هه‌چکوه‌یی پی ددانه خویاکرن.

به ره مین چاپکری

هەر ژ دەستیچا کارئ وی دبیایئ جفاکانسیئ و فهکۆلینن دهربارهی رهوشا عیراقیدا، وهردی کۆمهکا گۆتار و فهکۆلین نفیسینه و پشکداری دگهلهک کۆر و سیمیناراندا کرییه. دهملدهست پشتی فهگهرا وی بو عیراقی، دهست ب نفیسین و به لاقرنا فهکۆلینن زانستی و کتیبان کر. ههتا خانهنشینیبونا وی، هژمارهکا زۆرا کتیبین ههژی خواندن و ل سهر راوهستانی چاپکرینه. گرنگترین کتیبین وی یین چاپکری ئهفین ل خوارینه، دگهل سال و جهئ ئیکه مین چاپا ههر کتیبهکی: (*)

۱. شخصیه الفرد العراقي: بحث في نفسية الشعب العراقي على ضوء علم الاجتماع الحديث - بغداد، ۱۹۵۱.

۲. خوارق اللاشعور أو اسرار الشخصية الناجحة - بغداد، ۱۹۵۲.

۳. وعاظ السلاطين - بغداد، ۱۹۵۳.

۴. مهزلة العقل البشري - بغداد، ۱۹۵۵.

۵. اسطورة الادب الرفيع - بغداد، ۱۹۵۷.

۶. الاحلام بين العقيدة والعلم - بغداد، ۱۹۵۹.

۷. منطق ابن خلدون في ضوء حضارته و شخصيته - القاهرة، ۱۹۶۲.

۸. دراسة في طبيعة المجتمع العراقي: محاولة تمهيدية لدراسة المجتمع العربي الاكبر في ضوء علم الاجتماع الحديث - بغداد، ۱۹۶۵.

۹. مخات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث (ستة مجلدات في ثمانية كتب):

- الجزء الاول: من بداية العهد العثماني الى منتصف القرن التاسع عشر - بغداد، ۱۹۶۹.

- الجزء الثاني: من سنة ۱۸۳۱ الى سنة ۱۸۷۲ - بغداد، ۱۹۷۱.

- الجزء الثالث: من عام ۱۸۷۶ الى عام ۱۹۱۴ - بغداد، ۱۹۷۲.

- الجزء الرابع: من عام ۱۹۱۴ الى عام ۱۹۱۸ - بغداد، ۱۹۷۴.

- الجزء الخامس (القسم الاول): حول ثورة العشرين - بغداد، ۱۹۷۷.

- الجزء الخامس (القسم الثاني): حول ثورة العشرين - بغداد، ۱۹۷۸.

- الجزء السادس (القسم الاول): من عام ۱۹۲۰ الى عام ۱۹۲۴ - بغداد، ۱۹۷۶.

(*) هه رچه نده پرانی یا نفیسه ر و ده زگه هان ئاماژه ب به ره مین چاپکری یین وهردی داینه، لی ژبو فی نفیسینی، مه پشتبهستن ب کتیبیا دکتور همیدی هاشمی کرییه "د. عهلی وهردی و لیکولینا ههر دوو جفاکین عیراقی و عه ره بی": به غدا - ۲۰۱۱، بپ ۳۶ - ۳۷.

وهسا دهيتته گۆتن كو پشكا هفتى و ههشتى ژى ههبووينه، دكتور
على حسين جابرى د كتيبا خوه يا دهربارهى ژيان و فهلسهفه و ژيدهرين
وهرديدا ددهته خوياكرن كول سالين (١٩٧٩ و ١٩٨٠) ل چاپخانا مهعارف
هاتينه چاپكرن و د ژيدهرين كتيبدا ژى، ناماژه پى دكهت. ههروهسا رفعت
عهبدالرزاق محهمد د پيشگوتنا كتيبدا (سهعدون هليل) دا خويا دكهت كو
جارهكئى وى ب راستهوخويى پرسيار ژ وهردى كريبه كا بوچى بهرگى
هفتى چاپ ناكهت؟ على وهردى لئ قهگهراوند بوو كو وهلات د شهريدايه و
نابيت ددهمى شهريدا مروّف عيبين جفاكئ خوه ئاشكرا كهت! ئو ل گورهى
ليگهريانين من ژى، ژبو فان ههردوو كتيبان، ههموو خودانين پهرتوكخانين
بهغدا وهسا دانه خويا كرن كو نه هاتينه چاپكرن. هندهكان دگوت، رژيما وى
سهردهمى ژى خواست بوو كو هندهك پههگرافان ژ كتيبدا خوه بگوهوريت
يان ژى ببهت، لئ دهمى وى قهبوول نهكرى، نههاتنه چاپكرن. ههروهسا ل
داوى يا پاشكو بين پشكا شهشى و د ليستا ناقين كتيباند، پشكا هفتى ژى
هاتيه نفيسين، لئ سالا چاپكرنى ل سهر نه هاتيه دانان.

گهلهك ژ فان كتيبان هاتينه قهگوهاستن بو سهر زمانين گياندارين
جيهانى مينا زمانى ئينگليزى و فارسى و ئەلمانى و تركى و ئيسپانى و
پولونى. ل گورهى كتيبدا ههميدئ مهتبهعى (بهغدا، ١٩٨٧)، گرنگترين كتيبين
وى بين وهرگيرايى ئەقبن ل خوارينه: (*)

١. قهكۆلينهك دهربارهى سروشتى جفاكئ عيراقى. ل سالا ١٩٧٢ئ،
هاتيه وهرگيران بو سهر زمانى ئەلمانى. ههروهسا ل سالا ٢٠٠٨ئ، هاتيه
وهرگيران بو سهر زمانى ئينگليزى.

٢. شيرهتكارين سولتانان. ل سالا ١٩٥٥ئ، هاتيه وهرگيران بو سهر
زمانى فارسى. ههروهسا ل سالا ١٩٨٧ئ، هاتيه وهرگيران بو سهر زمانى
پولونى.

(*) دبیت هيشتا ههبن، لئ ژبو فان بهههمين وهرگيرايى، مه پشتبهستن ب كتيبدا ههميدئ مهتبهعى
كريبه "على وهردى، بهههفانين ژ خوه دكهت" بهغدا- ١٩٨٧: بپ ١٩٩.

۳. تیزا وی یا دکتورایڼ ب زمانئ ئینگلیزی بوو کول سالا ۱۹۵۰ئ، پیشکیشی زانینگه‌ها تکساس کر بوو. ل سالا ۱۹۸۱ئ، وه‌شانخانا هول یا ئەمیریکی چاپ و به‌لاکرییه.

۴. ئەو قه‌کۆلینال سالا ۱۹۶۶ئ، د کۆنگرئ ئیقیان یئ جیهانیدا پیشکیشکری، ل سالا ۱۹۶۷ئ، هاتییه وەرگیران بۆ سەر زمانئ ئیسپانی و ل کۆقارا سوسیولوژی یا زانینگه‌ها مه‌کسیک هاتییه به‌لاکرن.

ژ بلی قان کتیبین به‌لاکری، کومه‌کا کتیبین دی ژئ هه‌نه کو ب شیوه‌یی گۆتاریان قه‌کۆلین به‌لاککر بوون، پاشی د چوارچۆقی کتیبه‌کیدا هاتییه به‌لاکرن، یان هندهک پشک ژ به‌رگین کتیبیا "چه‌ند ئاوره‌ک ژ دیرۆکا نوو یا عیراقئ" هاتییه وەرگرتن و ب شیوازی کتیبیان به‌لاقبووینه. هه‌روه‌سا هندهک قه‌کۆله‌ران ئاماره ب هه‌بوونا کومه‌کا کتیبین دی یین نه به‌لاکری ژئ داینه. ب نه‌مازه‌یی ئیبراهیم چه‌یده‌ری (وه‌شانخانا چه‌مه‌ل - ۲۰۰۶)، د کتیبیا خوه‌دا "عه‌لی وهردی، که‌سایه‌تی و تیگه‌ه و هزرین وی یین جفاکی" خویا دکه‌ت کو کومه‌کا به‌ره‌مان ل به‌ر ده‌ست بووینه و ژ به‌ر هه‌ر ئەگه‌ره‌کی هه‌بیت، نه‌ گه‌هشتیه‌ بگه‌هینته چاپئ وه‌کو قان تایتلین ل خوارئ: (په‌یدا بوون و وهرارا هۆشیاری یا سیاسی ل عیراقئ، دووانی یا که‌سایه‌تی ل سه‌رده‌مین که‌ئن و نوو، دیرۆکا هه‌ق‌رکی یا تابه‌فگه‌ری ل عیراقئ، قه‌یرانا جفاکی د عیراقا هه‌ق‌ه‌رخدا، راستی یا قه‌شارتی د ئیسلامیدا، عیراق و بها یین به‌داوه‌تی، ژیده‌ری بزاقین جفاکی د ئیسلامیدا، هابیل و قابیل...هتد).

عه‌لی وهردی، وه‌کو زانایه‌کی ناقدار و ئەکادیمسته‌کی عیراقئ هاتییه نیاسین و ده‌ینته نیاسین. هه‌ر که‌سه‌کی بقیه‌ت د ره‌وشا جفاکی یا عیراقئ بگه‌هیت، نه‌چاره کو به‌ره‌مین وهردی بخوینیت و ل سهر دید و بۆچوونین وی راوه‌ستیت، چونکو ئەو قه‌کۆله‌ری ئیکانه‌یه هه‌موو دم و سه‌رنج و شیاین خوه ژبۆ لیکۆلینا جفاکی عیراقئ ته‌رخانکرین. هه‌رچه‌نده مشه جاران خوه دووباره دکه‌ت و هه‌مان بابه‌تی دیارکری د گه‌له‌ک کتیبین خوه‌دا قه‌دجویت و دووباره دکه‌ته‌قه، لی نه‌دوووره ژبه‌ر وی چه‌ندئ بیت کو خوانده‌قان ب باشی تی بگه‌هیت. دبیت ژئ، قیا بیت به‌ره‌مین خوه ب ئاوايه‌کی داریژیت کو هه‌ر که‌سه‌کی به‌ره‌مه‌کی وی بخوینیت، بشیت هیقینئ هه‌موو دیتن و بۆچوونین وی بزانیته و قی بابه‌تی ئازراندی یئ دووباره‌کری بکه‌ته ده‌روازه‌یه‌ک کو خوانده‌قان ل کوراتی یا وی بگه‌ریته. هندهک جاران ژئ، لایه‌نگیرییه‌کا نه‌ ئەکادیمی ل پشت ریژکین هندهک به‌ره‌مان ده‌ینته دیتن

کو ئو ب خوه، دژی لایه‌نگیرییه دقه‌کۆلینین زانستیدا. ب نه‌مازه‌یی د بابەتین هه‌ق‌بەند ب هه‌ق‌رکی یین عه‌لی و معاویه‌یدا، کو ب شیوه‌یه‌کی زیره‌کانه و نه راسته‌وخۆ وه‌ل خوانده‌قانی دکه‌ت کو ئو ب خوه پشته‌قانیی ل دۆزا عه‌لی بکه‌ت و وه‌سا هزر که‌ت کو ئه‌قه ب سه‌ره‌له‌بوونا وی ب خوه‌یه (نه ئاراسته‌کاری یا نفیسه‌رییه). لی فه‌ره نه‌ه‌یه‌ت ژبیرکرن کو وه‌ردی ژی مروّقه و د کاودان و ره‌وشه‌کا دیارکری یا جفاکیدا په‌روه‌رده بوویه. وه‌کو هه‌موو مروّقان دبیته دارده‌ستی پاشخان و په‌روه‌رده یا خوه یا ده‌ستپیک، یان ب کیمی ل به‌ر روّناهی یا پاشخانا خوه یا چاندی د نه‌هۆشی یا خوه‌دا و ب په‌روازی خوه یی جفاکی سه‌ره‌ده‌ریی دگه‌ل بابەتین جهی هه‌ق‌رکیی دکه‌ت.

ئو ب خوه ژی د قوناغا پیداچوون و هه‌لسه‌نگاندنا به‌ره‌م‌ین خوه‌دا، وه‌نه‌یی یا خوه ژ گه‌له‌ک هزرین پیشکیشکری دکه‌ت و دانپیدانی ب هنده‌ک شاشی یین خوه دده‌ت. پرانی یا دیدار و چا‌قپیکه‌فتنن وی یین د روژنامه و کۆقارین ده‌هسالی یا هه‌شتیاندا، شیوازی پیداچوونه‌وی ب نفیسینن وی یین چاپکریدا ب خوّه دگرتن و مشه‌جاران ژی وه‌کو شوّقه‌کرنا هنده‌ک بابەتین پیشکری یین نه ته‌ق‌ابووپی ده‌هاتنه‌ دیتن. ئه‌قه ژی نیشانا نووکرن و دویفچوونین وی یین به‌رده‌وام بوول سه‌ر پیزانینان و تیورین نووتر د بیاقین سایکولوژی و سوسیولوژی و ئه‌نتروپولوژییدا. لی هه‌رچه‌وا بیت، وه‌ردی ب ساخی و پشتی مرنا خوه ژی جهی سه‌رنج و پویته‌دانا هه‌ق‌ژی و هه‌ق‌پیشه و فه‌کۆله‌رین جفاکناسیی بوو. دده‌می ساخی یا ویدا گه‌له‌ک نفیسه‌ران (چ وه‌کو ره‌خنه‌ یان شوّقه‌کرن)، فه‌کۆلین و نفیسین ل سه‌ر به‌ره‌مین وی پیشکیشکرینه. پشتی مرنا وی ژی، هژماره‌کا زور یا نفیسه‌ران کرییه بابەتی فه‌کۆلین و دویفچوونین خوه.

ئەز وه‌سا هزر دکه‌م هه‌تا پینجی سالین دی ژی (یان پتر)، هزر و بوچوونین وه‌ردی دی جهی گرنگیدانی و دیراسه‌تکرنی بن، ب نه‌مازه‌یی ل سه‌ر جفاکین عه‌ره‌بی و یین ئیسلامی.

سروشتی مروّقی و کەسایەتی یا وی (*)

مشە جاران فەیلەسۆف و ھزرمەندین کەڤن، بۆیەر و دیاردە یین جفاکی و دیرۆکی ب شاشی خویا دکرن، چونکو ئەو ب دروستی د سروشتی مروّقی نە دگەهشتن. وان وەسا ھزر دکر کو خودی مەژی (عەقل) دایە مروّقی داکو باشی و خرابیی پی بزانیە و بگەھتە راستی یا رەوانا ژیان. لئ ھەردی نە دگەل قی ھزرا رەھایی بوو، وەسا ھزر دکر کو فەرە ئەم پتر ب ناف سروشت و تیگەهشتن مروّقیقە بچین ھەتاکو بزانی کا مەژی مروّقی چییە و بۆ چ دەیتە بکار ئینان. ئوو ھەتاکو ئەم قی چەندی بزانی، دی پیدقی ب لیکۆلینا سروشتی مروّقی بین.

ب راستی، ئەم نەشینی چ مفای بگەھینیە مروّقایەتی ھەتاکو ئەم د سروشتی مروّقی و کەسایەتی یا وی نەگەھین. ھزرمەندین کەڤن دچەوت بوون، دەمی ھزر کرین کو سروشتی مروّقی بەرھەمی عەقلی وییە. وەسا ددانان کو عەقل بەرھەمیە کا خودایی یە و ژبو لیگەریانا راستی ھاتیە ئافراندن، ئەقبا ب ریکا شیرەت و وەعز و گۆتارین چاکسازی د رەوشا خەلکی چاکتر لیکەت و دی جفاکی بەر ب سەمتا نمونەییقە بەت. فیلسوفین کەڤن، وەسا ددانان کو ئەگەر خەلک د مگرتی یین وان گەهشتن و پی قاییلبوون، دی شین خەلکی ھەچکۆھەیی ژ ی بەر ب نمونەییقە بەن. ئوو دی شین چاکسازییان د خوە و جفاکی خوەدا کەن و پاشی دی خوشی و ئولفەت و تەناھی ل ھەموو جیھانی بەلاف بیت. لئ ھەموو ھزرین وان وەکو بلوورال بەر گوھی گای بوون، چونکو ب دریزاھی یا دیرۆکی و رفیشتین ل دویف رفیشتی، کەسەک ب فان نمونەیان داخبار نە بوو. ژیان وەکو ھەیی، ھەر یا بەر دەوام بوو. ھەر ھزرەکا ب دریزاھی یا سەردەمی، چ کارتیکرنی ل سەر خەلکی نەکەت، نا بیت ئەم گازندان ژ خەلکی بکەین کا بۆچی و چەوا تئ نەگەهشتن، لئ فەرە ئەم گازندان ژ خوەیی ھزری بکەین. فارابی د باژیری خوەیی ھەژیدا خویا کر بوو کو تەناھی و خوشگوزەرانی یا خەلکی ل سەر سەرۆکی کاملان و دادپەرۆەر و نمونەیی رادوہستیت، پاشی ساخلەتین وی سەرۆکی ریز کر بوون. لئ پرسیار ژ خوە نەکر، دی وی سەرۆکی ژ کیفە ئینین؟ ئوو ئەگەر مە دیت دی چەوا خەلک دەنگین خوە

(*) ژبو نفیسینا قی پەرەگرافی من مفا ژ کتیباً "چەند ئاورەک ژ دیرۆکا نوو یا عیراقی- بەرگی دووی" وەرگرتییە. پاشکوین دووی: دەربارەدی سروشتی مروّقی، بەغدا- ۱۹۷۱، بپ ۳۰۶-۳۳۵.

دهنئ و پئ رازی بن. ئو ئه گهر پئ رازیوون ژئ، ما نه یا سروشتیه کو کهسه کئ دی هه بیت و وه هزر بکهت کو کاملانتر و باشتر و هه ژیتره.... هتد. ژبو تیگه هشتنا سروشتئ مروقی، فهره ل دهستیکی ئم بزانی کو مروف ئاژله و گهلهک رهفتارین وی مینا یین ئاژهلانه. لی ب چند ساخله تان ژ ئاژهلان دهیته جودا کرن. یهک ژ وان ساخله تین هه ره گرنگ عه قله (مه ژئ- میشک). هزرمه ندین که فن ب زیده روویقه به حسی مه ژئ کرینه و وه سا داینه خویا کرن کو به هره یه کا خوداییه، خودئ تهعالا دایه مروقی داکو باشی و خرابیئ پئ ژیکجودا کهت. لی ئه گهر ئم ب هووری ل قئ گوئتی بنیرین، دی بینین کو نه گهلهک نیزیکی راستیییه. عه قل یان مه ژئ ئه ندامه کئ له شی مروقییه وه کو هه ر ئه ندامه کئ دی، هاریکاری یا مروقی دکهت ژبو مانئ و خوه پاراستنئ، کا چهوا لمبیسا فیلی و کیلبین تیژین شیرئ ئالاقین کاریگه رین پاراستن و مانا وانه، ههروه سا عه قل ژئ ئورگانه که ژبو پاراستنا مروقی ژ هه ر مه ترسییه کئ.

ب قئ چه ندئ ژئ، ئم د کارین بیژین کو مه رهم ژ هه بوونا عه قلی نه ژیکفارتنا باشی و خرابیییه یان خویا کرنا راستیییه (ههروه کو هزرمه ندین که فن بو چووین). لی مه رهم پئ ئه وه، هه ر تشته کئ مفادار بو خوه ییئ خوه زیاندار ژبو به قل یان دژمنئ خوه خویاکهت. ئانکو مروف د هزر کرنا خوه دا هند ل راستیئ نا گه ریئت، هندی ل پیرینه یین پاراستنا خوه و ژیا نا خوه دگه ریئت. گهلهک کهس دده نه خویا کرن کو ئه وی ل راستی یا رهوان دگه ریئ و به ره فن خوه بکه نه قوربان ژبو خویا کرنا قئ راستیئ، لی ئه و ب خوه وه همه که مروف بو خوه چیدکهت کو شه هنازیئ پئ ببهت و غروورا خوه پئ تیر بکهت. مروف (هه ر مروقه ک بیت) حه ز ژ راستیئ دکهت، ده می بهر ژه وه ندا وی تیدا بیت و بو وی یا مفادار بیت. لی ئه گهر راستی ل لایئ دی یئ دژ بیت، هیئگی دی د کوژیه کا دی را سه حکه ته وی راستیئ، دی ل گرو فین کیمکرنا بهایی وی گه ریئت و نه دووره ژئ ب ته قافی ماندا بکهت. داکو ب دروستی د عه قلی بگه هین، فهره ئم سه حکه یه رهوشا خه لکی و هزا خوه ب کووری د فان هه رسیئ نمونه یاندا بکهین:

ئیکه م: هه ر مروقه ک باوه رییه کا رهایی ب عورف و عه دت و تیگه هین ژینگه ها خوه یا په روه رده یی دئینیت و وه سا هزر دکهت کو ئه ف عه دته باشترین عورف و عه دته یین دونیا یینه. ئو هندی هزا خوه بکهت، نه شیت ژ قئ چوار چو قه ی دهرکه قیت. خو ئه گهر باوه ری یین وی ساویلکه و نه به رهوژ

بن ژى، لى ل نک وی دى د بهر هوز و بهادر بن. ههردم ب مهنده هوشى
 هزر دکهت کا بوجى نهوین دژ، باوهریی پی نا ئینن. نزانیت کو نهوی دژى
 وان باوهرییان ژى، ب هه مان مهنده هوشى هزر دکهت کا چهوا هندهک هه نه
 باوهر ژى دکهن و مومارسه دکهن.

دووم: دهمی مروّف هه فرکیه کی دگهل بهقل یان دژمنه کی خوه دکهت،
 هه موو شیان و پیړینه یین بهردهست بکار دئینیت کو سه رکه فتنی ل سه ر
 دژمنی خوه ب ده سته بینیت. ئوو دى خه لکی قابیلکهت کو پشته قانی یا وی
 بکهن، چونکو نهوی ل سه ر حقیی. نهو خه لکی باوهریی ب گروّف و دوژا
 وی دئینیت، ل دهف وی خه لکه کی دادپهروهر و تیگه هشتی و مروّف دوسته.
 لى نهوین باوهریی پی نه ئینن، یان ب کیمی هزره کا دی هه بیت، ل دهف وی
 نه تیگه هشتی و نه زانن.

سپیه م: نه گهر مروّف چه ز ژ تشته کی یان که سه کی بکهت، دى ب
 زیده روپیقه به حسی هه موو باشی یین وی کهت و خرابی یین وی ناهینه
 پیش چاقان. ئوو چونکو مروّف ژ هه موو تشته کی پتر چه ز ژ خوه دکهت،
 لهوا د خرابی یین خوه ناگه هیت و ههردم باشی یین خوه یین نه جامدایی ل
 دهف خه لکی دیار دکهت و به حس ژى دکهت.

دبیت که سه ک پرسیار بکهت، نه گهر عه قلی مروّفی ب قی شیوازی
 ژیگوتی بیت، پا چهوا شیا به قان هه موو داهینان و سه رکه فتنی زانستی ب
 ئافرینیت، هه تا کو گه هشتیه سه ر بانى هه یقی؟

نهو ب خوه که سه ک نه شیت مه زناهی یا شیانین عه قلی مروّفان د بیاقین
 داهینانی و ئافراندیندا، ماندلا بکهت. لى نهو شیانین مه زن نا بنه ریگر کو
 عه قل نهی لایه نگیر بیت د هزر کرنا خوه دا. ئوو نه دووره نهو لایه نگیری یا
 عه قلی، نه گهری شیانین وی یین داهینانی و ئافراندنی بیت. وه سا دیاره کو
 مه ژیی مروّفی چ داهینانان ناکهت هه تا کو توشی ئاریشه یه کی نه بیت کو پیدئی
 ب چاره سه ریه کی هه بیت. بو نمونه: سه ره رای بچووکی یا لهش و هیژا
 مروّفی ل هه مبه ری ئاژهلین کو وقی، لى ژبو هه فرکی یا خوه یا دگهل ئاژهلین
 هوّف (بفری بهرین) ئافراند داکو به ره قانیی پی ژ مانا خوه بکهت. ئوو د قی
 ئافراندنا ژبو به ره قانیکرنا خوه دا، یی به ردهوام بوو هه تا گه هشتیه ئافراندنا
 تفهنگی و توپی و موشه کان و بومبه یین نافکوکی (نه وه وی).

نه م د کارین بیژین کو پرانی یا داهینانین شه هرستانی یا مروّفایه تی پی
 هاتیبه خه ملاندن، مه رهم پی سه رکه فتنال سه ر هه فرکان بوویه. دبیت نهو هه

بیت، ئەگەر ئى وى چەندى كۆپرانى يا داهىنانان ل سەردەمى شەپىن (سار يان گەرم) دەينە ئافراندىن. ئەو قەكۆلەرەين ب شەف و رۆژ د لاپۇرىن خۇقە كار دكەن ژبۇ خويكارنا داهىنانەكا زانستى كۆ ئەم ھەز دكەين يى ل راستىيەكا زانستى دگەريين. لى ئەو ب خوە ل تشتەكى دگەرييت كويى مفادار بيت بۇ وى يان تەخا وى يان وەلات يان ژى نەتەوا وى، يان داکو بلندى و زيرەكى يا خوە ل ھەمبەرى ھەقرك و ھەقكويىن خوە، يان ژى ژبۇ وەلات و نەتەويى خوە بەرچاقكەت.

ساخلەتى دى يى مروقى ژ ئاژەلى جودا دكەت، ھەستكرنا ب خوەيىتى يا خوەيە. ھەستكرن ب خوەيىتى، ئەو ھەستەيە دەمى مروق بەھسى خوە دكەت و دىيىت "ئەز" كۆ ھەردەم مروقى د چاقىن كەسى ديدا بەرەف ھەژىتريى و بلندترييە دەت، ئو ھەردەم ھەولددەت رىز و سەرسامى يا خەلكى ب دەستقە بينيت. ھەر مروقەك دكوراتى يا خوەدا ھەز دكەت جەي رىزگرتنى بيت و دناف جفاك و نەتەويى خوەدا يى رىزدار و ب بەا بيت. ئەقەيە ئەو تەوهرى سەرهكى ھەستكرنا ب خوەيىتى ل دۆر دزقريت. ئەف ھەستكرنا ب خوەيىتى ل دەف ئاژەلان نينە. ئاژەل چ گرنكى ب ئاژەلەين دەردۆر نادەن، مادەم گەرماتى و خوارنى ب دەستقە بينيت، بۇ وى نە گرنگە ئاژەلەكى دى يى ھەمان رەفى يى چەوا بيت، ئانكو خوە دگەل چ ھەقكويىفان ھەقەبەر ناكەت. ھەرەسا زارۆكى نوو بووى ژى ھەست ب خوەيىتى ناكەت، لى دەمى وى دگەل ھەقژى و خويشك و برا بين وى ھەقەبەر دكەن، خوەيىتى ب ئاوايەكى بەرەبەرى بۇ پەيدا دبیت. دروستبوونا ھەستكرنا ب خوەيىتى، پروسەيەكا دەروونىيە و ب سى قوناغىن سنسلەيى و پىكفە گريداييە ل دەف مروقى پەيدا دبیت: (مروق ھەست دكەت كۆ كەسەك يان كۆمەكا كەسان سەح دكەنى و دويىچوونا رەفتار و ھەلويسىتىن وى دكەن. پاشى وەسا تى دگەھىت كۆ وان بۇچوونەكا دياركرى (باش يان خراب) ل سەر وى ھەيە. پاشى ل گورەى قى ھەزرا ژ بەرىخودانا دەردۆران بۇ چىبووى، دى ھەست ب شەھنازىيى يان فەيىتى و كىمىي كەت). رامانا قى ژى ئەو كۆ ھەستكرن ب خوەيىتى، ب رىكا ئاشۆپكرنى (ھەپارەكرنى) پەيدا دبیت. ئەم نزانين كا خەلكى بەرانبەر يان دەردۆر چەوا بەرى خوە ددەنە مە و چەوا د مە دگەھن (كا رىزى ل مە دگرن يان كەريين وان ژ مە قەدبن؟). لى مروق قى چەندى ئاشۆپ دكەت (تەخەيول دكەت). نە دوورە ژى د قى تەخەيولكرنىدا يى چەوت بيت.

چهند مروّف پيڳه هشتيتر و تيڳه هشتيتر بيت، دئ پتر تيڳه هيت کا هزر و بؤچونين خه لکی ل سهر وی چنه. لئ چ جارن نه شيت ب هووری و ته فاقی بزانيت کا چ ددلی خه لکيدا هه يه. ئە گهر مروّقی گرييا خوه کيمديتني هه بيت، دئ هزر کهت کو هه موو خه لک دژی وی کار دکهن و دئ هه ست ب شه پمه زاری و بيباوهری و لاوازيی کهت. ئە وین ئەف گرييه ل دهف هه یی نه هژماره کا زوره، لئ پرانی یا خه لکی ژ "گرييا کاملانيی" د نالن. ئە وین گرييا کاملانيی هه یی، گه لهک ژ خوه رازينه و خوه ژ راستی یا خوه پتر و بلندتر دبين. وه سا هزر دکهن کو ژ خه لکی ئاقلتر و جوانتر و زيړه کترن. ههروه سا هزر دکهن کو ب کير هه موو کاران و پوستان دهين، تنی پيدقی ب دهرفه ته کا زيړين کو ری بؤ بهيته فه کرن داکو شيانين خوه پئ خويا بکهن. ئو ئە گهر ريزگرتن و چاقين خه لکی که فتنه سهر هه قاله کئ وی، دئ حه سوو ديی پئ بهت و دئ ل دهف خه لکی بها و کارئ وی ب کيماسی خويا کهت.

نه مه رجه کو هه ردهم هه ستکرنا ب خوه بيتی هه فسه ننگ بيت. هه ر ژ ده ستپيکا چيوونا قئ هه ستئ ل دهف زاروکی، یا ساده و ساويلکه يه. ئەف هه سته، ل گوره ی وان که سين به ريخوه دده نی و هه لدسه نگين دهيته گوهارتن. ب قئ چه ندئ ژئ، هه ستکرنا ب خوه بيتی ل دهف زاروکی یا گوهور و هه مه جوړه. لئ به ره به ره وهراری دکهت و دگه ل وهختی بهر ب هه فسه نگيغه دچيت، کو هه مه جوړی تيدا کيمتر لئ دهيت و بهر ب سه مته کا ديارکريفه دهيته ئافا کرن. چهند مروّف پيڳه هشتيتر بيت و پتر سه رده ده ريی دگه ل خه لکی بکهت، دئ هه فسه نگی یا هه ستکرنا ب خوه بيتی ل دهف وی پتر بيت. لئ که سه ک نه شيت بگه هته هه فسه نگی یا کاملان. هندي مروّف یئ پيڳه هشتی بيت، دئ هه رهندهک هه مه جوړی و دوو دلی دناف هه ستکرنا ب خوه بيتی یا ويدا هه بيت. ئە وین هه مه جوړی یا خوه بيتی ل دهف هه یی، بيی شه رم ژ هه فدژی و دووانی یا بؤچونين خوه بکهن، ل گوره ی دید و بؤچونين که سين هه مه جوړ دهينه گوهورين.

ژ بلی ساخه له تي خوه بيتی، ههروه سا مه ژيی مروّقی په رده پو شه کا هه پارهی هه يه، ناهيليت مروّف بزانيت کا خه لک چهوا به حسی وی دکهن یان ب چ گوئتان غه يبه تا وی دکهن. ئە فجا مروّف دئ وهکو که سه کئ مه غروور و سه رسام ب شيان و ساخه لتين خوه فه مينيت، بهايی خوه یئ راسته قينه دچاقين خه لکيدا نابينيت. ئو ئە فا قئ په رده پو شئ موکمتر لئ دکهت، ئەو په سندان و موجامه له يين خه لکينه، ده می ل بهرانبه ری مروّقی دکهن و ب

شاره‌زایی ناراسته دکن کو مروّف باوهر ژئ بکته. لی مروّف نزانیت کا د پشت ویرا چ ل سهر د هیته گوتن. یهک ژ ساخله‌تین سروشتی مه‌ژیی مروّقی ئه‌وه، کو مروّف میناکان وه‌کو هه‌یی دکه‌تواریدا نا بینیت (مینا رهنگدانه‌قیه‌یا ره‌سمی د خو‌دیکتیدا). لی هندهک خالین دیارگری ژئ وهر‌دگریت و پاشی قان خالان د ئاشوپا خودا دده‌ته به‌رئیک و کاملان دکه‌ت. ههر ئه‌قه‌یه د قه‌ومیت، ده‌می مروّف سه‌ح دکه‌ته میناکی که‌سایه‌تی یا خوده د چاقین خه‌لکیدا. ئه‌و مه‌دح و په‌سنان وهر‌دگریت و پاشی د ئاشوپا خودا میناکه‌کی دره‌خشان و جوان ژئ دروست دکه‌ت. ئه‌قجا ده‌می که‌سه‌ک به‌روفاژی یا وی خویا دکه‌ت، دی توره‌ بیت و دی بیژتی کو هه‌لسه‌نگاندنا ته یا مشت حه‌سوودییه و چ بها بو‌نین.

هه‌ژی گوتنه کو ستووری یا په‌رده‌پوشا عه‌قلی و خوه‌بییتی، شیواز و ستایی که‌سایه‌تی یا مروّقی ده‌ستنیشان دکن. ئه‌قه‌ ژئ ل ده‌ف هه‌موو که‌سان، نه وه‌که‌ه‌قه. په‌رده‌پوشا هنده‌کان گه‌له‌ک یا ستووره و ئه‌م د کارین بیژینی (ساویکه). لی یا هنده‌کین دی یا ته‌نکه و ئه‌م د کارین بیژینی (پینگه‌هشتی). ئه‌وین پینگه‌هشتی ئه‌و که‌سه‌نه یین بهایی خوده دزانن و ب شیوه‌یه‌کی که‌تواری یان نیزیکی که‌تواری، سه‌رده‌ریی دگه‌ل خوه‌بییتی یا خوده دکن. ئه‌گه‌ر هه‌ستکرنه‌کا ب غروور و کاملانی ل ده‌ف په‌یدا بییت، دی ل هه‌مبه‌ری خه‌لکی، ب ئاویه‌کی قه‌بولگری دهر‌برینی ژئ که‌ن. د پرانی یا جاراند، ئه‌ف دهر‌برینا ته‌وازعی ژ نیفا دلئ وی دهر‌دکه‌فیت و چ سالیسکی و مه‌لاقی تیدا نینه کو خوده پئ نیزیکی خه‌لکی بکته. لی فهره ژبیر نه‌که‌ین کو پینگه‌هشتنا کاملان ل ده‌ف چ که‌سان نینه، هه‌روه‌سا چ ساخله‌تین کاملان نین، چونکو هه‌موو ساخله‌ت و هه‌لو‌یست و ره‌فتار ریژه‌یینه. ئوو چهند مروّف یئ پینگه‌هشتی بیت ههر هنده‌ک ریژه‌یا ساویکه‌ییی ژئ ل ده‌ف هه‌یه.

ساخته‌تی به‌رچاڤ ل ده‌ف که‌سی ساویکه‌ ئه‌وه کو هه‌رده‌م هه‌ست ب کاملانی و نایابی یا خوده دکه‌ت، گه‌له‌ک ژ خوده رازییه و وه هه‌ست دکه‌ت کو هه‌موو خه‌لک ژئ یئ ژئ رازییه. ده‌می وی ب باشی به‌حسی تشته‌کی کر، فهره هه‌موو خه‌لک ب باشی به‌حس بکته. خو ئه‌گه‌ر ئه‌ف ساویکه‌یی یه هه‌پاره بیت ژئ، دلخو‌شی و ژ خوده رازییونه‌کی دده‌ته که‌سی کو بها و پایه یئ وی دناف جفاکیدا (ل ده‌ف وی ب خوده ژئ) یئ به‌رچاڤ بیت. له‌وا دی بینین کو که‌سی ساویکه، هه‌رده‌م دلخو‌شتر و رازیتره ژ که‌سی پینگه‌هشتی. ئه‌وین پینگه‌هشتی پتر د ژیانی دگه‌هن و بهایی کار و چالاکی یئ خوده ب

ئاوايه كئى كه توارى دزانن، لهوا گهلهك پئى دلخوش نابن. لئى كه سئى ساويلكه ئه گهر چالاكويه كا بچووك و بئى بها ژى بكهت، دئى گهلهك كه يفا وى پئى هئيت، يا ژ و يفه خهلك هه موو يئى ژئى رازيبه. ئه گهر ساويلكه يئى نه بايه، ههر ئيكت دا بهايئى خوه يئى راسته قينه د جفاكيدا زانئيت. لئى هه پاره كرن ژى يا باشه، داكو مروفت حهز ژ ژيانئى بكهت و يئى بهردهوام بيئت. ب قئى چهندي ژئى، وهردى كه سايه تئى يا مروفتى ل سهر كه سايه تئى يا پئىگه هشتى و يا ساويلكه دابهش دكهت. مشه جارن، ب كه سايه تئى يئىن ژير و نه ژير (دين يان شئيت) ددهته نياسين. هه رچه نده ديناتئى بابته كئى ئالوز و مژداره، زانستئى هئيشتا هه موو كوژئى يئىن ديناتئى نه هليقترينه. لئى مه رهما وهردى ب ديناتئى ساخله تئى شيزوفرينيا و پارانوئيه دناف رهفتار يئى مروفتيدا. هه رچه نده ژ لايه نئى دهورونيفه ئه ف نافليكرنه نه يا دروست و زانستيه، لئى وهردى په يفا (شئيت) ژبو خوانده قانئى هه چكوه يئى ئينايه كو ب سانا هئير تئى بگه هئيت.

مه رهم ب ساخله تئى شيزوفرينيا يئى، ديناتئى يا دوو كه رتبونئى يان ديناتئى يا ژي كفه بونئى يه. د قئى جوړيدا مروفت ژ جفاكئى خوه فه دبئيت و جيهانه كا دئى يا ئاشو پئى د مه ژئى خوه دا، بو خوه دادنئيت و كا چه وا وى بئيت وه سا تئيدا د ژئيت. ده مئى مروفتكه نه شئيت وئى پله و پايه يا وى دناف جفاكيدا د قئا ب ده سئغه ببئيت، دئى هه مان پله و پايه يئى د ئاشو پئى خوه دا بو خوه ئا قاكهت و دئى پئى ژئيت. لئى پارانوئيا (كو ئه و ژئى جوړه كئى دئى يئى شيزوفرينيا يه)، ديناتئى يا مه زنا هئى و ته په سه ريئى يه. ئه فه شئيوازه وه سا د ئاشو پئى خوه دا هزر دكهت كو كه سه كئى مه زن و پايه داره، لئى وه باوهر دكهت كو خهلك يئى وى ته په سه ر دكهن و ل دژئى وى كار دكهن. ئه گهر ببئيت دوو كه س يئى پسته پستئى دكهن، دئى هزر كهت ئه فه به حسئى وييه. ئه گهر مانگرتهك يان خوه پيشان دانهك ل باژئيرى روو بدهت، دئى هزر كهت ئه فه ژبو دژايه تيكرنا وييه. ئه فه پيشلئيبوننه ب نا قئى وه سوه سئى ده ئتته نياسين. وهردى بو سه لام شه مماع خويا كر بوو كو وى ب خوه ژئى ئه ف دهرده هه بوو. لئى ده مئى چوويه ئه ميژيكا ل دهف نه ما بوو، لئى ئاكامين قئى وه سوه سئى دناخئى ويدا هئيشتا مايه و ههر هه نه. هه ژئى گوئتنه، مشه جارن وهردى خوه دكهته نموننه يان هندهك چيروك و نموننه يان د ئافرئيت داكو بابته تئى پئى شروفتكهت. هندهك جارن ژئى، هه مان نمونئى ب دوو شئيواز يئى جودا جودا قه دگئيرئيت. ئه فجا نزانين كا ئه ف گوئتا بو سه لام شه مماعئى گوئتى راسته يان نموننه يه كا چئى كريبه. ئه گهر وه سا بيئت، ئه م دئى شئين بيژين كو وهردى ژئى

مرؤفه و ئه و هه موو هه فرکی یین دهروونی و دهردهسه ری یین ژیا نا وی، تیرا هندئ هه نه کو هندهک پیشیلبوونین دهروونی دنا ف که سایه تی یا ویدا ژ ی هه بن.

هه مرؤفه کی هه بیت، هندهک تۆفی دیناتی ل دهف هه یه (ژ هه ر جو ری بیت). هه موو مرؤف ژ پایه و پله یا خوه یا جفا کی نه درازینه، ئه فجا دی خوه ژ جفا کی فه ده ر که ن کو وی پله یا وان دقیت، د ئاشو پیا خوه دا ئا فا بکه ن. لی ل گوره ی نیرینین جفا کناسان، جوداهی یا دنا فبه را که سی دین و یی ژیردا ئه وه کو که سی عاقل دشیت کارین قه بوولکری و یین نه قه بوولکری د چاقین خه لکیدا ژیکجودا که ت. هه ز و هه ست و کارین خوه یین قه بوولکری، ب ئاشکرای ل دهف خه لکی دهر دبریت، لی ئه وی نه قه بوولکری د هه لگريت و نا دهر بریت. که سی نه عاقل ئه ف شیا نه ل دهف نین، ئه و دهر برین ژ هه موو هه ز و هه ست و کارین خوه یین قه بوولکری و نه قه بوولکری دکه ت و چ تشتان ل دهف خوه ب نه په نی ناهیلیت، ئانکو ناخ و روخساری وی وه که هه فه. ئه فجا خه لک وان ب که سین دینه که دده نه نیاسین. لی وه کو مه نه هه جی وی یی ریژه یی، ئه و جو ره کی سی ل سه ر فان هه ردوو جو رین که سایه تی یا (پینگه هشتی و ساویلکه یان ژیر و نه ژیر) زیده دکه ت و ب که سایه تی یا نا فنجی دده ته نیاسین (ئانکو ئه و که سایه تی یا دنا فبه را پینگه هشتی و ساویلکه یی، یان ژیری و دیناتی دا). ئه ف نمونه یی که سایه تی، نمونه یه کی نا فه راسته کو پیچه کی نژی که ژ دیناتی، لی نه یی دینه. ئه فه ژ ی ئه و که سه یه ئه وی ئه م د کارین بیژینی که سایه تی یا (کیشوتی / کیشوی). ئه ف جو ره که سایه تییه وه سا هزر دکه ت کو سیاسه تمه داره کی نا فداره یان په هله وانه کی خو شه ویسته، خه لک ژ ی ل سه ر قی بنه مای، وه کو ترانه پیکرنه کا نه راسته و خو، سه ره ده ری دگه ل دکه ن. که سی کیشوتی د کاریت ژیا نا خوه ب ریفه ببه ت و دشیت فی ری پیشه یه کی بیت و د پیشه یی خوه دا وه کو که سانین عاقله، لی هه پاره یین وی یین کیشوتی ناهیلن کو ب که سه کی عاقل بهیته نیاسین. هه روه سا ئه ف هه پاره یه وی به ر ب دیناتیفه ژ ی نابه ن، چونکو خه لک ل گوره ی هه ز و دیتنین وی سه ره ده ری دگه ل دکه ت. ئه فجا ب دریزاهی یا ژیا نا خوه، دی د قی قوناغا نا فه راستا دنا فبه را عاقلی و دیناتی دا مینیت. هه ژ ی گوته کو که سین دین (یان ئه وی به ر ئاتا قی دیناتی دین)، د قوناغا کیشوتی را د بو رن، چونکو خه لک ب ترانه پیکرنین خوه،

بهري وان ددهنه دیناتی. لی کهسی کیشوتی، د قوناغا خودا دمینیت و بهرف دیناتیغه ناچیت.

ههروهسا علی وهردی پۆلینهکا دی یا کهساتیج د هندک بهرهمین خودا بکار دینیت، ئەو ژی کهسایهتی یا ههچکوهیی و کهسایهتی یا داهینهره، ئانکو کهسایهتی یا کولانکی و یا جیاواز. پرانی یا خهلکی (خهلکی ههچکوهیی) د بن ئاکاما عورف و عهدهتین جفاکیغه دهینه پهروهردکرن و پی داخبار دبن، ئەفه ژی وهکو نفستنا موگناتسییه کو دبیژنی نفستنا جفاکی. مروڤ دکهفته دبن ئاکاما نفستنا جفاکیغه و رهنگههانا ههمان هزر و دلینی و رەفتارین جفاکی دکهت. ئەو مینا خهلکی دهردور هزر دکهت و مومارسهیا ههمان رەفتارین وان دکهت. ههموو بیر و باوهری یین وی وهکو یین جفاکینه، ئەگەر پیچهکی ژی جودا بیت ژی، د گهوهردا ههمان بیروباوهرینه. دبیت کهسی ههچکوهیی (کولانکی) باوهرنامهکا زانستی یا بلند ههبیت، لی ئەف باوهرنامهیه تنی کومهکا پیزانینانه، یین ژبه کرین و ب شیوهیهکی روبروتی مومارسهیا هندک ژ وان پیزانینان دکهت و پیزانین ب خوه، چ ئاکامی ناکهنه سهر شیوازی هزرکرنا وی. د شیوازی هزرکرنا خودا، دی ههر کهسهکی ههچکوهیی بیت و ژبلی روخساری دهرقهیی و هندک تیرمین وهکو بهبهغای ژبهکرین، چ تشتی دی ل دهف نینه و ژ کهسی کولانکی ناهیته جوداکرن. ل بهرانبهری فی جورئ کهسایهتی ژی، کهسی داهینهر (جیاواز) ههیه کو تا رادهیهکی، کیمتر ب نفستنا جفاکی داخبار دبیت. هزرا خوه د کووراتی یا بابهتاندا دکهت و ههولدهت کو بازدانهکی ل سهر تیگهه و بیروباوهرین ههیی یین جفاکی بکهت. ئەف جیاوازییه یا گرنگه ژبو کهسانین بلیمهت و چاکسان، یان کهسانین زانا و داهیتەر.

ل دهف کهسی ههچکوهیی، سروشتی مروڤان ب ههموو ژيوهر و ساخلهتین خوڤه د دیار و ئاشکرانه، وهکو لایهنگیری یا مهژیی وی و غرور و خوهئهفاندن و ئەزئهزینی. ئەو ب خوهییی خوڤه یی مژوله و گرنگی ب چ تشتین دی نادهت، یان نزانیت گرنگی پی بدهت. لی کهسی جیاواز/ داهینهر، سهرهرای ههبوونا فان ساخلهتین ژیگوتی ب رادهیهکی کیم یان زیده، هندک جارن خوه و دهردورین خوه ژبیر دکهت و بهر ب ئارمانجا خوه یا جیاوازه دچیت، ههروهکو عاشقهکی شهیدا بهر ب یارا خوڤه دچیت.

گهلهک زانا و علی وهردی ژی، وهسا هزر دکهن کو مروڤ ب سروشتی خوه، کهسهکی ئەزئهزییه. کهسی ئەزئهزی ئەوه یی هز ژ خوه ب

تنی دکهت و بهرژه وهندا خوه دپاریزیت. لی فهره ژبیر نه کهین کول همبهری ئەز ئەزینا مروقی، جوړه کی دی ژی ههیه، ژپیخه مهت پاراستنا بهرژه وهندا که سین دی، قوربانیی ب بهرژه وهندا خوه ددهت. وهکو وی قوربانی یا دایک ژبو کوری خوه یان سه میانی مالی ژبو خیزانا خوه ددهت. لی ئەگەر ئەم ب هووری لی بنیرین، نه دووره ئەف قوربانیدا ژپیخه مهت پاراستنا بهرژه وهندا که سه کی دی، جوړه کی دی یی ئەز ئەزینی بیت (ب شیوازی پاراستنا یی دی). لی چونکو ئەم نه شین ناقی ئەز ئەزینی داینه سه رقی جوړی، ئەم دی ب "پاداشتا جفاکی" ب نا فکین.

مشه جاران مروّف چهز دکهت هاریکاری یا خه لکی بکهت و قوربانیی بو بدهت، داکو د چاقین واندا مهزن بییت و بیته جهی ریژگرتن و خو شه ویستی یا جفاکی. بو نمونه: په هله وانین ژيانا که تواری، کارین قه هره مانانه دکهن داکو پاداشتا جفاکی ب دهستقه بینن و خه لک ب باشی و میرخاسی به حسی وان بکهت. ئەو زانایی چوو یه سه ر بانئ هه یقی، ئەو رزگار که ری هاریکاری یا هیتیمان دکهت، ئەوی ب خو به خشی دچیته شه ری، ئەو هونه رهنه ی هاریکاری یا ئواره و په ناهنده یان دکهت.... هتد، ئەنجامدانا قان هه موو کارین جوامیرانه ژبو ب دهستقه ئینانا پاداشتا جفاکی دهینه کرن. لی ئەف کارین په هله وانیی، ل گوره ی پالینه ریډه روونی و رهوشین هه مه جوړین دهر دوړان دهینه گوهارتن. ئەو ب خوه، بها یین هه یی یین جفاکی، کاریگه ریبه کا مهزن ل سه ر ئاراسته کرنا مروقی هه یه، کو بهر ب ئەنجامدانا کاره کی دیار کریقه دهت. ئەگەر جفاک ریژی ل فیرس و سوارچاکان بگریت، پرانی یا خه لکی دی بهر ب سوارچاکیقه چن. ئەگەر ریژی ل دختوران بگریت، هه می خه لک دی هه ولدهن کو ببنه دختور یان زاروکیڼ خوه بهنیرنه کولیژا پزیشکی.... هتد.

هه ر ژ روژا زاروک چاقین خوه ل دونیایی فه دکهت، دی بینیت کو دهر دوړا وی یی مه دحین هنده کان دکهن و یی غه بیه تا هنده کیڼ دی دکهن. ئەفجا ب ئاوایه کی ئوتوماتیکی، دی بهر ب وان کارانقه هیته ئاراسته کرن، ئەویڼ مه دح و سه نا بو دهینه کرن. هه موو کهس دجفاکیدا چهز دکهن مه دح و سه نا بو بهینه ئاراسته کرن. ئەم دکارین بیژین کول گوره ی هزرا وه ردی، مروّف ب سروشت و چهز و پالینه ریډه خو قه مینا ئازهلانه، لی ب مه ژی و جفاکیوونی و ئاخفتنی و خوه هه قبه ر کرنی (هه بوونا که سایه تیڼ) ژی دهینه جودا کرن. هه موو هه ول و تیکوشینا وی ژبو هندییی کو پاراستنا ژیان و

به‌رژوه‌ندی یا خوه بکهت و د چاقین جفاکیدا ریژدار و قه‌بوولگری بیت. هردهم هه‌ولددهت کو که‌سایه‌تییه‌کا باله‌ر و به‌ره‌مه‌ینه‌ر و ریژدار هه‌بیت کو جفاک ب ریژگرتن و پایه‌داریفه‌ سه‌رده‌ریی دگه‌ل بکهت. کا چه‌وا مروّف ب دهر‌دور و ژینگه‌ها خوه ئاکام‌دار دبیت، هه‌روه‌سا دقیت ئاکام و کاریگریی ل سهر جفاک و دهر‌دورا خوه بکهت.

د پرانی یا پۆلینکرنین خوه‌دا، وهردی که‌سایه‌تی ل سهر دووانی بین هه‌قدژ پۆلین دکهت، مینا که‌سایه‌تی یا ساده (ساویلکه) و یا پیگه‌هشتی، که‌سایه‌تی یا ژیر و یا نه‌ژیر، که‌سایه‌تی یا هه‌چکوه‌یی و یا جیاواز (داهینه‌ر)، که‌سایه‌تی یا نه‌زه‌زۆکی و یا باره‌ر (لی ئه‌و باره‌ریی ژی ب جوره‌کی دی یی نه‌زه‌زۆکیی دادنیت کو دبیزتی ب ده‌ستقه‌ئینانا پاداشتا جفاکی)....هتد. لی وه‌کو فه‌کۆله‌ره‌کی بیلایه‌ن و زانستیار، ب شیوه‌یه‌کی ره‌هایی سه‌رده‌ریی دگه‌ل قان دووانی بین که‌سایه‌تی ناکهت، به‌لکو ئاماژه ب هندک که‌سایه‌تی بین دی بین نافنجی ژی ددهت کو ژ نه‌گه‌ری کومه‌کا فاکته‌ریی ژینگه‌ه و قنیتی و فیروبونا ب سه‌ربوران په‌یدا دبن. ژ نه‌گه‌ری سه‌ربوران، که‌ساتیه‌ک هه‌یه دناقه‌را ساویلکه‌یی و پیگه‌هشتنیدا. ژ نه‌گه‌ری تیکه‌لی و پالپستی یا دهر‌دوری، که‌سایه‌تییه‌ک هه‌یه دناقه‌را ژیرمه‌ندی و دیناتییدا. ژ نه‌گه‌ری فاکته‌ریی قنیتی، که‌سایه‌تییه‌ک هه‌یه دناقه‌را هه‌چکوه‌ییی و داهینانیدا (جیاوازییدا). ئوو ژ نه‌گه‌ری دیسپلینا په‌روه‌ده‌یی یا خیزانی و پاداشتین جفاکی، که‌سایه‌تییه‌ک هه‌یه دناقه‌را نه‌زه‌زۆکیی و باره‌رییدا.

د پرانی یا بابه‌تین خوه‌دا، هه‌ردهم هه‌ولدایه کو بیافه‌کی دناقه‌را هه‌ردوو جه‌مه‌ریی ره‌ش و سپیدا ببینیت و سه‌رده‌رییه‌کا به‌ره‌وز دگه‌ل بکهت کو پی بجیته دناف چییاتی یا که‌سایه‌تی و هه‌قه‌ندی بین جفاکیدا. وهردی، هه‌موو پۆلینکرنین ل سهر شه‌نگستی دووانی بین هه‌قدژ ب شاشی یا فیلوسوفین که‌فن ددهته زانین و دبیزیت: چ جارن ساخله‌تین که‌سایه‌تی نه‌ جه‌گیرن و نه‌ ره‌هایینه، چونکو ساخله‌تین مروّقاتی ب هه‌موو جورین خوّفه، ب ئاستین جوداجودا بین ریژه‌یی د مروّقه‌کیدا کۆم دبن و دبنه بنستری پیکه‌اته یا که‌سایه‌تی یا وی. نه‌قچا چ جارن نه‌شین دوو که‌سین وه‌که‌هف ب هه‌موو ساخله‌تانه‌ه ببینن. هه‌ر که‌سه‌کی تاک هه‌موو ساخله‌تین مروّقایه‌تی هه‌نه، لی جوداهی د ریژه و ئاستین هه‌ر ساخله‌ته‌کیدانه. ئانکو ل گوره‌ی قی قانونی مروّف ب پله و ئاستی

ساخله تان جودايه، نه ب جوراتي يا وان. لي هه ژي ئاماژه پيكرنييه كو كه سايه تي يا مروفي ناكه فته د بن قي لوژيكيڤه، چونكو كه سايه تي ب خوه لوژيكيه كا تاييه ته ب خوڤه. دبیت كه سه كي ژيرمه ند و زيره ك هه بيت، د هه مان دهمدا ژي هزركرنه كا ساده و هه چكوه يي هه بيت. ئوو دبیت كه سه كي فه كرى و جفاكي هه بيت، د هه مان دهمدا جياواز و داهينه ر بيت ژي.

شاشيه كا دي هه يه، مشه جاران خه لك تووش دبيتي، ئه و ژي ئه وه كو ئه و ب هه مان شروڤه كرنا رهفتار و هه لويستين كه سايه تي يا خوه، كه سايه تي يا خه لكى دي ژي پي شروڤه دكه ن. ژبير دكه ن كو كه سايه تي ژ هه قجودانه و هه ر كه ساتييه ك وه كو خوه ب خوه يه و وه كو چ كه سايه تي يين دي نينه. ئه قجا ده مي مه بقيت سه ره ده ريي دگه ل خه لكى بكه ين، فه ره ل گوره ي ساخه تيي كه سايه تي يا وان، سه ره ده ريي دگه ل بكه ين، نه ل گوره ي ساخه تيي كه سايه تي يا خوه. ده مي مروڤ حه ز ژ تشته كي دكه ت، مه رج نينه هه موو خه لك حه ز وي تشتي بكه ن. لي سه ره راي قان هه موو پيزانين و تيگه ين ده رباره ي سروشتي مروفي و كه سايه تي يا وي پيشكي شكرين، هه تا داوي يا ژيي خوه ژي هه ر ب قي بابه تيڤه يي مژوول بوو. بو سه لام شه مماعي گو تبوو كو ئه و نه شيت قي فه كولينال سه ر سروشت و كه سايه تي يا مروفي ب دوماهي بينيت، چونكو ژ شيانين وي پتره. ته قافكرنا بابه تي و ليكولينين كوورتر و به رفره هتر، دي بو رفيشتين ددويف خوه دا هيليت. ئوو چونكو بابه تي كه سايه تيي بابه ته كي گرچن و كووره، وي ئه و دم نه مايه كو فه كولينال سه ر هه موو لايه نين وي بكه ت. پراني يا وان كه سين به حس ژي كرين يان به ره مين روژ ئاقايي ل سه ر وه رگيرايين، تني گرنگي ب لايه ني وي يي كه سوكي و ده رووني دايه، گه له ك ب كي مي ئاماژه ب لايه ني جفاكيي كه سايه تيي هاتييه دان. ب قي چه ندی ژي، وه ردی ده رگه هي ليكولينال سروشتي مروفي بو رفيشتين به يت ده يلته فه كرى و ب ئاوايه كي نه راسته وخو خويا دكه ت كو نه مه رجه هه ر تشتي وي گو تي يي راست و دروست بيت!

ههڤرکی و دوو روویاتی یا مروڤان (*)

ههڤکاری و ههڤرکی، دوو ساخلهتین دیرینین مروڤینه. ههردهم دگهل مروڤی د ژین و گهشه دکهن. ئەڤ ههردوو ساخلهته ب مروڤیڤه گریډاینه و ژیکڤه نابن. بیی ههڤرکی، ههڤکاری یا مروڤان دگهل ئیکودوو نه یا رهایی و کاملانه، ههروهسا چ ههڤرکی ژی نینن کو هندهک ههڤکاری تیدا نه بیت. ئەگه ئەم ههڤکاری ژبو ساخلهتین مروڤان بدانین و ههڤرکی ژبو ئازهلان دانین، هینگی دی شیین بیژین کو مروڤ نه مروڤهکی بیگهرد و رهایی قالایه ژ ساخلهتین ئازهلان. ئەو ب مروڤینی یا خوه، بهر ب ههڤکاریڤه دچیت و ب پالینهری ئازهلایه یا خوه، بهر ب ههڤرکیڤه دچیت. ئەڤ ههردوو ساخلهتین پیکڤه گریډایی و مینا سیبهری ب مروڤیڤه بهستی، هه ژ زاروکی نیی د کهسایهتی یا مروڤیدا د هینه چاندن. ئەگه سههکینه زاروکی د سالین وی بین دەستیڤکیندا، دی بینن کو ب هاتنا ههڤرکیڤه خوه دلخوش دبیت و ههردهملدست د بنه ههڤال و یارییان پیکڤه دکهن. لی پشتی دهمهکی کورت، دی بینن بو شهری وان و قیژی و هاوار ژی بلند دبن.

مروڤ ههڤکاری یا کهسین دی دکته، چونکو یی نهچاره دگهل خهلکی بژیت، دا وهکو ئازهلان نه یی ب تنی بیت. وی پیندی ب جفاکهکی دهردور ههیه کو هاریکاری یا وی بکهت و پهروهرده کهت و بهر ب باشیڤه ببهت ههتاکو بشیت سروشتی مروڤینی ل دهڤ خوه ئاڤا کهت. لی ههردهمی دیت کهسهکی ههڤرکی یان ههڤکویفی یا وی ل سههر بابهتهکی ماددی یان مهعنهوی کر، هینگی دی ژ ههموو دلای خوه بهرنگاری یا وی کهت و دی بهر ب نهزعهیا ئازهلای یا ههڤرکیڤه زڤریت. لی ژایانا جفاکی یا کهتواری ئەو وهسا فیتر کرییه کو کهرب و کین و توره بوونا خوه ڤه شیریت و مینا ئازهلان هیرش نه کهته سههه نیچیرا خوه. نه دووره ههز بکهت وه بکهت، لی ژ بهر ترسا ژ ئاخفتنین خهلکی و سزایی دهستهلای (چ عه شیرهت بیت یان شههرستانی بیت) کهربا خوه دادعویریت. لی ئەگه نه شیا کهربا خوه دادعویریت و ڤیا مینا وی گورگی هیرشکرییه بهرخی، هیرشکهته بهڤلی خوه، هینگی نهچاره کو کومهکا بههانه بین بهرهوز ژبو ڤی رهفتارا خوه یا هوقانه خویا بکهت. ئانکو جوداهی یا هوقاتی یا مروڤی و ئازهلای ئەوه کو مروڤ

(*) ژبو نفیسینا ڤی پهههگرافی من مفا ژ کتیبیا وهردی "چه ند ئاورهک ژ دیروکا نوو یا عبراتی - بهرگی ئیکی" وهرگرتییه. بهغدا- ۱۹۶۹. پاشکوی ئیکی: گوهورین و نهسازای یا جفاکی، بپ ۲۸۶-۲۹۶. نوو پاشکوی دووی: ههه سئ مگرتی، بپ ۲۹۷-۳۰۶.

هۆقاتی یا خوه ب ئینانا هندک بههانهیان حهلال دکهت و ل هیقییه خه لکی دهردور وان بههانهیان قهبول بکهت، یان ب کیمی رت نه کهت. لی ئاژهل بیی هیچ ترس و پویته دانی ب دهردورا خوه، مومارسه سیا هه مان هۆقاتی دکهت. دبیزن مروقی وژدان هه یه و ئەف وژدانه دهنکهکی خودایی یه د مروقیدا و دبیته ریگر د ریکا خویا کرنا هۆقاتی یا وی یا ئاژهلیدا. لی ئەف وهسفرنه نه گه له ک نیزیکی راستیییه، چونکو وژدان ژی بابته کی ریژه ییه و بهرهمی بها و عورف و عهده تین وی جفاکییه، ئەوی مروقی تیدا مه زن بووی و ل سهر راهاتی.

سه ده مین هه فرکی ل دهف ئاژهلان دیار و ئاشکرانه، ژبه ر تیروبون و خوارنییه. دبیت سه ده می هه فرکی یا مروقی ژی ژبه ر هه مان سه ده می ئاژهلان بیت. لی ئەگه ر خوارن بو هه موو مروقان هه بیت، ئەری دئ هه فرکی بنیر بیت؟ هه له بهت نه خیر، چونکو پیدقی یین مروقی بی دوماهییه. هه رده می پیدقییه کا وی تیر ببیت، دئ پیدقییه کا دی یا فه ر سه ره له دهت. زیده باری قی چه ندی، ل پال پیدقی یین ماددی (بایولوژی)، مروقی هندک پیدقی یین مه عنه وی ژی هه نه. نه دووره پیدقی یین وی یین مه عنه وی گرنگتر و فه رتر بن ژ ئەوین ماددی. بو نمونه: ده می مروقی تیر دبیت، دئ هه وجهی عه شق و ئەقینی و دهمبورینن خو ش بیت، پاشی دئ بهر ب پایه داری و سه رکرده تییه چیت، پاشی دئ بهر ب به رفه هکرنا توخی بی دهسته لاتا خو فه چیت و داخوازی و پیدقی یین وی ب دوماهییک نا هین هه تاکو دچیته دبن ئاخیفه. ئوو ئەوا قی هه فرکی توندتر و دژوارتر لی دکهت، لایه نگیری و په رده پو شنی یا مه ژبی مروقییه. هه ر که سه ک وه سا هزر دکهت کو ژ هه موو خه لکی دی با شتر و جوانتر و زیره کتر و ئاقلتر و هه ژیتره. ئەجفا ما بوچی هه فرکی ل سهر ب ده سته ئینانا خه ون و پیدقی یین خوه یین ره وا نا کهت؟!

ئەف هه فرکییه نه تنی ل سهر ئاستی که سی تاک هه یه، ب هه مان ته رزی دناقهه را کو مین مروقان و جفاکان و وه لاتان و ده وله تاندا ژی هه نه. سه ده می سه ره کی هه فرکی یا دناقهه را دوو ده وله تاندا، د گه وه ری خودا وه کو هه فرکی یا دناقهه را دوو که ساندایه. لی ده وله تان (ل گوره ی زیره کی و شاره زایی یا خه لک و سیاسه تمه دارین هه ر ده وله ته کی)، سیاسه ته کا به رفه هتر و فه شارکرنه کا با شتر و به هانه یین ب هیزتر هه نه. د پرانی یا جاراندا، هندک ده ولت بانگه وازی یا دادپه روه ری و ئازادی و دیموکراسی دکه نه به هانه ژبو شه ر و هه فرکی یین خوه. لی ده وله ت ژی مینا مروقی تاک،

وان بانگه‌وازیمان بلند دکهت ده‌می د به‌رژه‌وه‌ندا ویدا بن. لی ئەگەر هه‌مان بانگه‌وازی د به‌رژه‌وه‌ندا به‌قلی ویدا بن، هینگی دئ ب چاقه‌کی دی لی نیریت. بابه‌تی هه‌فِرکی، بیاچه‌کی به‌رفره‌ه ژ دیتن و تیهرزینین عه‌لی وهردی ب خۆفه‌گرت بوو. هه‌فِرکی یین دناقه‌ه‌را مه‌سه‌بین ئایینیدا، یان ئەوین دناقه‌ه‌را گروپین هه‌مه‌جوړین هه‌مان مه‌سه‌بدا، یان هه‌فِرکی یین دناقه‌ه‌را عه‌شیره‌تان و گه‌ره‌کاندا، یان ژی هه‌فِرکی یین دناقه‌ه‌را باژیران و ده‌وله‌تاندا... هتد. سه‌ده‌می پیرانی یا قان هه‌فِرکیان پاراستنا به‌رژه‌وه‌ندی و ب ده‌ستقه‌ ئینانا پایه‌داری و ده‌ستکه‌ف‌تانه. لی وهردی داکۆکی ل سه‌ر دوو جوړین هه‌فِرکی کریمی و ب دریزتی ل سه‌ر راوه‌ستایه: یا ئیککی، هه‌فِرکی یا دناقه‌ه‌را دوو شیوازین بها و عورف و عه‌ده‌تین مروّف و جفاکاندا، کو هه‌فِرکی یا به‌داوه‌تی و شه‌هرستانیی بوو. تیگه‌ه و ژیوه‌رین فی هه‌فِرکی ژ ئین خه‌لدوون وهرگرت بوو. د پیرانی یا نفیسین و به‌ره‌مین خوه‌دا بکارئینایه کو سروشتی که‌سی تاکئ عیراقی و جفاکی عیراقی پی شروّفه‌ بکه‌ت. ب فی چه‌ندی ژی، دبیته‌ مگرتیبه‌کا هه‌ره سه‌ره‌کی یا بابه‌تین جفاکی یین عه‌لی وهردی. یا دووی، هه‌فِرکی یا دناقه‌ه‌را دوو سیسته‌مین هزرکرنا مروّفین هه‌مان جفاک و عورف و عه‌ده‌تدایه، کو دوو سیسته‌مین هه‌فِدژین هزرکرن و ره‌فتارکرنی دناف مروّفان و جفاکاندا ده‌ینه دیتن. شیوازی ئیککی یی هه‌فِرکی ب هه‌فِرکی یا دناقه‌ه‌را دوو مروّف یان دوو جفاکین ژیکجودا دا ده‌یته‌ کرن. لی شیوازی دووی دناقه‌ه‌را هزر و تیگه‌هین هه‌فِدژین مروّفه‌کی یان جفاکه‌کیدا ده‌یته‌ کرن. ئەگەر ئەم سه‌حه‌کینه سه‌ده‌مین شیوازی ئیککی یی هه‌فِرکی کو هه‌فِرکی یا به‌داوه‌تی و شه‌هرستانینیه، دئ بینین جفاکی عیراقی ژبه‌ر جیوگرافی یا عه‌ردئ خوه‌ کو چیا و ده‌شت و بیابانه، ده‌قه‌رین هه‌شکاره‌ یین بی که‌سکاتی و یین ئافی و کشتوکالی لی هه‌نه، ئەف‌جا ژ که‌ف‌ندا هه‌رده‌م تۆشی گوهورینا جوړین ئاکنجیبوویان بوویه. بیابانه‌کا به‌رفره‌ه دناقه‌ه‌را وه‌لاتین عه‌ره‌بیدا هه‌یه و به‌ره‌می بیابانی به‌داوه‌ته. ئوول گوره‌ی هه‌قه‌ندی و پیدفی یین به‌ره‌مه‌ینانی، شه‌هرستانی ل ده‌قه‌رین کشتوکالی زووتر په‌یدا دبیت. زیده‌بوونا عه‌شیره‌تین به‌دویان ل عیراقی هه‌رده‌م دناقه‌ه‌را هاتن و چوونیدا بوو. لی به‌رفره‌ه‌ترین و دریزترین پیلا هاتنا وان ل داوی یا سه‌رده‌می ده‌وله‌تا عه‌باسی و پشتی که‌فتنا وی بوو. سی چاریکین ئاکنجیبووی یین عیراقی، خه‌لکی عه‌شیره‌تان بوون کو ل بن هنده‌ک بها یین جفاکی یین به‌داوه‌تی وه‌کو (ده‌مارگیری و غه‌زوکرن و توله‌لدان و کوشتنا ژبه‌ر

شه‌ره‌فی... هتد)، ره‌فتار دکرن. ئەقجا قان بهایان کار کره سهر خه‌لکی باژیران و ئیدی ب ههمان بها یین جفاکی یین به‌داوه‌تی، ده‌مارگیری یا خه‌لکی شه‌ره‌وار ژبو گه‌ره‌کا وان، یان پیشه‌یی وان یان ژی باژیری وان هاته ئافاکرن. ب قی چه‌ندی ژی، پرانی یا خه‌لکی که‌فتنه ژیر کاریگه‌ری یا بها یین جفاکی یین به‌داوه‌تی. قی ب سه‌رداگرنا به‌داوه‌تی و تیکه‌له‌بوونا دوو جوړین بها و عورف و عه‌ده‌تین جفاکی کو ب ریکا داخباربوون و داخبارکرنی ته‌قلیه‌ف ببوون، روخسار و نافه‌روکا (هزر و دیتن) خه‌لکی عیراقتی کره د نه گونجان و نه هه‌سه‌نگیه‌کا کوژه‌کدا. ئەقجا که‌سایه‌تی یا که‌سی تاک و ره‌فتارین جفاکی ب گشتی به‌ر ب دوو روویاتیفه بر.

لی سه‌ده‌مین شیوازی دووی یی هه‌ق‌کیی، هه‌بوونا دوو سیسته‌مین هه‌قدژه دناف پیکه‌اته‌یی که‌سه‌کی تاک یان جفاکه‌کی ده‌ستیشانکریدا. سیسته‌مه‌ک که‌توارییه کو بهایی که‌سان ل گوره‌ی کریارین وان یین که‌تواری ده‌یته ده‌ستیشانکرن و خه‌لک ژيانا خوه یا دونیایی پی ب ریقه‌ ده‌ت. لی سیسته‌می دی نمونه‌ییه کو خه‌لک د گو‌تار و نفیسین و شیره‌تین خوه‌دا بکار دینیت و خه‌لکی پی ئاراسته‌ ده‌ت و هاندده‌ت کو فهره ب شیوه‌یه‌کی دیارکری بیت. ژ ئەنجامی تیکه‌له‌بوونا قی "نمونه‌یی" یا گو‌تن و شیره‌تان و "که‌تواری" یا کریاران، سیسته‌مه‌کی دی په‌یدا دبیت کو دی شیین ناقتی "سیسته‌می دوو روویاتی" دانینه‌ سه‌ر. ل گوره‌ی قی سیسته‌می داوی، خه‌لک د گو‌تن و شیره‌تین خوه‌دا نمونه‌ییه، لی کریارین وان یین که‌تواری دگه‌ل گو‌تین وان یین نمونه‌یی ناگونجن. ئوو دناقه‌را قان هه‌ردوو سیسته‌مین دونیایی و ئاخه‌رتی یین ژيانا روژانه یا خه‌لکید، خه‌لک توشی ره‌فتارا دوو روویاتی دبیت و ده‌کفته دناف گیزه‌قانکا دوو بها یین هه‌قدژدا.

عه‌لی وه‌ردی، ب دریزلی ل سه‌ر قی دوو روویاتی یا مروقان راوه‌ستایه و کرییه مگرتییه‌کا دی یا سه‌ره‌کی یا شروقه‌کرنا سروشتی مروقتی عیراقتی. ئەف مگرتی یا دووی ژ زانایی سوسیولوژی مه‌کایفه‌ر هاتییه وه‌رگرتن. دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی، ئەوه کو مروقت ره‌فتاره‌کا هه‌قدژ دگه‌ل ههمان بابه‌ت بکه‌ت. هه‌لبه‌ت دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی د ده‌روونزانییدا (شیزوفرنیا) جودایه ژ دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی د سوسیولوژییدا. یا ئیکتی نه‌خوشییه و پی‌دقتی ب چاره‌سه‌رکرنی هه‌یه، یا دووی دیارده‌یه و پی‌دقتی ل سه‌ر راوه‌ستانی هه‌یه.

ئەف دوو روویاتی یا جفاکی، ژ وی چەندێ پەیدا دەیت دەمی مرۆف
 دکهفته دناقبەرا دوو سیستەمین هەقدژین تیگەه و بەها یین جفاکیدا. جارەکی
 دئ ب سیستەمەکی داخبار بیت و جارەکا دی (ل گورەوی بەرژەوهندا خو)،
 دئ ب سیستەمی دی یئ ل دژی وی داخبار بیت. ل سەردەمی دەولەتا
 ئوسمانلی، ئەف دوو روویاتییه گەلەک یا بەرچاف بوو. ل وی سەردەمی
 خەلک دناف جفاکەکی ئایینی نموونەیییدا د ژیا. گوهداری یا وەعز و
 شیرەتین ئایینی دکر و پئ داخبار دبوون، دبیت وان ب خوە ژێ هەمان
 شیرەت ل خەلکەکی دی کر بن. لئ د ژیاننا خوە یا دونیاییدا، ل گورەوی بەها
 یین جفاکی یین دەقەر و ژیاننا خوە یا کەتواری رەفتار دکر، کو هەقدژ
 بوون دگەل وان شیرەتین ئایینی یین وان وەرگرتین و پئ داخبار بووین. وان
 نەدزانی کو یئ رەفتارەکا دوو روو مومارەسە دکن، یا ژ وانقە ئەقە
 زیرەکییە د هەقەندی یین جفاکیدا. ل قی سەردەمی ژێ هەندەک کەس هەنە،
 ناقي سیاسەتکرني دادانە سەر دوو روویاتی.

ل سەردەمین بەری، دوو روویاتی ژ ئەگەرئ هەقدژی یا بەها یین ئایینی
 و بەها یین دونیایی پەیدا د بوو. خەلک هەتا سەر هەستی ب ئایینی خوەقە
 گریدایی بوون و هەموو ئاییردە یین ئایینی ب دلخۆشی ئەجامدان. لئ
 دەمی دەهاتنە دناف ژیاننا کەتواریدا، دا ل گورەوی بەرژەوهندا خوە یا کەسوکی
 سەردەریی دگەل بابەت و بۆیەران کەن. وەسا هزر دکر، کو دوو بابەتین
 ژیکجودانە. مشە جارانی ژێ، ناقرۆکا ئایینی ژبو بەهانە کرنا رەفتارین خوە
 یین کەتواری بکار دئیان. لئ د سەردەمین نوودا، ژ ئەگەرئ هەقدژی یا بەها
 یین عەشیرەتگەریی و شەهەرەواریی، یان شوپپاریزیی و نووخواریی پەیدا
 دبیت. گرۆپەکی دقیت سەردەریی دگەل داھینانین نوو یین جفاکی بکەت
 (نووخوان)، گرۆپەکا دی دقیت پاراستنا عورف و عەدەتین هەیی و ل سەر
 رابوویی بکەت. جفاک ژێ وەکو پیکھاتەیهکی گیاندار د لقین و وەرارەکا
 بەردەوامدایە. فەرە ب بەردەوامی بەر ب پیشقە بچیت و بکاریت سەردەری
 و خوگونجانی دگەل بەها یین نوو یین هەر سەردەمەکی بکەت.

یەک ژ شاشی یین بەرەلافین هەموو جفاکین شوپپاریز ئەوہ کو هزر
 دکن دئ شین هەندەک بەها یین ژیگرتی یین شەهرستانی وەرگرن و د
 هەمان دەمدا، دئ بەها یین رەسەنن جفاکی خوە ژێ پاریزن. هەلبەت ئالا
 هەلگرین قی هزری د سروشتی هەقدژی یا دناقبەرا شەهرستانی و بەها یین
 دەقەرۆکی یین جفاکیدا نەگەشتینە. شەهرستانی وەکو مەکینییە، ئەگەر ب

هموو پشکین پیکهاته یا ویفّه و ل جههکئی گونجایی نه دانن، د شیاندا نینه کار بکته. ئانکو شههرستانی ل سهر بنه مایئ تاییه تمه ندیی و دابه شکرنا کاری و دانانا که سئ گونجایی ل جهئ گونجایی دهیته ئافاکرن. لی دهمی ئەم نه کارین دوور ژ دهمارگیری و خزمانی و هه قالینی سهره ده ریئ دگهل که سان بکهین، ئەم نه شیئین که سین گونجایی ل جهئ گونجایی دانین. ههروهسا ئەم نه شیئین ژ دهرقهی عه شیره تی و بنه مالی، سهره ده ریئ دگهل شیان و لیها تووی یا که سین تاک بکهین. باشترین نمونه ژی، دهمی هه لپژارتانه. هه ره که سهک ئەندامه کئی عه شیره تا خوه به ربژیر دکته، بیی کو گرنگی بده ته شیانین وی یئین هزری و ئیداری. لهوا ئەگه ره مه بقیت ئاستی شههرستانی یا هه ره جفاکه کی بزانی، فه ره نه سهحکهینه روخسار و گو تارین ته بیسوکین وی جفاکی، لی فه ره ل کریارین که تواری یئین خه لکی وی جفاکی بنیرین. جفاکنا سهک دبیزیت: "سهحکه وان که سین جفاک ریژی لی دگریت، دی ئاراسته یی شههرستانی یا وی جفاکی و چاره نفیسی وی بو ته خویا بیت."

د سهردهمی نوو، تیگه هئ ئازادی یا که سوکی و گرنگی یا که سئ تاک د داهینان و ئافاکرنا جفاکیدا به ره لاف بوویه. سهره ده ریکرنا دگهل قی تیگه هئ نووی ده رباره ی که سین تاک و ئازادی یا که سوکی، نه کاره کئی هئسانه. دبیت ئەم بشیئین د گرنگی یا وی بگه هین، لی ل گوره ی پاشخانا مه یا که لتوری، ئەم نه شیئین سهره ده رییه کا باله برانه دگهل بکهین. خو دهمی خه به ران ژی دبیزینه ههف، ئەم خه به را دبیزینه دایباب و بنه مال و عه شیره تین ههف. ئازادی یا که سوکی بنه مایه کئی ئەخلاقیه ل دهف جفاکین شه ره وار، ماده م ئەف ئازادییه چ کارین نیگه تیف ناکه ته سهر ئازادی یا که سه کئی دی یئ تاک، خه لک ب ریژگرتن لی دنیريت. لی بابه تی ئەخلاقی ل دهف جفاکین مه، بارا پتر ب بابه تین سیکیسه گریدایه.

ل گوره ی عورف و عه ده تین جفاکی، سیکیس ئیکه ژ وان تابو یئین کو نابیت سوچه ت ل سهر بهیته کرن. لی د ژيانا که تواری یا روژانه دا، بابه تی سیکیسی گرنگی و کاریگه رییه کا مه زن د ژيانا خه لکیدا هه یه و هه موو بیافین هزرکرنی فه دگریت، خو نوکته و خه به ریئ خه لکی ژی، هه موو ب سیکیسیفه گریدایه. ئەف هه موو هه قذرئ یئین هه یی د ره فتار و هزرکرنا که سئ تاکی جفاکیدا، تیگه هه کی نوو په ییدا دکته، دبیزنی نه شازی یا جفاکی. ئەف نه شازی به ره لاقتر و ئاشکه راتره ژ دوو روویاتی یا که فن. بو نمونه دهمی

سیاسه تمه دارهک گوتارهکی ل روژنامی به لاف دکهت یان ل سهر تیله فزیوئی پیشکیش دکهت، دی بی نمونهیی بیت د هزرین خودا و هه موو بانگه وازی بین وی ژبو بهرژه و هندا ملله تینه. لی دهمی دهیته دناف ژيانا که تواریدا، دی هندهک رهفتارین هه قدژی بنه مایین گوتارا خوه کهت و خه لک وهسا هزر دکن کو گوتار بیژه کی ب شیانه یان نفیسه رهکی زیره که. وهسا دیاره نه گهر پرانی یا خه لکی ل جهی وی بان، دا هه مان رهفتارا هه قدژ هه بیت. ب قی چه ندی ژی، بیی ب خوه بهه سین باوه ری کرنا ب وی گوتاری ژ دهستددهن. ب هزرا من، نه قیه بوویه سه ده می وی چه ندی کو خه لکی باوه ری ب نفیسن و گوتارین تیله فزیوئی و دهزگه هین روژنامه قانیی نه بیت. هه روهسا روژانه دبینین کو هه موو خه لک دژی واسته کارینته و هه ردهم ل دژ رادوهستن. لی دهمی کاره کی وان هه بیت، دی په نا بو واسته کاریی بهن و نه گهر بو نه هیته کرن، دی خوه تو ره کهن و ژ بیر دکن کو نه و ب خوه ل دژی واسته کاریی بوون. نه و که سی کارین که سوکار و نه دنامین عه شیره تا خوه ب تنی دکهت، خه لک دی بیژیت که سه کی هیژایه و شول پی چی دبن. لی نه گهر جوداهیی نه ئیخته دناقه را خه لکیدا و ل گوره ری نیمایان کار بکهت، دی بیژن که سه کی هشکه و چ ریژگرتن ل دهف نینه. نه قجا دی دهست ب گلی و گازنده یان کهت و دی ئوبالا هه موو بویره و بابتهان ئاراسته ی حکومتی و کاربده ستین وی کهت.

ب شیوهیه کی گشتی، چند مروّف پتر گله و گازنده یان بکهت، دوو روویاتی یا جفاکی ل دهف وی پتره. هندهک کهس هه نه ژ چ تشته کی رازی نین و گازنده یان ژ هه موو بابتهان و که سان و حکومتی و دهزگه هین وی دکن. وهسا خویا دکن کو فره هه موو خه لک بی شاشی بن و حکومت دونیای بکهته بهه شته کا نمونه یی. لی نه و ب خوه ژی د رهفتارا خوه یا روژانه دا، نه جودانه ژ وان که سین نه و گازندان ژی دکن، نه دووره ژی خرابتر بن.

عهلی وهردی، نه ق تیگه هی نه شازی یا جفاکی ژ زانای سوسیولوژی (ئوگبیرن) وهرگرتییه و کرییه مگرتییه کا دی یا سه ره کی ژبو شروقه کرنا رهفتار و سروشتی مروّفان. گرنگترین سه ده مین نه شازی یا جفاکی نه وه کو شه هرستانی یا نوو هندهک هزر و بنه ما و تیگه هین نوو ئینانه دناف جفاکی مه دا و هه قدژن دگه ل وان تیگه ه و بنه مایین نه م ل سهر رابووین. بو نمونه بنه ما بین وه کهه قیسی و دادپه روه ریسی و دیمو کراسی و وه لاتپاریزیی و

ٺاڙاڊي...هٽد، ڊگهٺ بها يٺن مه يٺن دهمارگيريٺ و خزمانبيٺ و جواميريٺ و عهشيرهٺبيٺ ناگونجن. فهره ٺبيٺ نهكهين كو شههرستاني ڪومهڪا عهدت و رهفتار و سيستهمين جفاڪينه، بهري ڪو هزر و گوتارين وهعزڪرنبيٺ. نهگر كهسهڪ ٺ زاروڪينيٺ ل سهر ٺان عورف و عهدتٺن شههروار نه را ببيت، نهشيٺ ب ٺاوايهڪي نورمال سهردهريٺ ڊگهٺ بڪهٺ. بهلڪو ڊيٺ د دوو جيهانٺن ههٺڊڙدا مينيت: جيهانهڪا نمونهبيٺ ڪو تنبيٺ دناٺ نفيسين و گوتاراندا دهٺهٺ ڊيتن، ٺوو جيهانهڪا ڊيٺ يا كهٺواري ڪو خهٺڪ ب ههموو موغامهروه و ههز و بهرٺهوهنديٺ خوٺهٺ تٺدا ڊٺيت.

عهدت ب سروشتيٺ خو، ههشڪن و د ڪووراتيٺ يا ناخيدا دهٺنه ڇانڊن. نهگر بهٺنه گوهورين ٺي، گهٺهڪ ب هيواشيٺ دهٺنه گوهورين. ليٺ ٺاخفتن و گوتار، زوو دهٺنه گوهورين و ل گورهٺ بهرٺهوهندا ههٺوڪهٺيٺ و ههزا خهٺڪيٺ ههٺچڪوههٺيٺ دهٺنهٺ نهجامڊان. نهٺهٺ ٺيٺ نهگر ٺيٺ ويٺ ڇهنڊيٺه ڪو سياسيٺمهڊار (ب ٺايبهٺهٺيٺ نهوين ٺيٺ سهردهميٺ)، ٺاخفتن و گوتارينٺ خو ههٺ يٺن ٺاراسٺهڪار، ل گورهٺ رهوشا خهٺڪيٺ يا ههر بٺويهرهڪيٺ ڊاڊريٺڙن. نهگر خهٺڪيٺ ههٺڊڙيٺ و ب جه نهٺنانا سٺوزينٺ ڊاٺيٺ ل دهٺ ٺان سياسيٺمهڊاران ڊيتن، ڊيٺ بيٺڙن نهٺهٺ تهڪٺيڪينٺ سياسيٺهٺينه. لهوا خهٺڪيٺ ههٺچڪوههٺيٺ ب ڇاٺيٺ ڊرهوين و فيلبازيٺ سهڪ ڊكهٺهٺ سياسيٺهٺيٺ. ليٺ كهٺسينٺ ٺيرمهٺنڊ و رهوشهٺنبيٺر، نهوينٺ شيانٺ تا راددهٺهٺهٺيٺ خو ههٺ ٺيٺ نهشازيٺ يا جفاڪيٺ بيارٺڙن، ب ڇاٺيٺ زانستهڪيٺ خوهدٺيٺ مهنهٺج و پهيرهٺو سهردهريٺ ڊگهٺ سياسيٺهٺيٺ ڊڪهن. ب هونهٺيٺ نهٺجامڊانا ڪريارينٺ مومڪينٺ ڊدنهٺ نياسين. لهوا ڊ جفاڪينٺ پاشڪهٺهٺيٺ و شوپيارٺڙدا ڪو مشتهٺ ٺيٺ نهشازيٺ يا جفاڪيٺ، كهٺسينٺ ٺيرمهٺنڊ و دوور ٺ دووروياٺيٺ نهشيٺن ڊ ڪاريٺ سياسيٺهٺيٺدا سهرڪهٺن. نهگر ب ههر ريٺهڪا ههٺبيت، بڪهٺنهٺ دناٺ ڪارينٺ سياسيٺهٺيٺدا ٺيٺ، نهٺهٺ ب خو ههٺ ٺ خو ههٺ رازيٺ ڊبن و نه خهٺڪ ٺيٺ ٺيٺ رازيٺ ڊ بيت. ڊ نهٺجامڊا ڊيٺ سياسيٺهٺمهڊارهڪيٺ نه سهرڪهٺهٺيٺ بيت ڊ ڇاٺينٺ خهٺڪيٺ ڊهرڊوڙدا. نهٺجا ڪا ڇهوا نهٺ يا ب ساناهيٺهٺ ب گوتار و پيشڪيٺشڪرنا ههٺزينٺ بهرهٺهٺڪريٺ، كهٺسهڪ ٺ جفاڪهڪيٺ پاشقهٺمايٺيٺ عهشيرهٺبيٺ ببيت ههٺسهڪيٺ شههروار، ههروهسا نهگر كهٺسهڪيٺ شههروار و رهوشهٺنبيٺر ٺيٺ ههٺ بڪهٺ يٺ پاشقهٺمايٺيٺ بيت و عورف و عهدتٺن وان پهيرهٺو بڪهٺ، بٺ ويٺ ٺيٺ يا ب ساناهيٺ نا بيت، ڇونڪو ڊ ههٺردوو حالهٺاندا عهدتٺن ل سهر راهاتيٺ ڊبنهٺ ريٺگر ڪو بلهز بهٺهٺهٺهٺ گوهورين.

هەر د فی بیافی ئەنجام و ڤەریژین هەڤرکی یا دناقبەرا شەهەرستانی و بەداوەتیدا، عەلی وەردی لیکۆلینەک ل سەر سنجی (ئەخلاق) کەسێ تاکێ عیراقی چیکر بوو (ل سالا ۱۹۵۸ئ)، ل کۆڤارا ڤەکۆلینین زانینگەها ئەمیریکی ل بەیروت بەلاڤکر بوو (*). د فی ڤەکۆلینا خوەدا ئاماژە ب ژیدەر و ڤۆکارین ئەخلاقێ عیراقیان ددەت و مینا هەموو ڤەکۆلینین خوە، ڤەدگەریتەڤە سەر رەهوریشالین کەلتۆری جفاکی. وەسا ددەتە خویاکرن کو سنج یان ئەخلاق ژ وان بابەتین ریژەبیه کو خەلکی دیتن و تیگەهین جودا جودا ل سەر هەنە. کەلتۆری هەر جفاکەکی سیستەمەکی سنجی تایبەت ب خۆڤە هەیه و ب ئاوایهکی بەرگومانگری ل سنجی جفاکین دی دنیریت. سنج نە ماددەیهکی تەکنیکی یان ئابوری یان ماتماتیکیه کو خەلک راستی و شاشیی ژێ ڤەوژیریت. ئەڤا ئەگەر مە ڤیا لیکۆلینا سنجی هەر جفاکەکی بکەین، ڤەرە ل شەنگستەیی ئەخلاقیی وی جفاکی بگەریین. ئوو ئەگەر مە ڤیا لیکۆلین ل سەر ئەخلاقێ عیراقیان بکەین، ڤەرە ل سەر شەنگستی کەلتۆری عیراقی ڤەگەرین. عیراق، ئەو دۆلا ل ناقبەرا هەردوو رووباران یان میسوبۆتامیا ب وارگەهی شەهەرستانی یین ئیکی دەیتە نیاسین. لی د هەمان دەمدا ژێ، وارگەهی مەزنترین ریژە یا عەشیرەتین بەدۆیه کو ساخەت و بەا یین جفاکی یین ڤان عەشیرەتان پشکەکن ژ پیکهاتەیی کەسایەتی یا کەسێ عیراقی ڤان ساخەتان ب تیکرەسی و کارلیککرن کەلتۆری عیراقی دروست کریه. ساخەتین کەسایەتی مینا پیکهاتەیهکی کیمیکینه کو ژ تیکەهلبوونا کۆمەکا ئەلەمیتتان پیک دەیت و ماددەیهکی نوو ژێ دروست دبیت کو نە وەکو ساخەتێ ئەلەمیتتین سەرەکیه. ئەڤا ئەگەر ل ساخەتین شەنگستەیی یین کەسایەتی یا کەسێ بەدەوی بگەریین، ڤەرە ئەم کەسایەتی یا بەدەوی دگەل هەڤدژێ وی هەڤبەرکەین: ب ساکاری ئەم د کارین بیژین کو کەسایەتی یا بەدەوی پشتبەستنی ب ژێ ستاندنی دکەت و کەسایەتی یا باژیرڤانی پشتبەستنی ب بەرھەمئینانی دکەت.

ب دیتن کەسێ شەهەرەوار، کەسێ بەدۆ تاوانبارەکی دز و جەرەدچی و بی باوەرە. لی ب نیرینا بەدەوییان ژێ، کەسێ شەهەرەوار کەسەکی لاواز و

(*) ئەڤ ڤەکۆلینە ب شیوازی کتیب ژێ هاتیبه بەلاڤکرن: (د. علی الرودي. الاخلاق: الصانع من الموارد الخلقية. ۲۰۰۷، ۲۰۰۹، ۲۰۱۳. دار الوراق للنشر- لندن). هەر وەسا نفیسەرێ گەنج ئەحمەد جاسم ئەڤ ڤەکۆلینە وەرگێرایه سەر زمانی کوردی. ئەخلاق. عەلی وەردی، وەرگێزان ئەحمەد جاسم. ژ وەشانین ریڤەبەری یا چاپ و وەشانان ل دهۆک، چ ۱- ۲۰۱۵. چ ۲، کتیبخانا خانی، دهۆک- ۲۰۱۶.

ترسینۆک و بی کهرامه‌ته. ئەف دیتنن ژ هه‌فجودا، شیوازی هزرکرنا وان خویا دکه‌ت: که‌سی به‌دهوی وه‌سا هزر دکه‌ت کو فه‌ره رزقی خوه ب هیزا زه‌فله‌کین خوه په‌یدا که‌ت و چه‌ند خه‌لک پتر ژئ بترسیت بهادارتره. لی که‌سی شه‌هره‌وار دبینیت کو فه‌ره رزقی ژیارئ ب خوها ئەنیا خوه په‌یدا که‌ت، چه‌ند زیره‌کتر و شاره‌زاتر بیت د پیشه‌یی خوه‌دا، دی بهادارتر و ده‌وله‌م‌ندتر بیت. ئەف هه‌ردوو دیتنن جیاواز ژئ، ژ هه‌لو‌یست و به‌ری‌خودانن جفاکی په‌یدا دبن، کا چ تشت د چافین جفاکیدا هه‌ژئ و پایه‌داره، هه‌موو خه‌لک دی به‌ره‌ف وی تشتیقه‌ چن. ل ده‌ف به‌دویان هیز، فیرسی، می‌رخاسی، راستگویی و ئەختوباری، هاریکاری یا هه‌ژار و به‌له‌نگازان، غه‌زۆکرن و مه‌ردینی هه‌ژینه، هه‌موو تاکین جفاکی به‌دهوی دی هه‌ولده‌ن کو ئەف ساخه‌ته ل ده‌ف هه‌بن. ل ده‌ف خه‌لکی شه‌هره‌وار ژئ، شاره‌زایی و پیشه‌کاری و ده‌وله‌م‌ندی و زانست و زانین هه‌ژینه، هه‌موو تاکین جفاکی شه‌هره‌وار ژئ دی هه‌ولده‌ن ئان ساخه‌تان ل ده‌ف خوه په‌یدا که‌ن کو د چافین جفاکیدا هه‌ژئ و قه‌بوولگری بن. لی هه‌ر جفاکه‌ک ژ ئان هه‌ردوو جفاکین هه‌ژرک، کومه‌کا تایبه‌تمه‌ندی و ساخه‌تین پیکه‌گریدی ب سیسته‌می که‌لتۆری خوه‌قه هه‌نه. چ جارن مرۆف نه‌شیت ب ئاوايه‌کئ ره‌هایی سه‌رده‌ریی دگه‌ل وان نموونه و هزرین ئیدیالی یین فیلوسوفان بکه‌ت، چونکو ئەو د هه‌موو سنج و ره‌فتارین خوه‌دا چاقلیکرنا جفاکی دکه‌ت، هه‌ر تشته‌کئ ل ده‌ف جفاکی هه‌ژئ و قه‌بوولگری بیت، ئەو دی به‌ره‌ف وی سه‌متیقه‌ چیت. د هه‌موو سه‌رده‌ماندا جفاک ریزئ ل ده‌وله‌م‌ندان دگریت، ئەفجا هه‌موو خه‌لک ب جفاکین به‌دهوی و شه‌هره‌وارقه به‌ر ب سه‌متا ده‌وله‌م‌ندبوونیقه دچن. ل سه‌رده‌مه‌کی جفاکی ب چافی چریسه‌تی و ریزگرتنی سه‌ح دکره فه‌رمانبه‌رین ده‌وله‌تی، هه‌موو خیزانان هه‌ولده‌ن کو که‌سه‌کی وان د حکومه‌تیدا هه‌بیت. هه‌تا نوکه ژئ ئەف چیتراندا کارئ که‌رتئ گشتی (حکومی) زاله ل سه‌ر تیه‌زرینا خه‌لکی و چه‌ز ناکه‌ن ل که‌رتئ تایبه‌ت کار که‌ن.

لی ئەوا ئەخلاقئ خه‌لکی عیراقئ تیکبری و کریبه‌ دناف پیشیلبوون و مژداریبه‌کا سه‌یردا، تیکه‌له‌بوونا ئان هه‌ردوو جفاکین هه‌ژرک بوو. ل سه‌رده‌می ئوسمانلییان، عه‌شیره‌تین به‌دهوی یین عیراقئ ب سه‌ر باژیراندا گرت و جه‌وار و شه‌هره‌وار بوون. هه‌رده‌می دوو که‌لتۆرین جیاواز تیکه‌هل و تیکره‌س دبن، بیگومانه کو ب ریکا چاقلیکرنئ دی ئاکامی که‌نه سه‌ر هه‌ف،

ئانكو دى ئاكامدار و بهرئاكام بن. ئه قجا كومه كا ساخله تين باشين ئه خلاقى خوه ژ دهستان، وهكو راستگويى، وهفادارى، ئه مانه تى، هاريكاري، هواندنى و دهوارهاتنى... هتد. يا ژ وانقه يى ساخله تين ئه خلاقى باژيريان رەفتار دكەن. قى چاقلينكرنا دوولايەن كو به دويان چاقل پيشه و شيوازين مفادارى يا باژيريان دكر، ئو باژيريان ژى چاقل ئيگرتن و واستهكارى و خوهزالكرنا به دهويان دكر، ههردوو يان هندهك رەفتارين نوو وهرگرتن و هندهكين دى ژ دهستان. ب قى چەندى ژى، خەلكى عراقى ب شههروار و بهدوئه بوونه خودانين كهلتور و ئه خلاقهكى نه شههروار. كومه كا فاكتهرين سياسى و ئابورى و جفاكى يين مينا سيسته مى حوكمى و باجا داهاتى و عەردى گشتوكالى و مهسه بين ئايينى و نهسه بين عهشيرهتان ريخوشكەرين پهيدا بوونا قى ئه خلاقى نوو بوون.

هۆش و نههۆشى يا مروقى

تيرمين هۆش و نههۆشى، ب مشه يى دناف نفيسين و ليكولينين دهرباره ي سروشت و كهسايه تى و ناخى مروقىدا دهينه پيش چاقل. مه رهم ب نههۆشى ئه و پالينه رن كو مروقى بهر ب رەفتارين هه مه جورين هه موو لايه نين ژيانيقه پالدهن، بىي كو مروقى ژيدهرى وى پالدانى بزانيت. مروقى وهسا هزر دكهت كو وى ئه و رەفتاره ب هۆش و قين و حهزا خوه ئه نجامدينه، لى د راستيدا بىي ئاگه ها ههست و هۆشيارى يا مه ژيى خوه، ئه و پى د هينه هاروتن و ئاراسته كرن. هه ر ژ كه قندا خەلكى ههست ب هيز و شيانين نههۆشى يا خوه كريبه، وه ههست پى دكر كو هندهك كريبار و هزرين مروقى نه قهريژ و بهركارا تيهزرينا وى يا هۆشيارن، بهلكو به رهه مى هيزهكا قهشارتى يا كاريگه رن كو نه ههست پى دكهت و نه دبىنيت. ئيكه مين كهسى سه رنجا مروقى بهر ب قى هيزا نه پهن و قهشارتيقه راكيشاى، زانا و فيلوسوفى جيرمانىي ناقدار لايبتنز (۱۷) بوو. ههروهسا گه لهك زانايين دى ژى ئاماژه ب قى هيزا نه پهن و قهشارتى دا بوون، لى تنى دناف چوارچوقى فيلوسوفى و جه ده ليدا بوو، هه تاكول داوى يا سه دى نوزدى سيگموند فرويد هاتيه دناف مهيدانا ليكولينين شروقه كارى يا دهروونيدا. سيگموند فرويد، دهسته كى بالا د رهواجرنا تيگه هى نههۆشىيدا هه بوو. ههروهسا ناقدارترين زانايى دهروونزانيى و دهروونزاني يا جفاكى و شروقه كارى يا دهروونىي سه رده مى خوه بوو. فرويدى نههۆشى يا مروقى ب حه زين قهشارتى يان

چەپاندىقە دېسەست و ب نەمازەبى، ب حەزىن قەشارتى يان تەپەسەر كرى يىن سىكسىفە گرېددا. لى نەھۆشى گەلەك ناقەرۆكىن دى يىن زىدەبارى حەزىن چەپاندى ب خۆفە دگرىت. نەدوورە رەواجا وى يا بەربەلاڧ ژبەر وى چەندى بيت كو بۇ جارا ئىكى بوو حەزىن قەشارتى و بابەتتىن تەپەسەر كرى يىن سىكسى ل دەف مروڧى ئاشكرا كرن.

ئەف نەھۆشە يان مەژبى قەشارتى يان نە ئاگە يان ژى ناخ و نەستا مروڧى، وەكو كۆگايا كۆمەكا بياڧىن نىگەتېف و پۆزەتېف دەيتە ھژمارتن. لى ژبەر كو مروڧ جاندارەكى ئاخفتكەرە و قەرېژ و بەرھەمى جڧاكىيە و خۇدىكا مەژبى خوە بى ھشيارە، پرائى يا وان لايەنن نىگەتېڧىن قەشار كرى ديار ناكەت. دەمارگىرى يا ژبۇ بەا و بىرو باوەر و تىگەھىن جڧاكى ل سەر رابووى، دەمىن پىدڧىدا، ب ئاوايەكى نە راستەوخويى بى ئاگە سەرھەلدەت. مشە جاران ئەم د فلمىن سىنەما مىسرېدا دىننن كو كەسەك ب شەھەرەوارى و ژيانەكا مودىرن دەيتە نىشاندان، لى د ھەلوئىستەكى ديار كرىدا دى رەڧتارىن ھەر كەسەكى صەعېدى كەت. ھەلبەت ئەف رەڧتارىن ئەنجامدايى نە قەرېژا ھزر كرنە وى يا لۆژىكى و ھۆشى وىنە، بەلكو ب شىوئەيەكى خۇنەويستى و نە ھەلبزار دەيى ژ نەھۆشى يا وى دەردكەڧن و كەسايەتى يا وى يا راستەقىنە پى خويا دىت. ئاراستەيى دلىنىي بياڧەكى دى يى نەھۆشى يا مروڧىيە. ھەردەمى مروڧ ژ دل حەز ژ ئىكى بكەت يان كەربىن وى ژ كەسەكى ديار كرى قە بىن، ب شىوئەيەكى خۇنەويستى و بى ئاگەھدارى يا مەژبى خوە بى بەرھۆز و ھۆشيار، دى تەركىز و سەرنجا وى كەڧتە سەر باشى يان خرابى يىن وى كەسى ئەو د ئەڧىنىت يان نە ئەڧىنىت.

ھەلوئىستى مروڧى ل ھەمبەر راستى و رەوايەتى يا بابەتان ژى، ل بن كارىگەرى يا نەھۆشى يا مروڧى دەيتە ئاراستە كرن (ل گورەى بەرژەوئەندى). دەمى دوو لايەن دكەڧنە دناڧ ھەڧر كىيەكا دژواردا، ھەر لايەنەك دى ب دىتتىن خوە ل رەوايەتى يا دۆزى نىرېت. مينا ئاراستە يىن دلىنىي، ئەوئ ل دژى بەرژەوئەندا مروڧى رادوئەستىت دى ب سەرداچوويى و نە ھەق ھىتە ل قەلەمدان. ئەوئ دگەل مروڧى ھەڧرا بيت، دى ب دادپەرورە و ئاقلەند ھىتە ھژمارتن. دىت گەلەك كەس وەسا ھزر كەن كو كەسى بەرانبەر ژى راستى يا بابەتى دزانت، لى ژبەر تەكتىكىن ب دەستڧەئىنانا سەر كەڧتى، وە ھزر دكەت كو لايەنى بەرانبەر شاشە. لى د راستىدا، ئەو ب ئىحايىن نەھۆشى يا خوە باوەر ژ رەواتى يا دۆزا خوە دكەت و خەباتەكا بەردەوام بۇ دكەت.

هه موو دکتاتور ب ریکا نه هوشی یا خوه، وه هزر دکهن کو یی خزمه تا مروقیایه تی یان مللهت و وه لاتین خوه دکهن. هه کو ئیکی دکوژن، ل وئ باوهرینه کو نهغه خانه یه کا په نجه شیرئ ژ له شی جفاکی فهکر داکو ساخلمی یا هه موو جفاکی پی بهیته پاراستن. مروّف ب سروشتی خوه، هه ردهم د هه ولدانه کا به رده و امایه کو نهزا خوه ب بلندی و هه ژیتی د چاقین جفاکیدا بچینیت. دی هه موو ژيانا خوه ژبو ب دهستقه ئینانا پایه و پله داریه کا هه ژی د چاقین جفاکیدا ته رخان کهت. نهو ب خوه ژی هه ردهم دی دته خویاکرن کو ژپه خه مهت ئاشکرا کرنا راستی و بهر ژه وه ندا گشتی کار دکته، لی نزانیت کو ل بن کاریگری یا نه هوشی دهیته هاژوتن.

هه روه سا مه ژبی فه شارتی رازگه ها سه ربورین فه شارتی و ژبیر کری یین مروقییه. نهغه سه ربورین ژبیرکری، چ خوش بن یان نه خوش بن، ب ئاوایه کی نه راسته و خو کار دکهنه سه ر هفتار و دلینی و هه لویتین مروقی ل هه مبهری خه لکی دی. بو نمونه دهمی مروّف که سه کی مینا دژمنه کی خوه یی مری دبینیت، دی هه سه ته کا که ربی و خوه ژی دوورکرنی بو پهیدا بیت، یان دهمی ژنه کا وه کو دایکا خوه یا مری دبینیت، دی چه ز ژی کهت و دی هه ردهم دهستی هاریکاری بو دریژ کهت. دبیت یا کریت بیت ژی، لی ل دهف وی ب جوانترین و میهره بانترین ژنا دنیایی دهیته دیتن. خالا دی یا نه هوشی ده شیریت و ئاشکرا ناکهت: چه زین هه لگرتی و فه شارتینه. نهو ب خوه مروقی ژی وه کو ئاژله کی کومه کا چه زین هیرشکرنی و ب سه رداگرتی و چه رامکری هه نه کو شه رم دکته ل هه مبهری جفاکی خویا کهت. نهغه چا دهمی دهر فه ته ک بو هه لدکه فیت کو فی چهزا خوه یا فه شارتی پی تیر کهت، دی ل بن په رده یه کا قه بولکری نه جامدهت. بو نمونه ل ساللا ۱۹۵۸، دهمی خه لکی جهنده کی نوری سه عید (۱۸) ل جاده هیان رادکینشا، دگوتن ژبو پاراستنا ئایینی و وه لاتی و نه ته وه پاریزی فی کاری دکهن. دبیت گه له ک ژ خه لکی هه چکوه یی ب شه هنازی و دهستخوشی سح که نی، لی د راستیدا وان چه زین خوه یین فه شارکری تیر دکرن. نهگه ر شوره شا وان سه ر نه گرت با، دا هه مان کریار دگه ل عه بدله کریم قاسم (۱۹) کهن و دا بیژن کو یی خیانه تکار و د سه رداچوویه کی سزا دهن.

لی هه ژیهه ئاماره پی بدهین کو نه هوشی مروقی، نه تنی لایه نین نیگه تیف هه لدگریت، به لکو دبیت هنده ک چریسکین داهینانی یان دایلانین سنورب ژی ب خوفه بگریت. فه ره مروّف بزانیته کا دی چهوا مفای ژ

چریسکین داهینانا نه هوشی خوه وەرگریت. ئەو ب خوه عەلی وەردی بەهره یین مروقی دکەتە دوو جور: بەهرەیین ژیرمەندیی و بەهرەیین بلیمەتی یان ئەو یین سنووربەر (دایلان). مشه جاران، مروقی تەریکی د کەتە سەر مەژی خوه یی لۆژیکی و لایەنین داهینانی د نه هوشی خوه د پشستگوه دهاقیت یان نه شیت مفای ژ وەرگریت. هندهک کەس هەنە د کارن لایەنین پۆزەتیقین نه هوشی خوه بکار بینن، لی نه شین خوه ژ لایەنین وی یین نینگەتیق رزگارکەن. ئەقجا هندهک جاران د بینین کو هزرین داهینانی ل دەف هەنە، جارنا ژ د وەکو هەر کەسەکی دی یی پاشکەفتی رەفتاری کەت. قەکو لەرەکی ئەمیریکی د دەتە خویاکرن کو ژیرمەندی یا مروقی نه جورەکی ب تینیە، لی گەلەک جورن. دبیت جورەک ژ یی داهینەر و پله بلند بیت، ئو جورەکی دی یی ساویلکە و پله نزم بیت. بو نمونە ئەنیشتاين (٢٠)، خودانی تیورا ریژەییی، نه یی زیرەک بوو دئاخفتنیدا. ل وی سەر دەمی پیقەرئ زیرەکی و ژیرمەندی ب شیانین ئاخفتنی و پاکوخاوینی یا زمانی دەتە پیقان. لی وان نه دزانی کو ئەنیشتاين د لایەنەکی دی، یان د جورەکی دیدا یی بلیمەت و زیرەکە. هەر وەسا ئەدیسون (داهینەرئ کارەبایی) (٢١)، نه یی زیرەک بوو د خواندنیدا، دبیزن ریقەبەرئ خواندنەگا وی ل سەر بادەکا وی یا کەسۆکی نفیسی بوو، کەسەکی ساویلکە و کیم مەژییە. لی وان نه دزانی کو ئەو ژ د لایەنەکی دی یی بەهرەمەندییدا زیرەک و بلیمەتە. ئەف چیرۆکین نه زیرەکی یا ئەنیشتاين و کیمفامی یا ئەدیسون، ب مشەیی دناق تۆرین کۆمەلایەتی و سوحبەتاند د هینە قەگیران. دبیت وەسا نه بیت، یان ب وی شیوازی قەگیرانی نه بیت. لی نمونە بینن باشن ژ بو وی چەندی کو مەرچ نینە ئەگەر مروقی د بیاقەکیدا نه سەرکەفتی بیت، دئ د هەموو بیاقاندا وەسا بیت. ئەقە ژ هاندانەکە کو هەر دەم مروقی ئومید هەبیت و ئەگەر د بیاقەکیدا داکەفتی ژ، هەولانی د بیاقەکی دیدا بکەت هەتاکو جارەکی ب سەر دکەفت و جەئ خوه دناق جقاکیدا دکەت.

بەهرەمەندی یا داهینانی و سنووربەر گرچتەر و هەمەجۆرتەر ژ بەهره یا ژیرمەندیی. بەهره یین داهینانی ناکەقنە بن پیقەرین مەژی هوشیار و لۆژیکی، لی هندهک چریسکین رۆناهیینه ژ کووراتی یا نه هوشی یا مروقی دەردکەفن و ئەوی بشیت قان چریسکین رۆناهیی بکار بینیت، ئەو مروقی ب داهینەر دەیتە نیاسین. هزرکنا هوشیارانە ئەو تەرازوویە ئەو مروقی هزرین خوه یین هەمەجۆر پی دسەنگینیت. دبیت هندهک کەسان بەهره یین

سنووربرین داهینانی ههبن، لی نهشین بکار بینن چونکو د هه موو بابه تین ژیانیدا پشتبهستنی ب مه ژیی خوه یی هوشیار و لوژیکا ژيانا که تواری دکهن. مشه جاران ئەف چریسکین روهای یا نه هوشیی مل ب ملی نافه روکین دی بین نه هوشیی دهر دکهن، مینا هه زین فه شارکری و دهمارگیری یا هه لگرتی و سه ربورین ژبیرکری و دلینی یین ب هیزن... هتد. ل فیره، رۆلی مه ژیی هوشیار دیار دبیت کا دی چهوا قان هه موو نافه روکین پوزه تیف و نیگه تیف ژیک فاقیریت و د ئاراسته یین دروستدا بکار ئینیت. لی ئەف فاقارتنه ب خهبات و لیگه ریان و تیکوشینا بهرده و امقه گریدایه. ئیلهام و بههره یین داهینانی ب تنی بهس نینن ژبو کریارا داهینانی، ئەگه لیگه ریان و لیکولین و کومکرنا پیزانینن پالپشت دگه له نه بیت.

ههروه کو مه له گه له ک جهان خویاکری، مرؤف به ره هه می جفاکی دهر دورا خوه و رهنگدانه فه یا مه ژیی خوه یی هوشیاره. ئانکو ژ ئەگه ری ژیان و سه ره دهری یا وی دگه له جفاکی، ژ جغزا نه هوشیاریی (خهوانان) به ره ف جغزه کا دی یا هوش و هوشیاریی (مهژی-عهقل) دهیته هاژوتن. ئەو ب خوه دگه له بها یین پهروه دهیی و دیسپلینا جفاکی مه زن دبیت و دگه له دگونجیت و که هی دبیت. مینا نغاندنا موگناتیسی دکه فته د بن نغاندنه کا دی یا هه فشیوه دا دبیزنی "نغاندنا جفاکی" کو دکه فته د بن کاریگه ری یا بها و عورف و عه ده تین جفاکیفه و مینا که سه کی نغاندی لی دهیت. ب ئاوایه کی نه هوش هه موو رهفتار و هزر و تیگه هین جفاکی په سندن دکه ت و ئەنجام ددهت. ل فیره ژی، عه لی وهردی ل هه مبه ری مه ژیی هوشیاریی مرؤفی رادوه ستیت و هیرشه کا توند دکه ته سه ره عه قلی و عه قلا نیی، ئەف هیرشه ل سالای ۱۹۵۶ د کتیباً "گیله شوکا مه ژیی مرؤفی" دا ده ستیپکر کو ل دژی هه موو ده قین ب زه حمه ت و تیگه هین گرچن و عه قلی و فه لسه فی و لوژیکی راوه ستا، چونکو نه ژیده ری سه ره کیی داهینان و تیگه هین براگماتی یین ژيانا مرؤفینه. د کتیباً نافیریدا دده ته خویاکرن کو سی ئەگه رین سه ره کی ئەو پالدا ژبو وهرگرتنا قی هه لویستی: عه قل و فه لسه فه و لوژیک. ئەف هه ر سی ئەله مینته، باوه ری ب راستیییه کا ره های یی یا ژ دهر فه ی سروشتی دئینن. چ گرنگی ب پیزانینن ئەزمونگه ری نادهن کو ژیده ره کی گرنگی راستی یا ره وانن. ئوو دووانی یا راستی و چه وتیی ب خو فته دگرن کو تیکه له بوونا راستی و شاشیی د بابه ته کی دیارکریدا ماندلا دکهن. وه سا دبینن کو راستی هه موو لایه نین راستیی ب خو فته دگریت و شاشی ژی، هه موو ژیانی شاش

(چهوت) دکهت. وان دگۆت کو نه یا به رهۆزه د هه مان دهمدا راستی و شاشی د یهک ههلویتستا هه بن. لی وهردی باوه ری بی ب ریژه یی یا بابه تان دئینیت و وهسا هزر دکهت کو هه موو دۆز و بابهت د بیافی راستی و چهوتیندا ریژه یینه. دبیت هندهک چهوتی دناف چوارچۆفی راستییدا هه بیت، ههروهسا نه دووره هندهک راستی ژی دناف ههلویتسته کی شاشدا هه بیت.

ب قی چهندی، وهردی ل گوره ی هۆش و نه هۆشی یا مروقی، که سایه تی و رهفتار و به ره مهین مروقان ل سه ر سی جوران دابه ش دکهت: جورهک د هه موو گۆتن و رهفتارین خوه دا پشتبه ستنی ب مه ژیی خوه یی هۆشیار دکهت. جوره کی دی پشتبه ستنی ب نه هۆشی و مه ژیی خوه یی قه شارتی دکهت. جورئ سیی ژی، ئەو بلیمه ته یه ئەوی د گۆتن و رهفتارین خوه دا، پشتبه ستنی ب هه دوو مه ژی بین خوه بین ئاشکرا و قه شارتی (هۆش و نه هۆش) دکهت. شیوازی هزر کرنا فی جورئ سیی ب هزر کرنا زانستی (نه یا عهقلانی) دده ته نیاسین. ئەو وهسا دبینیت کو جوداهیه کا مه زن دناقه برا هزر کرنین عهقلانی و زانستیدا هه یه^(*): هه ره قه ریژه کا عه قلی و عهقلانی ل سه ر شهنگستی لۆژیکا تیده راندنی (ئیسنتباتی) دهیته خویا کرن. لی قه ریژا زانستی ئەزمۆنگه ری ل سه ر شهنگستی لۆژیکا تیخواندنی (ئیسنتقرائی) دهیته پیشکیشکر و ئەو پتر لایه نگری لۆژیکا تیخواندنییه ژبو شرۆقه کرنا زانستی یا ژيانا جفاکی. هه رچه وا بیت، ئەف بابه ته ژ وی چهندی مه زنتره کو ب هندهک دید و بۆچوونین ره های و گومانپر خویا که یین. وهردی ب خوه ل سالا ۱۹۸۵ی، دانپیدان بۆ حه مید مه تبه عی کر بوو، گۆت بووی: "بابه تی قی گوهورینا د جفاکی عیراقیدا د قه ومیت، ژ شیاین من بین لیکۆلاندنی مه زنتره، گوهورینی هه موو بیافین ژیان قه گرتینه...." زانا بین که قن نه دشیان جوداهیه بیخه دناقه برا بابه تین زانستی و عهقلانیدا، چونکو وان وهسا هزر دکر کو هه ردوو یهک راما ن دگه هینن و بابه تین عهقلانی هه مان بابه تین زانستینه. یان وهسا هزر دکر کو پهیره وی زانستی ئەو پهیره وهیه یی عهقل قه بوول دکهت و تی بگه هیت. قی چهندی وهکر کو ئالا هه لگرین عهقلانی بیی دویفچوون و لیکۆلین، بابه تی شیاین سنوورپر رهت بکه ن و ب بابه تین میتافیزیکی یین نه زانستیقه گریدهن. لهوا وهردی په نا بره بهر پهیره وی

(*) پیزانین دهرباره ی ژیکفارقارتنا تیگه هین زانستی و عهقلانی، ژ کتیا سعد البزاز هاتینه وهرگرتن "عهلی وهردی و سروشتی مروقان"، عه مان- ۱۹۹۶. گۆتارا "زفرین به رهف عه قلی"، بپ ۱۲۸-۱۳۶. ئوو گۆتارا "دهرباره ی لۆژیکا عهقلانی"، بپ ۱۵۱-۱۵۶.

تیخواندنی و لیکۆلیننن بابەتی ژبو شروڤه کرنا قان شیاینن سنووربرین مینا چاقئیدانی (چاقئینکرنی) و خواندنا هزرین بهرانبەر و پیشبیینکرنی و لقاندنا تشتان ژ دوورقه.....هتد. لینگه ریان و لیکۆلیننن وەردی ئەو بەرهف ب سەرهلەبوونا زانستەکی نووڤه بر، دبیزنی پاراسایکۆلوژیایا(۲۲). پاراسایکۆلوژیایا زانستەکی نوویە ل چاف زانستین دی یین هەیی. ئەف زانستە ل سالایا ۱۸۸۲ئ، پەیدا بوویە و ب سی قوناغان را بۆرییە (*): قوناغا کۆمەلەیین زانستی: ل سالایا ۱۸۸۲ئ، کۆمەلەیهک ب ناڤی "کۆمەلەیا لیکۆلیننن دەروونی" ل بریتانیا هاتە دامەزراندن، مەرەما وی یا سەرەکی ئەو بوو کو خەلکی خودان شیاینن دایلان و سنووربر بیینیت و بیخته دبن لیکۆلیننن ئەزمۆنگه ریئە. قوناغا سیکتەرین زانینگه هان: ل سالایا ۱۹۳۰ئ، دکتور راین(۲۳) پشکهک ب ناڤی پاراسایکۆلوژیی ل زانینگه ها دیوک ل ئەمیریکا قەکر. جوداهی یا قی قوناغی ل هەمبەری قوناغا ئیککی ئەو بوو کو ل زانینگه ها دیوک پەیره وەکی ئاماری و ئەزمۆنگه ری ژبو لیکۆلینا قان شیانان دانا، ل سەر شەنگستەیی وی باوهریی کو هەر مروڤه کی تا راددەیه کی زور یان کیم هندهک شیاینن سنووربر هەنە. گەلەک ژ زانینگه هین دی یین ئەمیریکی و ئوروی چاقئیکرنا زانینگه ها دیوک کرن و پشکین پاراسایکۆلوژیایا قەکرن و وەکو زانستەکی خووسەر سەرەدەری دگەل دکرن. هەتا سالایا ۱۹۶۰ئ، ئەف زانستە تنی ل وەلاتین سەرمایه دار و روژئاقایی یی بەرەلاڤ بوو. لی دەمی رووسیا هەست پیکری کو ئەف زانستە ل چینن و وەلاتین روژئاقایی گەشە دکەت و گرنگییه کا تایبەت یا پی د هیتە دان، وان ژی ژ زانایه کی خوه یی ناقدار خواست کو هندهک لیکۆلیننن ئەزمۆنگه ری ل سەر قی زانستی نوو پەیدا بووی بکەت. ئەفجال سالایا ۱۹۶۰ئ، ئەف زانستی نوو ب شیوهیه کی فەرمی ژ لایی دەستەلاتا سوڤییه تیڤه هاتە پەسەند کرن. ب قی چەندی ژی، ئەف زانستە کەفتە د قوناغا خوه یا سییدا کو وەلاتان کتیبه رکی ل سەر وەرار و پیشکەفتنا وی دکرن. زانستی پاراسایکۆلوژیایا، گەلەک پیشکەفتننن بەرچاف ب خوڤه دیت و وەکو زانستەکی باوهرپیکری ل سەرانسەری جیهانی هاتە نیاسین، کۆمەکا لیکۆلین و کتیبین هەمەجۆر ل سەر هاتنە نڤیسین. گەلەک وەلاتان ئەف زانستە ژبو مەرەمین خوه یین

(* پیزانینن دەرباره ی قوناغ و بیافین بکارئینانا پاراسایکۆلوژیایی، من ژ کتیبیا سەعدوون هەلیل وەرگرتینە "گوتارین علی وەردی ل سەر دەروون و جفاکی عیراقی"، کۆمەکا گوتارین کۆمکری ژ روژناما (الاتحاد)، بەغدا: بپ ۲۷۵-۲۸۵.

لهشكهرى و جفاكى و كهسوكى بكار ئينان. ژ لايى لهشكهرىفه، قان شيانان ژبو زانينا نهينى يين دژمنى و كريارين كوشتتا سياسى و سهركهفتنا د چهپهريين شهريدا بكار دئينن. ژ لايى جفاكيه، ژبو شرؤفهكرن و رافهكرنا گهلهك بويه و عورف و عهدهتئين ژ دهرقهى بياقى تيگههشتتا مهژى بكار دئينن. ژ لايى كهسوكيه ژى، ئەف شيانه ژبو سهركهفتن و پيشقهچونا كهسين تاك د ژيانا خوه يا جفاكيذا دهيتته بكار ئينان. ههر چهوا بيت، عهلى وهردى گرنگيهكا مهن ب قى زانستى دا و گههشته وي باوهري كول شوينا رهكرنا ههر بابتهكي ب پهيرهوين عهلقى و عهقلانيى نههيتته شرؤفهكرن، فهره بيخنه بهر ليگهريان و فهكولينين زانستى يين تيخواندنى (ئىستقراى).

شعر و زمان (*)

عهلى وهردى ژ ئالا ههگرين وي چهندى بوو كو فهره زمانى نفيسينى يى ساده بيت، داکو خواندهقان تى بگهن و بكارن سهردهريهكا بالبهرا نه دگهل بگهن. وهسا ددهته خوياكرن كو زمان پيرينهيهكه ژبو سهردهرى و د ئيگههشتتا دنابقهرا مروثاندا، ئەگهر زمان بيته ئاستهنگ د ريكا تيگههشتتيدا، هينگى دى ژ وهزيفهيا خوه يا سهرهكى قالا بيت. ههردهمى مروث نفيسينهكى يان تيگهههكى جفاكى بو خهلكى ههچكوهيى ئاراسته دكهت، فهره ب زمانى وي خهلكى بيت و دهربرينى ژ هز و پيدقى يين ژيارا روژانهيا وان بگهت، داکو بشين بخوين و تى بگهن. ب قى باوهريى ژى، وهردى ههموو بهرهههين خوه ب زمانهكى ساده يى خهلكى ههچكوهيى (بيى بكارئيانا پهيقين تهيسوك و مژدار) نفيسينه. ههرچهنده ئەز دگهل وهردى نينم كو ئەف بابته، ب قى شيوهيى رهها بهيتته پيشكيشكرن و ويژه و داهيتانين ويژهيى ل گورهى پيدقى يا روژانه يا ژيانا وهرگرى بهينه شرؤفهكرن و ههلسهنگاندن. چونكو نه دووره د سهردهمهكى دياركريدا، مللهت تنى نانى بخوازيت، يان گرنگيى ب عورفهكى جفاكيى شاش بدهت. ئەقجا كا وهرگرين ژيوارى چ بخوازن ئەو بو بهيتته نفيسين؟ ئەفه دى بيته ئەگهريى وي چهندى كو بهريى ويژهى بهر ب ريژگهههكا نهديار و ئاستهكى نزمى ئاخفتنين كولانكيه بچيت. گرنگيدان ب خهم و ژانين روژانه يين

(*) ژبو قى پههراغرافى، من مفا ژ كتيبى عهلى وهردى "چهند ئاورهك ژ ديروكا نوو يا عيراقى- بهرگى ئيكي" وهرگرتيبه، بهغدا، ۱۹۶۹، پاشكويى سين: شعر و شههرستانى، بپ ۳۰۷-۳۱۸.

جفاکی، کارهکی ههژی و جوانه، لی دبیت جفاکناس و روژنامهقانیین بیافی جفاکی کاریگهتر و چالاکتر ب فی رۆلی رابین، نه ئەدیب و هۆزانقان. هۆزان دۆکا خوهدا هونهرهکی نوخبهوی یی پایه بهرزه و بۆ ههمی سهردهمان دهیته نفیسین، نهۆژی ئەم د کارین هندهک هۆزانین جزیری یان خانی یان پهرتویی ههکاری بکهینه نمونه ژبو دهربرینا ژ خه م و خهفتهین جفاکی مه یی ئەقرو کو گهلهک ژ خه لکی ههچکوههیی تی ناگههن. لی عهلی وهردی جفاکناسه و مافی ویهه کو گرنگی ب لایهنین جفاکی یین دهقی ب تنی بدهت. ههچهنده گهلهک ژ زمانقانیین عهره ب ئەف چهنده ب خالهکا نیکهتیف و نهزانین ل سهر عهلی وهردی حسیب کر بوو، لی وی چ پویته ب وان جووره بانگهوازیان نه دکر و ل سهر شیوازی خوه یی بهردهوام بوو. وهردی ددهته خویاکرن کو شعری دوو جههسهرین سهرهکی هه نه: جههسهری هونهری و یی جفاکی. ئەو فهکوهرین د قین لیکۆلینا وهرارا بزاقا نویکرن و داهیتانا شعری بکهن، گرنگی ب جههسهری هونهری شعری دهن و ژ ههمی لایهنین وی یین شیوازهگری و جوانکاری و نافهروکیفه د خوینن. چ پویته ب وی چهندی نادن کا ئەو شعره مه دحین کی دکهت و ل دژی کی هاتییه گۆتن. ئەگه ر ئەف ریکا خواندن بۆ ههلسهنگاندنا شعرا هونهری رهوا بیت، ههلبهت بۆ خواندنا بها یین جفاکی دهست نا دهت. چونکو خواندنا لایهنی جفاکی شعری گرنگی ب هندی ددهت کا ئەف شعره ل کیژ سهردهمی، ب کی و د چ کاوداندا هاتییه نفیسین؟ ئوو لایهنی هونهری ژی، بۆ پسپورین هونهری شعری دهیلت. لی وهکو ههمی بابهتین دی یین رهوشهنبیری، شعر بهری هه ر تشتهکی دهقهکی هونهرییه، لی ههروهسا بۆیههکی جفاکییه ژی کو ب شیوهیهکی راسته وخۆ ههقهندی یا ب هاریکاری و ههفرکی یا خه لکیفه هه. مافی فهکوهری جفاکییه کو هۆزانی ژ لای جفاکیفه شرۆقه کهت و لای هونهری یی وی بو تایبهتمهندی یا ئەدیبان بهیلت. لی ما دم ئەدیبان ماف ههیه بهحسی بۆیههین جفاکی بکهن، ههروهسا جفاکناسان ژی ماف ههیه کو دهست د ئەدهبیقه وهردهن و بهحسی کاریگهری و جوانی یا دهقان بکهن. چونکو ئەدهب و جفاکناسی دوو روو یین راستیهکینه، ئەو ژی سروشتی مروقی و مروقایهتییه.

ب شیوهیهکی گشتی، شعر ژ دوو ستوینین سهرهکی پیک دهیت، روخسار و نافهروک یان پهیف و رمان. ئەقجا ئەگه ر خواندهقان د شعری نه گههیت، چ مفایهکی رهوشهنبیری و هزری ژی وهرناگریت. ههروهسا ئەگه ر

خوانده‌فانی هه‌می بنه‌ما یین ریزمان و ره‌وانیژیی ژبه‌ر بن و د راما‌نا د پشت ریزکین شعری نه‌گه‌هیت دیسا بی مفایه. له‌وا فه‌ره شعر ب هنده‌ک په‌یفتن هیسانکری یین پر مه‌عنا بهیته نفیسین داکو خوانده‌فان بکاریت خو‌شی و ومفای ژئ وهرگریت. ئە‌فه ژئ راما‌نا وئ ئە‌و نینه کو شاعر هه‌ولده‌ت ب ئاسته‌کئ نزم و کیم وینه و بی جوانکاری بنفیسیت. لی مه‌ره‌م پی ئە‌وه کو ب په‌یفتن ساکار و که‌هی بهیته نفیسین. په‌یفت و راما‌ن دبنه‌کوکا خو‌هدا هه‌فکویف و هه‌فدژن، ب تایبه‌تی د شعریدا. شاعر نه‌شیت هه‌ردووان پیکفه ب شیوه‌یه‌کئ هه‌فته‌ریب بکار بینیت. وه‌کو ته‌رازوویی، هه‌ر لایه‌کئ پتر گرنگی پی بهیته دان، دئ ل سه‌ر حیسابا لایئ دی بیت. ئە‌گه‌ر شاعر گرنگی بده‌ته په‌یفا فه‌ره‌هنگی و ریزمانئ، دئ راما‌نا ل پشت په‌یفتی لاواز بیت. ئو ئە‌گه‌ر پتر گرنگی بده‌ته راما‌ن و فه‌ریژا په‌یفتی، دئ قالبی ریزمانکیئ شعری لاواز بیت. ئە‌فجا فه‌ره شاعر هه‌ولده‌ت کو هه‌ردوو جه‌مه‌سه‌ران ب هه‌فته‌ریبی بکار بینیت و فه‌ره هه‌فسه‌نگییه‌کئ بیخته دناقه‌ه‌را روخسار و ناقه‌روکیدا. ئە‌ف هزرا گو‌تی ژئ، د بنه‌کوکا خو‌هدا یا ریزه‌یییه و ل گوره‌ی به‌ریخودان و پیدفای یین خوانده‌فانان دهیته پیقان و هه‌لسه‌نگاندن.

هه‌روه‌کو زانایه کو شعر دیوانا عه‌ره‌بانه و عه‌ره‌ب ب شاعرین خو‌ه نافدارن. دبیت ده‌وله‌مندترین و پترترین که‌لتوری مایی عه‌ره‌بان شعر بیت، چونکو شعر د هاتنه ژبه‌رکرن و ب بله‌ز دناق عه‌شیره‌تین هه‌مه‌جو‌ر و عورباناندا به‌لاف د بوون. ئو ژبه‌ر کو هه‌ر عه‌شیره‌ته‌کئ شاعری خو‌ه یئ تایبه‌ت هه‌بوو کو په‌سندانان لایه‌نی خو‌ه و هه‌جو‌کرنا لایه‌نی دژ بکه‌ت. کومه‌کا شاعرین مه‌دحه‌کار و مه‌لاقدار په‌یدا بوون، وان شاعران ب شعرین خو‌ه یین په‌سندانان یان هه‌جو‌کرنئ، کاریگه‌رییه‌کا مه‌زن دکره سه‌ر هه‌لو‌یستی عه‌شیره‌تین هه‌فپرک و ده‌سته‌لاتداران. یه‌ک ژ تایبه‌تمه‌ندی یین شعری ئە‌وه کو ب دلینییه‌کا گه‌رم د هیته بارکرن، دبیت په‌سندانان که‌سه‌کی یان عه‌شیره‌ته‌کئ بکه‌ت و بلند که‌ته به‌ر عه‌سمانا (لی نه‌باشی یین وئ پشتگو‌ه ب هاقیت)، دبیت ژئ دژاتی یا لایه‌نه‌کی بکه‌ت و وه‌سا دیار که‌ت کو چ باشیان ب خو‌فه ناگریت. نه‌دوو‌ره ژئ، ئە‌و که‌سئ به‌ری نه‌و هاتییه په‌سنکرن، نو‌که بکه‌فته د بن په‌یفتن دژوارین هه‌جو‌کرنیقه، یان به‌روفاژی. چونکو شاعر مرو‌فه و دجفاکه‌کی دیارکریدا دژیت، ئە‌ف هه‌لو‌یستی وی یئ بارکری ب دلینیئ، هه‌لو‌یسته‌کئ سروشتی هه‌موو مرو‌فانه کو تنی باشی یین لایه‌نی خو‌شه‌ویست دبینیت، لی خرابی یین وی لایه‌نی ناکه‌فنه به‌ر چاقان. هه‌روه‌سا،

تنی خرابی بین لایه‌نی دژ دبینیت و باشی بین وی نا هیئنه پیش چاف. ئەقجا ددهته خویاکرن کو ددهمی شهر و هه‌ق‌کیاندا، شعر ژبو خوینگه‌رمکرنی و هاندانا خه‌لکی ئاویره‌کی کاریگر بوو. لی ددهمی بیافین دی بین جفاکی ب خوڤه دگریت، هیئگی زیانا وی پتره ژ باشی بین وی. ب قان داخویانی بین وهردی، پرانی یا نفیسه‌ر و که‌سین هه‌ق‌چاخین وی وه‌سا هزر کرن کو وهردی ل دژی شعری و بابه‌تین وی‌ژه‌ییه. لی ئەگه‌ر ئەم پینداچوونه‌کی دبه‌رهمین وهردییدا بکه‌ین، دی بینین کو مشه جاران دیرین شعری ژبو گه‌له‌ک بابه‌تین خوه بین جفاکی کرینه نمونه. ئو گه‌له‌ک ژیدهر وه‌سا ددهنه خویاکرن کو وهردی ل ده‌ستپیکا ژيانا خوه (وه‌کو هه‌موو نفیسه‌ر و هزرمه‌ندین عیراقی)، ب شعری ده‌ستپیکریه. ماموستا سه‌لام شه‌ممع د کتیا (ژ وه‌حی یا هه‌شتیان) دا دبیزیت کو وهردی ل ده‌ستپیکا ژيانا خوه شانۆنامه‌یه‌کا شعری ب نافی (قیس و لیلی) نفیسی بوو، ئو هنده‌ک هونه‌رمه‌ندین عیراقی ل وی سه‌رده‌می نواند بوو. هه‌روه‌سا مشه جاران، گوئن و ئاخفتنن دهرباره‌ی سروشتی مروقان و دونیایی ژ هنده‌ک دیره شعران وهردگرتن و فه‌کولین ل سه‌ر دکرن کو سروشتی مروقان و ره‌وشا جفاکی یا وی سه‌رده‌می پی شروڤه‌که‌ت. ب فی چه‌ندی ژ، ئەم د کارین بیژین کو ره‌خنه یا وهردی ل سه‌ر شعری و شاعران، نه هه‌لو‌یسته‌کی دژایه‌تیکرنییه. به‌لکو خواندنه‌کا که‌سوکی یا زانستی تیخواندنیه ژبو دیارده‌یه‌کا به‌ربه‌لاف و دومدیژ دبیزنی (شعر).

عه‌لی وهردی، وه‌سا ددهته خویاکرن کو عه‌ره‌ب ملله‌ته‌کی شاعران و گه‌له‌ک ب شعریفه‌ گریدایینه. ئەف هه‌زا شعری ژ سه‌رده‌می جاهلیه‌تی بو عه‌ره‌بان په‌یدا بوویه. ئەو ب خوه، عه‌شیره‌تا به‌ده‌وی پشتبه‌ستن ب سئ پیرینه‌یان دکر: خوینگه‌رمی، شه‌هنازیکرن و شعرگوئن. قان هه‌رسئ پیرینه‌یان ژ، یه‌ک ئارمانج هه‌بوو: خورتکرن و هاندانا بها و تیگه‌هین عه‌شیره‌تین، چونکو عه‌شیره‌ت د جفاکی به‌ده‌ویدا یان تالانکه‌ره یان تالانکریه. لی ددهمی عه‌ره‌ب ژ ژيانا به‌داوه‌تی به‌ر ب ژيانا باژیر و شه‌هره‌وارینیقه‌ چووین، شیوازه‌کی دی یی هاندان و ره‌واجکرنا شعری په‌یدا بوو، ئەو ژ خه‌لات و پاداشتین سولتانان بوون. ئەقجا ژبو په‌یداکرنا پینداویستی بین ژيانا خوه یا روژانه، شاعر ژ ئەزمانی عه‌شیره‌تی و پاریزه‌ری وی، به‌ر ب په‌سندان و مه‌لاقیکرنا سولتانان و ده‌سته‌لاتدارانقه‌ چوون. ددهمی به‌خت بو شاعره‌کی هه‌ژار دکه‌نی و ده‌سته‌لاتداره‌ک ژ رازی

دبوو، دا پایه بلند و دهوله‌م‌ند بیت، ئوو دا بیته پشکه‌ک ژ سیسته‌می دهسته‌لاتداریی. چاقلیکرنا سولتانی دکر و ره‌فتارین وه‌کو یین سولتانی ل هم‌مبهری خه‌لکی هه‌ژار نه‌نجام‌دان. شاعرین دی ژی، چاقلیکرنا وی دکرنا داکو بگه‌هنه وی ئاستی نه‌و گه‌هشتیی. شاعرین سولتانان، ئاستین جوداجودا هه‌بوون. هنده‌ک ژی دگه‌هشتنه دهسته‌لاتداری مه‌زن و هنده‌کین دی، ژ دهسته‌ک و به‌رپرسین نا‌فین نه‌ دبورین. هنده‌ک ژی ل بیره‌وه‌ری و ئاهه‌نگین خه‌لکی هه‌چکوه‌یی پشکدار دبوون. مشه جاران روودایه کو شعره‌ک ژبو بیره‌وه‌ریه‌کی هاتییه نفیسین و پاشی ل بیره‌وه‌ریه‌کا دی، تنی نا‌ف و جهی بیره‌وه‌ریی ژی گوهارتییه. هه‌لبه‌ت، هه‌موو جوړ و ئاستین شاعران د بیافی بکارئینانا په‌یقان و په‌سندان و په‌یداکرنا نانیدا وه‌که‌ه‌ف بوون. لی ئاستین نیژیکبوونا وان ژ دهسته‌لاتداری (سولتانی) د جودا بوون. فه‌ره ژبیر نه‌که‌ین کو نه‌وا وهردی دبیزیت، تنی لایه‌نی جفاکیی بابه‌تییه و نه‌گه‌له‌ک یی دادپه‌روه‌ره د فی تیهرزینا خوه‌دا (دهمی هه‌می شاعران ب میر و سولتانان د شوبه‌ینیت). دبیت هنده‌ک شاعران په‌سنا میران کر بیت و ل دیوانین وان خوار و فه‌خوار بیت، لی نه‌و ساخله‌ته‌کی وی سه‌رده‌می بوو کو دیوانین میران ده‌زگه‌هی ئیکانه‌یی به‌لا‌فکرنا نه‌ده‌بی و شعری بوو. ئوو مه‌رچ نینه وه‌سا بیت هه‌روه‌کو وهردی گو‌تی کو مینا میر و سولتانان ل درژی خه‌لکی هه‌ژار رادوه‌ستان، چونکو نه‌و ب خوه ژ نا‌ف ته‌خین هه‌ژار و به‌له‌نگاز دهر‌دکه‌فتن و ب به‌هره‌یا شعرین خوه دگه‌هشتنه دیوانین میرا. ژلایه‌کی دیفه ژی، شاعر نه‌ چاکه‌ره‌ین جفاکی یین پرؤفیشینال بوون کو هه‌رده‌م هزری د چاکسازی یا جفاکی ب تنیدا بکه‌ن. بابه‌تین جفاکی پشکه‌کا نا‌فه‌رو‌کا به‌ره‌می وان ب خو‌فه دگرت، نه‌ هه‌می نا‌فه‌رو‌کا بابه‌تین وان بوو. مل ب ملی نا‌فه‌رو‌کا ده‌قان، گرنگی ب جوانکاری و شیواز و فورمی شعری ددا کو داهیتانه‌کی د به‌ره‌می خوه‌دا بکه‌ت و بازاری متایی خوه پی خو‌شکه‌ت.

لایی دی یی فان جوړه شاعران ب نا‌فه‌رو‌کیفه هه‌قه‌بنده، شاعری هند گرنگی نه‌ ددا راستی یا بابه‌تی پیشکیشگری، هندی گرنگی ددا وی ب بابه‌تی جوانیی و ئاکاما په‌یقان ل سه‌ر نه‌وین د بهیسن. فه‌کوله‌ره‌کی بیافی ویژهی دبیزیت: "هه‌ر ژ ده‌ستپیکا هاتنا دنا‌ف جیهانا شعریدا، شاعر راهیتانی ل سه‌ر وه‌سفرنی و موباله‌غه‌کرنی دکه‌ت، دی بینین په‌سنا مه‌یی دکه‌ت، لی وی چ جاران تام نه‌کرییه مه‌یی. دی به‌حسی نه‌فینی و فیراقی و ویصالی که‌ت، لی چ خاتونان دهر‌گه‌هی دلی وی نه‌ قوتایه. دی به‌حسی شوونواران و ژيانا

گوندان کهت، لی ئه و ب خوه ل باژیری دژیت. دی بهحسی چهک و شمشیر و مهیدانین شهری کهت، لی چ جاران نه شهر دیتینه و نه شهر کرینه...هتد." ل دهف شاعری یاریکرنا ب په یقان و جوانی یا هوناندنی گرنکه، نه بابته تی وی. له و ما دبیزن: "خۆشترین شعر، دره وینترینه." ئەقە ژێ ئەوه ئەوا خەلکی دقیت و شاعر بۆ ب جه دئینیت. هەر فرۆشیارهک وی متای دئینیت، ئەوی خەلک دکریت.

مشه جاران عالی وهردی دبیزیت کو زهمانی سولتانان بۆری و نهۆ زهمانی ملله تانه. لی ب هزرا من، بۆرینا زهمانی سولتانان و جیگیربونا زهمانی ملله تان، رامانا وی ئەو نینه کو خواندهقان ب تنی ل لایه نی جفاکیی بابته تی بنیزیت و هه می لایه نیی دی یین هونه ری و جوانکاریی فه رامۆش بکهت. ههروه سا رامانا وی ئەو ژێ نینه کو شاعر ئاستی خوه بینیته خوار هه تاکو دگهل ئاستی ملله تی هه چکوهه یی بگونجیت و پیشهنگی یا خوه ژ دهست بدهت. ژ لایه کی ديقه، زهوق یان تام وهکو هه ر تخته کی دی یی ژيانا مروقی دهیته گوهورین و ئەو تام یان زهوقا (ل سهردهم و جهه کی دیارکری) ژ شعره کی د هاته دیتن، د بیت هه مان تام و زهوق د سهردهم و جهه کی دیدا نه بیت. ئەقجا هه می تشت پیگفه گریدایینه و ئەم نه شیین ب ته رازوویا ئەفرۆ، بها یین جفاکی یین بهری چاخه کی ب هه سهنگینن. چونکو هه ردهمی مه بقیت بویه ره کی ژ بویه رین جفاکی شروقه کهین، دقیت ئەم ل جفاکی وی سهردهمی بگه ریین و هه می بها یین جفاکی یین وی سهردهمی بخوینن، هه تاکو بکارین ب شیوهیه کی زانستی شروقه کهین و تی بگه هین. ئەگه ر قه کۆله ره کی جفاکی بقیت دیروکا سولتانان بخوینیت، چ مفای ژ شعرا سولتانان نا بینیت. چونکو شاعر وان بویه ران په سن دکهن ئەوین سولتانی دقین، نه ئەوین هه یی و خه لکی هه ژار سهرده ریی دگهل دکهن. لی شاعرین جفاکی و دیروکا ملله تی، بها یین جفاکی یین زال ل سه ر خه لکی هه چکوهه یی تۆمار دکهن. خو ئەگه ر وه سفا سولتانان ژێ بکهت، دی لایه نیی جفاکی یین ل گوره ی وی سهردهمی ژێ ده رنخیت و ل گوره ی وی سهردهمی دی بویه ران شروقه کهت. ئەگه ر شاعره ک هنده ک بویه رین ژيانی ب زیده روپی یان ژ دره و بۆ سولتانه کی وه سفکهت، نه شیت دره وی د وه سفکرنا بویه ر و بها یین جفاکیدا بکهت، چونکو هه موو بها و بویه ر د کووراتی یا ناخی ویدا دچاندینه. هه می رهفتار و هزر و دلینی و حوکمین وی، د بن کارتیکرنا قان بویه ر و بها یین جفاکیفه د هینه ده براندن و ل ئەنجامی داویی ژێ هه ر بۆ

هه مبیژا جفاکی د زقریت. ب هزرا من ئه فیه بوویه ئه گهری وی چه ندی کو
 علی وهردی گرنگی بده ته لایه نی جفاکی شعرئ و شاعرین ل ئاستی میلی
 و ملله تی بخوینیت، ئوو لایه نی هونه ری و جوانکاری یا شاعرین سولتانان
 پشتگوه پاڤیت. چونکو مه رهما وی ژ خواندنا شعرا هر جفاکه کی،
 شروقه کرن و خویا کرنا بها بین جفاکی بین وی سهرده مینه. لی د سهر فی
 هه میی را ژی، دڤیت نه هیته ژبیرکرن کول فی سهرده می هه چچه رخ، ماده
 شه نگسته کی گرنگی ژیانیه، نه مازه ژبو ژيانا جفاکی. هر مروقه کی بیژیت
 ئەز پویته ب ماده ی نادم و بو ماده ی نا نفیسم، ئەو فیله که ل خوه دکه ت
 و پاشی ل خوانده فان دکه ت، چونکو هه می هه ولدان ژبو ناقدی ری و نه مری
 یا ناڤی خوه یئ ئه ده بییه. هر مروقه کی ویزه فان (یان هر پیشه کاره کی دی
 د جفاکیدا)، حه ز دکه ت یئ ب ناڤوده نگ بیت، داکو بگه هته وان ده سکه فتین ل
 پشت وی ناڤوده نگی هه یی، چونکو ناڤوده نگ ب تنی نانی نا ده ته که سی.
 تشتی ژ هه میا نه خوشتتر ئه وه کو مروقه یئ ب ناڤوده نگ بیت و د هه مان
 ده مدا یئ برسی بیت ژی.

ل سه دی نۆزدی خورتبوونه کا مه زن د بیافئ شعرئ و شاعراندا په یدا
 بوو، ئەم د کارین ب سهرده می زیرین بدهینه نیاسین. سه ده می سهره کی ژی
 ئەو بوو کو داود پاشای (۲۴) گرنگی ب شعرئ و شاعران ددا. ژ لایه کی دیڤه
 ژی، زانایی ئایینی نه جف (محهمه د مه دی بحر العلوم)، (۲۵) ده سته کی
 دریژ د فی هاندان و خورتکریندا هه بوو. ئەڤجا جفاتین شاعران ببوونه جهی
 کۆمبوون و خرڤه بوونین خه لکی و هر گه نه که کی چاقین خوه ل جیهانا
 رهوشه نبیری و زانینی ڤه کربان، دا ده ست ب نفیسینا شعرئ که ت. هه رچه نه
 ل وی سهرده می بابه ت و ناڤه روکا شعرئ هاتبوو گوهورین و هنده ک
 بابه تین دی یئنه هه چچه رخ ب خوڤه گرتبوون، کول شوینا په سنین
 ده سته لاتداران بکه ن، پشته فانی یا ملله تی دکرن و په یقین خوه ژبو په سندان
 و هشیارکرن و شه هنازیکرنا ب ملله تی و وه لاتی بکار دئینان. ئەڤ گوهورینه
 هه تا فی سهرده می ژی هر یا به رده وامه و هنده ک جاران ژ بلی بابه تین
 وه لاتینی و نه ته وایه تیی، ئامازه ب تیگه هین ڤه لسه فی و ژيانا روژانه یا خه لکی
 هه ژار ژی دهن. ئانکو شعر ژ ناڤ دیوانین سولتان و بورجین بلندن
 شه هنازی یا عه شیره تی و سولتانی به رده که تواری جفاکی و ژيانا روژانه
 یا خه لکی هه چکوه بیڤه هات. ئەڤ گوهورینا د ئاراسته و وارگه هین
 کاریگه رین شعریدا چیبووی، تنی د روخساریدا په یدا ببوو. لی ناڤه روکا

ههلبهستان هه مان نافه روکا جاران بوو. ل شوینا په سندانان میره کی یان
 عه شیره ته کی، په سنین ملله تی هه ژار و وهلاتی و تیگه هه کی دیار کریی هه قبه ند
 ب ژيانا خه لکیفه دکر و نوکه ژی هر وه سایه. نه دووره نه ف پینگا فه
 شیوازه کی فه گه ریانی بیت بهر ب شه ه نازی و پاراستنا بهر ژه وه ندین
 عه شیره تیغه کو هنده ک پیکهاته و تیگه ه و بها یین دی یین ب خو فه گرتین. ل
 شوینا بها و عورف و عه ده تین ژيانا ده سته پیکي یا عه شیره تا به دو، تیرمین
 وهلاتی و ملله تی و نه ته وهی بکار د ئینیت. نه فجا ده می وهلات یان ملله ت
 دکه قیته دناف شه ره کیدا، شاعر دی ب په یقین خوه پشکار بن. نه گه ر وهلات
 ب سه رکه فت دی فه گه رینه فه بو میرانی و ویره کی یا سه ربازان و خوراگری
 یا ملله تی. نو نه گه ر شکه ستن ب ده سته ئینا، دی سه ده می شکه ستنی ژبو
 پیلانه کا ده رفه یی زقرین. لی فه ره نه هیته ژبیرکن کو شه پین فی سه رده می،
 پتر پشتبه ستنی ب ته کنه لوژیا و زانستی دکن، ژ هاندان و خوینگه رمی و
 په سندان. نه ف که لتوری پیلانین دژمنان ل سه ر وهلاتی، ژ وی پاشخانا مه
 یا که لتوری هاتییه کو پتر گرنگی ددهینه گوتارین ته بیسوک و شیره ت و
 هشیارکنا ب وه عزکرنی ژ فه کولین و لیگه ریانی بابه تیانه. د فی قوناغا
 قهیراناویدا، خوینگه رمی و په سندانان ب میرانی یا بوری و دیروکا دیرین، تیرا
 هندئ ناکه ت کو که سی تاک بهر ب به روکین شه ریغه ببه ت و خوه بو دوزی
 بده ته کوشتن. هاندان و خوینگه رمی ب تنی، دی بلوورا ل بهر گو هی گای
 بیت. هه روه سا زانست و چه کین نوو یین شه ری و هه فرکیی ژی، نه گه ر
 هاندان و خوینگه رمی دگه ل نه بیت، نه دووره ناکامه کا نیگه تیغ بکه ته سه ر
 ناراسته یی هه فرکیی. پیدقییه نه م هه قسه نگییه کی دنافه را پالینه رین ژبیاتی و
 خوینگه رمی، نوو پالینه رین بابه تیانه دناف خوه یی خوه ب خوه دا ژی په یدا
 که یین. چونکو هه ردوو لایه ن هه قدوو ته قاف دکن.

ثایین و مارکسیزم (۲۶)

چ جاران و د چ کتیبین خودا، عهلی وهردی ب شیوهیهکی ئاشکرا دژایهتی یا گهوهری ئایینی ئیسلامی و چ ئایینن دی نهکرییه. لی ههردهم شاشی و بویهرین دیروکا ئایینی ئیسلامی دکهته نمونه ژبو ههلسهنگاندن و شروقهکرنا کهسایهتی و سروشتی جفاکیی مروقی. ههقرکی یین ل سهر ب دهستقهئینانا خیلافهتی د سهردهمی (خیلافهتا راشدی)دا(۲۷)، پاشی ههقرکی یین دناقهره لایهنگرین ئیمام عهلی و لایهنگرین معاویهیی کوری ئهبو سفیانیدا(۲۸). پاشی شورهش یان یاخیبونا ئیمام حسینی(۲۹) و پاشی ههقرکی یین دناقهره شیعیه و سووننه یاندا... ئوو گهلهک بویهرین دی یین ئایینی ئیسلامی دکهته کوگهههکا مشته پیزانین و سهربور ژبو بکارئینانا وان د لیکولینین خودا.

د پرانی یا جاراندا، ئاماژه ب ئایهتین قورئانا پیروژ ددهت وهکو ژیدهرهکی گیانیی باوهرپیکری. ئوو قی ژیدهری گیانیی پیروژ دکهته مهستهره ژبو شروقهکرنا و ههلسهنگاندنا هندهک ئاییرده یین ئایینی یین ههیی دناق جفاکی خودا و ههر ب ناقی ئایینی ههولا گوهورینا وان ددهت. وهردی دیژیت، کا چهوا لهشی مروقی پیدقی ب خوارنی ههیه، ههروهسا عهقلی وی ژی، پیدقی ب ههبوونا ئایینهکی ههیه. مروف ههردهم ب کومهکا گهفین سروشتی و یین مروقچیکهر و ئاریشهدار دوورپچکرییه، ئهقجا نهچاره پهنا ببهته بهر هندهک ئاییرده و بیروباوهرین ئایینی ههتاکو بکاریت ل سهر ئاریشه و گهفین دهردورئ خوه زال ببیت. ل سهردهمی نوو، مروف ب زانین و زانستی بهرهنگاری یا شان گهف و ئاریشه یان دکهت. لی د سهردهمین کهفندا، وی هیژ و شیانین زانستی نهبوون کو بهرهنگاری یا گهفان پی بکهت، ئهقجا ب نهچاری پهنا د بره بهر هیژهکا غهییی و نه دیار. ئهف هیژه ژی د ئاییرده یین ئایینیدا دهاته دیتن، خهلکی ژی ههست پی د کر و باوهری پی دئینا. بو نمونه: ئهگهر قولکانهک ل نیزیکی گوندهکی پهقی با، ههلبهت خهلکی گوندی نه د شیان ب هیژا زهقلهک و مهژیی خوه یی ساده بهرهنگاری یا قی کارهساتا سروشتی بکهن. دا پهنا بهنه بهر قوربانیدان و سهما یین ب کوم و خواندنا هندهک تهعاویزان یان ههر ئاییردهکی دی یی ل گورهی هزر و باوهری یین وی دهقهری، داکو قولکان پی بهیته راوهستاندن. ئوو ئهگهر پشتی قان ئاییردهیان، قولکان ب خوه راوهستیا با یان دهمی وی تهقاف ببا، ئوو دا هزر کهن کو سهدهمی راوهستانا قولکانی، ئاییرده یین

ئەنجامدايى بوون. روژ بو روژى و رقيشت ل دويف رقيشتى، خەلكى ئەف ئاييردەيە ئەنجام ددان هەتاكو شيوازي بيروباوهران و پيروزيى ب خۇفە گرتين. هەرچەوا بيت، هەموو ئايين، نە ب شيوازي قى نمونينە. ئەم د كارين ئايينان ل سەر دوو جوينان دابەش بکەين: ئايينى كەهەنۆتى (كەهانى) و ئايينى پيغەمبەران (نەبەوى). نمونە يا قۇلكانى ژ جويىنا ئيكييه كوچ دامەزرينەر بو نينز، بەلكو ل گورەي پيدقى يين دەروونى و جفاكى، ژ ناف كوما خەلكى هەچكوهەي دەردكەفيت و ب ريكا چاقليرنى دناف جفاکاندا بەلاف دبيت. جويىنا دووى (نەبەوى)، ئايينەكى شورەشگيرە كو دامەزرينەرەك (پيغەمبەرەك) پى رادبيت، مەرەم پى چاكرنا رهوشين هەيى يين نالەبار و نەرهۆزە د جفاکيدا.

ل دەستپيكا دەركەفتنا هەر ئايينەكى، خەلكى هەچكوهەيى ل دژ رادوہستيت و ب سەرداچوون ل قەلەم ددەت، چونكو نە يا ب ساناهيە مروف بيروباوەر و ئاييردە و تيگەهين خوە يين دەربارەي دونيا و ئاخەرتى ب بانگەوازي يا كەسەكى بگوهوريت. ئەگەر خەلك د قى دژايەتيكرنيدا ب سەرکەفتن، ئەو ئايين دى بەرزە بيت، هەرودەكو نەبووي. لى ئەگەر ئالا هەلگرين بانگەوازي يا ئايينى ب سەرکەفتن، هينگى خەلك كۆم ب كۆم دى هينە دناف ئايينى نوودا. ئەوين ل دەستپيكي پشتهقانى يا ئايينى نوو دكەن، كەسانين كيمن و هەموو پيگفە گریدايەنە و پابەندن ب دوزا سەرەكيغە (بانگەوازي يا ئايينى نوو). وەسا هزر دكەن كو ئەو يى پەياما حەقى و راستيى ددەنە نياسين. لى پرانى يا ئيماندارين ئايينى نوو، ئەون ئەوين پشتى سەرکەفتنا بانگەوازيى هاتينە دنافدا. ئەقین نووھاتى ژى دوو جورن: جورى ئيكي، باوهرى ب رهوايەتى و راستى يا وي دئينيت، چونكو ئەگەر نە ل سەر راستيى با، ب سەرەدكەفت. جورى دووى ژى، كوما هەلپەرستان و كەسين بەرژەوہوندچينە كو ژبو پاراستنا بەرژەوہندى يين خوە يين دونيايى هاتينە دنافدا. ئەف جورى دووى، هەردەم پشتهقان و ئالا هەلگرين لايەنين سەرکەفتينە. ئوو هەر ئەف كەسين هەنە پشتى د هينە دناف ئايينى نوودا، ب هەمان ئاستى تەپەسەرکنا صەجابى يين دەستپيكي، خەلكى دژى بانگەوازيى تەپەسەر دكەن (ئەف تيگەهە ل سەر حزبين سياسى يين قى سەردەمى ژى د چەسپيت). لى ئاريشا سەرەكى و ديرينا ئايينى ئەو، كو هەموو ئايينين نەبەوى دگەل وەختى و دگەل هاتنا كۆمين خەلكى پشتهقان و لايەنگر، بەرەبەرە بەر ب ئايينين كەهانيفە دچن. هەرودەكو مە ل دەستپيكي گۆتى، نە

یا بهر هۆزه خه‌لک ب ساناھی وان بها و بیروباوه‌رین ل سه‌ر مه‌زن بووین و ل سه‌ر راهاتین بگوه‌ورن. دبیت ل بن په‌ستا بنه‌ما یین ئایینی نوو، ته‌حه‌مولا عورف و عه‌ده‌تین نوو بکه‌ن، لی هه‌رده‌می ده‌رفه‌ته‌ک بو به‌له‌که‌قیه‌ت دی به‌ر ب عه‌ده‌تین خوه‌ یین که‌ئنه‌ زقرن. مشه‌ جاران، ژ خه‌ریبی یا عه‌ده‌تین که‌ئن و راهاتنا دگه‌ل عه‌ده‌تین نوو (ئه‌وین د بن ترس و په‌ستیقه‌ ده‌ینه‌ ئه‌نجامدان)، هنده‌ک عورف و عه‌ده‌تین نووتر په‌یدا د بن، کو تیکه‌له‌نه‌ ژ عه‌ده‌تین وان یین که‌ئن و ئه‌وین نوو هاتینه‌ دناقدا. ئه‌ف عه‌ده‌تین نوو چیکری، ل گوره‌ی ره‌وشا گوهورا ژیانئ و که‌تواری بو په‌یدا د بن. بو نموونه: بنه‌مایئ شه‌فاعه‌تی ئیکه‌ ژ فان عه‌ده‌تین نوو په‌یدا بووی. خه‌لک فیلبازی و دره‌وان دکه‌ت، پاشی دچنه‌ مزگه‌فتی نفیژین ب جه‌ماعه‌ت دکه‌ن، ل وئ هزرینه‌ کو کریارا دووی دی شه‌فاعه‌تی بو کریارین وان یین ئیکه‌ که‌ت. یان ژ یو شه‌فاعه‌تکرنی دی سه‌ره‌دانا مه‌رقه‌د و مه‌زاران که‌ن، یان دی مه‌ولیدین مه‌زن دانن یان دی مه‌وکبین به‌هیداری دانن (ل ده‌ف شیعه‌یان)، یان ژ دی سه‌ره‌کی یان نانئ گه‌رم که‌نه‌ خیر.... هتد.

هه‌ژی گوتنه‌ کو ئولدار و زانایین ئایینی، روله‌کی کاریگه‌ر و به‌رچا‌ف د چیکرن و هه‌لالکرنا فان عه‌ده‌تین نوو دا دبینن. چونکو ئه‌و ب حوکمی وه‌زیفه‌یا خوه‌ یا ئایینی، هه‌ز و پالینه‌رین خه‌لکی هه‌چکوه‌یی ل به‌رچا‌ف وه‌ردگرن و رازی دکه‌ن. نه‌دوو‌ره‌ ژ یو قی رازیکنی، کومه‌کا گرۆفین عه‌قلی و نه‌قلی ژ گه‌وه‌ری ئایینی ب خوه‌ ده‌ربه‌خن و بو پیشکیشکه‌ن. فه‌ره‌ ژبیر نه‌که‌ین کو زانایئ ئایینی، که‌سه‌که‌ وه‌کو هه‌موو که‌سین دی یین جفاکی، خه‌باتی ژ بو په‌یداکرنا نانئ ژیارا خوه‌ یا روژانه‌ دکه‌ت. لی وی، ئایین یی بو خوه‌ کرییه‌ پیشه‌ و گه‌شه‌پیدانا قی پیشه‌ی ب رازیکرنا خه‌لکیفه‌ هه‌قه‌نده‌. چه‌ند پتر خه‌لک ژ زانایئ ئایینی رازی ببیت، دی ریژدارتر و ب نا‌قوده‌نگتر ببیت، د ئه‌نجامدا دی متایئ وی (ئاخفتن و شیره‌ت و فه‌توا) ب به‌اتر بن و دی رزقی وی و زارۆکین وی ژ ی پتر ببیت. رزقی زانا یین (موجته‌هیدین) شیعه‌ ل سه‌ر سه‌ده‌قه‌ و به‌شداری یین خه‌لکی رادوه‌ستتیت (ئانکو ئه‌و چ موچه‌یان ژ حکومه‌تا ده‌سته‌لاتدار وه‌رناگرن). ئه‌قجا هه‌ر تشته‌کی خه‌لکی پی خو‌ش ببیت، دی ب گرنگی وه‌رگرن و سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل که‌ن، نه‌دوو‌ره‌ ژ هنده‌ک جارن بو هه‌لالکه‌ن. لی زانایئ ئایینی ل ده‌ف سونه‌یان، ب حکومه‌تیفه‌ گریدایه‌ و موچه‌یه‌کی فه‌رمی ژ ده‌سته‌لاتی وه‌ردگریه‌ت. ئه‌قجا هه‌رده‌م دی هه‌ولده‌ت کو به‌رژه‌وه‌ندا ده‌سته‌لاتی بپاریزیت و مینا موجته‌هیدی شیعه‌، دی

هه موو تیگهه و بابه تین دهسته لاتی ب گرنگی وهرگریت و کار ل سهر کهت. ئوو چونکو حکومهت و دهسته لات ب رازیوونا خه لکیفه گریداینه و پلانین ستراتیژی ژبو قی رازیکرنا وان دانن، ئەفجا رازیوونا خه لکی ژ هه زانایه کی دی بیته سه ده می ناقداری و پایه بلندی یا وی ل دهف حکومه تی. ب قی چهندی ژی، دی ژیا نا وی خوشر لی هیت و رزقی زاروکی ن وی ژی دی پتر بیت.

ل هه مبه ری هه موو ئایین و مه سه ب ئاییده بین گیانی، تیوره کا زانستی ب ناقی تیورا مارکسیزمی یان تیورا مادیه تا دیالیکتی ل سهرانسهری جیهانی به ربه لاف بوو. قی تیوری گوهورینه کا مه زن ئیخسته دناق تیگه هین مروقیدا، ب نه مازه یی دهرباره ی ئایینی و ئابوری و هه قبه ندی بین به ره مهینانی. ئەوین باوه ری ب قی تیوری ئینایی، ئەف تیوره کرنه قورنانا خوه یا پیرو ز و هه موو تیورین دی بین ژیا نی رت دکرن. ئەوین ل دژی تیورا مارکسیزمی، ئەف تیوره ب کوفر و د سهر داچوون حسیب دکر و ب هه میقه رت دکر. عه لی وهردی ژی، وه کو هه ره که کوله ره کی دی یی هه قچاخ قی تیوری، پی داخبار دبیت و سهر دهرییه کا زانستیانه دگه ل دکهت. لی جوداهی یا وی ئەوه کو ب چاقه کی ره خنه گری هه لسه نگاندنه یی سه ح دکر، نه ب هه موو قه قه بوولکر و نه ب هه موو قه رت دکر. وه کو هه موو بابه تین دی بین لوژیکا که فن و بابه تین عه قلانی بین فیلوسوفی، ب ئاوایه کی زانستی تیخواندن ئیخسته دبن قهریژا دید و بوچوون و تیهرزینن خوه بین هه لسه نگاندنه ییدا. ل ده ستپیک دده ته خویاکرن کو تیورا مارکسیزمی گوهورینه کا مه زن د دیروکا مروقایه تییدا چیکرییه. لی ماده م ئەف تیوره ژ لای مروقه کیفه هاتییه دانان، هه لبهت دی شاشی و کیماسی ژی هه بن. فه ره ژبیر نه که ین کو تیورا مارکسیزمی، نه وه حییه که ژ ئاسمانان بو هاتی، لی ل سهر شه نگستی پیزانینن هه یی بین ژیا نا که تواری هاتییه دانان. د پرانی یا جاراند، ده می هنده ک پیزانینن نوو ب ده ست خودانی تیوره کا چیکری دکه فن، ل گوره ی پیزانینن نوو، گوهورینان ل سهر تیورا خوه دکهت. ئەگه ر مارکس ژی، هه تا نوکه ما بایه ساخ، نه دووره گه له ک گوهورینن دی ل سهر تیورا خوه کر بان و تیوره کا جودا ژ ئەقا هه یی پیشکیش کر با. لی هنده ک مارکسی یین هه شکباوه ر وه سا هزر دکه ن کو تیوره کا کاملانه و ساخله تی زانستیوونی پیقه گریدده ن. ئوو ماده م تیوره کا زانستییه، فه ره یا کاملان بیت و نا بیت که سه ک ب گومان سهر دهری دگه ل

بکەت، ھەر وەکو خەلکی ئاییندار سەرەدەریی دگەل پیرۆزی یا قورئانی دگەن. لێ ئەو ژ بیر دگەن کو زانست ب خوە یی د گوھورینەکا بەردەوامدا و دبیت ئەقە دەستپیکا پیناژویا زانستی بیت، نەدووڕە پاشەرۆژ ھندەک بەرھەمین دی یین سەر سۆرھینەر بۆ مە پیشکینشکەت.

مارکس (۳۰) ل سەر دەمەکی د ژیا، مە یلا ھزری یا وی سەر دەمی ئەو بوو کو ھەموو تشتین کەونی یین مینا سروشتی کەونی و مروقی و دیرۆکی و جفاکی، ب یەک تیۆر شروقه بکەن. ھیگل (۳۱) ل سەر قی رەوتی ب ریفقە دچوو، مارکس ھات و دا دەوسا وی. لێ مارکسی، تیۆرا ھیگل یا دەربارە ی دیالیکتی، ژ نەزعی یا وی یا ئیدیالی رویتکر و کرە دیالیکتەکا ماددی. ئەق گەلەنپەری یا (شمولیتە) د تیۆرا مارکسدا، ل وی سەر دەمی ساخلەتەکی ب ھیز بوو. ئەگەر تیۆرا وی، نە یا شمولى با، نە دوورە ئەو سەرکەفتنا ھەیی ب دەستقە نە ئینابا و ب قی شیوازی بەرفرە. بەلاڤ نە ببا. لێ دەمی مارکسی یین ھشکباوەر، ئەق گەلەنپەرییە (شمولیتە) کرییە عەقیدە یەکا مینا عەقیدە یین ئایینی و کرییە کلیلا قەکرنا ھەمی دەرگەھان و ھەموو بابەت پی شروقه کرین، ئەو ھیزا خوە یا دەستپیکێ نە ما. ئەو ب خوە، گەلەک لایەنین گەشدار د تیۆرا مارکسیزمیدا ھەنە کو سەرنجا مروقی ب نک خوڤە رادکیشن. دەمی مروق لیکۆلینا وەلاتین سوشیال دگەت، دی کۆمەکا خەونین خوڤ بینیت و دی وەسا ھزر کەت کو ئەقە یە پاشەرۆژا جیھانی. ئەم د کارین بیژین کو مەرەما سەرەکی یا مارکسیزمی و مەرەما سەرەکی یا ئایینی ژ، نە ھیشتنا ئیستغلاکرنا مروقییە ب دەستی مروقەکی دی و ئاراستەکرنا بەرھەمی گشتییە بەر ب بەرژەو ھندی یا گشتی یا ھەقەبەند ب ھەمی خەلکی وەلاتیقە. ھەرچەندە مارکسیزمی کۆمەکا پینگاقین بەرفرە بەرەف قان ئارمانجانقە ھاقیتن. لێ قی تیۆری مایع خوە د ھندەک بابەتین دی یین زیدەباردا کر، وەکو ماندلا کرنا ھەبوونا خودی و دژایە تیکرنا ئایینان. ھەر وەسا ھەول ددا، دیرۆکی و جفاکی و سروشتی مروقی ل گورە ی چوارچوڤقەکی نەگور شروقه کەت. ب قی چەندی ژ، مارکسیزمی ھندەک دژمن بۆ خوە پەیدا کرن کو د شیاندا بوو ھەقال بان. دژمنین ھەرە سەرەکی یین مارکسیزمی ئایین و ئۆلدارین ئایینی بوون. لێ ب ھزرا من، یەک ژ سەرکەفتن مارکسیزمی دژایە تیکرنا ئایینی بوو. ئایین و مارکسیزم، ھەردوو شمولى و ئومە مینە، یەک ژ غەیبییە و ئەوا دی ماددیە. ئەگەر مارکسیزمی دژایە تی یا ئایینی نە کرنا و زانا یین ئایینی کیشابانە دناڤ ریزین خوەدا (ھەر وەکو وەردی گۆتی!)، ئەز

وہسا دینم کو ئولدارین ئایینی ل شوینا پشتہ قانونکرنی، دا ب حہلالی و حہرامکرنا بابہتین ویفہ مژوول بن و دا قی تیورا پراکتیکی یا خہلکی جفاکی کہنہ دناف ہندہک بورجین بلندفہ و دا ب فہتوا یین زانا و موجتہ ہیدین مہسہ بانفہ گریدہن، ہہروہکو ہہموو بابہتین جفاکی یین ئایینی ئیسلامی وہ لی کرین.

مارکس، گوتنہکا نافدارا دہربارہی ئایینی ہہیہ، دیژیت: "ئایین ئہفیونی مللہ تانہ"، ئہنجلز (۳۲) ئہف بۆچوونہ پەژراند و پاشی لینین (۳۳) ہات و ہندہک پینگاقتین پراکتیکی ژبو دژایہ تیکرنا ئایینی دانان. مارکس و ہسا ہزر دکر کو ئایین بابہتہکی ب ساناہیہ و ب ساناہی دی ژئ دہرباز بیت، چونکو ئہو ب خوہ د ژینگہ ہکا نہ ئاییندارا ہاتبوو پەروہردہ کرن. لی وی ژبیر کر بوو کو ئایین نہ کارہکە یان باوہریہکە ژ نشکافہ ہاتیہ دناف پیکہاتہ یین سروشتی مروقتیدا، بەلکو پیدقیہکا کوورہ ژبو ئارامی و دواماندنا ژیانی، دناف ناخ و دہروونی مروقتیدا شینبووی. ئہم د کارین بیژین کو ئایینداری یان باوہرداری.. دیاردہیہکا جفاکی یا گشتیہ، دناف ہہموو جفاک و مللہتین دونیاییدا ہہبوویہ و ہہیہ. ئاژہلی چ پیویستی ب ئایینی نینہ، چونکو ژبو لہرزہ یا خوہ دژیت و شیائین ہزرکرنی و دہرئہنجاماندنی نینن. لی مروقتی ئہف شیانہ ہہنہ، دہمی مہترسی و مرنی ب چاقتین خوہ دبینیت، تی دگہیت کو دی روژا وی ژی ہیت. ئہقجا بۆ خوہ ل عہقیدہ و ہندہک ئاییردہ یین ئایینی دگہریت، کو ہاریکاری یا وی بکەن و ئومیدا ژیانہکا دی یا خوشتہر (پشتی مرنی) بۆ پەیدا کەن. ئہقجا دی ہزری د ریکتین رزگار بوونیدا کەت. ئہگەر نہشیا، دی پەنا بہتہ بہر ئاییردہ یین ئایینی کو ترس و ئالوزی یا وی کیتەر لی بکەت و ئارامتر لی بہیت.

دبیت کەسەک بیژیت، ہزرمەندین ژیرمەند و مەزن ہەردەم ہزری د چارەسەری یین زانستی و کەتواریدا دکەن و نہشین ئارامیی ژ ہندہک ئاییردہ یین نہبەرہۆز وەرگرن. ہەلبەت ئہقہ رەخنەیہکا راستہ و د جہی خوہدایہ. لی فەرہ ژبیر نہکەین کو ریژہیہکا کیم ژ خہلکی، ہزرمەندین ژیرمەندن. پرائی یا خہلکی، کەسانین ہەچکوەیی و سادەنہ. ہەردەم ریژہیا خہلکی ہەچکوەیی پترہ ژ خہلکی ژیرمەند و داہینەر. ئہقجا دی ہەر پیدقی ب ئایینداری ہہبیت. رەخنەیہکا دی ژی ہہیہ، دیژیت: نہدوورہ ل پاشەرۆژی، مللەت ب ریکا سیستہم و داہینانین نوو، بکارن ہەموو ئاریشہ یین خوہ چارەسەرکەن!

ھەرچەندە ئەقە خەونەکا دوورە. لى ئەگەر چىبوو، ئەو سىستەمە نەشىت مروفى ژ ئارىشە يىن نەخوشىيان و کەمئەندامى يىن زوھنى و داكەفتنىن ئەقینى و نەگەھشتا ئارمانجان رزگار کەت. دەمى مروف ب ناسالقه دچیت، ئەوین ئاییندار پتر خوه نىزىكى خودى دکەن و ب هىقىنە کو دى تەلارین بلند و روبراین شیری و هنگىنى و حورى يىن بەهەشتى ل هىقى يا وان بن. لى کەسین نە ئاییندار، دى ل هىقى يا فەنابوونا خوه بن و وه هزر دکەن کو لەشى وان یى جوان دى بىتە خوارنا ئادى يىن بن عەردى. جوری ئىكى ئارام و دلخوشن، جوری دووی بىزار و بوغومى و خەمگین. د قى بىقید، سەلامە موسا راست دىبىژیت دەمى گوتى: "ئەز حەسوودى ب ئایینداران دەم."

ھەلوئىستى لىنن ل سەر ئایىنى، ئاشکراتر بوو ژ ھەلوئىستى مارکس. ئەوى کەسین مارکسى ھان ددان کو ئىلھادى بکەن و بەرسىنگى ھەر ئاراستەھەکا ئایىنى بگرن. لى وەسا دیار بوو، زىانین قى ھەلوئىستى مجد و ئىکلاکەر ل سەر بەرنامى مارکسىزمى پتر بوون ژ مفایین وى. لىنن ب خوه ژى ھەست ب قى زىانى کر، لەوا د بانگەوازەکا خوەدا دىبىژیت: "فەرە گەنجى مارکسى ب ھوشیاری سەرەدەرىن دگەل ھەستین ئایىنى بکەت، چونکو بنیات و رەھوریشالین ھەپارە يا ئایىنى، ھەژارى و نەزانینە. ئەقچا فەرە ئەم شەرى ھەژارى و نەزانىنى بکەین." ئانکو ل قیەرە، لىنن دقیت بەرى مارکسىزمى ژ دژایەتیکرنا راستەوخو يا ئایىنى بەر ب دژایەتى يا ھەژارى و نەزانین و ئىستغلاکرنیقە ببەت کو دئەنجامدا دى بىتە دژایەتیکرنا ئایىنى ژى. وەردى وەسا هزر دکەت کو مادەم بەرنامى مارکسىزمى ژبو رزگارکنا ھەموو مللەتین جیھانىیە، يا فەر بوو ب قى شیوازی توند، دژایەتى يا ئایىنى نەکر با، چونکو پرانى يا خەلکى و پرانى يا مللەتان ئاییندارن. ل شوینا بریندارکنا ھەستین ئایینداران، باشتر بوو راکیشابانە دناق چەپەرین خوه يىن دژایەتیکرنا نەزانین و ھەژارییدا. لى ئەز وەسا تى دگەھم کو لىنن یى دىبىژیت: نە تنى ئایین نەشىت دژایەتى يا ھەژارى و نەزانىنى بکەت، بەلکو ئایین نەزانین و ھەژارى ب خوهیە.

ئەو ب خوه، مارکسىزمى ژبەر دوو سەدەمان دژایەتى يا ئایىنى دکر: سەدەمى ئىكى ئەو بوو کو فىلوسوفى يا مارکسىزمى ل سەر شەنگستەكى ماددى ھاتبوو ئافاکرن و تنى باوهرى ب ماددەى دئینا، ھەر تشتەكى دى یى ژ دەرڤەى بابەتى ماددەى ب توندى رەت دکر. لى ئایین ل سەر باوهرکنا ب

هیزهكا نه ماددى يا وهكو خودى و ملياكهتان و وهحيى هاتييه ئافاكرن. ئەقجا ماركسىي نەشيان ئايىنى قەبوولكەن چونكو ژ دەرڤەي چوارچۆڤى تيورا وان يا فەلسەفى و هزرى بوو. سەدەمى دووى ژى ئەو بوو كو ماركسىزمى وەسا هزر دكر، ئايىن بابەتەكى بېھۆشكەرە و بزاقىن تەخا كاركەر ل ھەمبەرى ھيزىن ئىستغلالكەر لاواز دكەت، دئەنجامدا نەشىن شورەشى ل دژى سەرمایەداران و ئىستغلالكەران بكەن. دەربارەي سەدەمى دووى، وەردى ددەتە خوياكرن كول گورەي دىرۆكا ئايىنان، نە ھەموو دەمان ئايىن بېھۆشكەرن. ھەر بزاقەكا ئايىنى ددەستپىكا خوەدا، شورەشەك بوو ل سەر دەستەلاتا سەردەمى ھەيى د ھاتە كرن. ل گورەي بەلگە يىن دىرۆكى يىن ھەموو ئايىنان، ل دەستپىكا دەرکەفتنا ھەر پىغەمبەرەكى نوو، خەلكى دەر دۆر و دەستەلاتارىن جفاكى بووینە ئاستەنگ د رىكىدا. ل سەردەمى دەرکەفتنا مەسېحىت، دەولەتا رومانى بەرسىنگى وى گرت و ئۆلدارىن وان تەپەسەر دكرن. ئىسلام ژى ل دەستپىكا خوە، شورەشەك بوو ل سەر تەخا رباخۆر و ئىستغلالكەران، قى تەخى ب توندى بەرسىنگا وى گرت و ئۆلدارىن ژ تەخا كاركەر تەپەسەر دكرن. لى ناھىتە ڤەشارتن كو ئەڤ ئايىنى شورەشگىر و نووخوان، دگەل وەختى و پىشتى سەرکەفتنى ب دەستڤە دئىنيت، ل بن ئاكاما ھەزىن سولتانان و خەونىن خەلكى سادە و ھەچكۆھەيى، بنەما يىن شورەشگىرىي ژ دەستدەت و بەرەف سىستەمەكى دونىادارىڤقە دچىت. ئەقجا كەسى ئۆلدار نەچار دىت، چاقلىكرنا سولتانان د زۆردارى و مەزاختىن واندا بكەت، يان ژى وەكو ھەموو خەلكى ھەچكۆھەيى ھەپارە و ئايىردە يىن وان يىن نەبەرھۆز د پەژرىنيت. لى دەم بۆ دەمى، ھندەك بزاقىن دى يىن شورەشگىر ژ ناڤ ئايىنى دەرکەڤن و ھەول دەن كو ئايىنى ڤەگەریننەڤە سەر رىكا وى يا راست و دروست. ڤارىكرنا ئايىنى ژ سروشتنى وى بى شورەشگىرى، نە شاشى يا ئايىنى ب خوەيە. لى شاشى يا ئۆلدار و زانا يىن ئايىنى يە. ھەر وەسا ھىكى و پەروازكرن و نەگھوركرنا تيورا ماركسىزمى ژى نە شاشى يا خوەيى تيورىيە، بەلكو شاشى يا ماركسىيانە. وەردى ئەنجامى لىكۆلىنا خوە يا دەربارەي ماركسىزمى ب ڤان ھەڤۆكىن مشت دىنى خویا دكەت: يا فەر بوو ماركسىي د راستى يا ئايىنى و عەقىدە يىن مللەتان بگەن، ل شوینا دژايەتېكرنا وان، كىشا بانە دناڤ رىزىن خوەدا. لىنن دىڤىژىت، ھەموو كەنىسە و رىكخراوین ئايىنى ژبۆ د سەردابرن تەخا كاركەر، ئالاقن ددەستى بورجوازىن پاشكەفتىدا. ما نە باشتر بوو ئەڤ ئالاقە

ددهستی مارکسیزمیدا بان، داکو ته‌خا کارکه‌ر پی هوشیار کربا. بابه‌تی ژبیاتی و پالپشتی ئه‌وه، کا کی پتر ددهت و کی پتر ریژی ل باوه‌ری یین خه‌لکی دگریت. ئه‌گه‌ر مارکسیزمی پیشوازی ل زانا یین ئایینی کربا، دا ل ریژین پیشی بن و دا ب ده‌هان گروڤین عه‌قلی و نه‌قلی ژبو په‌ژاندنا به‌نامی مارکسیزمی ئین و دا بو خه‌لکی شروڤه‌که‌ن. لی ئه‌ز نه‌ دگه‌ل فی بوچوونا وهردیمه، چونکو ریژگرتنا خه‌لکی تشته‌که و لایه‌نگیری ژبو لایه‌نه‌کی یان ژبو خه‌لکی هه‌چکوه‌یی تشته‌کی دی یی جودایه. ئه‌گه‌ر زانا یین ئایینی دناف ریژین مارکسیزمیدا بان، نه‌دووره کومه‌کا گروڤین عه‌قلی و نه‌قلی ژبو دژایه‌تیکرنا وی ئینا بان (نه ژبو په‌ژاندنا وی، ئانکو نه‌ یا مسوگه‌ره). هینگی دا هه‌لویت توندتر و خویناویتر بن، چونکو ده‌می دژایه‌تیکرن ژ باوه‌رداره‌کی دوزی دهرده‌کفیت توندتر و مه‌ترسیدارتره ژ دژایه‌تیکرنا دژمنه‌کی وی (ب تاییه‌تی ژبو بابه‌تین عه‌قیده‌یی). ب دیتنا من و ل گوره‌ی بوچوونین وهردی یین ل سه‌ر پروسا هه‌فیکیی، ژه‌ه‌قدووربوونا ئایینی و مارکسیزمی بیافی وهرارکرنا هه‌ردوو مه‌سه‌بان خورتتر لی کر و بوونه ئه‌گه‌ری وهرار و پیشکه‌فتنا هه‌موو جفاکین مروڤایه‌تی.

تیبینی یین وهردی ل سه‌ر تیورا مارکسیزمی (*)

هه‌ر که‌سه‌کی ب کووری بچیه‌ته دناف مارکسیزمیدا، دی بینیت کو مارکسیزمی پراکتیکی و مارکسیزمی تیوری ژه‌ه‌ف جودانه. مارکسیزمی پراکتیکی ژبه‌ر وان بیافین دایینگری ژبو کارکرنی و خو‌شگوزهرانی یا خه‌لکی، جه‌ی سه‌رنجراکیتشانا مروڤییه. لی مارکسیزمی تیوری، یا مشته ژ ده‌قین هه‌شک و قابیلین هزری یین دووباره‌گری، هه‌روه‌کو مه‌رما وی نه‌ خویا کرنا هنده‌ک راستی یین نوو بیت. سه‌ده‌می فی جوداهی ژی، ژبو سه‌رکرده یین مارکسیزمی دزقریت. د بیافی کارکرنیدا: ئه‌و ل چاره‌سه‌ری یین پراکتیکی دگه‌ریین ژبو خو‌شگوزهرانی یا خه‌لکی. لی د بیافی تیوریدا: ئه‌و پشتبه‌ستنی ب ده‌قین خوه یین پیروژ و نه‌گوهور دکهن. ئه‌قجا ئه‌م د کارین بیژین کو تیورا مارکسیزمی تیوره‌کا مه‌زن و ناقداره، لی نه‌ قالایه ژ چه‌وتیبیان (ب کیمی ل گوره‌ی تیگه‌هشتنا وهردی ژبو فی تیوری). ئه‌ف

(*) ژبو فی په‌ره‌گرافی من مفا ژ کتیا عه‌لی وهردی "چه‌ند ئاوره‌ک ژ دیروکا نوو یا عیراقی- به‌رگی پینجی" وهرگرتییه. به‌غدا- ۱۹۷۸. پاشکویین چواری و پینجی: دهرباره‌ی ئایینی و ماددیته‌ی، بپ ۳۷۹-۳۹۳.

شاشییه ژى دوو جوړن: یی ئیکى ئەو شاشینه یین دامه زرینه رین مارکسیزمی مینا مارکس و ئەنجلز و لینین کرین. جوړی دووی ژى، ئەو شاشینه یین مریدین وان کرین کو ئەف تیوره کر بوونه عه قیده یه کا نه گوهور و هه موو بابهت پی شوڤه دکرن.

ئەگەر ئەم سه حکه یه بابهت ئابوری د قی تیوریدا، دئ بینین کو مارکس ئیکه مین کهس بوو گرنگی ب فاکته ری ئابوری دای و وه سا نیشا خه لکی دای کو ته وهری سهره کی جفاکیه و لقینه ری ئیکیه ژبو دیروکی. قی ته رکیز کرنا خه ست ل سهر فاکته ری ئابوری، وه ل مریدین مارکسیزمی کر کو سه نکه کا پتر ژ قه باره یی وئ بده نی و بکه نه فاکته ری شه نگسته یی و ئیکانه د هه موو بیافین ژیانیدا. ئەنجلز هه ست ب قی زیده روپی کر و د گو تاره کا خوه دا گو تبوو: " ئەز و مارکس پشکه کی ژ بهر پرسیاری یا قی زیده روپی یا گه نجان هه لدگرین، ده می مه به ره قانی ژ تیورا خوه دکر، مه دا کوکی ل سهر وی بنه مای دکر ئەوی ئەو ماندا دکهن (بنه مای ئابوری). ئەفجا مه ده می پیدقی نه بوو کو سه نکه فاکته رین دی ژى خویا که ین." ئەنجلز گرنگی یا فاکته رین دی یین مینا فاکته ری شه ری و سیاسه تی و ئایینی و هزران و گه له کین دی ژى خویا دکه ت و دبیزیت: " هه ره که سه کی قی هه لویستی پیشیلکه ت و دبیزیت، فاکته ری ئابوری بریارده ر و ئاراسته کاری ئیکانه یه، هه ره کو هه څو که کا قالا و ساویلکه گو تی." لئ مارکس وه سا هزر دکه ت کو جفاکی مرو قایه تی، ل سهر بنستره کی ماددی یی ئابوری هاتیه دانان. ده می مرو ق ژبو دابین کرنا پیدقی یین ژیانی کار دکهن، دکه قنه دنا ف هنده ک هه قبه ندی یین ریکخستنا به ره مه میدا، کوما قان هه قبه ندییان، شه نگسته کی پیک ده یین کو جفاک ل سهر ده یته ئا فاکرن. مارکس نا قی (ئا فاهی سهر خان) ددانته سهر قی شه نگسته ی، کو هه موو که لتوری جفاکی ب خو قه دگریت. ل گوره ی هزرا مارکس، دیروکا مرو قایه تی به ره مه ی هه څرکی یین ته خایه تییه، ئوو ئەف هه څرکیه ژ ئەگه ری هه قدژی یا دنا قبه را هیژین به ره مه ینه ر و خودانین به ره مه میدا په یدا دبیت. هیژین به ره مه ینه ر ژ مرو قان پیک ده یته کو ژبو ب ده سته ئینانا به ره مه ی (ب ئالافین خوه یین کاریقه)، کار دکهن. دگه ل بو رینا وه ختی و ژبو باشتر لیکرنا به ره مه ی، ئەف هیزه دئ د و هه راره کا به ره و امدا بیت. لئ خودانی به ره مه ی نه شیته ب هه قته ری بی دگه ل قی و هه رارا هیژا کاری، و هه راری بکه ت و د ئەنجامدا دئ هه قدژی دنا قبه را هه ردوو اندا په یدا بیت. ئەفجا ب در یژاهی یا دیروکی

هەردوو تەخەین ئیستغلالکەر و ئیستغلالکری، دى د هەفرکییهکا بەردەوامدا بن.

مارکس وەسا ھزر دکەت کو جفاکین مروفايەتیى د دیرۆکا خودەدا، ب پینچ قوناغان را د بۆرن: "مەشاعى یا دەستپیکى، کولەياتى، دەرەبەگایەتى، سەرمايەدارى و سوشیالی." ھەر قوناغەک ژ فان قوناغین ژيگوتى، دبیتە قوناغەکا پيشکەفتى ژبو قوناغا بەرى خو، کو تیدا ھەفگونجانەک دناقبەرا ھیزین بەرھەمھینەر و خودانین بەرھەمیدا پەیدا دبیت. لى ئەف ھەفگونجانە بو ھەتا ھەتايى دۆم ناکەت، چونکو رۆژ بو رۆژى کیمفە دبیت، ھەتاکو دگەھتە ئاستى ھەفدژى و ھەفرکیى. نە دوورە ژى ببیتە ئەگەرى سەرھەلدانا شورەشین تەخايەتیى، کو قوناغەکا نوو یا پيشکەفتیتەر ژ یا بەرى خو. مارکس ناڤى (ماددیەتا دیرۆکى) دانا سەر فى تیورى، داکو ببیتە رینیشاندەر ژبو کارکرنى و بەرھەمى. ل وى سەر دەمى، مەزنترىن و گرنگترین تیورا جفاکى بو. لى ئاریشا فى تیورى، نە د خوھییى تیورى ب خودا بوو، بەلکو د مرید و ئالا ھەلگرىن ویدا بوو. ئالا ھەلگرىن وى ب ئاوايى عەقیدەيەکا گومانبر و نەگوهور، سەر دەرى دگەل دکرن و مگرتى یا ھەر پینچ قوناغان ژبو لیکۆلینا ھەر جفاکەکى دونیايى، دکرنە مەستەرەيەکى بەلگەنەویست. ھەرچەندە ئەم رۆلى ھەفرکى یا تەخايەتیى ژبو ئەنجامدانا شورەش و شروڤەکرنا بۆیەرىن دیرۆکى ب کیم نابینن، لى نا بیت ھەموو بۆیەر و ھەموو جفاکان ب ھەمان پیفەر بپیفین. جفاک د شیوازی ھەفرکى یین خودا نە وەکھەفن، ھەر وەسا بۆیەر و رووداوین ھەر جفاکەکى جودانە ژ جفاکەکى دى. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو سەرەرای گرنگى یا تیورا مارکس، لى نە مەرچە ب وەکھەفى ل سەر ھەموو جفاکان بەیتە پەیرەوکرن و ھەموو بۆیەرىن دیرۆکى پى بەینە شروڤەکرن. نمونەيەکا بەرچاڤا فى چەندى ژى، جفاکین ئاسیایینە، ئەوا مارکس ناڤى ستایلى ئاسیایى ل سەر دانای. ل سالا ۱۸۵۳ى، ھندەک فەکۆلینین نوو یین دەربارەى ھندەک جفاکین رۆژھەلاتى کەفتنە بەر دەستى مارکس. ستایلى بەرھەمھینانا فان جفاکان، سەرناجا مارکس راکیشا کو نە وەکو ستایلى بەرھەمھینانا جفاکین رۆژئافایینە. مارکس ناڤى "ستایلى ئاسیایى" دانا سەر فى شیوازی کو قوناغەکا ناقەراستە دناقبەرا مەشاعیەتا دەستپیکى یا قالا ژ ھەفرکى یین تەخايەتیى و قوناغا کولەياتیى یا مشت ژ ھەفرکییهکا توند. ددەتە خویاکرن کو فى ستایلى ھندەک ساخلەتین جودا ھەنە، وەکو: (جفاکەکى گوندى و کشتوکالییە، ھندەک

پیشه‌کاری بین دهستی دناف خیزانیدا هه‌نه کو پیدقی بین خوه بین روژانه پی دابین دکه‌ن. مولکیه‌تا تاییه‌ت نینه. کیمی یا ته‌خان و لاوازی یا هه‌ق‌رکی بین ته‌خایه‌تیئ کو دبیه‌ته‌گه‌رئ لاواز بوونا وهرارا جفاکی. ئەف ستایله یئ ل بن دهسته‌لاتا حکومه‌ته‌کا بنگه‌هینا ب هیز و زۆردار، کو هه‌موو عه‌رد و سیسته‌مین ئاقدانی تیدا د کونترۆل‌کرینه). مارکس قی ستایلی و قوناغا کوله‌یاتیی ب رۆلی کوله‌یان ژ هه‌ف قادیتریت. د قوناغا کوله‌یاتیی‌دا، پرانی یا خه‌لکی کوله‌نه و ئەون ب کارئ به‌ره‌مه‌پنانی رادبن. لی د ستایلی ئاسیاییدا کوله‌به‌شه‌کن ژ خیزانی و رۆله‌کی گرنگ د به‌ره‌مه‌پنانا کشتوکالی یان پیشه‌بییدا نینه. لی د سه‌رده‌می (ستالین)دا(۳۴)، پرانی یا مریدین مارکسیزمی ل لیکۆلینا قی ستایلی پشتگوه‌هاڤیتن، داکو هیلا ئیکسه‌متی یا پینچ قوناغایی ل سه‌ر هه‌موو جفاکان په‌یره‌و بکه‌ن. لی هه‌کو سه‌رده‌می ستالین ب دوماهی هاتی، بابته‌ئ ستایلی ئاسیایی که‌فته دناف هنده‌ک قه‌کۆلیناندا و هنده‌ک ئەنجامین نووتر ژ لیکۆلینا جفاکین ئاسیایی بو‌په‌یدا بوون. ب قی چه‌ندی ژئ، قه‌کۆله‌رین مارکسیی بوونه دوو جوین: یئ ئیکی پیگیری ب هیلا ئیکسه‌متی یا هه‌ر پینچ قوناغان دکر. جوینی دووی ژئ، شروقه‌کرنین خوه ل گوره‌ی ستایلی ئاسیایی مارکسیی پیشکیش دکر. لی چ جوینین سیئ نه‌ده‌رکه‌فتن کو جفاکان ل گوره‌ی بو‌یه‌رین وان بین نافخویی شروقه‌بکه‌ن.

خالا دی یا هه‌ژئ ل سه‌ر راوه‌ستانی، سروشتی مروقییه. هه‌ر ژ سه‌رده‌می گریکان، هزرمه‌ندین جفاکی و سروشتی مروقیایه‌تیئ (ل سه‌ر وی ساخله‌تی مروقی ژ ئاژه‌لی جودا دکه‌ت)، هه‌رده‌م د تیغه‌لییه‌کا به‌رده‌وامدا بوون. هنده‌کان به‌هره‌ یا هزرکرنئ کره ساخله‌تی جوداکه‌رئ مروقی، ئەفجا مروف ب "ئاژه‌لی ژیرمه‌ند" دا نیاسین. هنده‌کان شیانیئ ئاخفتنی کره ساخله‌تی جوداکرنئ و ناقئ مروقی کره "ئاژه‌لی ئاخفتنکه‌ر". هنده‌کین دی، سروشتی وی یئ جفاکی کره ساخله‌تی جوداکه‌ر و ناقئ "ئاژه‌لی جفاکی" دانا سه‌ر مروقی. ل داویئ ژئ، مارکسییان شیانیئ پیشه‌یی و چیکرنا ئالاقان کره ساخله‌تی جوداکه‌ر و ناقئ "ئاژه‌لی صنعه‌تکار" دانا سه‌ر مروقی، یان ژئ هه‌روه‌کو بلیخانوف(۳۵) دبیزیت: "ئه‌و ئاژه‌لی ئالاقان چی دکه‌ت". هه‌ر د قی بیاییدا ئەنجلز نامیلکه‌کا بچووک ب ناقئ: "رۆلی کارکرنئ و پرۆسه‌یا قه‌گواستنا مه‌یمونکی بو مروقی" به‌لا فکر بوو. کورتی یا دیتنا ئەنجلز (د قی کتیبیدا) ئەوه‌کو مروف ل ده‌ستپیکي مینا مه‌یمونکی بوو یان مه‌یمونک ب خوه‌بوو، پاشی شیانیئ چیکرنا ئالاقان بو‌په‌یدا بوون و بو‌پالده‌ره‌ک کو

ههڅکارى يا جفاکى بڼو پهيدا بښت. ههڅکارى څى شيانين ټاڅفتنى ل دهف وهرارکرن کول داويى دبښته نهگهري وهرار بوونا شيانين هزرکرنى. لى چ بهلگه بين زانستى ل بهر دهست نينن کو مروقى دهستپيکى د څان قوناغان را بوړييه، لهوما دبښت نهڅ تيوره تنى تهخمينکرن بښت. نهو ب خوه، ههکولهران گهلهک څ بهره مين مروقى ټيکى ديتينه و موزهخانه پى پر کرينه، لى نزانن کا شيانين چيکرنا ټالاقان بهرى وهرارا شيانين دى بوو، يان هه موو شيان ب ههڅرا هاتينه وهرارکرن. يهک څ رهڅنه بين دى بين ل نهجلز هاتيه گرتن نهوه کو نهو ب باشى د تيورا داروين نهگه هشت بوو. داروين (۳۶) وهسا دا بوو خويا کرن کو مروقى و مهيمونک څ يهک رفيشتن، وى نه گوټبوو کو نه ندامين مهيمونکى - مروقى څ نهجامى ب کارئينانى وهرار کرينه. لى داکوکی ل سهر وى چهندي دکر کو وهرارکرن څان شيانان څ نهگهري "ههلبزارتنا سروشتى" پهيدا بووييه.

خالهکا دى يا ههڅى ټامازه پيکرني، بابه تي کومونيزم نييه. مارکسي و هسا ددهنه خويا کرن کو قوناغا سوشيا ليزمى نهوا ددويف قوناغا سهرمايه داريندا دهيت، ههتا ههتايى دو م ناکهت و دى قوناغهکا دى ددويفدا هيت و دى بيژنى قوناغا کومونيزمى. د قى قوناغيدا، کرى ل گورهى پيدقى يا ههر کهسهکى دى هيت دان، نه ل گورهى هيز و شيانين وى. ب قى چهندي څى، دى وهکهڅى و دادپهروهى يا کاملان بهرپا بښت. نهڅجا تهماحى و ههلهپرستى دناف خه لکيدا نامينيت و هه موو کهس، دى ب ټارامى څين، چونکو څيان و پاشه روڅا وان يا دابينکرييه. پيدقى ب هندي ناکهت کو دراڅين سپى بو روڅا رهش هه لگريت. د قى قوناغيدا دهولت څى نامينيت، چونکو دهولت ل گورهى ديتنين تيورا مارکسيزمى ټالاقى سه رکوتکرن و چه پاندنا خه لکييه. جفاک دى څ کارکهران ب تنى پيک هيت، هه موو کهس دى څبو دابينکرن و پاراستنا بهرڅوهندي يا هه موويان کار کهن. نهڅجا ديالکټ دناقبهرا خه لکيدا نامينيت و ل شوينا ههڅرکى يا مروقى و مروقى، مروقى دى ههڅرکى يا سروشتى کهت. نهڅهيه پوخته يا هزر و ديتنين مارکسيان څبو قوناغا کومونيزمى. لى نهڅ هزر و بوچوونين دهر بارهى پاشه روڅا مروقى د سه ردهمى کومونيزميدا، پتر نيزيکى ټاشوپه کا ټوباوينه څ تيهرينه کا زانستى. وهکو هزرا وى عاشقى شهيدايه، دهمى هزر دکهت کو نهگه ر بگه هته دلبرهرا خوه، دى ههتا ههتايى د خو شيدا څيت. پاشى دهمى نهو دلبر دبښته ههڅرينا

وی، نه ئه و خوښی یا وی دقیا بو د هیت و نه هه قژینا وی ژی ئه و ملیاکه ته
ئه و وی هزر بو کری.

گه له ک یا ب زحمته ب تیربوونی و دابینکرنا پیدقی یین مادی و
رهوشه نبیری، مروّف دست ژ مللانی و تهماچی و حه سوودی یا خوه یا
به رده وام به رده ت. ب دریزاهی یا دیروکی، هه رده می پیدقی یین مروّفی
هاتینه دابینکرن، دست ژ سروشتی خوه یی تهماچی یا پتر بهر نه دایه،
چونکو هه رده می پیدقیه کا مروّفی دهیته تیرکرن، پیدقیه کا دی سه ره لده ت.
هه رچه نده مارکسیی دیژن کو ئەف سروشتی هه یی ژ ئەگه ری ئیستغلالکرنا
ته خان بو مروّفی په یدا بوویه. هه رده می ئەو ئیستغلالکرن نه مینیت، سروشتی
مروّفی ژی، دی راست بیته فه. لی ژبیر دکهن کو ئەف سروشته د بهر ته د
هه یه و دگه ل مروّفی دبیت و مه زن دبیت. هه بوونا "ئه ز" ل ده ف مروّفی،
وی هه سته دده ت کو ببیته گیانداره کی جفاکی، ئانکو ب هه بوونا "ئه ز"
مروّف ژ ناژه لی دهیته جودا کرن. مروّف هه رده م د هه ولدانه کا به رده وامدایه
ژبو بلند کرنا "ئه ز" خوه، هه موو کارین باش و مفادار دکه ت کو د چاقین
جفاکیدا یی بلندتر و هه ژبیر بیت. ئەگه ر ئەم هه موو پیدقی یین وی یین
مادی و رهوشه نبیری بو دابینکهن، هه ر دی د خه ما هنیدایا بیت، کا دی
چه و ژ هه فالین خوه بلندتر و هه ژبیر بیت. ژ لایه کی دیقه ژی، شیان و
به ره یین سروشتی یین هه ر مروّفه کی جودانه ژ ئیکی دی، که سین داهینه ر
و سه رکه فته هه نه، هه روه سا که سین ساویله و نه سه رکه فته ژی هه نه. چ
سیستم نه سین هه موو مروّفان بیخه د ئاسته کی وه که هه فی داهیتانی و
سه رکه فتنیدا. وه لات پیدقی ب کارکه رین مه نجه مان دبیت، د هه مان دهمدا ژی
پیدقی ب داهینه ر و ئیداری یین زیره ک ژی دبیت. ئەقجا چه و دوو قوتابی
یین ده رچوو یین هه مان خواندنگه ها سه ره تایی، دوو کارین هوسا ژیکدووو
بکهن. ما نه ره وایه کو کارکه ری مه نجه می گازنده یان ژ کاری خوه یی ب
زه حمه ت بکه ت و ل داویی ژی هه مان کری یا (ل گوره ی پیدقی یا هه ر
که سه کی) وه رگریت. ئەف سه رده می ژ یگوتی هه تا راده کی وه کو ئاخفتن
موسلمانن ده رباره ی سه رده می ده رکه فتنه مه هدی (۳۷). زانایه کی ئیسلامی ب
قی ته رزی به حسی سه رده می ده رکه فتنه مه هدی دکه ت: "که رب و کین و
حه سوودی نا بن و عه رد دی فه گه ریته فه سه ر ته رز و به ره که تا خوه یا
سه رده می ئاده می. ئەگه ر که سه ک حیشترا خوه به رده ت، که سه ک نا دزیت،
په ز و گورگ دی پیکفه چه رن، زاروک دی یاریا دگه ل ماران که ن و مار پیقه

نادهن....هتد." ههلبهت ههردوو دیتن، مینا خهونین خویشن ژبو پاشهروژهکا نمونهیی، موسلمان ب عهقیده یا خوه، وهسا هزر دکهن کو خودی د کاریت فی کاری بکته و جفاکهکی هوسا بهرپا کته. لی مارکسییان باوهری ب ههبوونا خودی نینه و هزر دکهن کو مروّف ژ رفیشتا مهیمونکانه و ب تیورا مارکسیزمی دی جفاکی کومونیزمی بهرپا کهن. ل داویی ژی مروّف دی ههر وی کته ئەوا دهیته ریکا وی و دگهل عورف و عهدهت و بهرژهوهندی بین کهتواری جفاکی وی دگونجن.

ژبلی قان تیبینی بین بهز و گشتی، کومهکا تیبینی بین دی ژی ل سهر بابتهی و بابتهیبانی، دیالیکت و مادیهتی ههنه. ههروهکو ههموو بابتهین عهلی وهردی خوه لی ددهت و دکته مژارا لیکولینین خوه بین جفاکی، وی ب کووری خوه داهیلایه دناف تیورا مارکسیزمیدا و خالین گهشدار و لاوازین وی ب زمانهکی ساده شوّفهکرینه و بو خواندهقانی عهره ب پیشکیشکرینه. پاشخانا دیروکی و پروسیسا وهرارا ههردوو ستوونین سهرهکی بین تیورا مارکسیزمی یان ئەوا دبیژنی مادیهتا دیالیکتی داناینه بهر گومان و پرسیارین زانستی بین تیخواندن. ئوو ژ فی تفتانی، خوه بهردایه دناف بابتهی پیگیری و لایهنگیری یا مهژیی مروّفیدا کو د شیوازی ههردوو بوچوونین زانستی و عهقلانی بگههیت و پاشی ب ئاویهکی بهرهوژ و ب ساناهی دانایه بهر دهستی خواندهقانان کو ئەو ژی پیشکدارین دهرزکرن و تیگههشتنیدا بکهن.

دووایی بین عهلی وهردی

ژ ئەگهری خواندنین وی یین ههمهجوژ و بهردهوام، ههروهسا لیگهریانین وی ل ههر تیور یان داهیتانهکا نوو یا زانستی، خزینهیهکا دهولهمندا پیزانین و بوچوونا ل دهف خوه پهیدا کر و ل سهر شهنگستی قان تیور و پیزانین نوو، لیکولینا جفاکی و سروشتی مروّفان دکر. ژبو ئافاکرنا پروژی خوه یی ههردهم وی خهون پیقه ددیت کو لیکولینا سروشتی مروّفان و مروّفایهتی بوو، ژیدهیین ههمهجوژ ژ تیورین نوو بین زانستی و بویرهیین دیروکی و ئەفسانه و تیگههین جفاکی و ئاییرده بین ئایینی بکار دئینان. کومهکا تیگهه و دید و بوچوونین ههقدژ ژ قان ژیدهیین ئایینی و کهلتوری و دیروکا عهرهبان و هزرمنه د و فیلسوفین روژئاقایی وهردگرتن. ب فی چهندی ژی، ههردهم خوه ل ههمهبری هندهک دووایی بین ههقدژ و

جارنا ههفته مامکەر ددیت. کا چهوا ب توندی دژایه تی یا دووانی یین ههقدژین فیلوسوفی یا کهفن دکر، ب هه مان خوینگه رمیی شرۆقه کرنین خوه ل سهر دووانی یین ههقدژ ددانان. لی داکو ژ فیلوسوفین کهفن جودا بیت و نه بیته چاقلیکه ری هه مان تیهرینا نه خواستی، هندهک جارن ل ههلو یسته کئی دی یی دناقبه را ههردوو جه مسهرین ههقدژدا دگه ریا. هه ر ژ دهستپیکا ژیا نا خو، دناق هزر و رهفتار و دیتنا زارۆکین دوو گه ره کین ههقدژدا گه شه کریه (گه ره کا شیوخ و گه ره کا ئه نبارییان). ههروه سا کهفتیه هه مبه ری دوو خواندنگه هین ژ هه فجودا (خواندنگه هین میری و خواندنا ل مزگه فقی- که تاتب). پاشی خوه دناق دوو جفاکین ههقدژدا دیت کو جفاکی باژیری و جفاکی عه شیره تان بوو (ل ده می بوویه ماموستا ل شه تره). ئوو ژ ئه گه ری په روه رده یا وی یا خیزانی، خوه ل هه مبه ری دوو تیگه هان ددیت: تیگه هی دونیاداریی و تیگه هی ئاخره تی. ل داویی ژی، ژ ئه گه ری خواندنا وی ل به یروت و ئه میریکا کهفته دناق دوو شیوازین ههقدژین ژیا نیدا کو شیوازی روژ ئاقایی و روژه لاتی بوون. ب هزرا من، قان سه ربۆرین وی یین جودا جودا و هندهک جارن ههقدژ، ئه و بهر ب دووانی یا هندهک تیگه و ههلو یستانقه بر بوو.

هه ر ل دهستپیک خوه ل دووانی یا کهفن و نوویاتی ددهت، یان شوپپاریزی و نوخوازیی. یاخیوونا وی ل سهر دهسته لاتا بابی و بنه مالی، پاشی هه لیژارتنا وی ژبو خواندنا ل خواندنگه هین فه رمی یین میری، به ری وی دا پویته دانا ب هه ر تیگه یان بابه ته کئی نوو د ژیا نیدا. ئه فجا دووانی یا لوژیکا کهفن و لوژیکا نوو، بابه تی سه ره کیی پرانی یا به ره مین وی بوو. ئه ف بابه ته ب مشه یی دناق پرانی یا به ره مین ویدا هاتییه فه جوین دووباره کرن. لوژیکا ئه رستوتالیسی یا کهفن کو ب پهیره وی عهقلانیی تیده راندنی ددهته نیاسین، ددانته به رانه به ری لوژیکا نوو کو ب پهیره وی زانستیی تیخواندنی ددهته نیاسین. ئه و پالپشتی یا لوژیکا نوو دکهت و وه سا دبینیت کو فه ره ئه م د هه موو لیکۆلینین خودا، لوژیک و پهیره وی زانستیی نوو بکار بینین. لی ب هه مان خوینگه رمی یا داکوکی کرنی ل سهر دووانی یا قان ههردوو لوژیکان، چ ئامازه ب لوژیکین دی یین دناقبه را قان ههردوو جه مسهرین ههقدژدا (عهقلانیی و زانستیی) نه دایه. ئوو یهک ژ سه ده مین سه ره کی یین دژایه تی یا وی ل سهر لوژیکا کهفن، تیگه هی دووانی بوو. ئانکو وی باوه ری ب بیاقی دناقبه را رهش و سپیاتییدا یان باشی و خرابییدا

هه‌بوو. لئ ژبه‌رکو خه‌لک ل سه‌ر دووانییان راهاتبوون و ب سانا‌هیت‌ر تئ دگه‌هشتن، وی باب‌ه‌تین خوه ب هه‌مان شیوازی لۆژیکا که‌فن شرۆقه دکرن. فئ دووانی یا لۆژیکا هزرکرنئ، دووانییه‌کا دی ل دویف خوه ئینا کو دووانی یا شیوازی هزر و ره‌فتارین رۆژه‌ه‌لاتی و رۆژئا‌فایان بوو. رۆژه‌ه‌لاتی کو ل گوره‌ی ئەفسانه و ئایینی و پاداشتا ئاخ‌ره‌تئ و خه‌ون و تیگه‌هین غه‌یبی ره‌فتاری دکهن، ددانته به‌رانبه‌ری جفاکین رۆژئا‌فایی کو ل گوره‌ی ئازادی یا که‌سۆکی و ئاماران و ژینگه‌ها که‌تواری و دیتنن زانستی و تیگه‌هین دونیایی ره‌فتاری دکهن. وه‌سا دده‌ته خویا دکرن کو شیوازی دووی ژبو ژیانئ و دابینکرنه‌ه‌زین هه‌نۆکه‌یی بین مروّقی، پراکتیکیت‌ره.

ده‌می به‌حسی که‌سایه‌تی یا که‌سی تاکئ عیراقی ژئ دکه‌ت، سه‌ره‌رای ئاماژه‌دانئ ب پاشخان و فاکته‌رین چیکرنا پیکه‌هاته یا که‌سایه‌تی، هه‌رده‌م داکوکی ل سه‌ر دووانی بین که‌سایه‌تی دکه‌ت، مینا که‌سایه‌تی یا ساویلکه و یا پیکه‌هشتی، که‌سایه‌تی یا ژیر و یا نه‌ژیر (شیت)، که‌سایه‌تی یا هه‌چکوه‌یی و یا جیاوان، که‌سایه‌تی یا ل گوره‌ی پالینه‌رئ ئەزئه‌زینی ره‌فتاری دکه‌ت و ئەوا ژبو پاداشتا جفاکی ره‌فتاری دکه‌ت. هه‌رچه‌نده، د بیافی شرۆقه کرنا که‌سایه‌تی، مشه جاران ئاماژه ب ستایله‌کئ ناقنجیی دناقبه‌را دووانیاندان دده‌ت، مینا که‌سایه‌تی یا کیشوتی کو ستایله‌کئ ناقنجییه دناقبه‌را که‌سایه‌تی یا که‌تواری و خه‌ونۆکیدان یا که‌سایه‌تی یا ژیر و شیتدا. لئ داکوکیکرنا ل سه‌ر دووانی ئاشکرتر و به‌رچاقت‌ره. فئ دووانی یا که‌سایه‌تی ژئ، ب دووانی یا هۆش و نه‌هۆشی مروّقیه‌ گریدده‌ت. ژ فئ چه‌ندی ژئ، لایه‌نگیری و نه‌لایه‌نگیری یا مه‌ژیئ مروّقی خویا دبیت کو ئەف دووانییه ل گوره‌ی پاراستنا به‌رژه‌وه‌ندی ده‌یته ئاراسته‌ کرن. ئوو ل گوره‌ی ره‌فتار و هه‌ولدانین مروّقی ژبو گوهورین و پیشقه‌برنا ژینگه‌ها که‌تواری، دووانی یا هه‌لو‌یستین مه‌ندی و لقینه‌ر یا که‌هی و کویقی یا ن ژئ ته‌سلیمبووی و یاخی ژئ په‌یدا دبن. هه‌ر دووانییه‌کئ ژ قان دووانی بین ژینگوتی، هنده‌ک بیاقین دی دناقبه‌را هه‌ردوو جه‌مه‌سه‌راندان ب خوّقه دگرن و ل گوره‌ی به‌رژه‌وه‌ند و هه‌قبه‌ندی بین به‌ره‌می مروّقان، ل سه‌ر قادا جفاکی خویا دبن. هه‌رچه‌نده، وه‌ردی خوه ژ فئ بیافی نا‌ه‌ند خافل نه‌کرییه، لئ داکوکی یا وی هه‌رده‌م ل سه‌ر دووانییان بوو. ئەفه ژئ ب دیتنا من، ریکه‌که ژ ریکین کاریگه‌رین وه‌ردی ژبو ره‌وشه‌نیری یا جفاکی بکار دئینا، چونکو وی ب زمان و تیگه‌هین که‌هی و

باوین خه لکی، سه ره ده ری دگه ل دکر. ئارمانجا وی یا هره سه ره کی تیگه هاندنا خه لکی هه چکوهه بی بوو.

دووانی یا به داوهت و شه رستانی ژئی، بیاقه کی به رفره ژ پرائی یا به ره مین وی ب خوڤه گرتییه، هه تا وی راده ی کو بیته ئیک ژ مگرتی یین هه ره گرنگین شیوازی تیهرینا وی ژبو شوڤه کرنا پرائی یا بابه تین هه قبه ند ب سروشت و که سایه تی و ره فتارا مروڤیقه. د قی دووانییدا، وهردی خوه داده یلته دناف کووراتی یا که لتور و جفاکی عیراقیدا کو ژ عه شیره تین به دو و خه لکی خوڤه یین باژیران پیک ده ات. هه روه سا د هندک به ره ماندا ئاماژه ب دووانی یا گوندی و باژیران ژئی دده ت، هه تاکو هه قریکی یا دناقبه را عه شیره ت و حکومه تاندا پی شوڤه بکه ت، کو ل داویی دووانییه کا دی ژئی په یدا دبیت، ئەم د کارین بیژینی دووانی یا عه شیره ت و دهوله تی، کو مروڤ ب عه شیره تا خوڤه گریدایه و د هه مان ده مدا ژییاتییه ک بو یاسا و سیسته می دهوله تی ژئی هه یه. ئەڤه ژئی مه بهر ب دووانی یا پیگیریی و نه پیگیرییقه دبه ت. ئەڤ بابه ته ژئی کومه کا دووانی یین دی یین مینا به ره وژی و نه به ره وژی یا تیگه و بابه تان، یان دووانی یا که هی و نه که هییوونا ره فتاران ب خوڤه دگریت.

وهردی ب خوه ژئی، دناقبه را دوو سه رده ماندا ژیا یه: سه رده مین به ری و پشتی شوره شا ۱۹۵۸ئ، کو بهر ب دوو شیوازیین هزرکر نیڤه بر بوو. ل سالا ۱۹۹۲ئ، د روژناما (الجمهوریه) دا دده ته خویاکرن کو ئەو د گه نجاتی یا خوه دا ئالا هه لگری عه قلانیی بوو، لی پاشی وی ده ست ژ شیوازی عه قلانیی به ردا و به ره ف شیوازی زانستی تیخواند نیڤه چوو. ل قیره ژئی، دووانی یا تیگه هین به ری شوره شی و تیگه هین پشتی شوره شی، د به ره مین ویدا دیار دین. به ری شوره شی: ژبو شوڤه کرنا هه موو بابه تین هه قبه ند ب ژیا نا مروڤیقه، ب ئاوا یه کی ره های پشته ستن ب ژیده ری روژئا قایی دکر. لی پشتی شوره شی: ژ گه له ک بوچوونین خوه په شیمان دبیت و شیوازی تیهرین و لیکولینین وی بهر ب سه مته کا دیڤه دچن. ئەو ژئی سه ره ده ری کرن بوو دگه ل هه ر جفاکه کی ل گوره ی پاشخان و که لتوری هه یی وی جفاکی، هه روه سا گرنگییه کا تاییه ت ب تیورا مارکسیزمی ژئی ددا. ئیدی تیگه هین چه پایه تی و سوشیالیزمی د بوچوون و به ره مین ویدا دیار د بوون. ب قی چه ندی ژئی، دکه فته به رانه بری دوو جو ری هه قه دژین ره خنه گرتنی: جو ری ئیکی، ئولدار و ئاییندارین غه یی بوون کو ره خنه ل بوچوونین وی یین

زانستی و روژئاقایی دگرتن. جوړی دووی ژی، مارکسیزمین هسکباوهر بوون کو ب ئاوايه کئی ره های سهردهری دگهل تیورا مادیه تا دیالیکتی دکر و وردی ب تی نهگه هشتنا تیورا ناقبری گونه هبار دکر.

قان هه موو دووانی یین هه قدژ و هندهک جارن هه فته مامکر، و وردی پالدا کول داوی یا ژیی خوه، پیداجوونه کا بیلایه ن و هه لسه نگاندنهی د هه موو به ره مین خوه دا بکه ت و بهر ب کاملان بوونیقه بچیت. ل گه لهک جهان و دگه لهک دیدارین دوکیومینتکری یان نه دوکیومینتکریدا دانپیدان ب شاشی یا هندهک بوچوونین خوه دایه و قیایه راسته ته فته یان ب کیمی هندهک روونکرین زیده تر ل سهر بدهت، لی ته مهنی تیرا نه کر و کومه کا به ره مین نفیسی هیلانه ل بهر دهستی رهوشه نبیر و خوانده قانان کو دویفچوونی ل سهر بکه ن و ب تیروته سه لی ل سهر راهه ستین. ئه وا ئه و نه گه هشتی ئه انجامدهت، یا هیلایه ب هیقیا فه کوله رین گه نجفه کو خوه لی بکه نه خودان و ریبازا وی ب دو مینن.

هندهک ژ گوئین و وردی

دناف ریزکین هه موو به ره مین خوه دا، و وردی گه لهک گوئن و دهر برین و ئاخفتین رهونه قدار و مه رمدار کرینه کو نهو مینا گوئین گه لیری یین مه زنان لیها تینه و گه نج د بیافین جوداجودا یین ژیا نا خوه دا بکار دئینن. ئه ف گوئنه د تورین بهر به لافین جفاکیدا دهینه به لافکرن و جارنا ل سهر لیفکس و پهرتو کین قوتابییان دهینه نفیسین و جار ژی ماموستا وهکو نمونه یین رهوشه نبیرکرن و پهروه رده کرنی بکار دئینن. ئه ف گوئین ل بهر دهستی وه، من ژ تورا ئه نته رنیتی و هرگرتینه (*) و ژ زمانی عه ره بی و هرگیراینه سهر زمانی کوردی کو خوانده قانی فی کتیبی ژی مفای ژی و هرگرت.

* دهمی خوه ب شروقه کرنیقه نه به، خه لک گوهداری یا وان بابه تان دکه ت، ئه وین وان دقین بیهیسن.

* هه ر گروپه ک ژ لایه نی خوه یی تاییه فته ل بابه تان دنیریت و نیرینین لایه نی بهر انبه ر ب رهوا نابینیت. ئه فه یه کاری هه موو مروقان، ل هه موو جه سه رده مان.

* ئه و جفاکی ئایینی خوه ژ شروقه کارین خه ونان و هر دگریت، بیگومان ئه و جفاکه کی نفستییه.

* ساویلکەیی خۆشی و ئارامیی ددەتە مروۆفی.

* ئەگەر هەقوولاتی یێن رهوشەنبیر نەبن کول بەر سینگی دەستەلاتا زۆردار راوەستین و گەفین لادانی لئ بکەن. چ جارن دادپەرورەری یا جفاکی ناهیتە ب جهئیان.

* ئەم رابردوی ناخوینین ژبەر جوانی یا وی، لئ ژبەر کریتی و هوۆفاتی یا فی سەر دەمی.

* فەرە تی بگەهین کو سەر دەمی قیژی و هاواران نەمایە، لئ نوکە سەر دەمی نەرمی و قەکوڵینین زانستی یێن هوورە.

* رکۆیی دگەل وی کەسی نەکە، ئەوی گۆتین خوە دکەتە کریار.

* خەلکی مە حەز ژ هیتلەری دکەت. سەرەرای هەموو تاوانین وی، گەنج ب تامەزرووی ژیانای وی دخوین و بو خوە دکەنە نمونەیا سەرکەفتنی. ئەم جفاکەکین حەز ژ هیزداران دکەین خو ئەگەر تاوانبار بن ژی، ئوو کەربین مە ژ لاوازن قەدین، خو ئەگەر دادپەرورەری بن ژی.

* سەرکەفتن جەقەنگی ماننیه د شەری ژیانیدا.

* مروۆف نەشیت د چ تشتی بگەهیت ئەگەر ب ریکا هەقدژی وی نەبیت.

* ب سروشتی خوە، مروۆف حەز ژ باشی و دادپەرورەری دکەت. لئ دەمی کەسەک بەرسینگی وی نەگریت، دئ زۆرداریی کەت و نزانیت کو یئ زۆرداریی دکەت، مادەم لایەنگر و هەقالین وی دەستان بو دقوتن، وەسا هزر دکەت کو یئ کارەکی باش و دادپەرورەری دکەت.

* ئەگەر بیژییە زۆردارەکی خوە دادپەرورەری بکە، وەکو وی چەندییە کو بیژییە شیتەکی خوە عاقل بکە. کەسی شیت وەسا هزر دکەت کو ژیرمەندترین کەسە ل جیهانی.

* ئەگەر هەقراکی د جفاکەکیدا لاواز ببیت، هەقراکی ژی دئ تیدا لاواز بیت.

* هەر تشتەکی هەقدژی خوە دناف خوەیی خوەدا هەیه، تشت و هەقدژی وی پیکفە گەشە دکەن.

* چەوتی دەرگەهی دروستییە، ئەگەر مروۆفی چ چەوتی و کیماسی د کارئ خوەدا نەبن، چ جارن نا گەهتە راستی و کاملانن.

* ژن خواندنگەها ئیکەمینا دروستکرنا کەسایەتی یا مروۆقییە، هەر جفاکەکی زارۆکین خوە بهیلته د هەمیژا ژنەکا نەزاند، بلال هیقی نەبیت کو جفاکی وی کارەکی چاک بکەت یان دینتەکا دروست هەبیت.

* دەمى مروف بەرهقانىي ژ باوهرى بين مهسهبي خوه دكهت، وه هزر دكهت كو يئ ل سهر ريكا خودئ و ئەقيني يا حەقى و راستيي. لئ نزانيت كو يئ فيلا ل خوه دكهت... ئەو باوهرىيه چيكرى يا ژينگهها وى يا پهروردهييه، ئەگەر ل ژينگهههكا دى وەرار كرنا، دا باوهرىيهكا دى يا جودا ههبيت و هەر دا هزر كهت كو يئ ل سهر ريكا حەقىي و يئ ل راستيي د گهرييت.

* شيرهتكار ههولدهن سنج و رهوشتين خهلكى ب ئاخفتنى و شيرهتين رويت چاك بهن. ئەو نزانن كو سنج و رهوشت بهرهههه كاودانين دهروونى و جفاكينه، لئ وه هزر دكهن كو سنج و رهوشت سهدهمين كاودانانن، نه ئەنجامن. لهوا ههردهم دبيژن: سنجى خوه بگهورن، دئ كاودانين وه هيته گهورين. لئ ئەگەر د ژيرمهن بان، دا بهروفاژى يا وئ بيژن: ئەگەر ئەم بكارين كاودانين وه بگهورين، دئ سنجى وه ژى هيته گهورين.

* هەر بزافهكا جفاكى يا نوو، ل دهستپيكي ب زهنديقى و نوكهري يا بيانينان دهيته تاوانبار كرن. لئ ئەگەر ب سهركهفت ديهته پشهك ژ ئاينى و خهلك ب پيروۆزى لئ دنيرن.

* ههچهنده گهلهك شاشى د شههرستانى يا نوودا ههنه، لئ يا ل سهر مه هاتيينه سهپاندين و دقئ سهردهميدا، مه بقئت يان نهقت، فهره دگهل قئ شههرستانى يا نوو بژين.

* ئەو ديروكا ئەم ل خواندنگههان دخوينين، مه فير دكهت كو سهرهاتى بين مهليكان و سهركهفتين وان ژبهه كهين، لئ مه فير ناكهت كو پرسيارا ههستين وان ملهتين تهپهسهركرى بكهين كو سهركهفتن ل سهر هاتيينه كرن و هاتيينه فهكرن.

* جفاكى مروفايهتيئ ل سهر كووما لهشين قوربانى وەرارى دكهت. ئوو كهسين سهركهفتى د ژيانيدا، ل سهر ملين سهرنهكهفتيان بلند دبن.
* بهرنامه و پهروهون خواندنگههين مه ئەوه كو زاروكان فير دكهن ببنه ئەفسهريين لهشكەرى، لئ فير ناكهن كو ببنه زانايين فهكولهه.
* ههژارهكى برسى راستيي ب ميناكئ كولورهكا نانى دبينيئ.

* ئەرى بوچى ئەم ههردهم ب پيروۆزى ل سهلهفين خوه دنيرين و وهسا ددانين كو ئەو راستن و فهره ههه ههبن، ما ئەم ژى وهكو وان نه مروفين؟ بوچى ههموو جفاكين گياندار ههولا نووكرن و چاكسازيان دهن، لئ ئەم ههردهم ب پاراستنا ئەوا بوريفه دگرديينه؟

* خوانده‌قايي زانا ئو كه سه يه يي كومه كا پيزانينان و هر دگر يت و د چوارچوقاي بهرتهنگي بيروباوهرى يين خوه يين جفاكيدا بكار دئينيت كو بياقاي دهمارگيرى و بهرتهنگي يا چوارچوقاي وي يي هزرى پتر لى دكەت. لى خوانده‌قايي رهوشه‌نبير، نهرمتره و شيانين و هرگرتنا هزرين نوو هه‌نه كو ژ دهرفه‌ي چوارچوقاي خوه يي هزرى لى دنيريت و هه‌لدسه‌نگينيت و هزرين نووتر ژي پيدا دكەت. جهى داخيه كو د جفاكين مه‌دا خوانده‌قايين زانا زورن، لى رهوشه‌نبير د كمين.

* مروّف راستيي د خوديكا بهرژه‌وه‌ندى و به‌ها يين خوه يين جفاكيدا دبينيت، ئه‌گەر بهرژه‌وه‌ندى و به‌ها يين وي يين جفاكي دگهل راستييه‌كى گونجيا. هينگي نه‌شيت چ راستى يين دى ببينيت، خو ئه‌گەر مينا روژا نيقرؤ يا ئاشكرا بيت ژى.

* كه‌سى عيراقى ب كيمي سه‌ره‌ده‌ريي دگهل ئاييني دكەت و ب زورى سه‌ره‌ده‌ريي دگهل مه‌سه‌بان دكەت. ئه‌قجا دى بينين كو د ژيانا خوه يا روژاندا كه‌سه‌كى مولحیده، لى د هه‌مان ده‌مدا، تا سه‌ر هه‌ستى ب مه‌سه‌بي خوه‌فه يي گرئدايه.

* هزرا نوو، ئه‌وا نه‌كه‌هيويي دگهل بها و باوهرى بين خه‌لكى، كوفر و زهنديقييه. لى ده‌مى خه‌لك ل سه‌ر راده‌ين و دگهل بيروباوهران دگونجيت، هينگي كه‌سين ل دژى قى هزرى دبنه كافر و زهنديق.

* گه‌فين خودايي چ زورداران ژ زوردارى يا وان دوور ناكهن، چونكو ئه‌و نزانيت يي زورداره، وي زورداريي د چوارچوقاي ئاييني و بها يين هه‌يي بين جفاكيدا ئه‌نجامدهت و ب دادپه‌روه‌رى ده‌يته ديتن.

* ئه‌م گازندا ژ زانايين ئاييني ناكه‌ين كو ب ئايين و باوهردارى يا خو‌فه گرئداينه، لى گازندا مه‌ ئه‌وه ده‌مى خوه ب ليكولينا بابه‌تين زانستيفه دكهن و چ ژى نزانن.

* كه‌لتورئ هه‌ر جفاكه‌كى، سيسته‌مه‌كى سنجى يي ب خو‌فه گرئدايي بو خوه دادنيت، ئه‌قجا هه‌رده‌م ب گومان و قه‌رفين سه‌ح دكەته سيسته‌مى سنجى جفاكه‌كى دى.

* گرى يا حه‌قى و راستيي مه‌زنترين داهيتانا مه‌ژيي مروّفقيه. ب دريژاهى يا ديروكى و هه‌تا نوكه، هه‌موو كه‌س بانگه‌وازي يا حه‌قى و راستيي بلند دكهن و د بن قى بانگه‌وازيقه، مه‌زنترين تاوانين ئه‌شكه‌نجه‌دانى و سته‌م و زورداريي ل ملله‌تين خوه دكهن.

* دوو روویاتی یا جفاکی دناڤ کووراتی یا ناخې گهنجې عهره بډا چانډییه، ئو د عشق و ئهښی یا خوهډا، چاډلیکړنا گهنجې روژناڤایی دکهت. لې دهمې دهیته سهر بابه تی ههڅرینی، چاډلیکړنا باب و باپیر و مامین خوه دکهت.

* عاقلی و ژیری چه که کی دوو سهره: ل دهف څه کوله ری ئه زمونگه ریڼ ریکه که ژبو وهرار و پیشکه فتنی. لې ل دهف ژیرمه ندی خوباییبوی (مه غروور)، ئاسته نگه که دریکا پیشکه فتنیدا.

* چ که سین بی وژدان نین، چونکو وژدان وهکو که سایه تی د هه موو مروښاندا هیه، لې ئاراسته بی وژدانا هر که سه کی جودایه ژئیکی دی. ئه وی ئه م دبیزینی (بی وژدان)، نه دووره وژدانه کا ب هیز هه بیت، لې وژدانه کا لایه نگیره ژبو وان پیڅور و بها و بوچوونین ل سهر هاتییه په روه رده کړن.

* دهمې ئه ز ل ئه میړیکا، هه څرکیه ک دناڅبه را هنده ک موسلماناندا ل سهر رهوایه تی یا معاویه و عه لی چیبوو. که سه کی ئه میړیکی ژ من پرسیار کر: سه دهمې هه څرکی یا وان چیه؟ من ژی گو تی ل سهر رهوایه تی یا خیلافه تییه ژبو عه لی یان معاویه ی، وی گو ت ما هه ردوو به ربژیرین سه روکاتینه ل وهلاتی وه؟ من گو تی ئه څه یی به حسی هه څرکی یا بهری ۱۳۰۰ سالان دکهن. وی به ردا که نیی و من ژی هه تا روندک باراندنی دگهل کره که نی.

* فه ره ژبیر نه که یین کو مروښ ب سروشتی خوه ئاژه له، ئه و برایی مه یموونکییه و پسمامی که ری یه. دهمې ب ساخله تین مروښایه تی هاتییه بو یاغکړن، نه زعه یین وی یین ئاژه لاتی دناخې ویدا هاتنه څه شارتن. ب عه قلی خوه یی هو شیار، موجه امه لی دکهت و بانگه وازی یا خیری و باشیې بلند دکهت. لې هه رده مې ئه څ عه قلی هو شیار نفست، هیگی دی نه زعه یین ئاژه لی یین عه قلی څه شارتی دهر که فن و دی زڅریته څه سهر سروشتی خوه یی ئاژه لی.

* ئه گهر که سه ک ژ مه ریخی بهیت و سه حکه ته مه، دی بینیت کو ئه م یی د خو شی و برایی نیه کا به رده و امدا دژین، لې گله ک ب سه رڅه ناچیت، دی بو خویا بیت کو ئه م د گو تن و کریارین خوه دا ژیکجوداینه و ئه م هه موو مو نافقین.

* مروّف داخوذا دادپهروهريی دکهت دهمی یی ژئی زربههر بیت، لی
دهمی ههبيت قهبول ناکهت بدهته کهسهکی دی، ئەفهیه سروشتی مروّفی د
ههموو جه و سهردهماندا.

* گهلهک ژ سهدهمین سهرکهفتنی بهرکاری وهحی و نههؤشی یا
مروّقینه. لی ئەگهرو مروّقی لهز کر و خوه ب مهژیی خوهیی هؤشیارقه
وهستاند، دبیت ببيته ريگرئ وی وهحیا ژ نههؤشیی دهردهکتهت!

* کهسی عهههه بهدهوييه د مهژیی خوه یی قهشارتیدا (نههؤش) و
باوهرداره د مهژیی خوهیی هؤشیاردا.

* دادپهروهري یا جفاکی ب شیرهتکرنا دهستهلاتداران و ترساندنا ژ
ئاخرهتی پهیدا نابیت.

* مروّف ب سروشتی خوه ههز ژ باوهرکرنی ب ئایینهکی دکهت،
ئهگهرو باوهري ب ئایینهکی ئاسمانی ژ دهست دا، دی ئایینهکی دونیایی ل
سهه عهردی بو خوه پهیدا کهت.

* بها یین جفاکی مینا گری یین دهروونی یین کهسانن، ههردوو ب بی
ئاگههی یا مروّقی، رهفتارین وی ئاراسته دکهن و هزرکرنا وی چوارچوّه
دکهن.

* خودی ژ وی چهندی دادپهروهتره کو گروهپهکا مروّقان ل سهه
گروهپهکا دی ب چیترنیت.

* مهزنترين گونهه د قی وهلاتیدا ئەوه: مروّف یی ههژار و بیچاره بیت.
* ئەو کهسی چ جارن ژ ژینگهها خوه یا پهروهدهیی دهرنهکهفت بیت
و تنی ئەو کتیب خواند بن ئەوین پالپشتی یا بیروباوهرین جفاکی وی دکهن.
چ جارن ل هیقیی نهبه کو یی بابهتی و بینایهه بیت د حوکمدان و نفیسنین
خوهدا.

* هزرا نوو وهکو توّقی چاندنییه، ئەگهرو نههافتییه سهه ئاخهکا ب بیت و
کاودانین گونجایی ژبو شینبوونا وی نهبن، دی د بن ئاخیفه رزیت و مریت.
* نووکرنا هزرئ ئەو نینه کو مروّف کومهکا ئیدیومین بیانی و
ههقههرخ ژبهه بکهت، لی گوهورینه د ههموو پیقههه یی وی تیگههشتنا مروّف
هزرئ تیدا دکهت.

* راستی و دروستی یا ههه هزرهکی بهس نینه کو بهلاف ببیت، لی
فههه یا پراکتیکی بیت و شیانین ب جهئینانا وی ژی دناقدا ههبن.
* چههه مروّف جفاکیتر بیت، شیانین وی یین بلیمهتی دی کیمتر بن.

* دهسته لاتدارين جفاكي دبنه سهدهمى پهيدا بوونا نه زانين و هه ژاريى، پاشى ئه و ب خوه دژايه تى يا قى هه ژاريى و نه زانينى دكهن. ئه قجا هندهك گري بين دهر وونى ل دهف خهلكى د چينن كو ژى رزگار نه بن.

* كريارا شيره تكاريى، ساخه تين توندوتيزيى ل دهف مروقى خورتر لى دكته. ئه و پيغه رين خهلك ژ دهقى شيره تكاران دبهيسيت، هند نمونه يى و بلندن، د شيانا خهلكيدا نينه ب جه بينن. ئه قجا ب توندروه يقه دى ل سهر خهلكى دى يى ژ خوه لاوازتر سه پينن.

* مروّف ب سروشتى خوه، ههردهم نه باشى بين خوه ژبير دكته (يان ژ بيرا خوه دبهت) و باشى بين خوه ب زنده رو يقه به حس دكته.

* چ جارن چ تشت ساخه تى كاملانيى وهرناگريت. ئه قه سروشتى ژياننيه كو ههردهم كيماسيهك تيدا هه بيت، ژبو پركرنا وى كيماسيى، فره چ جارن مروّف نه راوه ستيت و ههردهم د خه باته كا بهرده و امدا بيت.

* ژبلى ئه نجامدانا ئايرده بين روخسارى، موسلمان چ ژ ئاينى خوه نزانن. پشتى نقيژى دى دهستين خوه بلند كهن و دوعا كهن: خوديوو دين و دهوله تا مه بپاريزه... وان دقيت جيهانى هه ميبى قه كهن، لى نه قين وهلاتى خوه قه كهن و ژ نه خو شى و هه ژارى و نه زانينى رزگار كهن.

* هزر وه كو چه كينه دگل گوهورينا ده مى، دهينه گوهورين. ههر كه سهكى ل سهر هزرا خوه بمينيت و نه هيته گوهورين وه كو وى كه سيبه كو ب چه كى عهنته ريبى كورئ شه دداد به رسينگى چه كين نوو بگريت.

* ئه گهر هه ژارهك چاقى خوه ل كچه كى بنقينيت، پاريزه رين سنجى جفاكى، دى دونيا يى ب سه ريدا ئينن. لى ئه گهر زهنگينهك ب سه دان كه نيزه كان بگريت و روژانه چاقى خوه لى بنقينيت و دهسته دت ژى، دى لى پيروژ كهن و بو وى حه لالن.

* سنج و رهفتارين مروقى بهر كارى كاودانين جفاكى بين مروقينه. سنجى روژ ئا قايان ب برياران نه هاتيبه راستقه كرن، لى ب باشتريكرنا كاودانين وان بين جفاكى و ئابورى هاتيبه ئا قاكرن.

* دشياندا نينه جفاكى مروقا يه تيبى ئيك بگريت، خو ئه گهر جبرائيل ب خوه ژ ئاسمانان بهيته خواري و سهركيشى يا وان بكته، چونكو هه قركى سروشته كى جفاكيى مروقانه و دى ههر هه بيت.

* ههر كه سهكى ب ناقى ئاينى، ريژى ل فيلين سياسه تى بگريت، يى ب خوه ب حه سييت، يى ئاينى د ئاخى قه ددهت.

* سیستهمی ههلبژارتنی، ئەوا دیموکراسی یا نوو پەیرهو دکەت، مینا شورهشەکا تەنا و بیدەنگە. ئەوی دچیتە سەر سندوقا دەنگدان، مینا وی کەسی شورهشقانه هەکو دچوو مەیدانا شەری ژبو گوهورینا دەستەلاتەکی و دانانا دەستەلاتەکا دی.

* جفاکین مە، ژنی دەیلنە دمالقە و ناهیلن فیر ببیت، پاشی دی بیژن ژن یا نەزان و کیمفامە.

* راسپاردە یین ئایینی چ کەسان ژ ئەنجامدانا کارەکی نادەتە پاش، چونکو هەر کەسەک رینمای یین ئایینی ل گورەوی حەز و بەرژەوهندین خوە راقە دکەت.

* مرۆف ب ئاستی حەز و بەرژەوهندین خوە د راستی دگەهیت، ژیارا وی بگوهورە، دی شیوازی تیھزرینا وی ژی هیتە گوهورین.

* زانا یین ئایینی ژ نووکرنا د هزراندا دترسن، نە ژ خوەیی هزران. بو نموونە ئەو ژ هزرا هیلکەیی یا عەردی ناترسن، لی ئەو ژ وی جەدەلی دترسن ئەوا ئەف هزرە د سەری گەنجاندا دچینیت.

پشکا دووی

خواندنا بهر هه مین عهلی وهردی

د قى پشكيدا، دى ههولدهين خواندنهكا پوخت و كورتكى ژبو هه موو
 بهرهمين چاپكرى يين عهلى وهردى پيشكيشكهين، كو هر ههشت
 بهرهمين وى يين وهشاندى ب خوڤه دگريت. خواندن و پيشكيشكرنا
 نافهروكا هر كتيبهي، ههولدانهكه كو تيگههين سهرهكى و پوخته يا
 نافهروكا وى بو خواندنهقانان بدهينه نياسين، بىي كو مايى خوه د گهوههر و
 نافهروكا بابتهئ سهرهكيدا بكهين. نافهروكا خواندنا كتيبهي، هه مان نافهروكا
 كتيبهي ب خوهيه، لى ب شيوهيهكي پوخته و كورتكى هاتيه دارشتن. مههم
 پى ئهوه كو خواندنهقان ژى د وى خوشييدا پشكار ببيت، ئهوا مروڤى ژ
 خواندنا دهقى سهرهكى وهرگرتهئ. بهرهمين ههههجوڤرين وهردى، كومهكا
 پيزانين و تيگههين دهربارهئ سروشتي مروڤى و دهردورا وى و كهلتورى
 جفاكينه. ئاسويهكي بهرفرهتر بو مروڤى پهيدا دكهن كو هزرا خوه دگلهك
 بابتهاندا بگهتهڤه و ب چاڤهكي ههلسهنگاندنهئى سهكهته دهردورين خوه و
 ب ئاوايهكي نووتر سهردهريئ دگهل بها و عورف و عدهتئين ل سهر
 راهاتى بگهت. ب قى چهندي ژى، هز و پالينهريئ ليگهريان و ڤهكولينئ ل
 دهف كهسى سىي ژى دهينه ئازراندن. ئهڤه ب خوه ژى هاندانهكه كو مروڤ
 ب چاڤين ڤهكرى و نيرينين گوماندار سهكهته هه بابتهكي پيشكيشكرى.

ئهڤ خواندنه نه وهرگيرانا دهقى كتيبانه، لى پوخته يا هزر و بوچوونين
 هه كتيبهيكهينه كو ب ئاوايهكي گشتي ههلبزاردهئى هاتينه دارشتن و ددهمين
 جوداجودا دا هاتينه بهلاڤه كرن. مههم پى ئهوا بوو كو پوختهيا هه موو
 كتيبين وى ژبو خواندنهقانان بدهينه نياسين، بهلكو بينه زمينه يين
 ريخوشكهر ژبو ڤهكولهريئ كورد كو ب ئاوايهكي زانستى كهتوارى هزر د
 رهوش و كاودانين جفاكي خوهدا بگهن و تيورين چاكسازى يا جفاكي
 كوردستانئ ل سهر ئاڤاكهن. هه كتيبهيكا وى نڤيسى، ب ئاوايهكي راستهوخو
 يان نهراستهوخو داكوكيئ ل سهر هه مان ديد و بوچوونين دهربارهئ
 (سروشت و كهسايهتي يا مروڤى، تيگههين ههڤركيئ و دورووياتيئ،
 بهداوهت و شههرستانئ، لوژيكيئ كهڤن و نوو، نهشازى يين جفاكي، خهون
 و ژيانا كهتوارى، شوپپاريزى و ياخييونال سهر عورف و عدهتئين
 جفاكي...هتد) دكتهت و ب دووبارهبوونهكا نه بيزاركهر پيشكيش دكتهت. مه
 ژى هه مان دووبارهكرن و ڤهجوين د خواندنا هه كتيبهيكيدا پهيرهو كريبه،
 دكو شيوازي نڤيسين وهردى پيڤه ديار بمينيت. مشه جاران، مه هه موو
 نمونه يين كهلتورى و ديروكي يين شروڤهكرنا بابتهئ نه ڤهگيرينه، لى تنئ

مه ئاماژە پى كرىيە. بۇ نموونە، د ككتيا گىلە شوكا مەژىي مروفىدا، ھەموو پىشكىن ھەقبەند ب دىرۆكىفە (ھەرچەندە نموونە يىن كەلتورى يىن گياندارن ژبۇ پەژراندنا ھزرىن پىشكىشكرى)، لى مە ھىلاينە و تىرۆژكىن رۇناھىي بەردايىنە سەر وان بابەتتەن ھەقبەند ب ھزر و بۆچوونىن سەرەكى يىن ۋەردىفە. ھندەك جاران ژى (ب ئاۋايەكى راستەوخۇ يان نەراستەوخۇ)، دبىت مە خوييا خۋە ھاقت بىتە سەر گرارا ھندەك بۆچوونىن ۋەردى، لى ھەموو ھەول ئەو بووينە كو كار نە كەتە سەر چەۋاتى و چەنداتى يا بۆچوونىن پىشكىشكرى. ھەر بۆچوون و پىزانىنەكا د قان خوانداندا ھايتتە خويكارن (ب ھەژىياتى و شاشى يىن خۆفە!)، ژ داھىتانىن ەلى ۋەردىيە و كچىن رەوا يىن قەرىژا ھزرا وىنە. ھەر خواندەقانىنەكى بقت، ب شىۋەيەكى كوورتر خۋە بەردەتە دناف بەرھەمىن ۋەردىدا، دشىت ل بەرھەمىن ۋى يىن سەرەكى (ب زمانى ەرەبى) قەگەرەيت و پتر ب ناڧ سامپلېن پىشكىشكرىدا بچىتە خوار. ئەڧ رەنجا مە، پىكۆلەكە ژبۇ نياسىنا ەلى ۋەردى و ھەولدانىن ۋى يىن بەردەوام ژبۇ نياسىنا سروسشت و كەسايەتى يا مروفى. ھەموو بەرھەمىن د قى پىشكىدا، دناقبەرا سالىن (۱۹۵۱ و ۱۹۶۵) ئىدا ھايتنە نقيسىن و بەلاقىرن. ھەلبەت، گەلەك بۆچوون ھەنە كەڧنن و دبىت ۋەردى ب خۋە ژى ژ ھندەك دىد و بۆچوونىن خۋە يىن ۋى سەردەمى پەشىمان بوو بىت. ل گورەى ئاخفتنا ھەقالبەند و دىدارىن ۋى يىن رۆژنامەقانىي، د دوماھى يا ژىي خۋەدا ھندەك راستقەكرن يان زىدەكرن ل سەر ھندەك بۆچوونان كرىنە. لى دەمى بەرھەمى ھەر نقيسەرەكى دەيتە چاپ و بەلاقىرن، ھىنگى دبىتە مولكى سەردەمى. چ جاران سەردەم ل پاش خۋە نازقرىت كو شاشى يىن بۆرى راستقەكەت يان بنبر بكت، بەلكو گوھورىن و ھەمواركرن و داھىتانىن نوو ل سەر شاشى يىن بۆرى دەيتە ئافراندن و ئاڧاكرن. لى دانپىدانىن ب شاشىي و ھەولدانىن راستقەكرنى، نىشانان مەزناھى و بىلايەنى و پەيرەۋى زانستىي نقيسەرى ب خۋەيە. ئەڧجا مە ژى ھەولدايە كو بەرھەمىن قى نقيسەرى مەزن و بىلايەن و دوستى پەيرەۋى زانستى و ئىكەمىن ئالا ھەلگرى سكو لارىزما عىراقى بدانىنە بەر دەستى خواندەقانىن كورد كو بىتە پالدرەك ژبۇ پىداچوون و قەكۆلېن و چىكرنا مەژىيەكى رەخنەگرى ھەلسەنگاندنەيى ل كوردستانى.

که سایه تی یا که سی تاکی عیراقی

تیرمی که سایه تی ژ په یفا پیرسونالیتی یا ئینگیزی هاتییه، ئەو ب خوه ژی ژ په یفا پیرسونایا لاتینی هاتییه وه گرتن. پیرسونایا ب راما نا دیمجامه دهیت کو هر که سه کی دیمجامه یه که هیه و رۆله کی دیارگری ل سهر ده پی شانۆ یا ژبانی دبینیت. کا چه وا بینهرین شانۆیی هه لسه نگاندنا خوشی و نه خوشی یا وی یان جوانی یا هونه ری وی دکهن، ههروه سا ژی کاریگری و نه کاریگری، هیزداری و لاوازی یا که سایه تی ژی ب دیتنا که سین دهردورا جفاکی دهیته دهستنیشان کرن. مروّف ب خوه ژی کوری دهردورا خوهیه، ب دریزاهی یا ژبی خوه، کومه کا سه ربور و تیگه و ساخهت و رهفتارین قه بوولگری وهردگری و پاشی قان تیگه و رهفتاران (کو پاشخانا که لتوری و پیکهاته یی که سایه تی یا وییه) دجفاکیدا پراکتیزه دکهت و ژبو رفیشتنین ددویف خوه دا دپاریزیت.

کتیبا د. علی وهردی (شخصیه الفرد العراقي) (*) کو لیکۆلینه کا زانستییه (ل بهر سیبه را تیگه هین جفاکاناسی یا نوو)، ل سهر دهروونی مله تی عیراقی ئەنجامدایه. کومه کا رهفتار و پرسین هه قبه ند ب که سایه تی و عورفین جفاکی یین عیراقییانقه ددانته بهر دانوستاندن. ئەف لیکۆلینه د بنه کۆکا خوه دا (ههروه کو د پیشگوئیندا خویاگری)، هندهک هزرین تایبه تین نفیسه ری بوون دهرباره ی که سایه تی یا که سی عیراقی کو ب شیوه یی سیمیناره کا رهوشه نبیری پیشکیشکر بوو. لی ژبه ر گرنگی و نایابی یا بابه تی، کره د چوارچۆفی فی کتیبه کیدا کو بکه فیه بهر دهستی هه موو خوانده قانان.

ب شیوه یه کی گشتی، ئەف کتیبه ل سهر دوو ته وهرین سهره کی هاتییه پیشکرن. د ته وهری ئیکیدا به حسی پیناسه و پیکهاته یی که سایه تی یا مروّفان ب گشتی دکهت و د ته وهری دوویدا ساخه تین که سایه تی یا که سی عیراقی خویا دکهت. ههروه سا ئیشاره تی ددهته وان فاکته رین دبنه سه ده می هه بوونا

(*) د. علی الوردی: شخصیه الفرد العراقي. بحث في نفسية الشعب العراقي على ضوء علم الاجتماع الحديث. ط ٢.

منشورات دار لیلی. لندن، ٢٠٠١.

که سایه تییہ کا دوو کہرتبوی ل دہف تاکی عیراقی و ریگہ چارہیان ژ ی بو
دبینیت.

کہ سایه تی چیه؟

تیگہ ہی کہ سایه تی دناقہہ را تیگہ ہین جفاکی و دہروونیدا ژیکجودانہ.
دہروونناس و ہکو تاکہ کی خوسہر ب خوسہیتی یا خوۓ ل مروۓ دنیرن،
لہوا دہروونناس لیکولینا وان ساخلہ تین تایبہت و خوسہرین مروۓ دکہن
کو پی ژ مروۓ کی دی دہیتہ جوداکرن. لی جفاکناس، و ہسا دبینن کو
کہ سایه تی یا مروۓ رہنگدانہ قہ و نونہ را جفاکیہ. پرانی یا جفاکناسان ل
سہر وی چہندی پیک دہین کو کہسی تاک و جفاک دوو روو بین دراۓہ کینہ.
ب قی چہندی ژ ی، ئەم د کارین بیژن کو جفاک کہ سایه تی قالبدہت و
قالین چیکری و بہرہ فکری ہنہ ژ بو چوارچوۓ کرنا کہ سایه تی یا مروۓ.
لہوا دی بینین گہلگ خہلک د ہندہک ساخلہ تین کہ سایه تی یا خودا
وہکھفن، چونکو د ہمان جفاکدا دژین. ہرچہوا بیت، ہر کہسہ کی د
جفاکیدا کہ ساتیہک ہہیہ و ئەو گوتن یا بی رمانہ دہمی دبیزن کو کہسہک
بی کہ سایه تییہ. ہمی کہ سان کہ سایه تی ہہیہ، لی جوداہی د ہیژ و
بیہیزی یا ویدایہ، نہ د ہہبوون و نہ بوونا ویدایہ.

کہ سایه تی مینا پیکہاتہیہ کی کیمیاویہ، ہندہک ساخلہ تین تایبہت ب
خوۓ ہنہ و ئەف ساخلہ تہ جودانہ ژ ساخلہ تین شہنگستہی بین پیکہاتہی
کیمیاوی. لہوا ئەم د کارین بیژن کو کہ سایه تی کومہ کا ریخستی یا ہزر و
مہیل و حہز و عہدہ تین کہسہ کی دیارکینہ کو ژ کہسہ کی دی بی ہمان
جفاک دہیتہ جوداکرن. ہندہک زانا دبیزن: کہ سایه تی پیکہاتہیہ کی لٹوک و
بہردہوامہ ژ بو راگرتنا ہہفسہنگی یا دناقہہ را حہزین سروشتی بین مروۓ و
ریسا بین سہپاندی بین جفاکیدا. ٹانکو ہہ قریکی یا ہہردوو ہیزین مروۓیہ:
ہیزا ئاژہلی یا خوہرسان و ہیزا جفاکی یا تہپہسہر کرنا فان خوہرسان.
مروۓ ب ہندہک خوہرسان ئاژہلی بین نہ قالبدای ژ دایک دبیت و ئەف
پالینہرین خوہرسان دکھنہ دبن قہید و قالین عورف و عہدہ تین جفاکیدا.
ہمی ہہولا مروۓ ئەوہ کو ہہفسہنگیہ کی بیختہ دناقہہ را حہز و پیدھی بین
خوہ بین ہہنوکیہی و عورف و بہا بین سہپاندی بین جفاکیدا. فروید دبیزت:
"کہ سایه تی ہہ قریکی یا دناقہہ را دوو ئەزاندایہ: ئەزا بلند (بہا بین ئیدیالی بین
جفاکی) و ئەزا نزم (خوہرسان و حہزین کہتواری و ئاژہلی)، ہر کہسہ کی

بکاریت هه‌فسه‌نگییه‌کی بیخته دناقبه‌را فان هه‌ردوو نه‌زاند، دئ بیته خودی که‌ساتیه‌ک هه‌فسه‌نگ و سروشتی یا قه‌بوولکری". زانا یین ئایندار ژی تیینی یا قئ هه‌فکیشی کرییه و داینه خویاکرن کو ناخی مروقی قادا هه‌فپکیه‌کا دژواره دناقبه‌را هیدایه‌تا خودئ و نه‌زعه‌یین شه‌یتانیدا، یان هه‌روه‌کو فیلسوف دبیزن دناقبه‌را وه‌حی یا مه‌ژی و پالینه‌رین دلینی‌دایه. هه‌رچه‌نده زانایین ئاینی و فیلسوفین که‌فن شیان بگه‌هنه راستی یا قئ هه‌فپکی یا نافخویی یا د ناخی مروقاند، لی نه‌شیان ب شیوه‌یه‌کی که‌توارکی و جفاکی لیکولینا که‌سایه‌تی بکه‌ن. چونکو هه‌رده‌م ب شیره‌ت و ئاراسته‌کرنین خیریفه‌دمژوول بوون و هزر د سه‌ده‌م و هوکارین د سه‌رداچوونا خه‌لکی د سه‌رداچوویدا نه‌دکرن. ب قئ چه‌ندی ژی، گه‌له‌ک ژ خه‌لکی گوهداری یا دلینی یا خوه‌دکر و خوه‌ب هزرکرنی و شروقه‌کرنین مه‌ژیفه‌زه‌حمه‌ت نه‌ددا. دبیزن جاره‌کی که‌سه‌کی هه‌چکوه‌یی کتبخانه‌یه‌کا مشتی کتیین هه‌مه‌جور دیت، ئیکسه‌ر گوئی: نه‌ز ناهه‌روکا فان هه‌می کتیبان دزانم! پوخته یا هه‌مووان نه‌وه: "نه‌ی مروق خوه‌باش بکه". ب راستی ژی گوئنا قئ که‌سی هه‌چکوه‌یی نه‌دووره ژ راستی، نه‌مازه نه‌گه‌ر نه‌م ب پیقه‌رین زانا و فیلسوفین که‌فن سه‌حکه‌ینه بابه‌تی. نه‌و نه‌شیان بگه‌هنه وی راستی کو فه‌رمانین خودئ ته‌عالا د کوکا خوه‌دا، فه‌رمان و قه‌ید و بها یین قالبدایی یین جفاکینه. نه‌جفا ئاریشه نه‌د هه‌فپکی یا دناقبه‌را دلینی و مه‌ژیدایه (هه‌روه‌کو که‌سین که‌فن بو‌دچوون)، لی ئاریشه د ژیکفه‌بوون و هه‌لوه‌شیانا سیسته‌می جفاکیدا، نه‌و سیسته‌می نه‌و دناقدا دژین یان بو‌دژین. نه‌گه‌ر جفاک ژ نه‌گه‌ری لفين و هه‌فه‌ندی یا ب جفاکین دیفه هه‌لوه‌شیا یان درزه‌ک که‌فته دیواری ئیکگرتی، دئ هیزا نمونه یین بلندین وی لاواز بیت و باوهری ژی پی لاواز دبیت. نه‌جفا سه‌ره‌رای وه‌عز و شیره‌تین به‌رده‌وام، مروق ب دویف چه‌ز و مه‌یلین خوه‌دکه‌ثیت. زیده‌باری قئ چه‌ندی ژی، زانا یین ئاینی وه‌سا هزر دکرن کو مروق یی موخه‌یه‌ره و نه‌و ب خوه‌دکاریت ئاراسته یا که‌ساتی یا خوه‌ده‌ستینشان بکه‌ت. ئانکو دکاریت ل گوره‌ی شیره‌تین وه‌رگرتی و ئیدیالین هه‌یی، که‌سایه‌تی یا خوه‌ئافاکه‌ت و هه‌می ساخه‌تین باشین ل خوه‌خرقه‌که‌ت و یین خراب ژ خوه‌دوورکه‌ت. لی نه‌دزانین کو که‌سایه‌تی ل گوره‌ی هنده‌ک بنه‌ما و ریسا یین جفاکی دبیت و گه‌شه‌دکه‌ت و ئاراسته یا وی ب پاشخانا جفاکیفه‌گریدا. هه‌روه‌سا هزر دکرن کو که‌سایه‌تی یا راسته‌ری ب پیقه‌رین لوژیکی ده‌یته‌پقان. لی ژبیر

دڪرن ڪو ئهڻ پيڦهه ره ريڙهه پيڦهه. ٺهڳهه ڪهه ڪهه ل سهه هندهه ڪورف و عهدهه و بهه يڻن ديارڪري هاتبيته پهروهدهه ڪرن، نه هيسانهه ڪوب ريڪا شيرههه و وهه زڻن روڙا ههه يڻي، ٺاراسههه يڻ تيهه زرين و عهدهه يڻن وي بگوهورين.

هزمهه ندي عهه رهب "عهه بدلرهه حمان ٺيڻن خهه لدوون" ب ٺاوايهه ڪي نيزيڪي شيوازي جفاڪناسيڻ نوو، سهه ردهه ري دگهل ساخلهه تڻن ڪهه ساتيڻ ڪريبهه. وي وهه سا هزر دڪر ڪو ستايلڻن ڪهه ساتيڻ ههه مهه جوڙن و ٺهوي ستايلهه ڪهه هي نهه ڪاريت رههه فتاريڻ ستايلهه ڪي دي بڪههه. بو نمونهه، ساخلهه تڻن ڪهه ساتي يا ڪهه سي ڪوچهر ٺهوه ڪو لههه ننگهه ڪي ويڙهه ڪ و پاريزهه ري بيهيڙان و رههه ڪهه ري ستهه و زولمي بيت، ٺهڻ ساخلهه تهه دگهل داخوازي يا زانستي و ههه دارا دگهل پيشهه سازي و هونهه ري ٺاههه دانبي نا گونجن. لههه گههه شتهه وي ٺههه نجامي ڪو زانست و داهيڻانڻن پيشهه سازي ڙ ساخلهه تڻن ملههه تڻن بندههه ست و تههه پهه سهه رهه ڪو پيڏفي ب سهه بر و ههه دار و ڪيفهه راتي ههه يهه. ٺيڻن خهه لدوون وههه سا دديت ڪو هونهه و زانست دناڻ جفاڪيڻ ههه لوهه شيابي و نهه ٺيڪگرتيدا گههه شهه دڪههه ڪو ههه مدهه مي مههه لا تاواني و بيواوهه ري و بي سنجيبيتهه (ل گورهه ي پيڦهه ريڻ سنجاتي يا وي سهه ردهه مي). وههه سا ددههه خويارڪن ڪو جفاڪي ڪوچهرهه راتيڻ ڦالايهه ڙ زانست و پيشهه سازيڻ. لي دههه مان دهمدا ڙي، ڦالايهه ڙ بي سنجي و تاوان و بيواوهه ريڻ. ههه روهه ڪو دڦيٽ بيڙتهه مهه ڪو جفاڪيڻ باڙيڙڦانبي (ٺهويڻن پالپشتي يا داهيڻهه ر و هنيربههه ندهه و زانستي دڪهن)، تاوان و بي سنجي ڙي تيڏا ههه يهه. سهه رههه ري لاوازي يا ڦان هزرڻن ڙيگوتي ڙ لايههه نسي ڦالايهه ڪيفهه، لي دههه گههه وهه ردا وهه ڪو رههه ڪرنهه ڪا مههه زنا تيهه زرينا ڪهه ڦن دههه يڻهه هڙمارتن، چونڪو وي هزرڻي رههه دڪههه ٺهوهه دبيڙيٽ مروهه ڦ موخهه يهه رهه و دشيت ل گورهه ي چههه زا خواهه، رهههه فتاريڻ باش و قههه نهه ل خواهه ڪوهه مڪههه. ٺوهه بو جارا ٺيڪيبيتهه هزمهه ندهه ڪي عهه رهب ب تيهه زرينهه ڪا ڪههه توارڪي سهه ردهه ريڻ دگهل ڪههه سايههه تي يا ڪههه سي عهه رههه بي موسلمان دڪهههه. ٺهڻ تيهه زرينهه مينا چريسڪهه ڪا روڻاهيڻ بوو ڙبو تيگههه شتههه گههه وهه ري ڪههه سايههه تي يا ڪههه سي ٽاڪ. هزمهه نديڻ سهه ردهه مي ريڻيسانسسي وههه سا هزر دڪرن ڪو ڪههه سايههه تي مينا ٺالاههه ڪي ميڪانيڪيبيتهه، چ ڦين و ٺازادي نينهه. بهه لڪو ههه ردههه ل گورهه ي ههه رچوار پيڪههه تهه يڻن لههه شي: خوين و بههه لغههه و زهراتي و رههه شاتيڻ دههه تهه ٺاراسههه ڪرن. ٺهڳهه ههه ري ٺيڪ ڙ ڦان ههه رچوار پيڪههه تههه يان دناڻ لههه شيڏا زيڏههه بيت، هينگي ڪههه سايههه تي ڙي دي ساخلهه تڻن وي پيڪههه تههه يڻ زيڏههه بووي وههه رگريت. ل گورهه ي

هزرا وان، که سایه‌تی یا زهر دینه‌یی: ساخله‌تین رکویی و بله‌ز توپه‌بوونی و قینه‌کا ب هیز هه‌یه. که سایه‌تی یا به‌لغه‌می: نه پویته‌پیکرن و خاف و خرچی ل سهر زاله. که سایه‌تی یا خویناوی: یا فه‌کری و گه‌شبین و ژ خوه باوهره (هه‌بوونا باوهریی ب خوه و یی به‌رانبه‌ر ژی). ئوو که سایه‌تی یا ره‌شبیناوی: ساخله‌تین وه‌سوه‌سی و هه‌مگینی و خوه‌فه‌ده‌ریی ل ده‌ف هه‌نه. هه‌رچه‌نده ئەف تیوره ل سهرده‌می گریکان هه‌بوو، لی تنی دیبائی نوژداریی‌دا دهاته بکار ئینان و هزرمه‌ندین سهرده‌می رینسانسی دبوارین جفاکیدا ژی بکار ئینان. لی د‌فی سهرده‌میدا بکار ناهیت، چونکو هزرمه‌ند وه‌سا هزر دکن کول سهر شه‌نگسته‌یه‌کی شاش هاتییه دانان.

ل ناقه‌راستا سه‌دی نوژدی تیورا رژینین که‌ر (الغدد الصماء) که‌فته قادی. د روخسارا خوه‌دا وه‌کو تیورا پیکهاته یین که‌قنن که‌سایه‌تی بون. لی پشتبه‌ستن ب لیکولین و تاقیکرنین زانستی یین گومانپ دکر. هه‌ر چه‌وا بیت، زانایان زیده‌رویی د کارتیکرنا رژینین که‌پدا کرن و هه‌ر ره‌فتاره‌کا ل ده‌ف مروقی هاتبا دیتن، دا بو سه‌ده‌می زیده رژینا گلانده‌کا (الغدد الصماء) فه‌گه‌رینن. بو نمونه: ئەگه‌ر که‌سه‌کی چالاک و ژیرمه‌ند و زیره‌ک دیتبان، دا بیژن کو زیده رژینه‌ک د (الغدة النخامية) دا هه‌یه. ئەگه‌ر ژنه‌کا زه‌لامینی دیتبان (کو چاقلیکرنا زه‌لامان بکه‌ت د کار و هه‌زین سیکییدا)، دا بیژن زیده رژینه‌ک د گلاند و ماده‌یی ئەدرینالیندا هه‌یه (ئەف رژینه‌که‌فته سهر هه‌ردوو گولچیسکان). ئوو ئەگه‌ر زه‌لامه‌کی هه‌رده‌م هه‌لچوویی و ئازراندی دیتبان، دا بیژن کیمه‌رژینه‌ک د رژینا ل بن رژینا په‌ریزادی (الغدة الدرقية) دا هه‌یه. وه‌سا هزر دکرن کو کیمه‌رژینی یا رژینا په‌ریزادی مروقی توشی خاف و خرچی و بیه‌یزی دکه‌ت. ئەف تیورا شروقه‌کرنا جو‌داهی یین که‌سایه‌تی ل سهر شه‌نگستی گلاندین که‌ر، ب زیده‌روییقه دهاته بکار ئینان و جهی نه‌رازیبوونا زانا یین ده‌روونجفاکی بوو. سهره‌رای وی چه‌ندی کو فاکته‌رین بایولوژی کاریگه‌رییه‌کا به‌رچاف ل سهر ئاراسته‌کرنا که‌سایه‌تی هه‌یه، لی نه فاکته‌ره‌کی ئیکانه و گومانپه‌ره. چونکو فاکته‌ری بایولوژی ژی ب هه‌مه‌ره‌نگی یا فاکته‌رین جفاکی ئاکامدار دبیت و پی ده‌ینه گهورین. ژینگه‌ و ده‌ردورا مروقی ئاکامه‌کا کاریگه‌ر ل سهر ئاراسته‌کرنا ستایلن که‌سایه‌تی و گوهارتنا ره‌فتاران هه‌یه. هه‌قبه‌ندی یا دناقه‌را فاکته‌ری بایولوژی و جفاکیدا، مینا هه‌قبه‌ندی یا ماده‌ یین خام و کارگه‌هییه (کارگه‌ه کومه‌کا به‌ره‌مه‌ین هه‌مه‌ره‌نگ ژ ماده‌ یین خام دروست دکه‌ت). ئەگه‌ر فاکته‌ری بایولوژی

مادده بین خام بن و فاکتھرین جفاکی کارگهه بیت، ئەف کارگهه دئ کۆمهکا بهرهمان ژ مادده بین خوه بین خام چیکهت. لی ساخلهت و کهسایهتی یا هر بهرهمهکی، نه ژ ئەنجامی مادده بین خام یان کاری کارگههی ب تنیه. بهلکو ئەنجامی ههردوو لایهنانه، پشتی ب کارلیککرنهکا بچووک یان مهن هاتینه تیکهه لکرن و بهرهمهکی نووتر ژ پیدایه بووی. بابهتی فاکتھرین کاریگهر و ئاکامدار ل سهر کهسایهتی یا مروقی، ده می جه و سهردهماندا جهی گرنگیدان و پویته پیکرنا زانا و فهکۆله رین کهسایهتی یا مروقی بوون. ل دهسپیکگی گرنگیه کا مهن ب فاکتھری بوماوهیی (بایولوژی) دهاته دان، هه موو بویه ر و رهفتار و بابهتین ژیان ب ئەگه رین زانستی بین رویت و بهرهمهست شروقه دکرن. لی د سهردهمین ددویدا، مل ب ملی زانستی بایولوژی، گرنگی و پویته پیکرن ب فاکتھرین ژینگه و دهردورین جفاکی ژی هاته دان و گه هشتنه وی باوهری کو کهسایهتی دهرئه نجامی کارلیککرنهکا بهردهوامه دناقهه را پالینه رین سروشتی بین مروقی و ئەو یاسا و ریسایین جفاک ل سهر دسه پینیت. لی ئەفه رامانا وی ئەو نینه کو زانا بین بوماوهیی و جفاکناس یان دهرووناس گه هشتینه راستی یا کهسایهتی یا مروقی. گه لهک ژ رهفتار و لایه نین کهسایهتی یا مروقی مژدار ماینه و چ شروقه کرنین به رهۆز و زانستی بو نه هاتینه دیتن. تیریل (۱) د کتیبای خوه یا ب ناخی (کهسایهتی یا مروقی) دا بیژیت: "د کووراتی یا ناخی مروقیدا هیزه کا سنوورپر و داهینه رهیه کو ژ بیاقین جه و سهردهمی ژی د بۆریت، لی چ شروقه کرنین زانستی بین ل گوره ی یاساین سروشتی هیشتا بو نه هاتینه دیتن. بو نموونه: ئەو رهفتارین میتافیزیکی و سنوورپرین ئەم د ژیانای که توار ی یا روژانه دا دبیین، ئەم ب هندهک ناخین مینا سحر بهندی و نفسنا موگناتیس ی و ههسته وه را شهشی و بلیمه تی و بهرهداریی ددهینه نیاسین. لی شروقه کرنا دروست یا فان دیارده و رهفتاران هیشتا فهشارتی و مژداره. بهلی هیشتا پشکه کا مهن ژ کهساتی یا مروقان فهشارتی مایه."

د. عهلی وهردی د قی لیکولینا خوه دا ددهته خویاکرن کو کهسایهتی، ساخله ته که ژ ساخله تین مروقان و ئاژهلان چ کهسایهتی نینه. ههروه سا دبیزیت کو زارۆکی ژی کهسایهتی نینه. لی سال بو سالی دگهل وهرار و گه شه کرنا وی، کهسایهتی بو پیدایه. هه رچهنده هندهک ئاژهلین مینا هه سپ و سه و مهیمونکی، هندهک ساخله تین هه بوونا کهسایهتی هه نه. لی ئەگه ر ب کووری دیراسه تکهین، دی بینین کو ئەف ساخله ته کاردانه وه بین

راهاتنینه دگهل رهوشا ههیی یا تیدا دژیت. ئەو ساخلهتین مینا ژیری و ئەختوباری و دلینی یا ل دەف هندهک ئازهلان ههیی، ژ چیکرنا مروقی ب خوهیه کو ساخلهت و رهفتارین خوه یین خواستی دهافیتته سهر ئازهلان. دکتور یوسف موراد (۲) دپیناسهکرنا که سایهتییدا دبیزیت: "رامانا کاملان ژبو که سایهتیی ههستکرنه ب ئەزی، ئەگەر مه دانا کو هندهک ئازهلان شیانی ههستکرنا ب ئەزی ههیه، دئ هه مبهری ئاستهنگهکا دی بین، ئەو ژی ئەوه کو چ جارن ئازهل نهشیت که ساتییهکا نمونهیی ب دهستقه بینیت، یان وهکو ئارمانجهکا بلند و ههژی د مهژیی خوهدا نیگار بکهت..."

ب قی چهندی ژی، نفیسه دگههته وی باوهری کو که سایهتی نه بهرهیهکا سروشتییه و مروف ب ریکا بوماوهییی ژ دایباین خوه وهرگریت، بهلکو هندهک ساخلهتین وهرگرینه دگهل ژیان که تواری یا دناف جفاکیدا پهیدا دبن و گهشه دکهن. ئەگەر جفاک نه بیت، که سایهتی ژی نا بیت. ئوو ئەگەر مروف ژ زاروکیینی دگهل ئازهلان بهیتته ب خودانکر، چ که سایهتی بو پهیدا نا بن و نهشیت ههست ب خوهییتی و ئەزا خوه بکهت. ل قیره من دقیت تبا بهکی ل سهر قی هزری راوهستم: جاری ل دهسپیک نفیسه دبیزیت کو فاکتهری بوماوهییی (هه رچهنده نه ئیکانه و ئیکلاکه ره)، لی تا رادهیهکی کیم یان زیده ئاکامکه ره. ئەجا ئەگەر زاروکهک دناف ئازهلاندا گهشه بکهت و ب شیری خه زالان ژی بهیتته ب خودانکر، ههر فاکتهری بایولوژیی ل دەف ههیه و ئەگەر بیاف بو هه لکه قیت، ب ساناهیت دئ شیت سهردهریی دگهل ساخلهتین که سایهتی یا مروقی کهت. د بابهتی ساخلهتین ئازهلاندا، ئەگەر کاردانه وه یین راهاتنا ژیان که تواری بیت، ئانکو ساخلهتین وهرگری بین جفاکی دهردور بن. د مروقاندا ژی هه مان وهرگری و کاردانه وه هه نه، لی دبیت مهژیی مروقی و شیانی وی یین راهاتن و وهرگری پیشکه فتیر بن. زیده باری قی چهندی ژی، نفیسه ب خوه ل دهسپیکا قی فهکولینی دبیزیت هه می که سان که سایهتی ههیه، لی جوداهی د هیز و بهیزی یا ویدایه، نه د هه بوون و نه بوونا ویدایه. ئەز ژی ههر ل گورهی قی تیگه هی دئ بیژم کو که ساتی یا ئازهلان ژی د هیزی و بهیزیییدایه، نه د هه بوون و نه بوونا ویدایه!؟

ههروهسا خویا بوویه کو که سایهتی، پیکهاتهیهکی ئالوزه و د شیاندایه بیته دوو که سایهتی یان پتر. گهلهک زانا یین بیافی که سایهتی ب ئەزمون و سهرور خویاکرینه کو هندهک مروف هه نه خوهدی دوو که سایهتینه، ههر

جاره کئی ل گورہی ستایله کئی که ساتی یا خوه رهفتاری دکهن. زانایه کئی
 دهر وونناس قه دگیریت کو وی ب خوه نافرته ته کا خوه دی دوو که سایه تی
 دیتیبه: ل دانانگه ها ترینی خود احافیزی ل هه قزینی خوه دکر، ئوو بی بی ناگه
 ژخوه هه بیت، ل باژیره کئی دی ب که سایه تیبه کا دی یا کچه کا نه شوو کری د
 ژیا، نه دزانی یان پی نه دحه سیا کو ئو هه مان که سه ئو وا خود احافیزی ل
 هه قزینی خوه کری. ئه گهر مه بقیت د قی دیاردا سهیر بگه هین، فره ئه م
 خوه کوورتر داهیلینه دناف کووراتی یا بنگه هی که سایه تییدا. زانا دبیژن،
 بنگه هی که سایه تیبه هه سترکنا ب ئه زئیبه یان ئو وا هنده ک دبیژنی دهر وون.
 دهر وون ژ گیانی جو دایه، هه رچه نده گه له ک نفیسهر و قه کؤله ر قان هه ردو
 ئیدیومان تی که هل دکهن. لی گیان و دهر وون ژ هه قجودانه: گیان دیارده کا
 میتافیزیکی یان بایولوژییبه و مه پیژانینین ته قاف ل سه ر نینن. لی دهر وون
 ئو هه سته یه، یا مروّف پی هه ست ب ئه زا خوه دکه ت و پی ژ که سه کئی دی
 دهیته جو دا کرن. بو دهمه کئی دریژ، هزارا پرانی یا فیلسوفان (ل سه ر
 دهر وونی)، د گه وه ری خوه دا ژ هزارا خه لکی هه چکوه هی، نه یا دوور بوو.
 هه تا فیلسوفه کئی ب نافی (هیوم) (۳) کو ب فه یله سو فی گومانی یی ناقدار
 بوو، هاتی و هزاره کا نوو دهر باره ی دهر وونی خویا کری. دیقید هیوم دبیژیت:
 دهر وون وه کو کیانه کئی خوه سه ر ب خوه قه نینه، لی سنسله کا هزر و
 سه ربور و ئه زمونانه و ئه ف سنسله یه هه سترکنا ب هه بوونا تشته کئی نه بی ل
 دهف مروّقی په یدا دکه ت. چارلز کولی (۴) دبیژیت: دهر وون خودیکا جفاکییبه،
 ئانکو دهر وونی ته رهنگفه دان و دهنگفه دانا ژینگه و دهر دؤرانه ل سه ر ته،
 کو رؤله کئی دیار کریی ژیا نا جفاکی بو ته دادن و ل گورہی قی رؤلی دانایی
 سه ره دهر یی دگه ل ته دکهن. کا چه وا د کریارا نفستنا موگناتیسیدا، که سی
 دهیته نقانندن ل بن ئیحا و ئاراسته کرنین بکه ری نقانندن رهفتاری دکه ت،
 هه روه سا مروّف ژی ل گورہی ئیحا و چوارچو قه و ئاراسته کرنین جفاکی
 دهر دؤر رهفتاری دکه ت. دهمی زاروک چاقین خوه ل دونیایی قه دکه ت،
 نقانندنکه ری وی یی مه زن ده ست ب کار دبیت (مه رهم پی جفاکی دهر دؤره).
 وی ئیحابی دهنن کو ئو فلانی کوری فلانی یه و ئه ندامی خیزانه کییبه و ب
 بنه ماله کا دیار کریفه گری دایه و فره ل گورہی بها و عورفین قی دهر دؤری
 هه بی کار و رهفتاران بکه ت. ئه قجا دهر وونی مروّقی دبیته خودیک، هه ست و
 هزر و دلینی یا دهر دؤران تیدا دهیته دیتن. ب رمانه کا دی، دهر وونی مروّقی
 رهنگدانه قه یا رهفتار و باوه ری و هزارین جفاکی دهر دؤرن. ب قی چه ندی ژی،

ئەم د كارين بېژين كو دەردۆرا ئىكەمىن، فاكتەرەكى كارىگەرئى چىكرنا كەسايەتى يا ئايىندەبىيە. مەرەم ب دەردۆرا ئىكەمىن خىزان و ھەقسوى و ھەقالىن زارۆكىنىيى و ھۆگرىن خواندنگەھىنە. ئەف دەردۆرە كەساتى يا زارۆكى دكەتە دناف قالبەكى دياركرىدا و ل گورەى قى قالبى گەشە دكەت كو گوھارتنا وئ د ئايىندەيدا نە يا ھىسانە. ئەگەر دەردۆرا ئىكەمىن، ب چاقەكى كىمبھا سەرەدەرىي دگەل زارۆكەكى قرۆم يان ساويلكە بكەت، دئ بىتە ئەگەرئى چىبوونا گرئىيەكا كوورا دەروونى و دئ دناف قالبى كەسايەتى يا ويدا گەشە كەت كو سەرەراى گوھارتنا شىوازى بەرىخۆدانىن دەردۆرا نوو ژى، نەشەيت خوە ژ قالب و خۆدىكا خوە يا دەروونى رزگار كەت.

ھندەك قەكۆلەران وەسا ھزر دكرن كو كرئىتى و قرۆمى يا زارۆكى دبىتە ئەگەرئى چىكرنا كەسايەتتیبەكا تاوانبار. د پرانى يا فىلم و چىرۆكاندا ژى، دەمى وەسفا تاوانبارەكى دكەن، ب كەسەكى كرئىت و ھەبوونا ئەندامەكى شىواندى و كىمبووى نىشا دەن. چونكو وەسا ھزر دكەن كو پىششىلبوونا وەرارا بايولۆژى، دبىتە ئەگەرئى ھەبوونا رەفتارىن ئاژەلى و ھەزا تاوانكرنى. لئ رەفتارىن تاوانكرنى، نە پشكەكن ژ پىنكەتەبىيە كەسايەتتیب، بەلكو ژ جفاكى دەردۆر دەينە وەرگرتن. ھەر ژ زارۆكىنىيى، ژ بەر كرئىتى و نە سروشتى يا وەرارا وى يا بايولۆژى، جفاك ئىحا يا تاوانكرنى و رەفتارىن نە قەبولكرى ددەتى، ھەتاكو دبىتە پشكەك ژ قالبى كەسايەتى يا وى. خۆدىكا وى يا دەروونى ژى رەنگدانەقە يا ھزر و دىتتىن جفاكى دەردۆرە. كا چەوا جفاك وى دبىنىت، ئەو ژى وەسا خوە دبىنىت. ئوو كا چەوا مرۆف دكەفتە دناف دەردۆرىن جوداجودا دا، دشىاندایە كو دناف خوەبىيى خوەدا ژى، دەروون و كەسايەتى يىن جوداجودا ھەبن. دەمى جلكەكى دياركرى دكەتە بەرخو، ل گورەى وى جلكى و ئەو كەسىن دنافا دروینىت، رەفتارى دكەت. رىسا و پىقەرئىن ھزركرنى ژى ژ تىرمىن جفاكى دەينە وەرگرتن و كرىارا ھزركرنى ل سەر شەنگستى عورف و عەدەت و بەھا يىن جفاكى دەينە ئەنجامدان. ئەقجا ئەم د كارين بېژين كو وژدانا مرۆقايەتتیب ژى چىكرى و بەرھەمى ئىحا و بەھا يىن باوەرپىكرى يىن پەرودەكرنا جفاكىنە. مشە جاران ھەقركى و شەرئىن دژوارىن مشتى توندوتىژى و كوشتن دناقبەرا گرۆپپىن ھەمەجۆرىن جفاكىدا پەيدا دبن و وژدانا ھەردوو لایەنىن ھەقرك يا تەنا و ئارامە، چونكو ھەر لایەنەك وەسا ھزر دكەت يىن بەرەقانىي ژ راستى يا باوهرى يىن جفاكى خوە دكەت. ئەقجا دئ بىنىن كو كەسەكى دلۆقان و خوشەقى دناف خەلكى خوەدا،

ل هه مبهه ر خه لکه کئ دئ یئ توند و درنده یه. ئەو ب خوه، هندهک لایه نین قه شارته د کووراته یا دهروونئ هه ر که سه کیدا هه نه کو ناکه قنه دبن کونترۆل و قالبی جفاکیفه. ئەف پشکا قه شارته یا که سایه تیئ بوویه سه ده می وئ چه ندئ کو دناف هه مان جفاکدا که سایه تی یئ هه مه جوړ و ژهه قجودا هه بن. هه موو که س ب هه قرا چیکری و په روه ده کری یئ یه ک جفاکی ئیکرتینه، لئ د کووراته یا پیکهاته یئ دهروونئ خوه دا، ژ هه قجودانه. نه دووره فا کته رین قنیتئ و بایولوژی و پیکهاته یئ شه نگسته یئ که سان، رۆله کئ دیارکری تیدا هه بیت. ئەقجا هندهک جارن، دئ بینن کو هه مان که سئ پیگیه ر ب عورف و عه ده تین جفاکیفه ل هه مبهه ری هه مان جفاکی هه لویستین توند و یاخیوونئ نیشا دده ت. دبیت ئەف دوو که رتبوونه ژ ئەگه ری وئ چه ندئ بیت کو هه ر که سه کی دوو دهروون هه نه: دهروونئ جفاکی و دهروونئ سروشته. ئانکو هه می که س ل گوره ی یاسا و ریسا و قالبین جفاکی رهفتاری دکه ن و دبن کونترۆلا بها و عورف و عه ده تین جفاکیفه خوه کونترۆل دکه ن. لئ ژلایه کئ دیفه چه ز دکه ن ل سه ر عورف و عه ده تین جفاکی یاخی ببن و چه زین کووراته یا ناخ و دهروونئ خوه یئ سروشته دهره هیکه ن. مروّف ب تبعه تی خوه نه یئ جفاکییه (هه روه کو ئەرسته ی گوّتی)، لئ د هه مان ده مدا جفاکییه و نه جفاکییه ژئ، چونکو د هه مان ده مدا رهفتارین پیگیه ری و یاخیوونئ ژئ هه نه.

ب شیوه یه کئ گشته، ساخله تین سه ره کی یئ که سایه تی یا مروّفان (ب دهروون و مه ژئ و وژدان و دیتن و رهفتارین خوه قه)، به ره مه می چیکرنا جفاکی دهردوره (ئو جفاکی ئو تیدا دبیت و مه زن دبیت). ب قئ چه ندئ ژئ، ئەم د کارین بیژن کو که سایه تی میناکه کئ بچوو کریئ جفاکییه. لئ سه ره رای قئ چه ندئ ژئ، هندهک ساخله تین قه شارته یئ تاییه ت ب پیکهاته یا بایولوژی و قنیتیه هه نه و که سایه تی یئ هه مه جوړین جفاکی پی دهینه ده ستنیشان کرن و ژیکجودا کرن.

ساخله تین که سایه تی یا جفاکی عیراقی

جفاکی عیراقی، وهکو هه موو جفاکین دی بین جیهانی، هندهک ساخله تین تایبته هه نه کو پی دهیته جودا کرن و کار دکه نه سه ر هفتارین که سین تاک د جفاکیدا. لینگه ریان ل ساخله تین که سایه تی د جفاکی عیراقیدا، کاره کی نه هیسانه و نه فالایه ژ شاشی یین زانستی یین لیکولاندنی. هه تاکو فه کوله رهک بکاریت لیکولینی ل سه ر جفاکه کی دیارگری بکه ت، فه ره ل ده سپینکی لینگه ریانا ساخله تین جفاکی بکه ت و هه می شاشی و لهنگی یین هه بی ده ستینشان بکه ت. پاشی پلانین راستفه کرن و پیشفه برنا جفاکی بدانیت کو ژ یانه کا نوو یا سه رده مانه و هه فگونجایی دگه ل له حزه یا دیرۆکی یا جفاکی به رپا بکه ت.

د. عه لی وه ردی، د قی کتیبیدا و د پرانی یا کتیب و گوتارین خوه یین به لافکریدا، داکوکی ل سه ر دووانیزما که سایه تی یا که سی عیراقی دکه ت. هه رچه نده دووانیزما که سایه تی د پرانی یا جفاکین دونیاییدا هه یه، لی ل ده ف عیراقییان (هه روه کو نفیسه ر دبیزیت) یا چوویه دنا ف کووراتی یا هه ست و ده روونین خه لکیدا و ب ئاشکرای دهیته دیتن. ب شیوه یه کی گشتی، وه سا خویا دکه ت کو که سین تاکین جفاکی عیراقی، نه گه له ک پیگیرن ب ئایینیفه. د هه مان ده مدا ژی، هه تا سه ر هه ستی ب مه سه ب و ریبارین ئایینیفه دگریداینه. جارنا بی ئوله کی مولحد و زه ندیقه و جار ژی ب هه شکباوه ری به ره فانیی ژ ئایینی خوه دکه ت. فه کولینان وه سا خویا کرییه کو ئه ف ره فتاره نه نیفاق و دوو روویاتییه، لی ژ ئه گه ری هه بوونا دوو که سایه تی یان دووانیزما (دووکه رتبوونا) که سایه تی پهیدا دبیت. ده می ره فتارین جه مه سه ره کی که سایه تی یا خوه ئه نجامدده ت، جه مه سه ری دی ژبیر دکه ت و وه سا هزر دکه ت کو نه دوو رووییه و یی ره فتاره کا راسته قینه یا باوه ردار ئه نجامدده ت. ژبو شوو فقه کرن و خویا کرنا قی دووانیزما هه بی، نفیسه ر ره فتارا جفاکی ئه میزیکي دکه ته نمونه و دبیزیت کو ب دریزاهی یا مانا وی ل وه لاتی ئه میزیکا، چ جارن نه بهیست کو که سه ک خه لکی ژبو ئه قینی و پاراستنا وه لاتی هان بده ت. ئه و ئه قینی یا وه لاتی د گوتنن خوه دا ژبیر دکه ن، لی د کریارین خوه دا ئه نجامدده ن. سه ره رای وی چه ندی کو هه فوه لاتی ئه میزیکي ماف هه یه پشکداریی د ته جنیدا سه پانیدیدا نه که ت، لی ب ره فتاره هه می خزمه تا وه لاتی خوه دکه ن و که سه ک چ منه تا ل که سه کی دی ناکه ت کو یی خزمه تا وه لاتی خوه دکه ت. هه ر ئیک بو خوه خزمه تا

وهلاتى دكەت. ئەو ب قى عورفى ھەلبژارتىيى ھەيى سەرەدەرىي دگەل خزمەتكىرنا وهلاتى دكەن و پىدقى ب ھندى ناكەت كو كەسەك ب شىرەتان بىرا وان بىنىت.

ھندەك شىرۆقەكارىن دەروونى ددەنە خوياكىرن كو ئەو كەسى داكۆكىن ل سەر بابەتەكى دكەت، د راستى و ناخى خويى كوردباو ھەرىيەكا ب ھىز ب وى بابەتى نىنە. ئەوى خويپەرست ھەردەم بەھسى باربەرى و كرىارىن خەلكى دى دكەت. ئەوى كىم سامان، د ھەمى بياقاندبا ھەسى سامانى خوي دكەت. ئەوى ھەستبا خويكىمدىتنى ل دەف ھەيى، خوي مەزن دكەت و رەفتارىن خويابىبوونى ل ھەمبەر خەلكى دى ئەنجامدەت. ئەوى ھەسوود، خوي ب دلوقانى و ئەقىنى يا خەلكى ددەتە نىاسىن و رەخنى ل ھەسوودى يا خەلكى دى دگرىت... ھتد. تەپەسەر كىرن و قەشارتتا ھندەك پالىنەرىن دەروونى يىن ھەيى و ئەنجامدانا رەفتارىن بەرۆقاژى ل ھەمبەر جفاكى، د پىرانى يا جاراندبا مرقوى بەر ب دووانىزم يان دووكەرتبوونا كەسايەتقىقە دبەت. سەلامە مووسا د كىتبا خوي يا ب ناقى (مەژىيى من و مەژىيى تە) دا دبىژىت: "ھەلگرتن و تەپەسەر كىرنا ھەز و شەھووتىن نە قەبوولكرى يىن مرقوى دجفاكىدا، بەرى وان ددەتە ھندى كو كەسايەتى يا خوي يا سىروشتى و بەرنىاس دناف خەلكىدا ژبىر بكەن و ب شىوازەكى دى يان د بياقەكى دىدا دەربىرن. ئەقجا دكەقىتە بەرانبەرى دووكەرتبوونا كەسايەتىيى." ئەگەر مە بقىت ئەم ل سەدەم و شەنگستەيى قى دووكەرتبوونى بگەرىيىن. فەرە ژ لايەنن شەھىستانى و جفاكى و دەروونىقە دىراسەت بكەين، بەلكو ھندەك قولچكىن تارى يىن كەسايەتى يا دووانىزمى پى روھن بىن.

۱. لايەن شەھىستانى

ب شىوھەكى گىشتى، عىراق ژ ھەر وهلاتەكى دى پىتر، دناقبەرا باژىرقانى و كوچەرانتىيدا دژىت. دكەقتە دناقبەرا دوو روباراندا و عەردەكى بەرفرەھ ژبو كىشتوكالىي ھەيە. د ھەمان دەمدا ژى، دكەفتە بەر لىقا بىبانى و بىبان جھى جفاكىن كوچەران و شەركەرانە. ھەرچەندە گەلەك وهلات ل بەر لىقا بىبانان دژىن. لى بىبانبا رەخ عىراقىقە، ب درىژاھى يا كۆمەكا سەدە يىن ل پەي ھەف بى ئاف و ھىك بوو. د سەردەمىن كەقندا، ئەف بىبانە يا مشت باران و ئاف و شىنكاتى بوو. خەلكەكى زور لى د ژىا و كارى كىشتوكالىي دكر. لى پىشتى چاخى جەمەدىنىيى چوارى و ژ ئەگەرى ھندەك فاكتەرىن

جیولۆژی، ب شیوهیهکی بهرهبهرهیی باران ژ فی دهقهری هاته برین و بو بیابانهکا هسکا بی ئاف. ئەقجا خەلک مشهختی وهلاتین دەرډور بوون. ژ لایهنی دیرۆکیفه (ههروهکو گهلهک دیرۆکفان دبیزن)، نهډوره عیراق لاندکا دهسپیکا شههرستانی بیت و ژ ههریمین دهسپیکی بیت کو دهولهت یان دهولهتین باژیرۆکان لی پهیدا بووین. ژبو ب دهسته ئینانا کۆز و چهروانین پهزی یان زهفی بین کشتوکالین، ئەف دهولهتین ههیی ژی ژ لای کۆچهرین بیابانیفه دهاتنه گرتن و کونترۆلکرن. ئەقجا ههر ژ دهسپیکی عیراق ههمبهری دوو تهخین ههقرک ببوو: تهخا زالدهستا سههرکهفتی و تهخا بندهستا کارکه. ئەف راستیه بهری مه ددهته ئەنجامهکی جفاکی مهزن کو ههر ژ دهسپیکی دوو کهلتۆرین ههقرک د عیراقیدا ههبووینه: کهلتۆری کۆچهرین شههرکه و کهلتۆری باژیرفانی بین کارکه و جوتیار. ئوو فی ههقرکی یا شههرستانی، ئاکامهکا مهزن کره سههر کهسایهتی یا تاکی عیراقی و نهچار کر کو فیری دوو سیستهمین بها بین جفاکی بیت: سیستهمهک داکۆکی ل سههر هیز و میرخاسی و شهرفانی و شههنازی و زالبوونی دکهت. سیستهمی دی ژ داکۆکی ل سههر کارکرنی و قهبوولکرنی و خوه تهسلیمکرنی و گازندهکرنی دکهت. کهسایهتی یا خهلکی ههچکوههیی ژی (ههر وهکو مه گۆتی)، رهنگدانهفه یا رهفتار و بها بین جفاکییه. لهوا دی بینین خهلک چاقلیکرنا ههردوو سیستهمان دکهت و بهرژهنگین کۆچهری زالدهست و جوتیاری بندهست ل سههر رهفتارین رۆژانه بین خهلکی جفاکی خویا دبن. جار باوهری ب زالدهستی ههیه و شههنازی ب هیز و سههرکهفتن خوه دبهت، جار ژی گازندهیان ژ بهدبهختی یا خوه و زولم و ستهما خهلکی دکهت. د سترانگۆتیندا دکهته گری و د ئاخفتنا خوه یا رۆژانهدا خهبهرا دبیزیت. ئانکو ددهمی سترانگۆتیندا ههست ب ئیشان و دهردهسهری دکهت، لی ههردهمی بیافهکی هیزشکرنی بو ههلهکهفیت دی مینا پلنگان نریت و ب کهربقهبوون دی خهبهران دبیزیت. ئەقجا ئەم د کارین دبیزن کو تاکی عیراقی رهفتارا مازۆکی و لاوازی ل ههمبهر کهسهکی یان گرۆپهکی ژخوه ب هیزتر دکهت. لی ل ههمبهری کهسین ژخوه لاوازتر، رهفتارا سادی یا کهسهکی توند و ستهمکار ئەنجامدهت.

فی دووانیزما کهسایهتین، ل سهردهمی چیبوونا دهولهتا ئومهوی(ه) سههرههلا بوو. خهلک دنابقهرا دادپهروهی یا ئیمام عهلی و دونیاداری یا معاویه یی کوری ئەبو سفیانی کهفتبوونه دناق دوو ههلوپستین ههقدژدا. ژ

لایه‌کیفه دلّی وان دگهل عه‌لی بوو کو پاریزه‌ری ئیسلامی و ریبازا پیغه‌مبه‌ری خودنیه. ژلایه‌کی دیقه، شمشیرین وان دگهل معاویه‌ی بوون کو ژیانا وان یا که‌تواری دپاراست. پاشی د سهرده‌می زیرینی دهوله‌تا عه‌باسیدا(٦)، ئەف دووانیزما که‌سایه‌تی ب شیوه‌یه‌کی به‌رچاڤ گه‌شه‌کر و بوو پشکه‌ک ژ که‌سایه‌تی یا جفاکی یا خه‌لکی عیراقتی. ل وی سهرده‌می به‌غدا پایته‌ختی ئیمپراتوری یا ئیسلامی بوو. د وی سهرده‌میدا، هه‌می زانست و فیلسوفی یا ئیسلامی و وه‌رگیرانا به‌ره‌مین هزری و لوژیکا یونانی وه‌رار دکرن و پیش دکه‌فتن. پرانی یا ئەوین ب کریارا نفیسین و وه‌رگیرانی رادبوون ژ خه‌لکی هه‌ژار و ته‌په‌سه‌ر بوون. ئەفه‌ژی وی رامانی دده‌ت کو شیوازی هزرکرنا وی سهرده‌می (دگه‌وه‌ری خوه‌دا)، ب هزرین ئیدیالی یین مشت زاهدی و ته‌سلیمبوونا ب قه‌ده‌ری د بویاغری بوون. لی کریارین وی سهرده‌می ل به‌ر سیبه‌را بها یین زالده‌ستی و ده‌ست ب سهرداگرتن و خوه‌ه‌ژیتر دیتنی ده‌اتنه ئەنجامدان. ئانکو هه‌ر تاکه‌ک دناڤ دوو جیهانین هه‌ڤدژدا دژیا: جیهانا هزرکرنین ئیدیالی و جیهانا کریارین که‌تواری. زیده‌باری قی چه‌ندی ژی، جفاکی عیراقتی د سهرده‌می زیرینی ئیسلامیدا په‌ناگه‌ه و وارگه‌هی گه‌له‌ک زانا و فیلسوفان بوو، مینا گروپین موعته‌زیله‌یان و موته‌سه‌وفان و ئیمامین ئایینی و سه‌حابی یین پیغه‌مبه‌ری خودی (س). قان هزره‌ندی ئایینی، ستایلی ئیدیالیزی و سنجی هه‌ژی و پایه‌به‌رز د مه‌ژی خه‌لکیدا دچاند. ئەڤجا خه‌لک فیر ببوو کول گوره‌ی هزرین نمونه‌یی و سنجی هه‌ژی یی ئیسلامی هزر که‌ت. لی قان هزران چ ژ کریار و ره‌فتارین جفاکی نه‌ دگوه‌ارتن. له‌وا که‌سه‌ی عیراقتی توشی هه‌بوونا دوو که‌سایه‌تی یین هه‌ڤدژ بوو: یه‌ک ژبو هزرکرنی و یه‌ک ژبو کار و کریارین روژانه. ئوو هه‌ردوو زات (یان که‌سایه‌تی) گه‌له‌ک ژیکدوور بوون.

د ژیانا خوه‌ یا که‌تواریدا، تاکی عیراقتی (مینا تاکی هه‌ر جفاکه‌کی دی یی قی جیهانا به‌رفره‌هه)، ب دویف خویشی و ده‌سته‌لاتی و ناقداری و ده‌مانکرنا ژیانا خوه‌ڤه‌ بوو. لی د هزرکرنا خوه‌ یا نمونه‌بییدا یی جودا بوو. وی هزر د هنده‌ک بنه‌ما یین نمونه‌یی یین نه‌هینه‌ ب جه‌ ئیناندا دکر (کو ئەو ب خوه‌ نه‌شیت ب جه‌ بینیت). لی ره‌فتارین وی د به‌ره‌ۆز بوون و دگهل جفاکی که‌تواری د گونجایی بوون. وه‌سا دیاره‌ کو هه‌ر باژیره‌ک یان هه‌ر جفاکه‌کی گه‌له‌ک ئولپه‌رست و ئاییندار لی هه‌بن، دووکه‌رتیونا که‌سایه‌تی ژی دی تیدا پتر بیت. چونکو مروّف نه‌چاره‌ کو د هه‌مان ده‌مدا بیته‌ که‌سه‌کی ئایینی و

کهسهکئی دونیایی ژی. زانایی ئایینی بنهما و شیرهتین ئایینی ب ئاخفتنی بهلاقه دکهت و کرئی یا قی کارئی فیرکرن و هشیارکرنی ژ هندهک کهسین دوور ژ وان بنهمایان وهردگریت. ب قی چهندی ژی، نهچاره کو چاقین خوه ل رهفتارین دهستهلاتاران بنقینیت و داکوکی ل سهر رهفتارین بی دهستهلاتان بکته. ئەف چهنده دبیته ئەگهری ئیجراکنا وی ب خوه و گوهدارین وی ژی.

د سهردهمی ئیمپراتوری یا ئوسمانلیدا، دهستهلاتا مه‌رکه‌زی گه‌له‌ک ئاگه ژ باژیر و ده‌قه‌رین عیراقی نه‌بوو، نه‌مازه د چاخین داویندا. تنی داکوکی ل سهر وهرگرتنا باج و خه‌راجا هه‌ریمان دکر. له‌وا باژیر و ده‌قه‌رین دووری دهستهلاتا بنگه‌هین، ل گوره‌ی سیسته‌م و عورفین عه‌شیره‌تی ژيانا خوه ری‌ک دئ‌یخست. ب قی چهندی ژی، یاسا یا عورف و عه‌ده‌تین عه‌شیره‌تی ب کارئی یاسا یا ده‌وله‌تی رادبوو. لی دده‌مین پیدئیدا و ژبو کارین هه‌قبه‌ند ب ئەمن و ئاساییش و ئابوری یا ده‌وله‌تیقه، یاسا یا ده‌وله‌تی رولی خوه‌یی کاریگه‌ر ددیت و دهستهلاتا عه‌شیره‌تی دئ‌یخسته د بن گه‌فیقه. ئەفه ژی ببوو ئەگه‌ری هندی کو که‌سی تاک د هه‌مان ده‌مدا پابه‌ندی هه‌ردوو یاسا بین عه‌شیره‌تی و ده‌وله‌تی ببیت. د جفاکین هه‌می جیهانیدا، یه‌ک یاسا یا سه‌روه‌ر هه‌یه. تنی د جفاکی عیراقیدا دوو یاسا هه‌نه و خه‌لک پیگیری ب هه‌ردوو یاسایان دکته: یاسا یا عه‌شیره‌تی و یاسا یا ده‌وله‌تی. ژیکدوو بوون یان هه‌قدژی یا فان هه‌ردوو یاسایان دگه‌له‌ک بیاقین جبه‌جیکرنیدا، خه‌لکی پابه‌ند ژی ئیخستیه دناف بازنه‌یی هه‌قدژی و دوو روویاتی یا کار و ره‌فتاراندا.

۲. لایه‌نی جفاکی

هه‌روه‌کو مه‌ گۆتی، ده‌ردۆرا ئیکه‌مین رۆله‌کی گرنگ د ده‌ست‌نیشان کرن و ئاراسه‌کرنا که‌سایه‌تییدا دبینیت. ده‌ردۆرا ئیکه‌مین، ئەو ئامانه‌یی که‌سایه‌تی تییدا دبه‌وژیت و قالبی داویی بو ده‌ست‌نیشان دکته. نفیسه‌ر وه‌سا دده‌ته خویاکرن کو دیارده‌یه‌کا سه‌یر ل ده‌ف ده‌ردۆرا ئیکه‌مین هه‌یه، ئەو ژی په‌رتبوونا ستایی ژيانا خیزانیه. خیزان ژ دایکی و بابی و زارۆکان پیک ده‌یت، هه‌ر ئەله‌میتته‌کی قی پیکه‌اته‌ی، ستایله‌کی جودا و تایبه‌ت ب ژيانا خو‌فه وهرگرتیه: بیاقی دایکی د مالا وئفه‌یه و ژی ده‌رناکه‌فیت، ده‌می زارۆک ژ خواندنی ته‌قاف دبن، ل کولانی یارییان دکهن. باب ژی دده‌می به‌تالی یا خوه‌دا دچنه‌ چایخانی. چایخانه ل سه‌رانسه‌ری وه‌لاتی هه‌نه، هه‌ر ژ

بچووکتريں گوند هه تا مه زنترين باژير، هه ميا چااخانا لي هه نه. نه دووره
 نه گهري دياردا هه بوونا چااخانا ژبه ر قان هه ردوو سه ده مان بيت: يئ ئيكي:
 حيجابا ژني و مانا وي دمالقه. سه ده مي دووي نه وه كو زه لام ژخوه ناگريت
 ل دهف ژني دمالقه بمينيت داکو ب سه رژنکيني نه هيتته وه سفکرن. قان عورف
 و عه ده تان، به ري زه لامی دايه وي باوه ريي كو ژن کيمبهاتره و هه روه سا
 (کيمدين و کيم ئاقله!) ژي. نه دووره نه ف به ريخودانا نيگه تيف بو ژني ژ
 به رمايکين که لتوري کوچه راتيي بيت، چونکو د کوچه راتييدا کاري زه لامی
 شه و به رخودان و پاراستنه. لي کاري ژني دناف ماليدا سفکتر و ئاسانتره.
 نه فجا دوو ستايلين رهفتاران دخيزانيدا پهيدا دبن، رهفتارين ژنا بنده ستا
 دمالقه و رهفتارا زه لامی سه ميان و زالده ست و سه ربه ردايي ژ ده رقه. ب قي
 چه ندئ ژي، هه ر خيزانه کي بها و عورفين تايهت ب خو ف هه نه و ژن و مير
 (ب ئاگه يان بيئاگه ه)، چاقلئکرنا بها يين تايه ته مندي يين هه ف دکهن. ژن
 چاقلئکرنا هنده ک رهفتارين زه لامی دکهن و زه لام ژي چاقلئکرنا هنده ک
 رهفتارين ژنان دکهن. د نه جامدا، هه ر ئيکي دوو ستايلين رهفتارکرنئ و دوو
 جوړين بها يين جفاکي بو پهيدا دبن کو دبنه ريخوشکه رين سه ره کي يين
 دووانيزما که سايه تيي. زيده باري قي چه ندئ، نه ف ژيگه قه تيان و ژ
 هه فدووربوونا ژن و ميران دبيته سه ده مي په يدا بوونا نه شازي يين سيکسي
 ژي. نه له مينتي سيي ژ ده ردورا ئيکه مين، زاروکه. زاروک پراني يا ده مين
 خوه دگه ل هه فژي يين خوه ل سه ر جادده و کولانان دبورينيت. هنده ک
 قه کوله رين نه ميريکي خويا کرييه کو گروپين تاوانئ ژ نه گه ري نه پويته دان و
 سه خبيري يا زاروکان پهيدا دبن. نفيسه ر دبيژيت: د جفاکي مه دا، خانبيان ب
 ستايله کي دروست دکهن کو جهي حيجاب و سترکرنئ بيت، ئانکو ته ننگن و
 بي به خچه و داروبارن. نه فجا زاروک ژبو ياريکرنئ و ده ميوراندين،
 ده رده کنه کولانان. نه دووره دايک زاروکی خوه هان بدهت کو بچيته ژده رقه،
 دا پيچه کي به ري بيهنا وي به ردهت و بکارت کارين خوه يين نافمالي ب
 سه روه به رکه ت. نه فجا دي گروپين هه فکار پيک هينن و دي چاقلئکرنا بها يين
 جفاکي يين مه زنان کهن کو داکو کي ل سه ر هيژي و کونترولکرنا هوگرين
 خوه دکهن. ب قي چه ندئ ژي، دي ده مارگيرييه کا ده قه روکي بو زاروکی
 پهيدا بيت، ده مي مه زنييدا دبيته ده مارگيري يا عه شيره تي و مه سه بين
 ئاييني. ژ لايه کي ديغه ژي، وه کو ديسپلينه کا باو د جفاکي عيراقيدا، مه زن
 زارو کين خوه ل سه ر ريژگرتن مه زنان و چريسه تي و رهفتارکرنا که سين

پینگه‌هشتی په‌روه‌ده دکه‌ن. ئه‌فجا زاروک دئ نه‌چار بیت بکه‌فته به‌رانبه‌ری دوو ره‌فتاران: یا ئیکئی ل همبه‌ری خه‌لکی ژ خوه مه‌زنتر ئه‌نجامده‌ت و یا دووی ژی دگه‌ل هه‌قال و هوگرین خوه بین کولانی ئه‌نجامده‌ت. ده‌می دگه‌ل بابی خوه دچیته ب گوندیقه یان دچیته چایخانی، دئ گوهدار و ژیر و پیگیر بیت. لی هه‌رده‌می زقریقه نا‌ف هه‌قالین خوه، دئ وی دیمجامه‌یی ژبو رازیکرنا بابی خوه هه‌لگرتی ئیخیت و دئ فه‌گه‌ریته‌فه سه‌ر راستی یا که‌ساتی یا خوه. ئه‌فجا ده‌می مه‌زن دبیت، یی فیره کو وی بیژیت یا نه‌شیت بکه‌ت و وان شیره‌تان ل خه‌لکی بکه‌ت بین ئه‌و ب خوه نه‌شیت ب جه بینیت. دبیت مه‌زنترین ره‌خنه‌گر بیت و شاشی بین خه‌لکی ب توندی خویاکه‌ت. لی چ جارن هزرئ د شاشی بین خوه‌دا ناکه‌ت. ئوو ژ ئه‌نجامی قئ هه‌میی ژئ، دئ که‌ساتیه‌کا دووکه‌رتبویی بو په‌یدا بیت.

۳. لایه‌نی دهررونی

دکه‌تواریدا، هه‌ردوو لایه‌نین جفاکی و دهررونی پیکفه‌گریدا‌یینه و ئاکامین ئالوگور ل سه‌ر هه‌ف دکه‌ن. هه‌ر دیارده‌کا جفاکی، لایه‌نه‌کی دهررونی تیدا هه‌یه و هه‌ر دیارده‌کا دهررونی ژئ، لایه‌نی خوه یی جفاکی هه‌یه. زانایین شروقه‌کاری یا دهررونی، وه‌سا هزر دکه‌ن کو حاله‌تین دهررونی یین نه‌رازیبونا هنده‌ک که‌سان ژ ئه‌گه‌ری وی چه‌ندییه کو میناکه‌کی هه‌ژیی بلند ژبو خوه‌ییی خوه ره‌سم دکه‌ن و ل وی هزرینه کو هه‌ر پله‌یه‌کا بگه‌نی یان گه‌هشتینی، کیمتره ژ پله‌یا هه‌ژیتی یا وی. ئه‌فجا دئ هه‌رده‌م یی ب گلی و گازنده بیت. د پرانی یا جاراند، ئه‌و ب خوه پیگیری ب وان بها و نمونه بین بو خوه چیکری ناکه‌ت. ئه‌فجا هه‌رده‌م دئ بانگه‌وازی و ئاخفتن وی ژ ره‌فتار و کریارین وی بین که‌تواری دجودا بن و دئ دوو که‌ساتی بین هه‌قدژ دناخی ویدا گه‌شه که‌ن. ئیک ژبو شیره‌تکر و ئاخفتن، یا دی ژبو کریار و ره‌فتارین خوه یین که‌سوکی بکار دئینیت. هنده‌ک شروقه‌کار، ستایی دیسپلین و شیوازین سه‌ره‌ده‌ری یا زاروکیینی دکه‌نه سه‌ده‌می قئ جوړئ که‌ساتی یا هه‌قدژ. دایباب زاروکیین خوه ل سه‌ر کاملانی یا سنج و ره‌وشت و ره‌فتارین قه‌بوولگری په‌روه‌ده دکه‌ن کو هه‌رده‌م پیشبینی یا کاملانی ژ زاروکیین خوه دکه‌ن. لی ژبیر دکه‌ن کو کاملانی تنی سیفه‌ته‌کی خودئ ته‌عالیه و که‌سه‌ک نه‌شیت بگه‌ته کاملانی. زیده‌باری قئ چه‌ندی ژئ، زاروکی دداننه به‌ر خواندنا قورئانی ل مزگه‌فتان.

مه لایئ مزگهفتی ژی، ب توندی سه ره ده ریئ دگهل زاروکی دکهت و هه ردهم ترس و قه جغانندی ددلی واند دچینیت. چهند زاروکی یئ گوهدارتر و پیگیرتر بیت ب خواندنا دهرسین خوڤه، ب ژیرمندی و ریژگرتن و په سندانئ دهیته وهسفرکن. لی ئه گهر ژ دهوس و دهرسا مه لای دهرکه قیت، دی هیته سزادان و پاشی هه می که لا دلی خوه دگهل هه قالان دادرئیت. ئه قجا دی دوو رهفتارین هه قڈژ ل دهف گه شه کهن. یهک د حه زره تا مه لایدا و ئهوا دی دگهل هه قالان. ئه ف هه ردهو رهفتارین هه قڈژ، دی زاروکی به ردهف دره و کرنی و نیفاقی و مه لاقیئنه بهن کو د ئه نجامدا دی به ردهف که سایه تییه کا دوو که رتبوویفه چیت.

دوو فاکته رین په روه رده یی ئاکامه کا نیگه تیف دکه نه سهر که سایه تی یا زاروکی و بهر ب دووانیزمیفه دهن. فاکته ری ئیکئ: چوارچوڤه کرنا ئازادی یا زاروکییه و هه ولدانا دایابانه کو زاروکیئ خوه ل سهر که لتور و باوه ری بین خوه مه زن بکهن. لی زاروکی کوری سه رده مه کی دییه و دی تیغه لی و هه قری بین دناقبه را رفیشتاندا په یدا بن. ئه ف هه قری بین دناق سیسته م و دیسپلینین په روه رده ییدا هه یی، زاروکی بهر ب دووانیزما که سایه تییه دهن. فاکته ری دووی: قه دهر کرنا نیر و میانه. ده می زاروکی دبیته سنیله، ژ توخمی بهر انبه ر (ته مامکه ر) قه دهر دکهن. ئه ف قه دهر کرنه ب ناقی پاراستنا سنجی و قه بولکرنا جفاکی، ئاراسته یه کی عورف و عده ت و بها یئ پیکه اته یی که سایه تییه وهر دگریت. ب قی چهن دی ژی، سنیله ب نه چاریفه حه زین خوه بین سیکسی و دلینیی ته په سه ر دکهن و وه سا خویا دکهن کو حه ز ژ ژن و سیکسی ناکهن. لی ئه ف حه زین هه، ب ئاوایه کی دی یئ نه شاز (چ سیکس بیت یان رهفتاره کا جفاکی بیت) دهینه دهر براندن. فروید و شوپدارین وی دبیزن: ئه گهر مروڤ ب توندی حه ز ژ تشته کی بکه ت و قی حه زئ ژ جفاکی قه شیریت و د مه ژیی خو هیئ قه شار تیدا ته په سه رکه ت، ژبو دهر یژکرنا قی حه ز ته په سه رگری، دی په نایی به ته بهر ئاژاوه ییی و ره خنه گرتنی و دژاتی یا هه مان تشتی ئه و حه ز ژئ دکه ت. ئوو ئه وی ره خنه کا توند ل تشته کی دگریت، ب ئاوایه کی خو نه ویستی دهر برینی ژ حه زه کا هه لگرتی و چه پاندی دکه ت. مشه جار ان دی بینین که سه ک ب توندی گلی و گازنده یان ژ رهفتاره کی دکه ت و ب توندی ره خنی لی دگریت. لی ئه گهر ئه م ب هووری ب چینه دناق شوڤه کاری یا دهر وونی ویدا، دی بینین کو ب هه مان توندیی حه ز ژ وی رهفتاری دکه ت، لی نه شیت بگه هتی. ب قی چهن دی ژی، دی بینین

که سهک ب توندی گازندان ژ خه لکی دکهت و ژبیر دکهت کو ئەو ب خوه ژى ئیکه ژ وی خه لکی. یان فه رمانبه رین حکومه تی ب توندی گلی و گازنده یان ژ حکومه تی دکهن (ب نه مازه یی د سه رده می نهۆ یی عیراقی و کوردستانی) دا، لی ژبیر دکهن کو ئەو ب خوه ژى پشکدارن د ههر شاشییه کا هه بییدا.

گه له ک فه کۆله ر ل سه ر وی چه ندی پیکهاتینه کو گرنگترین هه ز و پالینه رین مروۆی سیته: پالینه ری ژیانی، پالینه ری شه هوه تا سیکی و پالینه ری هیزی و نافداریی. ئەف هه رسی هه ز و پالینه رین گرنگ و سروشتی، ل ده ف که سی عیراقی د چه پاندى و ته په سه رکریه. پالینه ری ژیانی، ژ ئەگه ری سنسلا شه ر و کوشتن و برس و کولبی هاتییه ته په سه رکرن. پالینه ری سیکی، ژ ئەگه ری حیجا با ژنی و سزایین توندین سه رده ریکرنا دگه ل که سا می هاتییه ته په سه رکرن. پالینه ری هیزی و نافداریی ژى، ژ ئەگه ری زولم و سته ما دهسته لاتداران و سنسلا دیکتاتورین په یاپه ی هاتییه ته په سه رکرن. ئەفجا رهفتارین دره وکرنی و خه به رگۆتنی و توندوتیژی و قوتانی، دنا ف پرانی یا ته خین جفاکیدا هه نه. ده می که سهک ئیکى دی، یان زارۆکی خوه، یان ژى ژنا خوه دقوتیت، مه رهما وی یا سه ره کی د خوه یی قوتانیدایه، نه د پاشقه برنا وی که سی قوتاییدایه. چونکو ب قی ریکا هیسان و به رده ست ده برینى ژ هه رسی هه زین خوه یین ته په سه رکری دکهت. خاله کا دی یا گرنگ د لایه نی ده روونی قی با به تیدا هه یه، ئەو ژى زمانه. ئەو جوداهى یا به رفره ها دناقه را زمانى په تی و زمانى کولانکیدا، به ری خه لکی دایه دوو ستایلین هزرکرنی و دئه نجامدا به ر ب دوو ستایلین رهفتارانقه هاتییه هاژۆتن. ئەو ب خوه، زمانى ئاکامه کا زور ل سه ر هزرکرنی هه یه و هنده ک هه نه دبیزن کو ئاخفتن و هزرکرن ئیک با به ته و هه مان کریاره. زانایان تاقیکر نه ک ل سه ر گه وری یا مروۆی کر و وه سا خویا کر کو ده می هزرکرنیدا په تین دهنگی هه روه کو ده می ئاخفتنیدا دلقلن. ئەفه ژى وی چه ندی دپه ژرنیت کو هه فه بندییه کا موکم دناقه را ئاخفتن و هزرکرنیدا هه یه، هه روه کو هزرکرن زمانه کی لال و بیده نگ بیت. لی دراستی یا که تواریدا ئەم وه سا فیرووینه کو ب دوو زمانان هه فه بندی و سه ره ده ری یین خوه یین روژانه ب ریقه به یین. زمانى گشتی خه لکی و زمانى په تی گۆتار خواندن و شیره تکرنی و په سندانى. ئەفه ژى وی چه ندی دگه هینیت هه روه کو ئەم ب دوو ستایلین جودا جودا هزر دکه یین. زمانى په تی، زمانى بورجین بلند و دیوانین میرا و ریسا و یاسا یین ریزمانییه، ئانکو زمانى

جوانکاری و خوینگه‌رمیی و مژوولکرنییه. ئەف زمانه ژ بهر گرنگیدانا ب شه‌پی و خوینگه‌رمیی و هه‌ژیتی، ل دهف جفاکی کۆچه‌راتیی پتر ل کاره. لی ژبو کهسه‌کی هه‌ژاری هه‌چکوه‌یی ل باژیره‌کی عیراقی، ریسا و بنه‌ما بین جوانی یا ریزمانی چ گرنگی یا خوه نینه. خوه دهسته‌لاتدار ژ ب زمانی کولانکی دگه‌ل مله‌تی دئاخفن، لی ده‌می ژ کاری حوکمداری ته‌ثاف دبن، ژ نوی دهینه سهر زمانی په‌تی ستران و مه‌دحیان و جوانکرنا په‌یقین گۆتار و هه‌لبه‌ستان کو خوشی و پایه‌به‌رزی و ئاستی ره‌وشه‌نبیری یا خوه پی خویا کهن. زانا وه‌سا دده‌نه خویاکرن کو هه‌بوونا دوو زمانان که‌سایه‌تی ژ دکه‌ته دوو. مروّف ب که‌سایه‌تییه‌کی گۆتاران دخوینیت و ب یا دی ژی ژيانا خوه یا روژانه پی ب ریقه‌ دبه‌ت.

ژ ئەگه‌ری قان ههر سی لایه‌ن و فاکتەرین ژینگۆتی، که‌سی تاکی عیراقی (ب هزرا من که‌سی کورد ژ) تۆشی ده‌ردی دووانیزما که‌سایه‌تی دبیته و ئەف دووانیزمه یا بوویه پشکه‌ک ژ پیکه‌اته‌یی سروشتی که‌سایه‌تی یا جفاکی یا مروّفی. ژبو به‌رسینگرتن و چاره‌سه‌رکرنا قی دووانیزمی، هیژایی نفیسه‌ر سی پیشنیازین سه‌ره‌کی و گوگراندی دکه‌ته ترینا گه‌هشتنا ئارمانجی کو به‌رپاکرنا که‌سایه‌تییه‌کا سروشتی یا بی دووانیزمی و دووکه‌رتبوویه.

۱. نه‌هیلانا حیجابی ل دهف ژنان و قه‌کرنا ده‌رگه‌هین کارکرنی و پشکداری یا چالاکانه ده‌می بیاقین ئافاکرنا وه‌لاتیدا کو ژن و میتر بکارن ب سه‌ره‌ستی و بی دیوارین چیکری بین شه‌رمی و تابویان سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل هه‌ف بکه‌ن. ئەفه ژ دی بیاقی دئیکگه‌هشتنی دناقه‌را واندا خوشکه‌ت و ب هه‌فرا دی به‌ر ب گه‌هشتنا ئارمانجا سه‌ره‌کیفه چن.

۲. کیمکرنا قی جوداهی یا مه‌زن دناقه‌را زمانی ئاخفتن و نفیسنیدا، ئانکو زمانی په‌تی و یی کولانکیدا. فه‌ره‌کا چه‌وا مروّف دئاخفیت وه‌سا گۆتاران ژی بخوینیت و کا چه‌وا گۆتاران به‌ره‌ف دکه‌ت، وه‌سا باخفیت ژی. ئەفه ژ دی بیته ئەگه‌ری وئ چه‌ندی کو یه‌ک ستایلی هزرکرنی و ره‌فتاران هه‌بیته.

۳. زارۆکان ژ کولانین ته‌نگ و شیره‌تین رویت و هه‌شک دوور بیخن، بکه‌نه دناف دایه‌نگه و باخچه بین زارۆکاندا و هه‌می بیاقین په‌روه‌ده‌یی و دلده‌ریژکرنا ده‌روونی بو به‌ره‌فکه‌ن.

ل داوی ژی دیژین کو ئەو هیزا حوکمی ل جیهانی دکه‌ت، نه‌ هیزا که‌سه‌کییه ل هه‌مبه‌ر که‌سه‌کی دی، یان هیزا شمشیره‌کییه ل هه‌مبه‌ر

شمشیره کئی دی. لی هیزا زانست و پیشہ سازی و سیستہ مانہ، ژیا نا جفاکی کونترۆل دکہت. ئەو جفاکی د بیاقین زانست و پیشہ سازی و سیستہ ماندا سہرنہ کہ قیٹ، د ژیا نا خوہ یا روژانہ دا ژی ب سہرنا کہ قیٹ. ئو ل پاشکو یا قی لی کۆلینا مینا گو تارئی، نفیسہر ئیشارہ تی ددہتہ فاکتہرہ کئی دی یی دووانیزما کہ سایہ تیئ کو رەوشا ہەنۆکەیی یا جفاکییہ. ل سہردہمی ئۆسمانلییان تەخا ئەفەندییان یان موچە خۆرین دەولەتی ہەبوون و ب تەخا ہەژی و پایہ بەرزا جفاکی دەاتنہ نیاسین، چونکو ہژمارہ کا کیم بوون و ب زەحمەت د ہاتنہ دامەزراندن (ہەلبەت ژبلی کاری لەشکەرئی). لی د سہردہمی نھۆدا، خەلک ب ساناهی دەیتہ دامەزراندن و پرانی یا خەلکی موچە خۆرین دەولەتینہ. ئو ژبەر بی بەرہمی و مشەخۆری یا وان، بووینہ تەخا ہەرہ نزمای جفاکی. ئەف بلندبوونا بلەز و ب موچە کەفتنا ب ساناهی، ہەستەکا تەبیسۆک ددہتہ خەلکی کو یی کارہ کئی بەرہمدار دکەن. لی د راستیادا، چ بەرہمی گەوہەری قی نینہ. د سہردہمی کوردستانا مە یا نۆکەدا ژی، چاقی پرانی یا خەلکی ل دامەزراندنییہ و ب ہزاران موچەخۆر ہەنہ، خواندنا خوہ یا ئامادہیی تەقاف نەکرینہ و داخواز دکەن ببنہ ریفەبەرین سازی و فەرمانگەہین دەولەتی.. رەوش تیکدا یا بوویہ میناکە کئی بیکاری یا قاییلکەر. موچەخۆر وەسا ہزر دکەن کو یی کارہ کئی دکەن و کاری وان ژی چ بەرہمی مفادار (ژبو جفاکی) پیقہ ناہیت. لەوا دی بینین ہەردەم ب گلی و گازندەنہ، چەند پایہ کئی بلندتر لی بہین چاقی وان یی ل پایہ کا دی یا بلندتر (خوہ ئەگەر نە ہەژی بن ژی). ئەف دووری و جوداہی بین فرہین دنابقبەرا ہزر و کریاریدا دبنہ ئەگەر پەیدابوونا دووانیزما کہ سایہ تیئ و ئەف دووانیزمە یا بوویہ ساخلەتە کئی بەرچاقی کہ سایہ تی یا عیراقی و کوردستانی ژی.

نھینی یین کہ ساتی یا سہرکہفتی

ئەری بۆچی کہ ساتی یا ہندەک کہ سان سہرنجراکیشتر و ب ہیزترہ ژ کہ سین دی یین د ہمان رەوش و ئاستین رەوشەنبیری و ئابوری و جفاکیدا؟ نہ دوورہ پرائی یا خەلکی د قوناغەکا ژيانا خوەدا، ہزر د قی پرسیاریدا کر بیت و حەز کر بیت کو وی ژی کہ ساتیہکا ب ہیز و بالہر و خۆشتقی ہەبیت. گەلەک نفیسەر و جفاکناس و دەووناس و فیلسوف و حەکیم و رەوشەنبیرین ہەقچەرہ ژی ہزر د قی بابەتیدا کریہ و ل گورہی دیتین خوە یین کہ سوکی بنەما و ساخلەت بۆ داناینہ و بەرچاڤ کریہ. جفاکناسی ب نافودەنگی عیراقی د. عەلی وەردی، ژ ئەنجامی خواندنا کتیبەکا دەربارہی نہوۆشی یا مروۆفی، ہزرا دانانا کتیبەکی کر کو تیدا بەحسی دایلانین نہوۆشی و نھینی یین کہ ساتی یا سہرکہفتی بکەت. نمونہ یین خواندنا خوە یا شرۆڤەکاری، ژ کەلتور و فولکلور و عورف و عەدەتین جفاکی عیراقی وەردگریت و ددانته بن تیور و دیتن نوو یین د زانستین جفاکی و دەرووونیدا. ئەڤ کتیبە ب نافی دایلانین نہوۆشی یان نھینی یین کہ ساتی یا سہرکہفتی (خوارق الاشعور... أو اسرار الشخصية الناجحة) (*)، دەستپیکەکا ریخۆشکەرہ کو گەنج و رەوشەنبیرین باوہری ب پیشقەچوونا زانین و زانستی ہەین، ہەولا بەرگومانکرنا ہزرین خوە یین کەڤن بکەن و ہزری د ہندەک بۆیەر و رەفتارین دی یین ہەڤگونجا پیدا بکەن کو دگەل رەوش و پیدقی یین جفاکی کەتواری بگونجن. د قی خواندیندا دی ہەولدەین ہندەک ہزرین سەرہکی یین قی کتیبی، بۆ خواندەقائین زمانی کوردی بەرچاڤکەین و رۆناہیی بەردەینہ سەر ہندەک لایەنین ہەڤبەند ب عورف و عەدەتین جفاکیڤہ. ئوو دی ئاکاما وان یان راستەوخو یان نەرستەوخو ل سەر سەرکەفتن و ئاراستەکرنا کہ سایەتی و سەرکەفتنا مروۆفی د ژیانیدا بەلیکەین. ئەڤ کتیبە ژ پینج پشکان پیک دەیت: چوارچۆڤی ہزری، لۆژیکا ئەرستوتالیسی، قین و سەرکەفتن، دایلانین نہوۆشی، ماددە و دەرووون. زیدەباری قان پینج پشکان ژی، پیشگوتنەک و پاشگوتنەکا دریز وەکو

(*). د. علی الوردی: خوارق الاشعور أو اسرار الشخصية الناجحة. ط ۲، دار الوراق للنشر. لندن، ۱۹۹۶.

دهستپيكا بابه تي و پوخته كرنا ڦه ڪولنين خواه بين دهر باره ي كه توار و جفاكي
عيراق ي پيشكيش دكه ت.

دهستپيڪ

ل دهسپيڪي، نقيسه ر وهسا دده ته خويارن كو خواندنا وي بو ڪتبه كا
زانستي يا دهر باره ي دهر وون و نه هوشي يا مروفي بوويه هيڻيني سه ره كي
نقيسينا في ڪتبيي. د پيشگوتنه كا دريژدا، ئيشاره تي دده ته وي چه ندئ كو
پيڪهاتيهي مه ڙيي مروفي د هه مي مروڦين جيهانيدا، ب هه مي ته خ و ئاستين
خوه بين ره وشه نيبري و جفاكيڦه وه كهه ڦه. هه ر مروڦه كي، چوار چوڦه كي
ديارڪري هه يه و د ريكا في چوار چوڦه يي ديار ڪريدا ل ڙيار و جيهانا دهر دور
دنيريت. هه ر تشته كي بكه فته ڙده رڦه ي في چوار چوڦه ي، نه د ڪاريت بينيت و
نه باوه ر پي دكه ت. نه و پيڦه رين سه ره كي بين موسه تحيل و مومڪينان
ڙيڪجودا دڪن، د راستيدا پيڦه رين ريڙه بينه و ڙ ره هوريشالين عورف و
عه دت و بها و ساخه تين جفاكيي مروفي دهر دكه فن. نه و كه سي چ جاران
راڊيو نه ديتي و نه بهيستي نه ڪاريت باوه ر بكه ت كو دشپانه گوه ل دهنكي
كه سه كي بيت، ب هزاران ميلان ڙي دووره. دهمي وليه م هارفي (۷) د سه دي
هه ڦديدا سوورا خويي خويارڪري و گوتي كو دل مينا مه كينه يه كا پالدا
خوينيه، پراني يا خه لڪي ب پيترانكي و نه باوه رڪرن پيشوازي لي ڪر. مه ره م
ڙ سه ركه فتنه نه وهه كو كه سي تاڪ و جفاڪ ب هه ڦرا مفاي ڙي بينن. نه ڦ
جوڙي سه ركه فتنه، رڦيشه ت ل دويف رڦيشه تي مفاي ڙي بينن و دبيته
پشه ڪ ڙ ڙيانا خه لڪي و ب ئاوايه كي سرورشي سه ره دهر يي دگه ل دڪن.
هه ر سه ركه فتنه كا هه بيت، د چوار چوڦي داهينانه كا نوودا دهه ته ديتن، مينا
داهينانين زانايان و ليڪوله ران و فيلوسوفان و نوڙداران...هتد. مشه جاران
نه ڦ داهينانه ڙ ناف ڙيانا خه لڪي دهينه وه رگرتن، مينا سيڦا نيوتني (۸) كو
هه مي كه سان كه فتنه سيڦي دديت، لي تني نيوتن هزر د داهينانا تيورا
ڦه ڪيشانا زه مينيدا ڪر.

ب دريڙاهي يا ديروڪي، به حس و ڦه ڪولين ل سه ر سه ده مين سه ره كي
بين سه ركه فتنه هاتينه ڪرن. گه له ڪ وهسا هزر دڪن كو به ختي يان چانسي
روله كي گرنگ تيدا هه يه، لي هنده ڪين دي وهسا بينن كو خه بات و ڪاري
به ردهوام به ري مروفي دده نه سه ركه فتنه. گه له ڪ نمونه بين كه لتوري و
گوتين مه زنان ڙي د في بياڦيدا هه نه وه ڪو نه كه رو دلڪه سه رو، كه راو و

خوراوو، "چ بکه نه کواری ئه و دی هیته خواری".... هتد. لی گه له ک جاران که سه ک دی خوه وه ستینیت و پاشی ژ نشکه کیفه که سه کی دی یی کی متر وه ستیایی، سه رکه فتنه کا مه زنتر ب ده ستفه د ئینیت. یان قوتابییه کی زیره ک ه می وانه یین خوه ب باشی دخوینیت و ئیکی دی، تنی بابه ته کی دخوینیت، ل داوین ئه وی خودانی یه ک بابه ت نمره یین باشتر ب ده ستفه د ئینیت. ئه ف دیارده هه ژی ل سه ر راوه ستان و فه کولین و ل دویفچوونینه. نفیسه ر دده ته خویاکرن کو گه له ک ژ ئه گهرین سه رکه فتنی ژ نه هوشی و وه حیا مروقی په یدا دبن. ئه فجا ئه گهر که سه کی خوه وه ستاند و د کارکرنه کا به رده وامدا بیت، دی فی هیزا نه هوشی و وه حیا خوه کی متر لیکه ت و بیافی سه رکه فتنه وی ژی دی کی متر لی هیته. هه لبه ت ئه فه راما نا وی ئه و نینه کو رولی کارکرن و خه باتی د سه رکه فتنیدا کی م بکه ین، یان ژی رولی فاکته رین ئابوری و سیاسی و په روه رده یی پشتگوه پاڤین، ئه ف روله هه می گرنگن و دبنه پالده ر و ریخوشکه ر بو هیژین دهروونی یین نه هوشی یا مروقی. لی مه دقیت ئیشاره تی بدهینه هنده ک فاکته رین نه دیتی یین کو دبنه ئه گهری سه رکه فتنی و خه لک باوهر ژی ناکه ت.

وه رارا جفاکان ژ ئه گهری مملانی یا دناقبه را تاک و گروپاندا په یدا دبیت. وه سا خویایه کو هه ر لایه نه ک ل سه ر ملین یی دی ب سه ر دکه قیت. ئه فجا ئه م د کارین بیژین کو وه رار ل سه ر کوما قوربانی یین ریکا سه رکه فتنی راوه ستایه. کورد دبیزن فه ره مروف ئاقلی ژ بیئاقلان بگریته، ئانکو سه رکه فتنه مروقی ل سه ر داکه فتنه یین دی یان یین به ری خوه دهیته ئافاکرن. د که فندا خه لکی وه سا هزر دکر کو بابه تی هیژین دهروونی ب ئیحا یین گیانی و غه بییقه گریداینه. ب فی چه ندی ژی، وه کو سیمبولین چیقانوک و هزا خورافه یی د هاتنه دیتن و ببوونه پالپشتی گه له ک بزاقین ده مارگیری و پاشفه روویی. لی بابه تی هیژین دهروونی، بابه ته کی نوویه و بو جارا ئیکی ل سالا ۱۹۳۰ی، ده می زانینگه ها دیوک ل ئه میتریکا پشکه کا تایبه ت ب هیژین دهروونیفه فه کری، ئه ف زانسته که فته دناف خانه یا زانستین ته جریبی و ئه کادیمیدا. دوو بازدانین مه زن د سه دی بیستیدا هاتنه کرن: یا ئیکی د بابه تی ماده یدا و یا دووی د بابه تی دهروونییدا. هه ردوو بازدان ژی د ده رئه نجامه کیدا دگه نه ئیک: پشتی زانایان زانی کو ماده هنده ک پیلین کاره بایینه، لیکوله رین دهروونی ژی گه هشته وی ئه نجامی کو هنده ک پیلین کاره بایی ژ ناخی مروقی ده رکه فن کو تا راده یه کی وه کو پیلین ماده یانن.

ل سەدى ئۆزدى، زاناين علمانى باوهرى ب تشتين بهرەست دئنان، ئو
 بهرەستى يا بابەتان كرنه پيقەرئ سەرەكى يئن قافارتنا راستى و نه
 راستيئ. لئ د سەدى بيستيدا وەسا هزر كرن كو ھندەك بابەتئ دى ل پشت
 بهرەستى و مەژيئ بهرھۆز ھەنە و كار دكەنە سەر ريرھوا كەسايەتى و
 ھزرئ ئافرندەيى يئن مرؤقى. پشتى ئان ھەردوو بازدانئ زانستى يئن
 مەزن، زانايەكى ب ناڤودەنگ وەسا دببئيت كو سەدى بيستى دى بيئە
 چەرخئ دەروون و دەروونزائئ.

ھيزئ دەروونى يئن سنووربەر د ھەمى مرؤقاندا ھەنە، لئ ئاستئ ئان
 ھيزان (نە جوړئ وان) ژ كەسەكى بو ئيكي دى جوډانە. ب رامانەكا دى ئەم
 د كارين بيژئ كو د ناخئ ھەر كەسەكيدا پئغەمبەرەك يان سحر بەندەك
 ھەيە. پئغەمبەراتى و سحر بەندى ب ئاستەكئ بلند يان نزم د كووراتى يا
 ناخئ ھەموو كەساندا ھەنە. مشە جاران، بيئى كو پئى بحەسيئئ ئەم مفاى ژ
 ئان جوړە ھيزئ قەشارتى دببئئئ. ئو ھيزئ دەروونى د نەھوشى يا
 مرؤقيدا قەشارتئنە، مرؤق ل گورەى عەقلى خوە يئ قەشارتى دھيتە ھاژوتن
 و پاشى ھوشئ مرؤقى رەفتار و پالئئەران بەرھۆز دكەت و دگەل كەتواری
 دگونجئئيت كو ژ لايئ جقاكئقە بەئئە قەبوولكرن. لئ پرانى يا زانايان ل وئ
 چەندئ پئك د ھيئ كو عەقلى قەشارتى (نەھوش - نەست) بياقئ دوو ھيزئ
 قەشارتئئە: ژ لايەكئقە عەبايئ ھەزئئ تەپەسەر كريبە و ژ لايەكئ ديقە ژئ
 كانىكا ھيزئ دايلان و سنووربەرە. ئەقجا ئەم د كارين بيژئ كو نەھوشى يا
 مرؤقى جھئ خودئ و شەيتانى ب ھەقرايە. جار مرؤقى بەر ب ئاراستە يئن
 خرابيئقە دبەت و جارنا بەرەف داھئئانئئ سەير و ئافران دەھيئقە دبەت. ئەف
 بابەتە د چوارچوڤئ مگرتى و ھزرئ غەيبى و جارنا فيلوسوفيدا د زقرى
 ھەتاكو سيگموند فرويد تيؤرا خوە يا شرؤقەكارى يا دەروونى بەلاڤكرى و
 تئدا خويا كرى كو ھەر مرؤقەكى دوو مەژئ ھەنە: مەژيەكى ئاشكرا و
 مەژيەكى دى يئ قەشارتى. ئەف خوياكرنە خالا گوھورئئ بوو د دپروكا
 ليكولئئئئ دەروونيدا، ھەرچەندە گەلەك ژ قەكولەرئئ ھەقچەرخ تئبئئى ل سەر
 تيؤرا فرويد ھەنە، لئ ھەمى دان ب ھەبوونا مەژئ قەشارتى و نە ھوشى يا
 مرؤقى دەن كو ژئدەرئ ھەزئئ ھەلگرتى و ھيزئ دايلان و سنووربەرە.

چوارچۆڤه يى ھزرى

د قى پشكىدا نڧيسەر داكۆكىي ل سەر ھەبوونا چوارچۆڤه يەكئى ھزرى ژبو ھەموو مروڤان دكەت و دبىژىت كوئەو چوارچۆڤى ھزرى يى مروڤ تىرا سەح دكەتە دونيايى و بۆيەران، ژ كۆمەكا تىرم و عورف و گرىمانىن جفاكى پىك دەيت و ب موكمى دناڤ مەژيى وى يى قەشارتيدا دەينە چاندن و جھگىر كرن. مروڤ نەكارىت خوە ژ قى چوارچۆڤه يى سەپاندى رزگاركەت، چونكو ئەڤ چوارچۆڤه د نەھۆشبيدا ھەلگرتيىە و مروڤ نەشيت سەرەدەريى دگەل تىشتەكى بكەت كو ھەست پى نەكەت. ئەڤجا ھەر كەسەكئى بكارىت دانپيدانى ب چوارچۆڤه بوونا ھزرا خوە بكەت، دى ب ساناھيتىر شىت ل بەرانبەرى راستيىان راوەستىت. لئ ئەويىن باوەريى ب قى پەروازى نەھين و ھزر كەن كو د ھزر كرن خوەدا د ئازادن، نەكارن ژ چوارچۆڤى خوە يى ل سەر راھاتىن زىدەتر ببينن. پرائى يا شەر و ھەڤركى يىن ب درىژاھى يا ديروكئى ل سەر ئايىنى و مەسەبان و سىاسەتى چىبووين، ژ ئەگەرى بەرتەنگى يا قى چوارچۆڤه يى بوون. چونكو ھەر كەسەك وەسا ھزر دكەت كو چوارچۆڤه يى وى دروست و كاملانە و ھەمى ھزرىن دى يىن ژ دەرقەى چوارچۆڤه يى، د سەرداچوون و دژايەتيكەرن و پىلانن. ھەر مروڤەكئى ھەچكۆھەيى، كەتوارى ل گورەى دىتتىن خوە بۆياغ دكەت و ب سەربۆر و باوەرى يىن خوە يىن ژ بابكالان وەرگرتىن، دبىڤىت. لئ كەسى زانا مەژيى خوە بكار دئىنىت و ھەولددەت كو بازدانەكئى ل سەر پەروازى مەژيى خوە بكەت و ھزرىن ھەيى بەرگومانكەت. بەرگومانكەت ھزىر و بۆيەران، ئاراستەيەكئى ريژەيى ددەتە پىڤاژوياً وەرارا مەژيى مروڤى. ھەژى گۆتنە كو مەرج نينە ھەر كەسى خواندەڤان يان زانا د بىاڤەكئى زانستى دياركريدان بكارىت ھەست ب چوارچۆڤى خوە يى ھزرى بكەت و ژى دەرباز ببىت. تنى كەسانىن رەوشەنبىر د كارن قى كرىارى ئەنجام بدەن. جوداھى يا دناڤبەرا رەوشەنبىر و خواندەڤاناندا، د وئ چەندىدايە كو كەسى خواندەڤان پشكەكا زانست و زانىنى ب سەر كەفتى تەڤاڤ دكەت و ھەموو پىزانىنىن وەرگرتى دئىختە دناڤ چوارچۆڤى خوە يى ھزرىدا، باوەريى پى دئىنىت و ھەمى ھەولا وى ئەوھ كو وئ ھزرا خوە دناڤ خەلكيدا ب پەژرىنىت و بەلاڤ بكەت. لئ رەوشەنبىر ئەو كەسەيە يى باوەريى ب چوارچۆڤى خوە دئىنىت و ب نەرمى و ريژەيى ھزر دكەت. د كارىت گوھدارى يا ھزرىن بەرانبەر بكەت و شىيانىن

گوهورینی هه‌نه، یان ب کورتی د کارین بیژین کو ره‌وشه‌نبیر ئەو که‌سه‌یه،
یی دکاریت هزرکرنه‌کار ریژه‌یی د تشت و بویه‌راندا بکه‌ت.

وه‌ارار مه‌ژیی مرۆقی ژبو هاریکاری یا دۆماندا ژیانیه و کینه‌راته‌کار
به‌رده‌وامه ژبو مانا مرۆقی، ژبلی ئەو بابه‌تین د به‌رژه‌وه‌ندا ویدا، چ راستی
یین دی نا بینیت. چونکو مه‌ژیی مرۆقی، ب‌ه‌ه‌زین سیکی و پایه‌داری و
ژیاریقه‌ مژوله، له‌واتنی ئەو لایه‌نی هه‌قه‌بند ب به‌رژه‌وه‌ند و بیایی په‌روازی
خوه یی هزریقه‌ دبیینیت. ژبه‌ر قی چه‌ندی ژی، جوداهی و هه‌ق‌کی په‌یدا دبن.
ده‌می دووبه‌ره‌کی دکه‌فته دناف ملله‌ته‌کی یان ریپازه‌کید، هه‌رده‌م ل وی
که‌سی دگه‌ریین ئەوی بوویه سه‌ده‌می قی دووبه‌ره‌کیی. لی نزانن کو هه‌ر
بزاچه‌کار جفاکی یان هزری تۆقی دووبه‌ره‌کی یا خوه دناف خوه ب خوه‌دا
هه‌یه. هه‌رده‌می سه‌رکه‌فتن ب ده‌س‌ته‌ ئینا، مینا ئەمیایی دئ ل سه‌ر خوه
دابه‌ش بیت و بیته کۆمه‌کار گروپین بچووکتر. هه‌ر سه‌رکه‌فتنه‌کی تۆقی
دکه‌فتنی ژی دگه‌لدا هه‌یه. ماده‌م کۆمه‌کار خه‌لکی پی مفادار دبن، دئ کۆمه‌کار
دی هه‌بیت هه‌ق‌کی یا مفاداری یا وان که‌ت. ئوو ئەقه‌ حالئ هه‌می ریپازین
جیهانیی و ب‌دریژاهی یا دیرۆکی، هه‌ر هۆسا بوویه. بۆ نموونه دده‌س‌پیکا
هه‌ر ریپازه‌کی یان هه‌ر شوره‌شه‌کید، هه‌می ئەندام وه‌که‌ه‌ف و ته‌بانه. چونکو
به‌رژه‌وه‌ندی یا که‌سی تاک دناف کۆمیدا د‌ه‌یته پاراستن. لی پشتی
سه‌رکه‌فتنی و په‌یدا بوونا جوداهی دده‌س‌ته‌ک‌فتاندا، هه‌ق‌کی و نه‌ قیان و
ململانی دناف هه‌مان گروپدا په‌یدا دبن و نه‌ دووره پاریزه‌ریین ریپازی، بیی
پی‌به‌سیین مه‌زنت‌رین دربین کۆژه‌ک ل ریپازا خوه بده‌ن! ئەف چه‌نده‌ ل
سه‌ر که‌سین تاک ژی دگونجیت. ده‌می که‌سه‌ک ب سه‌رکه‌فیت، په‌روازی
وی یی هزری دگه‌ل گوهورینا وی ده‌یته گوهورین. له‌وا ب به‌ریخودانه‌کار
نوو سه‌ح دکه‌ته بابه‌ت و بویه‌ران، ئوو ئەف به‌ریخودانه‌یه تۆقی دکه‌فتنی ل
سه‌ر ریکا وی که‌سی سه‌رکه‌فتی دچیینیت. ب‌قی چه‌ندی ژی، ئەم دکارین
بیژین کو پیقه‌ریین راستی ل گوره‌ی به‌رژه‌وه‌ندی و پیدقی یین سه‌رده‌می
جفاکی ده‌ینه گوهورین.

پلاتویان (ئه‌وین ریپازا فیلسوفی یا پلاتوی (۹) دشوپاند)، وه‌سا هزر
دکرن کو مه‌ژیی مرۆقی خۆدیکا راستییی و بیی گوهارتن و ب‌بیگه‌ردی
ره‌نگدانه‌قه‌یا راستی دکه‌ت. سه‌فه‌سه‌ته‌کاران (سوفستاییان) (۱۰) دگۆتن کو
راستی کچا مه‌ژیی و چ راستی یین دی ژ ده‌رقه‌ی مه‌ژی نینن. ب‌دیتنا
سه‌فه‌سه‌ته‌کاران، پیقه‌ری راستی مرۆقه‌ و ل گوره‌ی هه‌ز و به‌رژه‌وه‌ندی

خوه رادچينيت، لهوا راستی نه جيگره، ژ مروځه کی بو ئيکی دی یان ژ شههرستانیه کی بو ئيکا دی دهیته گوهارتن. لی لوژیکا نوو یا هزرکرنی وهسا خویا دکهت کو راستی د هه مان دهمدا پرؤسه یه کا خوهی بی و بابه تییه ژی. راستی ژ هزری پهیدا دبیت و هزر راستی چی دکهت، ئانکو ههردوو (هزر و راستی) سهدهم و نهجامین ههفن. ژ لایه کی دیقه، مانهایم (۱۱) وهسا دبینیت کو راستی ژ دهرقه ی مهژیی مروځییه، نه بهرهمی مهژییه. لی ئەف راستیه فیهروویه و دهمی دکهفته د بیایي هزریدا یان دکهفته دناف جغزا دیتنا مهژیدا، میناکه کی کاملان پی نا بینیت، بهلکو پشکه کی یان روویه کی ب تنی دبینیت و پشکه کی ژ نک خوه ژی دهافیتته سهر هه تاکول نک وی کاملان دبیت. ب فی چهندی ژی، هه ر ئیک ژ مه راستی یا خوه دگهل خوه هه لدگریت. عه لی وهردی ددهته خویاکرن کو هندهک قهید هه نه بهر خودانا مروځی ژبو راستی قهید دکهن. چوارچوځی مهژیی مروځی ژی، ژ سی ئەله مینتین سهره کی بین قهیدان پیک دهیت:

۱. قهیدین دهرونی: بهری هه ر تشته کی مروځی دهرونه کی گرچن هه یه کو کومه کا چهزین ته په سهرکری و دلینی بین بریندار و ئاراسته بین هه لگرتی تیدا هه نه، ئەڅا هزر ب فان گری بین دهرونی دهیته قهید کرن و پی دهیته ئاراسته کرن.

۲. قهیدین جفاکی: هه ر که سه کی ژییاتی ژبو گونده کی، عه شیرته ته کی، دینه کی، مه سه به کی، نه ته وه کی، یان هه ر گروپه کا دی هه یه و د خوښی و نه خوښی بین فی ژییاتیندا پشکداره. پشته فان و پیگیر و گریدایی فی ژییاتی یا خوه یه و نه کاریت ژی دهرکه فیت.

۳. قهیدین شههرستانی: زیده باری قهیدین دهرونی و جفاکی، قهیدین شههرستانی ژی هه نه کو هه می گروپ و لایه نین شههرستانی تیدا پشکدارن (هه ر شههرستانییه ک بیت).

ئەف قهیدین مهژیی مروځی، ب هه فرا یان جودا جودا کار دکه نه سهر رهفتار و هه لویستین وی و ئاراسته یه کا دهنیشانگری بو پهیدا دکهن. کیشه

يا هه څرکي بين مروان، کيشه يا پيڤه رانه بهري کو کيشه يا دناڅه را حقي و نه حقييدا بيت. ټوا که سين هه څرک هزر دکن کو کيشه يا دناڅه را حقي و نه حقييدا، دبنه کوکا خودا کيشه يا دناڅه را حقي و نه حقييدا. چونکو هر لايه نه کي هه څرک ل گوره دي تيننن خوه بين ل سهر حقي، وه هزر دکهت کو ټو يي حقه و يي به رانه نه حقه و خرابه. مه دام شتاييل (۱۲) کو رومان نفيسه کا فره نسويه، ديژيت: "ټه گهر من هه مي تشت زانيان، من ل که سه کي نه دگرت"، ټه څه گوته کا راسته چونکو ټه گهر مروځ ب به ريخودانا يي به رانه سهر که ته بابهت و بويه ران، دي هزر کهت کو حقي يا ل دهف وان و لي نا گريت. بو نمونه، ټه گهر ټم ب به ريخودانا که سه کي گوندي سه حکه ينه کريارا وي کو خويشکا خوه د کوژيت، لي ناگرين. لي ټه گهر ب به ريخودانه کا که سه کي ټه ميړيکي سه حکه يني، بيگومانه کو حوکمکن دي جودا بيت.

لوژيکا نوو، باوهريي ب راستي و عداله تا ره هايي نا ئينيت. ل گوره ي قئ لوژيکي چ راستي و عدالهت نينن کو هه مي خه لکي ب وه که ه قئ څه گريت. هر که سه کي بانگي راستي يا ره هايي هه لديريت، ب ټاگه ي يان بيناگهي هه ولدهت کو خه لکي د سهر دا ببهت و بينته سهر ديتنا خوه يان ديتنا کوما خوه. لهوا هه موو بزاقين جفاکي، ل ده سپيکي ب سهر داچون ده يته ل قه له مدن. ټه گهر ب سهر که فت، ټالا هه لگري و دي بنه قه هر ده مانين سهر ده مي خوه. لي ټه گهر داکه فت، دي بنه خائين و زه نديقين د سهر داچووي. هر سهر ده مه کي جفاکي ژبو هنده کان زيرينه و ژبو هنده کين دي ژي ته نييه. ژبو هر هه لسه نگانده کي، هه تاکو بشيت حوکمه کي دروست ل سهر سهر ده مي بدهت، فهره مروځ ټه وين مفادار ژ ټه وين سته مليکري قافيريت. هر مروځه ک ل گوره ي چوارچوځه يي خوه يي هزري سهح دکه ته خير و شهران، ټه وي بکوژ و ريگر ژي ل گوره ي چوارچوځي خوه يي هزري راستي د لايي خودا دي بينيت.

هر د قئ چاپته ريده نفيسه به حسي کريارا بليمه تيي (عه بقه ريه تي) دکهت و دده ته خويا کرن کو بليمه تي حاله ته کي ده رکه فتنا ژ خوه يي خوه يه و چوونه ژوورا دناڅ جيهانه کا دي دايه. گه له ک جاران وه کو ديناتي ده يته هژمارتن، چونکو مروځي ژ حاله تي وي يي سروشتي ده رديخت و وه لي دکهت کو ب هووريني و کووريني سه حکه ته ژيان. ټه څ نيرينا جياوان، ل دهف خه لکي هه چکوه يي نه يا که ه ييه. لهوا هزر دکن کو يي دينبووي.

کەسێ بلیمەت یان عەبقەری ئەو کەسە یە یێ ژ چوارچۆقی خوە یێ هزری دەرکەفتی و بەر ب جیھانەکا هەژیتەر و بلندترقە چووێ. سێ فیلوسۆفین مەزن لیکۆلین ل سەر بلیمەتی کرینە و گەهشتینە ئەجامەکی تا راددەکی وەکەهف: شوبنھۆری جێرمانی و برگسۆنی فەرەنسای و توینی یێ ئینگلیزی.

* شوبنھۆر (۱۳) وەسا هزر دکەت کو قەیدین مروقی بلیمەت ژ قەیدین خەلکی دی کیمترن. وەسا ددەتە خویاکرن کو بلیمەتی بابەتەکی پوخت و بیگەردی هزرکرنییە، مروق بۆ ماوەیەکی دیارکری هەمی بەرژەوهند و ئارمانج و حەزین خوە بین تاییەت دەھیلیت و تەرکیزی ل سەر نیرین و زانین و لیکۆلینا هەمی کەونی دکەت. زانین ل دەف خەلکی هەچکوهیی ل بن کونترۆلا حەزین ژیانییە و ژبو بەرژەوهندین تاییەت دەیتە ھاژۆتن. لئ ل دەف کەسێ بلیمەت، زانین ژیان ب ریفقە دەت. ئوو ئەقە یە سەدەمی سەرەکی هندی کو خەلک د کەسێ بلیمەت نەگەهن، چونکو ئەو بەر ب ئاسمانیقە دچیت و ژ خەلکی قەدەر دبیت. ل گورە ی هزرا شوبنھۆر: چەند مروق جفاکتر بیت، دی کیمتر ی بلیمەت بیت. هەر وەسا هەدەک لیکۆلینین خوە ل سەر رەوشا ژنی کرینە و دبیزیت کو ژنی هەدەک شیانین بلیمەتی هەنە، لئ نەکاریت یا بلیمەت بیت. چونکو نەشیت ژ کەفلۆژانکی خوەیی خوە دەرکەفت و هەردەم ل گورە ی دلینی و حەزین خوە یین کەسۆکی ل بۆیەران دنیریت.

* برگسۆن (۱۴) دبیزیت کو مروق ب سروشتی خوە حەز ژ ژییاتی یا کۆمی دکەت، لئ کەسێ بلیمەت وەسا هزر دکەت کو ژییاتی یا وی ژبو هەمی مروقانتییە. ب قی چەندی ژ، توخبین کۆما خوە دبریت و ل سەر عورف و عەدەتین خوە یاخی دبیت. ئەو ب زمان ئەقینی، هەر وەکو کەسەکی نوو، دگەل هەمی مروقانتی د ئاخذیت. ئوو وەسا هزر دکەت کو کەسێ بلیمەت پتر نیزیکی صوفیزمیە، چونکو ددەمی بلیمەتییە دچیتە د حالەتی نەهۆشی یا سۆفیاتییدا و دگەل پالینەری گیاندارێ ھاژۆتنا کەونی ئیک دگریت.

* توینی هەمان هزرین برگسۆنی پەسەند دکەت و دبیزیت کو کەسێ بلیمەت حەز ژ یاخیبون و نووکرن و شورەشال سەر عەدەتان دکەت. ددەتە خویاکرن کو هەمی مروقین سادە و هەچکوهیی ل هەمی جیھانی وەکەهفن. کەسەکی هەچکوهیی ئوروپی مینا کەسەکی هەچکوهیی

ئەفرىكايىيە، ھەردوو شوپپارىز و سادەنە. لى جوداھى د وئ چەندىدايە كۆل ئوروپا ھۇمارا بلىمەتان زىدەترە ژ ئەفرىكا. جفاكەن مەدەنى پشەتەقان و پالېشتىن ئازادى و داھىنانىن نوونە. لى جفاكەن پاشكەفتى خوە ب تىشتى ھەيىفە گرىددەن و ھەر لادانەكا ژ خەتى (خۆ ئەگەر بچووك بىت ژى)، ب كوفرى و زەندىقى و د سەرداچوون ل قەلەم ددەن.

ب كورتى د كارىن بىژىن كو مەژىي مرۆقان ب سروشتى خوە يى لايەنگىرە و مرۆقى ھەچكۆھەيى نەشيت خوە ژ چوارچۆقى خوە يى ھزرى قورتالكەت، چونكو د نە ھۆشى و كووراتى يا ناخى ويدا چاندبىيە، لى كەسى بلىمەت د كارىت ل سەر عورفىن ھەيى ياخى ببىت و خوە ژ چوارچۆقى خوە يى ھزرى رزگار كەت و بەر ب داھىنان و ئافراندىيىفە بچىت.

لۆژىكا ئەرستوتالىسى

پرانی يا خەلكى د سەرەدەرى بىن خوە بىن رۆژانەدا، بىي كو بزنان كا لۆژىك چىيە، ھەردەم بەحسى لۆژىكى يا بابەتان دكەن. دبىژن كو لۆژىك زانستى وان ياسا بىن راستە كو ھزركرنى ژ شاشىي دەتە پاش، ھەروەسا ب تەرازوويى دەيتە نياسىن، چونكو ھزرىن شاش و راست ژىك فادفىرپىت. زانا بىن كەفن، ژبلى لۆژىكا ئەرستوتالىسى(۱۵)، چ لۆژىكىن دى نە دزانىن. وەسا ھزر دكرن كو ئەو لۆژىكا ھەمى بۆيەر و سەردەمانە. ئەف لۆژىكە ب شىۆەيەكى خۆويستى يان خۆنەويستى چوويە دناف نەھۆشى يا مرۆقىدا، خۆ ئەگەر ئەم چ ژ بنەما بىن لۆژىكى نەزانىن ژى، لى ھزركرنا مە ل سەر رىبازا لۆژىكا ئەرستوتالىسى ب رىفە دچىت. ئوو ئارىشە يا ھەرە مەزن ئەوہ كو لۆژىكا ئەرستوبى دگەل ژيانا كەتواری نا گونجىت، لەوا ئەم د كارىن بىژىنى گەرۆك ھەبوون، ھونەرى ئاخفتنى نىشا خەلكى ددان. ئەف گرۆپە ب ناقى سەفسەتەكاران دەاتنە نياسىن. ل وى سەردەمى ھونەرى ئاخفتنى گرنگىيەكا مەزن ھەبوول دەف ھەمى خەلكى. سەفسەتەكاران ئالايى رىژەيى يا راستىي ھەلگرتن و د گۆتن كو پىفەرى راستىي بەرژەوہندى و ھەز و شەھوہتىن مرۆقى ب خوەنە. قى گرۆپى، سەركەفتنەكا مەزن ب دەستفە ئىنا و كارىگەرىيەكا مەزن ل سەر گەنجان و شاگردىن فىلوسوفىي ھەبوون، ھەتاكو كەسەك ب ناقى سوكرىيت(۱۶) ھاتى و ئەف فىلوسوفىيە تىكدايى و پويچكرى. سوكرىيت ژى ل دەسپىكى سەفسەتەكار بوو. لى ژ گرۆپى قە

ببوو، د گوتی کو وه حییه کا بۆ هاتی و ژئ داخواز دکهت جیهانا مرو قاننتی ژ شه و خرابی یا فیلوسوفی یا سه فسه ته کاران رزگار بکهت. سوکرییتی خه باتا خوه ب بهرده وامی د دو مانده تا کو ب مرنی هاتییه هوکمرن. پاشی پلاتوی قوتایی وی، ئەف په یامه هه لگرت و د دو یفدا، ئەرستوتالیس خه تیرا قی فیلوسوفی یا ل دژی سه فسه ته کاران هه لگرت و پیقه چوو، هه تا کو ناقی وی بوویه ماموستایی ئیکه م. قی لوژیکا ئەرستویی سه رکه فتنه کا مه زن ب دهستقه ئینا و سه فسه ته کار ب کوفری و زه ندیقیی گونه هبار دکرن. ب قی چه ندی ژئ، فیلوسوفی ژناق خه لکی جفاکی بهر ب بورجین بلندقه چوو. ئوو فیلوسوف و هزرمه ند ژ خه لکی قه دهر بوون. چ جارن هه وجهی وی چه ندی نه دبوون کو هزری د ژیارا خوه دا بکهن، چونکو هه ر فیلوسوفه کی کو مه کا کوله یان هه بوون و وان کوله یان پیدقی بین ژیان بو دابین دکرن. وان ژئ د بورجین خوه بین بلندقه، ب چاقه کی کیم و ب هه سترنه کا ب بلندا هیئ سه دکرنه ملله تی. ئەقجا قانونین هه قدژ و جودا ژ قانونین هزرکرن و پیدقی بین خه لکی هه چکوه یی دانان. ئەف لوژیکه سه رده ریئ دگه ل پیشه کی و ئەنجامان دکهت: بۆ نمونه، دی بیژن فلان که س بی ئەده به، ئابین ل دژی بی ئەده بیئ رادوه ستیت، ئەقجا فه ره ل دژی فلان که سی رادوه ستین. ب قی چه ندی ژئ، وه سا خویا دبیت کو ئەف لوژیکه ب کیر هیرش و به ره قانیی هه ردوان دهیت، لی ب کیر هندی نا هیئ کو لوژیکا لیگه ریانان راستی بیت. ل هه مبه ری ری بازین قان فیلوسوفین ژیگوتی، ئابین خه لدوون وه سا دبینیت کو هه قوه لاتیبه کی ساکار و هه چکوه یی سه رکه فتیتره ژ هزرمه نده کی بورجین بلند، چونکو خوه دگه ل که تواری دگونجینیت و دناق جفاکیدا دژیت. لی که سی هزرمه ند ل گوره ی لوژیکا ئەرستویی ژ خه لکی قه دهره و پتر خوه ب ریمان و پیقه ر و زوه نیقه مژوول دکهت کو د ئەنجامدا دکه قته د شاشییاندا و نه شیئ سه رده ریئ دگه ل که تواری یا جفاکی بکهت. لوژیکفانین که قن سی قانون ژبو هزرکرنی دانان و ب قانونین هزری ددانه نیاسین:

۱. قانونا خوه بیئ: ئانکو قانونا راستی یا جیگر، ل گوره ی قی قانونی مهندی و جیگری نه ژادی که ونییه و هه می لقین و بهرده وامی و گوهورینان، چ گرنگی یا خوه نینه. فه ره راستی یا جهگیر بیت و نه هیته گوهورین، چونکو ل گوره ی هزرا وان هه ر تشتی بهیته گوهورین نه راستییه و هه پاره یه.

۲. قانونا نه هه قڌڙي: ٽانکو د شياندا نينه تشتهک هه بيت خير و شهر ب هه قرا تيدا بن، يان راستي و نه راستي پيگه هه ميٽزکته. ب قى چهندي ڙي، و هسا هزر دکرڼ کو راستي هزرهکا ټيکسه متي يا رههاييه، نه يا ريڙه ييه.

۳. قانونا نافه ندا بلند (الوسط المرفوع): ٽانکو جيهان څ دوو جه مسهرين سهرهکي پيک دهيت: جه مسهرى خيرى و جه مسهرى شهرى، يى جوانيى و کرڙيى، يى راستيى و چه وتيى... هتد. فره هر که سهک ل لايهکى جه مسهرى بيت، نه گهر څ لايى خوه دهرکه فت، دى چپته لايى دى يى جه مسهرى. ٽانکو چ لايه نين نافه راست نين. هه روهکو دبيڙن: "يى نه دگه ل مه، دڙى مه يه."

ٺان هه رسى قانونين هزرکرڼى کو رههايى يا راستيى و هه لوستان ده سنیشان دکهن، هه مى ڙيانا هزرى فه گرت بوو. لى د کوکا خوه دا، دگه ل که توارى يا جفاکى نا گونجيت. چونکو خه لکى جفاکى سه ره دهره ييه کا که توار ييه انه دگه ل بويه ر و تشتان دکهن. گه لهک جارن نه ف رهفتارين که توار ييه انه که ساتييه کا دوو که رتبووي نيشا دهن (کول گوره ي بهر ڙه وه ندان)، هه ر جار ل لايى جه مسهره کينه. ټاشکر اترين نمونه يا قى دوو لايه نيى، سه ره دهر يکرنا ټولدارانه دگه ل دهسته لاتي. لى ل هه مبه رى قى لوڙيکا که فن و نه که توارى، هه ولدانين به رده و امين داهيتانئ و هزرکرڼه کا ريڙه يى هه بوون. نفيسه ر د قى کتبيدا دده ته خوياکرن کو کريارا داهيتانئ د سى قوناغاندا د بوريه:

۱. قوناغا ټيکى: ليگه ريان و ليکولين و کومکرنا پيزانينان. هه رچه نده نه ف قوناغه ب تنى به س نينه بو کريارا داهيتانئ، لى قوناغه کا گرنگ و پيدفييه. د شياندا يه بيڙيني قوناغا فه گرتنى، چونکو مه ڙيى فه شارتي نه شيت ب قالايى کار بکته. لى فره يى پر بيت څ پيزانينئ هه مه جور کو دده مى پيدفيدا وهکو که رهسته يين سه ره که يى بهينه بکار ټينان.

۲. قوناغا دووى: د قى قوناغيدا نه هوشى يا مروفى د بزقيت و کاريگر دبيت. پشتي فه گرتنا پيزانينئ هه مه جور، دناف مه ڙيى فه شارتيدا دهينه گه لاله کرن و گوگراندن. مروف و هسا خوه دبنيه کوي يى بهر ب نفيسينئ فه دهپته پالدان. ل څيره نفيسه ر دبپته کوله يى پالينه ر و نه هوشى يا خوه.

۳. قوناغا سيى: ب قوناغا هه ماهه نگی و جوانکرڼى و لوڙيکي دهپته نياسين. دده مى ټيله اميدا، نفيسه رى ټاگه څ عورف و لوڙيکا جفاکى نينه، کا

چ بؤ دهیت وئ دنفیسیت. لی فوره نفیسه پیداپوونهکی د نفیسینا خودا بکته و ههولدهت کو دگهل عورف و عهدهتین جفاکی بگونجینیت و هندهک جوانی یین کهتوارکی پافیتته دناقدا داکو بهیتته قهبولکرن. د فئی قوناغیدا، نفیسه ر ئاستی نه هوشیئی فهدگهریتتهفه هوشداری یا خوه یا جفاکی. ئانکو نفیسه ر ئ حالتهکی بلیمه تی و دیناتیی بهر ب جفاکیبونیتفه دهیت. دیناتی د دیتنا جفاکیدا ئوه کو مروئی جیهانهکا مشتی بها و عورف و ئارمانجین تایبته ههبن و د دهر دورا خوه نهگههیت و چ پویته پی نهکته. پشتگوه هافیتتا بها و چه مک و تیگههین جفاکی، وه ل مروئی دکته کو ب دیناتی یان نه سروشتی بهیتته هژمارتن.

فین و سهرکه فتن

په یفا فین مه ژبو په یفا ئیراده ئینایه، د درئزاهیا دیروکیدا شیره تکارین جفاکی وهسا ددهنه خویا کرن کو فینئ (ئیرادی) رولهکی گرنگ د سهرکه فتنیدا هیه و هه که سهکی فینا وی لاواز بیت، بیافی سهرکه فتنی ژی ل دهف وی دی لاواز بیت. لهوا هه ردهم شیرته ئوه کو مروئ بیته خودی فینهکا ب هیز و خهباتی ژبو فینا خوه بکته هه تاکو دگهته کومتین سهرکه فتنی. لی هندهک لیکولینین دهر وونی، وهسا ددهنه خویا کرن کو نه دوره فین بیته ریگر دریکا سهرکه فتنیدا. ئو ئه وی د هه می حالته و کریارندا فینا خوه بکار دئینیت (بیی پی بهه سییت)، زه رگه هان د گه هینته ریبارا خوه یا خهباتا ژیانئ و جفاکیبونئ. ئه ف راستیه ب رهنا بهروفاژی دهیت نیاسین. ئه گه هزرهک د مه ژبی قهشارتیی مروئیدا هاته چاندن، هه می هه ولین هشیاری یا مروئی، دی هندهک ئه نجامین بهروفاژی بن ژبو ره تکرنا وئ هزری. لی ئه گه ر فین و ئاشوپا مروئی هه فگرتی و هه فگونجایی بن، دی بهری مروئی بهر ب سهرکه فتنیقه هیته ئاراسته کرن. ل گوره ی فئی فیلسوفی، فین و ئاشوپا مروئی هه ردهم هه فدرن. ئه م د کارین بیژینی، هه فدری یا هوش و نه هوشی یا مروئی. نه زعه یا نه هوشی (کو نه ب دهستی مروقییه) ل دژی نه زعه یا هوشا مروئی رادوه ستیت. هه ردهمی فین دگهل ئاشوپئ نه گونجیت، دی ئاکامین نه باش ل سهر که سایه تی و پیفاژویا سهرکه فتنی هه بن. چونکو ددهمی هه فدری یا فین و ئاشوپیدا، هیزا ئاشوپئ ژبو چیکرنا کارین نه فیایی ل دهف مروئی پتر لی دهیت و فینا هه یی یا مروئی پی لاواز دبیت. بؤ نمونه: بکارئینانا شیوازی گونداتی و کوچهری

ژبو په روه ده کرنا زاروکين باژيري و جفاکه کي باژيرقان، دى رفېشته کي مشتي گري بين د هروني ژي په یدا بيت. هر کاره کي ژ نه گهري هه قدژي يا فين و ناشوېي (د هزارا مه دا) بهيته کرن، دى يې داکه فتى بيت. دبیت نه زيده روپي بيت، نه گه ر بيژين که سى سرکه فتى نه وه يې هزر و ناشوېا سرکه فتى دکهت. لهوا يا پيدقييه ل سر په روه ده کاران کول شويانا شيرت و ناراسته کرنې، چه مکى سرکه فتى د هزارا زاروکاندا بچينن. بو نمونه: ل شويانا بيژني "فهره هوون سرکه فتى بن، يان ژبو سرکه فتى کار بکن"، باشتره بيژني "هوون سرکه فتينه". نو هر نه ف بابته يه ب نافي نه بوونا بهختي، مروفي بهر ب داکه فتنيقه دبهت. چونکو ب هيجه تا نه بوونا بهختي، د ناخي خوه دا هه ست ب داکه فتنى دکهت و نيزيکي سرکه فتنى نا بيت. د جفاکين مه دني و پيشکه فتيدا، په روه ده کار داکوکي ل سر هه مه جوړي يا تايبه تمه ندي و دابه شکرنا کاري دکهن. نه به رهوزه کو دايياب زاروکين خوه هانبدن ژبو چاقلينکرنا خه لکه کي دى. ل گوره ي هه لېزارتا سروشتي، هر زاروکک يان هر که سهک ژبو بياقه کي ده سننشانکري يې شه هرستانبي دهيته به ره فکرن. نه فجال گوره ي شيانين خوه بين وي بيافي ده سننشانکري، پشکاربي د به ره مه يانا که لتوري جفاکيدا دکهت. چاقلينکرنا ل سر دوو ناستان دهيته کرن: چاقلينکرنا ئيراده يي و چاقلينکرنا نه ئيراده يي. جوړي ئيکي نه وه کو مروف ب ئيراده يا خوه چاقلينکرنا ئيکي دى يان رهفتاره کا دى دکهت. نه ف جوړه ب شيويه کي ده رفه کاري ب مروفيقه دهيته نووسانن، ده ردور و داييابان روله کي کاريگه د ناراسته کرن و هاندانيدا هه يه، لهوا د کارين بيژيني چاقلينکرنا ده رفه يي. جوړي دووي: چاقلينکرنا نه ئيراده يي کو ژيوهر و رهفتارا چاقلينکري، دچيته دناف ناخي که سيدا و دبېته پشکهک ژ پيکه اته يي که ساتي يا وي، لهوا نه م د کارين بيژيني چاقلينکرنا نافخويي. هر زاروکک، هه تا که سايه تيبه کا جفاکي بو خوه په یدا دکهت، دى پيدقي ب چاقلينکرني بيت. لي چاقلينکرنا نه ئيراده يي و نه ناگه هيته دبېته نه گهري چيکرنا که ساتييه کا خوه سر و جفاکي. نانکو زاروک پشتبه سنتي ب نه هوشي و نه ناگه يي يا خوه دکهت ژبو وهرگرنا ژيوهرين چاقلينکري کو دبېته پشکهک ژ پيکه اته يي که ساتي يا وي و د نه جامدا دبېته سيفه تي وي ب خوه، نه يي چاقلينکري. نو هر مروفه ک ل گوره ي هاندر و پالينه رين نه هوشي يا خوه بهر ب سرکه فتنيقه دچيت.

د. عهلی وهردی ژبو سهرکهفتن و بلیمه تی و داهینانی، ته رکیزه کا ب زیدهرؤبیغه دکه ته سهر مهژیی فهشارتی و نه هؤشی یا مروقی. ولسا دده ته خویا کرن کو فهره مروق ههفساری ریباز و کاری خوه ته سلیمی نه هؤشی یا خوه بکته. ب قی چهندي ژی، دي بهر ب سهرکهفتن و داهینانیغه چیت. لی ههروهکو وی ب خوه دجههکی دیدا گوئی، فهره قین ژی نه هیته پشتگوه هاقین. قین و رهنج و کارکرن ب ههفگونجان و ههماهنگی یا دگهل ئاشوپ و نه هؤشی، بهری مروقی ددهنه داهینانی. جوداهی یا دناقبهرا داهینهر و کهسین ههچکوهییدا، نه ژئهگهری جوداهی یین مهژیی وانه. لی بهرهمی ته رکیزکرنا ل سهر بابته و ئارمانج و ئاراسته یین پالینهر و هاندهرین ههییه د کهساتی یا ههر مروقهکیدا.

دایلانین نه هؤشیی (خوارق الاشعور)

د قی پشکیدا، نفیسهر ته رکیزی ل سهر هیز و ئاراسته یین مهژیی فهشارتی و نه هؤشی یا مروقی دکته. هزرا هه بونا مهژیی فهشارتی بهرهمی چهرخی بیستییه، خو ئه وین باوهریی ب مهژیی فهشارتی و دایلانین نه هؤشیی نه هیسن ژی، نه کارن وان هیزین فهشارتی یین نه شروقه کری ماندلا کهن. ژبو شروقه کرنا قی پشکا مهژیی مروقی، دوو جویین بوچونان هه نه:

۱. پشته قانین ریبازا شروقه کاری یا دهر وونی ولسا هزر دکهن کو مهژیی فهشارتی کوگا یا پالینهر و ههزین ته په سهرکرییه کو ژبه ر ههر ئه گه رهکی هه بیت، مروق نه شیایه د هؤشی یا خوه دا تیر کهت. ئه ف ههزین ته په سهرکری ل بن په سته کا دژوار و چاقدیری یا مهژیی ئاشکرا دمینه زیندانکری هه تاکو مهژیی هشیار (ئاشکرا) بهنج دبیت یان بیهیز ببیت یان ژی خافل ببیت (بنقیت)، هینگی ههزین ته په سهرکری ب شیوه یی خه ونان ژ زیندانا خوه دهر دکهن.

۲. هنده کین دی ولسا هزر دکهن کو مهژیی فهشارتی جی دادانا وه حیی و خویاکرنی و ئیلهاما مروقییه. ب قی چهندي ژی، دبیته سهروکانی یا بلیمه تی و پیغه مبهراتیی و داهینانی... هنده کین دی ژی ب زیدهرؤبیغه بهحسی مهژیی فهشارتی دکهن کو ئه و روح ب خوهیه یان ئه و پشکا خودییه ئه و دناق مروقیدا هه ی.

لئ ب شیوهیه کئی گشتی، ئەم د کارین بیژین کو مهژیی قهشارتی بیاقه کئی زوهنییه و دوو جوړین هاندەر و پالینه ران تیدا بهلی دبن: کوگا یا گری بین دهروونی و حزین ته په سه رکری، ژ لایه کئی دیقه ژی، سه روکانی یا ههستا دایلان و شیانی سنووربره. ب قی چهندی ژی، مهژیی قهشارتی د هه مان دهما ژیدهری خیری و شه پی ههردووانه. ئو هاندهرین نه هوشی، باشترین ری نیشاندهرین مروقینه ژبو سه رده ریکرن و چاره سه رکرنه ئاریشه یین وی یین روژانه. هه لبهت ئەگه ر مروف لایه نی حزین ته په سه رکری بکار بینیت، دی بهر ب ئاراسته یا گری یین دهروونی و قهدهری یا نیگه تیقفه چیت. لئ ئەگه ر هاندهرین لایه نی شیانی سنووربر و دایلانان (خوارق) بکار بینیت، دی بهر ب داهیتان و بلیمه تیقفه هیته ئاراسته کرن. د پرانی یا جاراند، قه بوونا لایه نی دایلانان بی ئیراده و کارکرنه کا پلانگری د هیته ئەجامدان، چونکو ئیراده و ئیلهام هه ف ناگرن. چهند ئیراده ب هیتر بیت، ئیلهام دی لاوازتر بیت. هه رده می مروف خوه ب کاره کیفه مژوولکهت و چ مه رده مین نافوده نگیی و مفایی دارایی و دهسته لاتداریی پی نه بن، ئەو کاره دی ب شیوهیه کئی باشتر و بلیمه تتر هیته ئافراندن. ئەقه ژی راما نا وی ئەوه کو مروقی مهژیی خوه یی قهشارتی پتر بکار ئینایه.

ههردوو مهژیی بین قهشارتی و ئاشکرا یین مروقی هه قذرښ، هه رده می ئیک هیزار و تیژ بییت، دی ل سه ر حسینا بهیژی و ساویلکه یی یا یی دی بیت. ئەقه ژی وی چهندی شروقه دکهت کو دایلانین مهژیی قهشارتی، دده می نفستنا موگناتیسیدا باشتر و ئاشکراتر خویا دبن. گه لهک نفیسه ر وه سا دبینن کو مهژیی قهشارتی، مهژیی باوه ریه کا ئایینی یا موکمه و مهژیی ئاشکرا، مهژیی هزرکرنی و گومانی و فه لسه فه کرنیه. لهوا مهژیی قهشارتی پیدقی ب به هانه یین لوژیکی و هزرکرنی و پلاندانانی نا بیت، تنی باوه ریه کا موکمه ب ریکا دووباره بوونا هزری دچیته د ناف ره هوریشالین ناخی مروقیدا و زهحمه ته بهیته گوهورین. لئ هندهک قه کۆله ر فان دایلان و هیزین سنووربرین مروقی ب ههستا شه شی دده نه نیاسین. هندهک زانا، وه سا هزر دکه ن کو مروقی ههسته کا شه شی ههیه، د شیت ههست ب وان تشتان بکهت یین هه ر پینج ههستین هه یی یین دی، ههست پی نه کهن. ژبو شروقه کرنا قی ههستی ژی، زانا دبیزن کو هه ر مادده یه کئی د که ونیدا هندهک له رینه وه و پیلین ئەسیری یین تاییهت هه نه، هه ر پینج ههسته وه رین هه یی نه شین ههست

پئی بکەن. ئوو ئەو گریئ یا کاژۆکی یا ل بنی دەماغی (ژ لایئ نوخاعی درکیفه)، ژیدەری هەستەوەری شەشیە کو د لەرینەووە و پیلین ئەسیری یین نە دیتی و نە بەرەست د گەهیت و پئی ئاکامدار دبیت. هەرەوسا وە هزر دکەن کو هەستا شەشی ل دەف ئازەلان ب هیزترە ژ مروۆفی، ل دەف زارۆکان ژ ی ب هیزترە ژ مەزنان، چونکو ئەف گرییە د دەماغی زارۆکیدا مەزنتەرە ژ یی مەزنان!

دەروون و ماددە

ل سەدی هەقدی و د سەردەمی (دیکارت)دا(۱۷)، پرسەکا فیلسوفی یا مەزن کەفتبوو بەر دانوستاندنی، ئەو ژ ی پرسا هزری و لەشی بوو، یان ئاریشا کارلیککرا دناقبەرا هیزین دەروونی و مادیدیا بوو. تشتی پیدفی چ بەهانەیان نەکەت ئەووە کو هزر کار دکەتە سەر لەشی و هەرەوسا لەش ژ ی کار دکەتە سەر هزری. ئوو نەخۆشی یین سایکوسوماتی یین مروۆفی و ئەو شیانین سنووربەر و دایلانین صوفی و هندەک کەسین دی یین راهینایی دکەن، باشترین نمونە یین قی چەندینە. فیلسوف و دەروونزانەکی ئینگلیز دبیژیت: "لەش ماددەییە و وەکو هەر ماددەییەکی دی سەنگ و کیش و میناک و قەبارە هەییە." ب قی چەندی ژ ی، د کەفتە دبن قانونین فیزیاییدا. لی ئەم هزر دکەین کو هزر جودایە (نە ماددەییە)، نە سەنگ و نە میناک و نە قەبارە هەییە و چ قانونین فیزیایی ل سەر نا چەسپن. ئەگەر هزر و ماددە ب قی راددەیی مەزن ژ هەقجودا بن کو چ ساخلەتین هەقشک و وەکەهف نەبن، چەوا کارلیککرنی دگەل هەف دکەن و ئاکامی دکەنە سەر هەف؟! ئەگەر ئەم بکارین بەرەکی ب پیقین کو مێرییەکی د هەرشینیت، ئەف بەرە دی چەوا شیت حەزەکی هەرشینیت؟ ئەگەر بکارین دریزی یا دەستی ب پیقین، دی چەوا شین ئیلهاما بیتهۆقن(۱۸) پیقین، ئەوا سەمفونی یا پینجی پی دانای؟! د. عەلی وەردی ددەتە خویاکرن کو ئەف بابەتە مەزنتەری ئاریشەییە، فەرە خواندنگەهین دەروونزانیی خوە لی بکەنە خودان و چارەسەر بکەن. پاشی ئاماژە ب دیتنن وی فیلسوفی ئینگلیزی ددەت و دبیژیت ئەف بۆچوونە د بیافین نەستنا موگناتییسی و صوفیاتیی و ئیحا و باوەرداریندا د هینە شروۆفە کرن. کۆمەکا نمونە یین سەیر و رادەبەدەر ژ شیانین هزرکرا لۆژیکی یا مروۆفی دەهینیت و هەرەوسا ئیشارەتی ددەتە صوفی یین عیراقی کو سەما و ستران و لیدانا دەفی بکار دینان هەتاکو دچوونە د حالەتەکی

دغاچوون و د حالچوونیدا کو د گوتنی "مهدهد". ئەف کریاره د کۆکا خوهدا، نقتسنهکا خوهیی یه کو بکارن شیانین مهژیی خوه یی فهشارتی بکار بینن و دایلانان بکهن. چونکو نقتسنا موگناتیسی شیانین مهژیی هشیار خاف دکهت و مهژیی نه هشیار (فهشارتی) پی کریگه ربیت. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو شیانین سنووربرین صوفییان، دایلانین نه هوشیینه. چهند مهژیی هشیاری کهسی صوفی لاوازتر و خاقتربیت، شیانین وی پترن و ب سهلامهتتره. د نمونهکا خوهدا بهحسی کهسهکی دکهت کو شیر دکرنه د لهشی خوهرا و ههردهم ب سهلامهتی ژی دهرباس د بوو، لی جارەکی ژ جارن ژنهکا هیژا و جوانی ل هه مبهری وی دهرویشی یا بهرههف بوو، ژبههزرکرنا وی د جوانی یا وی ژنیدا، مهژیی وی یی هشیار ل سهه حسیا مهژیی نه هشیار ئەکتیف بوو. ب فی چهندی ژی، ئەو کهسی دایلانین سنووربر ئەنجامدان، ب سهلامهتی ژی دهرباس نه بوو، ئوو مر.

نه هوشی یا مروقی نه شیت خیر و شهپی، راستی و چهوتی ژیک قاقیریت. چونکو نه هوشی، مهژیی یهقین و باوهری یا موکه. لی قاقیرتا راستی و شاشی، کاری مهژیی هشیاره، کو مهژیی هزرکرن و گومان و فهلسه فهکریتییه. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو دایلانین نه هوشی، نه پیقهری راستی یا باوهری و عهقیدییه، بهلکو پیقهری هیژا وییه د دهروونیدا. صوفیزی، مفایهکی مهزن ژ فی چهندی دیتییه. لهوا چ جواهی نه د کرنه دناقبهرا ئاییناندا و ههمی ته رکیزا وان ل سهه باوهری یا وان بوو. هندهک زانا دبیژن کو خودی ب خوه باوهرییه (عهقیدهیه) و چهند ئەف باوهرییه ب هیژتر بیت، خودی دی پتر دوعا بین مروقی قهبولکهت. نه دووره هه ره ئەف بابته بیت کو ل سهردهمین عهقلیه تا خوهرسکی (فیتری)، دایلانین پیغه مبهران پتر بوون و نوکه کهسهک (هندی دیندار و باوهردار بیت ژی)، نه شیت وان دایلان و کریارین سهیر و سنووربر ئەنجامدهت. عهقلیه تا فیتری باوهری و عهقیدهیه کا موکه ددهته مروقی. ئەفجا دی بینن کو خه لکی ل سهردهمین دهسپکی بین دیرۆکی، پتر مهیلدارین خورافه و چیقانۆکان بوون. لی باوهری یا مهژیی مهدهنی لاوازتره و کیمتر خورافهیی یان چیقانۆکییه. ژبو ب ریفه برنا ژيانا جفاکی یا رۆژانه، خودانی مهژیی مهدهنی دووربینتر و هووربینتر و هه کیمتره ژ مهژیی فیتری. لی گومان و دودلی و ئالۆزی یا مهژیی مهدهنی ل هه مبهه چاره سهه رکرنا ئاریشه یان لاوازتر دبیت، چونکو دایلانین ژيانا خوه یا ماددی ل سهه دایلانین نه هوشی دچیتربیت. ب فی

چهندي ژى، ئەم د كارين بيژين كو مروقي بليمهت و داهينهەر ئەو كەسهيه يى ژيرمه ندى و دينايتى، رهنجا كاركرنى و خاقى يا بيكارى، ئيراده و خەمسارىي پيڤه گريدهت. زيدهبارى قى چهندي ژى، هەردوو هزركرنين فيترى و مهدهنى ب هەقرال جەم هەنه. نه دووره دروستتر بيت بيژين كو كەسى بليمهت و داهينهەر ئەو كەسهيه يى هەقدژان د گههينته ئيك و پيڤه دگونجينيته، تيڤهلهيه كا سهير ژ بههره بين هوش و نههوشي چى دكهت.

وژدان ژى لايهنگيره

پشتى شروقه كرنا هەر پينچ پشكين قى كتيبي، نقيسهري قان تيگهان، د پاشكويه كا زيدهباردا، پوخته يا هەمى هزرين خوه خويا دكهت و دبيژيت: ژبو هەر سهركهفتنه كى هندەك فاكتهرين دەررونى و جفاكى هەنه كو نه گريدايى رهنج و خەباتا روژانه يا مروقينه. لى د قى پاشگوتتيدا دوو بابەتتين زيدهبار و هەقبەند ب نافهروكا كتيبيڤه دنازرينيت: بابەتى خوه بلندكرنا تهخەكا جفاكى ل سەر تهخەكا دى و بابەتى وژدانا مروقاياهيتى. وهسا ددهته خوياكرن كو تهخين جفاكى، د هەمى جفاكاندا هەنه و هندەك تهخ خوه ل سەر هندەك تهخين دى مەزن دكەن و تيڤههلى يا وان ناكەن. هندەك ساخلهت و ژيوهر و رهفتارين تاييهت ب خوڤه بو خوه دانن و د كەنه عورف و عهدهتتين خوه بين تاييهت كو ژ خەلكى دى يى هەمان جفاك بهينه جوداكرن. ل گورەى تيورا فبلن(۱۹): تهخين دهوله مەند زمان و هندەك رهفتارين جودا ژ خەلكى دى بو خوه پهيدا دكەن داکو نه جوداهى يا خوه يا سروشتى ژ وان پى گەرەوكەن (تهعويژكەن). هەردەمى كەسەك يان گروپەك هەست ب كيماسيه كى بكهت، ژبو گەرەوتژيكرنى دى هندەك كار و كرياتين دى دروست كەن، يەك ژ قان كرياتان ژى خوه بلند ديتنه. زهنگينين هەردوو جفاكين ميسرى و عيراقى، ب چاقه كى كيم و سفاكاتىي سهرهدهرى دگەل جوتياران دكرن، هەرچهنده دبیت ئەو ب خوه ژى جوتيار بن. ئەف هەسته يا بوويه پشكەك ژ ساخلهتتين پرائى يا جفاكين پاشكەفتى و ئەوين هەست ب كيماسيى دكەن. د بابەتى وژدانيدا، وەردى ددهته خوياكرن كول سهردەمى بورى مه وهسا هزر دكر، وژدان دەنگى راستى يا رههاى و دادپهروهرييه د مروقيدا. لى وژدان ژى وهكو هزركرنى لايهنگيره. نا بيت ئەوي ستهمليكرى پشتبەستنى ب وژدانا ستهمكارى بكهت، چونكو ستهمكار ل گورەى هزرا خوه سهرهدهريى دگەل وژدانى دكهت. مشه جاران ل كوردستانى ئەم

بهحسی وژدانا گهندهل و گهندهلکاران دکهین کا چهوا ب شهقی خهوا وان
 دهیت، ژبهړکو خزینکین وان مشتی مالی ههژار و هیتیم و بهلهنگازانه. لی
 راستی یا وی ئهوه کو کهسین دز و گهندهل ب چاقی خهلکی ههژار نا
 سهحکهنه گهندهلی و وژدانی. ئهوه و هسا هزر دکهن کو ئهقا کری و ئهقا ب
 بهردهوامی دکهن، بهرهمی زیرهکی و ژیرمندی و کار و پلانین وان، لهوا
 مورتاحن و گهلهک ژی شههنازیی پی دهن. ئاریشه یا مهزنا همی وهلات و
 جفاکان ئهوه دهمی ههقولهاتیان دوو وژدان ههبن، وژدانا دهستهلاتاران و
 وژدانا مللهتی. ئهف دووکهربوونا وژدانی، وه ل جفاکی دکته کو
 دهستهلاتار ب ناقی دادپهروهیری زولمی بکهن و ههقولهاتی ژی ب ناقی
 تاعهت و پیگیری یا عورفین جفاکی یاخی ببن و گلی و گازندهیان ژ
 دهستهلاتی بکهن. کهسهک د فی جیهانیدا نینه بی وژدان بیت. وژدان وهکو
 کهساتینییه، دهمی مروقاندا ههیه. لی ههرو مروقهک ل گورهی بهریخودان و
 بهرژهوهندی یین خوه، ئاراسته و پهروهردی یا وژدانا خوه دهستنیشان
 دکته. بو نمونه: مللهتین همی جیهانا پیشکهفتی، پیگیری ب یاسا یین
 دهولهتا خوه دکهن. ب فی پیگیری، وژدانا خوه مورتاح دکهن. لی مللهتین
 پرانی یا جفاکین پاشکهفتی و ئهوین تازه پیش دکهن، پیگیری ب یاسا یین
 دهستهلاتا خوه ناکهن و ب فی نه پیگیری وژدانا خوه مورتاح دکهن. چونکو
 کهسی ئوروی هزر دکته ئهف یاسایه ژبو بهرژهوهندا وی هاتینه دانان، لی
 کهسی کوردیان عیراقی هزر دکته کو ئهف یاسایه ژبو تهپهسهرکرن و
 دژی بهرژهوهندا وی یا کهسؤکی هاتینه دانان. نه دووره دهستهلاتین
 ههردوو جفاکان ب دهنگان و دیموکراسی هاتینه ههلبژارتن. لی چونکو
 شیوازی تیگههشتنا دیموکراسی د ههردوو حالهتاندا جودایه، ئهقجا دی
 رهفتار ژی جودا بن. جفاکین مه دیموکراسی ب وهعز و راهینان و شیرهتان
 نیشا مللهتی دهن. لی جفاکین ئوروی مومارسهه یا دیموکراسی دکهن.
 دهستهلات ل دهف مه ئارمانجه، لی ل دهف وان پیرینه یه ژبو گههشتنا
 ئارمانجی کو نوونهراتی یا خهلکی و خزمهتکرنه. ههمی مروقان کومهکا ههز
 و شهوهت و غهریزه یین کهسؤکی ههنه، فهره بهینه تیر کرن. تیرکرنا فان
 غهریزهیان ل سهر ههبوونا راستی و حقیق دچیتترین، ما دی ههقولهاتییهکی
 ساکار چ ل راستییهکا رهها کهت، ئهگه ر یی برسی و بیمال بیت؟! ئهستوی
 ههردهم دگوت مروف ب سروشتی خوه مهدهنییه، مههم پی ئهوه کو د
 سروشتی خودا جفاکییه. لی د کهتواریدا، مروف تیکههلهیهکه ژ غهریزه یین

فیتري و مه‌ده‌نييه‌تي. ئانكو د هه‌مان ده‌مدا، جفاكي و هه‌لپه‌رسته‌ زي. ئه‌قجا بي مفايه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌م گوتارين ته‌بيسووك و خوتبه‌ يين دريژين وه‌عز و شيره‌تان بو ئاراسته‌ كه‌ين و ل سه‌ر شه‌نگستي جفاكيبوونا وي، داخوازا قوربانيدانين به‌رده‌وام زي بكه‌ين، پاشي بيژيني كو شه‌هناسي ئه‌وه‌ مروف زي. ئه‌ف ره‌فتاره، دي ره‌فتاره‌كا چيكري و به‌روه‌خت بيت. چونكو هه‌تا مروف هه‌ست نه‌كه‌ت كو به‌رژه‌وه‌ندا وي ده‌يته‌ پاراستن، نه‌ باوه‌ريي پي دئينييت و نه‌ دكه‌تن زي.

شیره تکارین دسته لاتی (*)

هر ژ زارو کینی و ههتا مروّف ب ناسالقه دچیت، هه مبهری شیوازین جوداجودا یین شیره تکرئی دبیت. هر سه رده مکئ ژیا نا مروّفی و ل گورهی بویه و له حزه یا دیروکی یا تیدا دژیت، بهرئاتی و هرگرتنا هندهک هه لویست و بویه رین بریار دانی دبیت. ئوو ژبو هر بریاره کا گرنه، پیدئی ب شیره تکاری یا دهر دور و عهزیزین خوه دبیت. سولتان و دسته لاتارین جفاکی ژی، هه ردهم د هه فرکی و کاودانه کئ به رده و امی بریار دانی گرنه دانه، له و ئه و پتر پیدئی ب شیره تکاران دبن.

د دریزاهی یا دیرو کیدا، شیره تکاران روله کئ مه زن د پیناژویا ئاراسته کرن و قومینا بویه راندا گیرایه. که سئ شیره تکار هه قالبه ند و هه فریبازی دسته لاتاریه، لی ئه و دهره تا دیروکی و ساخه تین کاریزما یا دسته لاتاریه بویه پیدانه بووینه کول جهی دسته لاتاری روونیت. بیگومانه کو شیره تکاری ژی بهرزه و هنده کا تایبه تا گریدایی ب دسته لاتیفه ههیه. له و دهمی ئه ف بهرزه و هنده نه مینیت یان کیم دبیت، ئاراسته یا شیره تکرنا وی ژی، دی بهر ب لایه نه کئ دی یی دسته لاتیفه دهیته گوهارتن. دیرو کا ئیسلامی مشتی فان جوره شیره تکارانه کول گورهی بهرزه و هنده خوه یا تایبهت، هه لویستین خوه ژی دگهورن. هندهک شیره تکار هه نه، هند ب دسته لاتیفه گریداینه هه تا وی رادهی کو د بهر هه ف بن خوه قوربانی هه لویستی خوه یان دسته لاتی بکن. هه می پیکول و شیانین شیره تکاری د خزمه تکران و پاراستنا دسته لاتی یان سولتانیدا دهینه مه زاختن. لی چونکو شیره تکار ژی مروّفه و مروّف ب سروشتی خوه، پتر هه ز ژ خوه دکهت و نه قیت که سه کئ ژ خوه باشتر یان زیره کتر یان ب هیزتر ببینیت. دلئ وی ژی ژ هه سوودی و هه لپه رستی و شه هوه تین دونیایی پر دبیت و ب ریکا پاراستنا دسته لاتی، خواست و هه زین خوه ژی دپاریزیت. ئه قجا نه دووره گه له ک کریاران بکهت یان هزاران پیشکیتشکهت کو وی ب خوه ژی باوهری پچ نه بیت، یان ئه گهر دلئ وی قه که یین دبیت ره خنه یین وی ژ خه لکئ هه ژاری هه چکوه یی ل دژی دسته لاتی پتر بن. کاری

(*) د. علی الوردی: وعاظ السلاطین. ط ۲، منشورات دار کوفان. لندن، ۱۹۹۵.

شیره‌تکاران زمان و شیره‌تکرن و ئاخفتنه. مشه جاران هندهک داخوازن ژ خه‌لکی دکه‌ن کو‌ئو ب خوه نه‌کارن ب جه بینن. ب سروشتی خوه، مروّف ب ئاخفتنی ناهیتته گوهورین و چ ره‌فتار ب وه‌عز و شیره‌تکرنی راستقه نا بن. چونکو ره‌فتارین مروّفی وه‌کو هه‌ر دیارده‌یه‌کا دی یا جفاکی، به‌ره‌می په‌روه‌ده و پاشخانا ژین و ژیارا وییه (د ده‌م و جه‌کئی دیارکریدا).

وه‌ردی، ئەف کتیبه‌ل سه‌ر سی پشکین سه‌ره‌کی دابه‌شکرییه و پاشی نه‌ه پشکین دی یین ته‌فاقه‌ه وه‌کو نمونه یین دیرۆکا ئیسلامی ژبو په‌ژاندنا هزرین خوه داناینه. د هه‌رسی پشکین ئیکیدا، کریارا شیره‌تکرنی ب (هه‌فرکی یین ده‌روونی یین نافخوی، دوو روویاتی یا که‌سایه‌تیی و چاکسازی یا جفاکی)‌فه‌ گریده‌ت و پاشی ده‌یتته سه‌ر وورده‌کاری یین دناف نمونه یین پیشکشکریدا. ب قی چه‌ندی ژی، دوو چوپکا ب به‌ره‌کی دکوژیت. ژ لایه‌کیفه به‌حسی شیره‌تکارین سولتانان دکه‌ت کو هه‌رده‌م د چوارچوئی سیگوشه‌یا هه‌فرکی یا ده‌روونی و دوو روویاتی یا که‌سایه‌تیی و چاککرنا جفاکیدا، کریارین خوه یین شیره‌تکرنی ددومینن. ژ لایه‌کئی دیقه‌ ژی، ئیشاره‌تی دده‌ته دیرۆکا ئیسلامی و هه‌فرکی یین هه‌یی دناقه‌را‌ه‌لی و موعاویه‌یدا. ئەز وه‌سا هزر دکه‌م کو مه‌رما نفیسه‌ری ب شیره‌تکارین ئەوه ئەوا ئەم ئەفرو دبیژینی راگه‌هاندن. د سه‌رده‌می نه‌ودا شیره‌تکاری وه‌زیفه‌یه و پله‌یه‌کا وه‌زیفیه‌ دناف بازنه‌یی ده‌سته‌لاتیدا کو مه‌رج نینه هزر و بریارین ده‌سته‌لاتی شوّفه‌که‌ت یان بانگه‌وازیی بو بکه‌ت. لی ئەوا ئەم د قی نفیسینیدا دبیژینی شیره‌تکاری، ئەو بانگه‌وازینه یین ژبو چه‌سپاندن و شریکرنا ده‌سته‌لاتی ده‌ینه‌ کرن، یان ئەو ئەرگومینتن یین ژبو کریتکرنا لایه‌نی هه‌فرکی به‌رانبه‌ر ده‌ینه‌ بکار ئینان، یان ژی ئەو شیره‌ت و راسپارده‌نه، ئەوین ژبو چاککرنا جفاکی و ژیانا خه‌لکی ده‌ینه‌ ئاراسته‌کرن...هتد. ئەف کاره‌ ژی، د سه‌رده‌می مه‌یی نه‌ودا ب ریکا ده‌زگه‌ه‌کئی خوه‌سه‌ر ده‌ینه‌ کرن دبیژنی راگه‌هاندن.

هه قركى يين دەر وونى يين نافخوڤى

سيگموند فرۆيد: پرانى يا رهفتارين نه جفاكى و هيستيريائى ژبو هه قركى يين نافخوڤى يين دەر وونى مرؤقى قه دگهرينيت. فرويد وهسا هزر دكهت كو مرؤقى (ب سروشتى خواه)، هندهك غه ريزه و پالدهر و خواه رسكين فيترى هه نه. ئوو هه مى پيڤولا وى ئه وه قان غه ريزه يان تير بكهت. ئه ق غه ريزه يه ژى، رهفتار و ئاراسته يى كه ساتى يا وى يا جفاكى ده سنيشان دكهن. ههروهسا قوتابى و دەر وونانين پشتى فرۆيد ژى، كومه كا بابه تين دى يين مينا پاشخانا كه لتورى و شيوازي پهرود دكهرنى و هه قبه ندى يين ئه قينى و خيزانى و به ره مه ينانى هافيتنه سه ر غه ريزه يين سيكسى يين قه شارتى. له وا شيره تكرن و وه عز، ئه گه ر نه بنه ئه گه رى تير كرنا قان غه ريزه يان و دگه ل پاشخانا باوه رى و كه لتورى مرؤقى نه گونجن، كه سه ك نه شيت گوهدارى لى بكهت و پيگيرى پى بكهت. د پرانى يا جارندا، شيره تكار يان وه عزقان بانگه وازى يا سنجى بلند و خواه دوور كرنى ژ شه هوه تا له شى بلند دكهن. لى هه رده مى دهر فه ته ك بو هه لكه قيت، ته خسيرى ناكه ن. ئه و ئيسلاما شه رى زه نگيان و كوله تى و هه بوونا غولمان و كه نيزه كان دكر، هه مان ئالا هه لگرين وى ئيسلامه تى (سولتانين ئيسلامى و خليفه يين ريبازا ئابىنى) بوون كو رووبارين مه يى و ب هزاران كه نيزه ك د ته لارين خواه قه ب خودان دكرن و مينا خه لاتان ل هه ق دگوه ارتن. ژبير نه دكرن كو هه ر سال بچنه چه جى و هه ر پينچ نقيژان ئه داكه ن و سيه روژان ب روژى بن و زه كاتا خواه بدن. ئوو دهمى ئيكى بيرا خودى ئينا با بيرا وان، مينا بارانى روندك ژ ترسا خودى دباراندن. دببژن هارونى ره شيد (۲۰) كو ده ست قه كريتيرين خليفى ئيسلامى بو ل سه رده مى ده وله تا عه باسى، دهمى ل مزگه فتى گوهدارى يا شيره تين ئيمام و ئولداران دكر هه تا دلبوراندى ژ ترسا خودى دكره گرى و پاشى دا قه گه ريه قه سه ر ئيكودووا خواه يا مشت ژ خوشى يين ژيانى. ئه ق دووانى يا كه ساتى، ب دريژاهى يا ئيسلامى هه بوويه و نوكه ژى ل ده ف پرانى يا ده سته لاتدار و ده وله مه ندان هه يه. گه لك ده وله مه ند هه نه (ئه گه ر نه ببژم ده سته لاتدار، چونكو هه مى ده وله مه ند نوكه ده سته لاتدارن!)، دى بينين كو هه تا سه ره ستي ئولدار و باوه ردارين سنج و ئابيرده يين ئيسلامينه. هه ر كه سه كى مه يى قه خوت يان روژا هه ينى نقيژا ب جماعه ت نه كه ت، دى نه عله تان لى بارينن. لى دهمى دچنه ژ دهر قه و وه لاتى، هه مى ره فتار و راسپارده يين ئيسلامى ده يلنه ل مال و هه مى لادانين ژ

ئايىنى بۇ خوه حەلال دكەن. يان ئەو بازىرگانىن خويىنا مللەتى ھەزار دميژن و
مالى دادانە سەرىك كۆل خۆشى يىن قى دونيايا پويچ خەرج بکەن، ل بەر
چاقىن خەلكى پىگىرىيەكا بەرچاڭ و توند ب ئايىردە يىن ئايىنى دكەن. ژ لايى
دەروونىقە، نەدوورە ئەڭ پىگىرىيە يا مجد پارانەو ھەيك بيت ژ خودى مەزن
دكەن كۆل شاشى يىن وان ببورىت! ما دەم ھەر نقيژەكا ب جماعت ب
كۆمەكا نقيژانە و روژى يىن نە دەھىقا رەمەزانىدا ھەمى گونەھان دشون و
خودى ب خوه ژى غەفور و رحيمە، دى ھەموو كىريارىن نە ئايىنى كەن و
دى داخوزا لىيورىنى ژ خودى كەن! ما دى چەوا باوهرى يا موسلمانەكى ب
دەستەلاتدارەكى ئولدار و نقيژكەر ھىت، ئەگەر ب چاقىن خوه ببىنىت كو
ھەمى مال و مولكەتى دەولەتى ل خوه و خۆشى و شەھوۋەتتىن خوه خەرج
دكەت! ئو يا سەير ئەو ھەمى كۆل مالى موسلمانان دخوت باوهردارە و
ئەو گازندا دكەت گونەھبار و زەندىق و تىكدەرە!

ئەڭ ھەڭرىكى يا ژ ئەگەرى مملانى يا دناقبەرا ھەزىن مروقى و باوهرى
يىن وى يىن جفاكىدا پەيدا دبىت، بەرى وى ددەتە دوو رووياتى يا كەساتى
يا جفاكى و نە گوھدانا شىرەتان. ژبەر قى پرۇسا شىرەتكارى يا ئايىنى و
دەستەلاتداران، وە لى ھاتىيە كو كەسى ستەمكار نە زانىت يى ستەمكارە،
ھەرۋەكو عوسمانى كورى عەففانى دگوت: "ئەو كراسى خودى كرىيە بەر
من، ژبو بەنيان ژبەر خوه ناكەم." د ناخى خوۋدا، وەسا ھزر دكر كو خودى
مەزن ئەڭ ئىمتىياز و دەولەتە يا دايى و كەسەكى ماف نىنە دبەر را باخقىت.
لى ل بەر چاقىن خەلكى وەسا ددا خوياكرن كو ژبو خزمەتكىرنا خەلكى ھاتىيە
و دى د رىيا خودىدا كار كەت. شىرەتكار ب ئەركى ھەلالكرنا قى ھەڭدژىي
رادبىن و ھەردەم دبىژنە خەلكى كو د گوھدار و سىنجاش بن. د باشترىن
ھالەتدا دبىژنە حاكمى ستەمكار ژى كو فەرە يى دادپەرۋەر بيت. لى نزانن كو
حاكم نزانىت و باوهر ناكەت، يى ستەمكارە. ئەڭ چەندە، وەكو ويىە كو
كەسەكى نورمال دبىژتە كەسەكى شىت خوه عاقل بکە. نى ژ كەسى شىتقە
ئەو ژ ھەموو دونيايى عاقتەرە. ھەرۋەسا حاكم و دەستەلاتدار ژى، ھزر
دكەن كو دادپەرۋەرتىن و جوامىرتىن كەسىن دىرۋكىنە، لى خەلك تى نا
گەھىت! دەمى ئەم شىرەتان ل مروڭقەكى دكەين، ئەم سەر دەرىي دگەل
مەژىي وى يى ھىيار دكەين و چ ئاكامى نا كەينە سەر مەژىي وى يى
قەشارتى، چونكو مەژىي قەشارتى چ ئاگە ژ شىرەت و ئاراستەكرنىن مە
نىنە. لى ھەردەم ب بەا و عورفىن جفاكىقە مژوولە. ئىك ژ ساخلەتتىن ھەرە

گرنگین مروقی ئه وه کو گرنگیه کا مه زن دده ته عورفین جفاکی و هه می بها و باوه ری بین جفاکی ل بهرچاف وهر دگریت. ژبو هندی کو روله کی کاریگر د جفاکیدا هه بیت، مروق هه ز دکه ت وه کو خه لکی بیت، داکو بهیته قه بوولکرن و ریژ لی بهیته گرتن. ئه و ب خوه، هه لسه نگاندا دروست یا که ساتی یا مروقی، ئه وه ئه و د چاقین خه لکیدا دهیته دیتن. ئه گهر که سه ک هندی یی ژ خوه رازی بیت و باوه ری ب شیانین خوه هه بن، لی ئه گهر د چاقین خه لکیدا که سه کی لاواز و بی بها بیت، نه شیت روله کی کاریگر د ریقه برنا وی خه لکیدا بگریت. دبیت خه لکی تیقه لی بین هه مه جور د گه له ک بویره و باوه راندا هه بن، لی هه می ل سه ر ریژداری و پایه داری یا جفاکی پیک دهین. مروق سه ک دکه تی کا خه لک سه را چ ریژی ل مروقی دگرن، هه می دی هه ولده ن وی چه ندی ب ده ستقه بین داکو ل دو یف هه زا خه لکی بن.

ل سه رده مین که فن خه لکی هه ز ژ په هله وان و که سائین هیژدار دکر، هه می ئومیده وارین ریبه رایه تی و پایه داری هه ولدان کو ره فتارین قه هره مان و په هله وانان ل نک هه بن. ئه گهر خه لک ریژی ل ده وله مه ندان بگریت، هه می که س دی هه ولده ن کو ده وله مه ند ببن. ئه قجا هندی شیره تکار ژئ بخوازن کو یی ب ته قوا و باوه ردار بیت و ریکا خودی بگریت، چ کاریگر یی ناکه نه سه ر ره وشت و سروشتی وی. نه دووره ب ده فی و مه ژیی خوه یی هشیار، هه می شیره تان وهر گریت و ئه و ژی ل هنده ک که سین دی بکه ت. لی د مه ژیی خوه یی قه شار تیدا، هه زرا وی هه ر ل سه ر ده وله مه ند بو نییه، چونکو ئومیدا سه ره کی یا وی ئه وه د چاقی خه لکی خوه دا ناقدار و پایه دار ببیت. ئه و خودی ل ئاخره تی دده تی نه دیاره، لی ئه و ریژگرتنا جفاک دده تی یا دیار و نیژیک و به ره سه ته. خرابترین جفاک ئه ون بین شیره تکارین وی، ریژی ل تشته کی یان تیگه هه کی دگرن و داخوازا تشته کی دی یی به روفاژی دکهن. ده می شیره تکار داخوازا پیگریکرنا ب هنده ک ره فتارین نه دگه ل گبول و هه ز و عورفین هه یی بین جفاکی دکهن، ل شوینا مفاداری زه رگه هان دگه هینه گوهداران. چونکو ئه ف شیوازی ئیدیالیی شیره تکرنی دبیته ئه گهری په یدا کرنا هنده ک هه قریکی بین دهروونی ل ده ف مروقی. ده می کومه کا ئایه تان و فه رموده بین پیغه مبه ری، ل سه ر قاییلبوون و په یره وکرنا ریکا خودی بو خه لکی دئین، پاشی ریژی ل خودانین مال و سامانی دگرن و ب که سائین سه رکه فتی و پایه دار دده نه نیاسین، دی یا نورمال بیت کو هه موو

شیرت و ئەرگۆمىنتىن ئايىنى يىن پىشكىشكرى، مىنا بلوورا ل بهر گوھى گاي بن. د جفاكىن ئىسلامىدا، ئەم گرنگىيەكا زور ددەينه سنجى (سنىج ب مەرەما خوه دووركرنى ژ سوخبەتىن سىنكىسى و نەزەركرنى)، هەر دەم و دەزقان و دايباب، بهرى گەنجان ددەنە وى چەندى كو نەزەرى نەكن و خوه ژ تىكەھلى يا توخمى بهرانبەر دوور بىخن. هەلبەت وەكو عورفەكى جفاكى، ئەف چەندە دى هەژىتى و رىزگرتنى دەتە مروقى، لى ئەف عورفە دگەل حەز و غەرىزە يىن د نەھوشى يا مروقىدا ناگونجىت. ئەفجا دى بىنن كو حەزىن سىنكىسى ب شىوہ يىن نەشاز دناف جفاكىدا بەلاقە دىن. دىژن پرائى يا نەخوشىن فرويدى ئافرەت بوون، چونكو ل وى سەردەمى باوهرى يا جفاكى ئەو بوو كو هزر كرن د كرىارا سىنكىسىدا گونەھەكا مەزەنە (نەمازە ل دەف ئافرەت). لى ئەف حەزە خوەرسكەكا سروشتى يا ناخى مروقىيە و بىگومان دى ب بەردەوامى هزرى تىدا كەت. هەموو پىكولا مروقى ژبو ھندىيە كو ئەف غەرىزەيە بەيتە تىركرن. ئەو شىرەت و راسپارەدە ل دەف مروقى گرنگن، ئەو يىن دگەل مەژىي قەشارتىي وى و عورف و عەدەتىن جفاكى دگونجىن. هەر شىرەتەكا دگەل حەزا مروقى نە بيت، يان دگەل عورفىن جفاكى نە گونجىت، چ گوھدار بو نابن.

سروشتى مروقى، د هەموو جە و سەردەماندا وەكو ئىكە. هەر جوداھىيەكا هەبىت ژى، ژبو جوداھى يىن پىكەتەيى ژىنگە و جفاكى دەردور قەدگەرىت. دەمى مروقى گوھدارى يا شىرەتكارى دكەت و شىرەتىن وى دگەل عورف و عەدەتىن ژىنگە و جفاكى وى ھەقدژ بن، ل دەسپىكى دى ھەست ب ھەفركىيەكا دەروونى كەت، پاشى بەرە بەرە دى دگەل قى ھەفركىي گونجىت و كەھى بيت. دگەل وەختى خوەيى ھەفركىي دناف مروقىدا ب مىناكى ھەفركىي يا دەروونى نا مىنىت. لى دى بيتە پىشكەك ژ پىكەتەيى كەساتى يا مروقى د جفاكىدا. دئەنجامدا، ب خوويستى يان خۇنەويستى، رەفتار و مەژىي وى دبنە دوو پىشكە، پىشكەك ژبو شىرەت و ئىدىيالىن ھەژى و بلند دەيتە تەرخانكرن، ئوو پىشكا دى ژى دى بەر ب كاروبار و پىدقى يىن روژانەفە چىت.

دوو روویاتی یا کهساتیی

مه‌رم ژ دوو روویاتی یا کهساتیی ئەوه کو دوو ستایلین هه‌قدژ د کهساتی یا مروّقه‌کیدا هه‌بن. ئەگەر ئەم سه‌رده‌ریی دگهل شیوه‌یی ساکاری فی تیگه‌هی ده‌روونی بکه‌ین، دی وه‌سا ده‌ینه خویاکرن کو هه‌بوونا هه‌قدژییه دناقبه‌را گوئن و کریاریدا. بۆ نموونه، ده‌می که‌سه‌ک یان ده‌سته‌لاتداره‌ک د گوئنن خوه‌دا هه‌لگرئ ئالای عه‌داله‌ت و باربه‌ری و نۆرمین هه‌ژی بیت، ئوو د هه‌مان ده‌مدا، ره‌فتارین ل گوره‌ی به‌رژه‌وه‌ندا خوه و هه‌قدژ دگهل گوئنن خوه بکه‌ت. گه‌له‌ک که‌س هه‌نه فی تیرمی ب نیفاق ل قه‌له‌م دده‌ن. لی جواده‌ی یا دناقبه‌را دوو روویاتی و نیفاقیدا ئەوه کو که‌سی موئافق دزانیت یی دوو روویه د گوئن و کریارا خوه‌دا، ب پلان و زانییون فی کاری دوو روویاتی ئەنجامده‌ت. لی که‌سی دوو روویاتی یا ده‌روونی ل ده‌ف هه‌یی، نزانیت کو یی دوو روویه و ب بیئاگه‌ی، فی هه‌قدژی یا دناقبه‌را گوئن و کریارین خوه‌دا ئەنجامده‌ت. د پرانی یا جاراند، به‌هانه یین جفاکی و به‌ره‌ۆز و لوژیکی ژبو فی دوو روویاتی یا خوه ده‌ینیت کو ساخله‌تی نۆرمالین بده‌تی. ئەه‌ه‌ ژ ی ژبه‌ر وی چه‌ندییه کو مه‌ژیی وی یی فه‌شارتی تشته‌کی دبیزیت و مه‌ژیی ئاشکرا کریاره‌کا دی دکه‌ت. ل قیره‌ ژ، که‌ساتی یا وی دبیته دوو پرت: پرته‌ک ل گوره‌ی باوه‌ری یا هه‌یی ب نۆرم و تیتالین جفاکی گوهداری یا شیره‌تکاران دکه‌ت. پرتا دی، موراعاتا ده‌ردۆر و جفاکی خوه دکه‌ت. پرته‌ک دارده‌ستی نه‌هۆشی و مه‌ژیی فه‌شارتییه، پرتا دی ژ دارده‌ستی پیدفی و هه‌قه‌بندی یین ژیارا روژانه‌یه. ئەف دوو روویاتییه ب ئاشکرای ل ده‌ف ده‌سته‌لاتداران ده‌یته دیتن. ئەو ب کریار هه‌تا هه‌فکی که‌فتینه دناف شه‌هوه‌ت و خو‌شی و پیدفی یین ژیارا فی دونیا یا زائلدا. لی ب گوئن، هه‌رده‌م به‌ری خه‌لکی دده‌نه قایلیبوون و ترسیانا ژ خودی و ئیدیالین بلند. چ پویته‌ی ب به‌ره‌ه‌لستی و گازندین خه‌لکی هه‌چکوه‌هی ناده‌ن، پر ب سه‌رسۆرمانی هیف دکه‌نه خه‌لکی ده‌می ئەو ژ (وه‌کو وان) به‌حسی نۆرم و ئیدیالین هه‌ژی دکه‌ن و خوه ب ژیارا روژانه‌فه مژوول دکه‌ن. ئەفجا دی ره‌فتارین خوه یین دوو روویاتی ئیخنه سه‌ر خه‌لکی و هه‌رده‌م گازندا دکه‌ن کو جفاکی وان نه‌ پیشکه‌فتی و نه‌زان و دوو روویه! ئەو ب خوه، پرانی یا سه‌ره‌هلدان و شو‌ره‌شین چاکسازی، ب سروشته‌کی دوو روویاتی ده‌ینه بویاگرن. ل ده‌سپیکئ ئالا هه‌لگر و هه‌یرانین ب جه‌ئینانا عه‌داله‌تا جفاکی و وه‌که‌ه‌فی و دیموکراسی و پیکفه‌ژیان و ئاشتیینه. نه‌ دووره ب هزاران گه‌نج

ژپېخه مه ت گه هشتنا قان نارمانجان خوه بکه نه قوربان و نه هوشی یا کومی بکه فته دېر ژه وهندا سهرکه فتننا قان نارمانجاندا. لی تشتی سهر ئه وه کو پشتی سهرکه فتنی و دهمی دهسته لاتا نوو دهیته جهی دهسته لاتا چووی. ب همان شیوازی سله فین خوه، دی داخوایی ژ خه لکی که ن کول سهر نارمانجین خوه یین هژی بمین و خه باتا خوه ب خوشی یین دونیا یا فانی نه گهورن. لی دهسته لاتارین نوو (وه کو سله فین خوه یین که فن)، خوه ژ نه جامدانا کارین بنگه هینین شوره شی دده نه پاش و بهانه یین بهر ژه وهندا گشتی و هه بیبه تا دهسته لاتی و ئیرادا خودی ژبو کریارین خوه یین لادایی دئینن. دهمی عه باسیان شوره ش ل سهر دهوله تا ئه مه ویان کری، ل ده سپیکي ژبو هندئ بوو کو توخیبه کی ژبو سته م و لادان و د سهر داچوونا خه لیفه یین ئه مه وی بدانن. دا وه که هقی و دادپهروه ری د (بیت المال) دا بکه ن و قی مالی ب وه که هقی ل سهر هه می موسلمانان به لاقکه ن. لی دهمی سهرکه فتن ب دهسته ئینایی، هه مان رهفتارین خه لیفه یین ئه مه وی ل ده ف خه لیفه یین عه باسی ژی هاتنه دیتن، ئه گهر پتر و خرابتر نه بن. باشترین نمونه ژی خه لیفه یی موسلمانان (هارونی رهشید) بوو کو سهر دهمی وی ب سهر دهمی زیرین دهاته نیاسین. لی ئه ف سهر دهمی زیرین ژبو دهوله ت و دونیایی دهیته گوتن، نه ژبو دادپهروه ری و خوشگوزهرانی یا هه ژاران. ئه ف سهر دهمی زیرین ل سهر حسیبا دهر وونی هه لوه شیایی و ژیان و خوشی یا هه ژاران هاتبوو ئا فاکرن. ئو هه می شه هرستانی یین دونیایی ژی هه ر ب قی شیوازی بووینه.

ئایینی ئیسلامی روله کی کاریگر و گرنگ د ئاشکراکرن و موکماندنا قی دوو روویاتیندا هه بوو. عه ره ب کۆچه ری گزیرته یا عه ره بی بوون و ساخه تین هه ره گرنگین که ساتی یا عه ره بی به ده وی ئه ون کو دکریارین خوه دا یی سهر به ست و سهر به ردایی بیت. ئه و ب خوه چه ز ژ سهر و کاتی و ریبه ریی دکه ت، شه هنازیی ب نه سه ب و بنه مالی دکه ت، چه ز ژ هیژی و ب سهر داگرتتی و تالانکرنی دکه ت. ئوول گوره ی هیژ و دهوله مهندی و نه سه بان، باوه ریی ب ته خین جفاکی دئینیت. لی دهمی ئیسلام ب هه موو تیگه و بانگه وازین خوه یین دهر به ره ی ته سلیمبوونا ب قینا خودی و رزگار بوونی ژ نه زانینی و دادپهروه ری یا جفاکی و وه که هقی یا که سان د ئه رک و مافاندا هاتی و ب سهرکه فتی، دگوتن: "هه می مروؤف ل ده ف خودی، وه کو ددانین شه یینه، ئه وی باوه ردارتر و ب ته قواتر باشتر و هه ژیتره!"

ههلبهت ئەف هەردوو جوړین تیگهه و رهفتاران ههفدژی ههف بوون. جوړی ئیکی پاشخانا وان یا هزری و پهروهدهیی، کو دبیته پیکهاتهیی کهسایهتی یا وان یا جفاکی. لی ئیسلامی هندهک تیگهه و رهفتار و ئاییده بین دی ل سهر سهپاندن کو دگهل پیکهاتهیی کهسایهتی یا وان یا دونیایی نه دگونجان. لی وان ب دلخوشی و دلمزاری قهبولکرن و خوه ته سلیمی پاداشتین غهیی و ئاخرهتی بین وی کرن. ب قی چهندی ژی، کهفتنه دناف دوو جه مسه ربوونا هزرکرن و رهفتارین خوهدا کو کهسایهتییه کا دوو روو ژی پهیدا دبوو. لی ئەف کهسایهتی یا دوو روو (د سهردهمی پیغه مبهری و ههردوو خهلیفه بین وی بین دهستیکنیدا)، د مهژیی قهشارتی موسلماناندا یی هه لگرتی بوو. پرانی یا موسلمانان ب شه ریئ ژناقبرنا یا خیبوو بیان و قه کرنا وه لاتانقه د مژوول بوون، بیافی ده ریخستنا هز و پالینه ریئ قهشارتی بین مهژیی قهشارتی نه بوون. سه ده مه کئی دی یی گرنگ ژبو نه ده رکهفتنا هز و پالینه ریئ هه لگرتی. ئەو بوو کو ئیسلامی ب ئاوایه کئی دی و ب ناقه کئی گه له نپه ریتر، هه مان هز و پالینه ریئ غه زوکرنی و ب سه رداگرتنی و تالانکرنی ل دهف تاکئی به دهوی تیز دکرن، ئەو ژی ب ده سته کفت و غه نیمه بین شه ریئ ل دژی کافران بوو. لی د سه ردهمی عوسمانی کورئ عه ففانیدا، گرنگییه کا پتر ب بنه مالا به نو ئومه یه هاته دان و ژییاتی بین خیله کاتیی ژ ناق مهژیی قهشارتی ده رکهفتن و ئیدی خه لک زقریفه سهر شیوازی پله و پایه داری یا نه سه بین خوه بین ره سه ن. ئەفجا خه لکی هه چکوهه یی گازنده ژ خه لیفی موسلمانان د کرن و راددی نه رازیبوونا خه لکی گه هشته وی ئاستی کو سه حابیییه کئی مینا ئەبو زهر ری غه فاری (۲۱) ب ئاشکرای ل دژی خیلافه تی و ده سته لاتا ئیسلامی (ئهوا وی شهر بو دکرن) راوه ستیت. د کونگره یه کئی شیورداری یا موسلماناندا، سه حابیییه کی پیشنیار کر کو فره خه لیفه جیهادی ل سهر موسلمانان ب سه پینیت داکو پیغه مژوول بین و ئیدی که سه ک ل دژی خیلافه تی نه راوه ستیت و هه موو موسلمان ب یه ک ریپاز و یه ک ئارمانجا گه له نپه ریغه مژوول بین. ب هزرا من، ئەگه ر عوسمانی ئەف کاره کربا و مل ب ملی قی کریاری (وهکو سه له فی خوه عومه ری کورئ خه تتابی)، وه کهه قیییه ک دناقه برا بنه مالین قوره ییشییان و موسلماناندا کربا، دبیت ئەوا قهومی نه قهومی با. پشتی کوشتنا عوسمانی (کی کوشت بیت، چهوا و ب چ پلان هاتییته کوشتن؟!)، هه فرکی بین سه را خیلافه تی (دناقه برا عه لی و موعاویه ییدا)، دوو روویاتی یا موسلمانان ب ئاشکرای ده ریخست و گه له ک ژ

موسلمانان ژ بهر هه څرکي يين خوه يين د پرووني نه د کارين بنفن. موعاويهی پشتمهستن ب دانانا دهوله تا ئيسلامی و عورفين جفاکی و هه ز و پالينه رين که توارى يين مروقان دکر، عه لى ژى پشتمهستن ب قورئانا پيرو ز و فرموده يين پينغه مبهرى د بياڅى دادپه روهرى يا جفاکی و وهکله څى يا موسلماناندا دکر. موعاويهی گرنګى ددا له څى ئيسلامی و دونيا يا خه لکى، عه لى گرنګى ددا گيانى ئيسلامی و ئاخړه تا مروځى. ئه نجامى څى هه څرکى يا دناقبه را لادان و پيشيلکرنا بنه مابين ئايينى و چيکرنا دهوله ته کا ب هيز ژبو ئايينى، معاويه يى کورى ئه بو سفيانى ب سه رکه فت (هه رچه نده بابى وى دژمنى سه ره کيى ئيسلامى بو). شکهستن ژى، بهه را عه لى بوو (هه رچه نده ئه و ب باڅه پالپشت و پشته فانين ئيسلامى بوون). ب څى چه ندى ژى، ئه م د کارين بيژين کو دين و دهوله ت د سروشتين خوه دا ژ هه ف دوورن و د شياندا نينه ب راستى و ته څاڅى دگه ل هه ف بگونجن، چونکو دهوله ت ل سه ر شه نگستى دلره قى و زوردارى و ته په سه رکرڼ و ترساندن و زالبوون و ئيستغالکرنى رادوه ستيت. لى دين ل سه ر شه نگستى دلوقانى و وهکله څى و دادپه روهريى رادوه ستيت. دهوله ت سه ره دهريى دگه ل دونيايى و دهسکه فت و پايه دارى يين به ره سه ت دکه ت، لى دين سه ره دهريى دگه ل غه ييى و ئاخړه تى و دهسکه فتين پاشنيختى دکه ت.

چاکسازى يا جفاکى

شيره تکار، هه رده م شيانين خوه ژبو چاکسازى يا جفاکى و راستکرنه څه يا سنجى خه لکى د مه زيخن. هه رده م هه ولده دن کو ب شيره ت و ئاخفتنى چاکسازى يا سنجى ل ده ف خه لکى دروستکه ن. وه سا هزر دکه ن کو سنجى خراب دببته ئه گه رى ره وشين ناله بارين د پروونى و جفاکى يين مروځى. لى ژبير دکه ن يان نزانن کو سنج د خوه ييى خوه دا ئه نجامى ره وشين د پروونى و جفاکينه. درويشمى شيره تکاران ئه وه کو نمونه ييى بلند باشته ر ژ نمونه ييى نزم. ئه گه ر مروځى څيا چاڅليکرنا ئيکى بکه ت، بلا چاڅليکرنا که سين پايه به رز و بلند بکه ت. لى د راستيدا نمونه ييى نزم باشته ر و جه گيرتره ژ نمونه ييى بلند، چونکو نمونه ييى نزم مروځى به ر ب کارکرڼ و ره نجکيشانيفه دبته. ئو هه ر مروځه کى کارکه ر، خوه دى هيڅى و دوزه ک بيت، گه شبيتر و مه ژى څه کرپتره ژ که سه کى دى. لى نمونه ييى بلند (ب تايبه تى ئه گه ر نه هه ژى وى بلندا هيى بيت)، هه رده م جهى ترانه پيکرڼ و که رب و کينا خه لکينه.

ئەف نموونى بىيى ھىچ كاركرن و رەنجه كا پىشچاق، كەفتىيە دناق رەوشە كا باش و تەيىسۆكدا، دىتە ئەگەرى وى چەندى كو كەرىين خەلكى ژىفە بىن و ل دژ راوەستىن. خۆ ئەگەر نموونى بلند ھەژى و شاھىستە بىت ژى، خەلك دى ھەسوودىي پى بەت و نەدوورە د كرىارا چاقلىكرن و گەھشتنا وى ئاستىدا خوە تۆشى شاشى بىن ئايىنى و جقاكى بكەت. ھەلبەت ئەف بابەتە ب سىستەمى پەرورەدا مروؤقىفە ھەقبەندە، ھەر ژ زارۆكىنىي ماموستا بىن مە گرنكىي ددەنە مەنھەجىن خواندى و ب رىكىن تەلقىنكرنى و شىرەتكرنى زارۆكان فىر دكەن. لى چ پويتهى نادەنە وان بىاقىن شىان و داھىنانىن زارۆكى ديار دكەن، مينا وانە بىن وەرزشى و مەزىقى و ھونەرى رەسمركى كو ئەف چالاكىيە بىافەكى گرنگ ژبو تاقىكرنا شىاننىن داھىنانى و چىكرنا كەساتى يا ئايىندەيى يا زارۆكى درەخسىن.

د پەرورەدەيا نوودا، بسپۆرىن پەرورەدەيى گرنكىي ددەنە يارى و سەماكرنى و كەنىنى و چالاكى بىن زىدەبارىن لەشى و ھەزرى، چونكو ژ بلى تاقىكرنا بىاقىن داھىنانى و ب سەرھەلبوونا شىانان، ھەرورەسا د خۆشن و ھەز و ئارەزوو بىن زارۆكى پى تىر دىن. ئەفجا ئەگەر ئەف جورە چالاكىيە، ب ئاشكرايى و د چوارچوؤقى سىستەمى پەرورەدەيىدا نە ھىنە ئەنجامدان، زارۆك دى نەچار بن كو ب دزىكىفە و ژ دەرڤەيى ھەرەمى خواندنگەھى ئەنجامدەن. ھەر كرىارەكا ب ئاگەھدارى و ل بەر چاقىن داىبابان بھىتە كرن، دى ساخلەمتر و دروستتر بىت. بو نموونە: د جقاكىن مەدا، ب ترس و شەرمىنى سەرەدەرىي دگەل بابەتىن رەوشەنبىرى يا سىكىسى دكەن (كو ئىكە ژ غەرىزە بىن سەرەكى بىن ژيانا مروؤقى). لى چونكو مافەكى رەوايى ھەر مروؤفەكىيە كو پىزانىن دەربارەي لەش و دەروونى خوە بزانىت، ئەفجا دى پەنا بەتە بەر رىكىن فەشارتى و ب دزىكىفە دى ل قان پىزانىنان گەرىيت. فەكۆلەر ددەنە خوياكرن كو ئەو جقاكىن رەوشەنبىرى يا سىكىسى تىدا شەرم و ھەرامكرى، پتر لادان و نەشازى بىن سىكىسى تىدا بەلاڤ دىن. د قى رەوشا جقاكى يا مشتى دوودلى و شەرمىنى و دوو روويىدا، شىرەتكار د ھىن و ب وەعزىن خوە بىن بەرەڤاژى ھەزا كەسان، ميناكەكى دى يى چىكرى ژ شەرمىنى و ترس و رەفتارىن ب ناقى سنجى، د كەنە بەر خەلكى و نزانن كو نە دوورە د بن قى ميناكى چىكرىفە سەما و كەنىن و ھەزىن دژوارىن ژبو ژيانا دونيايى ب رەنگەكى دى ھەبن. ھەلبەت ئەف ھەزە ب دلى جقاكى نا بن و ب توندى و دژوارى دى ل دژ راوەستىن. د ئەنجامدا،

شیره‌تکار ب نافی پاراستنا سنجی، دئ ل هه‌مبه‌ری ره‌فتار و سنجین جفاکی ب خوه راوه‌ستین و دئ که‌قنه دناف دوو چه‌په‌رین هه‌قدژدا. ئەو ب خوه ژی، ئەف ره‌فتارین نه‌قه‌بوولکری به‌ره‌می وه‌عزین شیره‌تکاران، نه‌سه‌ده‌من.

مروّف ب‌حه‌ژیکرنا سومعه‌ت و پایه‌داری یا جفاکی، ژ ئازهلای د‌هیتته جوداکرن. گه‌له‌ک جاران مروّف ژپێخه‌مه‌ت ب‌ده‌ستقه ئینانا سومعه‌ته‌کا باش کو ببیتته جهی ریزگرتن و قه‌بوولکرن جفاکی، قوربانای یین مه‌زن بو دده‌ت. شیره‌تکاران هنده‌ک بنه‌ما یین مه‌زنتر ژ تاقه‌تا مروّقی داناینه و دخوازن کو ئەم هه‌می ب‌دویف بکه‌قین. لئ مادهم ژ تاقه‌تا مه‌ه‌زنترن و دگهل هه‌قنه‌ندی و تیگه‌هین مه‌ یین جفاکی نا گونجن، ئەف شیره‌ته دئ مینا گازی یال دویف گورگی لئ هین. ئوو هه‌ر ئەف سه‌ده‌مه‌یه کو سه‌رکرده یین دیروکی دناف جفاکین دوو روودا کیمترن ژ جفاکین نورمال. هه‌رده‌می سه‌رکرده‌یه‌ک دناف کومه‌کا خه‌لکیدا ده‌رکه‌قیت، ژ لایئ خه‌لکی و شیره‌تکارانقه، دئ هه‌مبه‌ری کومه‌کا گله‌یی و گازنده‌یان بیت. چونکو خه‌لک وه‌سا هزر دکه‌ت کو هه‌موو ئەو ساخه‌ت و ره‌فتارین شیره‌تکار دادن، فه‌ره د‌که‌سایه‌تی یا وی سه‌رکرده‌یدا هه‌بن. لئ نزانن کو سروشتی که‌ساتی یا سه‌رکرده‌ی ژی، مینا سروشتی که‌سی تاوانباریه، سروشتی هه‌ردوویان سروشتی مروّقیه. سه‌رکرده‌یه‌تی و تاوانباری، هه‌ردوو دیارده یین جفاکینه و ژ نافی تیگه‌ه و باوه‌ری یین جفاکی ده‌رکه‌قن. چه‌ند خه‌لک پتر ریزئ ل سه‌رکرده‌ی بگریت، دئ پتر به‌ر ب‌کاملانیقه هیتته پالدان و دئ پتر خزمه‌تا ملله‌تی خوه که‌ت. ئوو هه‌ر ئەف بنه‌مایئ جفاکیه کریارا دیموکراسی ل سه‌ر هاتیه ئافاکرن کو هه‌ر چه‌ند سالان خه‌لک ب‌شیره‌یه‌کی نه‌ینی سه‌رکردین خوه هه‌لدبژیریت. ئەگه‌ر د‌ماوه‌یی سالیئ بو‌ریدا خزمه‌تین باش بو جفاکی خوه پیشکیش کر بن، دئ جاره‌کا دی هیتته هه‌لبژارتن. لئ ئەگه‌ر مینا خه‌لیفه یین ئەمه‌وی و عه‌باسییان بن، هه‌لبه‌ت خه‌لک ده‌نگی خوه نا ده‌تی. چ جاران سه‌رکرده ب‌کاریزما و ساخه‌تین خوه یین سه‌رنجراکیتشه (هه‌رچه‌نده گرنگن) نا بنه سه‌رکرده. لئ جفاکه هنده‌ک که‌سین دیارکری دکه‌ته سه‌رکرده و هه‌ر جفاکه وان سه‌رکرده‌یان دئیخیت ژی. ما نه‌ خه‌لکی کوفه و که‌ربه‌لا حوسین کره سه‌رکرده و هه‌ر وی خه‌لکی ژبه‌ر هنده‌ک مه‌ره‌مین دونیایی (نه‌ تنئ ئیخست)، لئ کوشت ژی. هه‌روه‌سا هه‌مان بو‌چوون ژبو که‌سی تاوانبار ژی راسته، چه‌ند پتر جفاک وی فه‌ده‌رکه‌ت و خوه ژئ دوورکه‌ت، ئەو ب

خوه ژى دى پتر دوورکهښت و دى تاوانين مهزنتر کهت، دا سه رنجا خه لکى به ر هف خوځه رابکيشيت. نه وى نه شيابى نه ښى يا خه لکى بو خوه رابکيشيت، دى تاعه تکرڼى ل سهر خه لکى سه پينيت. که سين تاک د جفاکين دوو روودا تاعه تا وان که سان دکهن يين ژى دترسن و هز ژ وان که سان دکهن يين ژى نه ترسن. د عورفى جفاکيدا، نه ف ترسيانه شيوازه کى ريزگرتن و هه بيه تى وهر دگريت. دگهل وهختى خه لک وهسا هزر دکه ت کو ترسيان و هه بيه تى و ريزگرتن پيکفه گريداينه. نوو چونکو هه مى خه لک ب سروشتى خوه هز ژ بهر ژه وهند و پايه دارى يا خوه يا جفاکى دکهن، دى هه ولدهن کو فى ريزگرتن و هه بيه تى ب ده سته بينن. خو نه گهل ل سهر حسيبا شيره ت و بنه ما بين دادپه روى بيت ژى.

ب فى چه ندى ژى، نه م د کارين بيژن کو جفاکى سه رکه فتى نه و جفاکه يى بهر ژه وهندا کو مى و وهلاتى ژ بهر ژه وهندا تايبه تا که سان نيزيک دکه ت. ب هزرا من، نه ف کرياره يه ناست و رادده يى نه ختوبارى يا مروځى ژبو وهلات و نه ته وهى ده ستنيشان دکه ت. چه ند جفاک پتر ريزى ل ژيياتى و نه ختوبارى يا که سى بگريت و بهر ژه وهندى يا وى بپاريزيت، نه و که سه دى پتر ب جفاکيه هته گريدان و دى نه ختوبارى يا وى پتر لى ده يت. نه م د کارين بيژن کو نه ختوبارى و ژيياتى کرياره کا کارليکرنه يه دناځبه را کارى که سى و ريزگرتنا جفاکيدا. نه و هوکارى سه رکرده کى دناځرينيت کو نه ژ خوه ييى که ساتى يا سه رکرده ي ده رکه ښت، لى کرياره کا ل سه ريک کومبووى يا کارليکرنه يه دناځبه را کارى سه رکرده ي و کاردانه وه يا کوما جفاکيدا. ب فى چه ندى ژى، بهر ژه وهندا تايبه تا که سى سه رکرده ي دگهل بهر ژه وهندا کوما خه لکى تيکهل دبیت و سه رکرده وهسا هزر دکه ت کو بهر ژه وهندا کو مى يا بوويه بهر ژه وهندا وى يا تايبه ت. ده مى خه لک ده سته بو د قوتن و نه ښى و ريزگرتنا خوه بو خويا دکهن، نه ف خه لکى هه د چيته دناځ وژدانا سه رکرده يدا و دبنه پشکه ک ژ پيکها ته يى که ساتى يا وى. بهر وځاژى يا وى ژى ژبو که سى تاوانبار دروسته.

لۆژیکین کهفن و نوو

د پرائیا نفیسینین خودا، د. عالی وهردی بهحسی ههردوو لۆژیکین کهفن و نوو دکت و ههردم دبیزیت: لۆژیکا کهفن (لۆژیکا رهایی یا بابهت و تیگهان)، ب کیر فی سهردمی ناهیت و فهره گرنگی ب لۆژیکا نوو بدهین (لۆژیکا زانستی و کهتواری یا جفاکی). وهردی ددهته خویا کرن کو لۆژیکا کهفن ب جهگیری و پۆلینکرنا دووانیئقه ههقهبنده، ههمی تشت و بویهر ب ئاوایهکی رههایی ل سهر دوو جهمسهرین جهگیر دهینه دابهشکرن: خیر و شهر، شهف و رۆژ، باش و خراب...هتد. ل گورهی فی لۆژیکي تشتی باش ب ئاوایهکی رههایی ژ ههمی لایه نانه باشه و تشتی خراب ژی د خوهییی خودا خرابه. شیرهتکارین دهستهلای ب ریکا فی لۆژیکا رههایی یا کهفن، دهستهلاداران باش و پایهدار دکهن و خهلکی ههژار ژی خراب و کیمبها دکهن. لی لۆژیکا نوو ئهوا دبیزنی "لۆژیکا ههقدژی"، وهسا خویا دکت کو ههر تشتتهکی یان ههر بویهرهکی ههقدژی خوه ژی دگهل خوه ههیه. دهمی ههر تشتتهک یان بویهرهک وهرار و گهشه دکت، ههقدژی وی ژی دگهل وی وهرار و گهشه دکتن. ئەججا ئەم د کارین بیژین کو ههر مرۆقهک د ههمان دهمدا باشه و خرابه ژی. کهساتی یا وی ژی ل سهر شهنگستی کارلیککرنا دناقبهرا ههردوو نهزعه یین باشی و خرابییدا رادوهستیت. ئوو جوداهی یا دناقبهرا مرۆقاند، جوداهییهکا ریژهیه و ل گورهی ریژه یا باشی یان خرابی ل دهف ههر مرۆقهکی دهیته دهسنیشانکرن. ئەف ههردوو نهزعه یین باشی و خرابی، ل گورهی کاودان و رهوشا جفاکی و دهروونی یا مرۆقی دهینه ئاراستهکرن. لی پشتی ریژهیا باشی یان خرابی د کهساتی یا مرۆقیدا جهگیر دبیت، هینگی ب بویاغین ئایینی یان سنجی یان ههر تیگهههکی دی یی جفاکی دهینه بویهکرن. چ جارن ئایین ب ریکا وهعز و شیرهتان نه شیایه مرۆقی ژ هز و نهزعه و پالینهرین وی بدهته پاش، ههروهسا وژدانا مرۆقی ژی نه کاریت فی کاری بکهت، چونکو ل گورهی تیورین نوو بین جفاکاناسی، وژدان ژی ریژهیه. چ جارن وژدانا مرۆقی نا بیته ریگر د ریکا تالانکرن و تاوانیدا، چونکو ئه و مرۆقی فی کاری دکت، ل نک خوه یی دروسته و یی بهرهقانیی ژ ئایین و سنج و رهفتارین جفاکی خوه دکت. ههر کهسهک وهسا هزر دکت کو راستی ل دهف ویه و ههردم خهباتی ژبو پاراستنا حهقیقهتا راست و رهوان دکت. ب فی چهندی ژی، ئەم دی گههینه وی باوهری کو ههفرکی یا دناقبهرا لایه ناند، نه ههفرکییه دناقبهرا خیر و شهردا (ههروهکو

شیره تکار دبیزن)، لی هه قریه دناقبه را دوو ئیعتبارین جودا یین خیریدا. ئەهه ژى وى باوهریی ددهته مروقی کو مروف ب کاودان و دهردورین ژيانا خوئه موسسهیه ربیت. لهوا گوهارتن و راستقه کرنا سنجی، ب ترساندن و قهچغاندا ژ عهزبا خودی ناهیهته کرن، لی ب گوهارتن کاودان و ژيانا جفاکی دهیهته کرن: "کاودانین ژيانا خه لکی بگوهوره، دی شیئ سنجی وان ژى گوهوری."

دیروکا جفاکی ب هژمارا سالان نا هیته پیقان، به لکول گورهی فاکته رین وهرارا جفاکی، ب دیروکه کا ئیکگرتی یا پیکقه گریدایی دهیهته هژمارتن. لی شوپپاریزین هه می سهرده مان، هه ز ژ گوهارتن کاودانین جفاکی ناکه ن و هه رده م هه ز دکه ن جفاک د مه ندبوونه کا به رده و امدا بیت. چونکو هه ر گوهورینه کا د رهوشا خه لکی و جفاکیدا بهیهته کرن، به رژه وهندا دهوله مه ند و پایه دارین رهوشا هه ییدا نا بیت. ل قیره ژى، رۆلی پاشکه فتیئ شیره تکاران دیار دبیت کو هه می هه ولا وان ئەوه رهوشا زهنگین و دهسته لاتداران بدۆمینن. ئەهه جبا ب ناخی پاراستنا ئایینی و سنجی و رهسانه تی یا که لتۆری، دی جفاکی هیلنه دناف مه ندییه کا به رده و امدا و دی ل دژی گوهورین و نوو کرنی راوهستن. گرنگترین وهزیفه یا حکومه ته کا پیشکه فتی و دیموکراتیخواز ئەوه کو رهوشا جفاکی به ر ب باشترییقه بگوهوریت و دگه ل پیددی یین سهرده می بگونجینیت. چونکو ل گورهی لۆژیکا نوو، جفاکی سروشته کی لقیئی هه یه، ئانکو پرۆسا وهرارا جفاکی د لقیینه کا به رده و امدا یه و جفاکنا س قی لقیئی ب نورمال دزانن. لی مه ندبوون و جهگیریی ب کریاره کا نه شاز و نه سروشته ی ل قه له مدده ن. ئوو ئەهه لقیینه یا به رده و امه و مینا بازنه ی لی دهیت. ئەهه بزاقین ئەهه قرو ب نووخواز و نووژهنکار دهینه نیاسین، ده می سه رده کهن و دگه هه قوناغه کا دی یا دیروکی، دی هه دهک بزاقین دی بنه نووخواز و ئەهه نووخوازین دو هی ل هه مه به ر نووخوازین ئەهه قرو دی بنه شوپپاریز. یه ک ژ ساخه لتین سروشته ی مروقییه تیئ ئەوه کو دهسته لاتدار د هه می جه و سهرده ماندا پاراستنا به رژه وهند و هه بوون و مانا خو ه دکه ن.

پشتی قان هه رسی بابه تین سهرده کی د تیگه هی شیره تکاری یا دهسته لاتداراندا، هیژایی نفیسه ر کومه کا بابه تین دی یین هه قبه ند ب دیروک و بنه ما یین ئیسلامی و سهحابی یین پیغه مبه ری دئینیت و دکه ته نمونه یین دیروکی یین گیاندار ژبو دهره هیکرنا رهوشا شیره تکارین دهسته لاتداران. ئەهه پشکین زیده بار، دناف هه مان جغزا دوو رووتی یا که سی موسلماندا

دزقن و بی مفایی یا شیرهتین شیرهتکاران ژبو گوهارتنا جفاکی و تیگههین شوپپاریز بههانه دکهت. دقان پشکاندا دهیته خویاکرن کو شیرهتکار پرسا دادپهروهری ب پرسهکا هیسان ددانن و دبیزن ئەڤه هزرهکه دکهڤته دناف مهژی مرۆڤیدا و مرۆڤ دکاریت ب جه بینیت. وهسا هزر دکهن کو زهمینه خوشرنا ڤی ب جهئینانی ژی، شیرهت و ئاراستهکرن و رینمایی یین وانن. لی سهرهرای ههمی شیرهت و ئاراسته یین شیرهتکاران، ستهم و زورداری و مافکهرافتن ههر یا بهردهوامه و نه دووره ههتا هتایی، ههر یا بهردهوام بیت. دادپهروهری نه ئەنجامی هزرهکا رویته (ههروهکو پلاتو بو چوویی)، لی کارلیککرنهکا بهردهوامه دناقبهرا لایهنی ستهملیکری و ستهمکاریدا. مرۆڤ ب سروشتی خوه بهرهڤانیی ژ خوشی و بهرژهوهندا خوه یا تایبهت دکهت و ئەگه ژبو ڤی بهرهڤانیکنی ستهم و زورداری بکته، بیی دوودلی دی کته. چونکو ئەو پی نا حهسییت کو ئەڤا ئەو دکهت ستهمکرنه. ئەڤ جوداهی یا دناقبهرا تیگههین رههایی و ریژهییدا، پرانی یا پشکین کتیا شیرهتکارین سولتانان ڤهگرتییه.

گیله شوکا مه ژیی مروقی

دهمی مروّف کتیبه کا خوښ و مفادار دخونیت، هز دکهت پرانی یا خه لکی بخوینن، ب تایبه تی نه گهر هندهک بنه ما بین هه فیشکین هزری دناقهه را نفیسه ری و خوانده قانیدا هه بن. کتیبیا گیله شوکا یا مه ژیی مروقی "مهزلة العقل البشري" (*) یا نفیسه ری عیراقیی ب نافوده نگه لی وهردی، ئیکه ژ وان کتیبین هه ره گرنه و سه رنجراکیش کو فره ره هه ره وه شه نبیره ک بخونیت و هزری تیدا بکهت. دبیزم هزری تیدا بکهت، چونکو خواندن تنی بهس نینه کو مروّف بکاریت مفای ژ کتیبه کا جفاکی و نیف دهر وونی وهرگریت، نه گهر ب هزری خوه یین هه لسه نگانده یی و ره خنه یی پشکداری یا نفیسه ری نه کهت. سه ره رای وی چه ندی کو نه ف کتیبه ل سالی پینجییاں ژ چه رخی بوری هاتیه نفیسین و بابه تین وی د بنه رتدا (هه ره وه کو نفیسه ر دبیزیت)، ژ هندهک گو تاره به رسقان پیک دهیت کو ژبو وان که سین ل سه ر کتیبیا وی یا ب ناخی "شیره نکارین سولتانان" نفیساين، هاتینه نفیسین. لی پشتی بۆرینا پتر ژ نیف سه دهی ژ نفیسینا فی کتیبی، هیشتا بنه ما یین هزری یین فی به ره می بو جفاکی مه یی کوردی د باش و باون. هه تا نه و ژی، نه و بابه تین وی ژی خه به راین (نه و هک کورد)، نه ویرین یان نه کارین خوه لی بدهین. ل ده ستپیک، د (دیاری) ییدا دبیزیت: "نه ف کتیبه دیاریه ژبو وان که سین د خواندن د گهن، لی نه وین هزا قالبدایی یا مه ژیی خوه تیدا دخوینن، خودی مه ژی بپاریزیت... نه فه نه و چاخه کو فره هه می بزائن.. ده می قیژی و هه وار و لیخورینان نه ما و چوو، ل شوینا وی، ده می دانوستاندنن نارام و فه کولینن هه وره".

ژبلی پیشگوتن و پاشگوتنا کتیبی، بابهت ل سه ر دوازه پشکین پیکه گریدایی هاتیه پشکرکن: (سروشتی باژیرقانی، لۆژیکا ره گه زه پرستان، عه لیی کوری نه بو تالیب، کیماسی یا باژیری هه ژی، جوړ و سه ده مین هه فکین، گوشه گیری یا مروقیه تی، هه فکی و هه فگرتن، مه هزه له یا مه ژیی مروقی، سه فسه ته چیه، دیموکراسی دئیسلامیدا، عه لی و عه مه ر، دیروک و

(*) د. علی الوردی: مهزلة العقل البشري، محاولة جديدة في نقد المنطق القديم، ٢، منشورات دار كوفان، لندن، ١٩٩٤.

پالپیفه نانا جفاکی). د فان هەر دوازده پشکاندا، نقتسه‌ری ب ویره‌کی بابه‌تین هزری بین دهرباره‌ی گوهورین و نووکرئی، باژیرقانی، دیروکی و سروشتی جفاکیی مروّقان به‌حس کرینه و نموونه بین زیندی ژ جفاکین مروّقایه‌تی و که‌لتوری ئیسلامی بو ئیناینه.

باژیرقانی: ئاده‌م و شه‌یتان

د ته‌وراتیدا هاتییه: ئاده‌م و حه‌وال به‌هه‌شتی بوون، پشتی به‌ره‌می دارا حه‌رامکری خوارین، چاقین وان قه‌بوون و هه‌ست ب هه‌بوونی کرن و خوه رویس دیتن. ژ شه‌رمین خوه‌دا، به‌لگین هژیران د خوه پیچان و خوه قه‌دشارتن. ئاده‌می گوه‌ل پیژنا خودی بوو، ب نکفه دهات. خوه‌ل پشت هنده‌ک داران قه‌شارت. خودی گازی‌کری:

-- ئاده‌م.. تول کیفه‌یی؟

+ ئەز یی‌ل به‌هه‌شتی، لی دهمی من گوه‌ل پیژنا ته‌بووی، من ژ شه‌رمادا خوه قه‌شارت، چونکو ئەز یی‌ل رویسم.

-- ته‌چه‌وا زانی تو یی‌ل رویسی، ما ته‌ژ وی‌ل داری خواریه، ئەوا من‌ل ته‌حهرامکری؟!

+ به‌لی..

- چونکو ته‌گوهداری یا ژنا خوه‌کر و هه‌وه‌ژ دارا حه‌رامکری خوار، ژ به‌ر ته‌دی نه‌علت‌ل ئه‌ردی بارن. دی هه‌ره‌ندی تو هه‌یی دی دوه‌ستیان و لیگه‌ریانیدا بی. دی گیایی زه‌قیان خووی و هه‌تا جاره‌کا دی دزقربیه‌قه‌بن ئاخ، دی ب خوها ئەنیا خوه‌نانی په‌یدا که‌ی. تو یی‌ل ژ ئاخ بووی و دی بو ئاخ زقری.

ب‌قی ئاوی ئاده‌م ژ ئارامی و بی‌خه‌می و دلخوشی دور که‌فت و که‌فته‌دناف دهریا خه‌ما و ئالوزی و ئاریشه‌یاندا. توینی دبیزیت: چیرۆکا ئاده‌می جه‌فه‌نکه‌که‌ژ بو په‌یدابوونا باژیرقانی، ئانکو قه‌گه‌ه‌استنا مروّقی ژ ژیانا ده‌ستپیک (کو یا ته‌نا و ساکار بوو) بو ژیانه‌کا دی یا پیشکه‌قتیر (کو مشتئ ئالوزی و رهنج و خه‌باته). توینی پیقه‌دچیت و دبیزیت: "باژیرقانی به‌ره‌می هه‌فرکی یا خودی و شه‌یتانییه، یان باژیرقانی شانۆ یا شه‌یتانییه، چونکو خودی شه‌یتان یی‌ل دای و به‌ردایه‌ مروّقی، دا مروّقی ژ دوخی نه‌لقیی ببه‌ته‌دوخی لقیی، نه‌لقی ئانکو ئارامی و خووشی، لقیی ژی، ئانکو ئالوزی و ئاریشه‌ و نه‌خووشی."

باژیرقانیی خویکه کا بلند هه یه، ژ لایه کیفه مفایه و ژ لایه کی دیفه زیانه. ئەوین دقین بهرهف باژیرقانییغه بچن، پیدقی یه بزائن دی هه مبهری ئیشان و وهستیان و ئالۆزی و تهنگه زاریی بن. توینی ل جهه کی دی دبیزیت: "شهنگستی ئاڤا کرنا باژیرقانیی، خه بات و کیفه رات و نه خووشی و ئالۆزییه. هه ره جهی دهستکهفتنا نانی یا ب ساناهی بیت، مروّف دی یی خه مسار و ته مبهل بیت و نه کاریت پیشکهفتنی بکهت، چونکو د ناف هزرین قه دهری و خووشیی و خه وانادا دژیت." لهوا ئەم د کارین بیژین کو باژیرقانی و ئالۆزی دوو تشتین پیکغه گریداینه و ژیک ناهینه جودا کرن. بهری باژیرقانیی، مروّف د خووشییه کا ئەبه دیدا بوو. هه می تشت یی به رهه فکری بوو، باب و باپیران بو دانا بوو. ب ساناهی ل سه ر دچوون و چ پیدقی ب پرسیارین (بوچی، چهوا، ژبه ر چ) نه دکر، چونکو ژيانا وان بیی فان پرسیاران ب ریقه د چوو. ب هزرا من، ئەف میناکی ته سلیمبوونی ب تشت و تیگه ه و باوهری یین هه ییغه، مروّفی د قالبی مشه خوریندا چوارچوؤفه دکهت و که ساتییه کا پشتبه ستی (ئیتیکالیی) بو پهیدا دکهت. ئەفه ژی بو وی چه ندی قه دگه ریت کو مروّف یی فیزی ژيانا ب ساناهی بووی و ژ لایی دهروونیغه نه قیت یان نه شیت خوه ب تشته کی نه دیارقه گریدهت و ب په یغه کا وهکی (بوچی، چهوا ...) ژيانا خوه یا خو ش ژ دهست بدهت. هه رده می مروّفی قیا یان شیا په یفا (بوچی) ئاراسته ی هه موو عه دهت و بیروبوچوونین هه یی بکهت، هینگی دی خووشی یا خوه یا ئەبه دی و ئیتیکالی ژ دهستدهت و دی به رهف خووشییه کا دی چیت کو خووشییه که تاما وهستیانی و ئالۆزیی و تهنگه زاریی ژئ دهیت. شه هرستانی (۲۲) دبیزیت: هه ر ژ دهستییکا مروّفایه تی و هه تا نهو، هه ر ئاریشه کا ب سه ری مروّفی هاتی ژبه ره په یفا (بوچی) بوو. ژبو چاره سه رکرنا ئاریشی و قورتا لکرنا مروّفی، شه هرستانی دبیزیت کو فه ره هه ر که سه ک گوهداری یا پیغه مبه ر و مه زنین که فن بکهت و هه می فه رمانین وان ب جه بینیت. فه ره هه رده م ل هه مبه ری بیروبوچوونین هه یی یی چه میایی بیت و چ جارن پرسیارا سه ده مین ئاریشه یان نه کهت. ئوو پشتی باوه ری ب بابه ته کی یان تیگه هه کی دئینیت، فه ره هه ول نه دهت گومانی تیدا بکهت. پاشی قی گوهداری ب تاعه تا خودیغه گریدهت و دبیزیت کو ئەفه یه ریکا ئیکانه یا قورتا لکه را مروّفی و مروّفی د گه هینته مرادی (به هشتا ئەبه دی و خووشی یا ل سه ر دونیایی). ژبو به هانه کرنا قی هزرا ئایینی، شه هرستانی ئاماژه ب

پرسیارین شه‌یتانی ددهت و دبیزیت کو شه‌یتانی هفت پرسیار ئاراسته‌ی خودی کرن:

۱. به‌ری دانا من، نه‌گه‌ر خودی د زانی کا دی چ کهم و چه‌وا دی

ره‌فتاری دگه‌ل مروقی کهم، بوچی نه‌ز دام؟ مه‌ره‌م ژ چیکرنا من چ بوو؟

۲. ماده‌م خودی ب دلی خوه و ژبو دلی خوه نه‌ز دام، بوچی ژ من

داخواز دکر کو بنیاسم و گوهداری یا وی بکه‌م؟ یا خویایه کو گوهداری یا

من چ مفای ناگه‌هینتی و نه گوهداری یا من ژی چ ژئی کیم ناکه‌ت؟

۳. دهمی نه‌ز دایم و ژ من خواستی کو بنیاسم و گوهداری یا وی بکه‌م،

ئوو من کری، بوچی ژ من داخواز کر کو سو‌ج‌دی بو ئاده‌می ببه‌م و

گوهداری یا وی ژی بکه‌م، مه‌ره‌م ژ فئی پیگیری چ بوو؟

۴. من چ گونه‌ه نه‌ کرینه ژ بلی (لا أسجد الا لک وحدک)، بوچی نه‌ز ژ

به‌ه‌شتی ده‌ریخستم؟

۵. پشتی نه‌ز ژ به‌ه‌شتی ده‌ریخستیم، ده‌رگه‌ه‌کئی دی بو من فه‌کر، کو

بچه‌م د به‌ه‌شتیقه و ئاده‌می د سه‌ردا ببه‌م داکو ژ دارا حه‌رام‌کری بخوت.

نه‌گه‌ر نه‌هیلابا بچه‌م د به‌ه‌شتیقه، من ئاده‌م د سه‌ردا نه‌ د بر و هه‌تا نه‌و ژی

دا ل به‌ه‌شتی (بی نه‌مر) بیت، مه‌ره‌م ژ فئی هه‌می چ بوو؟

۶. پشتی نه‌ز به‌ردایمه ئاده‌می و هه‌فرکی د ناقبه‌را مه‌دا په‌یدا بووی،

بوچی نه‌ز به‌ردامه زاروکین وی ژی کو نه‌ز ل هه‌ر دم و هه‌ر جه‌ وان

دبینم و نه‌و نه‌شین من بینن، ئوو نه‌و شیان دانه‌ من کو بشیم ئاکامی ل سه‌ر

وان بکه‌م و ئاراسته‌ بکه‌م، نه‌گه‌ر ری ل من گرتبا و نه‌و هیلابانه‌ د سروشتی

خوه بی فیتریدا، دا د ناف پاقژی و خویشی و گوهداریندا ژین.

۷. د سه‌ر فئی هه‌می را، نه‌ز هیلامه‌ ساخ هه‌تا روژا قیامه‌تی، نه‌گه‌ر

دهمی نه‌ز ده‌ریخستیم نه‌ز نه‌ هیلابام، چ گونه‌ه‌باری ل دونیایی نه‌ د بوون.

رفیشتی ئاده‌می ژی، دا ب خویشی و بیگونه‌ه ژیت.

ما دونیا وی (خودی) باشتر نینه‌ نه‌گه‌ر هه‌می خیر بیت، ژ وی چه‌ندی

کو شه‌ری من ژی دگه‌لدا بیت!؟

هه‌لبه‌ت نه‌گه‌ر هه‌رمه‌نده‌کی فی چه‌رخ‌ی یان ژی (توینی) به‌رسفی

بده‌ت، ئیکسه‌ر دی بیژته شه‌یتانی، ژ به‌ر هندییه‌ دا خرخالا پیشقه‌چوون و

به‌رده‌وامی یا ژیان و په‌یدابوونا باژیرفانی گه‌شه‌ بکه‌ت. ئوو هه‌موو

هه‌فرکی بین دناقبه‌را خیر و شه‌راند، شه‌نگستی پیشداچوونا باژیرفانییه‌. لی

شه‌هرستانی د به‌رسفا شه‌یتانیدا دبیزیت: خودی گوته شه‌یتانی (لوکت یا ابلیس

صادقا مخلصا في الاعتقاد باني الهك و اله الخلق ما احتكمت علي بكلمة لماذا؟ فانا الله لا اله الا انا، غير مسؤول عما افعل، والخلق كلهم مسؤولون!). ئانكو دبیژتی "ئەگەر تۆ یی راست بی د هزرا خودا کو ئەز خودی ته و یی هه موو دونیایی مه، ته په یقا (بوچی) ئاراسته ی من نه دکر، ئەز خودیمه و ژ بلی من چ خودی نینن، ئەز نه بهرپرسم ژ یا ئەز دکهم، لی هه موو خه لک بهرپرسیارن!" ل قیره بو مه خویا دبیت کو په یقا بوچی و قهریژا وی، مه ژییان دلقینیت و دهرگه هین داهینان و پیشکه فتنی قه دکهت. هه روه سا ئەف په یقه یه مروقی ئالوز دکهت و ئاریشنه یان بو په یدا دکهت. ئانکو ژبو روناهیکرنا ریکا باژیرفانیی و پیشقه چوونا جفاکی، مروف ب قی هزرا لقوق دهیته سوتن. هه ر مروقه کی د دونیاییدا دوو ری هه نه: ریکا ته ناهی و ئارامی و نه لقیی، ئو ریکا ئالوزی و لقین و پیشکه فتنی. چ جارن که سه ک نه شیایه د ئیک دهمدا هه ردوو ریکان بده ته بهر خوه، یان مروف دی د جفاکه کی پر ئاریشه و داهینان و لقوقدا ژیت، یان ژی دی د جفاکه کی ته نا و پاشکه فتی و راوه ستایدا ژیت.

ژیانا ده سپیکئی چاقلیکرنه و ژیانا باژیرفانیی گوهورین و داهینانه. دهمی هزرا مروقی ئازاد دبیت و توخبیی بیروبوچوونین هه یی و چاقلیکرنی د بهزینیت و ژی د بوریته، نه شیت گومانین خوه ل ئاسته کی دیارگری راوه ستینیت. چونکو گومانکرن وه کو ئیشین ب قه گره، هه رده می مروقی گومان د تشته کی دیارگریدا کر، ئەف گومانه دی ژ هه موو تشتین دی ژی گریته و هه موو لایین ژیانی دی که قنه دناف بازنه یه کی گومانکرنیدا. ئەقجا دهمی هزره کا که قن دهیته هه رفاندن، ئەف هه رفاندنه دبیته ده سپیک بو هه رفاندنا هه موو هزرین که قن و گه نی بووی و دهرگه هی گوهورین و وهرار و پیشکه فتنی پی قه دبیت. ول دیورانته (۲۳) د چیروکا شارستانیدا دبیزیت: "هه رده می مروف هزری د ئایینده یی خودا دکهت، ژ به هه شتا عه دنه دردکه قیت و به ره ف ئالوزی و دوژه هی دچیت، دی غه مبار و ته ماح بیت، دی حه زا پتری و ده ست ب سه ردا گرتنی ل نک په یدا بیت. ب قی چه ندی ژی، دی خووشی و به خته وه ریی ژ ده ستدهت."

مروقی ده سپیکئی، ئەوی ب هه موو هه بوویی خوه یی قاییل و ب ژیانا خوه یی دلخوش، چ هزر د باشترلیکرنا ره وشا خودا نه دکر. وه سا هزر دکر کو ره وشا وی یا د کاملانی یا خودا. له وا تووشی چ ئالوزی یین هزرکرنی نه دبوو. ئو ئەفه بوو سه دهمی وی چه ندی کو ژیانا مروقی د سنسله کا چاقلیکرن و کوپیکرنا روژین ل دویف ئیکدا دبوری و ژ

شه هرستاني يا پيشكهفتي د دوور بوون. لي دهمي هزر د پيشقهبرنا رهوشا
 خوه يا ههيدا كرين و هولداین كو پيرينه يين بهرهمهينانې و ههقهبندي
 يين جفاكي بهر ب سهمتهكا دي يا پيشكهفتيتره بهن، هينكي توشي ئالوزي
 بوون و پرسيارين (بوچي، چهوا، ژبه چ...هتد)، د ههمي بياقين ژيانا خوهدا
 كرن. نه جفا هم دكارين بيژين كو هزر كرن و ئالوزي پيگه گريديينه و ژيک
 قهنا بن. ههردهمي مروفي هزر د رهوشا خوه يا مشتي سهدم و نه جامدا
 كر، دي ئالوزي يين هزري و گومانين كهتواري بو پيدا بن. بو نمونه:
 نه گهر مروف د جفاكه كي دورهييي باژيرقانيا برسې بيت، دي كار و
 خهباتي كهت ژبو دابينكرنا ناني. نه گهر ب دهسته نه هات، نه دووره دزيي
 بكهت، ئو نه گهر مافي وي هاته خوارن دي ياخي بيت و بهره قانيي ژ مافين
 خوه كهت. ئو نه گهر هه ر ب دهسته نه هات، نه دووره كوشتني بكهت...هتد.
 لي نه گهر تير بيت، يان دي فاسق بيت يان ژي دي داخوذا پتريي كهت. نه ف
 چهنده هندی د گه هينيت كو هز و ئارمانجين مروفي ل چ ئاستان نا
 راوهستن. ئارمانجهكا دياركري ههيه و ههردهمي دگه هتي، دي ژ بير كهت و
 دي ئارمانجهكا دي يا بلندتر بو خوه دانيت و دي ل دويف بهزيت ههتا
 دگه هتي و پاشي دي ئارمانجهكا بلندتر بو پيدا بيت و هوسا ههتا داوي يا
 ژيانې، ههردهم چافي مروفي باژيرقان يي ل پيشكهفتن و دهستهفتين پتر. لي
 مروفين پاشكهفتي و كهفن، نه گهر برسې بين، دي سوپاسي يا خودي كهن و
 نه گهر تير بين ژي، ههر دي سوپاسي يا خودي كهن. چ ئارمانجين كهسوكي
 يين تايبهت و بلندتر نينن كول دويف بهزن. ئارمانجين وان مينا ستايي
 هزر كرن وان د ساكار و سادهنه. نه فه رامانا وي نه وينه كو وان نه قيت تير
 بن، يان ههست ب برسې نه كهن. لي دهسته لاتدار و شيره تكارين ئايينينه،
 بهري وان دهنه في ته سلیمبووني. به هانه يا وان ژي نه وه كو خودي تهعالا
 يي وان تاقی دكهت و دي پاداشتا خوه ل روژا قيامه تي وهر گرن. نه ف
 ههولين بهردهوامين شيره تكارين دهسته لاتداران ژي، ههر ژبو مان و
 بهردهوامي يا دهسته لاتتیه. ئو د جفاكين هوسادا خلك ههمي پيگه دژيت،
 پيگه برسې دبن و پيگه تير دبن، ئانكو وهكو كهرين (قطع) ئاژه لينه. مروف
 دناف جفاكين ژ في ته رزیدا ژ دهرقه ي چوارچوغي هزرا (طبعي) چ تشتين دي
 نابينيت و نزانيت. نه في هزري دگه ل فه كيشانا قوناغا نيچيري فه كيشا و ل
 وي دهمي مروفي دهستيكي هزرا چاندني و ئانكجيپووني كري، نه چار بوو
 هزرا پاشه روژي ژي بكهت. لهوا هم د كارين بيژين كو قوناغا كشتوكالين،

دهستېڼكا په يدابوونا باژيرقانيڼيه. چونكو چاندن پيدفي ب هزركرن و ريكوپيكي و چافه ريكرنې و هه لگرتنيڼيه، ژبه ر كو به ره همين كشتوكالي گريدياي باران و هشكاتي و چاقديري و وهرزين ساليڼه. نه فجا جوتيار نه چار د بيت خانيا ئاڅا كهت و ئاكنجي ببيت، دكو بشيت چه نداتي يا به ره همي دهستنيشان بكهت. فهره هزرا خوه د وهرزين ساليڼا بكهت و حسابي و ئاراسته بين ئاسماني و ستيران ژي بزانيت. ژ نه جامي في همي، خويا دبیت كو كشتوكالي نه گهرې ئاكنجيوونڼيه و حسابداري و فلهك نه گهرين فيلوسوفينه و فيلوسوفي نه گهرې پرسيار و گومانكرنيڼيه. گومانكرن ژي، نه گهرې ئالوزي يا مروفيڼيه. ئالوزي ژي، هه فكويفا باژيرقانيڼيه. هر ژ ده مي مروفي باژيرقاني په يدا كرى و د ناڅا ژيائي، ژ كه يفخوشي و ئارامې دور كه فتيه و يي كه فتيه د زفروكه كيڼا، زانيت دي چه وا ژي قورتال بيت. لي نه ف زفروكا ئاريشه ئاميز، دينه مويي خرخالا وهراري و پيشكه فتنا جفاكي باژيرقانيڼيه.

كه فن و نوي

سروشتي جفاكين مروفايه تيڼ د وهراره كا به رده وادمانه، هر قوناغه كا جفاك تيرا د بوري، ب دهان هزر و بوچوونين نوو په يدا د بن و ئاڅاهي هزين قوناغا به ري خوه د هرفينن يان ژي تشته كي نوي ل سهر ئاڅا دكن. هه فركي د ناڅه را كه فن و نووياتيڼا، هه فركيه كا ديرينا ساخلمه و پراني يا جفاكين مروفايه تيڼ تيرا بورينه. هه لبت چ پيفه رين ره ايي نين كو في هه فركي ئي كلا كهن و خه لك همي ژي د رازي بن. چونكو نه ف هه فركيه ديارده كا نورمال و ساخلمه هه موو جفاكين دنڼيه. هر جفاكه ك ل سهر دوو پي بين هه فدر وهراري دكهت: پيهك يي نه لفه، پاراستنا تشتي هه يي د كهت و يي دي بله ز و لفوكه كو گهورين و نووكرني دكهت. هه رده مي پي نه لف ل سهر ريره وا جفاكي يا زال بيت، دي جفاكه كي پاشكه فتني نه لف و گه ني ژي په يدا بيت. ئو هه رده مي پي نوپكه ر يي زال بيت، دي هه مي تشتان هه رفينيت و ل بن پينگافين خوه بين بله ز و نوخواز هه رشينيت و به رزه كهت. له وا فه كوله رين جفاكنا سي و هسا دبين كو هه فسه نكي يا هه ر دوو جه مسهران (ل گوره ئاستي تيگه هشتنا خه لك)، د كارتيكرن و هه فركيه كا ساخلمه، دبته نه گهرې پيشكه فتنا جفاكي. ئانكو پي نه لف جفاكي ژ هوربه با د پاريزيت و پي لفوك جفاكي به رده ف پيشقه دلڼينيت. هر پيشقه چوونه كا

پهيدا ببيت، بٲى كاريگهري هيٲين نهلف و لٲوك ناهيٲه كرن. لي ٲه ٲه هندي نا گههينيت كو ٲبو ٲي مههمي، فه ره پهيمانه كا چيكرى د ناقبه را ههردوو جهمسهراندا پهيدا كهن. بهلكو ٲه ٲه ههردوو جهمسهره وهكو كاريگهري سروسٲي بيٲن وهرا را جٲاكي هه نه و ٲه و ب خوه پهيدا د بن. ياسا يا وهرا ري ٲه وه كو جٲاك ببيٲه دوو پشك، پشكهك پارٲزگارن و ٲه وا دي بهرههلسٲكارن يان نووخوازن.

مانهايم ٲي چهندي دپهٲرينيت و دبيٲيٲت كو هزريٲن مروٲان دوو پشكن: هزريٲن پارٲزگار كو سيسته مي هه يي دپارٲزن، دبيٲيٲن Ideologies. ٲو هزريٲن بهرههلسٲكار كو داخوازا ههرفاندنا سيسته مي كه ٲني هه يي دكهن و ههلددن كو سيسته مه كي دي ل جهي يي كه ٲن ٲاٲاكهن، د بيٲنه ٲان هزران Utopias. هه رده مي هزره كا بهرههلسٲكار، داخوازا ههرفاندنا سيسته مي هه يي بكهٲ، ل دهسپيكي دي بيٲه ٲه گهري ٲي كٲه ٲيان و ٲي كٲه بوونا خهلكي. ٲه ٲ ٲي كٲه بوونه ٲي، كاريگهري كه ي بالبه ره ٲبو هه ٲگرتنه كا دي و ٲاٲاكرا سيسته مه كي دي يي نووتر. ٲانكو هه هزره كا نوو د بنهكو كا خوه دا ٲاٲاكه ره و روخينه ره ٲي. فيلوسوٲهك دبيٲيٲت: "هه بزاقه كا جٲاكي، د هه مان دهما روخينه ره و ٲاٲاكه ره، لي د سروسٲي بزاقين جٲاكي دا نه هيسانه كو فاكٲهري ههرفاندني ٲ ٲاٲاكرن جوداكه ين." ٲه وي نه كاريت كريارا ههرفاندني ٲه نجامدهٲ، نه شٲيت كريارا ٲاٲاكرن ٲي ٲه نجام دهٲ. له وا دي بينين، هه ردهم كريارا ههرفاندني دٲي پارٲزگار و خودان بهرٲه وهندي و دهسته لائينه. ٲه ٲ دٲايه ٲيكرنه ٲ لايي تهخين نزمين جٲاكي دهسٲ پي دكهٲ و ب هاريكاري يا هندهك لايه ن و هزريٲن نووخوازين جٲاكي د هينه ٲه نجامدان. ٲه ٲ سيسته مه ٲي (ل گوره ي هزا شوٲپارٲزان)، داكه ٲتن و لادان و ياخييوونه. ٲه ٲا ٲبو پاراسٲنا بهرٲه وهندي يا خوه يا ٲايهٲ، لايه نين پارٲزگار (شوٲپارٲزين كه ٲناتبي)، هه ردهم ل دٲي نووكرني رادوهسٲن و داخوازا هه ٲگرتنه جٲاكي دكهن. ٲه ٲ كه سين پارٲزگار، وهسا هزر دكهن كو سيسته مي هه يي يي كاملان و دروسٲه، له وا ل دٲي هه بزاقه كا نووخواز رادوهسٲين. ل دهف وان، هه مي ٲٲٲي كه ٲن يي رهسه نه و خوه دي راستييه كا ره ابييه. هه ر گومانه كا د ٲي راستييدا بهيٲه كرن، بزاقه كه ل دٲي راستيي (ٲه و راستي يا ب كي رهه مي جه و سه رده مان دهيت) دهيٲه كرن. هندهكيٲن دي ده مي ههسٲ ب نيٲيكيوونا گوهورين و نووكرني دكهن و ٲا راددهيه كي د زانن كو نووكرن كرياره كا هه ٲميه و دي هه ر بيٲن.

هه‌ولده‌ن هه‌فته‌ریبیه‌کی دناقبه‌را هزرین که‌فن و نوودا په‌یدا که‌ن و دبێژن: بلا تشتی ره‌سه‌ن و شه‌نگسته‌یی بمینیت، لی نه‌ ئاریشه‌یه‌ ئه‌گه‌ر هنده‌ک تشتین دی یین لاوه‌کی بهینه‌ گوهورین و نووکرن. وه‌سا دیاره‌ کو ئه‌ف گرۆپه‌ خوه‌ دخاپینن و هه‌ولده‌ن خه‌لکی ژێ ب خاپینن، چونکو نووکرن گوهورینه‌کا گشتیه‌ ده‌موو پیقه‌رین زوه‌نیدا، ئه‌و پیقه‌رین مرۆف ب به‌رده‌وامی د تیّه‌زینا خوه‌دا بکار ده‌ینیت. مشه‌ جاران شوپپاریژ داکوکی ل سه‌ر وی چه‌ندی دکه‌ن کو جفاک یی ب سنجاریی و هه‌فگرتنا کۆمین جفاکیه‌ هاتیه‌ ریکخستن و نا بیت ئه‌م ب هنده‌ک بها و عورفین نوو تیک بده‌ین. لی ل هه‌مبه‌ری وی ژێ (وه‌کو پیدقی یین سه‌رده‌میانه‌)، دخوازن کو هنده‌ک تشت (نه‌مازه‌ ئامیرین پیشکه‌فتی) بهینه‌ دناف جفاکیدا. لی هاتنا ئامیران یان تیگه‌هان، ب هه‌می لایه‌نین خوه‌ یین باش و خرابقه‌ ده‌ینه‌ دناف جفاکیدا.

ئه‌و ب خوه‌، هه‌رفاندنا ئیکی ده‌سپیکه‌ ژبو هه‌رفاندنه‌کا گشتی و ئافاگرنه‌کا دی یا گشتی ل جه‌ی وی. ئانکو ژبو گوهورینا هه‌ر پرۆژه‌کی دیارگری، فه‌ره‌ پرۆژه‌کی دی یی شونگر هه‌بیت. ئه‌گه‌ر ئه‌م هیفکه‌ینه‌ ریکا هزرکرنی ل جه‌م زانا و فیلوسوفین که‌فن، دی بینین کو د دووانیه‌کا هه‌فدژا ره‌هاییدا د ژیان وه‌ک (هه‌بوون/ نه‌بوون، ره‌ش/ سپی، خیر/ شه‌ر، راستی/ نه‌ راستی، ... هتد). ئانکو هه‌ر په‌یفه‌ک ژ فان په‌یف و ئیدیومین ژینگۆتی ب واتایا وی یا ره‌هایی، د چوارچوقی راستییدا ده‌اتنه‌ وه‌رگرتن و هه‌ر فه‌ده‌ری یان لارییه‌کا ژێ په‌یدا ببا، دا بیه‌ نه‌ راستی و د سه‌رداچوون. ئه‌فجا ئه‌ف سه‌ده‌مه‌ بوو، بوویه‌ ئه‌گه‌ری هندی کو هه‌ر هزره‌نده‌ک پاراستنا ره‌ئا خوه‌ و یا مه‌سه‌بی خوه‌ بکه‌ت و هزر که‌ت کو راستی هه‌موو ل جه‌م وی ب تنیه‌، ئه‌وین دژ ژێ هه‌موو د چه‌وت و بی بنیاتن. هه‌لبه‌ت هزرا دژا به‌رانبه‌ر ژێ، ب هه‌مان شیوه‌ی د خوه‌ د گه‌هیت. هه‌ر ئیک ژ هزرا خوه‌ یی رازییه‌ و وه‌سا دبینیت کو ده‌می خه‌باتی ژبو ئاشکرا کرن و به‌لافه‌کرنا مه‌سه‌بی خوه‌ دکه‌ت، خه‌بات و کیفه‌راته‌که‌ ژپیخه‌مه‌ت ئاشکراکرا راستی و به‌لافه‌کرنا په‌یاما خودی و پیغه‌مبه‌ری وی. ئه‌ف چه‌نده‌ ب ئاشکرای د هه‌فرکی یا دناقبه‌را عه‌لی و معاویه‌یدا خویا دبیت. ئه‌ف هه‌فرکییه‌ وه‌کو نمونه‌کا مه‌سته‌ریه‌ ژبو هه‌موو هه‌فرکی یین ل سه‌ر ب ده‌ستقه‌ ئینانا ده‌سته‌لاتن. لایه‌نگرین عه‌لی ژبو ئیسلامه‌تی و پاراستنا بنه‌ما یین پیروزی یا ئیسلامی شه‌ر دکرن و وه‌سا هزر دکرن کو هه‌موو راستی ل ده‌ف وانه‌. لایه‌نی دی ب زه‌ندیق و د

سہراچووی گونہبار دکرن. ب ہمان شیوہ، لایہنگرین معاویہی ژی ژبو
 تولفہکرنا ئوسمانی و سزادانا فتنہچی و تیکدہرین ئیکریزی یا ئوممہتا
 ئیسلامی شہر دکرن، و ہسا ہزر دکرن کو ہموو راستی ل نک وانہ و
 لایہنی دی کہمتہرخمن و ل دویف ریبارا پیروزا ئیسلامی ناچن.

ئہنشنانین (ہزرمہندہکی بی بہقلی چہرخ بیستیہ)، دبیزیت کو ئاریشا
 ہہرہ گرنگا مہژیی مروقی ئہوہ دەمی مروق ہمی تشتین گہردوونی ب
 پیقہرین خوہ د پیقیت، ئہو پیقہرین ئہو ل سہر مہزن بووی و ژ بابکالین
 خوہ وەرگرتی. مروق و ہسا ہزر دکہت کو ئہف پیقہرین ریژہیی، راستی
 یین رہہایی و نہمرن و نا بیت کہسہک گومانئ تیدا بکہت. ہہلبہت ئہف
 پیقہرین ریژہیی، ہہر روژ ل بہر چاقین وی روو ددن و د مہژیی ویدا
 دہینہ چاندن، ہہتا دگہتہ وئ باوہری کو ئہف پیقہرہ ب کیر ہموو جہ و
 سہردہمان دہین. ہہروہسا دبیزیتہفہ: "چ بہدیہیاتین نلف نینن، بہکو
 ہموو عہدہتین ہزرینہ و مروق و ہسا ہزر دکہت کو راستی یین رہہایینہ.
 لی راستی یا دروست ئہوہ کو ہمی بہدیہیات ریژہیینہ و دگہل جہ و
 دەمی دہینہ گوہورین." ہہر ہزرہکا مہسہبی یان بہدیہیہکا عہدہتی ژ
 دہوروبہری مروقی پیدایا دبیت و د مہژیی مروقیدا گہشہ دکہت ہہتاکو
 رہہین خوہ کوور دادہیلیت و دبیتہ پشکہک ژ پیکہاتہیی کہلتور و کہسایہتی
 یا مروقی. ئہگہر مروق د دہوروبہرہکی دی یی جودا ژ دہوروبہری
 مہسہبی خوہدا بژیت و مہزن ببیت، خو ئہگہر بیروبوچوونین مہسہبی وی
 بو ہاتبنہ گوتن ژی، و ہسا یا ب ہیز نا بیت و ہکو د ناقد د ژیت و مہزن
 دبیت (ئہگہر نہبیزین ہہما ہہر باوہریی پی نائینیت). بو نمونہ: ئہو مروقین
 نہو د جفاکین ئیسلامی یین پوختدا د ژین، دژی ئیزدی یا رادوہستین و
 حیثیہتی دمینن ژ مانا وان ل سہر مہسہبی چہوت، ب سہرسورمایی پرسیار
 دکہن کا چہوا و بوچی نا ہینہ دناف ئایینی راستی و حہقیقہتیدا. ئہگہر
 پرسیار ژ ئولدارہکی موسلمان بکہین و ژی بپرسین: ئہگہر تو ل دستپیکا
 پہیاما پیغہمبہری موسلمانان ژیا بای، دا دگہل کی بی؟ ہہلبہت دی بیژیت
 ئہگہر ئہز کوری ئہبو سفیان بام دا ژیقہ بم و بمہ موسلمان. لی راستی یا
 وئ ئہوہ کو ئہگہر و ہسا با، دوور نہ د بوو ژ ئہبو سفیان دژمنتر و
 دژوارتر بال دژی پیغہمبہری، یان ژی دا دگہل لہشکہری ئہبو سفیان بیت
 و دا شہری پیغہمبہری کہت. لی چونکی ژ بچووکاتی ل سہر موسلمانہتی
 و ئہقینا پیغہمبہری و ئایینی ئیسلامی مہزن بوویہ، لہوا ہزر ناکہت کو ژ

بلی پیغہ مہرئ خودئ و ریکا وی، راستیہ کا دی د دنیا پیدا ہہ بیت۔ ہر مروثہ ک ل سہر ہندہک بیروبوچوونین دیار کری مہزن دبیت و چ کہس ب پھیفہ کئی یان ب گوتارہکا شیرہ تکرئی، دەست ژ کہلتوری خوہ بہرناہت۔ شہہرستانی یا روژئاقایی، سہرہدہریی دگہل لوژیکا نوو یا ہزرکرنئ دکہت کو تیگہہین جفاکی و بزاقا مروثاہیہ تیئ ہہردہم دگہورین و لقیہہکا بہردہوامدایہ۔ لی سہلہ فی یین ہشکباوہرین جفاکی مہ، وہسا ہزر دکن کو ہر نیزیکبوونہکا ژ شہہرستانی یا روژئاقایی، دی کہلتوری مہ تیکدہت و ئەم دی د ناٹ تشتئ واندا بہرزہ بین۔ لی ئەگہر پیچہکی خوہ ہہچہرختہر لی بکن و روہنتر ہزر کەن، دبیزن کو ئەم دی تشتئ مفادار ژئ وەرگرین و تشتین دی یین ئاکامئ دکنہ سہر بنہما یین مہ یین ہزری، دی ل سہر توخیبی ہیلین و نا ہیلین بہینہ ژوور۔ ہہلبہت ئەفہ خہیالہکا خافہ، چونکو شہہرستانی مینا دہزگہہکی پیگفہ گریدایی یہ و نا ہیئہ ژیکفہ کرن، ب باشی و خرابی یین خووفہ دادہت و کہسہک نہشیت چ چاقدیران ل سہر توخیبی دانیت کو ہزرین گونجایی و نہ گونجایی ژیک فاقیریت۔ چونکو شہہرستانی وەک تہوژمئ ئاقییہ، دەمی دەیتن چ تشت خوہ ل بہر نا گریت۔ ہہمی ہزر و بوچوونین قئ شہہرستانی دی بو مہ ہین و فہرہ ئەم تی بگہہین و خوہ دگہل بگونجینین و کہہی بکەین۔ ہہژی ئامازہ پیکرنییہ کوشہہرستانی یا روژئاقایی، نہ تنئ تاییہتہ ب روژئاقایفہ۔ لی شہہرستانی یا مروثاہیہ تیئ ہہمیہیہ، روژہہلات و روژئاقای ہہردووان پشکداری یا د پیداکرنا ویدا کری۔

تشتہکئی دی یئ ہہرہ گرنگ ہہیہ، ئەو ژئ بابہتی بہرہووزی و نہ بہرہووزی یا ہزرییہ (المعقول و اللامعقول). ہزرمہندین کہفن پتر گرنگی ددانہ لایہنی تیوری یئ بابہتی ژ لایہنی جفاکی وی۔ ہہمی ہزر بیی ل بہر چاف وەرگرتنا لایہنی جفاکی، ب رویتی (مجرد) وەرڈگرتن و شرؤفہ دکن۔ راستی یا ہزری ب تنئ بہس نینہ کو سہرہدہریی دگہل بکن، لی یا گرنگ ئەوہ بزائین کا جفاکی شیائین ب جہ ئینانا قئ ہزرا راست ہہیہ یان نہ۔ زانا یین کہفن خوہ ل قئ بابہتی نا کہنہ خودان، چونکو ژ پرسیار و دانوستاندنی د ترسن، ترسا وان یا مہزن نہ ہزر ب خوہ یہ، لی ترسا وان ژ ئازراندنا پرسیار و گینگہشییہ، ب رمانہکا ئاشکراتر، ئەو ژ جہدہلی د ترسن، نہ ژ ہزرا نوو۔ چونکو جہدہلال سہر ہہر ہزرہکی، دی دەرگہہین ہندہک ہزرین نووتر فہکہت و دوور نیئہ (ژ ئەنجامئ دانوستاندن و جہدہل و

پرسیارکړنې)، راستی یېن وان یېن ره‌هایی بکه‌قنه به‌رگومانې. د لژیکا که‌قندا، هر هزرهک د خوه‌یی خوه‌دا خوه‌سهره و چ هه‌قبندی ب هه‌قدژئ خوقه نینه. بؤ نمونه: خیر ب تنی خیره و چ هه‌قبندی ب شه‌ریقه نینه. لئ هر زوو (ئیب‌ن خه‌لدوون و گه‌لهک ژ صوفیزمین ئیسلامی) ب ریکا دانوستاندن و جه‌دلی گه‌شتنه وئ باوهری کو چ تشت بیی هه‌قدژئ وئ ناهیته زانین و نیاسین. بؤ نمونه: روناھی نا هیته نیاسین، نه‌گه‌ر تاری نه بیت. ساخلمی نا هیته زانین نه‌گه‌ر نه ساخی نه بیت. گرنگی یا هه‌بوونی خویا نا بیت نه‌گه‌ر نه‌بوون نه‌بیت.... هتد. صوفی و ئالا هه‌لگرین صوفیزمی، وه‌سا دبینن کو هه‌بوونا خرابیی کاریگه‌ره‌کی گرنگه ژبؤ هه‌بوونا خیری، ئانکو هه‌موو تشت د ناڤ کارتی‌ککاری و هه‌قدژی‌یه‌کا به‌رده‌وامدا تی‌کهلکیشاینه. ب هاریکاری یا فی هه‌قدژی و کارتی‌کاری، دنیا وهراری دکه‌ت و هرر روژ تشته‌کی نووتر پیدا دبیت. هیگل ژی، هه‌مان هزر دکه‌ت دهمی دبیزیت: "هرر تشته‌کی هه‌قدژئ خوه د کاکلکا خوه‌دا هه‌یه، چ تشت بیی هه‌بوونا هه‌قدژئ وی نا بن" ئوو جیهان ژ تی‌کهلکلبوونا قان هه‌قدژان پیدا بوویه. مانهایم هزرمه‌ندان ل گوره‌ی ئازادی یا هزرکرنی د که‌ته دوو جوین:

۱. نه‌وین ب جفاکیفه دگریدایی: کو ژ پرانی یا خه‌لکی پیک د هین و وه‌سا د راستی دگهن کو روویه‌کی ره‌هاییه و ب بوشاییقه هه‌لاویستی، ئانکو راستی روویه‌کی ئیکانه هه‌یه. ل گوره‌ی فی گریدانی، نه‌گه‌ر دوو که‌س هه‌قربن، ئیک یی حقه و یی دی نه‌حقه.

۲. نه‌وین ئازاد ژ قه‌یدین جفاکی: نه‌ون یین دنیا دیتی و مه‌سه‌ب و بیروبوچوونین جوداجودا خواندین و هزرا خوه پی ئازاد کری. نه‌ف جوره که‌سانه وه‌سا د راستی دگهن کو یا فره‌روویه و نا بیت مروّف ژ لایه‌کی ب تنیقه هیقه‌تی. نه‌گه‌ر نه، دی یا که‌چ بیت. وه‌سا دبینن کو چ که‌سه‌کی هه‌می راستی فی نینه و چ که‌س ژی سه‌د دهر سه‌د نه چه‌وتن. هر لایه‌کی هنده‌ک راستی و هنده‌ک چه‌وتی یا فی، چونکو راستی و چه‌وتی د پیکفه گریداینه. ئوو هرر جهه‌کی راستی لئ هه‌بیت، چه‌وتی ژی یا لئ هه‌ی. هه‌بوونا راستی و چه‌وتی د هرر تشته‌کید، ل گوره‌ی ریژه‌یا وئ دهیته پیفان.

ژبؤ گه‌شتنا جوینی دووی، فره مروّف کتیبین هه‌مه‌جور بخونیت و بوچوونین به‌رانهر ژی بزانت هه‌تاکو بکارت هزرا خوه ژ قالبی وئ رزگار که‌ت. هه‌رچه‌نده ئازادکرنا هزرکرنی نه ره‌هاییه. لئ ل دویف ریژه یا ئازادیی، مروّف د کارت سه‌رده‌ریی دگهل بویره‌رین نوو بکه‌ت. هه‌روه‌سا دهمی

ئەنتەرنىت نە بوو، نھۆ ب رىكا ئەنتەرنىتى ئەف جىھانا مەزن مينا گوندەكى بچووك لىھاتىيە و ھەموو كەس د كارن ھەمى تىشت و پىزانىنان ب ساناھى وەرگرن). ھەردەمى مروۆفى قىا، د كارىت ژ قى سەرى جىھانى بچىتە سەرى دى، سەرەراى ھندى ژى ھەر مروۆفەكى بقت چاقتىن خوە قەكەت و ب سەر جىھانى ھەلبىت، د كارىت ب رىكار رادىۆ و سەتەلاىت و ئازانسىن دەنگوباسان گوھدارى يا نووترىن قەكۆلىن و دەنگوباسىن جىھانى بكتە. ئەف ئامىرە كەفلىن كو ھزرا مروۆفى ئازاد بكن و پەرىن وى قەكەن داکو ھەموو لایەنىن راستى بىنىت. ل داوىى ژى، ب كورتى دىيژم: فەرە مروۆف بزانىت چاخەكى نوو ىى ب سەر مەدا د ھىت و ھزرىن قالبداىى (ئەوىن باپىرىن مە شەھنازى پى دكر)، ب كىر قى زەمانى نا ھىن و دى ھەرفن. ل شوينا وان، ھندەك ھزرىن نوو ىىن قى چاخى دى زالبن. ئەقجا پىدقىيە ئەم تى بگەھىن و دگەل بگونجىن و سەرەدەرىن دگەل بگەھىن، دا بشىين پشكدارىن د شەھەرستانى يا مروۆقاھەتتىدا بگەھىن، ب وى ئاواىى بەرژەوھەندا مە يا نىشتمانى دخوازىت. ئەگەر نە، دى ھەر ل داوى يا كاروانى وەرار و پىشكەفتنى مىنىن.

ھەفركى و ھەفرتن

ھەردەمى بەھسى ھەفركى و ھەفرتنى دەھت، پىرانى يا خەلكى پەسنىن ھەفرتنى دكەن و دىيژن ھەفركى نەمانە و ھەفرتن ژىانە. ھەلبەت گۆتنەكا جوان و خۆشە، چونكو تفاق و ھەفرتن، جفاكى ب ھىز دىخن و ھىز رامانا سەرکەفتنى دەنە رقتىن جفاكى. لى فەرە ژ بىرا خوە نە بەھىن كو د ھەر دوو پەراگرافىن بۆرىدا، مە گۆت بوو: چ تىشتى رەھايى نىنە، ھەمى تىشت رىزەھىنە و چ تىشت نىنە ھەمى باشى يان خرابى بىت. تفاق ژى، ھەرچەندە جھى رەزامەندى و ھەزا ھەموو خەلكىيە، مفايەكى مەزن دەتە جفاكى و دەمى قەيران و شورەشاندا دبىتە ئەگەرئ مسۆگەرنا سەرکەفتنى. لى ھەرۋەسا خرابى ىىن خوە ژى ھەنە، چونكو جفاكىن زىندى نەشىن ب تفاق و ھەفرتنى ب تنى بژىن، فەرە ھەفركى ژى ھەبىن داکو جفاك د وەرارا خوە يا سىروشتىدا بۆرىت. جفاكى ئىكگرتى، ئانكو بەرىخودانا راستىن ژ لایەكى ب تىقە. ب رامانەكا دى، جفاكى ئىكگرتى نىقەكا راستىن دزانىت و نىقا دى د مىنىتە قەشارتى. ھەرچەندە ھەفرتن و تفاق ئىكەتى يا رىزىن مللەتى دپارىزىت، لى د ھەمان دەمدا جفاكى دەھىلتە نەلف و راوہستىايى ژى.

لايه کي ديقه، پاراستنا ئيکه تي يا ريژين مله تي د بهر ژه وهندا دهسته لاتيدايه و دهسته لات پي ب هيز دکه قيت. پشتي دهسته لات د بيته زلهيز و ل سهر جفاکي خوه زال دبیت، ئيدي نه کاريت خوه دگه ل بويه ريژ نوو بگونجينييت و همموو هه ولا وي دئ ئه و بيت کو دوخي هه ييي جفاکي بپاريژيت. ب قئ چهندي ژي، جفاک دئ پاشقه مينيت و نه کاريت دگه ل خرخالا پيشکه فتنئ بده ته ري. ئوو ل گوره ي تيگه هي راستي يا ريژه يي، ئه م د کارين بيژين کو مهرج نينه د هه مي سهردهم و جهاندا، هه فگرتن نيشانا سهرکه فتن و هيز و پيشکه فتنئ بيت. لي فهره نه هيته ژبيرکرن کو ل قييره، مهره ما مه ب هه فگرتنا جفاکي، هه بوونا هزرين ئيکسه متي بين نه لئف و نه گوهوره. ئوو مهره م ب هه فپرکي، هه بوونا هزرين جودانه يان هه بوونا ئوپوزوسيؤنه کتبه کو ل هه مبهري دهسته لاتي راوه ستيت و شاشي يين وي دستتيشانکه ت. هه بوونا هزرين جودا و ريژگرتنا هزرا به رانبه ر پالده رکه کي گرنگ و کاريگه ره ژبو پالदानا خرخالا پيشکه فتنئ. لي هه فپرکي يين که سوکي يين بهرته نگ ل سهر دهسکه فت و بويه ريژ هه يي، نا که قنه د خانا هه فپرکي يين بالبه ر و پيشکه فتنخوازدا.

مشه جاران هه فپرکي بين نيگه تيف ل سهر ئاستين که سوکي دهينه کرن، بو نمونه: هه فپرکي يين ده رباره ي وي چهندي کا کيژان لايه ن يان گروپ ره سه نتره، يان کيژان لايه ن پتر ب عورف و عه ده تين جفاکي فقه هه قبه نده... هتد. ئه ف هه فپرکي يا ل سهر فان جوړه بابته تان، نا که فته دخانا هه فپرکي يين بالبه ريژ پيش ئيخستنا جفاکيدا. هه ردوو جوينين هه فپرک دئ خوه پتر نيژيکي هزرا هه يي يا جفاکي که ن و دئ هه ولده ن کو چ پيرؤزيان تیک نه دن و هه ر هزره کا هه يي و که هي بووي بپاريژن (ئه قه يه ئه و ره وشا د ده مي بانگه وازي بين هه لبرارتناندا ده يته ديتن). نه دووره ژي، هه ردوو جوين هه فپرکي بکه ن کا کيژان ژ وان دئ پتر خوينا مله تي ميژيت يان ژي کيژان لايه ن دئ پتر سته مکاریي و شاشي ژبو بهر ژه وندي يين خوه يين تايه ت که ت. ب قئ چهندي ژي، چ جوين ژ هه ردوو جوينين هه فپرک هزري د ئينانا تشتي نووتردا نا که ن کو جفاک پي ب پيشکه قيت. هه لبه ت ئه ف هه فپرکييه زيانبه خسه و هه فگرتن باشتره ژ قئ جوړئ نه ريښي هه فپرکي. فهره هه فپرکي يين جفاکي ل سهر شه نگسته کي بنه مايي بيت. وه کو وي چهندي کو جفاک دوو چه په ر بن: ئيک پاراستنا داب و نه ريتين هه يي بکه ت و چه په ري دي هه ولا گوهوريني بکه ت و پيشنيازين وه رار و پيشکه فتن جفاکي قئ بن. جفاکي

ئىكگرتى مىنا مروۋقەكئىيە ھەردوۋ پى يىن خۇە پىنكقە گرئىدا بن، ھەلبەت نە شىت ب رىقە بچىت. ئەف گرئىدائە دابونەرىت و بۆچوونىن كەقنن و جفاك پى مەند و نەلف دبىت. ھەر دەمى ئەف گرئىدانا نىگەتىف كەقنن بەرگومانى و ھەقركى يىن ھزرى و جفاكى پەيدا بوون، ھىنگى جفاك دى شىت پىنگاقىن بەر ب پىشكەفتن و ۋەرارى ھافىژىت. ھەقركى رەۋشەككى دىرىنى كەقنن، ھەر ژ سەردەمى قابىل و ھابىلى پەيدا بوۋىە و دگەل مروۋقى ژىايە و ۋەرار كرىيە، لى پىرىنە يىن ۋى دگەل گوھورىنا سەردەمى دەئىنە گوھورىن. ب سەدان نمونەيىن دىروۋكى ل سەر ھەقركى يا بنەمايى ھەنە، ئەف نمونەيە دبنە دروۋىشم و ئالاقىن ھەقركى ژبۇ سەردەمىن نھۇ و ئايىندەيى ژى.

لاپەرىن دىروۋكى مشتى پەھلەوانىن ھەقركن. لى ژبۇ قەكۆلەران، خۇەيىن پەھلەوانان نە ھند گرنگن ھندى گرنگى يا بنەما يىن ھەقركى ب خۇە. ئەقجا دەمى بەھسى پەھلەوانەككى دىروۋكى دەئىتە كرن، جەقەنگەكە ژبۇ بلندكرنا وان بنەما يىن ۋى ھەلگرتىن يان يىن ۋى كار بۆ كرى. بۆ نمونە: ھەقركى يا د ناقبەرا ئىمام ەلى و معاويە يى كورى ئەبو سفىاندا، ھەقركىيەكا كورر بوو، ل سەر دوو بنەما يىن ھزرى و جفاكى و سىياسى دەھاتە كرن. ھزرمەندەككى ەرەب دبىژىت: "ھەقركى يا د ناقبەرا (ەلى) و (معاويە) دا، تىقەلىيەكا قالىكى نەبوو ژبۇ سەر كەفتنا ئەقى يان ئەۋى ھە، لى ھەقركى يا د ناقبەرا دوو سىستەمىن جوداجودا دا بوو. ئىكى داخووزا خىلافەتا ئىسلامەتىي دكر ۋەك ئايىن و يى داخووزا دەستەلاتا ئىسلامەتىي دكر ۋەك دەولەت." ئانكو ئىمامى ەلى ھەۋلدا دادپەرۋەرى يا جفاكى بەرپا كەت و ھەموو سامانى (بىت المال) خرقە كەت و ب ۋەككەقى ل سەر موسلمانان بەلاف كەت. لى (معاويە) د قىا دەستكارىي د (بىت المال) دا بكەت و ل دويف ھەز و نىازىن خۇە ژبۇ بەرفرەھكرنا بىاقى ئىسلامەتىي و دانانا دەولەتەكا زلھىزا ئىسلامى بكار بىنىت. دەمى ئەم قى نموننا دىروۋكى دخوونىن، مەرەم پى ئەو نىنە كو بزانىن كا كىژان ژ وان ھەردوۋ ھەقركان راستتر بوو يان زىرەكتر بوو. لى مە دقئت بكەينە پىرىنە ژبۇ رەۋشەنبىركرنا خەلكى و بكەينە ئالاقەككى ھارىكار و رىخۆشكەر ژبۇ چارەسەركرنا ئارىشىن ھەيى. ھەر لايەنەككى ھەقركىي (ژلايى خۇقە)، يى دى گونەھبار دكر كو ئىكەتى يا رىزىن ئىسلامى يا تىكدايى. ل گورەى ھزرا رىژەيى يا مە د رىزكىن بۇرىدا گۆتى، ھەردوۋ راست دبىژن: ەلى ئىكەتى يا رىزىن ئىسلامى تىكدا بوو، چونكو ژپىخەمەت چەسپاندانا دادوۋەرى يا جفاكى، ل دژى دكتاتورىەتا معاويەى راۋەستا. ھەروەسا

معاویہی ژی ئیکه‌تی یا ریژین ئیسلامی تیکدا بوو، چونکو ژبو چه سپاندنا دهوله‌تا ئیسلامی و به‌رفره‌هکرنا سنوورین وی، پیلان ل دژی خه‌لیفی موسلمانان د گئران و دژی وی راوه‌ستا بوو. هه‌ف‌رکی یا وان، هه‌ف‌رکییه‌کا بالهر بوو، چونکو دوو ئارمانجین جوداجودا ل هه‌مبه‌ری هه‌ف هه‌بوون. ب فی چه‌ندی ژی، عه‌لی و معاویه بوونه جه‌قنه‌نگ ژبو هه‌ف‌رکی یین نوو. چه‌ند سته‌م و دیکتاتوریه‌تا معاویه‌ی ستوورتر لی د هات، خه‌لکی پتر عه‌لی د قبا و ئیشاره‌ت دکره بنه‌ما یین وی یین هزری. ئەف ئیشاره‌تکره‌ ژی (ل هه‌مبه‌ری ده‌سته‌لاتا دهوله‌تا ئیسلامی)، وه‌کو کاردانه‌وه‌یه‌کی بوون کو ئەم ژ هه‌موو کارین فی دهوله‌تا ئارمانج نه‌ درازینه. هه‌روه‌سا چه‌ند دهوله‌تا ئیسلامی سه‌رکه‌فتنه‌ک ئینابا و ده‌قه‌ره‌کا دی یا نوو ئینا با دناف ئیسلامیدا، خه‌لک دا ئیشاره‌تی ب نافی معاویه‌ی ده‌ت کو دامه‌زینهر و پاریزهری دهوله‌تا ئیسلامیه. نفیسه‌ره‌ک دبیزیت: "ده‌می هه‌قوله‌اتی هه‌ف دگرن و ب تفاق دکه‌فن، چ سته‌مین ده‌رفه‌یی نه‌کارن زولمی لی بکه‌ن." لی فی نفیسه‌ری ژبیر کرییه‌ کو هه‌رده‌می جفاک یی هه‌ف‌گرتی بیت، ده‌سته‌لات ب خوه‌ دی سته‌می لی که‌ت.

هه‌ر ده‌سته‌لاته‌ک یان هه‌ر مروّقه‌ک، د بنه‌کوکا خوه‌دا هه‌ز ژ سته‌مکرنی ناکه‌ت، لی بیی پی به‌سییت، سته‌م ب خوه‌ ل ده‌ف وی په‌یدا دبیت. بو نمونه: د جفاکه‌کی هه‌ف‌گرتیی دلخو‌شدا، ئەگه‌ر سولتانی بیلییه‌کا مه‌زن ژ خوه‌را ئافا کر و به‌ری روبراری دا به‌ر بیلییا خوه‌، بیی که‌سه‌کی ئەشکه‌نجه‌ده‌ت یان زیندان بکه‌ت، ب ئاوایه‌کی نه‌راسته‌وخو سته‌می ل خه‌لکی دکه‌ت، چونکو ئاف یا لی بری، یان ب کیمی یا لی کیمکری.. یان ژی ده‌می خه‌لکه‌کی نه‌ شاره‌زا و کیم سه‌ربور دکه‌ته به‌رپرسی ژیان و به‌رژه‌وه‌ندی خه‌لکی، بیی زیندانکرن و ئەشکه‌نجه‌دان، سته‌می ل خه‌لکی دکه‌ت، چونکو به‌رژه‌وه‌ند و به‌خته‌وه‌ری یا ژیانان وان تیک دده‌ت. چه‌ند دوری د نا‌قیه‌را ده‌سته‌لاتی و ملله‌تیدا فره‌تر بیت، که‌ر ب‌قه‌بوونا خه‌لکی ژ ده‌سته‌لاتی مه‌زنتر لی ده‌یت. ئوو هنده‌ک جارن، ئەف که‌ر ب‌قه‌بوونه د گه‌ه‌ته وی راده‌ی کو هه‌ر فه‌رمانه‌کا ژ رژیمی ده‌رکه‌فیت ل دژ راوه‌ستین. ئەفجا فره‌ه هه‌ر ده‌سته‌لاته‌کی کومه‌کا هه‌ف‌دژ و به‌ره‌ه‌لستکاران هه‌بیت، داکو شاشی و سته‌مین ده‌سته‌لاتی ده‌ستنیشان بکه‌ت. ئوو ده‌سته‌لات ب خوه‌ ژی د هه‌می کار و چالاکی یین خوه‌دا دی هه‌زا کاردانه‌وه‌ یا به‌ره‌ه‌لستکاران که‌ت، کا دی چ بیژن و چ که‌ن. هه‌لبه‌ت زه‌مانی خه‌نجه‌ر و شمشیران نه‌مایه و نه‌و زه‌مانی

هه څرکي يا هژمارين دهنګانه. دوو پارت دي هه څرکي سهراب دهسته ټينانا دهسته لاتي کهن، ټيک دي پتري يا دهنګا وهرگريت و دي بيته خودانا دهسته لاتي، يا دي ژي دي رکابري يا وي کهت و دي بهرهلست بيت. د راستيدا پرتي يا بهرهلستکار ژ يا دهسته لاتدار باشتر و دادپهروهرتر نينه، لي ب کارهکي جفاکي مهن رادبيت، دهمي داخوازي يا دادوهریي ژبو خه لکي و جفاکي دکهت. ب څي چهندي ژي، پارتا دهسته لاتدار نه کاريت ب ناشکه رايبی زولمي بکهت، چونکو پارتا بهرهلستکار دي وهکو چاقدیرهکي ل بهر يا راوهستايي بيت. هه لبهت نه گهر دهسته لاتهک چ زورداريي ل هه څوه لاتي يين خواه نه کهت، نه ژ بهر رهشاتي يا چافين هه څوه لاتيبانه يان ژ ترسا بهرهلستکارانه، لي ژ بهر دهنګين خه لکيه کول دهنګدانا بهيت جارهکا دي هه لېژيره څه و دهسته لاتي وهرگرنه څه. سروشتي مروڅي دبنه کوکا خودا ټيکه، سروشتي هه څرکي و رکابه ريبييه.

هه ر لايه نهک ولسا هزر دکهت کو ټو راستتر و هه ژيره ژي دي. هه لبهت فيلوسوف و زانا ژي ژ څي سروشتي نه څه دهرن. جوداهي يا وان دگه ل خه لکي دي ټوه کو خه لک هه څرکي ب خه نجهر و وهروره و ليدان و قوتان و کوشتنی دکهن، لي زانا و فيلوسوف، هه څرکي ب ريکا څه کولين و بهانه بين زانستي و ټاخفتني و گينگه شي دکهن. لهوا ټم د شين بيژين کو ژيان پيکه اته يه که ژ کارتيکاريي و هه قدرتي و هه څرکي و تيفه لي، هه ردهم مشتي ټاريشه يه کو دبنه جه څه نگي به رده وامي يا ژياني. ټوو ټه گهر ټه څ هه څرکي يا بالبه نه بايه، چ تشته نه دبوون بيژني شه هرستاني يان ژي جفاکي زيندي. هه ټاريشه يه کا بو مروڅي پهيدا دبیت، دبیته پالدهرک کول چاره سهري يين گونجايي بگرييت و ژبو چاره سه رکنی ژي دي هزرين جوداجودا د ټاريشيدا کهت. ټوو ټه هزرين جوداجودا دبنه ټه گهر پهيدا بوونا هه څرکي و ټه څ هه څرکيه دبیته ټه گهر به رده وامي يا ژياني. د پراني يا سيسته مين ديموکراتخوازدا، چ راستي و چه وتي يين ره هايي نينن، ب تني پتري يا دهنګان هه څرکي ټيکلا دکهت. لي فوره بيژين کو ټه وي پتري يا دهنګان ب دهسته دهينيت، رامانا وي ټه وينه کو ژي دي باشتره، لي ټه سيسته مه ژ ياسا يا راستي يا ره هايي باشتر و کاریگه رتره و پتر نيزيکي خه لکيه.

جوړين هه څرکيې

پروفیسور کارڅه (۲۴) هه څرکيې ل سهر چوار جوړان دابهش دکهت:
۱. هیزا لهشی: د څی جوړیدا، مروڅ هیزا لهشی خوہ ژبو ب دهستقه
ئینانا سهرکهفتنا ل سهر بهڅلی خوہ بکار دئینیت. ئەڅ جوړه نزمترین و
سادهترین جوړی هه څرکيیبه و پتر نیژیکی هه څرکی یا نازهلانہ: وهک قوتان،
خوہ لیدان، رهڅاندن ...هتد.

۲. هیزا لهشی دگهل بکارئینانا مهژی: د څی جوړیدا، مروڅ دگهل هیزا
خوہ یا لهشی، ئاڅلی خوہ ژی ددهته کاری، هزرکرنی و بینفرههیی رولهکئی
گرنګ د څی جوړیدا ههیه: وهک دزینی، پیلانگیزی و حیلہ لیکنی...هتد.
هندهک ناڅی (هه څرکی یا ل پشت پهردی) دداننه سهر څی جوړی. چونکو
دانانا پیلان و پلانین پهلاماردانا هه څرکی بهرانبه، ب دزیکیفه و ل پشت
پهردهیان دهیته کرن.

۳. هه څرکی یا باژیرڅانی: ئەڅ هه څرکيیبه ب میناکی ههلبژارتن و
دهنگدانی و فیستهڅالین پارتیہتی د ناقبهرا پارتین سیاسیدا دهیته پیش و
بههرا پتر ل باژیران د هیته کرن. د ناقبهرا کومپانی یین بازرگانیدا ژی، ب
میناکی ئاگهرداری یین دهنګی و دیتنی دهیته کرن. ههروهسا هه څرکی یا
دعوهداران ژی، د ناقگینین پاریزهر و دادگهاندا چاره دبیت. دبیزنی
هه څرکی یا باژیرڅانی، چونکو دناق باژیراندا دهیته کرن و ل بن سیبهرا
سهروهری یا یاسا یی دهیته نهجامدان.

۴. هه څرکی یا ئاییندهیی: ئەڅ جوړه هه څرکيیبه (ئهگهل ل هندهک جهان
هه بیت ژی)، ل جه م مه نینه، لی هیڅیبه کو د ئاییندهیدا هه بیت، ژبه رکو ئەڅ
هه څرکيیبه ب میناکی څه کولینین زانستی یین ب دلین پاڅ و بیی که رب و کین
د ناق دهزگه هین زانستی و ئابوری و رامیاری و جفاکیدا دهیته کرن.

چونکو هه څرکی دگهل مروڅی دبیت و مهزن دبیت، ئەڅجا ئەگهل مروڅی
چ هه څرکی نه بن، دی هه ولدهت ب ریکا وهرزشی یان بهریخودانا فیلمین
تیله فزیونی، هه څرکان بو خوہ پهیدا کهت. ئەڅ هه څرکيیبه بی زیانه و مروڅ
خوشیی ژی دبینیت، هندهک دبیزنه څی جوړی هه څرکيی؛ (جوړی پینجی یی
هه څرکيی).

پروفیسور کارڅه وهسا دبینیت کو هه څرکی رهوشته کئی سهره کئی
که سایه تی یا مروڅیبه و هه تا هه څرگرتنا وی ژی مینا که که ژ مینا کین هه څرکيی،
چونکو مروڅ هه څرگرتنی دگهل هندهک مروڅان دکهت ژبو ب دهستقه ئینانا

هيٺي ڪو هه ڦرڪي دگهه ڀڄي هندن ڏي بڪت. ٻو نمونو: ٻه مال يان هوڙ (عشيرهت) يا ٺيڪگرتيه ل هه مبهه ر خه لڪه ڪي بياني و دناڻ خواه ب خودا، ب دهان هه ڦرڪي هه نه. چ ڪه سين ٺاقل نه سين يان نه ڦين هه ڦرڪي دگهه هه موو خه لڪي بڪن. چون ڪو هه رده مي مروڻي هه ڦرڪي دگهه ڪومه ڪا ديار ڪري ڪر، فوره هه ڦگرتني دگهه ٺيڪا ڏي بڪت. لهوا ٺهه د ڪارين بيٺين ڪو هه ڦرڪي و هه ڦگرتن پيڪهه گريڊينه، وه ڪو گريڊانا هزر ڪرني و ٺالوڙين. هه ر جهي هه ڦرڪي هه بيت، هه ڦگرتن ڙي هه به. سهه مين هه ڦگرتنا مروڻي ٺاشڪرانه، لي سهه مي هه ڦرڪي يا به رده وام، بيت نه ٺاشڪرا بن. ڪارڦه ر ڦان هه ڦرڪيان ڙبو دوو سهه مان دز ڦرينته ڦه: سهه مي ٺيڪي ٺهوه ڪو مروڻ چ جارن و ب چ تشتان تير نايبت. هه ردهم هه ز دڪهت دهسڪه ڦتين پتر و باشتر ب دهسٽقه بينيت. سهه مي دووي ڙي ٺهوه ڪو مروڻ پتر ڙ سنووري سروشتي خواه، هه ز ڙ خواه دڪهت و ريڙي ل ڪه سايه تي يا خواه دگريت. ٺهه ڦا ڙبو سهه لماندنا وي چه ندي ڪو باشترينه، نه چاره هه ڦرڪي دگهه ڪه سين ڏي بين هه مان پايه و دهسٽه لات و رهوشه نبيري بڪت.

هه رده مي مروڻ ب ڙيانا خواه قايبل بيت، دي گرنگرتين فاکتري بڙاف و وه رارا ڙيانا جفاڪي يا خواه ڙ دهسٽ دهت. هه روه ڪ مه ل دهسٽپيڪي ڪوتي، چ توخي ب ٻو هه ز و ڦيان و ٺارمانجين مروڻي نينن. دگهه وه رار و گوهورينا جفاڪي، ٺاسٽي ٺابوري مروڻي ڙي بلندتر لي دهيت، هنده ڪه ز و ٺارمانجين نوو ٻو پهيدا ڊبن و هه ڦرڪي ٻو دڪهت هه تاڪو دگهه تي و ب دهسٽقه د ٺينيت. ٺانڪو هه ردهم يي د بڙافه ڪا به رده وام و وه راره ڪا بي راهه ستيندا، ٺهه ڦه ڙي رازا شهه رستاني يا مروڻيه د هه بوونيدا. لي هه ڙي ٺامازه پيڪرتيه ڪو د هه ر شارستانيه ڪندا مروڻين به رهه لسٽڪار و نه رازي ڊبنه سوته مهني ڙبو به رده وام ي مروڻايه تي. لي ڦان مروڻين سوته مهني ڙي، مهه مين خواه بين تايهت هه نه. ٺانڪو نه ڙ بهر مروڻايه تي ب تنبيهه، چون ڪو هه ر مروڻه ڪ د هه ر جهه و دهه ڪيدا، خواه ڙ هه مي خه لڪي دي بلندتر و هيٺتر و گرنگرت دادنيت. ڦي رهوشتي ٺهه زوڪي، ٺاڪمه ڪا نيگهه تيڦ ل سهه ڪه سايه تي يا وي هه به و هه رازا وي به رته نگ دڪهت. ب رامانه ڪا دي، مروڻ يي خو په رسته و د خواه يي خودا دڙيت. لي چه نده مروڻ زانتر و شهه رزاتر و دونيا ديدتهر بيت، ٺهه ڦه ٺهه زوڪي يا وي لاوازتره. هه روه سا مروڻين هه ر به رته نگ و ڪيم سهه ربور و نه رهوشه نبير، پتر ٺهه زوڪينه ڙ خه لڪي دي. لي ٺهه ڦا ڪوتي، هندي ناگهه هينت ڪو مروڻ ب زانين و

رهوشه نښیری دئ شیت ب ته قافی خوه ژ نه زوکی یا خوه قورتالکته، هندی نه زوکی یا وی لاواز بییت، دئ هر هندهک نه زوکی دناف ناخ و نه ستی ویدا مینیت. لی ریژه یا پتری و کیماتی یا وی، ل گورهی پیکهاته یی که سایه تی یا مروقی دهیته گهورین. چ جارن نه و روژ ناهیت کو مروق (ب دلی خوه) مینا هنگی لی بهیت، کو ب دلمرازی ژبو کوما جفاکی کار بکته و ل هیقی یا چ پاداشتان نه بییت، یان ژی ژبو به ره می خوه بکته ته قوربان. چونکو ههنگ د جفاکی سهلمیشا خوه دا، بزاقه کا غریزی دکته و د فی جفاکی غریزیدا دژیت و گه شه دکته. لی مروق د بزاقه کا دهر وونی یا مروقایه تیندا دژیت و نه فینا وی بو خوه بیی وی ب تنی یا بهرده وامه. نه ف نه فینییه ژی، د نهجامی دوماهییدا خزمه تا پیشقه چوونا جفاکی دکته.

لوژیکا هزرکرنی (سوکریت و پلاتو)

مه ژیی مروقی چیکری جفاکییه و د هه رایا هه فیهندی یین جفاکیدا گه شه دکته. ئانکو ئاقلی هه مروقه کی د قالبی جفاکیدا گه شه دکته. نه فجا هزرا مروقی د توخیی تشتین که هیدا دهیته قالبدان و نه شیت تشته کی دی یی جودا و نه که هی ببینیت یان تی بگه هیت. نه ف مه د گه هیته وی چهندی کو مروق ژ لایه رهفتارا که سوکیقه، چیکری دهوروبه رین خوه یه. نه گه مروقه ک د ناف ئازه لاند ا بژیت، دئ فیری رهفتارین ئازه لان بیت و نه گه مروقه کی پاشکه فتی دناف جفاکه کی پیشکه فتیدا مه زن بییت، دئ هزرین پیشکه فتی بو دروست بن. فیلسوف و هزرمه ندی عه رب ئین توفهیل (۲۵)، دژی فی بوچوونیییه و وه سا هزر دکته کو مه ژی ب خوه گه شه دکته، چهند مروق ل دووری جفاکین مروقایه تی بییت، دئ مه ژیی وی تیژتر و خه ستر بیت، چونکو سه خافاتین هزرا مروقایه تی کار ناکه نه سه مه ژیی وی. ژبو ئاشکرارنا فی هزرا خوه ژی، چیروکا (حه بیی کورئ یه قزان) دینیت کو زاروکه که دناف ئازه لاند ا دهیته ب خودانکرن. ده می مه زن دبیت مه ژیی وی یی ساخله مه و تیژتره ژ ئیکی دی یی ل ناف مروقان مه زن بووی. ب راستی نه ف چیروکه ئیکه ژ چیقانو کین مه هزله یا مه ژیی مروقی کو چ مه ژی یین فی چاخ (ب چ ته رزان) قه بوول ناکه ن و نه ز باوه ر دکم گه له ک ژ هزرمه ندین که فن ژی گومان تیندا هه بوویه. ب فی چهندی ژی، ئین توفهیل داخوای ژ هه موو زانا و هزرمه ندان دکته کو خوه ژ جفاکی دوور بکه ن و د بورجین بلندقه بژین. دا پیساتی یا هزرین دوور هیلی، مه ژیی وان

یہ پاکڑ پیس نہ کہت۔ ہر ٹھ ہزرہ بوو کو ئین توفیل و ہہقالین وی ب تیورا ئہرستوتالیسٹھ گریڈای و ہزر دکرن کو ہر کہسی پیگیری ب پیفہری ئہرستوتالیس بکہت، دی گہہیتہ وی راستی - ئوا ب کیر ہمی جہ و سہردہمان دہیت۔ پیفہری ئہرستوتالیس ل سہر سی شہنگستین سہرہکی رادوہستیت؛ (پیشہکی یا مہزن، پیشہکی یا بچووک، ئہنجام). مہرجی سہرہکہ یی فی لؤژیکی ژی ئوہ کو ہردو پیشہکی د دروست بن، دا ئہنجام ژی دروست دہرکہفیت۔ پرانی یا جارن پیشہکی یا مہزن ژ ہزر و بیرین گشتی و باوین د جفاکیدا دہیتہ وەرگرتن۔ بو نمونہ:

۱. ہمی مروّف دی مرن - پیشہکی یا مہزن.

۲. سوکریت مروّفہ - پیشہکی یا بچووک.

۳. کہواتہ سوکریت دی مریت - ئہنجام.

د ہر جفاکہکیدا، ہندک بیروبوچوونین گشتی ہنہ، خہلک دگہل رادہیت و پیفہ دہیتہ گریڈان کو ل داویئ وہسا ہزر دکن ئہف بوچوونہ راستی بین نہمرن۔ ب فی چہندی ژی، دکہقنہ دناف د تورہ ئہرستوتالیسدا۔ زانایین کہقن، ہموو کریارین دہستہلاتداران، ب فی لؤژیکا کہقنا جہدل و دانوستاندنی بہانہ دکرن و ہموو ئاریشن خوہ پی چارہسہر دکرن۔ ئانکو ل دویف جہزا خوہ بوون و ل بن کہفشی دہستہلاتی، چہوا فیابا دا وہسا بیدہری دہنہ بای۔ د ئہنجامدا دہستہلات یا مفادار بوو، ئو پیشکہفتنا جفاکی و ہہقوہلاتی د دؤراندی بوون۔ دانوستاندن و جہدہلا وان، ب تنی ل سہر ہندی بوو کا دی چہوا ہزرین ہہیی و راستی یا رہایی شروّفہکەن.

پلاتوی (ئہفلاتون) وہسا ہزر دکر کو دادپہرہری پہیفہکا رویتہ (موجہرہدہ). ہر مروّفہک ب ریکا ہزرکرنا ساخلم دکاریت یی دادپہرہر بیت۔ لی سہربؤرا مللہتان ئہف تیورہ ب ریکا جہدل و سہفسہتی دانا بہر گومانی و چہوتی یا وی ئاشکہرا کر۔ لی کہسین سہفستہکار (سہفستایی)، وہسا ددیتن کو دادپہرہری پرؤسہیہکہ ژ چیکرنا دیرؤکئیہ و ئہنجامہکہ ژ ئہنجامین کارتیکرنین جفاکی۔ ب رامانہکا دی، چیکری یا وەرارا دیرؤکئیہ و خوہیی مروّفی رؤلہکی گرنگ د ہزرا سہفستہکاراندا ہہبوو۔ ہہرہوسا سہفستہکاران وہ ہزر دکر کو مروّف د دونیاییدا پیفہری ہمی تشتانہ و ب فی بہریخودانا نووکہر، سہفستایی شیان خزمہتہکا مہزن بگہہینہ جفاکین مروّفایہتی۔ پروفیسورہکی رؤژئاقایی دبیریت: "خزمہتا ہرہ گرنگا

سەفستەکاران کری، بەری خەلکی دا ڤەکۆلینین ل سەر مروۆقی و هەمی هزر و بۆچوونین رویت پشتگوه هافیتن. "هەروەسا ڤان ڤەکۆلین و بنەمایین جەدەلکرنی، بەری سەفستەکاران دا گومانکرنی د ئایینی خوه یی کەڤندا ژی. ڤی گومانکرنی باجا خوه هەبوو، پرائی یا ئۆلدار و کاهنین گریکان دژ راوہستان و هەڤکی یا دیرینا دناڤهرا هزرین فیلوسوفی و ئایینیدا پەیدا بوون. لی ئاریشا سەرەکه یا سەفستەکاران ئەو بوو کو پشتی گومانکرنی، چ ئاقاهی یین شوونگر نەدانان. لی زەمینە خوۆشکەر بوون ژبو پەیداکرن شوره‌شەکا ئایینی. ئوو ژبو پەیدا بوونا هەر شورەشەکی یان دەرکەڤنتا پیغەمبەرەکی خودان پەيامەکا خودایی ژی، پیدڤی ب زەمینە خوۆشکرن و بەرگومانکرن عورف و عەدەتین هەبی هەبوو. بۆ نموونە: سەفستایی زەمینە خوۆشکەرین پەیدا بوونا سوکریتی بوون. هەروەسا گروپی (حەنەفییان)(۲۶) زەمینە خوۆشکەرین پەیدا بوونا پیغەمبەرئ ئیسلامی بوون. ئەڤە ژی وی چەندی دگەهینیت کو ژبو گوهارتنا جڤاکی، گومانکرن ب تنی بەس نینە. ئەوی گومانی د تشتەکیدا بکەت، فەرە سیستەمەکی جڤاکی نو وی شوونگر ژی بۆ بدانیت.

د دەستپیکا ژيانا خوه‌دا، سوکریت ژی سەفستایی بوو. لی بەرەبەرە هەست پیکر کو وەحیا بو دەیتە خوار و پەياما وی یا د بیتە پەيامەکا خودایی. سوکریت وەسا هزر دکر کو ئۆلداری د پاڤژکرن و ژدانا مروۆقیدایە، نە د ئاییردە و پیشکیشکرن قورباناندايە. هەرچەندە کەسی نە گۆتیە کو سوکریت پیغەمبەر بوو، لی گەلەک رەوشتین وی، مینا یین پیغەمبەران بوون. سوکریت هەمی وەختی خوه ژبو گەھاندنا پەياما خوه تەرخان کر بوو. لی خەلکی ب گەرمی پیشوازی لی نە کر، بەلکو پرائی یا خەلکی ل دژ راوہستان. چونکو گەلەک زەحمەتە مروۆڤ ل سەر ئایینەکی ببیت و مەزن ببیت و پاشی ژ نەشکەکیڤە باوەری ب ئایینەکی دی ببینیت. جڤاکی گریکی، سوکریت پیشکیشی دادگەھی کر و ژەر پئ دا ڤەخوارن، چونکو داخاوا ئایینەکی نوو دکر. سوکریت مر و ب هزاران پرسیارین بی بەرسڤ هیلانە ل دەڤ خەلکی. ئەڤجا پشتی مری، ژ نوو خەلکی هەست ب نەبوونا وی کر و پتر خوه ب پەيامین ویڤە دگریدان، هەتاکو پلاتۆ هاتی. پلاتۆی ب ناقی سوکریتی بیروبۆچوونین خوه یین تايبەت دژي دیموکراسی و سەفسەتی بەلاڤ دکرن و د گۆت ئەڤە پەياما سوکریتی و ئەز قوتابین ویمە. چونکو سوکریتی بنەمایین پەياما خوه د چ کتیباندا خرڤە نەکر بوون، لەوا کەسەکی چ ژ راستی

يا په ياما وي نه دزاني. په ياما وي، تنې ب ريكا پلاتوي د هاته راگه هاندن و خواندن. پلاتوي ژي (ب نافي سوكريتي)، بهر ژه وهندي بين خوه بين تايهت د پاراستن. ژبو د ژايه تيكرنا سه فسه تي، پلاتوي د گوت كو سوكريت ژي د ژي سه فسه تي بوو. هر وهكو معاويه ژبو د ژايه تيكرنا عهلي د گوت كو ئوسمان ژي ل د ژي عهلي بوو. د راستيدا هر دوو ژ راستي د دور بوون. چونكو سوكريت و پلاتو ژي كجودا بوون، هر وهكو ئوسمان ژ معاويه يي جودا. ژبو روهنكرني و خويكرنا جوداهي يا د ناقبه را سوكريت و پلاتويدا، نه فه چهند گروځين ديروځينه:

۱. سوكريت مروځه كي ديموكراسيخواز و جه ماوهري بوو، هه ژار بوو، بابي وي په يكه رتاش و دا يكا وي دا پيرك بوو. هه تا مري ژي هر يي هه ژار بوو. د ناف جه رگي جفاكي د ژيا و سه رده ري دگل خهلكي هه چكوه يي دكر. گرنگي ددا ناريشين خهلكي و چاره ژيرا دديتن. ب كورتي، ژ نيزيك و د ناف خهلكي كار ژبو خهلكي دكر. لي پلاتو مروځه كي زهنگين و خودان كومه كا كوله يان بوو، هه ژ هه ژاران نه دكر و د ژي ديموكراسي بوو. داخواز د كر كو كيما تي يا فيلوسوف و هزر مه ندان دهسته لاتدار بن و هه رده م پالپشت و پشته فاني ته خا ماقويل و زهنگينان بوو. نه د هيتلا هه ژار پشكداري دگله دا بكن و هه رده م ژ هه ژاران فه دهر دكر. خواندنگه هه كا فيلوسوفي ل هنداف ره زي نه كاديموس ئاڅا كر و نافي وي كره (نه كاديمي). ب تنې پلاتو و قوتابي بين خوه د في نه كاديمي نه بوون، نه د هيتلا كه سه كي دي بچيته د ژوورقه.

۲. سوكريت يي كريت بوو، يي هوييس و دفن په تشي و چاف هوور بوو. هر كه سه كي ديتبا، هزر نه دكر كو هزر مه نده كه ل ئاستي پيغه مبه ران، لي ژ بهر ته واز و بي سه روبه ري يا وي، وه هزر دكرن كو كار هه كه ره كي هه ژاره. لي پلاتو يي جوان و لاو و سپه هي بوو، خوه ژ خهلكي بلندتر دديت، له وا د گوت جواني يا بهدني ژ جواني يا مه ژي و رهوشتيه.

۳. سوكريتي هزر د ناريشه و راستي بين مروځي و د دوره يلي ويدا دكر. د ژي هزر مه ندين بهري خوه بوو (نه ويين هه رده م پويته ب ناريشين ئاسماني د دان و ناريشين زمين سه ر عه ري پشتگوه د هافيتن)، كول دويڅ راستي بين گهردووني د گهريان (نه و راستي بين چ هه فبه ندي ب ناريشين مروځي نه يي). پلاتو هات و جاره كا دي فيلوسوفي زفرانده فه زه مانې بهري سوكريتي، كو دور ژ ناريشين خهلكي سه ر عه ري، هزر د

عورف و عهدهت و بیروبوچوونین ئیدیالیدا دکر. ههتا نهۆ ژى، ئهگه ئیک بهحسى فیهتین ئیدیالی یین ئاشۆپی یین دوور ژ دورهیلى بکهت، دبیزنى (فیهتین ئهفلاتونى).

۴. سوکریت یى ب ژن بوو، سى زارۆک ههبوون. لى پلاتوى ژن نه بوو، ههز ژ ژنکان نه دکر و نهساخیهکا (لادانا سیکیسى) ههبوو. دپرانى یا جاراندا، بو ماوهیهکی دريژ دگه قوتابى یین خوه د مانه د ئهکادیمیقه، دبیزن کو لهواتى (دوودهکایهتی) دگه ههف دکر.

ب قان هه چوار رهوشتان، بو مه خویا دبیت کو سوکریت و پلاتو د ژیکجودا بوون. پلاتوى ژ رینبازا سوکریتی لادا بوو، پتر یى گریدایى مهسهبى فیساکورسى (۲۷) بوو. ههموو فهکولینین پلاتوى ژبو هندى بوون کو سوکریتی بکهته پیرینه و هزرین خوه یین نیزیکی فیساکورسییان پى بهلاف بکهت. پلاتوى ههقهبندى یین ب هیز دگه سهرکردین فیساکورسییان ههبوون. گهلهک وهکههقى یین بهرچاقف د تیهزینین پلاتوى و فیساکورسییاندا ههبوون، وهکو:

• فیساکورسییان ههز ژ جفاکى کهتواری نه دکر و وهسا دبیت کو جفاک مشتی ههپاره و درهون. ههردهم دگوتن نابیت فیلسوفى راستهقینه چ گرنگی بدهته قى جیهانا کیمبها و فهره دگهل نمونه یین بلند بژیت. ب قان هزرین خوه بلند دبیتنى، خواندنگههکا تاییهت دامهزراند. مههم پى رهوشهنگرنا دهروونى مروقى بوو کو دوور ژ ئاریشین جفاکى وهراری بکهت. پروفیسور زیلهر (۲۸) دبیزیت: "پلاتوى ل دویف شوپا خواندنگهها فیساکورسى ئهکادیمیه دانا، کو ئیکهمین خواندنگهها فیلسوفى بوو د دیرۆکا مروقایهتییدا." پلاتو دگه قوتابى یین خوه د کهشهکى فیلسوفى پوختدا د ژیا، ههروهکو فیساکورس دگه قوتابى یین خوه د خواندنگههیقه د ژیا.

• فیساکورس ئیکهمین کهس بوو پهیقا فیلسوفى بکار ئینای و پهیقا ههکیم رهتکرى، چونکو وهسا هزر دکر کو "ههکیم" تنى ژبو خودى دهیته بکار هینان. ههردهم دگوت: ئهز نه ههکیم، چونکو حکمهت ژپوهرى خودییه، ئهز ب تنى فیلسوفم. ههژى گوتنه کو رامانا فیلسوف د زمانى گریکیدا ئانکو ههژیکهرى حکمهتى، ئوو رامانا پهیقا سهفسهته: ئانکو (حکمهت) یان (ههکیم). پلاتوى مفا ژ قى خالى دبیت و د گوت کو سوکریتی ئهف گوتنه یا گوتى ژبو هندى دا دژاتى یا سهفسهتهکارین (حکمهت یان ههکیمی) پى بکهت.

• فېساگورسييان باوه ريبه كا رهايي ب فيهت و نموونه يان هه بوو، ددانه خويكارن كو نموونه د ژيانا ديدا هژمارن. ئوو هه موو تشتين قى ژيانى ژبو هندى هاتينه دانان دكو هژمارين ژيانا دى بن. ههروهسا پلاتوى ژى ل داوى يا ژيى خوه د گوت: نموونه (هزرين ئيديالى) هژمارن و هزرين رهايينه، گومان تيدا نا هيته كرن.

• فېساگورس بيركاريزانه كى بليمهت بوو، ههتا نهو ژى بيردوزهكا ب نافودهنگا ئه ندازى ب ناقى وى هه يه. فېساگورسييان بيركارى وهك پيرينه بكار دهينا، كو دهروونى مروقى ژ هه پاره يين پيحه سيانى رزگار و پاقر بكن. پلاتوى ژى، گه لك هه ز ژ بيركارىي دكر و ل سهر دهرگه هى ئه كادىمى يا خوه نقيسى بوو: "هه ر كه سى بيركارىي نه زانيت، بلا نه هيته د ژوورقه."

ئه گه ر ئه م ب هوورى هي فكه ينه فيلوسوفى يا وى و يا ئه رستوتاليسى، دى بينين كو سيمايى هه فكتيشن بيركارىي ژ هه قبه ندى يين جفاكى، تيدا زالتره. ژ ئه قما مه گوتى خويا د بيت كو لوژيكا هزركرنا پلاتوى ل سهر شه نكستى هژماران بوو، لى يا سه فسته كاران جفاكى بوو. راستى يين هژماران نه مرن، ب كير هه مى جه و سه رده مان دهين: وهك بيژين $(2=1+1)$ ، ئوو ل هه موو جه و سه رده مان هه ر ئه ف ئه نجامه يه. لى راستى يين جفاكى دهينه گوهورين و راستى يين ئه قرو ب كير سوباهى ناهين، ههروهك يين دوهى ب كير ئه قرو نه هاتين. نا هيته فه شارتن كو فېساگورس و پلاتو، د فه كولينين خوه يين بيركاريندا سه ركه فتى بوون. لى ئه ف سه ركه فتنه ل سهر حسينا فه كولينين جفاكى بوو. د ئه نجامى داوى يا هه فركى يا پلاتوى و سه فسه ته كاراندا، پلاتو ب سه ركه فت و سه فسه ته كار شكه ستن. ب قى شكه ستنى ژى، زيانه كا مه زن ب جفاكى مروقا يه تىي كه فت. چونكو هه موو جه دهل و كتيبين وان ل به ر پى يين پلاتوى و قوتابى يين وى هاتنه به رزه كرن. ژبلى په يقين دژمنين سه فسه تى، چ شينوارين دى نه مايه نه. مروقى شكه ستى ژى، يان دهنگى وى يى نزمه يان ژى چ گوهدار بو نينن. د سهر قى شكه ستنى را ژى، ده مى خه لكى به حسى په يقين قالا و بى نارمانج دكر، د گوتنى سه فسه ته. ئه قجا ئه ف ريبازا نوخواز و جه ده لى وهكو په يقه كا بى قيمهت و قالا د ناف خه لكيدا به لاقه بوو.

جوداهى يا دناقبه را هزره ندين كه فن و نوودا، مينا جوداهى يا دناقبه را پلاتوى و سه فسه ته كاراندا بوو. سه فسه ته كاران زانين و زانست بو خه لكى

هيسان دکر و دناڤ خه لکيدا د ژيان، ئانکو کار بو خه لکي هه چکوهه يي دکر. لي پلاتو د بورجين بلندښه، دگهل هزرين خوه بين رویت د ژيا و چ گرنګي ب خه لکي هه ژارې هه چکوهه يي نه ددا. سه فسه ته کار که سائين جفاکي بوون و خه لک د کاري مفای ژ بهرهم و هزرين وان ببينيت. لي پلاتو که سه کي ښه دهر و نه جفاکي بوو، خه لکي چ مفا ژ هزرين وي نه دديت. هزرمه ندين که ښن، هزرين خوه دبن که ښي دکتاتور و دهسته لاتدارانښه دداريتن و هه ردهم ستوينين پاراستنا دهسته لاتي بوون. لي ښه کوله رين جفاکي (ل گوره ي ئازادي يا دهربريني و ديموکراسي يا نوو)، هه ردهم هه ولددهن کو دگهل خه لکي بن و بهر ب ئاسو بين پيشکه فتيترښه ببهن. پراني يا جارن ژي، رهځني ل دهسته لاتي دگرن و هه موو ئابروو چوونين وان خويا دکهن. ئانکو ئهم د کارين بيژين: فيلوسوفين که ښن دهو لوقوتين دهسته لاتي بوون و ژبو پاراستن و پيرو زکرنا دهسته لاتدار و فيلوسوفان، ل دژي خه لکي رادوهستان. لي ښه کوله ر و ئالا هه لگرين هزرا نوو، دهنگي خه لکينه ل دژي دهسته لاتي. ئوو ئه ښه هه څرکي يا دناښه را دهسته لاتي و خه لکيدا، هزرين جودا جودا بين نوو پهيدا دکته، کو جفاک پي پيش دکه ښت.

ساخه تين ئيديالي و باژيري هه ژي

هه روه کو پلاتوي کوماره کا تاييه ت ب هزرين خوځه دانايي و سه روکاتي يا قي کوماري کرييه ددهستي فيلوسوفاندا کو ب هزرين خوه بين بيگهر د و رویت و پايه بلند ب ريفه ببهن. هه روه سا ئه بو نه صري فارابي ژي (۲۹)، ب هه مان تيگه کتبيبه ک نفيسا و ناځي وي کره هزرين خه لکي باژيري هه ژي. د قي کتبيبيدا، فارابي هه ولددهت جفاکه کي باش و بهخته وهر و ئيگرتي دانيت. وه سا تي دگه هشت کو ب ريکا هونه ري ئاخفتني و شيره تان، دي شيت سروشتي مروځان گوهوريت و خرخالا جفاکي بهر ب کاملانيښه بهت. فارابي وه سا هزر دکر کو هه بوونا سه روک يان رابه رکه کي جوامير و دادپه روه ر و باش، دي جفاکه کي باش و بهخته وهر ئاڅا که ت. ل وي باوه رين بوو کو "ئه گهر مه ليک يچ باش بيت، هه ښه لاتي بين جفاکي ژي دي دباش بن." ژبو په يدا کرنا مه ليکي باش ژي کومه کا ساخه تان ريز دکته و ديژيت هه ر مه ليکه کي ئه ښه ساخه ته ل دهف هه بن، دي دهوله ته کا ب هيژ و دادپه روه ر دانيت. ئوو ب نه مانا قي مه ليکي باش، دهوله ت ژي دي به ردهف

ههلوه‌شيانيفه چیت. ئانکو مه‌رهم یی ئەوه کو که‌سی باش هه‌تا داویی هه‌ر یی باشه و هه‌رده‌می ئەف باشییه نه‌ما، دی که‌سه‌کی خراب ددویف را هیت. ئەو ساخله‌تین فارابی ژبو مه‌لیکی باش و دادپه‌روه‌ر داناین، ئەفین ل خوار ی بوون:

۱. فه‌ره یی ساخله‌م بیت و هه‌می ئەندامین له‌شی وی ساخله‌م و ب هین بن.

۲. فه‌ره ئاشو‌پکره‌کا باش هه‌بیت و هه‌روه‌سا شیانین تینگه‌هشتنه‌کا به‌ز هه‌بن.

۳. فه‌ره بشیت به‌ز ئاخفتان ژبه‌ر بکه‌ت و فه‌ره بیره‌دانه‌کا ساخله‌م و ب هین هه‌بیت کو چ تشت و چ که‌س و چ بو‌یه‌ران ژبیر نه‌که‌ت.

۴. فه‌ره یی ژیره‌مند و زیره‌ک بیت، زوو د تشتان بگه‌هیت و شیانین شرو‌قه‌کرنا رامانا بو‌یه‌ران ژ ی هه‌بن.

۵. فه‌ره یی ئەزمان شرین و په‌یف خوش و ره‌هوانیژ بیت.

۶. فه‌ره هه‌ز ژ فیرکرن و زانینی بکه‌ت و مفای ژ زانا و شاره‌زا یین شیره‌تکار وه‌رگريت. ئوو نابیت د بیافی وه‌رگرتنا زانست و زانیندا هه‌ست ب وه‌ستیان و بیزاری بکه‌ت.

۷. فه‌ره گه‌له‌ک هه‌ز ژ خوارن و فه‌خوارن و ژنکا نه‌که‌ت و بی‌زا خوه ژ قان ساخله‌تین که‌سین فانی بکه‌ت.

۸. فه‌ره هه‌ز ژ راستی و راستییژان بکه‌ت و که‌ربین وی ژ دره‌وکرنی و دره‌وه‌کران فه‌ ببن.

۹. فه‌ره یی کوبار و خوبایی بووی بیت، خوه ژ مالی دونیایی مه‌زنتر ببینیت و چ بهای نه‌ده‌ته سامانی.

۱۰. فه‌ره یی دادپه‌روه‌ر بیت و هه‌ز ژ دادپه‌روه‌ران بکه‌ت. ئوو هه‌رده‌م ل دژی سته‌م و ژورداریی راوه‌ستیت.

۱۱. فه‌ره ل هه‌مبه‌ری پرسین دادپه‌روه‌رانه، یی هه‌قه‌سنگ بیت و نه یی ب زه‌حمه‌ت بیت. لی ل هه‌مبه‌ری پرسین سته‌م و خرابکاردا، فه‌ره یی ب زه‌حمه‌ت بیت و زوو دسه‌ردا نه‌چیت.

۱۲. فه‌ره یی مجد و ب هه‌بیه‌ت بیت، هه‌ر کاره‌کی وی قیا بکه‌ت، بی ترس و دوودی بریارین خوه بده‌ت.

ل داویی ژ ی دبیژیت، هه‌ر باژیره‌کی مه‌لیکه‌کی هوسا هه‌بیت، پشتی مرنا مه‌لیکی دی به‌ره‌ف هه‌لوه‌شيانيفه چیت. فارابی وه‌سا تی دگه‌هشت کو ب قان

ساخله تان، دئ جفاک و باژیرئ خوه یئ ههژی ئاڤا کهت و دئ جفاکی بهر ب بهخته وه ریبیه کا ئه به دی و کاملانینقه بهت. لی ژبیر دکر کو هندی هزر یا جوان و ههژی بیت، ئه گهر نه هیته بجه ئینان چ گرنگی یا خوه نا بیت. ل هه می جه و سه رده مان، مروقی کومه کا غه ریزه یان هه نه و فهره ئه ف غه ریزه یین وی بهینه تیر کرن. ئیک ژ فان غه ریزه یان، پایه دارییه. هه ر که سه ک ژ مه، مینا که کی باش و ههژی و کاملان بو خوه دادنیت و ل گوره ی قی میناکی وه سا هزر دکهت کو ب کیر هه می کاران دهیت و ژ هه موو که سین دی باشته.

ل قیره وه سا خویا دبیت کو پیفان و هه لسه نگاندا ساخله تین باش و خرابین خه لکی، ل گوره ی به ریخودانا خه لکی ب خوه دهینه ده ستینشان کرن. نه دووره که سه ک ل دهف ئیکی گه له ک باش و کاملان بیت، لی ل دهف ئیکی دی یی خراب بیت و ب کیر چ نه هیت. ئه ف باژیرئ هه ژئ، خه ونه کا خوش بوو، فارابی بو خوه چیکری و تیدا ژیاپی. ئه م دبیرئین خه ونه چونکو چ جاران خه ون ب جه نا هین و هه ر که سه کی هه رده م دناڤ خه وناندا بژیت، دئ ژ جفاکی دوور و قه ده ر بیت. هه رده می مروق ژ جفاکی خوه قه قه تیا، نه شیت چ داهیتانان بکهت و هه روه سا نه شیت چ کار و به ره مین مفادار ژئ پیشکیش بکهت.

ئین رو شد (۳۰) ژئ فیلسوفه کی دی یی عه ره به، داخواز ژ هه قالین خوه یین فیلسوف دکر کو هه قبگرن و خوه ژ خه لکی هه چکوهه یی قه ده ر کهن، داکو ب پوختی و بیگه ردی هزرئ د پیشقه برنا مروقایه تیندا بکهن. لی ئین رو شد ژبیر دکر کو فیلسوف ژئ مینا خه لکی هه چکوهه یی مروقن و به رئاڤای تیرکنا هه مان غه ریزه یین مروقان دبن و نه دووره د بورجین خوه یین بلندقه تو شی هه قری یین دژوارتر بن. ئه قجال شوینا هزرئ د ره وشا جفاکیدا بکهن، تنی دئ ب خوقه مژوول بن. چونکو که سه ک نه شیت، ب شیرهت و ئاخفتنن جوان، سروشتی مروقه کی بگوه ریت. "دبیرئین جاره کی که سه کی پشیکا خوه فیر کر بوو کو ده می میقان بو دهین شه مالکا بو هه لگریت و بدانته سه ر میزا خوارنی. دلی قی که سی گه له ک ب قی کریارا وی یا سه رنجراکیش یی خوش بوو، هه تا روژه کی هه قاله کی وی مشکه ک دگه ل خوه بره مالا وی و ده می پشیک ب یقاری شه مالک هه لگریت و به ر ب میزا خوارنیه ئینای، وی هه قالی مشک ژ به ریکا خوه ئینادر و هاقیته به ر پشیک، ئینا پشیک شه مالک هاقیت و خوه د مشکی وه رکر." ئه ف

چیرۆکه وی چهندی بۆ مه خویا دکهت، خو ئه گهر مرۆف وهسا خویا کهت کو سروشتی وی یی هاتییه گوهورین ژی، ههردهمی بویه رهک یان رهوشه کا تاییهت هه لکه قییت، دی فه گهرته فه سه ره وی سروشتی ل سه ره مه زن بووی. لی ئه فه رامانا وی ئه و نینه کو مرۆف چ جار ان نا هیته گوهورین، پرۆسا نوو کرن و گوهورینی هه می بیاف و مرۆف و بویه ره و تیگه ه و عورف و عه ده تان فه دگریت، لی ب کار کرن و موماره سه و سه ربوری دهیته گوهارتن، نه ب ئاخفتن و شیره تان.

د هه می جفاک و ملله تاندا، ریز کرنا ساخ له تین ئیدیالی و هه ژی ب سانا هینه، لی موماره سه کرن و ب جه ئینانا قان ساخ له تان گرئییه کا گرچن و ب زه حمه ته. "دبیژن جاره کی مشکان خوه کره ئیک و بریار دان کو زه نگه کی بکه نه ستوویی پیشکی، داکو هه کو نیژیکی وان دبیت، هه می پی ئاگه دار ببن. هه می مشک ب قی بریاری دلشاد بوون، چونکو بریاره کا هه ژی و مفادار و دهی خوه دا بوو، لی ئاریشا هه ره مه زن ئه و بوو کا کی دی شیت قی زه نگلی که ته ستوویی پیشکی." ئه قجا هه بریاره کا نه هیته ب جه ئینان، نه هیته دان باشتره ژ دانا وی. چونکو ب جه نه ئینانا بریاران، دی بیته ئه گهری ژ ده ستدانا هه بیته تا بریار ده ری و نه مانا باوه ری.

هه ره ده می بیباوه ری دناف ته خ و ئاستین جفاکیدا به لاف ببیت، دشیاندا نا بیت کو چ کارین مجد و به ره مه هیته ره بهیته نه نجامدان. گه له ک جار ان رهوشه نبیرین کورد گازندان ژ جفاک و ملله تی کورد دکهن کو نه رهوشه نبیر و نه زانه، پیگیری ب قانونا وه لاتی نا کهن و باوه ری ب نوونه رین خوه یین په ره مانی نینه. ب هزرا من ئه ف بیباوه ری یا هه یی ژ ئه گهری قان سۆز و په یمانین ئیدیالی یین نه هیته ب جه ئینان په یدا دبیت. د هه وین بانگه وازی یا هه لبژارتناندا، هه ره لایه نه ک دی کومه کا سۆز و پرۆزه یین خه یالی بۆ جه ماوه ری خوه پیشکیش کهت و پشتی ته قاقیونا کریارا هه لبژارتنان، که سه ک خوه ل وان سۆز و په یمانان نا که ته خودان، چونکو دشیاندا نینه ب جه ببن. ئه قجا باوه ری یا خه لکی پی نا مینیت و ریزی ژی لی ناگرن. دبیت که سه ک بیژیت، د جه ولا هه لبژارتنین بهیته، بلا ده نگین خوه نه ده نی... لی لایه نی ده نگه ره ژی نه ژ لایه نی ئیک باشتره، ئه و ژی ب هه مان شیوه و نه دووره دره وین مه زنتر و قه له وتر ژی بکه ت. دئه نجامدا بیباوه ری دناقه را ده سه لاتی و ملله تیدا په یدا دبیت. ل گوره ی لیکۆلین و هزرین نوو یین جفاکنا سی، فه ره ده سه لات ژناف جفاکی ده رکه قییت و نوونه را به رژه وهندی

و حەز و خواستين خەلكى بيت، داکو سەرەدەرییەکا ئالوگورا بالبەرانە
دناقبەرا جفاكى و دەستەلاتیدا پەیدا ببيت. ئەگەر نە، دى ھەردەم د دوو
چەپەرىن ھەقدژدا ژين.

ل داویى دبیژین کو مروّف ل گورەى شيانين خوه کار دکەت و ھەر
تشتەكى ژ شيانين وى زيدهتر بيت، نەشيت ب جە بينيت. ئەف چەندە ل سەر
بابەتین جفاكى و عورف و عەدەت و بەا يين کەلتورى ژى دچەسپيت. چ
جاران چ رەفتارين جفاكى ب شیرەت و پيشکيشکرنا ساخلەتین ھەژى و
ئیدیالی نا ھینە ئەنجامدان، لی راستى و دروستى یا ھەمى گوھورین و
کریارين جفاكى ب مومارەسە کرنى خویا د بن و دگەل وەختى دبنە پشکەک
ژ تیگەه و پاشخان و رەفتارين خەلكى و پاشى خەلک ب خوه دى بەرەفانیى
ژى کەت. ھەر ھزرەکا مروّف پيشکيشى جفاكى بکەت، ھندى ھەژى و راست
بيت، ئەگەر مومارەسە دگەل نە بيت و دگەل حەز و غەریزە و خواستين
خەلكى نەگونجن، دى مینا ھژمارتنا گووزان بيت.

نه‌فسانه يا ويژه‌يي بلند (*)

ب قى نافونيشانئ سهرنجراكيش (نه‌فسانه يا ويژه‌يي بلند)، جفاكاناسئ عيراقئ ب نافوده‌نگ (د. على وهردي) دانوستاندنه‌كا ويژه‌ك و هيدي دگهل (د. عبدالرزاق محى الدين) (۳۱)، سه‌يدايئ نه‌ده‌يي عه‌ره‌بي ل (دار المعلمين العاليه) دكته و د قئ دانوستاندنا ويژه‌كدا ئيشاره‌تئ دده‌ته پړانى يا وان نه‌ديب و ره‌وشه‌نبيريئ ره‌خنه ل نفيسينين وى بين جفاكى گرتين. نه‌ف كتيبته ژ كومه‌كا گوتاريئ به‌رسف پيك دهيت. دكو خوانده‌فان ژئ پشكداريئ د قئ دانوستاندنا نه‌ده‌بيدا بكه‌ت و نه‌و ژئ ل گوره‌ي هزرين خوه بين كه‌سووكي هيټكه‌ته بابته‌ي، همى گوتاريئ د. عبدالرزاق محى الدين ل ده‌سپيكي ئيناينه خورئ و پاشى د به‌رسفين خوه‌دا، رو‌ناهييه‌كا تيگه‌هشتيانه (ل بهر سيبه‌را زانستئ جفاكى) بهر دده‌ته سهر نه‌ده‌بي عه‌ره‌بي و عه‌ده‌تئين كه‌فن دناف نه‌ده‌ب و جفاكي عه‌ره‌بيدا.

ويژه و جفاك

د زانستئ جفاكاناسييدا هاتيبه خوياكرن كو همى بزاف و رييازين نوى بين جفاكى (نه‌وين جيهانئ د گوهورن)، ژ نه‌ديبان ده‌ست پئ دكهن. نه‌گهر نه‌ديب زهمينه‌ي بو فان بزاقان خوش نه‌كته، وهرار و پيگه‌هشتنا بزاقئ دئ گه‌له‌ك كز بيت. چونكو بزاقين جفاكى ل سهر شه‌نگستئ هنده‌ك چه‌مك و تيگه‌هين نوو د هينه ئافاكرن. كه‌هيكرنا تيگه‌هين نوو، كاره‌كه نه‌ي ب ساناهييه. نه‌فجا ژبو هندئ كو بزاقا جفاكى ب فان تيگه‌هين نوو‌فه جهئ خوه دناف جفاكيذا بكه‌ت، پيدفييه د قوناغه‌كا به‌ري گوهورينيذا ببوريت و نه‌م د كارين بيژينه قئ قوناغئ (قوناغا چاف فه‌كرنئ). ئوو به‌رپرسى يا قئ قوناغئ ژئ، ب شيوه‌يه‌كئ سهره‌كى دكه‌فته سهر ملئ نه‌ديب و ره‌وشه‌نبيران. چونكو نه‌ديب و ره‌وشه‌نبيير ئاخئ ده‌ستنیشان دكهن و توقي بزاقا نوپكه‌ر و نووخواز ده‌افيني، نه‌فجا بو رابه‌ران ب ساناهئ دكه‌فيت كو سه‌ركيشئ يا فان بزاقين نووخواز بكه‌ن. باشتريين و كاريگه‌رتريين نمونه يا قئ چه‌ندئ، بزاقا ديموكراتيخوازا نافدار ب شوره‌شا فه‌ره‌نسييه (۳۲). نه‌ف بزاقه ل ده‌سپيكي، ل

(*) د. على الوردى: اسطورة الادب الرفيع. ط ۲، منشورات دار كوفان. لندن، ۱۹۹۴.

سەر دەستی ئەدیب و رەوشەنبیرین وەك فۆلتیر (۳۳) و رۆسو (۳۴) و دیدرۆی (۳۵) و ھندەكین دی دەستپیکر و پاشی رابەرین جفاکی فرەنسی سەرکیشی یا وان کر. د قی واریدا، سارتهر (۳۶) دبیزیت: "ھەر جھئ زۆرداری لی بیت، ئەم نفیسەر ژئ د بەرپرسین!"

ل دەسپیک، فەرە نفیسەر بابەتی ب ئازرینیت و ئازراندنا ھەر بابەتەکی، راستی یا ھەبوونا وی بابەتی خویا دکەت. ددیروکا مرووقایەتییدا، چ جاران نەبوویە کو زۆردار ب خوە بزاقین رزگارخواز پەیدا کەن، بەلکو ھەردەم کەسین تاک ھەبووینە کو بابەتی زۆرداری ئازراندییە و خەلک ژبو خەبات و بزاف و رزگارکرنی لقانددییە. ئەف کەسین تاک، ھەردەم ھەزرمەند و رەوشەنبیرن. بو نموونە: ئەگەر نفیسەر و ئەدیبان بەحسی ستەملیکرنا توخمی رەش نە کر با، دەنگفەدانا خوە یا دیروکی وەر نە دگرت. زۆرداری ب تنی (بیی لقینەر و ھەستپیکرنەکا تیگەھشتییانە ب زۆرداری)، نا بیته ئەگەری پەیداکرنا بزاقین نوی بین رزگارخووزین. ل قیرە وەزیفەیا جفاکی یا نفیسەران د واری گوھورینین جفاکیدا ئاشکرا دبیت، کو ئازراندنا بابەتەنە و دووبارەکرنا قی ئازراندنییە، ھەتاکو د مەژیی خەلکیدا دەیتە چاندن و دبیتە راستییەکا کەتواری کو خەلک پینگاقین پراکتیکی بو دەفاقین.

ژ قی تفتانی (مونتەلەقی)، عەلی وەردی وەسا دبینیت کو فەرە نفیسەر ل ئاستی خەلکی تشتی بنفیسن و ب زمانی خەلکی باخفن. چونکو خەلک گرنگی ددەتە وی تشتی ئەوی وان دقیت و بی ھەقبەند بیت ب بەرژەوہندی و ژيانا روژانە یا واقفە. لی پرسیار ئەوہ، ئەری ئەدیب ب گشتی و ھۆزان ب تاییەتی وەك ھونەرەکی جوان، دی ب ھەمان تەرازوویا زانستین دی بین وەك جفاکناسیی ھینە پیقان؟ ب ھەزا من ما دەم ھۆزانفان و رەوشەنبیر ریبەری و پيشەنگی یا جفاکی دکەن، ھەلبەت دی ھەزا وان تیزتر بیت و دی زووتر د بابەتان گەھن. بەرھەمی ھۆزانفانی ژبلی ئازراندنا بابەتان، خۆشییەکە خواندەفان تامی و ئارامی ژئ وەردگریت. راستە ئەگەر نفیسەری ب ھەمان ئاستی تیھزینا خەلکی ھەچکوھەبی نفیسا، دی خەلک پتر نزیک بن و دی زیدەتر سەرەدەری دگەل کەن. لی ژلای جوائیقھە دی بی لاواز بیت، چونکو ئەو جوانی یا ھۆزانفان دکاریت بکەت، خەلکی دی نە شیت بکەت یان ب ساناهی تی بگەھیت. ژ لایەکی دیقھە ژئ، جوانی- جوانکاری ئیکە ژ کەرەستە بین گرنگی نفیسینا ھۆزانی و مەرجهکە ژمەرجین داھینانی. لی کەسەکی ھەچکوھەبی نە شیت سەرەدەری دگەل

جوانکاری بکەت و تی بگههیت، چونکو نه د بیافی پیدفی یین وی یین روژانه دایه، لهوا خه لک ژئ درهفن و هزر دکهن کو ئەف بهرهمه دربرینی ژ ئیش و خهمین وان ناکهت. لی ئەف نه تیگههشتنه ژئ نه ئەگه رهکی ب هیزه کو رهوشه بنیر سهخمه راتی تیگههاندنا جفاکی، دهست ژ جوانکاری و داهینانی بهردهت. پا چاره چیه؟

د. عهلی وهردی دبیزیت: فه ره ههسه نگیهک دناقهه را جوانکاری وهک (شیواز) و بابه تی هۆزانیدا وهک (ناقهه روک) هه بیت، داکو خه لک بکاریت سه ره ده ریئ دگه ل بکەت و ژ وی لایئ وی بقیت وهسا بخوینیت. ئەگه ر جفاکی چ فیا، ئەو هاته نفیسین، دی جوداهی یا نفیسینا داهینەر دگه ل بازرگانیی چ بیت؟! ئەدیههک ژ رهخه گرین عهلی وهردی، وهسا دده ته خو یاکرن کو ئەف نفیسه ره وهکو بازرگانی گوندورا یان یئ پیلایه، هه ر تشتی جفاکی ژئ فیا وی دنفیسیت و چ پویته ی ب جوانکاری و زمانی نادهت. وی ئەدی بی وهسا هزرکر کو زه ره رهکا مه زن گه هانده پایه داری یا زانستی یا نفیسه ری، لی وهردی به رسقا وی ددهت و دبیزیت کو زه مانی خواستنی نه مایه و نهۆ زه مانی دیموکراسی و دهنگدانییه، دقت ئەدی ژئ وهکو هه ر بازرگانه کی دی به ره همی خوه پاقیته بازاری و کا دی خه لک چه ند د گه ل گونجیت و مفای ژئ بینیت، دی هندئ پی دهت. نفیسه ر ژئ دی ل گوره ی وی هه لسه نگاندنا وهرگری، یئ سه ره که فتی یان داکه فتی بیت. نفیسه ریئ ده سه لاتداران چاقلیکرنا وان دکهن و ب چا فه کی نزم هیف دکهنه وان که سین ب خوها ئەنیا خوه نانی دخۆن. لی ئەگه ر ئەم هوور ل ژیا نا ئیرو ب نیرین، دی بینین کو بازرگانی سیمبولی ژیا نییه، ئەوی کار نه کهت نا ژیت.

هه ژئ گوته، ئیسلام ب خوه ژئ ریژی ل بازرگانیی دگریت و وهکو شه نگسته کی باوه ریئ و ئایینی ددانیت (یا ایها الذین آمنوا هل ادکم علی تجارة تنجیکم من عذاب الیم...) یان ژئ (إن الذین یتلون الکتاب و أقاموا الصلاة و أنفقوا مما رزقناهم سراً و علانیة یرجون تجارة لن تبور..). لهوا ئەم د کارین بیژین کو ژیا ن پرسه کا بازرگانییه و مروقی موسلمان مال و گیانی خوه د ریکا خودیدا د مه زیخیت داکو ل روژا قیامه تی پتر بگه هتی. ژ لایه کی دیفه ژئ، ئەم یئ ل زه مانه کی د ژین خواستن و ژیا نا ل سه ر به رمایکین میزا و ستاندنا ب زوری نه مایه. ئەجفا ریکه ک ب تنی بو ژیا نی د مینیت، ئەو ژئ بازرگانییه.

ھەرچەندە ئەز دگەل د. وەردى نىنم كو ئەف بابەتە ب قى شىۋەيى رەھا بەھىتە پىشكىشكرن و ويژه و داھىتانىن ويژهيى ل گورەي پىندقى يا روژانە يا ژيانا وەرگى بەھىنە شروڧەكرن و ھەلسەنگاندن. د سەردەمەكى دياركريد، نە دورە مللەت تنى نانى بخوازيت، يان گرنگى ب عورفەكى جفاكى شاش بەدەت. ئەقجا كا وەرگرين ژيوارى چ بخوازن ئەو بو بەھىتە نفيسين؟ ئەقە دى بيته ئەگەرى وي چەندى كو بەرى ويژهى ب گشتى و ھوزانى ب تايبەتى بەدەينە ريژگەھەكا نەديار و ئاستەكى نزمى ئاخفتين كولانكى.

گرنگيدان ب خەم و ژانين روژانە يين جفاكى، كارەكى ھەژى و جوانە، لى دبىت جفاكناس و روژنامەقانىن بياقى جفاكى كارىگەرتەر و چالاكتەر ب قى رولى رابىن، نە ئەدىب و ھوزانقان. ھوزان دكوكا خوەدا ھونەرەكى نوخبەوى يى پايە بەرزە و بو ھەمى سەردەمان دەھىتە نفيسين، نھۆ ژى ئەم د كارين ھندەك ھوزانين جزيرى يان خانى يان پەرتويى ھەكارى بگەينە نمونە ژبو دەربرينا ژ خەم و خەفەتەين جفاكى مە يى ئەقرو كو گەلەك ژ خەلكى ھەچكۆھەيى تى ناگەھن. لى دبىت مەرەما وەردى دژايەتيكرنا ئەدەبى مىرا بىت و بانگەوازىن ژبو ئەدەبەكى جفاكى و مىللى بكتە كو حەز و داخوازى يين مللەتى تىندا د بەرچاقتى بن. لى د قى ھاوكتشىندا، لايەنى جوانكارى نە يى كارىگەرە و ئەقە ژى مافى نفيسەريپە كو لايەنى جفاكى ب تنى وەرگريت و لايەنين دى يين ھونەرى پشتگۆھ پاڧىت. چونكو ئەو ب خوە جفاكناسە و ئەف بابەتى ھەقەندى يا نفيسەرى و وەرگى ژ تايبەتمەندى يا پسپورين جفاكىيە.

وەردى دبىژىت ھوزانى دوو جەمسەرين سەرەكى ھەنە: جەمسەرى ھونەرى و يى جفاكى. وەكو ھەمى بابەتەين دى يين رەوشەنبىرى، ھوزان بەرى ھەر تىشتەكى دەقەكى ھونەريپە، لى ھەرۋەسا بوپەرەكى جفاكىيە ژى كو ب شىۋەيەكى راستەوخو ھەقەندى يا ب ھارىكارى و ھەقركى يا خەلكىقە ھەي. مافى قەكۆلەرى جفاكىيە كو ھوزانى ژ لايى جفاكىقە شروڧەكەت و لايى ھونەرى يى وي بو تايبەتمەندى يا ئەدبىيان بەھىلىت. لى ما دەم ئەدبىيان ماف ھەيە بەھسى بوپەرين جفاكى بگەن، ھەرۋەسا جفاكناسان ژى ماف ھەيە كو دەست د ئەدەبىقە وەردەن و بەھسى جوانى يا دەقان بگەن. چونكو ئەدەب و جفاكناسى دوو روو يين راستىيەكىنە، ئەو ژى سروشتى مروڧى و مروڧايەتتەيە.

بابه تی جوانی یا هۆزانی ژى وهكو هه موو بابه تین دی، ریژهبیه. هه ر وهگرهك ژ لایى خوه قه لى دنیریت و وهكو خوه تی دگه هیت. ئەوا جفاكناسهك د هۆزانه كیندا دبینیت، دوور نینه ئەدیب نه بینیت و ههروهسا بهروفاژى یا وى ژى راسته. لى پړانى یا ئەدیبان ددنه خویاکرن كو دابه زاندنا ئەدهبى جوان و هه ژى بو ئاستى كهسه كى هه چكوه یی نه رهوشه نبیر (ب ناڤى جفاكیکرنا ئەدهبى)، ژ پله و هه ژیتى یا ئەدهبى دئینته خوار. هه ر ئەف هه فکیشه بوویه كو د ئەدهبیاتین عه ره بیدا، ئەدهب کرپیه دوو جور: ئەدهبى میلی و ئەدهبى هۆنه رى. ئەدهبى میلی ئەوه یى خه لك ب هه مى تهخ و ئاستین خوه یین رهوشه نبیر قه دکاریت سه ره ده ری دگه ل بکهت. ئەدهبى هۆنه رى ژى ئەدهبه كى نوخبه وى یى پایه به رزه و تنى رهوشه نبیر و نوخه یا جفاكى تی دگه هن و ب کاریه گه رى سه ره ده ری دگه ل دکهن. ئەز ب خوه هه ردوو شیوازان دحه بینم و ل گوره ی رهوشا دهروونى و روخسار و نا قه روکا هه ر ده قه كى، سه ره ده ری دگه ل دکه م. ل ده ف من چ به ره مه ی و یژهبى ل ئاستى سفرى نین، هه ر به ره مه كى په یامه كا دیاركرى هه یه و ل گوره ی رهوشا دهروونى و پاشخانا وه رگران دهیته هه لسه نگاندن.

ئەدهبى پایه بهرز

پوخته یا هه مى نفیسینین ده رباره ی هۆزانا كه قن ئەوا ب بلندى دهیته په سندان سى جه مسه رین پیگفه گریداینه (كو دبیت گه لهك ب كیمى دناف هۆزانا ملله تاندا خویا ببن)، لى ئەف هه ر سى جه مسه رین (مه دحكرنا میر و زۆرداران، وه سفكرنا مه یى و غه زه لا ب غولمانان) ب مشه یى دناف شعرا عه ره بیدا دهیته دیتن كو قه ریژا ژیهوهر و تاییه ته مه ندی یا جفاكى جاهلی بوون. جفاكى جاهلی ژى سى ساخله تین سه ره كى هه بوون: ره گه زه په رستى یا خپله كاتى، غه زوكرن و هۆزان گوتن. ئەقجا ئەم د كارین بیژین كو هه ر سى جه مسه رین هۆزانا عه ره بى، ب قان تاییه ته مه ندی یین جفاكى جاهلیقه د گریدایى بوون و ئەف هه ر سى جه مسه ره نه بووینه كه لتورى نه مرى هۆزانا عه ره بى و شه هنازى پی دهیته كرن. گه لهك نفیسه رین هه قچه رخ، هۆزانقانی كه قن مینا (ئه لبوخته رى) (۳۷)، ئەلئه خته ل (۳۸)، ئەبو نه وواس (۳۹)... هتد) د كه نه روگه ها جوانكارى و بلیمه تی و به رخودانى. لى ل قى په سندانى نا راوهستن، به لكو ب شه مالكان ددنه نیاسین كو ژبو روهنكرنا ریکا ملله تی و

خەلكى خوه د سۆتن. وەسا ديار دكەن كو ھەمى خەما وان خۆشترليكرنا
ژيانا مللەت و خەلكى وان بى ھەژار بوو.

لى د راستىدا، ھەمى تىشت ل بىرا وان بوون، مللەت و بەرژوھەندى يا
خەلكى ھەژار تى نەبىت. ئو ئەف ھۆزانقانين ھەردەم پەسنا وان دەيتە كرن،
دەھول قوتين مير و سولتانان بوون. ل سەر بەرمايكي مېزىن وان د ژيان و
شەھنازى ب قى كرىارا خوه د كرن و ھۆزانقانين نھۆ ژى شەھنازى ب
ئەدەبى وان بى بلند دكەن. ئەف جۆرى ئەدەبى بلند، ھەردەم دژى ئەدەبى ل
ئاستى مللەتى بوو، چونكو ھەردەم ب چاقەكى پىترانكى و كىم بەھايى ھىف
دكرنە مللەتى و ئاستين ھەچكوهىي بين جفاكى. ئەگەرى قى بەرىخودانا كىم
بھا ژى، قەدگەرىتەقە بۆ وى چەندى كو ھۆزانقانين ميرا، چاقلىكرنا رەفتارين
ميران دكرن. ھەژاران ب خوها ئەنيا خوه نان دخوار و ميران ژى ب خوها
ئەنيا وان قەلاتين خوه بين بلند ئافا دكرن. ئەفجا كا چەوا ميران ب چاقەكى
كىم بھا سەح دكرە خەلكى ھەژار و مللەتى، ھۆزانقانين ميران ژى ب چاقەكى
كىم بھا ھىف دكرە ھۆزانقانين مللەتى. ئەف رەفتارە ھەتا نھۆ ژى ب
شيوەيەكى راستەوخۆ يان نە راستەوخۆ ل كارە. ب تايبەتى، دەمى ھۆزانقان
ھەولددەن وان پەيفان بكار بينن ئەوين مللەت تى نەگەھىت و ب كىم بەھايى
ھىف دكەنە وان ھۆزانان ئەوين تەفايا خەلكى تى دگەن.

ل قىرە ژى، دى تبايەكى ل سەر قى دياردى راوہستين، چونكو ئەوا د.
وہردى دىژىت، تنى لايەنى جفاكى بابەتییە و نە گەلەك يى دادپەرورە د
قى تېھزىنا خوہدا (دەمى ھەمى ھۆزانقانان ب مير و سولتانان د شوبھىنيت).
دبىت ھندەك ھۆزانقانان پەسنا ميران كر بىت و ل ديوانين وان خوار و
قەخوار بىت، لى ئەو ساخلەتەكى وى سەردەمى بوو كو ديوانين ميران
دەزگەھى ئىكانەي بەلاكرنا ئەدەبى و ھۆزانى بوو. ئو مەرج نینە وەسا بىت
ھەروەكو د. عەلى وەردى گۆتى كو مينا مير و سولتانان ل دژى خەلكى
ھەژار رادوہستان، چونكو ئەو ب خوه ژ ناف تەخىن ھەژار و بەلەنگاز
دەردكەفتن و ب بەھرەيا ھۆزانين خوه دگەھشتنە ديوانين ميرا. ژلايەكى دىقە
ژى، ھۆزانقان نە چاككەرىن جفاكى بين پرۇفیشينال بوون كو ھەردەم ھزرى
د چاكسازى يا جفاكى ب تنىدا بكن. بابەتین جفاكى پشكەكا ناقرۆكا
بەرھەمى وان ب خۆقە دگرت، نە ھەمى ناقرۆكا بابەتین وان بوو. مل ب
ملى ناقرۆكا دەقان، گرنگى ب جوانكارى و شىواز و فورمى ھۆزانى ددا كو
داهىنانەكى د بەرھەمى خوہدا بكەت و بازارى متايى خوه پى خۆشكەن. د قى

بیافیدا ژی، کومه‌کا گوهورین و ئافرانندنین به‌رچاف د واری روخسار و ناقه‌روکیڅه ل سهر ویزه‌قانیین به‌ری خوه کرن و سنسلا داهیتانا ویزه‌یی جوان و پایه به‌رز یا به‌رده‌وام بوو.

ئه‌گه‌ر ئه‌ف نووخوازیه دخزمه‌تا خه‌لکی هه‌چکوه‌بییدا نه‌ بیت ژی، نه‌مازه ژ لایه‌نی جفاکیڅه، ژ لایه‌نی هونه‌ریڅه تشته‌کی جوانکار و نوویه و داهیتانه‌که و هه‌ژی شه‌هنازی پی‌کرنییه. ئه‌جبا ئه‌گه‌ر ئه‌م هه‌ردوو لایه‌نین جفاکی و هونه‌ری یی هوزانا عه‌ره‌بی یا به‌ری بده‌ینه به‌ریک، دی بینین کو ب راستی که‌لتوره‌کی گیانداره و نا هیته پشتگوه‌ هافیتن. یا فه‌ر بوو عه‌لی وهردی ب هه‌مان تیگه‌هین خوه یین ریژه‌یی یا بابه‌تان، سه‌رده‌ری دگه‌ل بابه‌تی ویزه‌یی پایه به‌رز ژی کربا. هه‌ژی ئاماژه پیدانییه کو ئه‌ف به‌ریخودانا هه‌مه‌لایه‌نی ژبو بابه‌تان، هه‌روه‌سا ل به‌ر چافگرتنا جه و سه‌رده‌می بابه‌تی، کاکلکا تی‌ه‌زینین (علی وهردی) ب خوه‌یه و د پرانی یا به‌ره‌مین خوه یین نفیسیدا به‌لی دکه‌ت و داخوازی ژ خوانده‌قانا دکه‌ت کو ب هشیاری هیڅکه‌نه هه‌می لایه‌نین بابه‌تان. لی د قی بابه‌تیدا وی چافلکرتنا هزرمه‌ندین ئیکسه‌متی کرییه و ب توندی به‌ره‌قانیی ژ هزرا خوه یا جفاکی دکه‌ت!

مشه جاران عه‌لی وهردی دبیریت کو زه‌مانی سولتانان بو‌ری و نه‌و زه‌مانی ملله‌تانه، لی ب هزرا من، بو‌رینا زه‌مانی سولتانان و جی‌گیربوونا زه‌مانی ملله‌تان، رامانا وی ئه‌و نینه کو خوانده‌قان ب تنی ل لایه‌نی جفاکیی بابه‌تی بنیریت و هه‌می لایه‌نین دی یین هونه‌ری و جوانکاریی فه‌راموش بکه‌ت. هه‌روه‌سا رامانا وی ئه‌و ژی نینه کو هوزانقان ئاستی خوه بینیه خوار هه‌تا‌کو دگه‌ل ئاستی ملله‌تی هه‌چکوه‌یی بگونجیت و پیشه‌نگی یا خوه ژ ده‌ست بده‌ت. لی د سهر قی هه‌می را ژی، دقیت نه‌ هیته ژبیرکرن کو ل قی سه‌رده‌می هه‌چه‌رخ، ماده‌ شه‌نگسته‌کی گرنگی ژیانیه، نه‌مازه ژبو ژیان جفاکی. هه‌ر مرو‌قه‌کی بیژیت ئه‌ز پویته ب ماده‌ی ناکه‌م و بو ماده‌ی نا نفیسم، ئه‌و فیله‌که‌ل خوه دکه‌ت و پاشی ل خوانده‌قان دکه‌ت، چونکو هه‌می هه‌ولدان ژبو ناق‌دیری و نه‌م‌ری یا ناقی خوه یی ئه‌ده‌بییه. هه‌ر مرو‌قه‌کی ویزه‌قان (یان هه‌ر پیشه‌کاره‌کی دی د جفاکیدا)، حه‌ز دکه‌ت یی ب ناق‌وده‌نگ بیت، داکو بگه‌هته وان ده‌سه‌کفتین ل پشت وی ناق‌وده‌نگی، چونکو ناق‌وده‌نگ ب تنی نانی نا ده‌ته که‌س. تشتی ژ هه‌میا نه‌خو‌شتر ئه‌وه کو مرو‌ف یی ب ناق‌وده‌نگ بیت و د هه‌مان ده‌مدا یی برسی بیت ژی.

پرانى يا ھزرمەندان تىگەھى ئەدەبىي بلند وەسا پىئاسە دكەن كو ئەدەبەكە ژ ئاستى مللەتى بلندترە. گەلەك نقيسەر ھەنە وەسا ھزر دكەن كو ئەف تىگەھە چاڧلىكرنا سەردەمى سۆلتان و كوچكىن ناندرين بەگلەر و پاشايانە، كو ئەو دناڧ جىھانەكا مشت و يژە و جوانى و ھونەریدا د ژيان و مللەت ژى دناڧ نوھالەكا كوورا بى دايبابدا د ژيا. لى ئەز دگەل ھندى نىنم كو ئەف تىگەھە چاڧلىكرنا سەردەمىن سولتانان بيت، دەمى چ پويته ب مللەتى نە د كرن و چ ريزگرتنەكا ھەژى بو راوبوچوونين مللەتى نە د ھاتە گرتن. ب ھزرا من، ئەف چەمكى بلدى يا ئەدەبىي ژ ئاستى جفاكى بلندتر، زەمىنە خۇشكرنا گوھورپىنيە ل سەر ئاستىن راميارى، ئابورى، بەھايين جفاكى و ھەمى تشتىن ھەشەند ب ژيانا روژانە يا خەلكىفە. ھەردەمى گوھورين ل دەف خەلكى كەھى بىت و خەلك بكاريت سەردەرىي دگەل بكت (ھەرۋەكو چەوا ھوزانقانى يان ئەدبىي بەرى خەلكى سەردەرى دگەل كرى)، دى ھزرەكا نوى پەيدا بيت و ب قى چەندى ژى ھوزانقان پەياما خوە يا ئىكى دگەھىنيت. وەردى دىيژيت: وەرارا جفاكى مينا خرخالتيە رقيشت بو رقيشتى دچيت و نا راوہستيت. ئەم نەشىين داخوازى ژ نويكەرەكى شورەشقان بەين كو ھەردەم ھەمان وى ھزرا پيشكىشكرى پيشكىش بكتەتە، چونكو ئەو تشتى ب كير دوھى د ھات، ب كير ئەقرو نا ھيت و يى ئەقرو ژى ب كير سوباهى نا ھيت. ئەقرا ھەردەمى خەلك د گەھتە ئاستى تىگەھشتنا ئەدبىي (ژ لايەنين ھەستپىكرن و ئەپستمولوژيفە)، ھىنگى دقيت ئەديب ل تشتەكى نويتر بگەرھيت كو خەلك ژى د كويى بوون. ئەف ھەقركى يا دناقبەرا ھزرا نوو يا ئەدبىي و ھزرا كەقنا خەلكى نورمالدا، دى بيتە زەمىنە خۇشكەر ژبو وەرارا قوناغكى يا جفاكى و وەرار ئەنجامى ھەقركى يا كەقن و نووياتيئە.

ژ لايەكى دىقە، زەوق يان تام وەكو ھەر تشتەكى دى يى ژيانا مروقى دەيتە گوھورين و ئەو تام يان زەوقا (ل سەردەم و جھەكى دياركرى) ژ ھوزانەكى د ھاتە دىتن، د بيت ھەمان تام و زەوق د سەردەم و جھەكى ديدا نە بيت. ئەقرا ھەمى تشت پىگفە گریداينە و ئەم نەشىين ب تەرازوويا ئەقرو، بەھايين جفاكى يين بەرى چاخەكى ب ھەلسەنگىنين. چونكو ھەردەمى مە بقيت بويەرەكى ژ بويەرين جفاكى شروڧە كەين، دقيت ئەم ل جفاكى وى سەردەمى بگەريين و ھەمى بەھايين جفاكى يين وى سەردەمى بخوينين، ھەتاكو بكارين ب شيوەيەكى زانستى شروڧە كەين و تى بگەھين. ئەگەر قەكولەرەكى جفاكى بقيت دىروكا سۆلتانان بخوينيت، چ مفاى ژ ھوزانا

سولتانان نا بينيت. چونكو هوزانقان وان بويهان پهسن دكهن ئهوين سولتانى دقن، نه ئهوين ههبي و خهلكى ههژار سهردهريى دگهل دكهن. لى هوزانقانين جفاكى و ديروكا مللهتى، بها يين جفاكى يين زال ل سهر خهلكى ههچكوهيى تومار دكهن. خو ئهگهر وهسفا سولتانان ژى بكهت، دى لايهنين جفاكى يين ل گورهى وى سهردهمى ژى دهريئخيت و ل گورهى وى سهردهمى دى بويهان شروقه كهت. ئهگهر هوزانقانهك هندهك بويهريين ژيانى ب زندهرويى يان ژ درهو بو سولتانهكى وهسفكهت، نه شيت درهوى د وهسفرنا بويه و بها يين جفاكيدا بكهت، چونكو ئهف بويه و بهايانه د كووراتى يا ناخى ويدا چاندينه. هه مى رهفتار و هزر و دلينى و حوكمين وى، د بن كارتيكرا قان بويه و بها يين جفاكيه د هينه دهبراندن و ل نهجامى داويى ژى هه ر بو هه مبيزا جفاكى د زفريت. ب هزرا من ئهفهيه بوويه ئهگهرى وى چهندى كو عهلى وهردى گرنگى بدهته لايهنى جفاكيى هوزانى و هوزانقانين ل ئاستى ميللى و مللهتى بخوينيت، ئوو لايهنى هونهرى و جوانكارى يا هوزانقانين سولتانان پشتگوه پاقيت. چونكو مهرهما وى ژ خواندنا هوزانا هه ر جفاكهكى، شروقهكرن و خويا كرنا بها يين جفاكى يين وى سهردهمينه.

هوزانى ژى، وهكو هه ر هونهركى دى يى ئبيداعى دوو جهسهريين سهركى هه نه، جهسهريى جفاكى و جهسهريى هونهرى. ئه و فهكولهريين د قن ليكولينى وهرارا بزاقا نويكرن و داهيتانا هوزانى بكهن، گرنگى ب جهسهريى هونهرى يى هوزانى دهن و ژ هه مى لايهنين وى يين شيوازگهري و جوانكارى و ناقهروكيه د خوين. چ پويته ب وى چهندى نادهن كا ئه و هوزانه مه دحيتن كى دكهت و ل دژى كى هاتيبه گوئن. ئهگهر ئهف ريكا خواندنى بو هه لسهنگاندنا هوزانا هونهرى رهوا بيت، ههلبهت بو خواندنا بها يين جفاكى دهست نا دهت. چونكو خواندنا لايهنى جفاكيى هوزانى گرنگى ب هندى ددهت كا ئهف هوزانه ل كيژ سهردهمى، ب كى و د چ كاوداندا هاتيبه نقيسين؟ ئوو لايهنى هونهرى ژى، بو پسيورين هونهرى هوزانى دهيليت.

ب قى چهندى، بو مه خويا دبيت كو راستى يا بابهتى ل گورهى ريكا بهريخودانا مروقى دهيته گوهورين. د هه مى جفاك و د هه مى سهردهماندا، راستى ژ بهرژه وهندى يين خهلكى دهردكهثيت و ل سهر شهنگستى پيدقى و هه زين خهلكى ئاقا دبيت. ئهفجا ئه م د كارين بيژين كو راستى يا ئهفرو نه يا

دوهییه و نه وهکو یا سوباهییه ژى، چونکو ما دهم ههز و پیدقی و بهرژوهندی یین خه لکی د هینه گوهورین، که واته راستی یا جفاکی ژى دکه فیته دناف گوهورینه کا بهرده و امدا. ب فی چهندی، راستی یا ئهدهبی بلند ژى وهکو ههمی راستی یین دی یین جفاکی، ل گورهی جه و سهردهمان دهیته گوهورین. ئه و راستی یا ئهقرؤ ئهم بؤ ئهدهبی بلند دادنین، نه وهکو راستی یا دوهی یا ئهدهبی بلنده. لی ئهگهر ئهم ژلایهکی دیقه هیفکهینه ئهدهبی بلند و ئهدهبی نزم، دی بینین کو ب دریژاهی یا دیروکی ئهدهبی بلند ههردهم د گهل تهخین بورجواز و پایه بهرزین دهسته لاتاردا ژیایه. ل گورهی تیورا فیلن (ئه و ب تیورا قلاهییه دهیته نیاسین)، وهسا د هیته شروقه کرن کو تهخین بورجواز و پایه بهرز، فی جوړی ئهدهبی ههمبیز دکهن، داکو تهخین ههژار و بهلنگاز چاقلیکرن و ههقرکی یا وان نه کهن. سولتان یان ژى کورپین تهخا بلند (ئه و فیلن ب تهخا قالا دانیت)، ب ههمی شیانان ههلدهن کو هندهک شیواز و ئایبرده و ئهتیکیتین جودا ژ خه لکی ههچکوهی ب ئافرین، ب مهرجهکی کو ئهف ئایبرده و ئهتیکیتین وان، زیدهباری گرانهایی، د گرچن و ب زهحمهت بن ژى، داکو تهخین دی بین ههژار و بهلنگاز نه کارن چاقلیکرنا وان بکهن یان ههقرکی دگهل بکهن.

هۆزان و زمان

چونکو هۆزان رهسمرکنا ب په یقانه و په یف گرنگترین ئهلهمهنتی زمانیه، له و د پرانی یا پشکین کتیا خوهدا، وهردی داخوازا هیسانکرنا زمانی کرییه و ددهته خویاکرن کو زمانی ب ساناهی جودایه ژ دهقو کین دهقهران. ههچهنده، ههر دهقهرهکی ژ وهلاتین عهرهبی دیالیکتا خوه یا جودا ههیه و دبیت وهلاتهک د دیالیکتا خه لکی وهلاتهکی دی نهگههیت. لی ههموو وهلاتین عهرهبی زمانهکی ئیکگرتیی ستاندارد ههیه (زمانی قورئانا پیروژ). ههموو وهلاتین عهرهبان د زمانی قورئانی دگهن، کو ب نافی زمانی پهتی دهیته نیاسین. ئهفجا دهمی بهحسی هیسانکرنا زمانی دکته، مهرهم پی ئهوه کو زمانی ستاندارد هیسان بکته و ههموو کهس ب رهوشهنبیر و نهخویندهوارقه بشین سهردهریی دگهل بکهن.

ب شیوههکی گشتی، هۆزان ژ دوو ستوینین سهرهکی پیک دهیت، روخسار و ناقهرؤک یان په یف و رمان. ئهفجا ئهگهر خواندهقان د هوزانی نه گههیت، چ مفایهکی رهوشهنبیری و هزری ژى وهرناگریت. ههروهسا

ئەگەر خواندەقانى ھەمى بنەما يىن رىزمان و رەوانىيىڭى ژبەر بن و د راما نا د پشت رىزكىن ھۆزانى نە گەھىت دىسا بى مفايە. لەوا فەرە ھۆزان ب ھندەك پەيڭىن ھىسانكرى يىن پر مەعنا بەھتە نڧىسىن داكو خواندەقان بكارىت خۆشى و ومفاى ژى وەرگرىت. ئەڧە ژى راما نا وئ ئەو نىنە كو ھۆزانقان ھەولدهت ب ئاستەكى نزم و كىم وىنە و بى جوانكارى بنڧىسىت. لى مەرەم پى ئەو ە كو ب پەيڭىن ساكار و كەھى بەھتە نڧىسىن.

و ەردى داكوكى ل سەر وئ چەندى دكەت كو زنجىر و رىسا يىن گرچنىن رىزمانى ەردى مەژى دگرن و رىكى ل داھىنانى ژى دېرن، چونكو ھزر و زمان ھەردوو سەرىن تەرازيىنە، بۆ ھەر لايەكى ب دالەقيىت، دى ل سەر حىسابا لايى دى بيت. چەند فەرھەنگا زمانى مرؤڧى زەنگىنتر بيت، دى ھزرىن مشەتر و بەرفرەھتر خوە ل مەژى وى دەن. ھەرەسا چەند مەژى مرؤڧى يى ڧەكرىتر بيت، دى پىدڧى ب پەيڧ و رامانىن نووتر بيت ژبو ەربېرىن. پەيڧ و راما ن دبنەكوكا خوەدا ھەڧكويڧ و ھەڧدژن، ب تايبەتى د ھۆزانىدا. ھۆزانقان نە شىت ھەردووان پىڧكە ب شىوہىەكى ھەڧتەرىب بكار بىنىت، ئانكو ھەرەكو تەرازووا زمان و ھزرىيە، ھەر لايەكى پتر گرنگى پى بەھتە دان، دى ل سەر حىسابا لايى دى بيت. ئەگەر ھۆزانقان گرنگى بەدەتە پەيڧا فەرھەنگى و رىزمانى، دى راما نا ل پشت پەيڧى لاواز بيت. ئو ئەگەر پتر گرنگى بەدەتە راما ن و ڧەريژا پەيڧى، دى قالبى رىزمانكى ھۆزانى لاواز بيت. ئەڧجا فەرە ھۆزانقان ھەولدهت كو ھەردوو جەمسەران ب ھەڧتەرىبى بكار بىنىت. ئەڧ ھزرا گوتى ژى د بنەكوكا خوەدا يا رىژەيىە و ل گورەى بەريخودان و پىدڧى يىن خواندەقانان دەھتە پىڧان و ھەلسەنگاندن.

ئەدەب ب گىشتى و ھۆزان ب تايبەتى، ژ كووراتى يا ەروونى مرؤڧى ەردكەڧىت و حالەتىن ەروونى و مەعريفى و جڧاكى يىن مرؤڧىنە. ئەڧجا ئەگەر ل سەر شەنگىسى رەوانىيىڭى و زمانانى ب تنى بەھنە ئاڧاكرن، دى زمانان و زانا يىن رەوانىيىڭى باشتىن و ب ناڧودەنگىرىن ئەدىب و ھۆزانقان بن. ژ لايەكى دىڧە ژى، ئەدەب و ئەدىياتى بەھرەيە و ھندەك دىيژنى بەھرەيەكا خودايىيە، ھەر كەسى بەھرە يا ئەدەبى نە بيت (ئەگەر ھەمى زانستىن رەوانىيىڭى و زمانانى ژى ژبەر كر بن)، نە شىت بىتە ئەدىب. لەوا ئەم د كارىن بىژىن كو ئەڧ قەيدىن زمانى و پەيڧ و ئىديومىن ب زەحمەت، رىكى ل پىللىن ەربىرنا ەروونى دگرن. ئەدەبى گياندار (نەمر) ئەو ئەدەبەيە، ئەو ل ھەمى جە و سەردەمان رۆلى خوە دبىنىت و چ گرنگى نا دەتە

زانستين زمانى و رهوانبيژيى و ريژمانين گرچن، چونكو دهربرينيى ژ دهروونى مروقى دكەت و دهروونى مروقى ژى پشكهكه ژ مروقاياه تيبى هميى. خوشى و نهمرى يا ئەدهبى يان هوزانى، يا ددهنگه دانا ويدا، چونكو په يقين ئەدهبى سهردهريى دگه ل تيلين ههستدريين دهروونى وهرگرى دكهن. ئەدهبى پايه بهرز ژ كووراتى يا دلى دهردكه قيت و ئەو تشتى ژ كووراتى يا دلى دهربكه قيت دچيته دليدا. ئوو هوسا بو مه خويا دبیت كو زمان پيرينهيه- نافگينه- نه ئارمانجه. هه چهند زمان يى ب ساناھتر بيت و هووربيتر بيت د دهربرينيدا، دى خهلك پتر سهردهريى دگه ل كهن و دى زيدهتر كارتيكرنى ل خهلكى كهت. هه بوونا دوو شيوازين زمانى (گرچن و هيىسان) د زمانى هه ر ملله ته كيدا (ئانكو شيوازهك يى ته قايا خهلكى و يى دى ب تنى بو خهلكى بورجواز و پايه دار بيت)، پتر د جفاكين ته خداردا هه يه. چهند دوورى دناقههرا زمانى بلند و زمانى جفاكيدا فرههتر بيت، جوداھى دناقههرا ته خين پايه دار و ته خين هه ژاردا پتره. لهوا هه ردهمى بنه ما يين وهكه قى و ديموكراسيى دناف جفاكيدا به لاف دبن، گرنگيدان ب زمان و ئيديومين گرچن دى لاواز بيت و ئيدى زمان دى بيته پيرينهيه كا دئيكه هشتنى، نه ئاميرى خوه بلند ديتنى. ژ لايه كى ديفه ژى، چونكو زمان ئەله مينته كه ژ جفاكى دهردكه قيت و ل گوره ي پيدى و كاودانين به رهه م ئينانا جفاكى وهرارى دكەت، كهواته سه پاندنا قى زمانى ژى د دهستى زانايين ئە زمانيدا نينه، بهلكو يى ددهستى بها يين جفاكيدا. ب هزرا من ئەوى گوتى (جفاك مه زنترين كورى زانيارى يى زمانيه)، نه گه لهك ژ راستيى دووره. لى ئەقا مه گوتى، رامانا وى ئەو نينه كو په يقى يان زمانى چ بهايى خوه نينه. په يف ئەو ئامانه ئەوى رامان تيدا قه دژيت. لهوا فرهه هه ردهم ئامانى رامانى (كو په يفه) يى پاقر و بژوين بيت، دا رهونه ق و خو شىي بده ته رامانى. لى ئەوا ئەم نه دگه ل، ئەوه كو هندهك توره شان ئامانين نه خشاندى بكار دهينن ژبو رامانين هه چكوه يى (ئه گه ر نه بيژين بين ئالا)، ئانكو په يقا بلند بو رامانا نزم بكار دئينن و شه هنازيى ب په يقا خوه يا نه خشاندى دكهن. ئەگه ر ئەدبيين كه فن مفا ژ قى رهفتارى (ژبو هندهك مه رهمين تايهت) ديت بيت. ئەف مفاداريه ژبو مه رهمين نهو دهست نادهت، چونكو هزر كرنا كه فن يا چوارچوقه كرى و قابداى بوو، لى هزرا نوكه يا قه كرى و بى توخييه.

ل سهردهميين كه فن، هه ر تشته كى ئەدبىي گوتيا نه يى نوو بوو، چونكو هه مى پيدى يين روژانه يين وى د ريخخستى و زانى بوون. ئەقجا وان

ئەدبىيان پەنا دېرنە بەر نەخشاندنا پەيفان و بكارئىنانا ئىديومىن گرچن، داکو خەلك خۆشپىيەكى ژ شىواوزى رىكخستنا پەيف و گۆتتىن مفادار وەرگرىت. نھۆ زەوقى خەلكى ھاتىيە گوھورپىن و خەلك ئىدى گرنكىي ددەتە تىشتىن نە جىرباندى و مفادار، ئانكو زەوقى خەلكى ژ پەيفىن پاقر و بلند بەر ب نافەرۆك و رامانىن بلندفە چوويە. ئەف كارە ژى نە يى ب ساناھىيە، چونكو ئەدبىي نھۆ دى ل رامانەكا مفادارا بلند گەرھىت و پاشى دى ل پەيفا ھەفكويفا وى يا بلند گەرھىت، ھەتاكو بكارىت ھزرەكا جوان و مفادار پىشكىشكەت كو خەلك خۆشى و مفای پىكفە ژى ببىن. لى ئەف كارە پىدقى ب رەنجكىشانەكا بى راوہستان و چەنداتىيەكا مەعرفى يا ھەفچەرەخ و بەھرەيەكا ھونەرى دبىت، ئانكو ھەر ئەدبىيەكى داھىنەر پىدقى ب فان ھەر سى ئەلمىنتان ھەيە (بەھرە، مەعرفە، رەنجكىشان).

چونكو د. عەلى وەردى جفاكناسە، لەوا وى پتر گرنكى دايە لايەنى جفاكىي ئەدەبى، ھەر كەسەك وى ھزرى پىشكىش دكەت ئەوا دگەل دەروون و تىگەھشتنا وى دگونجىت. د قى دونيايىدا، ھەر تىشتەكى باشى و خرابى يىن خوە ھەنە و دەمى مرۆف لايەنەكى دگرىت، ل دويف تىگەھشتن و بياقى گرنكى پىدانا خوە، رەفتارى دگەل دكەت، پاشى دى خوەبىتى و ھەلوپىستىن وى ب دروستى دەربرىت. لى د قى حالەتيدا يا گرنگ ئەوہ كو راو بوچوونىن بەرانبەر ل بەر چاف بگرىت. ئەگەر ھەمى راو بوچوونىن ھەبى ل بەر چاف نەھىنە وەرگرتن و رىز ل رايە بەرانبەر نەھىتە گرتن، تىگەھشتن و پىزانىن مرۆقاىەتپى وەرارى ناكەن. ھزر ب رىكا رىزگرتنا ھزا بەرانبەر تىكھەل د بن و كارتىكرنى دكەن. بى قى كارتىككرنا ھزران ژى، چ ھزرىن نوى پەيدا نا بن. ھەر وەسا ئەف كارتىككرنا ھزرانە، رەخنە پەيداكرى و رەخنە ژى دبنەكوكا خوەدا نەزەيەكا مرۆقاىەتى يا گىشتىيە.

ئەوى د كارەكيدا داكەفتى بىت، دقوت وى گەرەوى ب رەخنە لىگرتنا سەر كەفتىيان تەژىكەت. د قى واريدا، جفاكناس دبىژن كو ئەف نەزەيە يە ژيانا جفاكى دلفىنىت و دئىختە د وەرارەكا بەردەوامدا. ئەفجا ئەگەر قى نەزەيە رەخنە لىگرتنى د وارى ئەدەبىدا بخوینىن، دى ببىن كو رەخنە رۆلەكى گرنگ د پىش ئىخستنا ئەدەبىدا ھەبوويە و ھەيە. لى رەخنەيا ئەدەبى بنەما و شەنگستىن خوە يىن ئافاكەر ھەنە، رەخنەگرەكى عەرەب دبىژىت: "رەخنەيا ئەدەبى ھەلوپىستەكى نافەرەستە دناقبەرا زانستى و ھونەريدا، ھەر قەكۆلىنەكا رەخنەيى، فەرە يا نافەرەست بىت دناقبەرا جوانى يا ھونەرى

هووربيني يا زانستيدا، ئانكو دڦيت رهخنه گر وهكو ئه ديبه كي تامي ژ دهقي هونه ري وهربگريت و ل گوره ي پيره وين زانستي يين دوور ژ ههز و زهوقي خوه يي كه سوكي، سه ره ده ريي دگهل بگهت.

ب قي چهندي ژي، ئه م د كارين بيژين كو رهخنه گر د هه مان دهمدا هونه رمنده و زانايه ژي. ئه قجا ئه گه ر رهخنه گر رييازين بابته تي يين رهخني پيره و كه ن ژبو خوياكرنا لاوازي و جوانكاري يا دهقي، دي شين ئه ده بي ب لقين و ب گيان بيخن. قي كريات ژي چهن داتيه كا ئه پستمولوژي يا قه كري پي دڦيت، چونكو رهخنه گر داهيناني ل سه ر داهيناني دگه ت و داهينانا وي ته قافكه را داهينانا ده قيه. ب قي ريكي ژي دي خوانده قان و ئه ديب ب هه قرا مفاي ژي وه رگرن و دي بيته ئه گه ري پيشكه فتن و پايه بلندي و نه مري يا دهقي ئه ده بي.

خهون و جفاک

دهسپیک

هەر ملله تهکی ب هزاران بیروبوچوون و بها یین جفاکی هه نه و ب ئاوایهکی رههایی باوهریی پی دهینن. پی د ژین و مشه جارن ژی، بو د ژین. ههلبهت شرۆقه کرنا بویرهان و چوارچۆقه کرنا تشتان، د هەر دهم و جههکیدا، پابهندی قهریژا هزرا وی جهی و وی سهردهمییه. ژیان ههردهم د وهرار و گوهورینیادیه و ژ نهجامی قی وهرار و گوهورینا جفاکی یا بهردهوام، ههقبهندی یین بهرهمهینانی و سهردهریکرنی ژی دهینه گوهورین. ئو ل بن سییه را قی راستی یا گوهورین و نووکرنی، بهریخودانین رههایی یین مرۆقی ژی دهینه گوهورین. ئانکو بیروباوهر و بهریخودانین مرۆقی ژبو راستی و سنجداریی ل هەر سهردهمهکی، جودانه ژ سهردهمهکی دی. ژبو هندئ کول هەر سهردهمهکی لیتیرین و هزرین مرۆقی دگه ههقبهندی یین جفاکی یین بهرهمهینانی و سهردهریکرنی بگونجن، هندهک پیکهاتنین نافخۆبی یین جفاکی چی دبن و دگه لهختی د بنه عورف و عهدهت و سنج و بها یین تاییهت ب جه و سهردهمی دیارکریقه.

خهون پرۆسهیهکا سروشتی یا مرۆقییه، هەر ژ دهسپیکا پهیدا بوونا مرۆقی و ههتا نهۆ، ب بهردهوامی خهونان دبینیت و دی هەر بینیت. گه لهک جارن خهون پیشبینی یین خۆش یان نهخۆش د مهژیی مرۆقیدا پهیدا دکهن و هندهک جارن ژی ئەف پیشبینییه ب جه دهین، لهوما خهونان مرۆقین ههمی قوناغین وهرارا جفاکی، ئیخستینه د سهرسۆرمان و چریسه تییدا. د قوناغین دهسپیکیدا، مرۆقی گرنگیهکا مهزن د دایج و ل دویف پیدای یین قی گرنگی پیدانی، شرۆقه کارین خهونان پهیدا بوون و خه لک ب خهوانا قه هاته گریدان. ههروهسا د قوناغین پیشکهفتیترا ژی، بهری پهیدا بوونا تیورا ماددی، زانایان کتیب و بیردۆزه ل سهه خهونان دانا بوون. لی پشتی پهیدا بوونا تیورا ماددی و بهلاقه بوونا وی ل سهه ههمی بیاقین ژیانا رۆژانه یا خه لکی، خهونان چ بهایی خوه نهما. ههروهسا شرۆقه کارین خهونان ژی هاتنه پشتگوه هاقتین. خهونئ چ بهرژهنگین ماددی بو نینن. ئو ل گورهی تیورا ماددی، هەر تشتهکی بهرهمهست و ماددی نهبا، کهسهکی باوهر ژی

نه دکر. فان هزر و بهر یخودانین ماددی هه می لایه نین ژیانئ فه گرتن و قئ
بهر یخودانئ هه تا نیفا ئیکئ ژ چه رخی بیستی فه کیشا.

لئ چونکو ژیان د گوهورینه کا بهرده و امدایه. هزرا ماددی ژئ، ئه و ال
سه ر شه نگستی هندئ کو (مادده ژ هنده ک ته نین بچووکئ نه هی نه
ژیکفه قه تاندن پیک دهیت)، که فته بهر گومان و فه کولینان. دگه ل پیشکه فتنا
زانین و زانستی، زانایان خویا کر کو مادده ژ ووزیه کا ب میناکئ پیلین
کاره بی و موگناتسی پیک دهیت. زیده باری قئ چه ندئ ژئ، فه کولینان خویا
کر کو مه ژئ مرقئ (وهکو هه ر تشته کئ دی یئ د قئ که ونیدا)، ژ هنده ک
پیلین کاره بی و موگناتسی پیک دهیت. ئه قجال گوره ی قئ خویا کرنا
زانستی، بیاقئ هزر کر نه کا کوورتر و هوورتر ژ بؤ هه می تشتان ل جه م
مرقئ پهیدا بوو. د ئه نجامدا، ئه و خه ونین باوهر پی نه دهاته کرن و ئه و
هیزین فه شارتی یین دایلان (خارق) و نه به رهوژ د له شی مرقئیدا، بوونه
جه ل سه ر راوه ستان و فه کولین و باوه ری کرنئ. د پرانی یا کتیبین خوه
یین چاپکریدا، وهردی هه ولده ت خه لکی خوه ژ باوهری یین ره هایئ
قورتالکته و ل شوینا بیرو باوه رین ره هایئ و ئیک لایه نی، تیهرزینین ریژه یئ
و راستی یین فره لایه نی بؤ خویا که ت.

د کتیبیا خوه دا ئه و ا ب ناقئ "خه ون دناقبه را زانستی و باوه رییدا" (*)
نقیسه ر ب درئژئ ل سه ر بابته ئ خه ونان و جفاکی رادوه ستیت. ب
شیوازه کئ زانستئ هیسانکری، هه می بیردوژ و بیرو بچوونین که فن و نو
ل سه ر خه ونان شروقه دکته. ب ریکا خواندن و تیگه هشتنا جفاکی، به حسی
رهفتارین روژانه یین خه لکی هه چکوهه یی دکته و ئیشاره تی دده ته شیانین
داهیتان و بلیمه تیئ، ئه و یین ل ده ف خه لکی هه چکوهه یی هه یین و نزانن بکار
بینن یان ژئ بی ئاگه هن.

ئه ف کتیبه ژ سی پشکین سه ره کی پیک دهیت: (خه ون و باوه ری،
هزرین وی ل سه ر خه ونان، زانست و دایلانین خه ونان). هه ر پشکه ک ژ فان
پشکین سه ره کی چه ندین پشکین دی یین لاوه کی ب خو قه دگرن. ئه ف هه موو
پشکین سه ره کی و لاوه کی ژئ، هزرین زانستی و تیبینی یین نقیسه ری نه ل
سه ر بابته ئ خه ونان و جفاکی و نقاندنا موگناتسی و شیانین داهیتان و
ئافراندنئ. هه روه سا ئه ف کتیبه ژ شه ش پاشکو یین هزری یین ته قافکه ر پیک

(*) د. علي الوردي: الاحلام بين العلم والعقيدة. ط ۲، منشورات دار کوفان. لندن، ۱۹۹۴.

دهیت (مهزهله یا مهژیی مروڤایه تیئ، دناقبه را تشتی مومکین و موسته حیلدا، ههسته و هرا شه شئ، نه ئاگه (نه هوش) چیه، دناقبه را دیناتی و بلیمه تییدا، ئوو دیناتی و جفاک). نه و کوژی بین بابه تین فی کتیبی روئن نه کرین، د قان پاشکویاندا، ئاماژه پی دکهت و روئاهیه کا پتر دئیخته سهر. ههرچه نده ئه ف کتیبه یا که فنه و قهریژا هزرا نفیسه ری یا به ری پتر پینجی سالانه، ئوو د قان پینجی سالین بوریدا، ب دهان، به لکو ب سهدان گوهورینین دی یین بهرچاڤ د گهلهک وارین زانستیدا پهیدا هاتینه کرن، ئوو باشترین و کاریگه رترین نمونه یا د فی واریدا پهیدا بونا زانستی پاراسایکولوژیایه. لی چونکو جفاکی مه یی کورده واریی ههتا نهو ژی هیشتا پابه ندی هندهک هزر و بوچوونین بهری دهرکهفتنا فی کتیبیه. لهوا ئه م دی ب گرنگی و پویته دان سهرده ریی دگهلهک کهن. ژلایه کی دیقه ژی، ژ ئهجامی رژیمن دیکتاتور و ئیک لایه نی یین ئیک ل دویف ئیکین عیراقی، نه هیلایه مهژیی هه قوه لاتی عیراقی ب گشتی و یی ملله تی کورد ب تاییه تی، سهرده ریی دگهلهک هزرین فی نفیسه ری هیژا بکن و دگهلهک بوچوونین وی یین هه مه جورین جفاکی که هی ببن. د خواندنا فی کتیبیدا، مه نه قیت (ب ئاوایه کی تهقلیدی) پشکین کتیبی ریزکه یین و پاشکویان ئیک ئیکه بدهینه خویا کرن، به لکو ئه م دی هندهک بابه تان ژیگرین و بوخوانده قانی کورد پیشکیشکه یین. هه می بابه تین نفیسه ری د پیکفه گریداینه و گهلهک جارن ژی هندهک بابه ت د هه می پشکاندا دووباره د بن، ئه قجا داکو خوانده قانی کورد ژی بیزار نه بیت، دی هزرین سهره کی یین کتیبی، ب ئاوایه کی پوخت و گوگراندی پیشچاڤ که یین.

خهون د تیورین کهفن و نوودا

ل گوره ی هه قبه ندی یین به ره مهیتانی و سهرده ریکرنی کو د ساکار بوون، هزرکرنا مروڤی کهفتی وی سهرده می ژی، د هه می تشتاندا ساکار و ساویلکه بوون. ئه قجا هه رده می تشتهک ب سهری هاتبا یان بهیست با، دال گوره ی هزرکرنا خوه یا ساکار شرۆڤه کهت. ژ وان بویره و روودانین هه ره گرنگ، کریارا خهونئ و خهوندیتنی بوو. خهون پرۆسه یه کا سهیر و سه مه ره بوو د ژيانا مروڤیدا. لهوا وه سا هزر دکر کو خهونه ژيانا وی دهسنیشان دکهت و ریکان بو قه دکهت یان لی دگریت. ژ بهر فی چه ندی ژی، چ جوداهی دناقبه را خهونئ و ژيانا خوه دا نه ددیت. بو نمونه: ئه گه ر ئیکی د خهونیدا دیتبا کو هه قده ری وی یی دزیا وی دکهت، ل سپیده یا روژا پاشتر، دا چیته

نک هه‌قده‌ری خوه و دا داخو‌ازا وی تشتی دزی ژئ ک‌هت یان ژئ دا گ‌ازندا ژئ ک‌هت! ئە‌قان خه‌ونان مرو‌قی ک‌ه‌ئن هاندا کو ژبلی هی‌زا ماسولک‌ه‌یی یا به‌رچا‌ف، ه‌زری د هی‌زه‌کا دی یا نه‌په‌ندا بک‌هت. ئە‌ف هی‌زا نه‌په‌ن ب گیانی‌قه گ‌ری‌دا و هه‌بو‌نا هی‌زا گیانی ژئ، پالده‌ره‌کی گ‌رنگ بوو ژبو پ‌ه‌یدا‌بو‌نا ئایینان. فیلسو‌فه‌ک دب‌ی‌ت: ه‌زا گیانی ل ده‌می ن‌ق‌س‌تنی بو مرو‌قی پ‌ه‌یدا بو‌وه. ئە‌و خه‌ونین سه‌یر (ئه‌وین مرو‌ف دب‌ینیت)، وه‌ لی د‌ک‌هت کو ه‌زا گیانه‌کی دی د‌له‌شی خوه‌دا بک‌هت. ئە‌قی ه‌زرک‌رنی مرو‌ف پالدا کو ه‌زر ک‌هت، ه‌ر ت‌ش‌ته‌کی ل سه‌ر رووی عه‌ردی له‌شه‌ک و گیانه‌ک هه‌یه. ب‌قی چه‌ندی ژئ، دونیا مشت‌ی گیانین جو‌دا‌جو‌دایه و ئە‌ف گیانه د‌کارن بو مرو‌قی د‌باش یان خراب بن. ژ ئە‌نجامی قی ه‌زرک‌رنی، ه‌نده‌ک گیانین ژینگ‌رتی هه‌لب‌ژارتن و ک‌رنه خودا ق‌ه‌ند و پ‌ه‌راستن. ئو ه‌وسا خوه ب خودا‌قه‌ندان‌قه گ‌ری‌دان و ه‌ر خه‌ونه‌کا مرو‌قی د‌یت با، دا ه‌زر ک‌هت ئە‌قه ئی‌حایه‌کا خوداییه (خودا‌قه‌نداییه) بو وی ده‌یت، دا‌کو ب پ‌اشه‌رو‌ژی و بو‌یه‌رین نه‌دی‌ارین ژیانئ ناگ‌هدار بیت. ئە‌رس‌تو دب‌ی‌ت کو خودا‌قه‌ندانان چ هه‌قه‌ندی ب خه‌ونا‌قه‌ نینه، لی خه‌ون ژ هه‌ست پ‌یک‌رنه‌کا ماددی پ‌ه‌یدا دب‌یت و ئە‌ف هه‌ست پ‌یک‌رنه ژ ناف له‌شی ده‌یت یان ژئ ژ ده‌رق‌ه‌ی له‌شی بو مرو‌قی پ‌ه‌یدا دب‌یت. ئە‌ف ب‌یرد‌و‌زا ئە‌رس‌تویی (پالده‌ری پ‌ی‌حه‌سیانی – هه‌ست پ‌یک‌رنی)، وه‌رچه‌رخانه‌کا گ‌رنگ بوو د‌واری ش‌رو‌فه‌کرنا خه‌ونا‌ندا. لی ل هه‌م‌به‌ر قی ب‌یرد‌و‌زی ژئ (ره‌واق‌ییان) (٤٠) ه‌زه‌کا جو‌دا هه‌بوو. د‌گ‌وتن کو د‌ه‌وش‌یارین، مرو‌ف دارده‌ستی شه‌هوه‌تا له‌ش‌یه و ل ده‌می ن‌ق‌س‌تنی، ئە‌ف شه‌هوه‌ته نا م‌ینیت و هی‌زا پ‌یش‌بینی بین مرو‌قی ب هی‌زتر د‌ک‌ه‌ت. ئە‌ف چه‌نده بوو وه‌ لی ک‌ری کو باوه‌ری ب خه‌ونان بین. ئە‌ق‌جا ئە‌م د‌کارین ب‌ی‌ژین کو هه‌تا هاتنا ئی‌سلامی و پ‌شتی ئی‌سلامی ژئ، سی‌خواندنگه‌هین گ‌رنگین ش‌رو‌فه‌کرنا خه‌ونان هه‌بوون:

١. ه‌زری گ‌شتی بین مرو‌قی ده‌س‌پ‌یک‌کی کو ه‌زر د‌ک‌رن خه‌ون ب‌حه‌ز و ق‌ینین شه‌یتان و خودا‌قه‌ندان‌قه هه‌قه‌ندن.

٢. ه‌زری ئە‌رس‌تو‌تالیسی (ل گ‌وره‌ی ب‌یرد‌و‌زا هه‌ست پ‌یک‌رنی) کو چ هی‌زین میتا‌ف‌یزیکی کار تیناک‌ه‌ن و ب‌ئاوایه‌کی عه‌قلی ده‌ینه ش‌رو‌فه‌ک‌رن.

٣. ه‌زری ره‌واق‌ییان کو ه‌زر د‌هی‌زین پ‌شت (مه‌ژی – ع‌قل) دا د‌ک‌رن و د‌گ‌وتن کو تی نه‌گه‌شتن و نه‌شیانا ه‌زرک‌رنی د‌ت‌ش‌ته‌کی سه‌یردا به‌س نینه کو مرو‌ف ب‌ریاری ب‌نه‌بو‌ونا وی ت‌شتی ب‌ده‌ت.

ل دهمی ئیسلامی و پشتی ئیسلامی ژى، گرنګییه کا ژور ب خه ونان هاته دان و باشتړین گروډ قورنانا پیروژه کو گه لک ب گرنګی به حسى یوسف پیغمبر دکهت و شروفه کرنین وی بین خه ونان وهکو کهلامی خودی یان ب ناقی خودی تهعالا ددهته خویاکرن. ههروهسا فهرمودهیه کا پیغمبرئ ئیسلامی ژى ههیه، دبیزیت: "خه ونا راست وهحیه که ژ نک خودی دهیت." پشتی زهمانی خهلیفه بین راشیدین، چهندين خواندنگههین جوداجودا د دینی ئیسلامیدا پهیدا بوون و ل گورهی شروفه کرن و ئیجتیهادا ئولدارین ئیسلامی، هه ر خواندنگهههکی ب ئاوایهکی تاییهت دید و بوچوونین خوه ل سهر خه ونان د دان. بو نمونه: صوفییان(۴۱) د گوئن کو مهژی سهروکانی یا وهمانه، نخستن هوشیارییه و هوشیاری نخستنه. مروډ د دهمی هوشیارییدا ب میناکین بهر ههست و خه مین له شیفه یی مژووله، لهوا یی نخستیه و ژبلی وهمان ههست ب چ تشتین دی نا کهت. لی ل دهمی نخستنی په رده ژ سهر چاقان دهیته هه لاندن و مهژی ل ئاسمانی زانینی و تیگه هشتنی دفیت. ئەف هزره ژى ل سهر شهنگستی وی هزرئ هاتییه دانان کو هه ر تشتک ژ له شهکی و گیانهکی پیک دهیت و ل پشت هه ر مادهیهکی (له شهکی) گیانهکی هه ی، گیانی ژ هه میا مهزنتر ژى گیانی خودییه. قی پارقه کرنا دووانی، وه ل زانایان کر کو جوداهیهییهکی بیخنه دناقبهرا نخستن و هوشیارییدا، مروډ ل دهمی هوشیاریی بهرئاتاقی له شى خوه یی ماددی دبیت و ل دهمی نخستنی گیان ژ بهندا له شى دهر دکه قیت و د جیهانه کا بلند و بی مادهدا دژیت. لی ل هه مبر قی دیتنی، دیتنا موعته زه له یان(۴۲) هه بوو، کو وهسا هزر دکرن نخستن و زانین هه قدرن. ل دهمی هوشیاریی، مروډ دکاریت تشتی بزانیته و تی بگه هیت، لی خه ون وهه مکه که چ هه قبه ندی ب مهژیی مروډیقه نینه. ل سه ردهمی هه قچهرخ و پشتی شور هشا پیشه سازی، زانایان خوه ژ پرسا گیانی دوور ئیخست و دنیا هه می ب مادهیهقه گریدان. هه ر تشتکى ماددی و بهر ههست نه با، باوهری پی نه د ئینا. ئوو دناق قی هزر کرنا ره هاییدا، هزرمه ندهکی ل سالا (۱۹۰۱)ئ، خویا کر کو هه ستین مروډی ل دهمی نخستنی ژ کار نا که فن و هه ر تشتکى ئاکامی بکه ته سهر هه ستین مروډی، دی خه ونه ک ژى چی بیت. بو نمونه: ئەگه ر گلوپه کی بداننه نیزیکی چاقین که سه کی نخستی و هیزا روئاهى یا وی گلوپی ل سهر چاقین وی زیده کن، ئەو مروډ دی دخه ودا بینیت کو ئاگره کی مه زن یی به ربوویه جهه کی. لی فه ره نه هیته ژبیر کرن کو جفاکناسی عه ره بی ئیکه م (ئین خه لدوون) ژى

هزر د پرۆسه یا خهواناندا کر بوو و دبیزیت: "ئه‌گەر به‌ری نښتئ، مرؤف خوه بؤ هزره‌کا دیارکری ئاماده بکهت، دئ وئ هزرا ئاماده‌کری د خه‌ودا بینیت و دئ مفای ژئ بینیت."

سیگموند فروید (۴۳) گرنگیه‌کا مه‌زن ب لیکۆلینا خه‌ونان ددا و خه‌ونان جه‌ه‌کئ به‌رفره‌ه د هه‌موو نفیسین و لیکۆلینن ویدا هه‌بوو. لئ سه‌ره‌رای باوه‌ری یا وی ب رۆلئ گرنگ و کاریگه‌ری پالده‌ری هه‌ستپیکرن و پی‌حه‌سیانی د چیکرنا خه‌واناندا، باوه‌ر نه‌دکر کو ئه‌ف چه‌نده دبیته پالده‌ره‌ک ژبؤ ده‌ستنیشانکرنا ناهه‌رۆک و ریپازا خه‌ونان. ل گوره‌ی تیؤرا وی یا (ل سه‌ر شه‌نگستی ب جه‌ ئینانا چه‌زین فه‌شارتی، یان چه‌زین د بن په‌سته‌کا دژوارفه په‌یدا دبن)، هاتییه دانان. فروید دبیزیت: "خه‌ون ب جه‌ ئینانه‌کا هه‌ژییه ژبؤ چه‌زین هه‌لگرتی و ئه‌وین د بن په‌ستیقه مایی." فروید د قئ تیؤرا ب ناڤئ (پالده‌ری ده‌روونی) دا، وه‌سا هزر دکه‌ت کول ده‌می نښتئ مرؤف په‌نایی دبه‌ته به‌ر جه‌فه‌نگان ژبؤ ده‌ربراندنا وان هزرین جفاک ری نه‌ ده‌تی ده‌ربیریت، مینا بابه‌تین سیکسی و به‌رگومانکرنا ئایینی و به‌حسی سیاسه‌تی و.... هتد. ب قئ چه‌ندی ژئ، ئه‌م د کارین بیژین کو خه‌ون زمانی سروشتی ده‌روونی مرؤقییه. ئه‌م نه‌ شینن د خوهییه‌ی خه‌ونان بگه‌هین، چونکو د ژيانا خوه یا هۆشیارییدا، ئه‌م یئ د فییری هزرکرنه‌کا لۆژیکی بووین. ئوول هه‌مه‌به‌ر قئ تیؤرا گریدایی ب چه‌زین سیکسی یین فه‌شارتیقه، ئه‌لفرید ئیدله‌ر (۴۴) تیؤرا خوه یا ب ناڤئ "هه‌ستکرن ب کیماتیئ" راگه‌هاند. ئیدله‌ر ژئ (وه‌کو فروید)، باوه‌ری ب جه‌ ئینانا چه‌زین فه‌شارتی یین مرؤقی دئینیت، لئ ب چه‌زین سیکسی ب تتیقه گری ناده‌ت. ئیدله‌ر دبیزیت: "خه‌ون ب جه‌ ئینانا چه‌زکرنین مرؤقییه‌ ژبؤ بلن‌دبوون و زالبوون و ده‌ست ب سه‌رداگرتنا د هۆشیارییدا. ئه‌گەر کریارین سیکسی ژئ دگه‌ل بن، ئه‌ف کریاره سیمبولئ ب سه‌رداگرتنی و زالبوونیه‌ه." ب قئ چه‌ندی، ئیدله‌ر وه‌سا هزر دکه‌ت کو ئاریشا سه‌ره‌کی یا مرؤقی هه‌ستکرنه‌ ب کیماتیئ، ئه‌ف هه‌ست پیکرنا ب خوه‌کیمدیتنی ژ مال ده‌ست پئ دکه‌ت و دناڤ جفاکیدا ژئ کو مالا مه‌زنا مرؤقییه، به‌لاقه دبیت و موکمر لئ ده‌یت. کریارا خه‌ونی و خه‌وندیتنی، هه‌ولدانه‌که ژبؤ نه‌هیلان و کونترۆلکرنا قئ هه‌ست پیکرنئ. لئ ئه‌گەر خه‌ون ب جه‌ ئینانا چه‌زین فه‌شارتی و کونترۆلکرنا گری یا هه‌ست ب خوه‌کیمدیتنی بیت، پا بوچی پرانی یا خه‌ونان د تیکشیلایینه و مرؤف نه‌ شیت وه‌ک میناکه‌کئ دورهیلی، ب دروستی فه‌گیریت؟! ده‌رباره‌ی شیلاتی و مژداری یا د

خەواندا، ھزرمەندەكی روژئاقایی دببیت: "خەون تیکهەلەیه که ژ رابردوی و پاشەرۆژی، لی د پرائی یا جاراند مرۆف نە شیت رابردوی ژ پاشەرۆژی جودا کەت، لەوا شیلی دەینە دیتن." ب قی دیتنی، مرۆف دی وەساتی دگەهیت کو پاشەرۆژ ل سەر ئەنیا ھەر کەسەکی یا نقیسایە. لی ب ھزرا من ئەقە خالەکا لاوازە، چونکو ھەتا نھۆ زانستی (نە یی ماددی و نە یی دەروونی و نە یی پاراسایکولوژی) ژی دیار نەکرییە کو پاشەرۆژ ھەمی د لەوھیا مەحفووزدا یا نقیسایییە! ھزرمەندەكی دی دببیت: خەون ھزراکرنە، لی جوداھی یا خەونی دگەل ھزراکرنە ھۆشیاریی ئەو کول دەمی خەونی، ھەردوو ھەستین بەیستن و دیتنی (کو زیرەقانی سەستەم و یاسا یا ھزراکرنینە)، ئەرکی خوہ ب دروستی ب جە نا ھینن، لەوا ئەو ھزراکرنە د خەونیدا دەیتە کرن یا شیلی و مژدارە. ئووب ھزرا من ئەقە بوچوونە بەرئاقترە ژ دیتنا دی.

جۆرین خەوان

ھەرۆھکو مە گۆتی، خەون پرۆسەییەکا سروشتی یا مرۆقییە و ب درێژاھی یا دیرۆکی گرنگی پی ھاتییە دان و ژ لایی پرائی یا خەلکیقە، سەرەدەرییەکا کاریگەر دگەل ھاتییە کرن. خەون، ھەرۆھکو ژ ناقی خوہ دیار، ب خەوی یان ب خەوتنیقە گریداییە، ئانکو ھەتا مرۆف نە نقیس، ھەمبەری خەون دیتنی نا بیت. لی دگەل دویچوون و ھەلیقارینا ھزر و دیتن جودا جودا یین ھزرمەند و شرۆفەکاران، خەونی بیاقەکی مەزنتەر ھەیە ژ وان دیتن مرۆف دەمی نقتنیدا دببیت. مشە جاراند د ویزە و گۆتارین رەوشەنبیریدا ژی، مینا جەقەنگەکی خواست و ئۆمیدان دەیتە بکار ئینان. پسپۆر و زانا یین دەروونی و جفاکناسیی، ژبلی خەونین نقتنی کو بەرەلاقترین و ناقدارترین جۆری خەوانە، ھندەک جۆرین دی یین خەوان بەلی کرینە:

* خەونین نقتنی:

ئەق جۆری خەوان، ئەون یین مرۆف ل دەمی نقتنی دببیت. ئەق خەونە ژی، یان دی د سروشتی بن ھەرۆھکو مە راویچوونین زانایان ل سەر دیار کرین، یان ژی دی خەونین ب ترس و پر ئیشان بن (ئەوین دببۆن کابووس). ئەق کابووسە وەکو وان ھزراکرن نەخۆشن، ئەوین مرۆف ل دەمین ھۆشیاریی دکەت و دببیت. ل ھۆشیاریی، ھەردەمەکی مرۆف

به‌رئاتاقی ئیشان و نه‌خوشی یین دژوار بییت، ئەف ئیشانە دی بنه باری سەر ملین وی و چەند هەول بەدەت سەفک بەکەت، دی گراتر لی هیئ و نه دووره ببه ئەگەری هەفکری یین دەروونی یین ب هیئ. لی چونکو مرۆف یی تۆشی خەمگینی و ئیشانەنی بووی و هەردەم هەول بەدەت کو ژ فان خەم و ئیشانان دوور کەفیت. ئەفجال دەمی نەستنی، ئەف هەفکریه ب ریکا کابووسان دیار د بن.

هزرماندەک دبێژیت کو خەون ژ دوو هیئین هەفدژ پیک دەین: "هیزەک هەول بەدەت حەزان ب جە بینیت و یا دی هەفدژا ویه ژبو تەپەسەرکنا وان حەزان." ئو کابووس هەول بەدەت کە ژبو کیمکنا وی ئالۆزی و تەنگەزاری یا ژ ئەنجامی گونە هبارکنا وژدانێ پەیدا بییت. وژدان ژ یی ئیشان ئارام نا بییت. ئانکو دەمی هزرەک د سەری مرۆفیدا دەیتە چاندن و دچیتە د نه‌هۆشییدا، هەمی هەولین هۆشیاریی ژبو نه‌هیلانا فی هزرا دنه‌هۆشییدا، دبنه ئەگەری به‌ره‌فکری حەزی و ئەف به‌ره‌فکری حەز و هەول بەدەت ب ریکا کابووسان دیار بییت. ئەفە ژ یی راستی خویا د کەت کو مرۆف نه‌شیت هزرین جیگر د نه‌هۆشییدا سەرکوتکەت، چونکو چەند هەولین سەرکوتکری زیدەتر بن، دی ئەو هزر جیگرتر و ب هیئ تر لی هیئ. ئەفجال ئەم د کارین بیئین کول وی دەمی پەستەکا حەزا هۆشیاریی د کەفەتە سەر هزری، ترسیان ژ هزری دبیتە ئەگەری موککنا فیانا وی هزری د نه‌هۆشی یا مرۆفیدا. ئو هەر وهکو ئەم د زانین، ل دەمی نەستنی حەزا هۆشیاریی بیئیز دبیت، لەوما ئەو هزرا ب ترس و د نه‌هۆشییدا هەلگرتی، دی وهکو ب جە ئینانا حەزی دیار بییت.

فرۆید وەسا هزر د کەت کو مرۆف د هۆشیاری و نەستنا خوەدا، د بن دوو فاکتەری هەفدژایه: فاکتەری شەهوەتا فیاریی و فاکتەری زیرەقانی یا سنجی و جفاکی. د خەونیدا هەول بەدەت حەزین خوە یین قەشارتی ب جە بینیت. لی چونکو هەست ب ئیشان و گونە هباری د کەت، نه‌شیت هەمی حەزین خوە یین قەشارتی ب جە بینیت، چونکو وژدان گەفین سزادانا حەزین حەرامکری لی د کەت. ئەفجال دناقبەرا فی تیروبون و تیر نه‌بوونا ب جە ئینانا حەزین قەشارتی و گەفین وژدان و هەستکنا ب گونە هباری، کابووس دەینە مرۆفی. ئانکو کورتی یا فی هزری ئەو کو کابووس رەنگەکە ژ رەنگین سزادانا مروفی ژ لایی وژدانێهه. هەر وهسا فرۆید ب ئاوایه‌کی دی ژ کابووسان شروقه د کەت، دەمی دبێژیت: کابووس ئەنجامی هەستکنا ب

ماسوځيخې يه د دهمې هوشياربيدا، چونکو مروّف نه شيت ل جهم خه لکی به حس ژي بکته و ئەف حهزا ماسوځيخې د مينته د نه هوشی یا مروّفيدا هه تا کول دهمې نفستني ب شيوه يی کابووسان دهر دکه فیت و ئەف حهزا ماسوځيخې پي تير دبیت. يونگي دهر وونزان (۴۵) ژي، و هسا هزر د کر کو خه ون ب گشتي فه گه ريانا مروّفيه به رهف قوناغين د هسپيکي، ئەفجا دهمې خه ونين کابووسی د هينه مروّفی، رامانا وي ئەوه کو مروّف فه دگه ريته فه خوه يی (زات) خوه يی ئاژه لی و مينا ئاژه لان رهفتاري دکته. ههروهسا ل دهمې خه ونين سروشتی و خوش ژي، مروّف فه دگه ريته فه بو خوه يی خوه يی ئيدالی.

* خه ونين هوشيار يی:

ههتا نهو مه به حس خه ونين نفستني کر، ئانکو دهمې کريارا نفستني دهست پي دکته و مروّف خه ونان دبينيت. لی ههروهسا چي دبیت کو کهسه ک يی هوشيار بیت و خه ونان ببينيت، ديژنه فان جوړه خه ونان "خه ونين هوشيار يی" کو ئەفه ژي چه ندين جوړن:

۱. خه ونروژکين هوشيار يی:

د فی جوړيدا، ديتنا خه ونی پيدفي ب نفستني ناکته، به لکو د هوشياربيدا دبينيت، ب خه يالی دوور دچیت و کا وی چ دقیت و هسا بو خوه دبينيت. بو نمونه: دهمې مروّف نه شيت کاره کی بکته (وهکو سهرکه فتتا د خواندنيدا)، دئ خوه فه دهر کته و دئ د خه ياليدا بينيت کو يی سهرکه فتييه و دهر وجيران هه می يی د هينه پيرو زباهی یا وی و ماموستا خه لاتان ددهنی و هه می هه قالين وی ب چاقي هه سوودين لی دنيرن. د پرانی یا جاراند، ئەف جوړي خه ونان وهکو ئالاقې بهرگری یا دهر وونی ب کاری شوونگرتني رادبیت. بو نمونه: ل دهمې کهسه کی ب هيژ زورداريی ل ئيکی دی يی بيهيژ دکته يان خه بهرا ديژتئی و چ ژي نه هيت يان نه ويريت بهر هفانني ژ خوه بکته و بهر سقا وی بدهت. دئ خوه فه دهر کته و د خه يالا خوه دا، هه ر خه بهري وی بقیت دئ بيژتئی و دئ هند لی دهن هه تا کو بيهنا وی دهيت. ب هزرا من، هه ر کهسه ک د ژيانا خوه دا ب ريژه يه کا زور يان کيم فان جوړه خه ونان دبينيت و ئەف خه ونه ل گوره ی ئاستي رهوشه نيري و ئيعبارا خه لکی، ژ مروّفه کی بو ئيکی دی د جودانه. هه ژي گوتنه کو دهمې مروّف ژ فی جوړي خه ونی ته قاف دبیت، دئ ب شيوه يه کی سروشتی زفريته فه ناف

جفاکي و ژي قهدهر نا بيت، بهلکو دي ژيانا خوه ب ئاوايه کي سروشتي
بوريښت، ههروهک چ نه بووي.

۲. خهونين کيشوتي:

في جوړي خهونان ديژني کيشوتي ژبه ر دن کيشوتي په هله واني
چيروکا سترفانتسي ئيسپاني. کورتي و پوختي يا في چيروکي نه وه کو دن
کيشوت مروقه کي هه ژار و بهلنگاز و بيهيژ بوو، بهري چوار سه دهيان ل
ئيسپانيا د ژيا. ل وي سه رده مي، جفاکي ئيسپاني ب تني ريز و قه دره کي
گران بو فيرس و عه گيد و په هله واني چاف نه ترس دگرت، خه لکي په سنين
وان دکر و شه فين خوه بين دريژ ب سه رها تي و چيروکين وانفه دبوران دن،
ستران پي دگوتن و نه ف سترانه ل سه ر ده في هه مي خه لکي ئيسپانيا به لاف
ببوون. دن کيشوت ئيک ژ وان که سان بوو کو گه لک هه ز ژ گوهداري يا
چيروک و سترانين په هله وانا ن دکر، هه ز دکر بيته ئيک ژ وان په هله واني
خه لک ژي خه بهر دده ت. روژه کي بريار دا کو بيته ئيک ژ وان فيرس و
عه گيدن به ره فاني ژ هه ژار و بهلنگازان دکن. هه سپي خوه يي لاوان،
مه تال و شيري خوه يي که فن و ژ کار که فتی هه لگرتن و به ره ف مه يدانين
شهري دا ري، ناف ل خوه ددا کو که سه ک بهي ت و شهري وي بکه ت، لي
که سه ک نه هاته د مه يدانا ويدا و خه لکي ترانه پي دکرن. ل فيره ژيانا وي
هه مي هاته گوهورين و ئيدي دن کيشوت ژ هه ژاري و بهلنگازي و
لاوازي هاته گوهارتن و ببوو په هله وانه کي زي ره ک و وي ره ک. ژيانا وي
هه مي ببوو خه ونه کا خوش و تيدا د ژيا. هه ر تشتي وي فيا با بيښت، ل بهر
چافين خوه دديت. هه ر بو يه ره کي قه ومي با دا ل دويف هه ز خوه شروقه
که ت. بو نمونه: نه گه ر که ره کي په زي که فتبا د ريکا ويدا، دا هه ز که ت نه ف
له شه که ره کي زوره و دا ده ملده ست هير شه که تي، هندي ژي هاتبا (يان ل
گوره ي هه ز خوه يا نه پهن)، سه ربازين وي له شه که ري (په زي) د کوشتن و
ئيشير د کرن. جارنا ب سه ر د که فت و جار ژي دا خوداني په زي گريت و
تير قوتيت. لي نه ئاريشه بوو، چونکو په هله وان ژي جار ب سه ر د که فن و
جار ژي داد که فن. يا گرنه نه و بوو کو ژيانا وي هه مي تيکدا ببوو خه ون،
خه ونه کا خوش يا چ جارن ژي تير نه بيت.

هه رچه نده خه لکي باوه ر ژي نه دکر، لي وي باوه ري ب هه مي گوتن و
کريارين خوه هه بوو، باوه ري به کا ره هايي يا بي ره و. ئانکو نه و که سي

خهونين هوسا دبينيت، نزانيت كو يئ درهوا ل خوه و جفاكي ههردووا دكته. يا ژ ويغه، ئەقا دببئيت ههمي راسته و خهلك ژي د زانن كو راسته. لي د راستيدا خهلك باوهر ژئ ناكهت و ترانا پئ دكته. ئەف جورئ خهونان ژ خهونروژكئن هوشياربي جودانه، چونكو خهون د قئ جوريدا پينگه گرئدائنه و ب تەقائي ل سهر ژياني زالن. مرؤقي كيشوتئ (ل دويف ههزا خوه)، جيهانهكي بو خوه دانيت و ب كهيفخوشي و سهرهرازي تئدا د ژيت. ئەف جورئ خهونان ب ئاستئن جوداجودا دناف خهلكيدا بهربهلاقن، ب تايبهتي دناف سنيله يئن ههرزهكاردا. لي هندی مرؤف يئ ژيرتر بيت، دي خهونروژكئن هوشياربي و خهونين كيشوتئ ل دهف كيتر بينيت. مشه جاران، خهلك پهنا دبهته بهر سهرخوشي كو بو ماويهكي د خهونهكا كيشوتيدا بژيت. دناف ههقالاندا گوټنان ببژيت و پهسنين خوه بكهت، لي ئەف خهونه ژ خهونين كيشوتئ نا هينه هژمارتن، چونكو ههردهمي سهري مرؤقي دهپته بهردان، مرؤف دزقريتهقه سهردوخئ خوه يئ سروشتي جاران. ئوو نه دووره ژي داخوازا لیبوريني ژ ههقالين خوه بكهت، كو ددهمي سهرخوشييدا كهلهك يئ ئاخفتي يان دلي ئيكي يئ هيلايي. ب هزرا من، باشتره قئ جورئ خهونان ب نافي (خهونين سهرخوشي) ب نافكهين، چونكو ئەف جورئ خهونان دهمدميه و خهونين كيشوتئ بهردهوامن. ههژي گوټنه كو مرؤقي كيشوتئ (كيشوي)، ئانكو ئەوي د خهونهكا كيشوتئ يا بهردهوامدا د ژيت، چ زهرگههين بهرچاف و دژوار ناگههينته جفاكي و ژيانا خوه وهكو كهسهكي سروشتي د بورينيت و د شيت خيزانا خوه ب خودان كهت.

۳. خهونين دينا:

خهونين شيتان يان خهونين ديناتي، خهونين وان مرؤقانه ئەوين ههموو جورين دي يئن خهونان، ههز و قينين وان تير نهكهن. ل قيره، مرؤف وهسا هزر دكته كول وي دهمي ئەو ريزئ ل ههمي خهلكي دگريت، كهسهك ريزئ لي ناگريت. ئەقجا ژبو تيركرنا ههزين خوه و پهيداكرنا ريزئ، دي جيهانهكا تايبهت بو خوه دانيت و دي خوه ژ خهلكي ههمي قهدهر كهت و دي ب ئارامي و ب سهرهرازي دناف جيهانا خوه يا تايبهتدا ژيت. ئەگه خهلكي ترانه پئ كرن، گو نا دهته كهسهكي و دي ببژيت ئەف خهلكه ههمي يئ دين بووي و ئەز ب تنئ دنافدا ژيرمه ندم. جوداهي يا فان خهونان ژ

خەونىن كېشىۋى ئەوھە كۆ دى قى جۆرىدا، مەرۋى يى نىف دىنە و نەشىت بەرپرسىارى يا چ كاران يان چ مالان ب ستووى خۇفە بگىرىت. ھەردەم يى پىدقىيە كۆ كەسەكى دى چاقدىرى يا وى بكتە، ئەگەر نە، دى ب چولا كەقت. مشە جاران ئەف خەونە دگەل وھەمىن زوھانى تىكھەل د بن. د وھەمىن شىزۆفرىنايىدا مەرۋى وھسا ھزر دكتە كۆ دى قى جىھانى ھەمىن ژ گەندەلى و خرابكارى رزگار كەت، يان ژى دى ھزر كەت كۆ خودى يى دگەل دناخقىت و وھىي بو دھنرىت.

* خەونىن نغاندا موگناتىسى:

ژ لايەنى فسىولوژىيە، نغاندا موگناتىسى جۆرەكى بى ھۆشكرنا مەرۋىيە، يان مەرۋى پى دەيتە نغاندىن. ژ بەر ھەر ئەگەرى ھەبىت، ھۆشيارى يا مەرۋى پىشيل دىت و ھەمى كرىارىن دىن كونترول وىفە دەيتە بەنجكرن. ئو ب قى بەنجكرنى نەھۆشى يا مەرۋى ژ زنجىرىن خوھ يىن ھۆشيارى دەيتە بەردان و ئەو ھەست و ھەلوئىستىن نە شىايى د ھۆشيارىدا وەرگىت، ددەمى نغاندا موگناتىسىدا دى ئەنجامدەت. جوداھى يا قى نغىستى دگەل نغىستا سروسىتى ب تىن ئەوھە كۆ نغاندا موگناتىسى دەستكردە و مەرۋى ب ھىزا ھندەك ئىحائاتان دەيتە نغاندىن، ئو د قى كرىارىدا كەسى بگەر (ئەوى ب كارى نغاندىن رادىت)، ل سەر ئەوى د ھىتە نغاندىن زال دىت و ھەر تىتى بىژتى بىژە يان بگە، دى بىژىت و كەت. ئانكو كەسى نغاندى ب تەقائى دكەفتە د بن كونترول فەرمان و ئاراستە يىن بگەرىفە. ب قى چەندى ژى، مەرۋى د كارىت ب رىكا ھەمان ئىحائاتان خوھ بنقىنىت و خوھ بىختە دناف بازىيە نغاندىن موگناتىسىدا. ئانكو د ھەمان دەمدا ئەو كەسە يى كرىار ل سەر دەيتە كرن و بگەرە ژى. خوھ نغاندا موگناتىسى، كرىارەكە مەرۋى دگەل خوھ د كەت و ھندەك ئىحائاتىن تايبەت دگەل خوھ بكار دىنىت، ھەتاكو دەيتە نغاندىن، قى جۆرى نغاندىن دىژنى نغاندا خوھى (تەنوىما زاتى) كۆ كەسىن رىبازا ئايىنى يا صوفىزمى ب مشەيى دگەل خوھ بكار د ئىنان، داکو بگەھنە دناف نەھۆشى يا خوھ يا ھەلگرتىدا و دگەل ھەبوئى جوت بىن.

خەونىن نغاندا موگناتىسى، ئەو خەونىن يىن بگەرى نغاندىن بۆ كەسى نغاندى دەستنىشان دكتە. د قى جۆرى خەوناندا، مەرۋى د ھەمان دەمدا يى ھۆشيارە و يى نغىستىيە ژى. يى نغىستىيە چونكو يى د نەھۆشىيە دىت، يى ھۆشيارە چونكو ل گورەى فەرمانىن بگەرى نغاندىن كار دكتە. لى جوداھى ئەوھە كۆ ھۆشيارى يا وى نە شىت كرىار و گۆتىن خوھ كونترول كەت. ئەو

ب خوه ژى، ب هیز و ناراسته یین کهسه کی دی د هیته ناراسته کرن و ناخافتن. نهو تشتی بکهری بقیته دی ب کهسی نقاندى دته گوتن و کرن. نه قبا بکهر د کاریت دانپیدانان ب کهسی نفستی بدته گوتن و تاوانان پی بدته کرن. د دیروکا دهسته لاتداری یین دیکتاتور و زورداردا، نمونه یین قان دانپیدان و تاوانین نقاندا موگناتیسى دمشه نه. ههلبهت یاسا ژى ب قان جورین تاوانانقه مهحتل دبیت و نزانیت کا دی چهوا سه رده ریی دگهل کهت، نه مازه نه گهر تاوان ب کریار هاتیبته کرن. ئیحاتین بکهری ل سهر کهسی نقاندى هند ب هیز و کاریگهرن، خو نه گهر ددهمی نقاندى دهرزیکه کی یان ساتوره کی ژى بکهته د لهشى وی را و ب ریکا ئیحایی بیژتی چ نینه (نهغه په مبییه ب لهشى تهغه)، نه چ خوین ژى دهیت و نه ههست ب چ ئیشانان دکهت. ب قى چهندي ژى، نه م د کارین بیژین کو نه دووره هه می نهو سحر به ندین خه نجه را ل خوه ددهن و شووشه یان دخون، نهغه جورى نقاندى بیت.

ل گوره ی قان هزرین بوری، بو مه خویا دبیت کو کهسی نقاندى دکهفته د بن فرمان و کارتیکرنا بکهری نقاندىغه و مروف وهکو ئالافه کی لاواز و بیهیز دکهفته ددهستی بکهریدا. لی نهغه رهوشه نه کریاره کا رهاییه و هه موو مروف ب هه مان ئاست ته سلیمی زالبوونا بکهری نابن. نهوا ب سهری هندهک کهسان دهیت، مه رج نینه ب سهری هنده کی دی ژى بهیت. چهند نه زا کهسی (Ego) ب هیزتر بیت و شیانین وی یین هوشیاری پیگه هشتیتر بن، دی کیمتر کهفته د بن ئیحاتین نقاندا موگناتیسى و فرمانین بکهری نقاندىغه. نهو هندهک زانا دبیزن کو نهو گوتنن مروف د هوشیارییدا نه بیژیت، د بن ئاکاما نقاندا موگناتیسىغه ژى نابیزیت. ههروهسا ژبو خه ونین نقستنی ژى، نه مه رجه کو هه موو خهون زالبوونا نه هوشی بیت ل سهر هوشیاری، یان ب جهینانا چه زین قهشارتی و تیرکرنا گری یین خوه کیمدیتنی بن. هندهک هزرمه ندان دایه خویاکرن کو نهوا مروف نه شیت د هوشیاری یا خوه دا بکهت، د نه هوشییدا ژى ناکهت.

خهون و جفاک یان خهوزین جفاکی

ژیانا جفاکی تورهکا پیکغه گریډایه ژ دانئ و ستاندنئ. هر کهسی بقیئت د ژيانا خوه دا یی سهرکهفتی بیت، فهره کا چهند د ستینیت هندئ بدعت ژی. ئو مروّف دناف جفاکهکی خودان بیروباوهرین دیارکریدا دژیت و ئەف بیروباوهره د مهژیی ویدا دهینه چاندن و چوارچوڤه کرن، پاشی دبنه قالبی کهسایه تی یا وی. جاحز(٤٦) دبیژیت: "هزرین مروّقی، نه فه ریژا خوهیی وی یی تایبته و جودایه ژ خه لکی، به لکو هه می هزر ل گوره ی چهواتی یا پیگه هشتتا مهژی و خوهییتی و ئاراسته یا کهساتی یا مروّقی دهینه سه پاندن." ئانکو هر هزرهکا جفاک بکهت و ل سهر مروّقی بسه پینیت، دئ د مهژی مروّقیدا هیته چاندن. ئو مروّف دئ وهسا هزر کهت کو ئەف هزره ستایل و بهرهمی پیکهاته یی کهساتی یا وی ب خوهیه. لهوا ئەم د کارین بیژین کا چهوا مروّف دکهفته د بن کاریگهری یا خهونان و کارتیکرنا نغاندا موگناتیسیفه، ههروهسا جفاک ژی دکهفته د بن ئاکاما خهونان و کارتیکرنا نغاندنیفه. ئەگهر ئەوا مه ل سهر مروّقی گوئی بو جفاکی ژی بدانین، دئ بینین کو جفاک ژ چهندن رهفتار و رهوشت و بیروبوچوونین قالبدایی پیک د هیته. هوّشیاری یا جفاکی ب فان رهفتار و رهوشت و بیروبوچوونین قالبداییفه گریډایه و د بن کونترولا وانقهیه، ههردهم ب ریکا دیتن و شروڤه کرنا به هانه یین به رهوژ و لوژیکی هه ولددهت مان و بهردهوامی یا خوه بیاریژیت. نه هوّشی یا جفاکی ژی، ئەوه دهمی باوهریی ب تشتهکی نهیی یان ژی وههمی دئینیت و ئەف باوهرییه د نه هوّشی یا ویدا ب چهسپیت، ئەفجا جفاک دئ پیغه هیته گریډان و ل دهمین پیدقی، دئ دهربرینی ژی دکهت. بو نموونه، دهمی مللهتهک دکهفته بن ستهم و زورداری یا دیکتاتورهکی و چ هیژ و شیانین قورتالکرنئ نه بن، دئ باوهریی ب روژهکی ئینن کو خودی ژ بانین بلند دابهزیته سهر عهردی یان قورتالکهرهکی بو ب هنیریت و مللهتی ژ دهستی دیکتاتوری رزگار بکهت. ب قی چهندی ژی، مللهت ب ئارامی، دئ ل ژفانی هاتنا قی روژی و قی قورتالکهری مینیت. دبیت ئەفه ریکهکا خو پاراستنا دهروونی بیت کو مروّف خوه ژ ئالوژی و تهنگهزاری و بیئومیدیی دوور بکهت.

د ژيانا خوهدا، مروّف وی کاری دکهت ئەوی خه لک ژی رازی (نه ئەوی، ئەو ژی رازی)، ئەفجا دگه ل رازیکرنا خه لکی رادهیت و ئیدی هه می

خه لک پیڅغه دهینه گریدان و خوهیپی مروقی د ناف خوهیپی (زات) جفاکیدا دهیته دیتن یان بهرزه کرن. ههژی گوته کو خوهیپی چ مروقان بی هه بونا خه لکی ئاڅا نا بیت و چ خوهیپی ژ بوشاییی نه هاتینه کو ب ته نا خوه خوهسه ر بن، به لکو خوهیپی هه موو مروقان ب خه لکیڅه هه څبه نده و گرنگی یا خوه ژ هه بونا خه لکی دی وهر دگرن. فروید و هسا هزر دکهت کو هه ر مروقه کی د هه ر جفاکه کی دیار کیدا سی خوهیپی هه نه: خوهیپی ئاڅه لی، مروقینی و ئیدیالی. خوهیپی ئاڅه لی: هه می د نه هوشی یا مروقیدایه و د بن کونترولا له زهت و ئیشانیدایه، ئەف خوهیپی هه لالی و حهرامیی نزائیت، ب تنی دزائیت له زهتی په یدا کهت و ب هه ر ریکا هه بیت، ئەف زاته مروقی دئخته دداکه فتن و قاریبونیدا. خوهیپی مروقینی: هوشیار و تیگه هشتییه، لی نه یی نمونه یییه (ئیدیالی - میسالی). هه ردهم هه ست ب قالب و زنجیرین جفاکی دکهت و هه ولدهت بهر ئاتاقی ئان زنجیران نه بیت و هه څرکیی دگه ل نه کهت. ئەف زاته د ئالوزی و هه څدژیییدا دژیت، ئانکو د بن کارتیکرنا جفاکیڅه یه و یی پیڅه گریداییه. بۆ نمونه: خودانی قی زاتی نه قیت دزیی بکهت (نه ژ بهر هندئ چونکو دزی خرابه)، لی ژ بهر هندئ داکو دچاقین جفاکیدا نه که قیت و هه روهسا دا بهر ئاتاقی سزایی دهسته لاتئ نه بیت. لی هه ردهمی دهر فتهت بۆ هه لکه فتهت کو جفاک و پولیس پی نه زانن دی بهر هف زاتی خوه یی ئاڅه لی زفریت و دبیت دزیی بکهت. خوهیپی مروقینی پتر و باشتر د سزا و زنجیرین جفاکی دگه هیت. خوهیپی ئیدیالی: ب وژدانا مروقیڅه هه څبه نده و ره یین وژدانی ژی ژ بیروباوهر و ره وشت و بها یین جفاکی دهر دکه قن. وژدان ل گوره یی بها یین جفاکی ریژه یییه. وژدانا مروقی ژ جفاکه کی بو ئیککی دی یا جودایه. لهوا ئەم د کارین بیژین کو وژدان دهنگی جفاکییه، نه دهنگی خوهیپی مروقییه. هه رچه نده فیلوسوفین که قن د گوته کو وژدان دهنگی خودییه دناف مروقیدا. ئەف هزره ژی ژ وی باوهر یی هاتوو کو خودی (بی جوداهی)، خوهیپی هه می مروقایه تییه. لی جفاک هندهک ته خ و جوینا ل سه ر هنده کین دی د چیترینیت. بۆ نمونه: ل وی دهمی جفاک ل دژی دزی و کوشتن و هوقاتیی رادوه ستیت، لی دهمی هیرشی دکه ته سه ر جفاکه کی دی بی دژمن، ئەوین هیرشکه ر دی هه می کریارین هوقاتیی ژ دزی و کوشتن و کریترنی (بیی شهرم و ترس) دگه ل کهن و دهسته لاتا جفاکی ژی دی چاقان لی نقینیت، چونکو و هسا باوهر دکهن کو جفاکی سه رکه فته مافی ئان کریاران هه یه. ب هزرا وان، جفاکی سه رکه فته ژ جفاکی

سهرنه که فتيي خوليسهر باشتو و چاکتره و يي چيتراندييه د هه موو هزر و باوهراندا. ب قى شيوهى، بو مه خويا دبیت کو خوهيبي نازلهلى يي نه هوشى يا مروقييه و خوهيبي مروقينى يي هوشيارى يا مروقييه و خوهيبي ئيديالى يي ناقه راسته دناقبه را هوشيارى و نه هوشيدا. ل گورهى قى پيچكى مروقى ناكل نه و مروقه يي د بها يين جفاكى دگهيت و د بازنه يي قان بهاياندا رهفتارى دكته. نانو مروقى ناكل مروقه كى نفستيه د بن كونترول جفاكيه و ل دهمى هوشيارى ژى ههمى پالدهر و ههز و قينين خوه يين سهرهكى قه دشيريت. لى ههردهمى دهرهت بو هه لکه قيت، دى هه ولدهت ههمى لهزهت و شه هوهتا خوه يا نازلهلى تير كته. نانو دى وهكو ههر نازلهلى دى يي نازراندى رهفتارى كته. نه گهر خوهيبي ئيديالى نه بايه كو ههردهم چاقديرى يا لقين و كرياتين مروقى دكته، خوهيبي مروقى دا پشكهك بيت ژ خوهيبي نازلهلى و دوور نينه ههر خوهيبي نازلهلى با.

دهمى هه زين قه شارتي يين مروقى و بها و باوهرى يين جفاكى د ههمان خانه دا بن، دى پتر ههست ب راحهتى و ئيمناهيى كته. بو نموونه: نه گهر مروقى كه رب ژ كه سهكى قه بين، دى د نه هوشى يا ويدا هيته هه لگرتن، ههتا دبينيى كو نه و كه سه دژى باوهر و بها يين جفاكيه، ل وى دهمى (بيى شهرم و بيى ههست ب چ گونه هه كى بكهت)، ب ههمى شيانين خوه و ب ناقى پاراستنا بها يين جفاكى، دى زهرگه هان گه هينتى و دى دژاتى يا وى كته. دى وهسا دهته خويا كرن كو ل سهر خاترا بها و پاراستنا سنج و ره سه ناتي يا جفاكى خه باتى دكته و فهره ههمى خه لكى جفاكى قهردار و شكوردارين خه باتا وى يا رهوا بن. لى د راستيدا، وى يا هه ولداى تولين خوه ژ كه سه كى دياركرى قه كهت و دلى خوه پى هوين كته. نه ف دژاتى و خه باتا بى راوهستان ژ بهر بابته كى كه سو كى تاييه ته و دوور نينه نه و نه گهرى نه و ل دژى وى كه سى پالداى، چ هه قبه ندى دگه ل بيروباوهر و بها يين جفاكى يين وى نه بيت ژى. لى ئينانا بابته يين جفاكى، به هانه يه كه كو دهردى دلى خوه يي كه سو كى پى دهرى ژكهت و تولين خوه ژ به قل يان هه قركى خوه قه كهت. ب قى چه ندى ژى، نه م د كارين بيژين كو وژدانا مروقى ژ نفستنا خوه هوشيار نا بيت هه تاكو هه زين قه شارتي و جفاكى د هه قدر نه بن. ههردهمى مروقى كرياتره كى بكهت (نه گهر ل دژى بها يين جفاكى بيت)، دى توشى په شيماى و دلته نكيى بيت. نوو د نه نجامدا، نه دووره توشى هه قركى يين دهر وونى ژى بيت. لى هه قركى يين دهر وونى نه تنى ژ نه نجامى هه قدرى يا كه سى و بها

بين جفاكى پهيدا د بن، بهلكو ژ هه فډژى بين بها بين جفاكى ب خوه ژى پهيدا دبن، نه مازه دهمى مروّف دكته د بن كاريگه رى يا چهندين ئيحاءاتين ژي كجودا دا (بها بين مالى، خواندنگه هى، چايخانى، ري كخستنن پارتايه تى... هتد). ئەقجا مه ژيى مروّفى دى مشتى هه زين ژي كجودا بيت و ئەف جوداهى بين د بها بين جفاكى ب خوه دا ژى، دى بنه سه ده مى هه فركى بين دهر وونى. ژبو خو پاراستنى ژ قى ئالوزى و هه فركى يا دهر وونى (ئوا نه رهحه تى بو مروّفى پهيدا دكته)، مروّف يى فير بووى كو مه لاقى بو ئيكودوو بكن. لى ئەف مه لاقى و موجامه له نه د به رده وامن، چونكو د پرانى يا جاراندان ه وين موجاملچى د پشت ئيكودوو را ده افينه هه ف (ئانكو غه يبه تا ئيكودوو دكهن). غه يبه تكرن ژى، ب كه فئاتى يا مروّفى يا كه فنه و دبيژن كو دگه ل هه بوونا مروّفى يا پهيدا بووى. هه رچه وا بيت، ئەف شيلم شرينى و مه لاقى يا خه لك بو ئيكودوو دكهن، مفايه كى دهر وونى تيدا هه يه. چونكو هه ر مروّفه ك و هسا هزر دكته يى كاملانه و چ كيماسى ل ده ف نين. ب قى هزرا كاملان يى دى بو خوه وينه يه كى جوان چى كه ت و ب قى وينه يى چي كرى، دى به رهنكارى يا نه خو شى و ته حلاتى بين ژيانى كه ت. هه موو مروّف وينه بين جوان و هه ژى و دلخوشكه ر بو خوه ژ جفاكى و هردگرن. ئوو ب قى وينه يى جوان، دكه فنه دناف خوه كا خو ش و ته نادا، نه فين كه سه ك ه شيار كه ت و كيماسى بين وى بو خويا كه ت. هه موو كه س كيماسى بين خه لكى دبين، لى كه سه ك كيماسى بين خوه نا بينيت. ئەقجا هه رده مى هه مى خه لكى كيماسى بين ئيكودوو گو تن و خويا كرن، وينه يى وان يى جوان دى تيكچيت و خه لكى هه زرا كار كرنى و پشكدارى يا جفاكى نامينيت. يان ب كيمى، هه رده م دى د هه فركيه كا به رده واما نيگه تي قدا بن.

كه سانى داهينه ر د جفاكيدا

هه روه كو فرويد خويا كرى، چ جارن مروّف ل گوره ي حه ز و هزر كرنا خوه نا ژيت، بهلكو هنده ك پالده رين دهر وونى بين فه شار تينه دبنه ئەگه رى ره فتارين مروّفى. لى ئەرى ئەف پالده رين فه شار تى غه ريزنه يان ژى ژ ئەنجامى ل سه ري ك كومبوونا سه ربورا هو شيارى يا مروّفينه و پاشى د نه هو شى يا ويدا هاتينه هه لگرتن؟ د. عه لى و هردى، قى خالا ميتافيزيكي ل سه ر فرويد دگريت و دبيژيت نه هو شى يا مروّفى ژ هه مى سه ربور و بو يه رين دور هيل و ژيوارى مروّفى ب خوه پهيدا دبیت و هه ر تشته كى د

هۆشياراييڭدا ب سەرى مروفى د هيت، كار دكەتە سەر مەژى و ب ريگەكى يان ئىكا دى، دچيتە د كورراتى يا ناخى مروفيدا و دبىتە پشكەك ژ پىكها تەيى نەهۆشى يا وى. دەمى بۆيەرەك د هۆشياراييڭدا ب سەرى مروفى د هيت و پاشى دچيتە د نەهۆشاييڭدا، مروف وەسا ەزر دكەت كو ئەو بۆيەرە يى ژبىر كرى. لى راستى يا وى ئەو ەو كو بۆيەر تنى د مەژىى هۆشياردا نەمايە، لى دناف نە هۆشى يا ويدا دەيتە ەلگرتن و ەشارتن، ەتا دەرفەتەكى بۆ خوە دبىنيت و دەردكەفيت. ئەف دەرفەتە ژى د پرائى يا جاراندا، ل دەمى نقتى يان ژى ل دەمى بەنجكرنا مەژىى هۆشيارى پەيدا دبىت. ژ لايى ەگەراندنا ەلگرتى پىزانيناڧە، ئەم د كارين مەژىى مروفى ب مەژىى ئەلكترونى ب شوبهينىن. لى پىزانينىن ەلگرتى د مەژىى ئەلكترونيدا، ب تنى ئەو پىزانين يىن بالبەر و مفادار و مروف ب پلان و هۆشيارى دكەتە تىدا، لى مەژىى مروفى ەمى پىزانينىن بالبەر و نە بالبەر، مفادار و نە مفادار ەلدگريت و ل دەمىن پىدقى دەردئىخت. ئەفجا ەيزا نەهۆشى يا مروفى دبىتە دوو جەمسەرىن بالبەر و نە بالبەر، كو شيانين داھىنانى يان داكەفتىن دىناتى ل دەف پەيدا دكەن. ب ەزرا من، ئەفە بوو فيلوسوفىن كەفن پالدای كو داھىنان و دىناتى پىكفە گریدەن و بىژن مروفىن داھىنەر پىچەكا دىناتى ژى ل نك ەيە، مروفىن دىن ژى ەندەك تىروژكىن داھىنانى ل نك پەيدا دبن.

فرويد وە ەزر دكەت كو داھىنان و دىناتى ژ ئەگەرى ەزىن ەشارتى پەيدا د بن. كەسانىن دىن ب ريكا وەھمان ەزىن خوە يىن ەشارتى تىر دكەن. ئەوين بلىمەت و داھىنەر ژى (ب ريكا كارى بەردەوام و ئافراندى)، ەزىن خوە تىر دكەن. ەروەسا ئەلفريد ئەدلەر ەمان ەزر ەيە، لى ب ريكا گرى يا خوەكىمدىتنى شووۋە دكەت و دبىژىت ەردووان (يى شىت و يى داھىنەر) گرىيەكا پىچەسيانا ب كىماتى ەيە و ەر ئىك ب ريكا خوە يا تايبەت قى گرى يا دەروونى تىر دكەت. ب قى چەندى، ئەم د كارين بىژىن كو كەسى داھىنەر ەفسەنگىيەكى د ئىختە دناقبەرا مەژىى خوە يى هۆشيار و ەزىن خوە يىن ەشارتى د نەهۆشاييڭدا. لى چونكو مروفى داھىنەر نە شىت خوە ژ خوەيى مروفىنى بشوت، لەوا دى بينين كو ب مشەيى دكەفیتە د دووانىيەكىدا (يى خوەيى و بابەتییە ژى، زارووكە و مەزنىە ژى، دىنە و ب ئاقلە ژى، نەزانیە و زانیە ژى...ەتد)، ئانكو كەسانى داھىنەر ژ كۆمەكا ەقدژى يىن دووانى پىك دەيت كو د چاڧىن جفاكىدا نە گەلەك گرنگ و پایە بلندە. دبىت مروفەك د ەزر و رەفتارا خوەدا داھىنەر بىت و د ەفبەندى يىن خوە يىن

جفاکیدا یی لاواز بیت، ئەف کەسە دئ د چاقین جفاکیدا داکەفتی بیت. دئ وەکو وی چەندئ بیت کو دگەل خەلکی دژیت و دناڤدا بیانییە، ل سەر عەردی ب ریفە دچیت و مەژیی وی ل ئاسمانان دفریت.

زانایەک دبیزیت: "مروڤ د ژيانا خوه دا بەرئاتاقی دوو جیهانا دبیت، ئیک ناڤخویی و خوهییە، یا دی ژ ی بابەتی و دەرڤەییە. جیهانا ئیکی ژ هەمی پالدر و حەز و شەهوەت و ئارمانجین تاییەت پیک دەیت، جیهانا دەرڤەیی ژ ی ژ بها یین جفاکی و دەستەلاتا کۆمی پیک دەیت. ئەڤجا مروڤی داهینەر و بلیمەت ئەو کەسەییە یی دناڤبەرا جیهانا خوه یا ناڤخویی و دەرڤەیییدا هەڤسەنگ بیت." ئانکو جیهانا ناڤخویی و دەرڤەیی مینا تەرازووینیە. ئەگەر ب لایین جفاکیی دەرڤەییڤە ب داچەمییت، مروڤ دئ ژ داهینان و ئافراندنی دوور بیت، لی دئ ریز و بهایی خوه دناڤ جفاکیدا هەبیت و دئ وەکو کەسەکی سەرکەفتیی جفاکیی هیتە نیاسین. چەند مروڤ پتر خوه نیزیکی خەلکی بکەت و دناڤ خەلکی هەچکوهیییدا بژیت، دئ خوشتڤیتر و جفاکیتر و پیگیریتر بیت کو نە شیت هزرین گوهورینکار و داهینەر بکەت. لی بیی هەبوونا هزرین گوهورینکار و داهینەر، چ بلیمەتی و ئافراندن پەیدا نابن. سەرکەفتنا جفاکی تشتەکە و داهینان و ئافراندن تشتەکی دی یی جودایە. ل گورە یی ڤی پیککی ئەم د کارین مروڤان ل سەر سڤ جۆری سەرەکی دابەش بکەین:

۱. هەندەک مروڤ د بن کونترۆلا مەژیی خوه یی ھۆشیاردا د ژین و گەلەک نیزیکی جفاکی خۆنە، ئەڤ جۆری مروڤان ژیرمەندن.

۲. هەندەک د بن کونترۆلا مەژیی خوه یی نەھۆشیڤنە و دووری

جفاکینە، ئەڤ جۆری مروڤان د دینن (شیتن).

۳. هەندەک کەسین دی هەنە، د بن کونترۆلا هەردوو مەژی یین خوه یین

ھۆشیاریی و نەھۆشییدا د ژین، ئەڤ جۆری مروڤان د داهینەر و بلیمەتن.

کهفن و نوی د لوژیکا هزرکرنیدا

دهستپیک

بابه تی کهفن و نویاتی، بابه ته کی کهفنه و دگهل وهرارا مروقی وهرار کرییه، د ههمی جه و سهردهماندا ههفرکییه کا دیرین د ناقبه را هه لگرین کهفنا تی و نویاتییدا هه بوویه و هه یه. ئوو ئهف ههفرکییه زهمینه خوشکه را پیشفه چوونا جفاکییه. ل ههر جه و ههر دهمه کی ژیان و هزرکرن و هزا پیشفه چوونی لی هه بیت، مفا وهرگرتن ژبیرورایین هه مه جور، ئه رکه کی پیروزی ههمی هزرمنه د و فه کوله رانه. لی گونجاندا هزرین کهفن د گهل دورهیلی نوو، بیی هه رفاندن و ئا فاکر نه کا نوو یا هه فگونجایی، دی هه ولدانه کا خرش و سهرنه کهفتی بیت. ما دم ژیان د گوهورینه کا بهرده و امدا یه، فهره مروقی ژیرمنه د ژی خوه ب گوهوریت و ب لوژیکه کا نوو هیفکه ته جفاکی، کو دگهل هه قبه ندی بین وی بین نوو بگونجیت. ئهف چهنده ژی، نا هیته کرن ئه گهر مروف نه یی ئازاد بیت د هزرکرن خوه دا. چونکو چهند مروف خوه ژ زنجیرین گریدانا لوژیکا کهفن دوور بیخیت، دی پتر داهینهر بیت و دی ب ساناهیتر شیته د جفاکی خوه گه هیت. هه موو زانستی نوو (چ سروشتی بن یان ژی جفاکی)، نه دگه هشتنه ئی وهرار و پیشکهفتنا سهیر و بلهز، ئه گهر فرهنسیس بیکون (۴۷) شوپره شا خوه یا ب ناقودهنگ ل سهر لوژیکا ئه رستوبی و که لتوری فیلسوفی کهفن نه کربا. چونکو جفاک هه قبیکه کا کاریگهره ژ هه قبه ندی و هه قبه رژه و هندییان کو هه ردهم د گوهورینه کا بهرده امدانه، ئه قجا ئه م نه کارین چ بیروباوهرین ره های ل سهر قان هه قبه ندییان ب سه پنین. هه لبهت دهمی ئه م قان هزرین ل سه لال خویا دکهین، ئه م نه کارین قهنجیا فیلسوفان پشتگوه پا قیین، نه مازه ئه وین هزرا مروقایه تی ژ قوناغا سحر به ندی و چیقانوکیی گه هاندییه قوناغا لوژیکا زانستی یا هزرکرنی. هه رچه نده ئه گهر دگهل بیرورایین نهو نه گونجایی بن ژی. لی ژیان یا هوسایه، هه ردهم یا د گوهورین و نووکر نه کا بهرده و امدا. ئه مین فی سهردهمی، دگهل لوژیکا سهردهمی بهری خوه نا گونجین و دوور نینه بین سوهای ژی دگهل لوژیکا مه یا نهو نه گونجن.

د کتیا خوهدا ئەوا ب ناڤی "لۆژیکا ئیبن خەلدوون ل بەر سییەرا شەهرستانی و کەسایەتییا وی" (*) عەلی وەردی ب دریزی ل سەر بابەتی کەڤن و نوویاتی یا لۆژیکا هزرکرنی رادوەستیت و ددەتە خویاکرن کو ئیبن خەلدوون شوڤەشقانەکی سەرکەفتی بوو ل سەر فیلوسوفی یا کەڤن ب گشتی و لۆژیکا ئەرستویی ب ئاوایهکی تایبەتی. چونکو شیا بوو فیلوسوفی ژ بلناهی یا وی یا دناڤ بورجین بلنڤه، بیته د ناڤ جڤاکیدا و سەرەدەریی دگەل ژیا نا کەتواری بکەت. ب قی چەندی ژی، ئیبن خەلدوون دەیتە هژمارتن کو ئیکەمین کەسە هزرەکا نوی و ب ئاوایهکی نووی جڤاکی، د هەڤبەندی بین جڤاکیدا کری. هەرچەندە میکافیلی هەمان هزر کر بوو، ئوو شیا بوو خوه ژ دوو روویاتی یا نویکەر د کریاریدا و کەڤن د دەربرینیدا قورتالکەت. لی جوداهی یا د ناڤبەرا ئیبن خەلدوون و میکافیلیدا ئەو بوو کو ئارمانجا هەرە گرنگا میکافیلی، شیرەتکرنا میر و دەستەلاندان بوو، نە لینگەریان و ڤهکۆلینا هەڤبەندی بین جڤاکی بوو. هەردوووان ماددە یی هزرین خوه ژ جڤاکی وەرگرتبوون، لی ئیبن خەلدوون سەر بۆرا تیهزینا خوه یا نوی نە کرە شیرەت، بەلکو پرائی یا پشکین ژیکجودا بین تیهزینا خوه یا جڤاکی، ب لۆژیکەکا نووڤه گریدان و ئەڤ لۆژیکا نوو، وەکو دەسپیکا زانستی جڤاکناسی، د ناڤ عەرەبان و جڤاکی ئیسلامەتیندا دەیتە هژمارتن.

لۆژیکا کەڤن

ژبو هندی ئەم د لۆژیکا نوی بگههین، فەرە ئەم شەنگستە و بنەمایین لۆژیکا کەڤن بزاین. لۆژیکا کەڤن ل سەر دوو شەنگستین سەرەکی دەتە ئاڤا کرن: لۆژیکا وینەیی و لۆژیکا تیدەراندنی. لۆژیکا وینەیی گرنگی ب رۆخسار و شیوازئ تشتی ددەت و ناڤەرۆک و پیکهاتەیی تشتی پشنگوه دەڤاڤیت. ئەرستوی هەر دەم جوداهییک د ناڤبەرا رۆخساری و ناڤەرۆکیدا دانا، بوو نمونە: پەیکەر (هەر پەیکەرەک بیت)، ژ شیوہیەکی جوان و ماددەییەکی (ناڤەرۆکەکی) پیک دەیت، خودانین لۆژیکا ئەرستویی ماددەیی پیکهاتنا پەیکەری پشنگوه دەڤاڤیتن و پتر گرنگی دانا ژیوهر و تایبەتمەندی بین شیوہیی پەیکەری. چونکو ناڤەرۆک و پیکهاتەیی تشتی ژی گرنگی یا خوه یا تایبەت هەیه و شەنگستەکی سەرەکییە د چیکرنا میناکی جواندا، لەوا ئەگەر ئەڤ لۆژیکە ژبو شیوہ بین بیرکاری و ئەندازەیی بین نەگۆر یا باش بیت، ب

(*) د. علی الوردی: منطق ابن خلدون في ضوء حضارته و شخصيته. ط ۲، منشورات دار کوفان. لندن، ۱۹۹۴.

کیر هه موو بوارین دی یین ژیانی ناهیت. چونکو هه ر تشتهک ژ گه لهک پشکین به ره هه ست پیک دهیت و ئەف به ره هه سترکرنه د گوهورینه کا به رده و امدانه. ئەفجا ژ بهر قی هزرا بهرته نگ و ب تنی ب میناکی تشتیفه گریدایی، فیلوسوفین که فن خوه ژ خه لکی فه ده ر دکرن و خوه ژ ژیا نا که تواری یا جفاکی بلندتر ددیتن. ب قی چه ندی، نه ئەو د شیان ب دروستی د جفاکی بگهن و نه جفاک ژی د شیا ب دروستی د وان بگه هیت. لوژیکا دووی ژ لوژیکا که فن یا هزرکرنی دبیژنی لوژیکا تیده راندنی یان ده رئه نجاماندنی. مه رهم ژ قی لوژیکی ئەوه کو گرنگی دده ته هزرین گشتی یین مه ژی و پاشی ژ قی هزرا گشتی، ئەنجامین بچووکی تاییه ت ژی ده ر دئین. ئانکو خواندنا تشتان ژ مه زناهی و بلنداهی ژووردا دهیته سه ر بچووکاتی و نرمیی، ئەفه ژی ب ته مامی به روفاژی لوژیکا نوی یا هزرکرنیه کو ژ خواندنا تشتی نزم و بچووک بهر ب ئەنجامین گشتیه دچیت. ئەف پهیره وی تیده راندنی ژی ب پقان و پقانندی (syllogism) دهیته شروقه کرن. ئەف ریکه ژ سی پشکان پیک دهیت: (أ. پیشه کی یا مه زن، ب. پیشه کی یا بچووک، ج. ئەنجام). ل فیره گرنگترین پشک پیشه کی یا مه زنه، چونکو ل گوره ی تشتی ره هاییی که هی د جفاکیدا دهیته هژمارتن، بو نمونه: (هه می مروف دمرن - پیشه کی یا مه زن، سوکریت ژی مروقه - پیشه کی یا بچووک، که واته سوکریت ژی دی مریت - ئەنجام).

ئه گه ر ئەم هیفکه یه پیشه کی یا مه زن ژ لایی جفاکیفه یا قه بوولکریه و ب تشته کی راست و که هی و ره های دهیته نیاسین. لی زانستی نوو ل سه ر شه نگستی گومانئ و گوهورینی دهیته دانان. له وا چ پیشه کی یین مه زن ناکه ته پیقه ر ژبو شروقه کرنا بابه تان. ئەم د کارین بیژین کو ئەف پیقه ره بوون، بو چه ندین سالان زانست و ره شه نیبری ل چاخین ناقه راستی پاش ئیخستی، نه مازه زانستی جفاکاناسی. چونکو فه کوله ری جفاکی، نه د کاری بچیه د ناف ژیا نا روژانه یا خه لکیدا و فه کولینین خوه ل سه ر خه لکی نورمال (هه چکوه یی) چیکه ت. به لکو هه رده م ب فان جو ره پیقه رانقه د گریدایی بوون و نه د کارین فه کولینین زانستی یین دروست ل سه ر ژیان و ژیا را خه لکی بنقیسن. ب کورتی، ئەف لوژیکا که فن یا هزرکرنی ب کیر فه کولینین زانستی نا هیت، به لکو پیړینه یه کا سه رکه فتیه ژبو به هانه کرنا هنده ک بیروبوچوونین دیارکری یان ژی به هانه کرنا دژاتی یا وان بیروبوچوونان (ل گوره ی بهرژه وهندی یا هه ر سه رده مه کی). ئەه گه ر جه ده لا

ل سهر حوسهينى كورئ عهلى بكهينه نمونه، دئ بينين كو هر جوينهك ل گورهى زهوق و باوهري يين خواه شروقه دكهت و قئ لوژيكى دكهنه بهانهيهكا ئاشكرا ژبو پهژاندنا باوهري و دوزا خواه. لايهنگرين يهزيدى كورئ معاويهى(٤٨) د گوتن: حوسين يئ شاش بو، ئوو يهزيدى ل گورهى فهرمووده و سوننهتا پيغهمبهري خودئ مافئ كوشتنا وى ههبو، پيغهمبهري فهرموودهيهكا خودا دبيژيت: "هر كهسهكى بقت قئ ئوممهتئ ژيگفهكهت، كى بيت بكورن." ئەفه ژى فهرموودهيهكا گشتييه و ههموو موسلمان پيگيريئ پئ دكهن و دكهنه ئاراستهكارئ ريك و ريبازين خواه يين حوكمكرئ. ئوو ژبو بههانهكرنا قئ هزرئ ژى، پهنا برنه بهر لوژيكا كهئن: (هر كهسهكى ئوممهتئ ژيگفهكهت، سزايئ وى كوشتنه- پيشهكى يا مهن، حوسهينى ههولدا ئوممهتئ ژيگفهكهت- پيشهكى يا بچوك، ئەفجا فهره حوسهين بهيتته كوشتن- ئەنجام). لئ دههمان دهمدا و بههمان شيوازيئ بكار ئينانا لوژيكا كهئن و پشتبهستن ب فهرمووده يين پيغهمبهري خودئ (س)، لايهنگرين دوزا حوسهينى كورئ عهلى ژى، ل بهر سيههرا فهرموودهيهكا دئ يا پيغهمبهري دوزا لايهنگيري يا خواه بههانه دكرن، پيغهمبهري دبيژيت: "سهروهري شههيدان ل جهم خودئ، مامئ من هه مزهيه، ئوو كهسهكه ل هه مبهري ئيمامهكى ستهمكار رادوستيت و دهيتته كوشتن." هه مان لوژيكا كهئن ژبو دوزا خواه بكار ئينان: (هر كهسهكى ل هه مبهري ئيمامهكى ستهمكار رادوستيت و بهيتته كوشتن، سهروهري شههيدانه، حوسهين ژبهري ياخييونال سهري ئيمامهكى ستهمكار هاته كوشتن، كهواته حوسهين سهروهري شههيدانه).

نه دووره كهسهك پرسيار بكهت كا چهوا پيغهمبهري خودئ دوو فهرمووده يين ههقدژ ژبو هه مان مههم گوتينه؟ ههلبهت ئەفه كريارهكا سروشتييه، چونكو ژبلى سهركيشى يا وى يا ئايينى، پيغهمبهري سهركيشهكى سياسى و جفاكى ژى بو. وهكو هر چاكسازهكى دئ يئ جفاكى، پيشبيني يين دووربين ل دهف هه بوون و هزر د لايهنين جوداجودا يين ژيارا مللهتئ خودا دكر. جار دا شيرهتئين ئيگرتئ و پابه ندبونا ب راسپارده يين ئيمامئ ئوممهتئ بو بيژيت و جار ژى دا شيرهت كهت كو ل هه مبهري ئيمامين ستهمكار رادوستن و بينه ئاستهنگ د ريكا زوردارى يا ويدا. ئەف لوژيكا كهئن، مينا خوهيئى فيلوسوفان ب خواه، دناف بورجين بلنديئ ئاسيدا بو، چ گرنگى ب ئاه و ناليتين خهلكى نه ددان. چونكو پيقانا وان ل سهري مهژى و

ئاستى تىگەھشتنا فيلوسوفى يا قى لۆژىكى رادوھستا. ھەر كەسەكى ل گورھى گىول و مەنزۇمەيا خوھ يا ھزرى و ئىديولوژى بۇ خوھ ب كار دئينا. لى قى لۆژىكى ژى ھندەك بئەما بىن دەسنىشانكرى ھەبوون و ل گورھى قان بئەما بىن ل خواری پىنقاژويا قى لۆژىكى ددانە رى. ل گورھى دويغچوونىن ەلى وەردى، ئەف ھەرسى بئەما بىن ل خواری بوون:

۱. بئەمايى ئاقلدارىي:

ئەف بئەمايە، ژبو دەسنىشانكرنا ھەمى راستىيان. باوھرىيەكا رەھايى ب ئاقلى و شيانين ئاقلى دئىنيت. فيلوسوفىن كەئن وەسا ھزر دكرن كو مەرىفەتى دوو رىك ب تنى ھەنە: ھەستكرن و مەژى. لى چونكو ھەستپىكرن بەرئاتاقى شاشىي دىت، لەوا ب تنى مەژى ژبو وەرگرتنا زانين و مەرىفەتى دىنيت. ب قى چەندى ژى، فيلوسوفىن كەئن ب چاقەكى كىم ھىف دكرە ھەستان و ب چاقەكى بلند و مشتى ھەيبەت، ھىف دكرنە مەژى. چونكو ل وى باوھرى بوون كو ھەست ب لەشىقە گرئىدايە و مەژى ب گيانىقە، لەش بەرئاتاقى نەمانىيە و گيان يى نەمرە. ھەژى گۆتنە كو ئەف نەزەيا ئاقلدارىي پىنقاژەكا پىشكەفتى بوو د وەرارا ھزرا مرؤقاىە تىيدا، چونكو رەتكرنا ھەمى ھزرىن مېتافىزىكى و چىفانوكى و ئەفسانەيى دكر و ب تنى گرنگى ددا مەژىي مرؤقى. لەوا ئەم دكارىن بىژىن كو لۆژىكا ئەرستوىي داھىنانەكا گرنگ و نووخواز بوو د دەمى خوھدا. دقئىت نەھىتە ژ بىركرن كو ھەتا نھۆ ژى نەزەيا مەژى و ئاقلدارىي گرنگ و پىشكەفتىيە، نەمازە ل وەلاتىن جىھانا سىي، چونكو ئەف نەزەيا ئاقلدارىي، دەسپىكا گەشەسەندن و وەرارا تىھزرىن زانستى بىن نوويە. لى ئەف تىھزرىنا ئاقلدارىي، د ھندەك وەلاتىن پىشكەفتىدا ئاستەنگەكە د رىكا لىنئىرىن بئەما بىن ئەزمۇنگەرىدا.

۲. بئەمايى ھۆدۆزىي:

ئەف بئەمايە ل سەر شەنگستى وى ھزرى ھاتىيە ئافاكرن، ئەوا دىبىژىت كو ھەمى بۆيەرىن دونيايى ل گورھى ياسايەكا ھشك و ل دويف ئىك ھاتنا سەدەم و ئەنجامى پەيدا دبن. ل گورھى قى ياسايى: "چ بۆيەر ب ھەزەكا پىگەھشتى پەيدا نا بن، چونكو ھەمى بۆيەران ھەقبەندىيەكا موكم د ناقبەرا سەدەمى بۆيەرى و خوھىيى بۆيەرى ب خوھ دا ھەيە." لى ھزركرن د سەدەمىن بۆيەراندا و پىكقەگرئىدانا سەدەمى و ئەنجامى، پىنقاژەكا داھىنەرا

پیشکەفتی بوو د هزرا مروڤایه تییدا. لئ دگهل پیشکەفتن و وه رارا شه هرهواری یا نوو یا مروڤایه تی، ئەف بنه مایه (هۆدۆزی) ببوو ئاستهنگهک د ریکا هزرکرنیدا. بۆ نموونه: ئەگەر بۆیه رهک روو بدهت و چ سهدهم بونه بن، خودانین قی بنه مای دئ بۆیه ری ب دره و درئێخن یان ژى دئ سهدهمه کی ل دویف تیکه هشتنا خوه بۆ دانن (بیی کو هزری د چوارچوڤه یی یا تیکه هشتنا خوه دا بکهن). ههتا نهۆ ژى ئەف نه زعه یا هۆدۆزی ل جفاکین وهک یی مه یا مای و هه ر بابه تهکئ چ سهدهمان بو نه بینن (وهکو ئفاندنا موگناتیسى و فهگوهاستنا هزران و شروڤه کرنا خهوان و.... هتد)، دئ بیژن ئەفه بابه تین چیفانوکی و میتافیزیکیه. باوه ری پی ناهیته کرن، چونکو چ سهدهمین ماددی بو نینن. لئ زانستی نوو، چ بۆیه ران رت نا کهت، خو ئەگەر چ سهدهم بو نه هینه دیتن ژى، ب دره و درنایخیست. ل شوینا ره تکرئی، دئ ب ریکین نوو یین ئەزمۆنگه ری و پراکتیکی، ل سهدهمی گهریین. لهوا ئەم د کارین بیژن کو ئەف بنه مایه د بنه کوکا خوه دا یی دروسته، لئ ب تتی جوداهی یا قی بنه مای دگهل زانستی نوو ئەوه کو د لوژیکا نوودا، چ بۆیه ژ ئەگه ری نه زانینا سهدهمی ناهینه فه رامۆشکرن. ژ لای هزرکرنه که توارى یا هۆدۆزیفه ژى، لئگه ریان ل سهدهمی پینگافه که به رهف تیکه هشتنا دروست یا بۆیه ری.

۳. بنه مای چییاتی:

ل گوره ی قی بنه مای هه ر تشته کی هه بوونا خوه یا نه گۆر هیه و نه شیت دگهل ده می یان ل بن هه ر ئاکامه کا دی یا هیه ی، بهیته گوهورین، ههروه سا نه شیت دگهل خوه یی خوه ژى یی هه قڈر بیت. قی بنه مای سئ یاساین گرنه هه نه و خودانین لوژیکا که فن دبیزنی (یاساین هزری):

أ- یاسا یا خوه بییتی (الذاتیة) Law of identity

ئەف یاسایه ئانکو تشت (هه ر تشته ک بیت) وهکو خوه یه، یی نه گۆره (نه دگهل ده می و نه دگهل جهی، نا هیته گوهورین). چونکو هه ر تشته کی ژیه و تاییه تمه ندی یین خوه یین نه گۆر هه نه، ئەفجا ئەگه ر تشته ک یی راست بیت، دقیت ئەف راستیه یا به ردهوام بیت و ل هه می جه و سه ردهمان، هه ر راستی بیت.

ب- یاسا یا نه هه‌قدژیی (عدم التناقض) Law of contradiction

ئه‌ف یاسایه ئانکو هه‌ر تشته‌کی هه‌بیت یان یی باشه یان خراپه، نا بیت چ تشته‌ک د هه‌مان دهمدا یی باش بیت و یی خراب بیت ژی. ئانکو د شیاندا نینه تشته‌ک یان بویه‌ره‌ک هه‌قدژیی خوه ژی دناف خوه دا هه‌بیت. د. عه‌لی وه‌ردی د کتیبیا خوه‌دا نمونه‌یه‌کا جوان د قی واریدا به‌حس دکته و دبیتیت: ل گونده‌کی به‌ر لیفا رووباری فورات، که‌سه‌کی ژ به‌غداد زقریبه‌فه، بۆ گوندیبیان به‌حسی ته‌زینوکی دکر کا چه‌وا ب ریکا ده‌زگه‌هه‌کی کاره‌بی ل چلی هاقینی ئافی د ته‌زینیت و به‌فری و جه‌مه‌دی چی دکته. فه‌قییه‌کی فیلسوفی خواندی، دگه‌ل گوهداران یی به‌ره‌ف بوو، رابوو سه‌رخوه و ل گوره‌ی پیفانا لوژیکی فیا گو‌تتا وی که‌سی ب وه‌نهی ده‌ربیتیت و مینا هه‌ر فیلسوفه‌کی گو‌ت: (تشتی گه‌رم ته‌زیاتی و سه‌رمایی دروست ناکه‌ت- پیشگو‌تتا مه‌زن، کاره‌با تشته‌کی گه‌رمه- پیشگو‌تتا بچووک، که‌واته نا بیت کاره‌با جه‌مه‌دا ته‌زی دروست بکه‌ت- ئه‌نجام). ب قی چه‌ندی ژی، بۆ ئاماده‌بوویان خویا کر کول گوره‌ی لوژیکی و پیفانین فیلسوفی، نا بیت تشته‌کی یان بویه‌ره‌کی هه‌قدژیی خوه دناف خوه‌دا هه‌بیت.

ج- یاسایا نا‌قه‌راستا بلند (الوسط المرفوع) Law of excluded middle

مه‌رم پی ئه‌وه کو چ جه‌ین نا‌قه‌راست د نا‌قه‌را دوو هه‌قدژاندا نینن، بۆ نمونه تشته‌ک یان یی خراپه یان باشه و چ تشته‌ک نینن کو نه خراپ و نه باش بن، ئانکو چ بیاقین نا‌قجی دنا‌قه‌را هه‌ردوو جه‌مه‌سه‌راندا نینه. ئه‌قجا ئه‌گه‌ر که‌سه‌ک ب باشی هاته په‌سنکرن، دی هه‌می ژیه‌ور و ساخله‌تین باشیی ده‌نه پال وی. لی ئه‌گه‌ر که‌سه‌ک ب ساخله‌ته‌کی خراب هاته گونه‌هبارکرن، دی مینا ستیگمایه‌کا به‌رده‌وام ب نا‌قچاقانفه بیت. ل گوره‌ی قی یاسایی، د شیاندا نینه ژییاتی یا که‌سه‌کی وه‌لاتپاریز به‌رگومان بکه‌ن یان په‌هله‌وانه‌کی دیارکری ب ترسینوکی له‌که‌دار بکه‌ن. ئوو ده‌می باشی و راستی دکه‌فته لایه‌کی، دشیاندا نینه کو چ خرابی و شاشی ل وی لایی هه‌بیت. ئوو ب دریزاهی یا دیرۆکی، ئه‌ف هزرکرن ره‌هایی بوو، بوویه سه‌ده‌می شه‌رین به‌رده‌وامین دنا‌قه‌را ئابین و مه‌سه‌ب و گرۆپین جودا-جودا دا. چونکو هه‌ر لایه‌نه‌کی هزر دکر ئه‌وی راسته و راستی مه‌فهۆمه‌کی نه‌گۆر و ره‌هاییه. ده‌می بریار ددان کو لایه‌نی به‌رانبه‌ر یی خرابه، ب هه‌موو ژیه‌ور و تاییه‌تمه‌ندی و که‌لتۆر و تیگه‌هفه خراب دبوو. لی که‌سه‌کی هزر نه‌دکر کو نه دووره دنا‌قه‌را راستی و

نه راستیندا کومه کا بویه و تشتین دی بین راست و نه راست هه بن، ههروه کو خه لکی فی سه رده می بو دچن.

گریکی بین که فن وهسا هزر دکرن کو تشتی دروست نه و تشته یی نه هیته گوهورین، لی نه گهر ل بن هر کاودانه کی هاته گوهورین، نه فیه وی چه ندی دگه هینیت کو کیماتییه ک د چییاتی یا وی تشتیدا هه یه. ل گوره ی فی هزری، زانین یا ته فاف نا بیت نه گهر ل سهر هنده ک شه نگستین نه گور نه هاتیته ئافاکرن. ژ بهر فی چه ندی، پلاتو و هه فالین وی خوه ژ زانینا تشتین بچوک و نهوین دگه ل ژیانئ دهینه گوهورین دوور دئخستن. چونکو نهوان خوه ل بلنداهی ددیت، نهو بلنداهی یا هزرین ره های بی نه گور و نه هه فدژ پیکفه دگریدان. پلاتوی وهسا ددانا کو هر تشته ک د خوهی خوه دا هه فدژ بیت، هه بوونا وی د هه بوونیدا یا کیمه. بو نمونه: نه گهر تشت د هه مان دهمدا بچوک بیت و مه زن بیت ژی، گهرم بیت و سار بیت ژی، نه ف تشتی هوسا نه م د کارین بیژین کو د هه بوونیدا هه یه و نینه ژی. ل دویف فی پیکی هزرا که فن ب لوژیکا نه لف و نه گوهور (الکینونه) د هیته وهسفرن، کو تشت د خوهی خوه دا نه گوره. ل هه مبهر فی که یئونه تی هزرا نوو ب لوژیکا لفوک و گوهور (الصیوره) د هیته وهسفرن، کو هه می تشت و دونیا هه می (ب ته ف بویه رین خوه بین جوداقه)، د گوهورینه کا به رده و امدانه و نه م نه کارین د تشتان بگه هین، نه گهر نه م ب چافی گوهورینی نه هیفکه هینی. ب فی چه ندی ژی، نه م د کارین لوژیکا که فن (که یئونه ت) ب ره سه کی فوتوگرافی نه لف وهسفه کین. لی لوژیکا سه یروره یا نوو ب وینه یی له فته یه کا سینه مایی وهسفه کین کو دلقین و جوله یه کا به رده و امدایه. هه ژی گوته کو مه زنتین فیلوسوفی خرخالا لوژیکا (الصیوره) هاروئی هیگل بوو.

هیگل وهسا هزر دکر کو نا بیت تشت د خوهی خوه دا نه گور بیت، ههروه کو بنه مایی چییاتی دده ته خویاکرن. لی هر تشته کی د خوهی خوه دا هه فدژ خوه ژی هه یه و هه بوونا فی هه فدژی، نه گهری گوهورین و سه یروره تا وینه. هیگل تیورا خوه ل سهر شه نگستی هه بوونا هه فدژی (وهکو ره سه نایه تی د سروشتی تشتیدا) ئافا کر و ب فی چه ندی ژی، پشکه کا مه زن ژ لوژیکا که فن (نهوا ل سهر شه نگستی نه هه فدژی و نه گوری هاتیته ئافاکرن)، هه رفاند. پشتی هیگل، تیورا وهراری ژ لایی (داروین) فه هاته خویا کرن کو ب نافوده نگترین تیورا زانستی یا هزری بوو. ل گوره ی فی تیوری،

همی تشت د گهورین و سهیروره ته کا بهردهوام یا بی دوماهیدایه. داروین و هسا هزر دکر کو ههفرکی سهدهمی سهرهکیی وهرارییه و ئەف ههفرکییه ژی د بنهکوکا خوهدا وهکو ههفدژی یا هیگله.

بۆیه ریښ جفاکی ههردهم د گهورینه کا بهردهوامدانه و ههر بۆیه رهکی لایه نیښ خوه یښ جوداجودا هه نه و ههر کهسهک ژ لایښ خوڤه و ل دویف تیگه هشتنا خوه هیف دکه ته بۆیه ری. چ جارن ههمی کهس ل سهر شرۆفه کرنا بۆیه رهکی ب وهکههقی پیک نا هین، چونکو خه لک ژ ئالیښ بهرژوهندی و دلینی و عهدهت و گری یښ دهورونیه ژیکجودانه، ئەفجا نیرینا وان ژی ژبو بۆیه ری (ههر بۆیه رهک بیت) دی یا جودا بیت.

ئین خه لدوون و لوژیکا نه رستوی

ئین خه لدوون ل سالا (۷۳۲ ک، ۱۳۳۲ ز) ژ دایک بوویه، ئانکو پشتی چوار سالان ژ مرنا (ئین تهیمییه) (۴۹)، د ژیی بیست سالییدا دهست دایه کارښ سیاسه تی و ل سالا (۷۷۹ ک) د قه لاتا (ئین سه لامه) فه پیشگوتنا خوه یا ب ناڤودهنگ نفیسا، گه له ک کار و جهین جوداجودا جیرباندن و کار ل گه له ک پۆست و جهان کر هه تاکو ل سالا (۸۰۸ ک، ۱۴۰۶ ز) وهغه کری. ژ خواندن و دویفچوونا ژيانا وی، بۆ مه خویا دبیت کو مفایه کی زور ژ زانا و فیلسوفین بهری خوه وهرگرییه، مینا گروپا گومانداران (الشکاک) (۵۰) و غه زالی (۵۱) و جاحز و ئین تهیمییه..... هتد، ئەقان زانایښ بهری وی، زهمینه بۆ خوڤ کر بوون کو توفی تیورا خوه لی بچینیت. هه ژی گوتنه، زانایښ بهری ئین خه لدوون دوو جوین بوون: جوینه کی باوهری ب هزر و فیلسوفی بین گریکی دینا و د گوتن ئەفه ته مامکه را قورئانییه و فهره وهکو پیروزی یا قورئانی سهردهری دگه ل بکهین. لی جوینی دووی ئەف هزرین لوژیکا نه رستوی رهت دکرن و د گوتن کو ئەف تیهرزینین گریکی د سهرداچوونه کا ب گونه هه. ل گورهی وی دهسته واژه یا دبیتیت: "من تمنگق فقد تزندق"، دژایه تی یا جوینی ئیکی دکرن و ئالا هه لگرین وی گونه هبار دکرن. ئەفجا هه ردهم ئەف هه ردوو جوینه د هه فرکییه کا بهردهوامدا بوون و کومه کا هزرین نوو ژ نه جامی فی هه فرکییه پیدا د بوون. لی ئەگه ر ب ئاوایه کی گشتی، ئەم ل مه رهما قان زانایان بنیرین، دی بینین کو مه رهما وان یا سهره که، ب تنی به رفانیکرن بوو ژ ئایښ پیروزی ئیسلامی. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو ئینانا هزرین لوژیکا نوو، نه ژبو هندی بوون کو لوژیکا

زانستين ئه زمونگه رى و فهكولينين كه توارى بيننه دناف قادا هزرين جفاكيدا. لى ئه گهر رهخه بين ئيسلاميان ژبو وى مهره ما تاييه ت ژى بوو بن، فهريژ و نهجامين هزرا وان، دهسپيكا هزركرنى بوو د كرياتا گوهورينيدا. ئه ف گوهورينه ژبو رفيشتى د د دويقدا هاتنه ئاراسته كرن. ب فى چه ندى، هر رفيشته كى لبه كا دهسپيكي يا ئافاكرنى بو رفيشتا ل دويف خوه دانا كو ئافاهى ل سهر دهستى هنده كين دى ته قاف بييت. د پرانى يا كرياتين گوهورين و نووكرنيدا، ئافاهى ل سهر دهستى رفيشتين ئاينده بى ته قاف دييت، نه ل سهر دهستى پيشهنگ و هزرمه ندين دهسپيكي بين ئيكه مين لبه دانايى.

سهره راي قان هه مى هزرين پيشكه فتى بين غزالى و جاحز و ئيبين ته يميه ئينان و ئيبين خه لدونى هه مى خواندين و هه رس كرين، هه ر نه شيا ب ئاشكه رايى ره ئيا خوه ل سهر هه مى بابه تان خويا بكه ت. نه دووره ژ به ر وى چه ندى بيت كو ئيبين خه لدوون هه ر ژ بيست سالى يا ته مه نى خوه، د بياقى دييلوماتيكا رامياريدا كار دكر و كا چه ند هه ز ژ ديتنا راستى و تشتى زانستى نوو دكر، ب هه مان راده هه ز ژ پايه دارى و دهسته لاتدارى ژى دكر. له وا نه دشيا، يان نه د قيا هه مى بيروبو وه رين خوه خويا كه ت. ئه فه ژى وى چه ندى خويا دكه ت كو ئيبين خه لدوون ب دروستى د شيواز و ستايلن هزر كرنا جفاكى خوه دگه هشت. نه د قيا ب ئاشكرايى، هزره كا نه گونجايى دگه ل هزرين راهاتى بين خه لكى خويا كه ت. چونكو ژ لايى سياسى و ئيداريقه، كه سه كى كارمهن د بوو د دهسته لاتا وى سه رده ميذا و ل هه مى جه و سه رده مان، دهسته لات مفايه كى زور ژ رهفتار و باوه رى بين خه لكى هه چكو هه بى وه ردگريت. ژ لايى دهروونيقه ژى، خويا كرنا هه ر تشته كى كويقى ژ رهفتار و تيه زرين خه لكى، دييته ئه گه رى ره تكرنى و خوه ژى فه ده ركرنى. كه ساتى يا جفاكى يا مروقى ژى (د هه مى جه و سه رده ماندا)، ب نيرين و ديتنين خه لكى به رانه ر د هيته پيقان. ئه قجا هيزى و بيه يزى يا كه سايه تى، هه ژيتى و نه هه ژيتى يا وى، قه نجى و خرابى يا وى... د چاقين هه لسه نگانده بى بين خه لكيدا دهيته ديتن. لى ئه فه رامانا وى ئه و نينه كو كه سى ليكوله ر هزرين هه بى (ئه گه ر شاش بن ژى) په سه ند بكه ت و ب په ژرنييت. دييت مروقى ژبو به رژه وه ندى يا خوه يا كه سوكى و هه لپه رستى يا خوه يا ته كتيكى فى كارى بكه ت. لى ليكوله ره كى ژيرمهن د و زيره كى مينا ئيبين خه لدونى (ئه گه ر تا راده كى هه لپه رست بيت ژى)، ب نفيسين ل سهر

خوه نه کرييه مال، لى هه مى رهخنه يين خوه يين ل سهر لوژيکا کهفن و جفاکى مروّقان د وى سهردهميدا تومار کرن.

د پيشگوئتا خوهدا، ئيبن خهلدوون رهخنى ل ههرسى بنه ما بين سهرهكى بين لوژيکا کهفن دگريت و رهخنه يا زانايين بهرى خوه ته قاف دکهت. جاحز دبيژيت: "مه ژيى مروّقى نه شيت راستى بين دهرقه ب دروستى بينيت، چونکو بياقى ديتنا مروّقى يا چوارچوڤه کرييه. ئەڅجا ئەم د کارين بيژين کو مروّقهک نه شيت هه مان تشتى مروّقهکى دى دينيت، بينيت." ئانکو ل څيره رهخنه ل بنه مايى ئاقلداريى د هيتته گرتن. غه زالى ژى رهخنى ل بنه مايى هوډوزيى دگريت، دهمى دبيژيت: مه ژيى مروّقى نه شيت هه مى بوهران شروڤه کهت "وما اوتيتم من العلم الا قليلا..." ئوو ئەڤ سنسلا رهخنه يان بهردهوام دبیت هه تا ئيبن تهيميه رهخنه يا لوژيکا کهفن گه هانديه کومتى، ئەڅجا ئيبن خهلدوون هات و ل بن ئاکاما فان زانايين ژيگوتى لبه يين سهرهكى يين تيورا خوه يا جفاکى دانانه سهر. ئيبن خهلدوون، ل سهر بنه مايى هوډوزيى دبيژيت: "دبیت هندهک بوهر هه بن و سهدهمين وان د ديار نه بن، چونکو مه ژيى مروّقى نه شيت هه مى سهدهمان خويا کهت. ژبه ر هندى نابيت هه ر بوهرهكى سهدهمى وى نه ديار، بهيته پشتگوه هافيتن." ههروهسا پيدا دچيت و دبيژيت کو بنه مايى هوډوزيى ل گورهى عهدهتين مه هاتيه و دوور نينه عهدهت ب خوه (د بنه کوکا خوه دا) يى چهوت بيت. چونکو زانينا مه يا دهر بارهى بوهران يا چوارچوڤه کرييه و ئيدى هه تا ئەم راستى يا سهدهمى دزانين، باشته ئەم سهدهمين نه ديار پالدهينه خودى کو دانهرى هه مى گيانه وهر و ئاگه هدارى هه مى بوهرانه. ب څى چهندى ژى، دى دوو چووچکان ب بهرهكى کوژيت، ژ لايه کيفه راستيه کا زانستى ددهته خويا کرن کو مه رج نينه هه ر بوهرهكى سهدهمى وى نه ئاشکرا بيت، ئەو بوهره نه به رهوژ بيت. ژ لايه کى ديفه ژى، بهرى خه لکى ددهته پيفه گریدانا ب خوديفه و هه ر تشته کى مروّڤ چ ژى نه زانيت، بلا بهيلته ب هيقى يا خوديفه. ئەڤه ژى ريکه کا هه مى حکومهت و دهسته لاتدارين وى سهردهمى بوو (نه دووره ل څى سهردهمى ژى ژبو جفاکين جيهانا سى ل کار بيت)، کو خه لک ب ژيانا خوه يى قابيل بيت و هه ر گاننده يه کا ژ دهسته لاتى هه بيت پالدهنه ئيرادا خودى ته عالا.

ل سهر بنه مايى ئاقلداريى ژى (ل دويڤ شوپا غه زالى)، وهسا ددهته خويا کرن کو مه ژيى مروّقى چوارچوڤه کرييه و نه کاريت هه مى تشتان بزانيت

يان تی بگه هیت. ئیبن خه لدوون مه ژی ب ته رازووییی دده ته وه سفکرن و دبیتیت: "نا بیت ئەم چیا ب ته رازوو یا زیری ب پیقین." ئەڤه ژی به هانه یه کا دی یا دهسته لاتدارانه کو نا بیت ماقویل و نه ماقویلان د هه مان ته رازوو ییدا هه قبه ری هه ف بکن، بیی کو ئیشاره تی بده نه پیکهاته و وی ناڤه روکا خه لکی ماقویل یان نه ماقویل دکهت. لی تشتی سه رنجراکیشی ئیبن خه لدوون ل سه ر تیهرینا غه زالی زیده کری، ئەو بوو کو لوژیکا هه ستاریی ل سه ر هه ردوو لوژیکین خویاکرنی و ئاقلداریی زیده کر. وه سا دده ته خویاکرن کو ئەڤ لوژیکا هه ستاریی ب کیر تیگه هشتتا بویه ر و هه قبه ندی یین جفاکی و که تویاری دهیت، چونکو ئەگه ر زانستین ئەندازه و بیرکاری بکه قنه د قالبی لوژیکا نه رستوویدا، زانستی جفاکاناسیی نا که قته د قی قابلیدا، چونکو پیزانین جفاکی ژ تشتین به رهه ست پهیدا دن و ب هه ستارییڤه د گریداینه. ب فان گوتتان بو مه خویا دبیت کو ئیبن خه لدوون باوه ری ب سی جوړین هزرکرنی دئینا:

۱. لوژیکا خویاکرنی ئەوا ب کیر قه کولینین ده رباره ی خودی دهیت.
۲. لوژیکا ئاقلداریی ئەوا ب کیر تشتین پیفاندنی دهیت، وه کو زانستی ئەندازه، بیرکاری... هتد.
۳. لوژیکا هه ستاریی ئەوا ب کیر تیهرینین جفاکی و رامیاری دهیت.

ئەڤجا ل سه ر شه نگستی فان هه ر سی لوژیکان، ئیبن خه لدوون تیورا خوه دانا و ئیدی بو خه لکی خویا کر کو بنه مایی ئاقلداریی، مروقی نا گه هینته زانینا راستیی، به لکو مروقی دگه هینته گومانکرنی. گومانکرن ژی ده سپیکا لیکه ریانییه و لیکه ریان د هه بوونه کا ده رڤه ییدا، ژ تشتین هور ده ست پی دکهت. د قی واریدا ئیبن خه لدوون (وه کو ئیبن ته مییه)، جوداهییه کی دئخته د ناڤه را شیانی مه ژی و شیانی ده رڤه ییدا. چونکو شیانی مه ژی (ب ریکا هزرکرنه کا رویت) و شیانی ده رڤه یی یین هه ستاریی (ب ریکا خواندنین هه ستار ژبو تشتین به رهه ست د هه بوونیدا) دهینه شوڤه کرن و خویا کرن. سه ره ده ری یا خه لکی دگه ل تشتی که هی و ره تکرنا تشتی سهیر و کویقی، باشترین نمونه یا راقه کرنا قی جوداهیییه. ئیبن خه لدوون دبیتیت: هه رده م خه لک باوه ریی ب وی تشتی دهینیت ئەوی ل بهر ده ست و ئەوی د گه ل مه زن بووی، ئەگه ر تشته کی دی یان روودانه کا دی ژ ده رڤه ی چوارچوڤی تیگه هشتتا وی و که هیبونا وی بقه ومیت، باوه ر ژی ناکهت و نه دووره رهت

بکھت و ل دژ راوهستیت. ئەگەر نه، دئ هەمی هەولاندین خوه بکار ئینیت کو فی تشتی سەیر و کویفی ب پیفەرین هەبی و کەهی بیفیت، هەتاکو بکاریت د مەژیی خوهدا قەبوول بکھت. ژبو فی چەندی ژی، فی چیروکا وەک سەرھاتیی دکەته نمونە: "سولتانەکی وەزیرەک و کورئ وی یی بچووک زیندانکرن، وەزیر و کورئ خوه مانە د زیندانئفە هەتا کور مەزن دبیت و هزرئ د تشتاندا دکەت. رۆژەکی پرسیارئ ژ بابئ خوه دکەت کا گوشتئ پەزی ئەوی بو دەیتە زیندانی، یی چ جورە ئاژەلانە. چونکو وی کورکی ژ بلی مشکا چ ئاژەلین دی نه دیت بوون، لەوا هزر دکر کو گوشتئ پەزی ژی یی ئاژەلەکی وەکو مشکییە، هندی بابئ وی هەولدا کو کورئ خوه تی بگەهینیت، پەز نه وەکو مشکییە. لی چونکو کورکی ب تنئ مشک دیت بوون، نه د کاری هزرا ئاژەلەکی نه وەکی مشکئ بکھت." ئەف چیرۆکە وی چەندی دگەهینیت کو ئاشووپ و مەژیی مروؤفی ژ چوارچوؤفی تشتئ کەهی و دیتی د جفاکی خوه دا دەرناکەفیت و مروؤف نه شیت هزرئ د تشتئ نوی و نه دیتیدا بکھت، ئەگەر ب پیفەرین هەبی نه پیفیت.

ژ لایەکی دیفە، ل وی دەمی فیلوسوفین کەشن گرنگییەکا سەرەکی ب شیواز و وینەیی تشتان ددا، ئین خەلدوون گرنگییەکا زور ب ماددە و نافەرۆکا تشتان ددا. ئەف گرنگی یا دایە نافەرۆکی، شورەشەکا دی یا مەزن بوو ل سەر لۆژیکا کەشن هاتییە کرن. ل سەر فی چەندی ژی، دبیت: "ئەگەر خرابییەکا کیم د ماددەیاندا نه بیت، خیرەکا زیدە ژی تیدا نا بیت." ئەف هەقۆکە ل گورەوی هزرا د. عەلی وەردی، ب فی شیوہی دەیتە شرۆفە کرن: "ما دەم خیرئ سروشتەکی ماددی هەیه، فەرە دگەل هەقەرۆکی د ژاننا کەتواریدا تیکهەل بیت." ئەف بوچوونە (دبنەکوکا خوهدا)، دژی هزرکرنا کەشنا دەربارەوی باشی و خرابییە. لۆژیکا کەشن ب نیرین رویت و وینەیی سەح دکرنا باشی و خرابیی و خوه ب هزرین نمونەیی یین رەهایفە گری ددا. لی ئین خەلدوون بەروفاژی ئەفا بوری، ب نافەرۆکەکا ماددی یا هەبی هیف دکرە تشتان و چ جارن تشت وەک وینەیهکی نمونەیی رەهای نه دیت، ئەفە ژئ ئیک بوو ژ تاییەتمەندی یین هەرە گرنگین تیورا وی.

تەوهرى سەرەكىي تىۋرا ئىبن خەلدوون

گەلەك نقيسەر و قەكۆلەرین عەرەب و يین بيانى ژى، گەلەك نقيسين و رەخنە و ھزرین ھەلسەنگاندنەيى ل سەر تەوهرى سەرەكىي تىۋرا ئىبن خەلدوون نقيسينە و دانوستاندن ل سەر كرينە. ھندەك نقيسەر وەسا بو دچن كو تەوهرى سەرەكىي قى تىۋرى دەر بارەي رەگەز پەرستينە ژبو پەيداكرا سىستەمەكى رەگەز پەرستىي كو ئىدارەكا راميارى پى بدؤمينيت. ئەف ھزرە ژى ژ وى چەندى پەيدا بوو دەما ئىبن خەلدوون بەحسى شەنگستە و پرنسيپين دەستەلاتەكا ب ھيز دكر، كو رەگەز پەرستى زەمينە خۆشكەرەكا مەزنە ژبو ھيزدارى و قەبولكرنا خەلكى. قى بابەتى گرنگيەكا تايبەت ھەبوو د گۆھارتنا وى ھزرا دىرنا كو "فەرە ھەردەم ئىمام ژ قورەيشيان بن." ئىبن خەلدوون، ل سەرەمەكى د ژيا كو پيگەھا قورەيشيان وەكو دەسپىكا بزاڤا ئىسلامەتیی نەما بوو. ھەروەسا مانا وى ل دەف تەيمۆرلەنگى (۵۲) (بۇ ماوى پتر ژ ھەيقەكى)، نەچار كر بوو كو ھزرى د بابەتەكى ھۆسادا بكت، داکو خەلك بكارن سەرەدەريى دگەل ئىمامەكى نە قورەيشى بگەن. لى دكتور تەھا حسين (۵۳) وەسا ھزر دكت كو تەوهرى سەرەكىي تىۋرا وى دەر بارەي چىكرنا دەولەتییە. ئەف بوچوونە ژى يا بەرھۆزە، چونكو ل گورەي پىزانين و ھزرین پيشگوتنا وى، كو ھەمى ل دۆر دەستەلاتداران و شىۋازين سەرەدەريكرنى و بنەمايین دانانا دەولەتەكا خوەسەر و ب ھيز د زقرن. ئوو ئەو ب خوە ژى دناڤ كۆمەكا پۆست و جھين سياسى و ئايينى و ئىداريدا ھاتبوو پەرودەدەكرن. ئەف ھەمى سەربۆرىن دىژ و پيگقە گریدايى، پاشخانەكا فەقيھى و زانستى دگەل ھەبوونا ھەز و نەزەعە يین دەستەلاتدارى و حوكمكرنى، ئاشوپا مروقى بەر ب سەمتا چىكرنا دەولەتییە دەبن. لى ئەگەر وەسا بيت كو مەرەم ژ پيشگوتنى رەگەز پەرستى يان چىكرنا دەولەتتى بيت، ھينگى ئەم نە كارين بيژين كو ئىبن خەلدوون زانايەكى جفاكيبە، يان جفاكاناسە، چونكو تيگەھى دەولەتتى بەرتەنگترە ژ بابەتتى زانستى جفاكى. عەلى وەردى دبىنيت كو ئەف تىۋرە بەرفرەھتر و تەقايىترە ژ ھەردوو بابەتتىن ژيگوتى. وەردى دبىژيت كو بابەتتى قى پيشگوتنى دەر بارەي ھەڤركى يا دىرنا د ناقبەرا كۆچەراتى و شەھەرەواربيدایە. قى تىۋرى دوو جەمسەرین سەرەكى ھەنە: ژ لايەكيقە راوہستايە static و ژلايەكى ديقە لقۆكە dynamic. جەمسەرى راوہستايى ب دەستيشانكرنا ژيوەر و تايبەتمەندى يین كۆچەراتى و شەھەرەواربيى ددەتە

خویا کرن و چهواتی یا دهرکهفتن و پهیدا بوونا فان تایبه تمه ندییان شرؤفه دکهت. لی جه مسهری دووی (یی لڤوک) ب قه کولینا کارتیکرن و هه ڤرکی یین د ناقبه را کؤچه راتی و شه ره وارییدا خویا دکهت و ئه و په رگالین جڤاکی یین ژ ئه نجامی قی هه ڤرکی دهر دکه فن، شرؤفه دکهت. ژ قی چهندی دیار دبیت کو دوو جورین مرؤقان هه نه: کؤچهر (خهلکی عه شیره تین به دویان) و شه ره وار (خهلکی خؤجهی باژیران)، ژ یوه رین فان هه ردوو جوران ژی هه ڤدژن و هه ردوم د هه ڤرکیه کا به رده و امدانه. بویه ر و هه ڤبه ندی یین جڤاکی یین هه مه جور ژی، دهره نجامی هه ڤدژی و هه ڤرکی یا به رده و ام یا فان هه ردوو هه ڤدژانه. ئانکو جڤاکی مرؤقایه تی، مینا هه ردوو جه مسهرین نیگه تیڤ و پؤزه تیڤین کاره بینه کو ته وژمی کاره بی ب ریکا قیکگه هشتنا هه ردوو جه مسهران دبوریت.

ب کورتی، تیؤرا ئین خهلدون هه رسن یاسایین بنه مای چییاتی رت دکهت، ب نه مازهی یاسایین خوه بی تی و نه هه ڤدژین. جه مسهری راهه ستایی، یاسا یا نه هه ڤدژین رت دکهت و جه مسهری لڤوکی ژی یاسا یا خوه بی تی رت دکهت. بو نمونه: ده می ئین خهلدون د جه مسهری راهه ستایدا ژ یوه رین کؤچه رین به ده وی شرؤفه دکهت، به حسی هنده ک رهفتارین باش و خرابین ژیا نا وان پیکغه دکهت. کؤچهر د باشن و د هه مان وهختدا د خرابن ژی، ئه ڤ باشی و خرابی یا پیکغه (ل گوره ی چهواتی یا به ریخودانا مه بو وان)، په یدا دبیت. ئه ڤه ژی ره تکرنا باوه ری یین ره هاییه کو تشت ب نه گوری باشه یان خرابه. ئوو فیلسوفین که فن، ئه ڤ یاسا یا به ریخودانین ره های ل سهر رهفتار و سنجی مرؤقی ژی د سه پاند. ئه ڤجا ده می خهلکی پالپشتی یا ئیمامه کی دیار کری دکر، دا ب هه مان ره هایین سهره ده ری دگل باشی یان خرابی یا وی که ن. ئه گهر یی باش با، نه دشیان چ رهفتارین خراب ل ده ڤ قه بوولکه ن، ئه گهر خرابیه ک هه با ژی، دا ب دره و دهر ئیخن. ئین خهلدون بیروکا هه ڤدژین ب ئاشکرای رت دکهت و دبیت: "چ که س نه شین سنج و رهفتارین باش ب تنی ل جه م خوه کؤمکه ن هه روه کو وان بقیهت، چونکو مرؤف سنج و رهفتارین خوه ژ جڤاکی خوه وهر دگریه و جڤاک ب خوه ژی ل بن باندؤرا په رگالین ئابؤری و رامیاری و جڤاکی گه شه دکهت." سنج ب خوه ژی (ب هزرا ئین خهلدون)، هنده ک عه ده تین جڤاکی یین که هینه ژ دهر ڤه ی بیای حه ز و نیازین که سی بو په یدا دبیت. خهلک نه چاره ل دویڤ عه ده ت و بها یین جڤاکی یین هه یی بچیت و ل

گورہی وان عہدہ تین وەرگرتی رەفتاری بکەت (چ باش بن یان خراب). باشی و خرابی یا ھەر عہدہ تەکی (ل گورہی بەر یخودانا خەلکی و کەھیبوونا عہدەتی)، دناڤ جڤاکیدا دھیتە پیفان. ب ڤی چەندی، دوور نینە ل گورہی بەھایین جڤاکی بین ھەر سەر دەمەکی، تشتەکی نھۆ خراب د دەمەکی دیدا باش ببیت یان ژێ یی باش خراب ببیت. چونکو دگەل وەرارا جڤاکی و گوھورینا بەردەواما جڤاک و تیگەھ و رەفتاران، چ تشت وەکو خوە نامین، لی ھەردەم یی د گوھورینەکا بەردەوامدا و چ سنوور بو ڤی گوھورینی نینن. ئەڤ گوھورینا بەردەواما تشتی، جەمسەری لڤوکی تیوری شروڤە دکەت و یاسایا خوەبیتیی یان نەگۆریی رەت دکەت.

ژبەر ھەڤرکی یا دناڤبەرا کۆچەراتی و شەھەرەواریندا، ئیبن خەلدوون وەسا ھزر دکەت کو جڤاکی مروڤایەتیی دخولین ئیک ل دویف ئیکدا دبووریت. لی چونکو جڤاک ل سەر دوو کۆمین مروڤان ھاتیبە دابەشکرن و ھەر کۆمەکی تاییبەتمەندی یین خوە ھەنە، ئەڤجا بیگومانە کو دئ ھەڤرکی دناڤبەرا ڤان ھەردوو کۆماندا پەیدا بیت. کۆمەک دئ بیتە دەستەلاتدار و کۆمادی، دئ ل ھیقی یا دەرفەتان بیت کو ھیرشەکی بکەتە سەر کۆمادەستەلاتدار و حوکمی ژێ بستینیت. ھەمی حوکم ل دەسپیککی ب ھیزن و چریسەتدارن، لی بەر بەر ھەر لاواز د بن و کۆمەکا دی یا ئیکگرتی دەستەلاتی وەر دگرت. ب ڤی چەندی، خولین بەردەوامین گوھورینا جڤاکی پەیدا دبن و رەگەز پەرەستی یا ئیبن خەلدوون (ئەوا ھندەک ڤەکۆلەران ئیشارەت داین)، ژ ڤیرە پەیدا دبیت. رەگەز پەرەستی (ل جەم ئیبن خەلدوون)، ھەڤبەندییەکا جڤاکییە کو ئەندامین عەشیرەتەکی یان ھەر کۆمەکا دی یا مروڤان پیکڤە گریددەت و ھەمی پیکڤە ھەڤبەر ژھووند و ھەڤزیان بن. د ھەمی خۆشی و نەخۆشییاندا پشتمانی و ھاریکاری یا ھەڤ دکەن. ئەڤ رەگەز پەرستی ل جەم جڤاکین کۆچەر ب ھیزترە ژ یین شەھەرەوار، لەوا شەری نەخۆیی د ناڤ کۆچەراندە مشەترن. لی د ھەمان دەمدا دەتە خویا کرن کو رەگەز پەرستی ئیکە ژ شەنگستە یین گرنگ د چیکرنا دەولەتیدا و ب ھیزترین یاسا یین جڤاکی، یاسا یا رەگەز پەرستییە. ھەر کۆمەکا رەگەزی وئ ب ھیزتر بیت، دئ دەسەلاتا وئ ژێ ب ھیزتر بیت. ڤی ھزرکنا خوە یا دەربارە رەگەز پەرستی، ب تیھزینا ناڤەرۆکا تشتانڤە شروڤە دکەت و دبیزیت: "بئی لینیرینا ناڤەرۆکا کەتواری یا تشتی، نا بیت ئەم حوکمین رویت ل سەر تشتی بدەین." بو نموونە، دەربارە شۆرەش و کودەتا یین رامیاری

دبیٽیٽ: بویہر پرسین کہ تواری یین جفاکینہ، ہہ قبہ نندن ب فاکتہ ری رہگہ زپہرستیئہ. ہہر کومہ کا پشتہ کا ب ہیئز ہہ بیٽ و قی پشتی رہگہ زپہرستیئہ کا کاریگہر دگہ لدا بیٽ، دی شیت شورہش و کودہ تا یین رامیاری کہت و دی ب سہر کہ قیٽ. لی ہہر کوما ئەف تاییہ تمندی یا ژیگوتی نہ بیٽ، باشترہ گوہداریا دہستہ لاتی بکہت و ب ہہر ہہ ولدانہ کا رابیٽ (ہندی راست و مفادار بیٽ ژی)، چارہ نقیسی وی دی شکہستن و دا کہ فتن بیٽ. نمونہ بو قی ہزری ژی عہ شیرہ تا قورہیشہ (۵۴) کو ب ہیئزترین عہ شیرہت بوو دگزیرتا عہرہ بیٽا و بو ماوہیہ کی دریژ (بہری و پشتی ہاتنا ئیسلامی) حوکم ل عہ رہب و موسلمانان دکر. لی وی دہمی ہہ قبہندی یا قی عہ شیرہ تی بیہیز بووی، حوکم ژ دہستا ہاتہ دہر و ئیدی چ زانا نہ بوون بیژن نا بیٽ حوکم ژ دہستی قورہیش دہر کہ قیٽ. ئەگہر ئیک ہہ بوو بیٽ ژی، چ گوہ نہ بوون گوہداریی لی بکہن، چونکو چیکرنا یاسا و بنہ مایین جفاکی ل سہر شہنگستی رہگہ زپہرستیئہ و دہستہ لاتداریی پھیٽا دبیت و ب ہیئز دکہ قیٽ.

دہر بارہی یاسا یا سینی ژ بنہ مایی چییاتیئہ کو یاسا یا نافہ راستا بلندہ (الوسط المرفوع). ل گورہی قی یاسایی: ہہر تشتہک یی باشہ یان خراپہ و چ تشتہکی نافجی دناقہرہا باشیی و خرابییدا نینہ. سہرہرای وی چہندی کو ئیین خہلدوون جفاکی دکہتہ دوو جوین: یی شہرہوار و یی نہ شہرہوار. لی دہمی قان ہہردوو جوینان ب پرؤسہیہ کا پھیسیکی (بہرہ بہرہی) و ہسف دکہت، یاسا یا نافہ راستا بلند ژی (ب ئاگہ یان بیئاگہ)، رت دکہت. جفاکی کوچہرین بہدؤ دکہتہ سنی پشک (خودانین ہیشتران، خودانین پەزی، ئوو جوتیار). ہہر وہسا جفاکی شہرہواریی ژی دکہتہ سنی پشک (باژیرکین بچووک-کومہ لگہ، باژیرکین نافجی و باژیرین مەزن). ئوو جوداہی یین قان ہہر سنی پشکان د ہہردوو جفاکاندا ب دریژی شروؤفہ دکہت و نمونہ یان ژیرا دئینیت. دبیت ئیین خہلدوون د قی پؤلینکرنا خوہ یا ہہردوو جفاکاندا نہ گہلہک یی سہر کہفتی و ہوور بین بیٽ، لی ئەف پؤلینکرنا دبنہ کوکا خوہدا ئیشارہتہ کہ ژبو بنہ مایی پھیسیکی و ہرارا جفاکی و نیشانا رتکرنا یاسا یا نافہ راستا بلندہ. ئوو تیگہ ہی پھیسیکی و ہرارا جفاکی، دہرگہ ہکی نوو بوو ژبو ہزرکرن و گومانکرن د لوژیکا کہفندا. چونکو دہمی جفاکی کوچہراتیئہ ب باشی یان ب خرابی ل قہلہم ددہت، مہرہم یی ئەوہ کو چ پیقہرین رہایی نینن ژ بو چیتراندا جفاکہکی ل سہر ئیکی دی. دبیت دہولہتہک ب ہزرا

خه لکه کی یا باش بیت، لی دبیت ب هزرا خه لکه کی دی، یا خراب بیت. هر جوینه ک ژ فان هردوو جوینین مه ناماژه پیکرین (ل دویف تیگه هشتتا خوه)، پیفرین خوه بین تایبته بکار دهینن.

د هر هه فرکییه کا دناقبره را دوو جویناندا، هه که گوهداری یا هر جوینه کی بکه ی، دی و هسا بو ته دته خویاکرن کو جوینی دژی به رانبه ر شاش و دسه رداچووییه. هر جوینه ک و هسا خویا دکته کو یی به ره قانیی ژ راستی و دروستی و چاکیی دکته. هه کو هنده کین لایه نین دی، پشته قانی یا فان هردوو جوینین هه فرک دکهن، نه و ژ ی ب هه مان ژ یوه رین جوینان د هینه و هسفرکن. ب قی چهندی ژ ی، نه م د کارین بیژن کو جوداهی یا په سنکرنی ژ جوداهی یا پیفران په یدا دبیت و هر کومه ک یان هر جفاکه ک ب پیفری خوه یی دلخوشه و هزر دکته ت کو نه و راست و ره وایه، یان و هسا هزر دکته کو نه و هه خودانی راستی و حقیقه تا دیرین.

ئین خه لدوون و هزرمه ندین بهری وی

هنده ک ره خنه فان و هسا دهنه خویاکرن کو تیورا ئین خه لدوونی نه به ره مه کی داهینهر و نوویه، چونکو تیورا وی کومکرنا کومه کا هزرین جودا جودا یین هنده ک هزرمه ندین بهری وییه. نه ف ره خنه قانه و هسا هزر دکهن کو ژ بو هر تیوره کا نوو، فره ژ چنه یی بهیته ئافراندن و چ تیکره سی و و هکله قی دگل چ تیور و هزرین بهری خوه نه بن. ئین خه لدوون ب خوه ژ ی، نابیزیت کو وی د پیشگوئتا خوه دا تشته کی که سی نه گوئی و نه بینایی گوئییه. دانپیدانی ب وی چهندی دکته کو وی مفا ژ هه می هزرمه ندین بهری خوه و هرگرییه و ئافاهی تیورا خوه یا جفاکی ل سهر ئافاگرییه. و هسا دیاره کو ئین خه لدوونی، پرانی یا به ره مین بهری خوه دیتنه و خواندینه. لی جوداهی یا وی دگل هه قدم و هه فالین وی یین هزرمه ند نه و بو کو وی ب چاچه کی هه لسه نگانده نیی ل وان به ره مان دنیری و پشتی دویفچوونین هور و هه بیرینه کا کوور د هزرین و هرگریدا، دا سهر ژ نوی ل گوره ی دیتن و باوهری یین خوه ری ک ئیخیه ته فه. ژ فان هزرین په رت و به لاف و نه ریخستی، ئافاهی تیورا خوه یا جفاکی ل سهر دانا. نه م د کارین بیژن کو تیورا ئین خه لدوونی مینا خانیه کییه کومه کا لبه و که ره ستین دی یین ئافاکرنی کومکرینه و ئافاهییه کی جوان و هه ژ ی و ریخستی پی هونیه.

ئەف بابەتئى مە دئ زانستىتر بيت، ئەگەر ئىشارەتئى بدەينە ھندەك ژ وان
ھزرئىن بەرى ئىبن خەلدوونى ل قادئ و بووئىنە ھىقئىنئى تئورا وى يا جفاكى.

۱. فارابى

ھندەك ھزرمەند وەسا دەنە خوياکرن كو فارابى مەزنترىن فىلوسوفى
ئىسلامئىيە. كئىبەكا جفاكى ب نائى (چەند ھزرەك دەربارەى خەلكئى باژئىرى
ھەژئى)، مئنا كۆمارا پلاتوى ئفئسىيە. بئىگومانە كو ئىبن خەلدوونى مفايەكئى
مەزن ژ فئ كئىبئى وەرگرتىيە. د بىئافئى بەھسكرننا شەھرەوارى و تواناسازى
يا مروفاندا، ھەردوو ئىشارەتئى دەنە وئ چەندئى كو فەرە مروؤف دگەل
رفئىشتئى خوە يئ ھارىكار بيت. د ھزرا فارابىدا، مروؤف ھەفكارى يا ھەف
دكەن كو ژيارا خوە يا روژانە پئى دابىن بكەن و بگەنە وئ كاملانئى يا
سروشئى مروؤفى دخوازىت. لئ ئىبن خەلدوون ھزر دكەت كو ئەف
ھارىكارىيە ژبو ژياندنئى و بەرەفانئىكرنئىيە ژ ئاژەلئىن كوژەك. ژلايەكئى دىقە،
فارابى گەلەك پوئتەى ب ژيانا ماددى يا خەلكئى نادەت، لئ ھزر دكەت كو
ژيانا ماددى پئىزىنەيەكە ژبو گەھشتنا ژيانا مئىنەفئى كو دئ پئى گەنە كاملانئى
يا رەھائى. ئوو كاملانئى ژئى دبىتە ئەگەرئى خوؤشى و بەختەوهرى يا مروؤفى.
لئ ئىبن خەلدوون بەروؤفاژئى فارابى ھزر دكەت، لايەنئى ماددى ل سەر لايەنئى
مئىنەفئى دچئىترىنئىت و ھزر دكەت كو بەختەوهرى يا مروؤفى ژ لايەنئى ماددى
يئ ژيانئى پەيدا دبىت و مەرج نئىنە ھزرکرننا روئىت و پئىزانئىنئىن لوژىكى ببنە
ئەگەرئى بەختەوهرىيئ. د فئى واريدا دبىژئىت: "نەدوورە كەسەكئى ھەچكوهئىيى
ژ زانايەكئى پىزان و ھزرمەند بەختەوهرتر بيت." ب شئىوہەيەكئى گشتئى، ھزرئىن
فارابى ژبو ئارمانجەكا شىرەتكارىيى ھاتىنە ئاراستەكرن كا دئ چەوا بەر ب
كاملانئى و بەختەوهرى يا رەھائىيە چئىن. لئ ئىبن خەلدوونى د ھەمى
شروؤفەكرنئىن خوە يئىن دەربارەى خەلكئى ھەچكوهئىيىدا، فئايە رەوشا خەلكئى
شروؤفەكەت و بئىژئىت كو ئەفەيە خەلكئى مە و فەرە ئەم ل گورەى ھەيئى وان
سەرەدەرىيى دگەل بكەين.

فارابى ھندەك ساخلەتئىن ئىدىئالى ژبو سەرکئىش يان رابەرئى وەلاتئى
ددانئىت و وەسا ھزر دكەت كو فەرە ھەمى سەرؤك ب وى شئىوازئى بن داکو
بكارن مللەتئىن خوە ب رىقە ببەن و بەرئى وان بدەنە كاملانئى و بەختەوهرىيئ.
لئ ئىبن خەلدوون وەسا ھزر دكەت كو سەرؤك نە كەسەكئى فەدەرە ژ
رەوش و كاودانئىن جفاكى، بەرھەمئى وئ قوئاغئىيە ئەوا جفاكئى وى تئىرا

دبؤريت. دهمى دهولت يا پيشكهفتى و سهركهفتى بيت، سهرؤكى وي ڙى دى جوامير و باش بيت، لى دگهل دابهزينا ئاستى وهرارا دهولت، ساخلهتین باشين سهرؤكى ڙى دگهل دادبهزن و دهولت ب جفاكى گياندارقه بهر ب بچووكبون و ههلوهشيانيقه دچيت. د ههمان دهمدا، ئيبن خهلدون ههبونا ساخلهتین باش و ههڙى بين سهرؤكى، ماندلا ناكهت، لى دبئزيت كو فهره ل دهسپيكي، سهرؤكى كومهكا ساخلهتین ههڙى ههبن داکو خهلك ل دور خرغه ببيت و ببيت ههغهنگهكى ههڙى و قهبولكرى دناف ههقولهتيساندا، ئهقجا ئه و ب خوه ڙى دى خهبات و رهنجهكا دريژ بو قى مهرهمى كهت. ب قى چهندي ڙى، ئهف سهرؤكه دى شهنگستى دهولتهكا ب هيز دانيت. لى رفيشتين ددويفدا، د ههمان پرؤسهيا خهبات و رهنجا پيشكيشكريدانا بورن، دى دناف ڙيانهكا ب ساناهى و بهختهوهرى و مشتى لهززهت و شههوتدا ڙين. ئهقجا كيرقى هيزا دهولت دى بهر ب دابهزينيقه هيتته خوارى ههتاكو دگهته سهردهمكه ههلوهشيان و لاوازيى. ل گورهى قى شرؤقهكرنى همى دهولتین بهرفره و ب هيز ڙى، بهرئاتافن كو بهر ب لاوازي و نهمانيقه بچن. پوختهيا بابتهى ئهوه كو فارابى بهحسى وي چهندي دكهت كا "فهره چ بهيته كرن و كهتوار چهوا بيت"، لى ئيبن خهلدون داکوكيى ل سهر وي چهندي دكهت كا "چ دناف جفاكيدا ههيه و كهتوارى ههيه چهوانه".

۲. ئيبن سينا(۵۵)

ئهبو على ئيبن سينا، سيه سالان پشتى مرنا فارابى ڙ دايكبوويه. د ڙيانا خوهدا، فارابى رهفتارين ڙيانا تهزهوڊى و قهدهرى يا ڙ جفاكى بو خوه هه لبرارت بوو. لى ئيبن سيناى پشكدارى يا ڙيانا جفاكى و سياسى و خوشى بين ڙيانى دچيتراند. ئيبن سينا گهلهك يى گهشبين بوو، دگوت دونيا ڙ ئهقا ههيه جوانتر و خوشتر نا بيت. ئوو ئهگه خرابييهك ههبيت ڙى، نا قهگهريتهقه بو ئيرادا خودى تهعالا، لى ڙبه ههبونا ماددهى پهيدا دبيت. خودى باشى و خيرهكا بيگهرده، ئوو ئهف خيره ل سهر خرابيى زاله و ههر خرابييهكا ههبيت، خيرهك ڙى يا دناقدا هه. ئهگه خرابى يا عهقران قهشارتنا تيروڙكين روڙى بيت، خيرا بارينا بارانى ڙى دهردكهفيت. ئهقجا وهسا ددا خويا كرن كو ئهف جيهانانا ئهه تيدا دڙين، نه همى خير و كاملانبييهكا پوخت و بيگهرده، ئهگه وهسا با چ جوداهى دناقبهرا بوهر و تشتاندا نه دبوو. ئيبن خهلدوونى ههمان هزركرنا ئيبن سيناى پهڙراند، لى ڙ

ئاستى وى بى مېتافىزىكى دەرىخست و ئىنا دناڧ بياڧه كى جڧاكيدا. وى وەسا ددا خوياكرن كو ھەبوونا كەسىن سەتمكار و دەستەلاتدار ژبو ھىندىنە داکو شاشى يىن خەلكى ھەچكوهىي قەدەغەكەن و باشى يىن وان بەرچاڧكەن. ئەگەر ئەڧ سەتمكارىن ھەيى د دىرۆكىدا نەبان، خەلك دا سەرىن ئىكودو و خۇن. ل وى دەمى ئەو ژبو بەرژەوھند و مەرەمىن خوە زۆردارىي ل خەلكى دكەن، د ھەمان دەمدا ژى بەرى وان ددەنە ھەڧسەنگى و پىڧىگىرى و ھارىكارى و ھەڧگرتى. ب كورتى ئەم د كارىن بىژىن كو وەكھەڧىيەكا مەزن دناڧبەرا ھزرىن ھەردو و ھزرمەنداندا ھەبوو. لى جوداھى ئەو بوو كو ئىبن سىناى ب شىوھەيەكى گشتى بەھسى پارسا خرابى و شەرى دكر، لى ئىبن خەلدوون ئەڧ پرسە ئىنا دناڧ جڧاكيدا و بەھسى سەتما ھندەك ئەندامىن جڧاكي ل سەر ھندەكىن دى دكر.

۲. ئىخوانىن صەفا (۵۶)

ئىخوانىن صەفا، گرۆپەكى ھزرمەندان بوون، ناڧ و كەساتى يىن وان ب دروستى نە ھاتىنە نىاسىن و تۆمار كرن. لى پىزانىن ل سەر وان ھەيى، ئەون كو سەر ب شىعە يىن ئىسماعىلىڧە بوون و ل سەدى چوارى كۆچى ژيا بوون. كۆمەكا نامەيان نڧىسىنە كو دەرپرېنى ژ زانىن و زانستى سەردەمى خوە دكەن. گەلەك ھزرىن جڧاكي دناڧ نامەيىن واندا ھەبوون. يەك ژ وان ھزرىن جڧاكي ئەو بوو كو دگۆتن دەولەتى ژى مىنا ھەر گىانلبەرەكى دى، ژىيەكى دياركرى ھەيە و ب دوماھى ھاتنا ژىي دياركرى، ژىي دەولەتى ژى نامىنىت. ب ھزرا وان چ دەولەت نىن كو ھەتا ھەتايى ب مىنن و ھەر ب ھىز بن. ھەمى دەولەت ب چالاكى و كارىگەرى و ب ھىز دەست پى دكەن و پاشى بەرەبەرە ل كىمىي دەن ھەتاكو دگەنە داوى يا ژىي خوە. ئانكو پىشتى بلندبوونا ھەر دەولەتەكى نزمىونەكا حەتمى ددويف را دەيت. ئىبن خەلدوون ژى، ھەمان ھزرى د چارەنڧىسى دەولەتاندا دكەت. لى جوداھى ئەو ھە كو ئىخوانىن صەفا وەكو فىلوسوفىن بەرى خوە، ڧى دياردا نەمانا دەولەتان و ھاتنا ھندەك دەولەتىن دى، ب ئاوايەكى مېتافىزىكى شروڧە دكەن. وەسا دبىنن كو دەولەت ژى مىنا ئەختەرىن ئاسمانى، ل گورەى ياسايەكا گەلەنپەرى يا ھەمى كەونى ل سەر عەردى د زقرن. وان وەسا ھزر دكرن كو نىڧەكا زەمانى رۆناھىيە و نىڧەكا دى تارىيە، نىڧەك ژى ھافىنەكا گەرمە و نىڧا دى زڧستانەكا سارە. ئو ھەبوونا دەولەتان ژى ل سەر دوو جوران پۆلىن

دکرن: دهوله تا باش و دهوله تا خراب (خیر و شهر)، ئانکو هر دهوله ته کا هه بیت ل دهسپیکي یان باشه یان ژي خرابه، ئوو هه تا دوماهيي ژي هوسا دمینیت. ب فی چه ندی ژي، دهورانا دهوله تین باش و خراب دناف جفاکیدا پهیدا دبن. ئیبن خه لدوون ب فی ئاوايي لوژیکا که فن نا سه حکه ته نه مان و هاتنا دهوله تان، لی ئه و نه مانا دهوله تان ب قوناغین ژيانا مروقی د شوبهینیت کول دهسپیکي زاروکه و پاشی گه نجه و پاشی پیگه هشتیه و ل داویي ژي پیر دبیت. ئانکو خو ئه گهر دهوله ت ل دهسپیکا خوه یا باش و ب هیز بیت ژي، لی دگه ل وهختی و بهره بهره ل کیمیی ددهت و بهر ب داکه فتنیقه دچیت. د فی بیاقیدا، ئیبن خه لدوون گه له ک داکوکی ل سهر د سهر داچوونا دهسته لاتداران و مژوولبوونا وان ب خویشی و له ززه تین ژيانیقه دکهت و دبیزیت کو سه ده می سهره کیی ژنافچوونا دهوله تان لادان و گهنده لی یا دهسته لاتدارانه.

۴. ئه بو حه ییانی ته وحیدی (۵۷)

ئه قه ژي هزرمه نده کی سه دی چواری کۆچییه، ره وشه نیبرییه کا به رفره و شیوازه کی جوانی نفیسینی هه بوو. د گه له ک بیاقین ژيانی و ره وشه نیبرییدا بابته دنقیسین. ههروه سا ئیشارهت دایه بابته کی هه قبه ند ب تیورا ئیبن خه لدوونقه، ئه و ژي بابته تی شعوبییه تییه (۵۸). کاری سهره کیی فی گروپی شعوبییان ئه و بوو کو ب خرابی به حسی کۆچه راتی دکرن و هه ر ساخه ته کی خراب هه با ددانه پال جفاکین به دهوی بین کۆچه ر. ئه بو حه ییانی ته وحیدی (ل دژی گروپی شعوبییان)، گه له ک په سنین باش پالدانه جفاکی کۆچه راتی و ب خرابی به حسی ساخه تین جفاکی باژیرقانیی دکر. ئیبن خه لدوون ژي ب هه مان شیوه، گه له ک ساخه تین خراب پالده ته جفاکی باژیرقانیی. لی جوداهی ئه وه کو ئیبن خه لدوون به حسی خرابی یا خوهییی باژیرقانان ناکهت ل سهر حسینیا باشی یا کۆچه ران. لی مه ره ما وی یا سهره کی پئ ئه وه کو لایه نی نیگه تیقی شه هره واری و باژیرقانیی خویا کهت. ئانکو پیقه ری وی یی هه لسه نگاندنا جفاکان نه ره هاییه، وه کو یی ئه بو حه ییانی ته وحیدی. ئیبن خه لدوون وه سا هزر دکهت کو دبیت جفاکه ک ل گوره ی پیقه ره کی یی باش بیت و ل گوره ی پیقه ره کی دی یی خراب بیت، ئه قه ژي وی چه ندی دگه هیینیت کو هه لسه نگاندنا ساخه تین جفاکان ل گوره ی جوداهی یا پیقه رین هه لسه نگینده ران دهیته گوهورین. ئه قه ژي دگه ل لوژیک

و بهرځوهدانين نوو دگونجيت كو دبیت هر بابتهكي هندهك لایه نین باش
هه بن و هه مان بابتهكي هندهك لایه نین دی بین خراب ژي هه بن.

۵. ئیبن هه یسه م (۵۹)

هه سه نځ کورئ هه یسه می نافدارترین زانایئ (سروشتی)یه د دیروکا
ئیسلامیدا. ب لیکولینین خوه یین دهرباره ی رونا هیئ و بیاقین دیتنی نافدار
ببوو. ب دروستی نه هاتییه زانین کا ئیبن خه لدوونی کتیبأ ئیبن هه یسه م
(ئه لمه نازر) دیتییه یان نه، لی ئه وئا ئه م ژ هه ردوو زانایان تی دگه هین ئه وه
کو هه ردووان گرنگی ب مهنه جئ تیخواندنا ماددی دایه و ره خنه ل
مهنه جئ تیده راندنا میناکی و میتافیزیکی گرتییه. ئیبن هه یسه م باوهریئ ب
وئ چه ندئ دئینیت کو دیارده یین سروشتی ل سهر سیسته مه کی ب ریقه
دچن و ب ریباره کا ئیکگرتی (ل هه می جه و سه رده مان) دووباره دبن. بؤ
نموونه، ئه گهر تیروژکین روژئ ب شیوه یه کی تاییه ت ب هینه فه کیشان و
قه دان و لادان، ئه فه رامانا وئ ئه وه کو هه می تیروژکین روژئ (ل هه می جه
و سه رده مان) هه مان ساخله ت هه نه. ئیبن خه لدوون ژي داکوکیئ ل سهر
هه بوونا قانونین وه که هف بو هه می جه و سه رده مان دکه ت، ئه گهر مه رها
ئین هه یسه می یئ یاسا یین سروشتی بن، مه رها ئین خه لدوونی یاسا یین
جفاکینه. ئیبن خه لدوون دبیژیت: "هه قبه رکرنا رابردووی جفاکان ب
پاشه روژا وانقه، مینا هه قبه رکرنا ئاقییه دگه ل ئاقی." ئه فه ژي رامانا وئ ئه وه
کو بویه رین جفاکی یین که فن ل سهر ریبارا هه مان بویه رین جفاکی یین نوو
ب ریقه دچن. ب قئ چه ندئ ژي، ئیبن خه لدوون داخوزئ ژ دیروکفانان
دکته کو ب ئاوایه کی ماددی یئ هوورین سه رده ریئ دگه ل هه قبه رکرنا
جفاکان بکن، نابیت جفاکه کی د قوناغه کا پیشکه فتیدا دگه ل جفاکه کی دی یئ
د قوناغا خوه یا پاشکه فتیدا هه قبه ر بکه یین. ئو فوره جوداهی یین دناقبه را
هه موو قوناغین جفاکاندا بهیته دیراسه ت کرن. نه دووره بویه ره کی هه ژي و
مه زن د رابردووی جفاکه کی هه لوه شیاییدا هه بیته، لی خه لکی جفاکی
هه نوکه یی نه شیت باوهر بکه ت. چونکو ئه و وی بویه ری ب پیقه رین خوه یین
هه نوکه یی دپیئن. لی یا دروست ئه وه کو پیقان ل سهر شه نگستی وئ قوناغا
جفاکی بیت ئه وئا به حس ژي دهیته کرن.

۶. ئىبن خەتیب (۶۰)

ئىسانەددىنى كورئ خەتیب، ھەقدەم و ھەقالى ئىبن خەلدوون بو. ئەو ئىلى ئەندلس ئىسا بو. ل سەردەمى بىنەمالا ئەلئەھمەر، ۋەزىرى دوو مەلىكىن گرینادا بو. ھەروەسا ۋىژەفانەكى زىرەك و نۆژدارەكى شارەزا بو. د سەردەمى واندا نەخۇشى يا تاغونى ل رۇژئاقا يا ئىسلامى بەلاڧ ببوو. ۋەكو پىرانى يا بۇيەرىن ب قى شىۋازى، خەلكى سەدەمى سەردەكى قى نەخۇشىي ژبو سزايى خودئ تەعالا دزفراند و د گۆتن: ژبەركو خەلك يى د سەرداچووى و يى ژ رىبازا ئىسلامەتتى دووركەفتى، لەوا يى توشى قان جۆرە نەخۇشيان دىن. ھەندەكىن دى ژى بۇ رىرەوا تايەتا ستىر و ئەختەران د زفراند. لى ئىبن خەتیب ھات و گۆت كو ئەڧ نەخۇشىيە ب رىكا بكارئىنانا جلكان و ئامانان ھەيتە ڧەگواھاستن و ئىشەكا ڧەگەرە و باشتىر رىكا خۇپاراستتى ئەوە كو مروڧ خوۋ ژ كەسىن توشبووى دووركەت و تىكەھەلى يا وان نەكەت. ۋەسا ديارە ئىبن خەلدوون، كىتتيا ئىبن خەتیب يا خواندى، چونكو ئەو ژى داكۆكىل سەروى چەندى دكەت كو بىنەما يىن پىغەمبەرى خودئ ژبو ھندىنە كو شەرەت و ئايىنى نىشا مە بدەن، چ ھەڧبەندى ب زانستى نۆژدارىڧە نىنە. ھەروەسا زانستى نۆژدارىي ژ تەلىسم و سحرىبەندىي جودا دكەت و دىڧىت: چ ئىش ب سحرىبەندىي ناھىنە مروڧان. مادەم نەخۇشيان سەدەم ھەنە، ڧەرە چارەسەرى ژى بۇ ھەبىت. ھەرچەندە ئايىندارى چ ئىشان چارەسەر ناكەت، لى يى ب مفايە ژبو ئارامكرنا گيان و دەرۋونى مروڧى. ب قى چەندى ژى، بۇ مە خويا دبىت كو ئىبن خەلدوون كىتتيا ئىبن خەتیب خواندىيە و ب ھزرىن وى يىن ماددى و كەتۋارى داخبار بوويە و ژبو دانانا تىۋرا خوۋە يا جفاكى، مفا ژى ۋەرگرتىيە.

۷. ئەبو بەكرى ئىبن عەرەبى (۶۱)

ئەبو بەكرى كورئ عەرەبى ئىك بوو ژ قازى و نڧىسەر و ڧەقىھىن ناڧدارىن ئەندلس، ب مجدى و خوينگەرمى بەرەقانى ژ بىنەمالا بەنو ئومەيە دكر. كىتتيا ھەى ب ناڧى (العواصم فى القواصم)، تىدا بەھسى ڧتنە يىن دەسپىكا ئىسلامەتتى دكەت. بۇ نمونە دەمى بەھسى شورەشا حوسەنىل دژى يەزىدى دكەت، دىڧىت كو حوسەين ب شەرەى باپىرى خوۋ ھاتە كوشتن، بۇ بەھانەكرنا قى ھزرا خوۋ ئىشارەتى ددەتە ڧەرموودەيەكا پىغەمبەرى خودئ، "ھەر كەسەكى قىا قى ئوممەتا ئىكگرتى ژىكڧە كەت، كا كى بىت بكوژن". ئوو ۋەسا ددەتە خوياكرن كو ئەوڧىن حوسەين كوشتىن

فہر موودہ یا پیغہ مبرئ خودی ب جہ دئیان. ہر وہسا بہرہ فانیی ژ ئوین شورہش ل دژی عہلی ژی کرین، دکہت. ب ہمی شیائین خوہ ہولددہت کو بہانہ یین لوژیکی بو ببینیت. وہسا دبینیت کو دہمی ل دہسپینکی موبایہ عاہلی کرین ژبو تہنا کرنا ئاژاویہیی بو، پاشی داخوآزا تولقہ کرنا ئوسمانی کرن کو مافہکی رہوایی وان بو. ب قی چہندی ژی (ہر وہکو عہرہب دبیزن)، زہستان و ہاقینی پیکفہ خرغہ دکہت. ژبو بزاقا حوسہینی دبیزیت، دا ئومہتی ژیکفہ کہت. لی ژبو بزاقا ئومہوییان (ل دژی عہلی) دبیزیت کو وان دقیا ئیکگرتنا ئومہتی بپاریزن. ئەف دہمارگیری یا ئیبن عہرہبی بو بنہمالا ئومہوییان، ئەو ئیخست بوو د ہقڈژیہکا نہ زانستی و نہ لوژیکیدا.

وہسا دیارہ ئیبن خہلدوونی ئەف کتیبای وی یا خواندی و تیبنی ژی ل سہر داینہ، چونکو ئیبن خہلدوون ب چاقہکی بیلاہین ل ہر دوو بوہران دنیریت و ل گورہی دیتنن ہر لایہنہکی سہرہدہریی دگل دکہت. دبیزیت کو دہمی پرسیار ژ عہلی ہاتیہ کرن کا چارہنقیسی کوشتی یین ہر دوو شہرین جہمل و صفین (۶۲) ل نک خودی تہعلا دی چ بیت: گوٹ، "ب ئەوی روحا من دہستاندا، ہر کہسہکی ژ ئوین مرین، ب دلہکی ساف و پاقر مر بن، جہی وان بہہشتہ." مہرم پی ئەوہ کو ہر ئیکی ژ ہر لایہنہکی (ل گورہی باوہری یا خوہ و ئنیہتا خوہ یا پاقر)، دی چیتہ مولاقاتا خودی. ئانکو ہر ئیکی ل لایہنی خوہ وہسا ہزر دکر کو حقی و راستی ل لای ویہ (ئہقجا ئەوی ہاتیہ کوشتن، ژ کیژان لایہنی بیت)، ل سہر حقیی یی ہاتیہ کوشتن. ئیبن خہلدوون ژی دبیزیت: "ئہگہر ب چاقہکی دادپہرہرانہ و وکھہئی ل خہلکی و بوہران بنیرین، گلہیی ژ کہسہکی ناہیتہ کرن."

۸. غہزالی

ئاکاما غہزالی ل سہر ئیبن خہلدوونی ہند یا مہزن بوو کو کہسہک نہکاریت ماندلا بکہت. ئیبن خہلدوون ہتا راددہیہکی زور ب ہزر و شروقہ کرنین غہزالی داخبار بیوو، گلہک ژ ہزرین وی کرینہ دناف پیشگوتنا خوہدا. غہزالی بہرؤقاری پرانی یا ہزرمہندین ئیسلامی، ددہتہ خویاکرن کو سنج کریارہکا ریژہیی یا ئیعتبارییہ، ئەو ب خوہ دہمی ہواراندا سنجی باش و سنجی خراب نینہ، لی ل گورہی باوہری و تیگہہ و

رهوشا که سوکی یا خه لکی باشی و خرابی یا سنجی دهیته پیقان. پاشی غه زالی ئەف تیگه هی خوه ل سه ر مهیل و غه ریزه یین مروقان (مینا بهر ژه وه ندین دونیایی و شه هوه تی و که ربقه بوونی و ساخله تین دی یین هه قواتا) دچه سپاند. بو نمونه: ئەگەر که سه ک هه ز ژ مالی دونیایی بکه ت ژبو خرابیی، یان دلج وی بچیه ژنکه کا موهره م یان ژبو تشته کی نه راست توره بییت، هینگی دج ب خرابی هیته ل قه له م دان، لی ئەگەر ئەف مهیل و غه ریزه یین ژینگوتی ژبو باشیی و تا عه تا خودی بهینه داخواز کرن، دج ب باشی هیته ل قه له مدان. ئیبن خه لدوونی ئەف تیگه هه وه رگرت و به رفه هتر لی کر کو پرانی یا دیارده یین جفاکی فه گریت. ئوو ب هه مان شیوه یی غه زالی، ئیبن خه لدوون به حسی ده مارگیریی دکه ت و دبیزیت: کا چه وا شه رع ل دژی شه هوه تییه، هه روه سا ل دژی ده مارگیرییه ژی، لی کا چه وا شه هوه ت ژبو مان و زیده بوونا نفسی مروقی پیدقییه، هه روه سا ده مارگیریی ژی ژبو ئیکگرتا ملله تی و ب هیزکرنا ئوممه تی پیدقییه. ده می شه رع قان ساخله تان ره ت دکه ت، مه رهم پی ئەوه کو ژبو نه باشی و د سه رداچوونی نه هیته بکار ئینان.

۹. تهرتۆشی (۶۳)

ئەبو به کر محه مه د کورج محه مه دج ئەندلسی، فه قیهه کی سه دی پینجی کوچی بوو. کتیبه ک ب ناقی (سراج الملوک) دانایه و وه کو ژیده ره کی گرنج ژیده رین ئیبن خه لدوونی دهیته هژمارتن. تهرتۆشی د قی کتیبه خودا به حسی مولکی و چه واتی یا ب ریقه برنا دهوله تی دکه ت، لی پرانی یا هزر و تیگه هین وی مینا شیره تانن ژبو مه لیک و دهسته لاتدارین دهوله تی. هه رچه نه ده زری وی د گرنج و مفادارن ژبو ب ریقه برنا کاروبارین سیاسه تی، لی ب شیوه یه کی به حس دکه ت کا فه ره چه وا بییت، نه کا چه وایه. دبیت ئەفه بییت، خالا هه ره سه ره کی یا جوداهی یا وی دگه ل ئیبن خه لدوونی، چونکو هه رده م ئیبن خه لدوون سه ره ده ریج دگه ل که تواری هه یی دکه ت، نه دگه ل کا فه ره چ بهیته کرن. ئەفه ژی تیگه هه که به روفاژی پرانی یا تیگه هین که هی یین وان سه رده مان بوو. هه روه سا تهرتۆشی ب به ریخودانه کا ریژه یی سه ح دکره میر و دهسته لاتداران، دبیزیت کو هه ر سولتانه کی باشی و خرابی یین خوه هه نه، لی باشی یین وی پترن ژ خرابی یین وی. پاشی سولتانان ب بارانی د شوبهینیت کو دبیه ئەگه ری ژیان و شینکاتین، لی ژ لایه کی دیقه ژی نه

دووره ببيته ئەگهري ويرانكرنا خانبيان و ئاستهنگ د ريكا مشهختاندا. وەسا دياره تەرتوشي ئەف تيگهه ژ فيلوسوفى يا ئىبن سيناى (ئەوا دەربارهى فەراتى يا هەبوونا خرابيى دكەونيدا) وەرگرتييه و ل سەر مير و سولتانان بجه ئىنايه. ئەف تيگهه ريزهيهى، ب تەفاى دگەل هزر و بيرين ئىبن خەلدوونى د گونجيان و مفا ژ تەرتوشي و ئىبن سيناى هەردووان وەرگرتييه.

خالهكا دى يا تيفهليى ئەوه كو تەرتوشي داخوازي ژ مير و مهليكان دكەت داكو گرنگيى ب زانا و رهوشهنبير و فەقيهان بدهن و د هەمى كاروبارين سياسەت و دەولهتيدا بكار بينن يان راويژكاريى پى بكن. لى ئىبن خەلدوون وەسا نا بينيت و دييژيت كو كارى زانايان تنى ئاخفتنه و شيانا چ كار و كريارين پراكتيكي نينه. چونكو مينا فەرمانبەرانه ددهولهتيدا كو خوه ل كارين چارهنفيسكار نادەن. لى گرنگى پيدانا وان بەرژهنگهكه ژ بەرژهنگين شههرستاني و ريزگرتنا ئاييني. راويژكاري ل دەف ئىبن خەلدوون، تنى ب كەسەين دەمارگير و شارەزا يين بياى سياسەتى دەيته كرن. ئو ب ريكا دەمارگيريى مير دكارن مولكى خوه بپاريزن.

ب شيويهكى گشتى، ئىبن خەلدوونى چەنداتييهكا مەزنا پيزانين و رهوشهنبيري يا هەمى سەر دەمين خوه كۆمكرن و ب چاقهكى رهخهنيى و هەلسەنگاندنەيى سەر دەهري دگەل دكر. هەندەك هزر رەت دكرن و هەندەكين دى بەرفرەهتر لى دكرن كو دگەل تيورا وى يا جفاكى بگونجن. د قى بياقيدا، فەرە ئيشارەتى بدهينه وى چەندى كو ئىبن خەلدوون، بەروفاژى پرانى يا فيلوسوفين بەرى خوه، گرنگيهكا پتر ددا خەلكى هەچكوهيى جفاكى و دگۆت ئەگەر هزر مەندين بەرى مە هزر كر بيت كو فيلوسوف ساخلمن و خەلكى هەچكوهيى نەساخن يان بى بهانه، ما دى چ بيت ئەگەر ئەم قى چەندى بەروفاژ بكهين و هزر كهين كو خەلكى هەچكوهيى ساخلمن و فيلوسوف نەساخن؟! ب راستى ئەف گريمانە ب تەنا خوه، داخوازهكه ژبو تيهزرين و گومان و هزر كرنەكا كوورتر. ل جههكى دى ژ پيشگوتنا خوه ددهته خوياكرن، ما دەم پيغەمبەرين خودى ب دويف خەلكى هەچكوهيى كهفتينه و گرنگى پى دايه، ما بوچى ئەم ژى وه ناكهين؟! ئەو ب خوه خەلكه جفاكان ئاقا دكەت و دەستەلاتان بەر ب سەر كهفتنى يان داكهفتنيقه دەت. دجفاكين نوو يين موديرنەدا، خوهيى دەستەلاتى ژى ژ لايى خەلكيه دەيته هەلبژارتن.

ئىبن خەلدوون وەكو داھىنەرەك

ھەر وەكو گەلەك ھزرمەند دىيىژن كو چ داھىنان ژ بوشايىي نا ھىن، بەلكو قەريژا چەنداتيپەكا ل سەرىك كۆمبويى يا ئەستمولوژىيە، دىپتە ئەگەرى بازدانەكا سەير يان داھىنانەكا بەرچاڧ د بياڧەكى ژ بياڧىن زانىنىدا. ئەڧجا ھەر بەرھەمەكى ھزرى (چ باش بيت يان خراب)، ژ ئەگەرى ھندەك ڧاكتەرەين دەرڧەيى دەرەكەڧىت، چونكو تيگەھشتنا تيژ ب تنى بەس نىنە ژبو داھىنانى و پەيداكرنا بىردۆزەكا جڧاكي يا ب ناڧودەنگ (وەك تيورا ئىبن خەلدوون). ھەر وەسا بلىمەتى و داھىنان (د بھەكۆكا خوەدا)، كارين دەر وون- جڧاكيە، لەوا نە كارن ژ بوشايىي دەرەكەڧن. بەلكو وەكو ھەموو حالەتەين دى يىن دەر وونى و جڧاكي ژ ئەگەرى ڧاكتەرەين دەرڧەيى و ل سەرىك كۆمبويى پىزانين و تيگەھشتنا تىشتى ھەيى پەيدا دىن. تويىنى وەسا ھزرى دكەت كو كەسايەتى يا داھىنەر د دەمى داھىنانىدا، د حالەتەكى صوفىياتىپەكا تايپەتدا دېورىت و د قى حالەتيدا (كەس) ھەمى ھەڧبەندى يىن خوە يىن روژانە ژ دەست دەت، خوە ژ جڧاكي ڧەدكىشيت و ب تنى دگەل رازا ھەبوونى دىنيت. د قى ماوھىي خۇڧەكىشانىدا، گەلەك گوھورين ب سەرى كەسيدا ھىن و پاشى ب ئاوايەكى نووتر ڧەدگەرىتەڧە ناڧ جڧاكي. تويىنى دىيژتە قى حالەتى: حالەتى خۇڧەكىشان و زڧرىنەڧى (Withdrawal & return). ئەڧجا ئەو مروڧى ڧەگەرىيى ژ خۇڧەكىشانا خوە، دى د ناڧ دوو ھزرىن جودا دا بيت، ئەگەر بكاريت ڧان ھەردوو ھزرىن تىكھەل بكەت و ھزرىكا نوو ژى پەيدا كەت، دى شىت ئاڧراندنى كەت. ئو ئەڧ حالەتە ب كەسى توخىبى (Marginal man) دەيتە نياسين. كەسى توخىبى، ئەو كەسەيە يىن بارودۇخىن ژيارى، وى دئىخنە د ناڧبەرا دوو جڧاك يان دوو رەوشەنبىرى يىن ھەڧدژدا. ھزرا وى ژى وەكو وى ئامانى لى دەيت كو ھەردوو رەوشەنبىرى يىن ھەڧدژ تىدا دبوژن و تىكھەل دىن. ئو دەتە خوياكرن كو ھەتاكو كەسى توخىبى دگەھتە ئاستى داھىنانى، د سى قۇناغان را د بۇرىت:

۱. قۇناغا ئىكى: د قى قۇناغىدا مروڧ دى وەكى ھەمى خەلكى جڧاكي ژىت و ئاگە ژ ھەڧدژى يىن دورماندورى خوە نابىت.

۲. قوناغا دووی: د قی قوناغیدا هه قڈژی یا جفاکی و کهلتوری ل سهر مروقی زال دبیت و قهیرانهکی د ناخی مروقیدا پهیدا دکهت، ئەقجا دی ههمی بها بین باوهرپیکری ژیکفه بن و دی پرت پرت بن.

۳. قوناغا سیی: د قی قوناغیدا مروقی دی ههولدهت کو چارهیهکی ژبو قهیرانا خوه ببینیت، داکو هه قسه نگییهکی د ناقبهرا هه قڈژاندا پهیدا کهت و هزرهکا نوو ب داریژیت.

ههژی ئامازه پیدانییه کو دبیت مروقی د قوناغا سییدا ب سهرکه قیت و داهینانی بکهت. لی ههروهسا دوور نینه کو هه قڈژی یا دهروونی ژ شیانین مروقی ب هیزتر بیت و کار بکهته سهر کهسایه تی و کهساتی یا وی یا هه قسه نگ بهر ب هه لوه شیانیه ببهت. ب قی چهندی، بو مه خویا دبیت کو هزره نندین داهینه ر یان ژی هه ر بلیمه ته کی دی، نه شیت خوه ب خوه چیکهت، به لکو چیکری رهوش و په رگالی دهروبه رین خوهیه. ئەگه ر ئەم ژ قی تفتانی هیقکه یه داهینانا ئین خه لدوون، دی بینین کو دهروبه ران ئاکامه کا زور یا بالهر (پوزه تیف) ل سهر گه شه سه ندنا تیورا وی کرییه. لی پرسیار ئەوه کا بوچی تیورا ئین خه لدوون چه ندین سالان ما قه شارتی و کهسه ک ب سهر هه لهنه بوو بوو؟ هه تاکو زانا و جفاکناسین بیانی ل سهر نه نفیسی! عه ره ب ل قی بیردوژی نه زقرین و قه کولین ل سهر نه کرن.

ب هزرا من، ئەقه ژ بهر وی چه ندیه چونکو هه ر داهینه رهک ل ده سپیکا داهینانا خوه، تشته کی نوو داریژیت و خه لکی هه چکوهیه دی به ره هف نین سهره ده ری دگه ل بکهن. لهوا پرانی یا داهینه ران، د ده سپیکا ژیا نا خوه دا گه له ک نه خو شی و ره تکران و ره جماندنن دبینن، هه تاکو خه لک دگه ل نوو کرنا وان رادهیت. هه رده می نوو کرن دبیه تشته کی که هی و هه چکوهیه بی جفاکی، خه لک هه می ب قیان یان نه قیان (وهکو عورفه کی جفاکی)، دی سهره ده ری دگه ل کهن. هینگی پرانی یا زانا و بسپور و قه کوله ران دی ب چاقه کی زانستی و که تواریه هیقکه نی و دی لیکولینان ل سهر چیکه ن. ئەگه ر بابته د بهر ژه وه ندا ژیا نا که تواریه یا خه لکیدا بیت، یان ژیه قه ریژه کا سهرنجراکیشا هزرا مروقیه تی بیت، هینگی دی بیته تشته کی گرنگ کو شه هنازی پی بکهن و به ره قانیی ژ بکهن. هه ر گوهورینه ک ل سهر شه ننگستی تشته هییه دهیته کرن، پشته ئەف تشته هییه ب باشی دهیته هه رسکران و مروقی د هه می لایه نین وی دگه هیت. که سانین داهینه ر دی هه ولدهن کو تشته کی نووتر ژ قی نوویاتی پهیدا کهن و گوهورینه کا دی یا نووتر ل سهر گوهورینا

بووی بکن. ئو ھوسا خولین گوھورینا جفاکی بەردەوام دبن و د کہ ڤنه دناڤ گوھورینەکا ئە بەدیدا. ل گورە ی ڤان پیزانینین ژینگوتی، ئەم د کارین بیژین کو تیوړا ئیبن خەلدوون ژ ی نه رەنجەکی کەسۆکی تایبەتە. بەلکو بەرھەمی وەرارەکا دریزا ھزرا مرۆڤایەتی. ھەتا ھزرین جوداجودا د زانستین جوداجودا دا نہ ھاتینە کرن و گەلەک تشتین ھەیی و پیرۆز نہ ھاتینە بەرگومانکرن، ئەڤ وەرارە پەیدا نہ بوویە.

مرۆڤ وەکو کەسەکی تاک، ھزرین زانستی د جفاکیدا نا کەت، ھەتاکو ب چاڤی خوە نہ بینیت کو گەلەک بەا یین جفاکی روژ بو روژی دەینە گوھورین و ھندەک بەا یین دی یین جفاکی دەینە شوینی. ئو ئەڤ بەا یین نوو (پشتی کو بو دەمەکی دریز دناڤ جفاکیدا د کویشی و رەتکری)، د گەل مرۆڤی کەھی دبن و خەلک ب ئاواہی کئ نورمال و سروشتی سەر دەریی دگەل دکەت. ھەر وەکو گەلەک ھزرمەندان خویاکری کو دپرانی یا جاراندای پیدای یا گوھورینی خوە دەسپینیت و مرۆڤ نہ چار دبیت بەا یین خوە یین جفاکی دگەل بگونجینیت. ئەڤ گوھارتنا بەا یین جفاکی، زەمینە خۆشکرنەکا ب ھیزە ژبو داھینان و بازدانین پۆزەتیڤ. لی د ھەمان دەمدا ژ، فەرە کەسی تاک ھولین مجد ژبو ڤان بازدانان بدەت و کریارا گوھورینی ژ ئاستی کەسەکی تاک بەر ب کوما کەسانڤە ببت و ژ ئاستی جھی بەر ب ئاستی دەمیڤە ببت. پرانی یا ڤەکوڵەر و ھزرمەندان، ل سەر وی چەندی د کۆکن کو داھینان (ھەر داھینانەکا ھەبیت) ل دەسپیکێ ژ خوەیی کەسین تاک دەست پچ دکەت.

ھندی مرۆڤ ب ھەیی باب و باپیران قانع بیت و لیتیرینا وی د چوارچۆڤی تشتی ھەبیدا یا بەرتەنگ بیت، نہ شیت چ بازدانان ل سەر ڤی تشتی بکەت و تشتەکی نوو ب داھینیت. چونکو بەریخودان د تشتی ھەبیدا ب تنی لایەنەکی بابەتی و دبیت بەریخودانین دی ژ ی بو ھەبن. لی چونکو ئەڤ بەریخودانا ئیکسەمتی، ئارامی و خۆشیی ددەتە مرۆڤی و وی ژیانن دابین دکەت (پرانی یا خەلکی ژ ی ل ئارامی و خۆشیی دگەرن)، لەوا ب ڤی بەریخودانا ئیکسەمتی قاییل دبن و بی ئاریشە دناڤ جفاکیدا د ژین. گەلەک جارن، ب ھەمی شیانان ڤی جوړی بەریخودانی ژ گومان و ھزرین نووخواز د پارین. لی ئەوی ب ئاواہی کئ فرەلایەنی ھێڤکەتە بابەتان و ھەولەت ھەمی لایەنین بابەتی خویا کەت یان تی بگەھیت، ئالۆز دبیت و ھەردەم گومانن د تشتیدا دکەت. ژیانان وی ژ ی مشتت ئاریشە دبیت، چونکو نزانیت کیژان لایەن

راستتره یان خرابتره. لهوا هه ردهم دکهفته د لینگه ریا نه کا به رده و امدا و د قی سه فه را لینگه ریا نیدا گه له ک هزرین نوو (ئه وین که سی به ری وی نه کرین)، بو په یدا دبن.

ژ بهر قی ئیکې ژی ئەم د کارین بیژین کو ئیبن خه لدوون وه کو داهینه، ل دویف سه ردا بو یه ران و شوپا بابکا لکان نه چوو یه، چونکو وه سا هزر دکر هه ر سه رده ک هندی یا راست بیت ژی، بیاقی چه وتیی د نا قدا هه یه. هه روه سا ل دویف ریکا موعته زیله یان ژی نه چوو یه کو هه می بو یه ر ل گوره ی مه ژی و لوژیکا وینه یی شو روه دکرن، چونکو د واری مه ژیدا ئیبن خه لدوون وه سا هزر دکر کو مه ژیی رویت نا بیته پیقه ری هه می بو یه ران، چونکو شیانی مه ژیی ره هایی د بنه کوکا خوه دا، جودانه ژ تیه زینین جفاکی یین که توار ی. ل گوره ی قان هزرین ژیگوتی، ئیبن خه لدوون د قییا بده ته خویاکرن کو پیقه ری دروست ژبو شو روه کونا بو یه ران و نفیسینا دیروکی، تیگه هشتا تبعه تین جفاکینه و لنینرینین هه مه لایه نینه ژبو بو یه ران. ب قی چه ندی ژی، ئەم د کارین بیژین کو هه ر سی فاکته رین دهروونی و جفاکی و شه هرهواری، فاکته رین سه ره کی یین په یدا بوونا تیورا ئیبن خه لدوون بوون. چونکو ئەف فاکته رین هه به ری مروقی دده نه گومان کرنی و شه پرزه یی و نازراندنا هه قرکی یین دهروونی. ئوو ئەگه ر ئەم چا قخشان د نه کا بله ز ب دیروکا که سوکی یا ئیبن خه لدووندا بینین و ل سه ر دانانگه هین ژیان و پو ستین وی یین ئیداری، سیاسی و ئایینی راوه ستین، دی بینین کو د هه می لایه نین هزرا هه یی یا ده ردورا خوه گه هشتییه و مفا ژی وه رگرتییه. هه روه سا دی بو مه خویا بیت کو ژیا نا وی، ژیا نه کا مشتی فاکته رین کاریگه ر و ئاکامدار بوو کو بووینه ئەگه ری داهیتانا تیورا وی یا جفاکنا سی. ئوو ژ وان فاکته رین بووینه پالده ر و ژیده رین سه ره که یین په یدا بوونا تیورا وی، ئەقین ل خوارینه:

۱. هه بوونا دوو نه زعه یین ب هیز و هه قذر ل جه م ئیبن خه لدوون، یا ئیکې نه زعه یا مه زناهی و ده سه لاتداری بوو، یا دووی ژی، نه زعه یا ئەقینی یا زانین و زانستی بوو. د ژیا نا ویدا، ئەف هه ردوو نه زعه یین هه قذر ببوونه ئەگه ری ئالوزی و گومان کرنی د سیاسه ت و جفاکیدا، چونکو د ماله کیدا مه زن ببوو ئەف هه ردوو نه زعه یین ژیگوتی ب ئاوا یه کی سروشتی تیدا د زال بوون. ژ لایه کیفه خودان ده سه لات و مه زناهی بوون و ژ لایه کی دیقه ژی،

زانا و ئىمامىن زانست و ئايىنى بوون. وى ژى ئەف ھەردوو نەزەئىيە ژ مال و دەورو بەرى خوە وەرگرت بوون.

۲. ھەقدژى يا د ناقبەرا ريبازا (شيعى) (۶۴) و ريبازا (سوننى) دا (۶۵)، ئانكو ھەقدژى يا دەولەتا عەباسى و دەولەتا ئومەوى ل ئەندلس. زىدەبارى قى ھەقركىي ژى، ھەبوونا عەلەوييان (۶۶) فاكتهرەكى دى يى ئالوزى يا وى بوو كو بكەقىتە دناقبەرا زانستى ئايىنى و خوشى يا دەستەلاتيدا. ئىبن خەلدوون وەفادارى دەولەتا ئومەوى بوو، چونكو بنەمالا وى ماوئەكە دريژ د خزمەتا دەولەتا ئومەوى و معاويەيدا بوون. ئەفجا وەك زانايەك نەچار بوو بكەفتە د ناف گىلەشوكا ھەقركى يىن د ناقبەرا (عەلى) و (معاويە) دا. ئەف ھەقركى يا كو ھەردەم جەئى سەرنج و دوولى يا ھەلبژارتى، ئەو ئىخستبوو دناف ئالوزىيەكا ھزريدا. ئەف ئالوزى و ھەقركىيە، پالدەرەكى گرنگ بوون ژبو تىھزرىنن وى يىن بەردەوام. ھەروەكو مە گوئى كو وى ب خوە ژى نەزەئىيە دەستەلاتدارى و زانستى ھەبوو، د قىا مينا عەلى د ئايىنى ئىسلاميدا يى زانا بيت و وەكو معاويەى يى دەستەلدار بيت ژى. ئىبن خەلدوون دقيا ميرگەھەكا بچووك بو خوە دانىت و مەزناھى و ناقى بنەمالا خوە پى بزقرىنتەفە، لى وى سەركەفتن د قى وارىدا نە ئىنا. نە دوورە ئىشارەتەن وى يىن بەردەوام ژبو پىدقى يا بنەمايى دەمارگىرىن، شروڤەكرنا رەوشا وى ب خوە بيت كو ب نە دەمارگىرىيەكا پىدقى، نەشيا خەونا خوە يا دروستكرنا ميرگەھەكا تايبەت ب جە بينىت. ئەو ب خوە (ب كىمى)، بو ماوى ھەفت جاران ژ پۆستىن سىياسى دووركەفتىيە و دەست ب دىراسەتكرن و خواندنا خوە يا زانستى ئايىنى كرىيە. لى دەمى ھەبوونا دەرفەتەن گونجايدا، قەگەرايەفە دناف سىياسەتى و دەستەلاتيدا. قى ھزركرنا وى (كو ئايىنى ئىسلامى عەقىدەيەكا گىيانىيە و د ھەمان وەختدا دەولەتەكا سىياسىيە ژى)، ئىخست بوو د ئالوزى و گومانەكا كوژەكدا. ئو قەريژا ھەر ئالوزى و گومانەكى ليگەريانە ل ھندەك چارە يىن نوو كو ھەقركى يىن دەروونى پى ھەفسەنگ بىن.

۳. داخبارى يا وى ب سەربۇرا سەيدايى وى (محمد بن ابراهيم الابلى) (۶۷) فاكتهرەكى دى يى گرنگ بوو د ژيانا ويدا، ئەف سەيدايە (محمد بن ابراهيم الابلى) زانايەكى ئاقلدارى ئىسلامى بوو، داخواز دكر كو

شوره‌شکه ل دژی ته‌په‌سه‌رکړنا هزری د دام و ده‌زگه‌هین د‌هوله‌تا ئیسلامیدا بهیته کرن. ئیبن خه‌لدوون دگهل فی شوره‌شا زانستی بوو، لی خه‌لکی مه‌غرب دژی فان هزرا و فی زانای بوون. ئانکو هزرین جفاکی بین که‌تواری هه‌قدژ بوون و فی هه‌قدژیی ژی ئیبن خه‌لدوون پالدا کو هه‌ردوو جوینا ب ته‌فاقی (ل گوره‌ی بنه‌مایب دهمارگریی) و ژ هه‌می لایه‌نین وانقه بخوینیت و تی بگه‌هیت، هه‌روه‌سا ددا خو‌یاکرن کو شوره‌ش دوو جوړن یان سه‌رکه‌فتینه یان دا‌که‌فتینه. ئوو سه‌رکه‌فتنا هه‌ر شوره‌شکه‌ی نیشانا باشی و ره‌واتی یا ویه. فان هزرا نئو پالدا کول د‌ه‌سپیکي دان ب ره‌واتی یا کوشتنا حوسه‌ین بده‌ت، ژبه‌ر کو شوره‌شا وی ب سه‌رنه‌که‌فت بوو. لی پشتی زانی کو جفاک نه‌شیت فی هزرا ره‌هایی وهرگریت و قه‌بوولکه‌ت، ئینا هزرا خوه‌گوهارت و ل گوره‌ی هه‌ز و باوهری یین هه‌زژیکه‌رین دوزا حوسه‌ینی، بوچوونین خوه‌داریتنه‌قه. ئه‌قه ژی نیشانا گرنگی پیدانا ویه ب جفاکی و خه‌لکی هه‌چکوه‌هیی کو فیلوسوفان پشتگوه‌ده‌افتین.

۴. هه‌فړکی یا به‌رده‌وام د ناقبه‌را عه‌شیره‌تین د‌ه‌وربه‌رین باژیران و باژیرفانییدا. فان عه‌شیره‌تان دهمی بیهیزی یا باژیران دیتی، هیرشکرنه‌سه‌ر هه‌می باژیر و باژیرفانی یین مه‌غرب. ل وی دهمی خه‌لکی باژیران ب چاقین پر کین و دژمنکاری هیف دکره‌عه‌شیره‌ت و کوچه‌راتی، عه‌شیره‌تان سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستفه‌ ئینا و باژیرین مش‌ت باژیرفانی یین مه‌غرب ویرانکرن. ئیبن خه‌لدوون دناف فان هه‌ردوو لایه‌نین هه‌فړکدا د ژیا و باشی یین وان به‌رچاف دکرن. وه‌ک که‌سه‌کئ باژیری هیف دکره‌ فان کاودانین بارکری. دهمی نه‌ساخی یا تاعونئ ل مه‌غرب په‌یدا بووی و هه‌می خه‌لکی باژیران فه‌گرتی و ب ملیونان خه‌لک مری، خه‌لکی کوچه‌ر د ساخ و سه‌لامه‌ت بوون. ئه‌فجا ئه‌و هه‌فسه‌نگی یا دناقبه‌را کوچه‌راتی و باژیراندا تیکچوو. فی تیکچوونئ ژی، ئاژاوه‌یه‌کا سیاسی ل وه‌لاتئ مه‌غرب په‌یدا کر، ئوو ئیبن خه‌لدوون وه‌کو که‌سه‌کئ باژیری که‌فته دناف فی هه‌قدژیدا. ئه‌فی هه‌قدژی یا وی یا دگهل جفاکین شه‌هره‌وار و کوچه‌راتییدا وه‌لیکر کو باشی و خرابی یین هه‌ردوو جفاکان ببینیت.

۵. ئه‌و چه‌رخئ ئیبن خه‌لدوون تیدا ژیایی، ب هه‌می لایین خوه‌ یین سیاسی و کارگیری و ئایینیفه، ژ خرابترین چاخین دیروکا ئیسلامی بوو.

شكهستن و ههلوهشيانا خيلافه تا عه باسي ل روژه هلاتا دهوله تا ئيسلامي و هيرشين مه غول و ته تاران (68) پراني يا وهلاتين موسلمان فه گرتبون. ههروهسا پلانتين مه سيحيه تي ژبو ژناقبرنا وان دهوله توکين ل ئه ندلس مايي، هه مي جفاکي ئيسلامي و موسلمان ئيخست بوونه دناف گيژه فانکه کا کوژه کدا. فان کاودانان باوهري يا خه لکي ب هه نوکهي و ئايينده يا دوزا ئيسلامه تي لاواز کر بوو. بيگومانه کو ژيان دناف چاخه کي ئالوز و ئاژاوه بييدا، پالده ره کي گرنگ و ب هيزه کو مروف هزري د داهينان و ريکين چاره سه رکرنيدا بکه ت و هه لسه نگاندنين خوه يين هه يي بکه ته هيقيني داهينانين نووتر.

فان هه مي فاکنه ران (کو فاکنه رين دهرووني و جفاکي و شه هره وارينه)، ئاکامه کا گرنگ کر بوونه سه ر ژيانا ئيبن خه لدوون و ئيخست بوو د دووانييه کا هزريدا. قئ دوواني يا هزري، وه ليکر کو ب شيوه يه کي هووربين و زانستييانه سه ره دهريي دگه ل هه قريکي بکه ت. ژ بلي فان فاکنه ران ژي، فه ره ئه م زيره کي و بليمه تي يا که سوکي يا وي ب خوه ژي ژبير نه که ين کو رهنج و خه باته کا دو مديژ و بي ووچان ژبو ئافاکرنا که سايه تي يا خوه يا ره وشه نبيري کر بوو. ب قئ خه بات و ليگه ريانين به رده وام، شيا مفاي ژ هه مي ژيده رين ديروکي و هزري يين ئيسلامي و روژ ئاقايي وه رگريت و تيورا خوه ل سه ر ئافا که ت.

سروشتی جفاکی عیراقی

د پرانی یا نفیسین و لیکۆلینین خودا، نفیسەر و جفاکناسی عیراقی د. عەلی وەردی ب شیوہ یین راستەوخۆ یان نە راستەوخۆ سەرەدەرێ دگەل سروشتی جفاکی و پیکهاتەیا کەساتی یا کەسی عیراقی دکەت. ژبوۆ قی مەرەمی ژێ ل ژیدەر و پاشخانین کەلتۆری و فیلوسۆفی یین دەقەرێ قەدگەریت. پەياما سەرەکە یا ل پشت پرانی یا نفیسین و لیکۆلینین نفیسەری، خویاکرن و شرۆفە کرنا وان بابەتین هەقەبەندە ب شیوازین هزرکرن و رەفتار و ژيانا مرۆفانفە. ئەقجا هەقەکی یا کۆچەراتی و باژیرقانیی، ئایبەردە یین ئایینی و گەوهری ئایینی ئیسلامی، تیگەهین فیلوسۆفی یا کەشن و نوو، ئوو دووالیزما کەسایەتی ل دەف کەسی عیراقی، بیاقەکی بەرفرەه ژ لیکۆلینین وی وەردگریت. جار وەکو سەدەمی هەندەک بویرەران و جار ژێ وەکو ئەنجامی هەقەکیان خویا دکەت.

د کتیبیا خودە ئەوا ب نافی "لیکۆلینەک ل سەر سروشتی جفاکی عیراقی" (*) ئیشارەتی ددەتە کۆمەکا بابەتین هەقەبەند ب دووالیزما کەساتی و هەقەکی یین بەدۆ یین کۆچەر و باژیرقانیی و رەوشا جفاکی و بەرژەنگین ئیمانداریی د جفاکی عیراقیدا. هەر ل دەسپیکێ و دگەل تایتلی کتیبی ئامازە ب وی چەندێ ددەت کۆ ئەف قەکۆلینە هەولدانەکا دەسپیکییە ژبو دیراسەتکرنا جفاکی عەرەبیی مەزنتەر ل بەر سیبەرا زانستی نوویی جفاکناسی. د پیشگۆتەکا درێژدا ئیشارەتین کورت و پوختەکری ددەتە هەمی هزرین کۆ دی لیکۆلین ل سەر کەت. ئوول داویی ژێ (د پاشگۆتەکیدا)، هیقینی هزرین پیشکیشکری پوختە دکەت. د پرانی یا جاراندە هزرین پیشکیشکری ب نمونە و سەرבוور و سەرھاتیان دووبارە دکەت. نە تنی دناف بەرگی کتیبەکیدا دووبارە دکەت، لی مشە جارەن هەمان تیۆر یان هزر یان ئەنجامی جفاکی یان ژێ نمونە یا پالپشت ژبو روهنکرنی، د گەلەک کتیبین دی یین خودا دووبارە دکەت. دبیت ئەف دووبارەکرنە ریکەکا فیرکرنی بیت (مینا

(*) د. علی الوردی: دراسة في طبيعة المجتمع العراقي. دراسة تمهيدية لدراسة المجتمع العربي الاكبر في ضوء علم الاجتماع

الحديث. (<https://www.kutub-pdf.net/books>)

داکۆکیکرن و دووباره کرنین ئۆلداران) کو خوانده قان یان گوهداری و هعزا ئایینی دگه ل رابهین و ژێ فیر ببن هه تاکو دبیته پشکه ک ژ پیکهاتهیی مه نزومه یا وان یا هزری. دبیت ژێ هه ولدانه ک بیت کو بارێ لیگه ریانێ ل بهر خوانده قانی سقک بکهت (کو خواندنا هه ر کتیبه کا وی)، هیقینێ هه موو هزرین وی یین جفاکناسیی تیدا ببینیت. ب نه مازهیی، وهردی ل سه رده مه کی ژیا بوو، کو پرانی کتیبین وی د بن سیکارا سانسوری دهسته لاتنی را دبۆرین. هه ر چه وا بیت، قی دووباره کرنی نافوده نگه هزرین وی یین ده رباره ی جفاکناسیی و سروشتی مرو قان ل سه رانسهری عیراقی و گه له ک وه لاتین دی ژێ به لاقه کر. ئەف کتیبه ژ سیزده پشکان پیک دهیت کو هه ر پشکه ک دبیته ده سپیک بو ئیکا دی و هه می پیکفه هه ف ته قاف دکهن. کومه کا پیزانین مفادار د چوارچۆفه کی ئیکگر تیدا دداتته بهر دهستی خوانده قانی کو ئەو ژێ هزری د وان پیزانیناندا بکهت و پشکداریی د پرۆسا گوهورینا بهر ب پیشفه چوونا جفاکی بکهت.

ته وهری سه ره کیی قی کتیبی ل دۆر هه فپکی یا دناقه را کوچه راتی و باژیرقانییدا دزفریت، چه واتی و چه نداتی یا ئاکامین قی هه فپکیی ل سه ر پیکهاته یا که ساتی یا که سی تاک شروقه دکهت. ژبو قی چه ندی ژێ (شه رین به رده وامین سه پاندی، ساخه تین ئیمانداریی، کووراتی یا پیکهاتهیی ره وشه نبیری ل ده ف کوچه ران، تیگه هی ره وشا جفاکی ل ده ف باژیرقانان و هه لوه شیانا سنجی دناف باژیراندا)، دئیخته بهر دیتن و بوچوونین خوه یین شروقه کاری یا هه لسه نگاندنه یی. قان هه می هه فپکی یین ره وشه نبیری و ئایینی و ده مارگیری یا مه سه بی یان عه شیریی و هنده ک جاران ژێ ته خایه تی، ب نمونه و سه ره اتی یین دیرۆکا ئیسلامه تی و سه رده می ئۆسمانیان ل عیراقی پیشکیش دکهت. ئوول داویی ژێ هه می پیزانین و دیتن پیشکیشگری هه فبه ری سه رده می هه نوکه یی لیکۆلینی دکهت (ئه و سه رده می نفیسه ر تیدا ژیا یی)، داکو کاملانییه کا تیکه له ژ خو شی و مفاداریی بده ته لیکۆلینا خوه. د قی کتیبی و هه می کتیبین خوه یین دیدا ژێ، نفیسه ر ریکین ناماری بکار نائینیت کو مینا پرانی یا وه لاتین پیشکه فتی و دیموکراتیخواز، ره وشا جفاکی پی شروقه کهت. لی ل بهر سیبه را تیورا ماکس قیبه ر (۶۹)، ریکا تیگه هشتنی و چیکرنا نمونه یه کی مه سه ره بکار دینیت کو خوه به رده ته دناف جفاکیدا و پیزانین خوه ژ خه لکی هه ژاری هه چکوه یی وهر دگریت. نفیسه ر وه سا هزر دکهت، ریکا تیگه هشتنا خه لکی

دناف جفاکى که تواريدا، ژ ريکين کومکرنا ئاماران گونجاوتره. چونکو هه قدژى و دوورتاييه کا مهزن دناقبه را ملله تى و دهسته لاتيدا هه يه و خه لکى باوه رى ب فه رمانبه رين حکومه تى نينه. هه رده مى فه کوله ره ک (ب شيوه يه کى فه رمى و ب جلکين ئەفه نديانقه) بچيته دناف خه لکيدا کو فورمىن ئامارى بو پر که ت، دئ و هسا هزرکه ن ئەفه ژبو خرغه کرنا باجين ده رماه تى هاتاييه، ئەقجا پيشوازاييه کا کاريه ر بو ناکه ن و پيزانينين دروست ناده نى. ئەقجا هه ر کرياره کا فه رمى يا نفيسين و تومارکرن تيدا بيت، ب توندى ده يته ره تکرن. ب قى چه ندئ ژى، چ پيزانينين دروست ب ده ست فه کوله رى ناکه فن. قى نه باوه رى يا ب ده ست لاتی ژى، کومه کا سه ده مين که لتورى و ديروکى و ئايينى و سيسته مين په يره وکرى هه نه کو هيقيين و ناقره وکا پرانى يا به ره مين نفيسه رى ل سه ر هاتينه ئافاکرن.

هه قى يا به دو بين کوچه ر و باژيرفانان

هه قى يا دناقبه را کوچه راتى و باژيرفانان، مژارا سه ره کى يا پرانى يا به ره مين د. عه لى و هه ردييه. و هسا هزر دکه ت کو کوچه راتى، نه مينا هوزين قه ره چ و ئەسکيمويانه کو ساخه له تى سه ره کى وان نه جه وارى و فه گوهاسته نه کا به رده وامه، لى کوچه راتى يا وه لاتين عه ره ب که لتور و ره وشه نبيرييه کا جفاکى هه يه، ژ سه روشتى ژيانا بيابانى هاتاييه وه رگرتن. خالا هه قيشک، تنى فه گوهاسته نا به رده وامه کو کوچه رين عه ره ب ژى ل گوره ي هه بوونا ئافى و چه روانه يان، ژ جهه کى بو ئيکى ده ينه فه گوهاستن. خالا جو داهيى ژى ئەوه کو کوچه راتى سيسته مه کى جفاکى خوه سه ره دخوه ييى خوه دا و ل گوره ي تيورا قوناغين وه رارا جفاکان په يدا نه بوويه. پرانى يا زانايان ل سه ر وئ چه ندئ پيک ده ين کو هه مى نه ته وه و جفاک د چوار قوناغين سنسله يى بين وه رارا مروقايه تيدا دبورن:

۱. قوناغا ده سپيکى کو مروف ل سه ر نيچيرى و گيايى سه روشتى د ژيا (قوناغا نيچيرى).

۲. قوناغا کوچه راتى کو مروف ل سه ر چه روانه و ئاژه لى د ژيا.

۳. قوناغا کشتوکالىي.

۴. قوناغا پيشه سازيى.

ئه گه ر هه مى ملله ت و جفاک د قان قوناغين ژيگوتيدا بورى بن. و هسا هاتاييه ديتن کو ب هه بوونا که لتور و ئەله مينتين کشتوکالىي، قوناغا

کۆچەراتىيى ب شىۋەيەكى ئوتوماتىكى دەرباسى قوناغا دى يا پىشكەفتىتر
 دىت. لى د. عەلى وەردى وەسا ھزر دكەت كو كۆچەراتى يا وەلاتىن
 عەرەبى، ب بىبانىقە گرېدايىيە و ھندى ل بىبانى بىمىن د شىاندا نىنە بەيئە
 گوھورىن، يان بەر ب قوناغەكا پىشكەفتىترقە بەيئە وەراركرن. وەسا ھزر
 دكەت كو كۆچەراتى و بىبان ھەفكوىف و ھەقواتانە، ھەر جقاكەكى ل بىبانى
 نەژىت، نەكارىت سىستەمى كۆچەراتىيى پەيرەوكەت. ھەرچەندە ئەف
 شروڤقەكرنە نە گەلەك زانستىيە، چونكو ئەگەر ئاڤ ل بىبانى بەيئە
 دەرىخستىن يان رووبار بو بەيئە كىشان مىنا رووبارى مەزنى لىبىيا، نەدوورە
 ئەف سىستەمى وەردى ژى خەبەر ددەت، بەر ب كەلتور و تىگەھىن
 كشتوكالىيەقە بچىت. ھەروەسا ل گەلەك وەلاتىن دى ژى بىبانىن بەردپايى
 ھەنە مىنا چىن، ئىران، ھند و باشورى كىشورە ئەفرىكايى، لى كۆچەراتى تىدا
 نەبوويە كەلتور و سىستەمەكى جىگر كو نەھىتە گوھورىن، بەلكو ل گورەى
 وەرار و گەشەكرنا جقاكى بەر ب قوناغىن پىشكەفتىترقە چوويئە. لى وەردى
 وەسا خويا دكەت كو شەھەرستانى يىن عەرەبان ژ ھەقدوور بوويئە و مىنا
 چىنى دناڤ سوورەكا مەزن و درىژدا نەھاتىنە چوارچوقەكرن. لەوا دەھىتە
 دىتن كو جار پىللىن كۆچەران ب سەر باژىراندا دگرن و جار ژى باژىر و
 باژىرقانى كۆچەران بەر ب بىبانىقە دەھاژون. د پىرانى يا جاراند، پىللىن
 كۆچەراتىيى ب رىكا ب سەرداگرتنىن لەشكەرى يان ب شىۋەيەكى
 بەرەبەرەيى بەرەف باژىرانقە دەھىن و باژىر ب كەلتور و بەھايىن وان يىن
 جقاكى ئاكامدار دىن. لى پرسىيارا ھەرە گرنگ ئەو: ئەرى بۆچى كۆچەر ب
 بەھايىن باژىرى ئاكامدار نا بن؟ ل شوينا ئەو كەلتورى باژىرى بگوھورن، ما
 بۆچى باژىر بەھايىن و عەدەتىن وان نا گوھورىت؟ نەمازە ئەو نوو ھاتىنە و
 باژىرى جھوار و جھگىرن؟...

بىگومانە كو باژىرى ھەولددەن كەلتور و بەھايىن خوە يىن شەھەرستانىيى
 ل سەر كۆچەران ب سەپىنن، لى ژىياتى يا كەسى كۆچەر بو ھوزا وى يا
 موكمە و وەسا ھزر دكەت كو ھوزا وى جھى دەولەتى دگرىت. ئوو چونكو
 كۆچەر كەسەكى شەرقانە و گرنگىيى ب كوشتن و دەست ب سەرداگرتنى و
 تالانكرنى ددەت، كاركرن و پىشەكارىيى ب لاوازى و بىھىزىيەقە گرېددەت. ئوو
 وەسا ھزر دكەت كو سىستەمى باج و خەراجىن دەولەتى ستمەكە ل وى
 دەھىتە كرن و مىرانى يا وى ل سەر فەرز دكەت كو قەبوول نەكەت. قان
 تىگەھىن دەربارەى ژىياتىيى و مىرانىيى و سەردەرى يا دگەل دەولەتا ياسايى،

ههڅرکي يين دژوار دناقبهرا سيستمې دهولتې و بها يين کۆچهراتييدا پيدا کرن. خالا هره سهرهکي يا قې ههڅرکي ژی سيستمې دهولتې و پيشهکارييه. کهسین کۆچهر خوه ژ دهولتې دوور دکهن و ل سهر خوه قهبول ناکهن کو ژيياتي يا وان (ژبلي هؤزا وان)، بو چ لايهنين دي بيت. دهولت ب خوه ژي، ژ کومهکا ريسا و ياسايان پيک دهيت کو کۆچهر نهشين (يان نهڅين) پيگيري پي بکهن. ئوو چونکو پيشهکاريي ژي ب شهرم و فهيتي و بيهييي دزانن، لهوا نهشين خوه دگهل سيستمې دهولت و باژيري بگونجينن. لي کا چهوا هؤزهکا کۆچهران دشيت هؤزهکا دي بيخته دبن کونترولل خوهڅه، ههروهسا ژي نهگهر دهولت يا ب هيز و ئيگرتي بيت، دي شيت بها و عورف و عهدهتین کۆچهراتيي دناف سيستمې خوهيي ب هيذا بوهرينيت و دگهل وهختي نهو کۆچهره ژي دي کهڅنه سهر سککهيي ريسا و ياسا يين سيستمې دهولتې. لي چونکو دهولتین دهڅري (عهرب)، ب دهستين وان کهسان هاتينه ئافاکرن، نهوين پاشخانهکا کۆچهراتيي ههيي يان نهوين ب هيذا شهرفانين کۆچهران دهستلالت وهرگرتين، لهوا ههردهم پيشوپاشييهک د ئيکلارنا قې ههڅرکييدا ههيه. ئوو چهند نهڅ دوودلي و پيشوپاشکيه زيدهتر و فرهتر لي بهيت، ههڅرکي يا دناقبهرا باژيرقاني و کۆچهراتييدا توندتر و دژوارتر لي دهيت. نهو ب خوه سيستم و پيکهاهتيي پرائي يا دهولتین دهردورين بيابانين عهريه، نه گهلهک دورن ژ سيستم و بها يين کۆچهراتيي. نهگهر نهو ب چاڅهکي ههلسهنگاندنهيي ل سيستم و دهستهلاتين عهربان بنيرين دي فان سيستمين ل خوارئ بينين:

۱. نهو دهولتین جار باژيرقان و جار کۆچهر دهستهلاتي لي وهردگرن. ل فان دهولتانههڅرکيهکا توند ههيه و ههر لايهنهک ئالايي ئيسلامي دکهته بههانه کو لايهني دي پي ژناف بهت. دهستهلاتدارين باژيرقان ب نافي ئيسلامي دژاتي يا هؤزين کۆچهران دکهن کو سهرداچوويينه و هيشتايي ل سهر دهمارگيري يا بهري ئيسلامهتيي، نهڅه ژي ژبهه هندييه چونکو ژ هيز و ئيگرتنا وان دترسن. هؤزين کۆچهران ژي ههر ب نافي ئيسلامهتيي و پاراستنا بها يين سنجي و جفاکي، دژاتي يا دهستهلاتي دکهن کو بگهههه حوکمي. نهڅ جوره دهولتین مينا (عيراق، ئوردن، سوريا، مهغرب، تونس، جهزائير و يهمن)، د بازنههکي ههڅرکي يا بهردهوامدا د زين. ههژي گوتنه

كو بزاڤين كومونيسٽ و ئازادىخواز رۆلەكئى گىرنگ د قى ھەڧىركى يا بەردەوامدا دگىران و دگىرن.

۲. ئەو دەولەتئىن سىستەمىن كۆچەراتئى لى زالدەست، كىمتر ھەڧىركى تىدا ھەنە، چونكو ب تەڧاڧى يى د بن بەھا و سىستەمى كۆچەراتئىڧە. ھەر بانگەوازىيەكا بەھا يىن باژىرقانىي ھەبىت ئى، دى د چوارچوڧى سىستەمى كۆچەراتئىدا ھىتە بلند كىرن. دەولەتئىن بىبابانا نەجد (سعوودىيە)، لىبىيا، پىشكا بىبابانى يا جەزائىر، عەممان، حەزىرەمۆت و دەولەتئىن كەنداقى نىمۇنە يىن قى جۇرى سىستەمىنە. ساخلەتئى سەرەكئى قان دەولەتان ئەو كۆ ئاكنجىبووى يىن جھوار تىدا كىمترن و چ شىنوارئىن بەرچاڧئىن شەھىستانئى لى نىنن (ئەگەر ھەبن ئى گەلەك كىمن). ئو ل گورەى بەھا يىن كۆچەراتئى، نە دورە ھندەك مەشئەخە يىن ب ھىزئىن دەمارگىر ل ھندەك دەولەتئىن ھەكو دەولەتئىن كەنداقى پەيدا بىن. لى ب ھىزرا د. عەلى ھەردى، ئەڧە ب دەولەت ناھئىنە ھىمارتن، چونكو دەولەت تئى ل سەر شەنگىستى بەرھەمدارى يا رىكخىستى يا كىشتوكالى و پىشەسازئى دەئىنە ئاڧاكىرن.

۳. ئەو دەولەتئىن كو باژىرقانى تىدا زالدەست بىت و پاشخانەكا دىرىنا سىستەمى دەولەتئى و باژىرقانى ل نك ھەبىت. دبىت ھەلاتئى مىسرى (ئ بلى دەڧەرا صەئىدىيان)، ئىكەمىن ھەلاتئى عەرەبى بىت كو سەروسىما يىن دەولەتئى و شەھىستانئى پئىڧە دىيارن. لى دەڧەرا صەئىدىيان د ھەبوونا ئىياتئى يا ھوزئى و بەھا يىن جڧاكى يىن كۆچەراتئى، مىنا جۇرىن ئىكى و دووئىنە.

ھەلبەت د قان سالىن داوئىدا (نەمازە پىشتى سالىن ۲۰۰۰ئى)، ئ ئەگەرى فرۆتن و بازارا نەڧتى، ھندەك ھەلاتئى ھەكو ئىماراتئىن ئىكگرتى و قەتەر بووئىنە بازارئىن گەرمئىن بازىرگانى يا جىھانى و ئ لائى بىناسازى و سەرەدەرى يىن سىياسى و دىپلوماسئىڧە، مىنا دەولەتئىن مودىرن دەئىنە حسابكىرن. لى ئەم د كارىن بئىزئىن كو ئ لائى عورف و عەدەت و بەھا يىن جڧاكى و ھوزاتئىڧە، ھىشتا ل سەردەمەكئى بۇرىدا د ئىن و ل سەر شەنگىستى ئىياتئى يا ھوزاتئى دەئىنە ب رئىڧەبىرن. ئەڧ دەولەتئىن ھە، نۆلا دىكۆرەكئى جوانن ئىو كاقلەكئى كەڧن. ئانكو ئ لائى روخسارىڧە دەولەتن، ھەمى ساخلەت

و ئەلەمىنتىن دەولەتى ھەنە. لى ژ لايى نافەرۆكىفە ھىشتا مىنا دەستەلاتدارى
 يا ھۆزەكا ب ھىز رەفتارى دگەل مللەتىن خوە دكەن. ب شىوہىەكى
 رىكخستى ھەولددەن كو عورف و عەدەت و بەھا يىن خوە يىن جفاكى
 پيارىزن، ب وى بەھانەيى كو كەساتى يا خوە يا دىرۆكى و كەلتورى ژ
 دەست نەدەن. لى ب ھزرا من، مەرەما سەرەكى پى پاراستنا دەستەلات و
 ھىزا ھۆزا دەستەلاتدارە. دەولەتا سعودى يا عەرەبى ژى، ب ھەمان شىوہ
 رەفتارى دكەت. لى د قى دەولەتیدا، پىرۆزى يا ئابىنى وەكو پىرىنەيەكا
 سەرەكى ژبو بازرگانى و سەرەدەرى يىن راميارى بكار دەھىنن. ئەفجا ژ لايى
 بەرھەمى كشتوكالى و پىشەسازى و تەكنەلوژىفە، دەولەتىن پىشكەفتى و
 زالدەستن. لى ژ لايى پاراستنا مافىن مروقى و كەلتورى بەھا يىن جفاكى
 مەدەنىفە، ھىشتا نە شىابنە خوە ژ كەفلوژانكى خوەيى ھۆزاتى دەرىبخن.
 ئىبن خەلدوون كو ئىكەمىن قەكۆلەرە، لىكۆلىنەكا كەتواركى يا دوور ژ
 شىرەت و ئاراستەكرنى ل سەر جفاكى ئىسلامى سەرەمى خوە كرى، وەسا
 ددەتە خوياكرن كو فەرە لىكۆلىنا ل سەر ھەر جفاكەكى ل گورەى سروشت
 و كەلتورى ھەيى وى جفاكى بىت. ئوو گەھشت بوو وى باوهرى كو
 ھەقدژى يا دناقبەرا كوچەراتى و باژىرقانىيدا، دەھمى جفاكىن جىھانىدا
 ھەبوو و ھەيە. شروڤەكرنا دىرۆكا مروڤايەتىن ژى، ژ سنسلەكا خولین
 وەكھەڤىن قى ھەڤرکى پىك دەيت، لى ئەف ھەڤرکىيە ل دەف عەرەبان
 توندتر و دژوارترە. نەدوورە بەلاقەبوونا بەلەزا ئىسلامەتىن كو پىرانی يا
 وەلاتىن دەردۆر ب ھىزا شىرى قەكر بوون، ئەگەرئى قەشارتىن قى ھەڤرکى
 يا توند و دژوار بىت. عەرەبان ب كەلتورى خوە يى رەسەن (وەكو پاشخانا
 رەوشەنبىرى يا كەسان و ژىياتى يا ھۆزان) و كەلتورى نوويى ئىسلامەتىن
 (وەكو سىستەمى نوويى ژىانئى)، وەلاتىن خوە ب رىڤە دبرن. ئەفجا دناقبەرا
 شان ھەردوو كەلتوراندا، كەسىن ھەچكۆھەيى ژى كەفتنە دناڤ دوو ھزر و
 تىگەھىن ھەقدژدا (يان ب كىمى نەوەكھەڤدا)، كو كەساتى يا كەسى عەرەب
 ئىخستە دناڤ گىژەڤانكەكا دووالىزمىيدا (يان دوو رووياتىيدا). ئوو ب
 شىوہىەكى گشتى، قى دوو رووياتى ھەرسى ئەلەمىنتىن سەرەكى يىن
 كەساتى يا جفاكى يا تاكى عەرەب قەگرتن (ھزر و رەفتار و دلینى).
 ھەرچەندە وەردى، تىورا سنسلا خولین وەكھەڤىن ئىك ل پەى يا دى ب
 شاشى و نە ھووربىنى ل قەلەم ددەت، لى ب ھزرا من، ئىبن خەلدوون ژ
 ئاستى ھەڤرکى يا بەرھەستال سەر دەستەلاتى و ھەقدژى يا ڤالىكى يا

دناڤه‌را کۆچه‌راتیی و باژێرقانییدا کوورتر چوووه و به‌حسی هه‌ڤرکی یێن دیرینین دناڤه‌را شوپپاریزی و نووکریندا دکه‌ت. ئەف هه‌ڤرکییه، نه‌ تنی ل بیابانی و که‌لتوری بیانی هه‌یه، به‌لکو ل ده‌ف جفاکین گوندنشین ژێ هه‌یه. نه‌ دووره هه‌ڤرکی یێن سه‌عیدی میسرئ و باکوړئ عیراقئ (کوردستان) ژ قئ جوړی بن. نه‌دوووره ژێ ئەو بها و عورف و عه‌ده‌تین ل گوندان هه‌یی، ئەنجامی پاشخانه‌کا هزری یا که‌لتوری کۆچه‌راتیی و بیابانی بن، هه‌روه‌کو وه‌ردی بو‌ دچیت. هه‌ر چه‌وا بیت، هه‌تاکو ئەم ب دروستی د قئ بابه‌تی بگه‌هین و لیکۆلینه‌کا که‌تواریکی یا به‌ره‌ۆز ل سه‌ر بکه‌ین، فه‌ره ئەم ل سروشت و تیگه‌هین هه‌ردوو لایه‌نین هه‌ڤدژ فه‌گه‌رین و سه‌ره‌ده‌رییه‌کا بیلایه‌ن دگه‌ل هه‌دوو لایه‌نین هه‌ڤرک بکه‌ین. هه‌روه‌سا فه‌ره نه‌هیته ژبیرکران کو جفاکئ عیراقئ، ژ باژیریان، گوندییان و کۆچه‌ران پیک ده‌یت. ئوو هه‌ر جفاکه‌کئ ل باژیر و گوند و بیابانی (ده‌شتئ) بژیت، بیگومانه‌ کو دئ ساخله‌ت و سروشته‌کئ تاییه‌ت ب خو‌ڤه هه‌بیت.

سروشته و که‌لتوری کۆچه‌راتیی

ژبو‌ تیگه‌هشتنا هه‌ڤرکی یا دناڤه‌را باژێرقانی و کۆچه‌راتیییدا، فه‌ره ل سروشت و که‌لتوری کۆچه‌راتیی بزقرین و ل سه‌ر شه‌نگستئ تیگه‌هشتنا قئ که‌لتوری، دبیت بشیین هنده‌ک پینگاڤین زانستی یێن به‌ر ب تیگه‌هشتنه‌کا ته‌ڤایی یا جفاکیفه‌ به‌اڤیژین. ئەگه‌ر شه‌نگسته‌کئ گرنگئ شه‌هرستانی هه‌بوونا ده‌وله‌ته‌کا یاسایی بیت، ل هه‌مبه‌ر وئ ده‌مارگیرییه‌کا ب هیزه‌ د کۆچه‌راتیییدا. شه‌هرستانی دیارده‌یه‌کا گوهور و لقوکه، ل گوره‌ی ده‌م و جهان ده‌یته گوهورین. لئ کۆچه‌راتی جه‌گیره و ل هه‌موو ده‌م و جهان، هه‌مان هه‌لوپستی ده‌مارگیری و ساخله‌تین جفاکئ کۆچه‌راتیی هه‌نه. ئەرکی ده‌وله‌تی ئەوه‌ کو هه‌ڤرکی یێن دناڤه‌را ته‌خین هه‌مه‌جوړدا کیم بکه‌ت و گرنگی ب به‌ره‌مین کشتوکالی و پیشه‌سازی و بازرگانیی بده‌ت (هه‌لبه‌ت د چوارچو‌ڤئ یاسایه‌کا سه‌روه‌ردا). لئ کۆچه‌راتی گرنگی ب هیزا زه‌ڤله‌کان و بنه‌مالان و ده‌مارگیری یا کوورانه‌ دده‌ت. له‌وا ئیبن خه‌لدوون وه‌سا هزر دکر کو عه‌ره‌ب ژ هه‌می جفاکین دونیایی کۆچه‌رتن و پتر ژ شه‌هرستانی ددوورن. لئ توینی، شه‌هرستانی ب ره‌وشه‌نیری یا جفاکیفه‌ گریدده‌ت. ره‌وشه‌نیری یا جفاکی: ژ کۆمه‌کا عورف و عه‌ده‌ت و یاسا و ریسا و هزر و ساخله‌تین هه‌یی یێن دناڤ که‌ساتی یا که‌سین هه‌چکوه‌یییدا پیک ده‌یت. ئوو ئەو ساخله‌تین مینا

(هزر، باوهری، کریارین ئایینی، سنجی، مۆرالی، یاسایی، هۆنهری، پیشه‌سازی، زمانه‌فانی، چیقانۆکی، ئاییرده‌یی و گه‌له‌کین دی ژی)، هه‌می بیافین ژيانا جفاکی یا که‌سی تاک ب خۆفه دگریت. که‌ساتی یا که‌سی تاک (کو چیکری یی ره‌وشه‌نبیری یا جفاکییه)، میناکه‌کی بچووکره‌یه ژ که‌لتۆر و ره‌وشه‌نبیری یا جفاکی. ئەفه ژ یی چه‌ندی دگه‌هینیت کو ره‌وشه‌نبیری یا جفاکی، نه‌ کۆمه‌کا پشکین هه‌مه‌جۆرین ساکار و پیکفه‌گریدا‌یه. لی یه‌که‌یه‌کا ئیکگرتی یا ب موکمی پیکفه‌ نووسان‌دییه، کو پشکین ژیکجودا ب ئەکتیفی و کاریگه‌ری، کارلیککرنی دناف خوه‌یی خوه‌دا دکهن و سروشته‌کی نوو ژ پهدا دبیت. ئوو ئەگه‌ر ب فه‌گه‌رینه‌ سه‌ر شه‌نگستی وان یی جوداجودا، هه‌مان سروشت و رمان نا بیت. هه‌ر ره‌وشه‌نبیرییه‌کا جفاکی، هه‌ندک پیکهاته یی لاوه‌کی هه‌نه و هه‌ر پیکهاته‌یه‌ک ژ کۆمه‌کا ساخه‌تین هه‌مه‌جۆر پیک ده‌یت. ئەگه‌ر ئەم ل ره‌وشه‌نبیری یا جفاکی یا کۆچه‌راتی بنیرین کو توینی دبیزتی "شه‌هرستانی یا مه‌ند و جه‌مه‌دگرتی." دی بینین کو ژ سی پیکهاته یی سه‌ره‌کی پیک ده‌یت:

۱. پیکهاته‌یی ده‌مارگیرین: ئەف پیکهاته‌یه کریار و باوهری یی ژییاتی و پیغه‌گریدانا ب (عه‌شیره‌تی، مه‌سه‌بی، تۆلفه‌کرنی، شه‌هنازیکرنا ب نافی و بنه‌مالی و قنیتی، ده‌ه‌واره‌اتنی و پاراستنا ژنی و کاله‌پیران)... هتد، ب خۆفه دگریت.

۲. پیکهاته‌یی هیرشی و ب سه‌رداگرتنی: ئەف پیکهاته‌یه شه‌هنازی یا ب (هیز و میرانی، شه‌ری و ده‌ستکه‌فتان، هه‌ژیتی و کوباری، راستگویی و قه‌رفاندن، نه‌حه‌بان‌دنا پیشه‌یی هه‌مه‌جۆر)... هتد، ب خۆفه دگریت.

۳. پیکهاته‌یی جوامیری: ئەف پیکهاته‌یه شه‌هنازیکرنا ب (میان‌داری و مه‌ردینی، پاراستنا هه‌فسوی و هه‌قالبه‌ندان، هه‌ر که‌سه‌کی لاوازی هه‌وارا خوه‌دگه‌هینتی، ئەختوباری و ئەمانه‌تی، ئوو نه‌خیانه‌تکرنی ژی)... هتد، ب خۆفه دگریت.

هه می ساخله ت و ئایبرده و رهفتارین کۆچه راتی و که سین تاک دنا ف
 قی شه رستانی یا مەند و جەمە دگرتیدا، ل گورە ی قان هەرسێ پیکهاته یین
 سەرەکی دەینە ئەنجامدان. ساخله تی هەرە بەرچا قی که سی کۆچەر ئەو ه یا
 د. عەلی وەردی دبێژتی: خوە چیتراندن یان سەرکهفتن کو دنا ف قان هەر سی
 پیکهاته یین ژینگوتیدا دەیتە دیتن. که سی کۆچەر دقیت عەشیرەتا وی ژ هە می
 عەشیرەتین جیهانی چیتەر و سەرکهفتیتر بیت، پاشی دقیت ئەو ب خوە ژ
 هە می خەلکی عەشیرەتی ب هیزتر بیت، ل داوی ژی دقیت هە می ساخله تین
 جوامیری د ویدا هە بن و خەلک ب باشی بەحس ژی بکەت. قی نەزە عیا
 سەرکهفتن و چیتراندن، وە ل که سی کۆچەر کر کو هەردەم حەز بکەت یی
 هیرشکەر بیت، نە هیرش بەیتە سەر. ئەو سەتمی بکەت، نە یی سەتملیکری
 بیت. ئەو بدەت، نە وەرگریت. خەلک قەستا وی بکەت و داخوازا هاریکاری
 ژی بکەت، نە ئەو قەستا خەلکی بکەت و پیدقی هاریکاری یا وان ببیت. ئەو
 فەرماندار بیت، نە فەرمان ل سەر بەیتە سەپاندن. ئەو د تانا خەلکی بچیت، نە
 خەلک د هەوارا وی بەین. ئەو خەلکی ل بن پاراستنا خوە دالده دەت، نە
 دالده دایی خەلکی بیت. ئەو پاریزەر بیت، نە بەیتە پاراستن. ئەو هیقی بەخش
 بیت، نە هیقیدار بیت. خەلک سوپاسی یا وی بکەت، نە ئەو سوپاسی یا
 خەلکی بکەت... هتد. ئەقە نە ساخله تین قالیکی یین که سایە تی یا دنا ف
 جفاکەکی کۆچەر دا دژیت، دروشمی وی یی سەرەکی ئەو ه کو "دەستی
 بلندتر چیتەر ژ دەستی نزمتر."

د ژيانا جفاکی کۆچه راتییدا، فەرە هەردوو جەمسەرین هەفکاری و
 هەفدژیی ب هەفته ربیی بەینە مەشاندن، چونکو ئەگەر جەمسەری هەفکاری
 زال ببیت، ساخله تین جفاکی دی بەر ب لاوازبوونی قە چن. ئەو مملانی یا ل
 سەر خوە چیتراندن نا مینیت و حەزا سەرکهفتنی ژی دی کیمتر لی هیت. ئوو
 ئەگەر جەمسەری دووی زال ببیت، دی یاسا یا دارستانی کهفته کاری و
 جفاک دی بەر ب فەنا بوونی قە چیت. ئەقجا فەرە هەردوو نەزە ب هەفته ربیی
 دگەل هەف بەینە مەشاندن. ئەقە یە ئەوا وی نەزە عیا هیرش و تالانکرنی/
 مەردینی و جوامیری ل دەف جفاکی کۆچه راتی شرو قە دکەت. نەزە عیا
 کوشتن و تالانکرن و ب سەر داگرتنی د هە می مللە تین جیهانییدا هە یە،
 سروشته کی گشتی مرو قایە تییه. لی ل گورە ی رهوش و کاودانین هەر
 مللە ته کی، ب زیدە تر یان کیمتر د هیتە دیتن. د دیرۆکیدا دوو هیرشین مەزنین
 کۆچه راتی ب سەر شه رستانییدا گرتینە: جارا ئیکی دەمی کۆچەرین بیابانا

عہرہ بی ب ناقی دعوہ و بہ لافکرنا ئیسلامہ تیخ، ہہمی جفاکین شہہرستانی قہگرتین۔ جارا دووی ژی (پستی شہش سہدیان ژ جارا ئیکئی)، دہمی مہغولان ب سہرکردایہ تی یا جہنگیزخانی (۷۰) پرانی یا جیہانی ستاندی۔ د ہر دوو حالہ تاندا عہ شیرہ تی رؤلہ کی کاریگہر د ریفہ برنا ہیرشان و سہرکہ فتنیدا ہہ بوو۔ بؤ کہسی کؤچہر عہ شیرہ ت جہی دہولہ تی دگریت، چونکو کہسی تاک ئیمناہی و چاقدیری و پاراستنا بہرژہ و ہندین خوہ یین کہسؤکی د چوارچؤقی عہ شیرہ تیدا دبینیت۔ ہہرچہ ندہ ہہمی بہرژہ و ہندی دناف بہرژہ و ہندی یا کومیدا دہینہ بوہژاندن، لی بہرژہ و ہندی یا تاکان ژی پشکہ کہ ژ بہرژہ و ہندی یا کومی و پی دہیتہ پاراستن۔ ب قی چہندی ژی، ژییاتی یا کہسی کؤچہر بؤ عہ شیرہ تا وی ب ہیزترہ ژ ہہر ژییاتیہ کا دی، چونکو عہ شیرہ ت ہہرسی خوہرسکین (غہریزہ) سہرہ کی یین وی (برس و سیکس و پایہ داری) تیر دکہت۔ ئوو ب ہزرا من، ئہ قہیہ سہدہمی شہرین یاخیوونی د ئیسلامہ تیندا شرؤقہ دکہت۔ بؤ نمونہ شہر پی بہسؤس (۷۱) کو بؤ ماوی چل سالان قہ کیشا بوو ل سہر قی شہنگستہی ہاتبوو کرن، چونکو گہلہ کس ہہ بوون دناف ہہر دوو لایہ نین ہہ فرکدا باوہری ب شہری نہ بوون، لی نہدشیان دہست ژ عہ شیرہ تا خوہ بہر دہن۔

د بیابانیدا، ہہر کہسہک ہندی زیرہک و میرخاس و ب ہیز بیت (ئہگہر سہر ب چ عہ شیرہ تانقہ نہ بیت)، دی بہر ب شکہستن و نہمانیقہ چیت۔ لی د ہہمان دہمدا ژی، ہہر کہسہک دناف عہ شیرہ تیدا بونہ و ہرہ کی سہر بہخویہ و ل ہہمبہری ئہرکین وی یین عہ شیرگہریہ ہہمی ماف ژی ہہنہ۔ ہندہک قہکؤلہر و ہسا ہزر دکہن کو کہسی کؤچہر حہز ژ ئازادی و سہر بہخوییی دکہت۔ لی ئین خہلدوون قی حہزا سہر بہستیی بو ہہ فرکی یین ل سہر سہرؤکاتیئ قہدگہرینیت۔ ئہندامین جفاکا کؤچہراتیی، ژ ہہر تشتہ کی دی پتر حہز ژ سہرؤکاتیئ دکہن و گہلہک حہز ژ گوہداری و فہرمانان ناکہن۔ نہدووہرہ ئہ قہہ بیت، سہدہمی نہحہ بانڈنا وان ژبو کارین پیشہ کاری، چونکو پیشہ کار رنجا کاری خوہ ژبو کہسہکی دی یان لایہ نہکی دی پیشکیش دکہت (خوہ ئہگہر بہرانبہری درافی بیت ژی)۔ کہسی کؤچہر (د ہہمی کار و کریارین خوہدا)، ہہر دہم حہز دکہت یی ئازاد بیت۔ لی داخوازا وی یا ئازادی، نہ وہکو داخوازی یین جفاکا شہہرستانیہ۔ د کؤچہراتیدا ئہگہر تو ئازادی یا کہسین دی تہپہسہر کہی، دی ب ہیز و میرانی ہیتہ و ہسفرکن، لی د شہہرستانیہدا ئازادی ئوہ کو مروقی ئازاد تہعدایی ل سہر ئازادی یا

که سین بهران بهر نه کهت. ب قی چهندي ژي، ئەم د کارين بيژين کو کهسی جفاکا کۆچهراتي، پتر داخواز کهري سهرۆکاتييه ژ داخواز کهري ئازادي. ئو ژبو ب دهستقه ئينانا قی حهزا سهرۆکاتي یان ناقتيدانا ميړاني، ههردهم یی بهر ههقه شهري ويرانکار ل دژي نيزيکترين عهشيرهت و خزمن خوه ژي بکهت. ئەو ب خوه د کۆچهراتييدا، کريارا شهري و تالانکرنی رهسهنه و ناشتی حالتهکی بهروهخته. لئ ل باژيران، ناشتی تيگههکی رهسهنه و شهري حالتهکی بهروهخته. پرانی یا ههقرکی یين دناف باژيراندا دهينه کرن، ب شيوهی ملامننیهکا سیاسی و ئابوری دهينه کرن. لئ ل دهف جفاکا کۆچهراتي ب شهري و تالانکرنی و خوياکرنا هيزا ب سهرداگرتنی د هينه ئەنجامدان.

ئايين و ههقرکی یا تهخايهتی د جفاکی عيراويدا

هه ئايينهک ل سهر سی ستونين سهرهکی دراوهستیت: ستونا ئیکی باوهرداریه کو باوهريهکا موکم و رههایی ب هه می هزر و تيگههين ئايینی ههبيت. ستونا دووی ئاييرده یين ئايينه وهکو نقيژ و روژی و زکات و چونا حهجي... هتد. ستونا سی ژي سنج و رهفترين قهبولکرينه د شهريهتا ئاييندا. ئەگه جفاکا کۆچهراتي ب ههردوو ستونين ئیکی و دوویقه گريدایي بيت، ب شيوهیهکی ريژهی سهردهري دگهل ستونا سی دکهت. ساخلهتین راستگویی و ئەمانهت و دهستپاکی و هاريکاری یا کهسین بيهيز، ساخلهتین ئايینی ئيسلامينه و ل دهف جفاکا کۆچهراتي ههنه. ئو ساخلهتین دمارگیری و تولفهکرنی و هيرشکرنی و تالانکرنی و تهعدايی ساخلهتین دوورن ژ گهوهري ئايینی ئيسلامی؟! لئ ل دهف جفاکا کۆچهراتي ههنه. ههچهنده ئەف جوړی دووی یی ساخلهتان، ب دريژاهی یا ديروکا ئيسلامی (ب نهمازهی د سهردهمین بهلاقرنا ئاييندا) ههبوون و تهعدايی یين هوقانه ب نافي ئيسلامهتین هاتينه کرن، نه دووره ژ بهر وی چهندي بيت کو پرانی یا لهشکهري ئيسلامی ژ عهشيرهت و خيلين کۆچهراتي یا بيابانا عهرهبی پیک دهات. لهوا ئەم دکارين بيژين، چ جارن دشياندا نابيت کو شيوازين ئولداري و دينداري ل دهف هه مو مروف و جفاکان وهکههف بيت. شيوازين ئايينداري ل گورهی جوداهی و ههمهجوړی یا رهوشهنبيري و سروشتی ئاريشه و گهفين ههیی دجفاکيدا، دهينه گهورين. ئەفجا دهمی کۆچهر ب کريارين تولفهکرنی و تالانکرنی و کوشتنی رادين، وهسا هزر

دکن کو ٺهول سهر ريڙاڙا ٺاينى و ڙبو پاراستنا ٺاينى خهباتى دکن. ٺو دهمى ٺهف عهشيرهتئين ل بيابانا كوچهراتي بهر ب گزيرته يا دناقبهرا هردو روبرانقه هاتين و ل گوندان جهنشين بووين، بهرهبره شيوازي ديندارى يا خوه ڙى دگل جفاكى نويى گوندياتيى دگونجان.

د عيراقيدا دو مهسهبين بهربه لاقين ٺاينى ٺيسلامى هه بوون و هه تا نوکه ڙى هه نه: سوننه و شيعه. گهلهک ڦه کو له ران دايه خوياکرن کو ٺه و عهشيرهتئين ڙ بيابانا عه ره بهى بهر ب عيراقيفه هاتين، زووب زووب دکهفتنه سهر مهسهبى شيعى. نه دووره ڙ بهر ٺه گهرى زيرهکى وفه قيهى يا زانايين شيعه بيت کو ب گوتارين خوه بين رهوانبيڙي، ٺاکامه کا کاريگر دکره سهر خه لکى هه چکوهه يى. لى کاريگرى يا داخبار بوونا خه لکى ڙى، ل گوروى رهوش و کاودانين جفاكى بين خه لکى داخبار بووى بوو. بو نمونه جفاکين گوندى زووتر ڙ جفاکين کوچه راتى يا بيابانى داخبار بوون. ڙبو ڦى مه رهمى ڙى، شيعه يان کومه کا پيرينه و شيوازين کاريگره رين ريکلامى و رهوشه نبييرکرنى و ٺاکامکرنى بکار دئينان، وهکو:

۱. **مه رقه دين پيرون:** شيعه يان سامانه کى زور ل ٺافا کرنا مه رقه دين خوه بين پيرون خهرج دکرن کو بنه جهين سهر سورمانى بو خه لکى سهر دانهر. ٺه قبا دهمى خه لک دهاته دناڦ ڦان جهين بارکرى ب ٺه موسفيره کى گيانى بوخته، پى داخبار د بوون.

۲. **مه وکبين حوسه ينيان:** د ههر دهه روڙين ٺيکى ڙ هه يقا موحه رهمى، شيعه مه وکبين مه زن و دريڙ به ره هڦ دکن و ب جادده و کولاناندا دچن. ٺهڦ مه وکبه ب بوڦ و ته پله و ٺالاقه د گه ريان، هه لبه ستين خه مگين و جه رگير دخواندن، سينگى خوه له تم دکرن و ب زنجيران ل پشتين خوه ددان. هه رسال ٺهڦ ٺايرده ل پيش چاڦين خه لکى د هاتنه ٺه نجامدان و گهلهک پى داخبار د بوون.

۳. **جفاتين بهه يى:** د وان دهه روڙين موحه ره ميڊا، زهنگين و ماقويلين شيعه يان جفاتين بهه يى ل مالين خوه يان ل جهه کى ٺاشکرا دادنان کو چيروکا کوشتنا حوسه ينى و که سوکاريين وى ب هه لبه ستين خه مگين لى بهينه خواندن. ٺهڦ چيروکه د دلبر و جه رگسوڙ بوون، پرانى يا خه لکى

دبه‌را دکه‌نه گری و پی داخبار دبن. فان جقاتان ئاکامه‌کا کاریگه‌ر دکره
سه‌ر که‌سین جفاکی کۆچه‌راتیی و ل گوره‌ی که‌لتوری وان یی پشته‌فانیکرنا
سته‌ملیکرییان د بوونه پشته‌فانین فی مه‌سه‌بی و پاشی د بوونه شیعی.

ل ده‌سپیک، مه‌سه‌بی شیعاتیی ل ده‌ف هۆزین دهر‌دورین کۆفه په‌یدا
بوو، پاشی به‌ر ب باشوریفه به‌لاقبوو. ئه‌فه ژ یی هزرئ رت دکه‌ت ئه‌وا
دبیژیت کو شیعاتی دبه‌ره‌تا ژ وه‌لاتی فارسان هاتییه، چونکو هه‌تا سه‌ده‌یی
ده‌هی کۆچی وه‌لاتی فارس ژ ملله‌تی سوننه و کۆمی بوو (اهل السنه و
الجماعه)، لی ل سه‌رده‌می ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی، مه‌سه‌بی شیعی کره مه‌سه‌بی
خوه یی فه‌رمی. شیعه (ل ده‌سپیکا خوه)، مینا هه‌می مه‌سه‌بین دی بین ئایینی
ئیسلامی بوون، لایه‌نی شۆره‌شگیری تی نه‌بیت کو ژ لایئ رامیاریفه،
مه‌سه‌به‌کی شۆره‌شگیری پشته‌فانیکرنا عه‌له‌وییان بوو ل دژی ده‌وله‌تا
ئه‌مه‌وی. پشته‌ی هه‌لوه‌شیانا ده‌وله‌تا ئه‌مه‌وی، ده‌می ده‌وله‌تا عه‌باسی هاتییه
دامه‌زراندن، ل وی سه‌رده‌می وه‌کو سه‌ره‌که‌فتنا شیعه‌یاتیی هاته هژمارتن.
چونکو عه‌باسی ژ یی ل سه‌رده‌می ده‌وله‌تا ئه‌مه‌وی ژ ملله‌تی شیعه‌تی بوون.
لی ده‌می تیقه‌لی یین دژوار که‌فتینه دناقبه‌را عه‌باسی و عه‌له‌وییاندا، شیعه
یین عیراقی بوونه دوو فلق، ئه‌و تیما خوه دایه گه‌ل عه‌باسییان خوه کره
(اهل السنه و الجماعه)، لی ئه‌وین ماینه دگه‌ل عه‌له‌وییان، ل سه‌ر شیعه‌تی یا
خوه به‌رده‌وام بوون. ئوو روژ بو روژی تیقه‌لی یین دناقبه‌را فان هه‌ردوو
گروپاندا فره‌تر و مه‌زنتر لی هاتن، هه‌تا گه‌هشتییه راده‌یی ره‌فتار و ئایبرده
یین پیروژین ئایینی ئیسلامی ژ یی. د. عه‌لی وه‌ردی وه‌سا هزر دکه‌ت کو
به‌رفره‌ه‌بوونا دووراتی یا دناقبه‌را شیعه و سوننه‌یاندا، ژ ئه‌گه‌ری ژیده‌ری
ژیارا زانا یین ئایینی بوو: ژیده‌ری ژيانا زانایی سوننی ل سه‌ر حکومه‌تی
بوو، لی ژیده‌ری ژيانا زانایی شیعی ل سه‌ر خه‌لکی هه‌چکۆه‌یی بوو.

ئه‌ف جو‌داهی یا ژیده‌ری ژيانا زانا یین ئایینی، وه لی کر کو هه‌ر
لایه‌نه‌ک ب دیتنه‌کا جو‌دا سه‌حکه‌ته ژيانی و جفاکی. زانایی سوننی تاعه‌تا
حکومه‌تی دکر و ریز ل فه‌رمانین وی دگرت، وی وه‌سا هزر دکر کو سولتان
سیبه‌را خودییه ل سه‌ر عه‌ردی و تاعه‌تا وی ژ تاعه‌تا خودییه. لی زانایی
شیعی ب چاقه‌کی ره‌خه‌یی و قه‌رفاندنی سه‌ح دکره حکومه‌تی و قه‌بوول
نه‌دکر چ دیاری یان مۆچه‌یان ژ یی وه‌رگریت. ل گوره‌ی که‌لتوری خوه یی
شۆره‌شگیری، وه‌سا هزر دکرن کو فه‌ره سولتان د دادپه‌روه‌ری و ده‌سپاکی
یا خوه‌دا مینا عه‌لیی کوری ئه‌بو تالیب بیت، لی ده‌می سولتان نه‌دشیا وه‌سا

بیت، دال دژ راوهستن. ئەقجا ژیارا وان ل سەر زهکات و خومسا خەلکی و میراتی مرییان (ئەوئ ب وهسیهت بو وان د هاته پیشکیش کرن) رادوهستا. قی چەندی ژى باشى و خرابى یین خوه ههبوون: ژ لایى باشیئە، مادەم ژیانان وان ل سەر خەلکیه و خەلک ل سەر شەنگستی زانا بوونا وان پارا ددەتی، نەچار د بوون کو ژیانان خوه هەمیى ژبو زانین و زانستی ئایینی تەرخانکەن. لى ژ لایى خرابیئە، ئەف زانا یین پایەبەرز د بوونه داردستی خەلکی هەچکۆهەیی و هەمی دانوستاندنن وان یین زانستی دناف بازنە یین دائیخستیدا د هاتتە ئەنجامدان. نەدووورە ژى، ژبو رازیکرنا خەلکی هەندەک فەتوایین نە دگەل باوهرى یین خوه بدەن. هەرچەوا بیت، کۆچەر وەسا هزر دکەن کو ئەو پتر نیزیکی گیان و گەوهەری ئیسلامینە، جفاکین باژیران ژى وەسا هزر دکەن کو ئەو نیزیکن ژ گەوهەری ئیسلامەتی، لى هەر لایەنەک سنج و رەفتارین ئایینی ل گورەى بەرژەوهەند و رەوشین خوه یین ژیارى د گونجینیت و وەسا هزر دکەت کو ئەو یى ل سەر ریبازا ئایینی و ژبو پاراستنا ئایینی خەباتی دکەت. هەرچەندە هەمی شەر و هەفركی یین دناقبەرا گرۆپ و مەسەبین ئیسلامیدا، ب نافی پاراستنا ئایینی ئیسلامی هاتینە کرن. لى د راستیدا ژبو ب دەستفە ئینانا ئیمامەتی یان سەرۆکاتی د هاتنە کرن.

هەفركی یین تەخایەتی دناف جفاکا کۆچەردا یا کیمە، چونکو ئەو ب خوه ب عەشیرەتیفە گریدابینە و دناف هەر عەشیرەتەکیدە هەمی کەس د ئەرک و مافین پاراستن و پیشفەبرنا عەشیرەتیدا وەکەفەن. لى رەهوریشالین هەفركی یا تەخایەتی د سەرەدمی خیلافەتا ئوسمانی کورئ عەفانیدا پەیدا بوو، دەمی هەندەک کەسین عەشیرەتا قورەیش ل سەر هەندەکین دی چیتراندين و پاشی عەشیرەتا قورەیش ل سەر عەشیرەتین دی یین بیابانا عەرەبی چیتراندى. ئەفە ژى بو ئەگەرئ وئ چەندی کو کۆمەکا شەپین ویرانکەر دناف قورەیشیاندا و دناقبەرا قورەیشیان و عەشیرەتین دیدا پەیدا ببن. هەر وەسا هەفركی یین دژوار دناقبەرا عەرەبین موسلمان و مەوالیاندا ژى هەبوون (مەوالی ئەو کەسەنە یین ژبو پاراستنا ژیان و مال و مولکەتی خوه هاتینە دناف ئیسلامەتییدا). ژ بلی جفاکا قورەیش، پرانی یا عەرەبان پەرورەدەکری یین جفاکەکا کۆچەرەتی یا بیابانا عەرەبینە و جفاکا قورەیش ژى تا راددەیهکی کیم یان زیدە پی داخبار د بوو. لى قى سەرەلدانا هەفركی یین تەخایەتی، دەولەتا ب هیزا ئیسلامی بەر ب ئاقارەکی دیفە بر و بوو

گهروه ته ٿيڪرنى و ب دهستقه ٿينانا ٿارامى يا دهروونى بوو، خه لڪ بهر ب هندهڪ ٿايبرده بين چيڪرى بين ٿايينقه چوون. ٿوو ٺهف ٿايبرده بين نوو چيڪرى د گهوهري ٿيسلامه تييدا نه بوون و دببت ٿيسلام ٿي دور بيت ٿي. يهڪ ٿ فان ٿايبرده بين نوو چيڪرى هه بوونا شه فيعان و شه فاعه تي بوو، كو ب ريڪا وان خه لڪى دوعا بين خواهنده خودايى مه زن. ٿبو ٿي مه رهمى ٿي گه لڪ گورين پيروز و ته كيه ل سهرانسهرى وه لائى ٿيسلامى به لاف بوون. مشه بوونا وهلى و سه ييد و كه سين پيروز كو هاريڪارى يا چاره سهرى يا ٿاريشه و نه خوشى بين خه لڪى دڪرن. ههروه سا ڪومه كا ٿايبرده بين دى بين زيده بار ل سهر ٿايبرده بين سهره كى بين ٿيسلامى هاتنه زيده ڪرن و هه مه سه به كى يان وه ليهه كى (ل گورهى تيگه هشتن و ٿيجتهادا خواه)، ڪومه كا رينمايى و ريسا ٿبو ٿايبرده يان دادنان. ل داويى ٿي، باوهري يا ب قورتالڪهري خودايى دناف خه لڪيدا به لاف بوو كو قورتالڪه رهڪ دى پهيدا بيت و دى دادپهروهري و ته ناهين به لافكهت. ٿ لايى دهروونيه، ٺهف ڪرياره مينا ميڪانيزما فه گه ريهه بهر ب تيگه هين نه هوش و چاندى بين ٿايين و شه هرستانى بين كه قنقه. لى بوو ٺه گهري وي چهندي كو هه ٿرڪى و دوورى يا دناقبه را باٿير و ڪوچه راندا فرهتر لى بيت. ٿوو ٿ ٺه گهري دهسته لاتا نه دادپهروهري و سته مكارا ٿوسمانليان، خه لڪى باٿيران ب خواه ٿي، بهر ب هه لوه شيانه كا دهروونى و سنجى و جفاڪيهه چوون.

دهسته لاتارين وي سهردهمى (دببت بين ٿي سهردهمى ٿي!)، سته م و زوردارى يا خواه يا بهر دهوام ب نافي ٿايينى و ٿيسلامه تي ل خه لڪى دڪر. ٿوو ٺه گه ره كه سهڪ ٿ باجدانى يان ٿ پيگيري بين دونيائى بين دهوله تي رهقى با، هه ر دا ب نافي دٿايه تيڪرنا ٿيسلامه تي هينه سزادان و پاشقه برن. ب ٿي چهندي ٿي، خه لڪ ل بن نافين جوداجودا بين پاراستنا ٿيسلامى دهاته پاشقه برن و تالانڪرن. له شڪهري ٿينڪشاريبان (٧٢) روله كى مه زن د فرهودڪرنا مال و مولكى خه لڪيدا هه بوو. هه ر ماوه ماوه دا هيرش كه نه سه ر مال و مولكى فهله و جوهيبان و هندهڪ جاران موسلمانان ٿي، مال و مولكه تي وان ٿبو خواه يان ٿبو خزينه يا دهوله تي تالان دڪر (ب تايه تي ٺه گه ر باجا خواه نه دابان يان شيانين باجدانى نه بان). مه حمودى دووى (٧٣) (ل سال ١٨٢٦ع)، له شڪهري خواه ريڪسته فه و ٿينڪشارى نه هيلان. لى رهوشا خه لڪى هه ر نه يا باش بوو هه تا سالين ١٩٠٨-١٩٠٩ع، كو بزاڻا مه شروٽين دناف موسلماناندا پهيدا بوو. ٺه فه ٿي بزاڻه كا ٿازادىخوازين و

وهكهه قبي و دادپهروهري بوو. ب قى بزاقى (پرانى ياخهلكى و يلايه تين ئوسمانلى)، داخوذا دانانا دستورهكى ژبو دهوله تا ئىسلامى دكرن.

ههفركى يا رهوشه نبرى ل عيراقى

ههروهكو مه دايه خوياكرن كو وهردى ل گورهى جهنشيني يا خهلكى، جفاكى عيراقى ل سهر سى جفاكىن تيكرهس و تيقل دابهش دكهت كو جفاكىن باژيرفانى و گوندياتي و كوچه راتيئه. هوزين بيابانى، ژبه ر ئه گهرين هه مه جور قهستا گوندين عيراقى دكرن و ب دريژى يا ديروكى مشه ختبونا گونديان ژى بهر ب باژيرانقه هه ر يا بهردهوام بوو. ب قى چه ندى ژى، هوزين كوچه رهندهك عهدهت و باوهرى و رهفتارين خوه يين كهلتورى دگل خوه دئينانه گوندان. ب شيويهكى بهرچاڤ كاريگهري كره سهر عورف و عهدهت و ساخهت و رهفتارين گوندان و گوندى پى داخبار د بوون. ههروهسا رهوشا گونديان ژى، ب هه مان شيوه بوو دگل باژيران، داخباريهكا ئالوگور دناقبهرا خهلكيدا پهيدا بوو كو ببوو ئه گهرى سهره لانا ههفركى يين كهلتورى دناڤ جفاكيدا. قى ههفركى يا ژ ئه گهرى داخبارى يا ئالوگورا عورف و عهدهت و ئايبرديهان (ل داويى ژى مهسه بان)، ئاكامهكا راسته وخو يان نه راسته وخو كره سهر پيكهاته يين كهسايه تى يا كهسى عيراقى. لى ئاستى ههفركى (ل گورهى كاودان و تايه تمه ندى يين هه ر دهقه رهكى)، ژ هه فچودا بوون. ئوول سهر شهنگستى كاودان و شيوازين ژيانى، وهردى عيراقى ل سهر كومهكا دهقه رين جوداجودا دابهش دكهت:

۱. دهقرا چيائى: دكهفته گوشهيا باكورى روژهلالاتا عيراقى و جهئ كوردانه (كوردستانه). هندهك توركمه ن ل سهر سنورى دناقبهرا عيراقا عه رهبى و كورديدا د ژين، ژ بلى فره نه ته وايه تى، ههروهسا هندهك ئايينين مينا ئيزدى و مه سيحيان ژى لى هه نه. ساخهت و تايه تمه ندى يين خوه هه نه، ژ بيابانى دووره و چ ئاكاما جفاكا كوچه راتى ل سهر نينه.

۲. دهقرا ديالا: دهقهرهكا كهسكه دكهفته باشورى دهقرا چيائى و روژهلالاتا بهغدا. هه رچه نده دهقهرهكا بچووكه، لى ژبه ر كهسكاتى و رووبارى ديالا و هه بوونا بيستان و كشتوكالى، گرنگيهكا جفاكى و ئابورى

ههيه. ئەف دهقەرە پتر نيزيكي جفاكي گوندياتي و باژيرفانييه ژ جفاكي كوچهراتي.

۳. دهقەرا جهزيرئ: ئەف دهقەرا دناقبەرا رووبارين (ديجله و فورات)دا، ل باکورئ بهغدايه. ئەف دهقەرە نيمچه بيابانيه، پراني يا هوزين بياباني ل دەسپيكي دهاتنه قئ دهقەرئ و پاشي بەر ب باشوريفه دچوون. ئەف دهقەرە پتر نيزيكي جفاكا كوچهراتييه و مينا هەمی هوزين بيابانا عەرەبی سوننه مەسەبن، لی پرانی یا هوزين باشوری شيعه مەسەبن.

۴. دهقەرا بياباني: دهقەرەکا بەردپاييه و دکهفته روژئاقا و باشورئ روژئاقايي عيراقئ. ژبو هندەک مەرەمپن ئيداري و نهخشاندا سنووران، ل سەردەمی دەولەتا ئوسمانليان بوويه پشکەک ژ عيراقئ. ئەف دهقەرە ب تەقافي جفاکەکی کوچەرە (بەدۆنه)، گەلەک ب کيمي هەقري يين رهوشهنبيري لی هەنه، ئوو کۆمهکا هوزين كوچهران لی دژين.

۵. دهقەرا ناقهراست و باشورئ: گليرئ هەموو رووباران ل قئ دهقەرئ خرقة دبیت و ئاستئ عەردئ ژ ئاستئ رووباران نزمتره. ژ لايئ ديروکئ و جفاکيفه دهقەرەکا گرنگه، مەزنترين شەهرستاني يين عيراقئ ل قئ دهقەرئ پەيدا بوويە. ژبەر هەبوونا هژمارەکا زورا جهنشيان و بەرهەمپن کشتوکاليئ، عەرەبان ناقي عەردئ سەواد دانايە سەر. پرانی یا هوزين كوچەرئ بەدۆ بەر ب قئ دهقەرئفە د هاتن و ئەو ب خوہ جهئ شەهرستانيانە، لەوا ئەم د کارين بيژين هەقري يين رهوشهنبيري يين قئ دهقەرئ ژ هەمی دهقەرئ دي يين عيراقئ پتره.

۶. دهقەرا بەسرا: دوورترین دهقەرا باشورئ عيراقئيه و دکهفته سەر هەردوو لايين شەتئ عەرەبان (کو ژ هەقگەهشتنا ديجله و فورات پیک دهيت). مەزنترين دارستانا دارقەسپان ل قئ دهقەرئ هەيه و گەلەک ژ عورف و عەدەتئ كوچهراتيئ د دوورن. ئەنتروبولوژيستەک ناقي (دهقەرا نه عەشيرەتی) ددانته سەر قئ دهقەرئ. بيستان و داروبارين بەسرا ژ يين ديالا پترن و ب رهوشترن.

ئەف دابەشکرنا جیوگرافی و سروشتی ھەر دەفەرەکی، ھەفرکی یا رەوشەنبیری ل عیراقی کریمیە دناف بازنەھەکی دائیخستی و پروسەھەکا بەردەوامدا. زیدەباری ھەفرکی یین رەوشەنبیری یین دناقبەرا گوندی و باژیری و ھۆزین کۆچەردا، ھەرەسا کۆمەکا شەر و ھەفرکی یین دی ژی ھەبوون (مینا ھەفرکی یین دناقبەرا خەلکی و دەستەلاتیدا، دناقبەرا مەسەبین جوداجودا یین ئاییندا، دناقبەرا خەلکی ب خوەدا ژی)، کو عیراق ب ھەمی کەلتور و رەوشەنبیری یین خوە یین جوداجودا ھە بەر ب شەر و ھەفرکی یین بەردەوامفە بر. مشە جارن، رەھوریشالین فان ھەفرکییان ژبو سەردەمین بۆری یین چاندی د بێردانک و نەھۆشی یا مروفیدا د زقرن. ژبو کو خواندەھان پتر د جۆری فان شەر و ھەفرکییان بگەھیت، عەلی وەردی فان شەرەن ب قی شیوازئ ل خوارئ ددەتە خویاکرن:

• شەرئ دناقبەرا عەشیرەتاندا: ژلایئ جفاکیفە، ئەف شەرین ھە بەر بەلاقتین و گرنگترین شەرین جفاکا عیراقی بوون، نەمازە د سەردەمی ئوسمانلییاندا. دەمی ئەم بەحسی شەرین عەشیرەتان دکەین، مەرەم پی عەشیرەتین گوندی و کۆچەرن. ھەرچەندە ئەگەرین شەرئ دناقبەرا ھەردوو جۆرین عەشیرەتاندا تا راددەکی جودا بوون، لی د گەوھەرئ خوەدا ژبو دەمارگیری و ژییاتی یا عەشیری بوون. د عورفی عەشیرەتییدا، عەشیرەت مینا حکومەتەکا بچووکە، ھاریکاری و پالپشتی یا ھەموو کەسان و خیزانین عەشیرەتی دکەت. ئو چونکو عەشیرەت ب ھیز و خوەسەری یا خوە یا بپاردانی دخوریت، لەوا وەسا ھزر دکەت کو حکومەت ژبو بپھیز و بی خودانان ھاتیبە دانان. ئەگەر کەسەک ژ عەشیرەتەکی بەیتە کوشتن، چ کەس ژ عەشیرەتا ئەوی کوشتی ئاگەھداری یا حکومەتی ناکەن، چونکو وان دقیت ئەو ب خوە تۆلا خوە قەکەن و پیدفی ب ھاریکاری یا حکومەتی نینە. ل بیابانی، عەشیرەتین کۆچەرین بەدەوی سەرا دەست ب سەرداگرتنی و بابەتین دەخالەتی و تۆلفەکرنی و جھئ ئاکنجیبوونی و ھاریکاری یا ستەملیکرییان، شەرئ دکەن. لی ل گوندان، عەشیرەت سەرا عەردی و ئاقدانی و کەرب و کینین قەشارتی یین کەفن، شەرئ دکەن. ئەف دەمارگیری یا عەشیرەتین ژ ئەگەرئ ھەقبەرژەوھەندیی و پیکفە ژیانئ و چارەنقیسی ھەفیشک ھاتیبە کو د خۆشی و نەخۆشییاندا پالپشتی یا ھەف دکەن. مشە جارن ھەفرکییەکا ساکار و بی بەھا یا دناقبەرا دوو کەساندا، بەرفرە دەیت و دبیتە ئەگەرئ شەرئ دناقبەرا دوو عەشیرەتاندا.

ئەقبا نە دوور بوو كو شەرى دناقبەرا واندا ببا شەپەكئى مەزنى دناقبەرا عەشیرەتى و باژیریدا. د قى حالەتیدا، نە دوورە ھندەك عەشیرەتین خۆجھین باژیری (ل گورەى ژيياتى و دەمارگىرى يا جھى)، پشەتەقانى يا خەلكى باژیری خوہ بكن و ل دژى عەشیرەتا ھىرشكەر راوہستين.

• شەرى دناقبەرا باژیران و حكومەتیدا: ئەف جورى شەرى ژ ھەمى جورين دى كيمتر روو دەت ژبەركو خەلكى باژیران پتر ب ھىزا حكومەتى ئاگەھدارن، ب چاقين خوہ دببنن و ژئ دترسن. ھەروەسا نەقین دەست ژ بەرژەوہندى يين خوہ يين ل باژیری بەردەن (نە دوورە ئەفە بيت سەدەمى وئ چەندى كو عەشیرەتین گوندان، باژیریان ب ترسينۆكى ل قەلەم دەن). لئ د ھەمى جفاكاندا، ئەوین دەولەمەند و خودان مروّف، پتر خوہ ژ شەرى دپاريزن ژ ئەوین بيكەس و بئ مال و مولك. ژ لايەكى ديّفە، پرائى يا ھەفركى يين سياسى و ھولين ياخييون و نەھيلانا دەستەلاتى، ژ باژیران دەست پئ دكەن و بەر ب گوندانقە دچن. لئ ئەف جورى ھەفركى يان شەرى د بازنەي ھەفركى يين سياسيدا دەينە حسيتكرن. ھەروەسا مانگرتن و خۆپيشاندان و ياخييونين ديموكراسى يين ل دژى حكومەتى، پتر ل باژیران د قەومن.

• شەرى دناقبەرا باژیراندا: د قى بياقيدا وەردى ئيشارەتى دەتە كۆمەكا شەر و دژمنكارى يين دناقبەرا ھندەك باژير و باژيركين عيراقيدا كو سەرا ھندەك بابەتین ساويلكە يان سەرا ھندەك تيفەلى يين د دەمى ئايبردە يين ئايينيدا د ھينە كرن. لئ ب ھزرا من شەرى دناقبەرا دوو باژیراندا بو سەدەمىن ئابورى و رەوشەنبىرى و سياسى قەدگەرپيت. ئەف جورى شەران كيمن و ئەگەر ھەبن ژى، ب شيواز و ئەلەميتتین باژیرقانى د ھينە كرن.

ژ ئەفا بۆرى خويا دبیت كو جفاكا موزاييكى يا عيراقى، ژ كۆمەكا رەوشەنبىرى و مەسەبين ئايينى و پاشخانين ھەمەجور پيك دەيت و ھەر لايەنەكى دقیت خوہ ل سەر لايەكى دى زالكەت يان ب كيمى خوہ بدەتە نياسين. زیدەبارى قى چەندى ژى، ئاستين ھەمەجورين رەوشەنبىرى و كەلتورى كو د ھەمى جفاكين دونيايندا ھەنە، جفاكى عيراقى كريبە دناف ھەفركيبەكا بەردەواما خوہى و بابەتیدا. ھەفركى يين خوہى ژ ئەگەرى گوھورين و ب سەرھەلبوونا عورف و عەدەتین نوو يين د دەمى مشەختبونيدا پەيدا دبن (چ ژ جفاكا كۆچەراتىب بەرەف گوندى بيت يان ژ گوندى بەرەف باژیری بيت). ھەفركى يين بابەتى ژى، ژ ئەگەرى پاراستنا

کهلتور و عورف و عهدهتان پهیدا دبن کول همبهری عورف و عهدهتین کووځی بین نووهای دهنه نهجامدان.

سروشتی گوندان ل عیراقی

جوداهی یا گوندان دگهل جفاکا کوچهراتیئ ئوه کو گوندی خوهجهن و کارین کشتوکالی و پیشهکاری دکن، لئ د کوچهراتیئدا نه خوهجهن و کارین پیشهکاری نا کهن. کهسی تاک د گوندیدا پتر حهز ژ خرځه کرنا مال و سامان و بهر فردهبوونا عهردی خوه دکهت، لئ کهسی کوچهر پتر گرنگی ددهته ناځی و ناقتیدانی و پهلهوانیئ. ب قئ چهندی ژی، دهره به گایه تی ل گوندان پهیدا دبیت کو ناغا یان شیخی عه شیره تی بهر بهر بهر هرف ستمکاری و زورداریځه دچیت (نه دووره زورداریئ ل عه شیره تا خوه یان بنه مالا خوه ژی بکهت). لئ شیخی عه شیره ته کا کوچهر نه شیئ دگهل عه شیره تا خوه یئ ستمکار بیت، چونکو خهلکی وی دی ژیفه بیت و دی ل دور کهسه کی دی خرځه بیت. ئیبن خهلدون دبیت: "شیخی کوچهر یئ هه لپزرتیه نه یئ سه پاندیبه، ماقولی و هیزا خوه ژ ریزگرتن و هه فکاری یا خهلکی خوه وهر دگریت. وی چ پاسه وان و ره شهک نینن کو دهسته لاتا خوه یال سهر عه شیره تی پی ب سه پینیت. ئه ځه ژی وی پالدهت کو ههردهم ل همبهری عه شیره تا خوه یئ جوامیر و هه فکار بیت. لئ مجدی و رژدی یا وی ل همبهر حکومه تی یان عه شیره تین دی یئ دژمن وی پالدهت کو یئ دلره ق و ستمکار بیت." گهلهک ژ شیخین جفاکا کوچهراتیئ دناځ قئ دووانی یا که ساتیئدا د ژین. لئ ل گوندان پاراستنا بهر ژوه وندی و مانا دهسته لاتا ناغاتیی، دناځ بنه ماله کا دیار کریدا دهیته سه پاندن. ژبو پاراستنا قئ پوستی ژی، هه می جوړین پیلان و ستم می ل دژی گوندی بین خوه بکار دینن. ئوو دهمی سنج و رهفتارین شیخ و ناغایان دهیته گوهورین، کار دکه ته سهر سنج و رهفتارین جوتیار و گوندیان ژی کو عورف و ساخله تین خوه پی ژدهسته دن و چاقلیکرنا شیخی یان ناغایی خوه دکهن.

کومه کا په ست و هوکارین کاریگر هه نه بهرئ کهسی هه چکو هه یی گوندی ددهنه دره وکرنی و دوو روویاتیئ کو دبیته شهنگسته یئ چیبوونا که سایه تیبه کا لاواز و ترسیایی. که سایه تی ب رمانا خوه یا جفاکی: پیکهاته یه کا دروونیه و ژ کومه کا ساخله تین هه مه جوړ پیک دهیته کو بهر ب هه فگونجانا دگهل رهوشه نبیری یا جفاکیځه دچیت. که سایه تی هه موو

مروغان، ل گورهی هه فگونجانا وان دگهل رهوشا جفاکی یا ههیی دهیته دهستنیشانکرن. ئەو هۆکارین دهروونی و جفاکی یین کارتیکرنی ل سهر زاروکینی یا مروقی دکهن، دبنه ئەگه ری چیکرنا که سایه تییه کا دهسنیشانکری دئایینهیدا. تهلقین و شیره تکرن سهری مروقی ژ هزرین پایه بلند پر دکهن، لی نه شین چ کارتیکرنین کاریگهر د که سایه تی یا ویدا بکهن، چونکو که سایه تی بهرهم و بهرکاری رهوشین جفاکا ژ یوارییه. له واهره ل دهسپیکئی ئەم سهحکهینه رهوشا ههیی یا گوندان و شیوازی که توارکیی ژ یارا وان، داکو بکارین سهره ده رییه کانی زانستیانه دگهل رهفتار و که سایه تی یا گوندییان بکهین. ب شیوهیه کئی گشتی، ئەف کاودانین ل خواری هه می گوندین عیراقی (ب کوردستانه) فهگرت بوون:

۱. هه بوونا دهسته لاته کا زالدسته حکومتی و د پرانی یا جاراندا، بهرژوهه ندا شیخ و ئاغایان دپاراست. دبیت ژی بهرژوهه ونده کا ئالوگور هه بیت.

۲. هه بوونا بازاران کو جوتیار بهرهمین خواهه دبهنی ژبو فروشتنی و کرینا پیدقی یین ژیان. که سین که بیسکار و رباخور روله کئی کاریگهر د فان بازاراندا هه بوو و هه یه.

۳. دهرکهفتنا هندهک رهفتار و ئایبرده یین دهره به گاتین. شیخ و ئاغا بهر ب مهیلین زهنگینی و ژیانه کا پر مه زاختنا جودا ژ ژیانا خه لکیفه دچوون. قی چه ندی ژی، بهری شیخ و ئاغایان دا سته مکاری و ته په سه رکرا گوندییان.

۴. چه زایا فایده کرنی و کومکرنا مال و سامانی ل دهف پرانی یا خه لکی پهیدا بوو (نه مازه ل دهف ئەوین سهره ده ریی دگهل بازاری دکهن)، چونکو دبیت پیقه ری هه ژیتی یا مروغان بوویه زهنگینی و هه بوونا ملی دونیایی. ئەفجا ب ههر رهنگه کئی هه بیت، چه زایا مال و پاره کومکرنی ل دهف وان ژی پهیدا بوو.

۵. هه بوون و به لاقبوونا هندهک نه خووشی یین ب فهگرین مینا مه لاریا و دیزانتری و سیل کو بارگرانییه کا زیده تر ئیخته سهر ملی گوندی یین هه ژار. ب قی چه ندی ژی، پتر هه وجهی رباخور و شیخ و ئاغا یین دهوله مهند د بوون.

۶. ته په سه رکرن و ئیستغلالکرنا ژنا گوندی و هنارتنا وی بو بازاری کو کرین و فروشتنی بکهت.

۷. پهستا فهرمانبهريڼ باج و خهراجي، بهري گوندييان ددا درهوکړني (دهربارهي مولک و متا و بهرهه مي ب دهست کهفتي) داکو ژ باجا حکومه تي برهفن و کيمتر پارا بدن (درهوکړن).

۸. بهلاقبوناههژاري يا دژوار دناف گونديياندا، چونکو هندهک ژ داهاتي بهرهه مي وي بو ئاغاي دچيت و هندهک بو حکومه تي و ئهوا دمينيت ژي تيرا پيدفي يين ژياني و چارهسهری يا نهخوشيان ناکهت، لهوا نهچار دبوون کو خيانه تي ل ئاغاي يان حکومه تي بکهن (خيانهت).

۹. ژبه ر پيدفي يين ژيانا روژانه، نهچار دبوون کو مال و مولکين خواه بکهنه رهينه يان قهريڼ ب ربا وهرگرن (رباخوري).

۱۰. زيدهباري فان هه مي پهستين دهرروني، پهستا پيگيري يا ب عورف و عدهتین عهشيره تي ژي هه بوو کو دگهل ژيانا وي يا کهتواري نه دگونجا (دوو رووياتي يا کهسايه تي).

هه لهبهت د رهوشه کا مشتي پهستين دهرروني و جفاکيدا، کهسي گوندي نه چار دبیت کو هزري د ژيانا خواه يا روژانه دا بکهت و ئهغه ژي ل سهر حسيا ژ دهستدانا عورفين عهشيره تييه. ل روژا ئهيني ژي، مهلايي گوندي دي داکو کي ل سهر سنج و رهفتارين ئاييني کهت و ژي دخوازيت کو پيگيري ب ريبازا ئيسلامه تي بکهن. ئه گهر ئه م سهری کهسي گوندي ژ هزري هه ژي و جوان مشت بکهين و چ گرنگي نه دهينه ژيانا وي يا کهتواري، دي ژ ههر دوويان کهين. نه دکاريت پيگيري ب ديني خواه بکهت و نه دشيت ژيانا دونيا خواه ب ريغه ببهت. ب کورتي، دي ژ دين و دونيايي بيت.

ئه گهر مه بقت ئه م رهفتارين کهسه کی بگهورين، فهره ئه و رهفتاره دگهل ژيانا وي يا کهتواري بگونجن. ما ئه گهر کهسه ک برسي بيت و چ نه بيت ناني پي بکريت، دي چهوا ژي خوازين کو سالانه زهکاتي بدهت (يان فتره يين خواه د مه ها رهمه زانيدا بدهت). ئه م پيدفي سي مهرجين سهره کينه هه تاکو بکارين چاکسازييه کا کاریگهر دناف جفاکين گوندي و باژيرياندا بکهين: مهرجي ئيکي ئه وه کو چاکسازي ژ نافخوبي يا مروفي دهرکه قيت، نه ژ دهرقه بهيت. فهره ل دهسيکي مروف ژ خواه و مروفين خواه دهست پي بکهت و پاشي ژ خه لکي دي داخواز کهت کو چاکسازي بکهن. مهرجي دووي خواه ژ ته عدايکړني و سه پاندنا ب زوري دووربيخت، چونکو ئه و پيگيري يا ب ترسي دهيته ئه نجامدان، دگهل نه مانا ترسي نا مينيت. فهره ب تيگه هاندن

و دلوځانی بهیته کرن. ههروهسال بهرچاف وهرگرتن ههست و دلینی یین مروځی، کارتیکرنهکا کاریگه رتر دکه ته سهر قایلپوونا وی ژ ته عدایی و سه پاندنا بزوری. مهرجی سیی ژی نه وه کو رهوش و پیدځی یین جفاکی ل بهر چاف بهینه وهرگرتن. باوهری یین خه لکی پتر دیارده یین جفاکینه ژ هزریڼ رویت. چونکو مروځ نه ناژله کی تیگه هشتییه (وهکو هزرمه ندین که ښن گوټین)، لی ناژله کی جفاکییه و هه می هزر و رهفتار و ساخله تین که سایه تی یا وی، ل گوره ی رهوش و کاودانین جفاکی و دهر وونی دهینه ده ستنی شانکرن. مه ژی و ژیرمه ندی یا مروځی ژی، چیکریی جفاکییه و ساخله ته که ژ ساخله تین رهوشه نبیری یا که هی و بهر به لاف دجفاکیدا.

لی سهره رای ځان مه رجان ژی، هه رده م که سی تاک هه ولدده ت کو ژ هیلا سهره کی یا جفاکی دهر نه که قیت و بانگه وازین ژبو سنجی هه ژی یی نایینی بکه ت، داکو بکاریت ب دلخوشی دناڅ جفاکیدا بژیت و یی قه بوولکری بیت. ب قی چه ندی ژی، ژبو نه دهر که فتنی ژ سکه هی جفاکی، که سی گوندی نه چار دبیت کو ببیته ئالا هه لگری سنج و رهفتاریڼ نایینی. د ژيانا خوه یا جفاکیدا ژی، کریاریڼ دژی گوټنن خوه دکه ت. نه څه ژی گوندیان بهر ب دوو روویاتی یا که ساتیڅه دبه ت. که سی گوندی کوری عه شیره تی و عورف و عه ده تین جفاکا کوچه راتیڼی، لی که توار ی ژيانی نه وی نه چارکری کول دژی بها یین خوه یین که لتوری رهفتاری بکه ت. نه څجا وهکو کاردانه وهیا قی هه څدژی و ژبو گه ره و تژیکرنا ځان هه می په ستین دهر وونی و جفاکی، نه وه هه مان رهفتاریڼ شیخ و ناغا، ل سهر مال و هه څژینا خوه دکه ت. زه لام دچپته مزگه فتی یان دیوانا ناغای یان ژی دچپته چایخانی. لی ژنا وی یان کچا وی، دچپته بازاری کو کرین و فروشتنی بکه ت و دهمی څه دگره ریته څه مال، هه می کاریڼ ب سهر و بهر کرنا مالی و په روه رده کرنا زاروکان و بهر هه څکرنا خواری ژی خه ما وییه. ئوو دهمی کچ دهیته بهر شوو کرنی، بریارا وی دده ستی زه لامیدایه و نه چاره کو چاره نفیسی خوه یی نایینده یی (ل گوره ی عورف و عه ده تین شوو کرنا کچین عه شیره ت و گوندان) قه بوولکه ت. د قی بیافیدا، نفیسه ر ځان عورف و عه ده تین گریدایی ب شوو کرنا کچی و ژنا گوندیڅه خویا دکه ت:

• کچا گوندی مولکی پسمامی خوه یه، بی نه خت یان ب نه خته کی کیم شوو پی دکه ت. نه گه ر ئیکی بیانی قیا بو خوه بخوازیت، فه ره ل ده سپیکی پسمامی وی رازیکه ت.

• گوندی یین هه ژار، هه ز دکهن کچین خوه بدهنه خه لکی بیانی داکو نهختین زیده تر ژئ وهرگرن. چونکو بهری شوو کرنی کچی بۆ وی کار دکر، لی پشتی شوو کرنی دئ بۆ ماله کا دی کارکته، لهوا نهخته کی زور ژ کهسی بیانی دهیته داخواز کرن.

• مشه جارن ژئ، خوهییی کچی ب خوه، دکهنه نهخت بۆ کوری و پیگوهورکانی پی دکهن. ئەف عهدهته ئیکه ژ وان کریارین ب مشهیی دناف گوندی یین هه ژاردا دهیته کرن.

• هندهک جارن، ژن وهکو خهلات یان پارئ شوونگر دهیته پیشکیشکرن، ب نهمازهیی دهمی پیکهاتنین عهشیرهتییدا یان ژبۆ رازیکرنا بنه ماله کی یان عهشیرهته کا دی. نه دووره ژئ باب مینا هر تشته کی دی یئ ماددی، کچا خوه بکته خهلات ژبۆ کهسه کی یان بنه ماله کا هه ژئ.

• ئەو زهلامی ب تنی کچ ههین، کچا خوه ددهته کهسه کی هه ژار کول دهف بابی کچی بژیت و بۆ کار بکته، لی هه ردهمی قیا ژ خه زویری خوه جودا بییت، دئ نهخته کی زور ژئ داخواز کهت. ئەف عهدهته ل دهف گوندین کوردان نینه و باب هه ز ناکهن زاڤا یین وان دمالا وانقه بژین.

• هندهک جارن ژئ، باب ژ زارو کینی کچه کا خوه دکته قوربان بۆ مهرقه ده کی پیروژ یان ژئ ژبۆ سه ییده کی ژ رفیشتی پیغه مبهری (ئەف عهدهته ژئ ل دهف کوردان نینه). دبیت بابیه ک ژ زارو کینی کچا خوه دگهل کهسه کی بیژیت کو دهمی مهزن دبیت پیشکیشی وی بکته، لی ناکهته قوربان بو سه یید و مهرقه دین پیروژ.

• ئەگه ر میری ژنه کی ژنا خوه هیلا و دیار نه بوو، که سوکارین ژئ دئ دهنه شوی و دئ نهخته کی دی پی وهرگرن (ئەف عهدهته ژئ دناف کورداندا نینه).

• ئەگه ر کهسه کی ژنه ک بۆ خوه ئینا و پاشی قرۆم دهرکهفت، مافی وییه بزفرینیت و ههمی نهختی دایی فهگه رینیت. لی ئەگه ر سومعه تا وی یا له که دار بییت، هینگی مافی وییه ژئ بکوژیت یان ژئ بۆ مرو قین وی فهگرینیت کو بکوژن.

کوشتنا ناموسی (غسل العار)، ل دهف گوندییان گه له ک ب ساناهییه. هه ردهمی گومانه ک بۆ بنه مالا کچی یان ژئ پهیدا بییت (چ راست بییت یان دره و)، دئ هه ر ژئ کوژن. وهسا هه ز دکهن کو هه ردهمی گومانه ک کهفته سه ر ژئ، فه ره بهیته کوشتن دا ناموسا بنه مالی یا پاراستی بییت. هه رچه نده

ئەف عەدەتە ژ جفاکا کۆچەراتیئە ھاتیئە وەرگرتن، لئ د کۆچەراتیئە دەمی گومانەک دکەفتە سەر ژنەکی، دئ دویفچوونئ کەن، ئەگەر ژن بیگونە دەرکەفت، ژن نا ھیتە کوشتن و دئ سزایەکی مالی داننە سەر وی کەسی گومان ژئ کری.

رەوشا جفاکی یا باژیران

د سەردەمئە بۆریدا، جفاکئ کۆچەراتیئە مشەختی گوندان دبوون و پاشی ل باژیران خوەجە دبوون. قئ مشەختبوونئ کارتیکنەکا کاریگەر دکرە سەر بەھا یئین جفاکی یئین باژیران و مشە جاران ژئ دەست ب سەر دەستەلاتا باژیریدا دگرت. لئ د سەردەمی نھودا، بەھا یئین شەھەرستانیئە بەرەف گوندانقە دچن و بەرەبەرە نئزیکئ جفاکا باژیرئ دبن. ئەو ب خوە، جوداھئ یا دناقبەرا باژیرئ و بیابانیئە، جوداھییەکا بەرفرەھە و پرائی یا ساخلەت و رەفتارئین ژیانا رۆژانە قەدگرت. لئ جوداھئ یا دناقبەرا گوندئ و باژیراندا، نە ب وی فرەھئ یا ھەیی یە دگەل کۆچەرئین بیابانئ، چونکو ھەردوو خوەجھن و گەلەک ساخلەت و رەفتارئین پاراستنا بەرژەوئەندئین کەسۆکی وان دگەھیتە ھەف. ل گەلەک وەلاتان، پیفەرئ جوداھئ یا دناقبەرا گوند و باژیراندا ب ھژمارا خۆجھانە. بۆ نمونە: ئەگەر ھژمارا مروؤقئین خۆجە ژ ۲۵۰۰ کەسان پتر بیت دئ بیژنئ باژیر. ل باژیرئین فرەنسا، فرە ژ ۲۰۰۰ کەسان پتر بن، ل بەلجیکا فرە باژیر ژ ۵۰۰۰ کەسئین خۆجە پتر بن. لئ ل عیراقئ، پیفەرئ باژیرقانیئە ھەبوونا کارئین پیشەییئە، ئانکو ھەر دەقەرەکا کارئ کشتوکالیئ ب تئئ بکەت، گوندە و ھەر دەقەرەکا کارئین پیشە و پیشەسازیئ و بازرگانئ لئ ھەبن، سەروسیمایی باژیرئ ب خۆقە دگرت. ھەرچەندە فرۆتتا بەرھەمئین کشتوکالی و ئازەلی مینا بازرگانئییە، لئ چونکو پیشەسازی و کارئین پیشەیی تیدا نئین، لەوا ب باژیر نا ھیتە ل قەلەمدان، خۆ ئەگەر ھژمارا خۆجھان زۆر بن ژئ.

ھەقراکی یا سەرەکی ل باژیران، ئەو ھەقراکی یا دئیرنا دناقبەرا نووخوازی و شوپپاریزاندایە. رەوتا شوپپاریز خوە ب بەھا یئین جفاکا کۆچەراتیئە گرئدەت و ھەولددەت رەسەناتی یا ژ باب و کالکان ھاتیئە وەرگرتن بپاریزیت. لئ رەوتا دی یا نووخوان، خوە ل گەل ساخلەت و رەفتارئین نوو یئین جفاکئ باژیرئ دگونجینیت و ھەردەم چاقئین قئ رەوتئ ل

بابه تین نوویه. توندی و ساکاری یا قی هه قریکی، ل سهر کومه کا فاکته ران رادوه ستیت، وهکو:

- ئاستی زالبوونا هیزین جفاکا کۆچه راتی ل سهر باژی ری.
- راددهیی قهدهری یا باژی ری ژ دهر دور و باژی ری دی.
- به رفه هی یا بازار و هه بوونا مشهخت و که سین بیانی دناف باژی ری دا.

• هژمارا کارگه هین پیشه سازی و دهزگه هین راگه هاندنی دناف باژی ری دا.

- راددهیی زالبوونا حکومه تی و یاسایی ل سهر خه لکی.
- چهواتی یا هاتنا شه رستانی بؤ ناف ژ یانا روژانه یا باژی ری.

ل سهره رای بها یین جفاکی یین نوی و دوربوونا خه لکی ژ دهمارگری یا کۆچه راتی، هندهک عهده تین دی ل باژی ران دهرکه فتن کو د گه وه ردا هه مان عورف و عهده تین گوندی و کۆچه ران بوون. بابه تی میفاندرایی کو د هه رسی جفاکین عیراقیدا، گرنگیه کا مه زن پی د هاته دان و نوکه ژی به رده وامه. ل ل باژی ر و باژی رکان، شیوازی دیوانی هاته دانان و مالین ماقویل و دهوله مه ندان دیوانه ک هه بوو کو هه رده م یا مشت میفان بوو، ئەفه ژی ئاستی مه زناهی و ماقویلی یا خودانی دیوانی دیار دکه ت. ههروه سا دهمی میفاندراییه ک بؤ میفانه کی دهاته کرن، دا پرانی یا خه لکی تیدا پشکدار بن و چه ند میفان پتر بان، خودانی شیلانی پتر هه ست ب شه ه نازی دکر. قی رهفتاری ژی، هندهک رهفتاری دی ل دویف خوه ئینان وهکو شه ه نازی کرنا ب قازانین مه زن و دانانا سه رین په زال سهر جفنی یین خوارنی... هتد. د بنه کوکا خوه دا، ئەفه رهفتاری گوندینه بؤ باژی ری هاتینه قه گوه استن. ئاخفتنه کا گوندییان هه یه دبیزن کو باژی ری د قه لسن، ل وهکو کاردانه وهیه کا قی ئاخفتنی باژی رییان ژی هندهک عهده ت هه نه کو مه ردینی یا وان پی دیار ببیت، ئەو ژی ئەوه دهمی که سه ک ل خوارنگه هه کی یان چایخانی روونشتی بیت و دهمی که سه کی دی دهیت، دی پار و ی ژی ده ت، چونکو ئەو بهری وی یی روونشتی بوو. هه رچه نده ئەف عهده ته به رمایکی میفاندرای یا گوندییانه، ل ل خوارنگه و چایخانین باژی ری دهیته ئەنجامدان. نه دوره ئەف جوره رهفتاره ژ وان گوندی یین مشهختی باژی ری بووین، هاتبنه وهرگرتن و پاشی بووینه عهده ت و رهفتاری باژی ری.

ههروهسا بابه تی ههفسوویاتی و پشتهفانی یا ئالوگورا خه لکی هه مان رهندهک، رهفتارهکا بهربه لاقا باژیرییه و هه می ههفسوو د خوشی و نه خوشییاندا ههفکاری یا ههف دکهن. چهند مالا ههفسووی جیران نیزیکتر بیت، ئاستی ههقبه ندی و ب سه ریکفه هاتنی ب هیتره. ژ لایه کی دیقه ژی، ههقبه ندی یا خیزانی گه لهک یا ب هیزه. مشه جاران دوو سی رفیشت یان کومهکا خیزانان د خانیه کیفه د ژین و هندی خیزان یا مهزنتر بیت گرنگی و بهاداری یا وی پتره، چونکو د چاقین خه لکیدا ب هیتره. لی ل هه مبهری فی رهفتاری، مانا زهلامی باژیری دناف خیزانا ویدا کز و لاوازه. پرانی یا ده می خوه ژ دهرفه یان ل چایخانی دبۆرینیت. نه دووره ئەفه ژی ژ بهر وی چه ندی بیت کو پرانی یا ژنن باژیری موچه جیبه نه و ژ مال ده رناکهفن، ئەقجا ده می سه ره دانا خزم و ههفسوو یین خوه دکهن، زهلام بیافه کی ئازادیی ددهنی کو ب ئازادی و بی سانسۆر بو خوه باخفن و سوچه تان بکهن. یان ژی دبیت ژ بهر قه ره بالغی و بی سه روبه ری یا مالی بیت کو پرانی یا مالین باژیران، کومهکا خیزان و کومهکا زارۆکان تیغه نه. ژ بهر فی چه ندی ژی، مالین وان نه پاقر و بی سه روبه رن (هه رچه نده ژ یین گوندیان باشترن)، لی نه جهی راحت و خوشی یا زهلامینه. فاکته ره کی دی یی ده رکه فتنا زهلامی ژ مالی ئەوه داکو ب سه رژنکی نه هیته گونه هبارکرن، یان دا نه بیژن کو ژ ژنا خوه دترسیت. ئوو وهکو که لتوره کی گوندیاتی و کوچه راتی، زهلام خوه ل سه ر خیزان و زارۆکین خوه مهزن دکته داکو بکاریت هه ردهم ل سه ر یی زال بیت و دبن کونترۆلا و یقه بن.

ئهف ههفرکی یا دناقههرا نووخوازی و شوپپاریزینیدا، ب ئاشکرایی دناقههرا ههفگرتنا خیزانی و خوه فه ده رکرنا زهلامیدا دیاره. ئەفه ژی بهری که سی تاک ددهته وی چه ندی کو هه ر جار دگه ل رهوته کا جفاکی بدهته ری و د پرانی یا جاراندا، لایه نگیری یا وی (ل گوره ی بهرژه وهندا وی یا که سوکی)، دهیته ده سنیشانکرن. ئەف دوو روویاتییه، دیاردهیه کا جفاکییه و د پرانی یا جفاکین ئینتیقالیدا هه یه. هندهک فه کوله رین جفاکی، فی دیاردا دوو روویاتی یا جفاکی (ب دووانیزما رهوشه نبیری) ل قه لهم ددهن. د. عه لی وهردی وهسا هزر دکته کو دووانیزما رهوشه نبیری ژ جه دهل و گینگه شی پهیدا دبیت. ئوو خه لکی عیراقی ب جه دهل و گهنگه شی یی ناقدار بوو، لهوا دگوتنی "اهل الشقاق و النفاق". نفیسه ر پیغه دچیت و دبیزیت کو مهیلا جه دهلی پشتی کوشتنا عه لیی کوری ئەبو تالیبی، دهست پیکر بوو. ل سه ر

دهمی عهلی، ههردهم ب گلی و گازنده بوون ژ حوکمی وی یی ل سهر شهنگستی وهکهقی و دادپهروهی. لی پشتی مرنا وی وهکو بهرههلسستیهک ژبو حوکمی ئومهوییان، مهح و سهنا ل ئیمامی رهحمتی دباراندن (ب نهمازهیی دهمی والیی ئومهوی خهلق نهچار دکر کو جقینا بدهنه ئیمامی عهلی). ژ لایئ جفاکی و کهتواریفه، دگهل دهستهلاتا ئومهوییان بوون و ددلی خوه یی کووردا دگهل ئیمام عهلی بوون. ئوو ئهوا ئهف ههقرکی و گهنگهشه بهرفرهتر لی کری پهیدا بوونا مهسهبی موعتهزیهلیان بوو کو داکوکی ل سهر گهنگهشهیا لوژیکی و گروقین عهقی دکر. ل سهردهمی مهند بوون و پاشفهمانا شههرستانی، ئهف نهزعه یا جهدهل و گهنگهشی هند یا ب هیز بوو، ههموو ژیان و دهمین هزرکرنا خهلکی فهگرتبوو. نهزعه یا جهدهلکرنی، بهری خهلکی ددهته وی چهندی کول کیماسی یین تشت و بویرهان بگهریین و ههردهم هزرکرنهکا نمونهیی بو ههمی بابتهان بدان. یهک ژ خالین نیگهتیقین جهدهلی ئهوه کو داخووا نمونهیی و کاملانیی ژ لایهنی بهرانبهر دکهن و ئهوب خوه، نهشین وی داخووا ل سهر خوه بجه بینیت. کهسی جهدهلکار پتر داخووا مافان دکته ژ ئهداکرنا ئهركین خوه، ههردهم وی دقت کیم بدهت و پتر وهرگریت. دهمی هندهک دهستهلاتان ههلداین کو جهدهلکرنی قهدهغهکن یان ب ریکا سزادانی کیم بکن، خورتنر لی هات. ههردهم قهدهغهکن و تهپهسهکرنی ئهجامین بهروفاژی مهرهمی ههته.

ئهف جهدهله، ل گوندان کیمتر بوو، چونکو خهلق ب عورف و عهدهتین خوه یین خیلهکیفه یی مژوول بوو. لی ئهوه کهسین ب ریکا بازرگانیی یان کرینا پیداویستییان و فروشتتا بهرهمان هاتنوجوونا باژیران دکر، ب شیرهتین ئایینی و گیتگهشه یین لوژیکی یین باژیریان داخبار دبوون. د جفاکی کوچهراتییدا، رهوشهنبیرییهکا جفاکی یا ئیکسهمتی ههیه و تنی داکوکی ل سهر عورف و عهدهت و بها یین خوه یین جفاکی دکهن، ئهوه بها یین ئهوه دگهل راهاتین و ل سهر مهزن بووین. ب قی چهندی ژی، فیری چ بها یین ههژی و نمونهیی نا بن کو دگهل بها یین جفاکی یین ههیی نهگونجن. خو ئهگه هندهک بها یین نمونهیی و ههژی ههبن ژی، دگهل ساخلهت و رهفترین خوه یین جفاکی بیابانی د گونجین. لهوا دوروویاتی یا جفاکی و دووکهربوونا کهساتی د کوچهراتییدا کیمتره. ل باژیران شیرهتکار و هونهرمهندین ئاخفتنی زورن، کریارا جهدهلی ژی پتره. خهلق ژ شیرهتکاران فیری بها یین ههژی و نمونهیی دبن کو نهشین د ژیان

که تواریدا ب جه بینن. یه ک ژ دیارده یین بهرچاقین باژیران، هه بوونا دهزگه هین ئایینی و مزگهفت و حوسهینی و خواندنگه هانه، ئوو ئاریشا سهرهکی یا فان دهزگه هان ئه وه کو پتر گرنگیی ددهنه وان شیرهتین ره هوانبئ ژیی کو نه کارن ب جه بینن. شیرهت بهرئ مروقی ددهنه وه کههقی و دادپهروهی و جوانمیری و راستگویی و مهردینی و ... هتد. لی ژيانا روژانه یا باژیری، بهرئ وی ددهته کارکرنی و حهف حهفا ژبو ژیارئ (خو ئه گهر ل سهر حسینا ساخلهتین ژیگوتی بیت ژئ). ئه فجا ئه وین ب بها یین جفاکی یین که تواریقه دگریدایی، دبنه که سائین ب هیز و سهرکهفتی دجفاکیدا. لی ئه وین ب بها یین نمونهیی یین ئایینیقه گریدایی، کو فهره ببنه که سین چاک و جوانمیرین جفاکی. لی ژبهرکو چاکی و جوانمیری یا وان، پیداوستی یین ژیاره کا هه ژئ بو دابین ناکهت، لهوا دبنه که سائین دووکه رتبووی و سهرنه کهفتی. دهمی د ئاخفن بهحسی ساخلهتین چاکی و کاملانی یا مروقی دکهن، لی دهمی کار دکهن (ل گورهی پیدقی و بهرژه وهندی یین ژیارا خواه) کار دکهن. ئه فه ژئ ساخلهته که ژ ساخلهتین دوو روویاتی یا جفاکی و نه دووره بهر ب دووکه ربوونا که ساتینیقه بچیت.

شیزوفرنیا باژیریان و هه لوهشیانا بها یین سنج و رهفتاران

ئه گهر که سین جفاکا کوچه راتی نه زانن یان تی نه گهن کو گه له ک ژ سنج و رهفتارین وان دگهل سنج و بها یین ئایینی ناگونجن، خه لکی باژیران (ژ ئه گهرئ هه بوونا شیرهتین ئایینی و جه دهل و گینگه شه یین لوژیکی)، د شین جوداهی یا دناقبه را رهفتارین خواه یین عهدهتی و هزرین خواه یین ئیدیالیدا بینن و تی بگهن. ئوو ژبهرکو ئه و دزانن کو رهفتارین که تواری یین وان (ل گورهی عورف و بها یین ئایینی)، هه لوهشیان و د سهر داچوونه. ئه فجا وه کو گهره وتژیکر نه کا دهروونی، دا کوکییه کا مجد ل سهر بها یین ئیدیالی و هه ژئ یین ئایینی د هزرکرن و شیرهتین خواه دا دکهن. ئه فه ژئ دبیته ئه گهرئ پهیدا بوونا رهفتار و دلینی و هزرین شیزوفرنیایی ل دهف باژیریان. ئین خه لدوون دبیتیت: ئه ف هه لوهشیانا سنجی یا ل باژیران هه، ب هه مان راده یا هه لوهشیانی ل دهف جفاکا کوچه راتی نینه (ههرچه نده گه له ک ژ رهفتار و عهدهتین کوچه ران ژئ دگهل بها یین ئایینی نا

گونجن). د. عهلی وهردی ژی، قی بۆچوونی دپهژرینیت و ههلوهشیانا سنجی و شیزوفرینیا باژیریان ژبو فان هوکارین ل خواری دزفرینیت:

۱. ههقبهندی یا حاکمی ب ههقوهلاتییانقه: هه ژ بهری دا و ههتا نوکه، حاکم و دهستهلاتدار ژبو پاراستنا ههیهتا خوه، ب بستههی تیکههلی یا مللهتی و ههقوهلاتییان ناکهن. ئەقجا باژیری د کورراتی یا خوهدا، ههز ژ حاکم و دهستهلاتداران ناکهن. لی د ژیانا کهتواریدا شههنازیی ب نیاسینا وان دکهن. ئەقه ژی رامانا وی ئەوه کو ئاخفتنا دل و ل سهه ئەزمانی وان (ل هههمبهری حاکمی) نه ئیکه و دبیت ههقدژ بیت. ئەف رهفتاره مینا گرتیهکا دهروونییه ل دهف خهلکی عیراقی (ئوو کوردستانی)، تتی ریژی ل وی کهسی دگرن یی خوه ل سهه وان مهزن دکهت یان تیکههلی یا وان نهکهت. لی ئەوی باش و ریژی ل خهلکی دگریت (ههچهنده یی خوشتقییه)، لی ب ناغی نهبوونا کاریزما و ههیهتی ریژی لی ناگرن و ب کهسهکی سههرنهکهفتی ل قهلهم ددهن.

۲. پالدهری مفاداری یا مالی: بها یین خوههژیدیتن یان خوهچیتراندا دناف کوچهراندا ههیی، ههه ههمان بهانه ل دهف باژیریان ژی ههیی، لی ب شیواز و مههم و ئەنجامین جوداجودا. ئەگهر ئەف رهفتاره د کوچهراتییدا ژبو هندی بیت کو ههژیتی یا وی دناف جفاکیدا بهربهلاقتر و پتر لی بهیت، د باژیراندا ژبو هندیه کو پتر قازانجی ژ کهسی بهرانبهر بکهت. ئانکو پالدهری سهههکی ل باژیری، کو مکرنا پاره و سامانییه، لی ل دهف کوچهران ناف و ناقدرییه (مال ژی ناقدرییه دروست دکهت!). ژبو ب دهستقه ئینانا قی ههژیتی، کهسی کوچهه ژ بهر کهسهکی نادانیت و چ جارن خوه کیم ناکهت. لی باژیرییه پیشهکار مهلاقیی و حیهه و درهوان دگهل بکری خوه دکهت (ئهگهر کارکهه بیت، دی زهغهلیی د کاری خوهدا کهت)، داکو هندهک مال یان سامانی پتر قازانج کهت.

۳. مالپهریسی دباژیراندا: ئەگهر کوچهه و گوندی ههز ژ مالی بکهن، ژبو هندیه کو مهردینییه و هاریکاری یا خهلکی پی بکهن. خهلکی باژیران ههز ژ کو مکرنا مالی دکهن ژبو خوهیی مالی. باژیری دبینن کو ئەوی مال ههیی یی ریژدار و ههژییه دجفاکیدا، ئانکو پیقههری سهههکیی ریژگرتنی ل باژیری ماله، لهوا پرانی یا خهلکی بهر ب کو مکرنا مالیهه دچن (چ ب ریکین

رہوا بیت یان نہ رہوا). خەلکی باژیری پرسیارا ژیدەرئ سامانی کەسەکی دەولەمەند ناکەن، چونکو هەر دەم سەر دەریی دگەل ئەنجامان دکەن.

۴. چایخانە و مەلها و سەماخانە: د باژیرین عیراقیدا چایخانێ رۆلەکی کاریگەر هەبوویە و هەیه. پرانی یا زەلامان پشتی ژ کاری قەدگەرین، ئیقاری بین خوە ل چایخانێ دبورین و ئەف عەدەتە ژ کەقندا هەبوویە و رفیشت بۆ رفیشتی هاتیە قەگواستن. لئ هەبوونا مەلها و جەئ سەماکرئ، عەدەتەکی نوویە (ل سالا ۱۹۰۷ئ)، ئیکەمین سەماخانە ل عیراقی هاتە دانان کو گەنجان تیقە سەما دکر (ل وی سەر دەمی هەبوونا غولمانان ژ بەر مایکین لەشکەرئ ئینکشاری و کەلتوری مەمالیکان (۷۵) بوو). لئ پاشی ئیکەمین سەماقانا ژن ل سالا ۱۹۰۸ئ، ژ حەلەبی هاتە بەغدا. نە دوورە ئەقە ژئ ژبەر لاوازی یا هەقەندی بین خیزانی بیت. تەپەسەر کرنا ژئ و فەیتی یا بەحسکرنا سیکسی، بەرئ خەلکی ددا قان سەماخانەیان. خەلکی عیراقی د مالقە شوپپاریژ بوون و نە د هیلان ژن و کچین وان بگەهنە بەر دەرازینکا خانی، ب شەقی ژئ هەر چی پارەیهکی هەیی ل بەر پی بین سەماقانا دباراندن. زیدەباری قئ چەندی ژئ، کەسین سەرەدانا قان جەهان دکرن، فیژی قەخوارنا مەیی ببوون و ب مشەیی قەدخوارن. ب رۆژی ل دژی مەیی و مەیفەخۆران بوون و ب شەقی ژئ هەتا سەرخۆشیی قەدخوارن. دبیت ئەقە ژئ ژ ئەگەرئ دوو روویاتی یا دگەل دەستەلاتی و دەستەلاتاران بیت، خوە سەرخۆش دکەن داکو بکارن دلئ خوە دەریژکەن. کەسین کوچەر پیدقی ب قەخوارنا مەیی نەبوون، چونکو د پرانی یا جاراندنا ئەوا ددلی واندا دەهاتە سەر ئەزمانی وان.

۵. هەقسەنگی یا جفاکی دباژیراندا: ئەگەر جفاکەک بین هەلوەشیایی بیت ژئ، هەر هەندەک لایەنین دی بین چاکی و باشی تیدا هەنە، داکو هەقسەنگی یا جفاکی پی بەیتە پاراستن. هەتاکو ئەم بکارین د هەقسەنگی یا جفاکی بگەهین، فەرە ئەم لیکولینا کەسایەتی یا کەسین دەستەلاتار و هیزدارین جفاکی بکەین (خۆ ئەگەر دز و گەندەل بن ژئ). خەلک رەفتارین دوولایەن یان دوو روو ل هەمبەری کەسین دەولەمەند و دەستەلاتار دکەت. دەمی کەسەکی دز جوامیرییهکی بکەت یان سەرەدانا نەخۆشان بکەت و هاریکاری یا خەلکی بکەت، دئ بیته جەئ ریزگرتنا خەلکی، هەرچەندە دزانن کو ژیدەرئ مالی وی ژ دزی و گەندەلیی هاتیە. کەسین بەرپرس، ئەوین خوە ل سەر خەلکی مەزن دکەن و د هەمان دەمدا ژئ، ل خۆشی و نەخۆشی بین وان

بهره‌هف دبن، پتر ریز لی دهیته گرتن. لی ئەگەر هه‌بوونا فان لایه‌نین باش و خراب د هه‌مان که‌سیدا (یان د هه‌مان ره‌فتاری‌دا) بییته ئەگه‌ری پاراستنا هه‌سه‌نگی یا جفاکی، هه‌روه‌سا بییته ئەگه‌ری دووکه‌ربوونا هه‌ست و هزر و ره‌فتاری‌ن مرۆقی ژی. د ئەنجام‌دا، دی به‌ر ب ساخه‌تین شیزوفرینیایه‌ به‌ت. ل داوی‌ی ژی، ئەگه‌ر ئەم ب چا‌قه‌کی هه‌لسه‌نگاندنه‌ی سه‌حه‌کینه سروشتی قونا‌غا هه‌یی، دی بینین کو هه‌ر ژ سه‌رده‌می رینیسانسی و شو‌ره‌شا پیشه‌سازی و ته‌کنه‌لوژی، خه‌لکی عیرا‌قی به‌ره‌له‌ستی یا گوهورین و نووکرنی کرییه. ئەف ره‌تکرن و به‌ره‌له‌ستی ژی کریاره‌کا سروشتیه و پیرانی یا جفاکین جیهانی تیرا بو‌رینه، د جفاکنا‌سییدا دیژنی "به‌رده‌وامی یا ره‌وشه‌نبیری". ئو ئاستی توندی و دژواری یا قی به‌ره‌له‌ستی، ل سه‌ر ره‌وش و کاودانین خوه‌ی و بابته‌ی بین هه‌ر جفاکه‌کی رادوه‌ستیت. فاکته‌رین خوه‌ی یین به‌ره‌له‌ستکاری، ب شیوازی هزرکرنا که‌سان‌ه هه‌قه‌نده. لی فاکته‌رین بابته‌ی، ب پاراستنا سیسته‌می جفاکی و به‌رژه‌وه‌ندن کۆمیقه هه‌قه‌نده. ئەف به‌ره‌له‌ستی ل عیرا‌قا عه‌ره‌بی (نه ل کوردستانی) توند و دژواره، چونکو ژبه‌ر ژده‌ستدانا که‌لتوری خوه‌ی ئایینی و عه‌ره‌بی دترسن. ده‌می د. عه‌لی وه‌ردی د قی کتیب‌ا خوه‌دا، به‌حسی سه‌رده‌می ئینتیقالین دنا‌قه‌را سه‌رده‌مین ئوسمانلی و ئینگلیزیدا دکه‌ت، قی به‌ره‌له‌ستی بو‌ سی هۆکاری‌ن سه‌ره‌کی دزقرینیت:

۱. ل وی سه‌رده‌می عیرا‌ق د قه‌ده‌رییه‌کا جفاکیدا دژیا و هه‌ر قه‌ده‌رییه‌کا جفاکی، به‌ری خه‌لکی هه‌چکۆه‌یی ددا هندئ کو خوه ب عورف و عه‌ده‌تین خۆقه‌ گریده‌ن و شو‌پپاری‌ز بن.

۲. هاتنا شه‌هرستانی ژنشکا‌فه بوو، نه ب شیوه‌یه‌کی به‌ره‌به‌ری بوو کو خه‌لک بکارت به‌ره به‌ره دگه‌ل رابه‌یت و خوه دگه‌ل بگونجینیت.

۳. هاتنا شه‌هرستانی ب داگیرکرنا ئینگلیزیقه یا گریدایی بوو، خه‌لکی وه‌سا هزر دکر کو هه‌ر عورفه‌کی نووین هاتییه دنا‌ف جفاکی عیرا‌قیدا، به‌ره‌می هزر و ره‌فتاری‌ن ئینگلیزییه. ل گوره‌ی تیگه‌ه‌شتنا عیرا‌قیان ژی، ئینگلیز کافرن و نا بیت مرۆقی موسلمان گوهداری یا کافران بکه‌ت.

ژبه رښان هوکارين ژيگوتی و نه دووره هندک هوکارين دی يين
خوهی ژی هه بن، جڅاکي عیراقی به ره لستی یا گوهورینی دکر و دکه ت. ب
شیوه کی گشتی، مروڅ ئالا ه لگري بها يين نمونه یی و هه ژیه، ئو
هه ردهم خه باتی ژبو ب ده ستقه ئینانا وان دکه ت، لی مه رما وی یا سه ره کی
پاراستنا به رژه وهنده کا تایبه ته. هم د کارين ب کورتي بیژين کو هه ر هزه ک
یان ره فتاره کا نوو ده رکه څیت، هه تاکو دناڅ کووراتی یا که سایه تی یا که سی
تا کدا نه هیته چاندين و به رژه وهندا وی یا تایبه ت پی نه هیته پاراستن، نا بیته
که لتور و خه لک نه شیت سه ره ده ریبه کا کاریگر دگه ل بکه ت. ب هزرا من،
ئه څ به ره لستی یا نهو هه یی ژی، تنی ژبو پاراستنا به رژه وهندا تایبه تا
هنده ک که س و لایه نانه

پشکا سیئ

په راویز

پشکا سیی: په راویز

د هه موو څه کولین و بهرهمین خوه یین پیشکیشکریدا، وهردی ئاماژه ب گه له ک که سایه تی یین زانا و بویه ر و تیورین زانستی و بزاقین سیاسی و جفاکی دایه. ئیشاره ت دایه هه موو فیلسوف و هرزمنه د و زانا یین کارتیکرن ل سهر کری و بووینه هیقینی نفیسینا بهرهمین وی. هه لبه ت، ئه گه ر ئه م پاشخان و سهردهمین وان زانا و بویه ر و بزاقین ئاماژه پیکری نه زانین، دبیت ب دروستی د شیوازی تیهرزین و شروفه کرنا هرز و دیتنن وهردی نه گه هین. د قی پشکیدا، مه هه ولدایه کو پیناسه یه کا کورت ژبو هر که سایه تیه کی یان بویه ره کی یان ژی بزاقه کا ئاماژه پیدایی پیشکیش بکه یین. کتیبین وهردی، مشتی بویه ر و بزاقین دیروکی و تیورین هرزا مروقیه تینه، لی مه تنی ئه و ژیگرتن، ئه وین مه د قان خواندناندا ئاماژه پی کرین. هه موو پیزانین و بهروار و بویه رین دیروکی یین د قان په راویزاندا، من ژ سایتین ئه نته رنیتی (ب هه ردوو زمانین عه ره بی و ئینگیزی) وهرگرتینه و ب پوخته بی وهرگیراینه سهر زمانی کوردی. هه ر خوانده قانه کی کورد، ئه گه ر قیا پتر ب ناف تیروته سه لی یا بابه تین په راویزانقه بچیت، ب ریکا گوگلکرنا هه ر نافه کی یان بویه ره کی - بزاقه کی، دی شیت کومه کا گوتار و پیزانین هه مه جوړ وهرگریت. ئه ز ل وی باوهریمه کو ئه ف پیزانین پیشکیشکری، ب ئاوايه کی راسته وخو یان نه راسته وخو، دی بنه ئازرینه رین ریخوشکه ر بو پتر دویفچوون و لیگه ریانی.

أ. پهراوړيزين پشكا ژيكي:

(۱) **ئيبين خهلدوون:** ناڅي وي عهبدلارهحماني كورئ محهمه، ئيبين خهلدوونئ ئه بو زهيد، وهليبه ددينئ هه زره مئئ ئه شيبلي يه (۷۳۲- ۸۰۸ كوچئ / ۱۳۳۲- ۱۴۰۶ زايينئ). ل تونس ژ دايكبوويه و دناڅ بنه ماله كا ناڅدار ب زانست و ئه دهب و سياسه تپدا په روه رده ببوو. باب و باپيرين وي كه سائين سياسه تمه دار و دهسته لاتدار بوون ل ئه ندولس و تونس. ئيبين خهلدوون ژ دامه زرينه رين جڅاكناسي يا نوو دهپته هژمارتن كو هندهك تيورين سه رنجراكيش د بياڅي ده مارگيري و ياساين شه هرستانيندا دانا بوون. هه رچهنده كومه كا به ره مئ د واري ديروك و بيركاري و لوژيكيده هه نه، لي ناڅدار ترين به ره مئ وي كو ل سه رانسه ري جيهاني به لاف بووي، كتيبا و بيه ئه وا ب ناڅي (پيشگوتنا ئيبين خهلدوون). د هه موو به ره مئ خوه دا، وي پشتبه ستن ب هه ردوو بنه مائين تيوري و پراكتيكي دكر. نه تنئ سه ره ده ري دگهل فه گيرانا بو يه رين ديروكي دكر، لي وي كره زانست و فيلوسوفي و مهنه جه كي ره خنهي بو دانا. ئانكو ديروك ژ وه سفكرنه كا فالكي يا ببئ هودوزي به ره ف جيهانا شروڅه كاري يا عه قلانيڅه بر. ب قئ چهندي ژئ، خوه ل بياڅي ديروكا شه هرستانيان و ديروكا هه قبه ركرئ كره خودان. قئ مهنه جئ نوو، ئيبين خهلدوون به ره ف جڅاكناسيڅه بر، دگوت كو هه موو ديارده بين جڅاكي پيڅه گريدا بينه، هه ر ديارده كي ئه گه رين خوه هه نه و دبته ئه گه ر بو ديارده كا دي. هه روه سا ئماژه ب ئاكاما ژينگه مئ ل سه ر مروڅان و به ره مئ ددهت كو نوڅه ب زانستين ئه تنولوژئ و ئه نتروپولوژئ دهينه نياسين. د پشكا سييدا ئماژه ب دهولهت و مه ليك و خه ليفه يان ددهت و داكوكي ل سه ر بابته دي ده مارگيري دكهت كو ستونا شه نكسته يي يا هه ر حوكمه كييه. ژبو شروڅه كرنا رولي قئ ده مارگيري ئماژه ب جڅاكي به دهوي ددهت كو هه قري بين وان ژبو ب دهسته ئينانا سه روڅاكتيڅه و ژبو قئ مه رهمئ ژئ پشتبه ستنئ ب ده مارگيري يا عه شيره تي دكهن. پشتي سه روڅ ديته دهسته لاتدار، دي ته ماحي يا وي پتر لي هيت و دي حه زكهت سه روڅاكي يا ده ردوران ژئ بكهت، ئه قجا ب هه مان سيسته مئ ده مارگيري (لي ل سه ر ئاسته كي به رفه هتر)، دي دهست ب سه ر ده ردوراندا گريت و دي دهوله ته كا ئيگرتي دروستكهت هه تاكو ده مارگيري به كا ب هيزتر دهيت و قئ دهوله تا نوو ژناڅ دبهت.

ئيبين خهلدوون خويا دكهت كو هه موو دهسته لات و دهوله تين جيهاني ب پينج قوناغان را دبورن و پاشي دهوله ته كا دي يا نوو پهيدا دبيت كو ئه و ژئ، دي د هه مان قوناغان را بوري: د قوناغا ئيكيدي دي دهست ب سه ر حوكميدي گرن و دي پالپشتي و پشته قاني يا ده مارگيري يا خوه كهت. د قوناغا دوويدي دي سته مئ ل مله تي خوه كهت و دي گروهين تاييهت ب خوڅه دامه زرينيت دكو دهسته لاتا خوه پئ ب هيز بيخيت. د قوناغا سييدا دي سيسته مه كي دانيت و دي به ره ف كومكرنا سامانيڅه چيت كو ئاڅه داني و وه راري د جڅاكي خوه دا پهيدا كهت، ئه ف قوناغا بو شاييه كه ژبو ليگه ريانئ ل نه مري و دو ماندا سيسته مئ دهسته لاتئ. د قوناغا چواريدا دي بي ئاشتيخواز و قاييل بيت ب دهسته كتين خوه، دي چاڅليكرنا دهسته لاتدارين سه رده مئ خوه و بين به ري خوه كهت،

وهسا هزر دکهت کو هر لایه نه کی ژ ریبارا وی فهدر بیت، دی توشی شاشی و د سهرداچوونی بیت. د قوناغا پینجیدا دی دست ب موماره سه کرنا خوشی یین ژبانی کهت و دی هندک هه قالمه ندین نوو ئینته شوینا هه قالمین ریبارا خه باتا دهستپیک و نه دووره ژناف ببهت ژی. خیزان و بنه مال و هه قالمین نوو، دی ب زیده رو بیقه سه ره ده ری دگهل دهسته لاتی کهن و نه دووره هه فرکی یین نافخوی ل سهر دهسته کفتان و خوشی یین دهسته لاتی پهیدا ببن. ئەف قوناغه ب پیراتی یا دهوله تی دهیته نیاسین و هه ردهم دی ل بن گه فین ده مارگیریه کا دی بیت کو بهیت و فی دهوله تا دیرین ژناف ببهت. ژ بلی تیورا ده مارگیری و جفاکانسی و هه فرکی یین دناقه را به داوه تی و شه هرستانیدا، ئیین خه لدوون خوه ل گه له ک بابه تین دی یین مینا ئابورزانی و فیلسوفی و سنجی و بابه تین په روه ده یی ژی کریه خودان. ل سالا ۱۴۰۶ئ، ل قاهره مر و هر ل ویری هاته فه شارتن.

(۲) مه کایفه ر (Maciver): نافی وی روبه رت مه ریسون مه کایفه ره (۱۸۸۲- ۱۹۷۰)،

جفاکانسه کی سکوتله ندییه، ل ستورنووه ی- سکوتله ندا ژ دایکوبویه (۱۸۸۲/۴/۲۷) و د ژبی هه شتی و هه شت سالییدا، ل نیویورک مریه (۱۹۷۰/۶/۱۵). خواندنا خوه یا زانیگه هی ل سالا ۱۹۰۳ئ، ل زانیگه ها ئیدنیرگ Edinburgh و ئوکسفورد Oxford ته قافکریه و ل سالا ۱۹۱۵ باوه رناما دکتورایی و هرگریه. ماموستای زانستی سیاسه تی (۱۹۰۷) و جفاکانسی (۱۹۱۱) بوو ل زانیگه ها ئه بیدین Aberdeen ل زانیگه ها تورونتو (۱۹۱۵- ۱۹۲۲)، ماموستای زانستی سیاسه تی بوو کو پاشی ببوو سه روکی پشکا سیاسه تزانی ل هه مان زانیگه هی (۱۹۲۲- ۱۹۲۷). پاشی دهیته فه گوه استن بو کولیزا برنارد ل زانیگه ها کولومبیا ل نیویورک کو ماموستای جفاکانسی بوو (۱۹۲۷- ۱۹۳۶). هه تا روژا خانه نشینیبونا وی ل سالا ۱۹۵۰ئ، پروفیسوره کی نافدارئ هه ردوو بیاقین فیلسوفی یا سیاسی و جفاکانسی بوو ل زانیگه ها کولومبیا (۱۹۲۹- ۱۹۵۰). ئەندامی ئەکادیمی یا ئەمیریکی یا زانست و هونه ران بوو، ئەندامی جقاتا ئەمیریکی یا فیلسوفی بوو، ئەندامی جقاتا سوسیولوژیستین ئەمیریکی بوو (ل سالا ۱۹۴۰ئ، و هکو سیهه مین سه روکی فی جقاتی هاته هه لیزارتن). کومه کا به رهه مین جفاکانسی و سیاسه تی و ئابورزانی هه نه، و هکو: جفاک- ۱۹۱۷، توخیبین جفاکانسی- ۱۹۲۱، رولی جفاکانسی د بیافی خزمه تگوزاری یین جفاکیدا- ۱۹۳۱، جفاک: ئافاکرن و گوهورین- ۱۹۳۱. هه روه سا د بیافی سیاسه ت و ئابورزانییدا ژی، مینا: کارکرن د جیهانه کا گوهوردا- ۱۹۱۹، دهوله تا نوو- ۱۹۲۶، دیموکراسی و ئاسته نگین ئابوری- ۱۹۵۲، ملله ت و نه ته وین ئیکگرتی- ۱۹۵۹..... هتد.

د جفاکانسییدا، مه کایفه ر دا کوکی ل سهر کارلیککرنا دناقه را مرو قاندا دکهت و دبیت کو ئەف کارلیککره دناف هس و وژدانا مرو قیدا چاندییه. ل دهف وی هه قبه ندی یین جفاکی سه ره کترین په که یه د لیکولینین جفاکیدا. هه روه سا دده ته خویاکرن کو جفاکانسی ریکین تیگه هشتن و ژیکفارتنا مفا و هه لویستان، ژ دهروونزانی و هر دگریت.

(۳) **ئوگبیرن (Ogburn):** ئافئى وى وىليام فيلدينگ ئوگبیرن (۱۸۸۶ - ۱۹۵۹)، جفاكاناسهكى ئەميريكىيە، ل وىلايه تا جورجيا ژ دايكبوويه (۱۸۸۶/۶/۲۹) و ل وىلايه تا فلوريدا مرييه (۱۹۵۹/۴/۲۷). باوهرناما بهكالوريؤسى ب ئەدهبيياتى ژ زانينگه ها ميرسير Mercer وەرگرتييه، لى باوهرنامين ماستەر و دكتورايى ژ زانينگه ها كولومبيا Columbia وەرگرتينه. ماموستايى جفاكاناسيى بوو ل زانينگه ها شيكاگو (۱۹۱۹ - ۱۹۲۷)، د هه مان دهمدا ئەندامى كومه لا جفاكاناسين ئەميريكى بوو كول سالا ۱۹۲۹ئى ببوو سهروكى قى كومه لى. نقيسه ر بوو ل كوفارا كوربه ندا ئەميريكى يا ئامارى (۱۹۲۰ - ۱۹۲۶)، پاشى ل سالا ۱۹۳۱ئى، ببوو سهروكى كوربه ندا ئەميريكى يا ئامارى. نيزيكى ۱۷۵ قهكولينين ل سەر جفاكى هه نه. نافدارترين تيؤرا وى "گوهورينا جفاكى" يه كو تيدا داكوكيى ل سەر فاكتەرى تەكنەلوژيايى دكتە و دبىژيت تەكنەلوژيا لفينەرى سەرەكه يى گوهورينا جفاكييه، عورف و بهايين جفاكى دگوهوريت و بهرەف پيشقه دبهت. ژبو دەستنيشانكرنا راستى يين جفاكى، وى پتر تەكه ز ل سەر چەنداتيى دكر و كيتر گرنگى ب ئاماران ددا كو ميناكى شورەشهكى د زانستين جفاكيدا پيدا كر و راستى يين جفاكى ژ ناف گوتنين فيلوسوفان بهر ب ئاخفتين گروقدارقه برن. د تيؤرا خوه يا دهرباره ي گوهورينا جفاكيدا، داكوكى ل سەر چوار فاكتەران دكر: داهينان، ل سەرىك كومبون، بهرەلافبوون و راستقه كرن. پاشى هەر فاكتەرەك ژ فان هەر چوار فاكتەران ب هندەك فاكتەرين ديقه گرئيدا. ئافراندا هەر داهينانەكا تەكنەلوژى، دى پيدقى ب هندەك فاكتەرين دى يين ب جهئينانى بيت، وهكو شيانين مەژى و داخوازكرنى و هەبوونا ئەلەمىنتين رهوشەنبيريى...هتد. پاشى دهيتە ل سەر سەرىك كومبونى كو چەند داهينانەك ب سەردەكەيت، دى بيته سەدمى داهينانين پتر و قى چەنداتي يا داهينانان، پيدقى ب بهرەلافبوونى هەيه. ژبو بەلاقكرنى ژى، دى پيدقى ب شيوازهكى پەيوەنديكرنى بين. ل داويى ژى دهيتە سەر فاكتەرى راستقه كرنى كول گورە ي پيدقى و داخوازي يين جفاكى، دى راستقه كرن و هەمواركرنين بەردەوام ل سەر ئاميرين تەكنەلوژى هينەكرن. ب قى چەندى ژى، تيگه هين جفاكى دى كەقنە د گوهورينه كا بەردەوامدا. هەلبەت ئەف گوهورينه دى نەهەقسەنگيهكى ئيخته دناف پيكاهايهى جفاكيدا و هينگى مرؤف نەچارە كول هندەك هيزين نوو بين قەگەراندنا هەقسەنگى يا جفاكى بگەرييت و ببينيت. هەبوونا تەكنەلوژيايى دناف جفاكهكى مەند و راوہستياييدا، دى بيته ئەگەرى كومه كا نەشازى يين جفاكى و ژ ئەگەرى هەموو هەفركى يين دنافه را كەقن و نووياتييدا، جفاك دهيتە گوهورين و بهر ب پيشقه دچيت.

(۴) **ئيمپراتورى يا ئوسمانى (۱۲۹۹ - ۱۹۲۳):** مەزنترين دەولەتا ئيسلامى بوو كو حوكم ل هەرسى كيشوهرين كەقن دكر: ئاسيا و ئوروپا و ئەفريكا. دەستەلاتا قى دەولەتى د سەردەمى خوهيى زيريندا دگەهشته پرائى يا ئاسيا بچووك و رۆژئاقايى ئاسيايى و باشوورى رۆژه لاتا ئوروپا و باكورى ئەفريكا. نيزيكى ۲۹ وىلايه تين مەزن هەبوون و زيده تر ژ ۶۰۰ سالان حوكم ل هەفت هەريمين دونيايى دكر. سيسستمى حوكمدارى يا وى بؤماوهيى بوو كو سەلتەنەتا خوه ب ئافى خيلافەتا ئيسلامى ب ريقه دبر و پرائى يا خەلكى وى سوننه مەزەب بوون. سولالەتا سولتانين ئوسمانى د بنەرەتدا

قەدگەرئەفە سەر ئەتتى زەر يان رقيشتى مەغۇلان. كۈمەكا عەشيره تىن پەرتوبە لاق ل ئاسيا بچووك د ژيان. عەشيره تا كايى ب سەركيشى يا گوندوز ئەلب ل رۆژئاقايا ئەرمينيا (ل نيزىكى باژيرى خەلات) بوو. ل سالا ۱۲۲۹ئ، ژبەر پەست و قەيرانين شەپى، وارگەھى خوه هيتلا و هاتنه دەر دؤرا چەمى ديجلە. سەرۆكى عەشيره تى مر، كورئ وى سلیمان شاه و پاشى نەفئى وى ئارتوغرل سەركيشى يا عەشيره تى كر. د سەردەمى ئارتوغرلدا بەرەف باژيرى ئارزيجانقە چوون كو مەيدانا شەپى سەلجوقى و خەوارزمييان بوو. ئارتوغرل بەگى پشتهقانى يا سولتانى سەلجوقى كر و سەرکەفتن ب دەستقە ئينا. سولتانى سەلجوقى دەقەرەكا باكوورى رۆژئاقايا ئەنادولى (ل سەر توخيبي بيزەنتيان)، وەكو پاداشت دايج. ل وئ دەقەرا ب نافی سوغوت (ل نيزىكى باژيرى ئەسكى شەھر) ئاكنجى بوون. لى هيقي و ئوميدىن عەشيره تا كايى ژ ھەبوونا دەقەرەكى پتر بوون، ئەقجا ب نافی سولتانى پرانى يا دەقەرەين دەر دؤرا خوه ستاندىن و دەست ب سەر باژيرى ئەسكى شەھردا ژى گرت. ل سالا ۱۲۸۱ئ، سەرۆكى عەشيره تى مر و ئوسمانى كورئ ئارتوغرل بەگى سەرۆكاتى يا عەشيره تى وەرگرت. تەماحى بين ئوسمان ژى (وەكو بابى وى)، چ توخيبي بۆ نەبوون، ل سالا ۱۲۹۱ئ، وى باژيرى قەرەچەحصار ستاندى و چافى وى ل پەرينا دەرەندىل و باشورى رۆژھەلاتا ئوروپا بوو. دەمى مەغۇلان ب سەر دەولەتا سەلجوقى قىدا گرتى و ھەلوەشاندى، ئوسمانى سەرەبەخويى يا خوه راگەھاند و حوكم ل دەقەرەين ژىر دەستەلاندارى يا خوه دكر. نافی خوه كرە پاديشاھى ئالى ئوسمان كو پايتەختى دەولەتا وى سوغوت بوو (۱۳۰۲-۱۳۲۶). ل سالا ۱۳۲۶ئ، ئورخانى كورئ ئوسمانى باژيرى بورصە ستاندى، د ھەمان سالدا ئوسمان مر و ئورخانى پايتەخت برە باژيرى بورصە (۱۳۲۶-۱۳۶۵). پاشى پايتەخت بۆ ئەدیرنە ھاتە قەگواستن (۱۳۶۵-۱۴۵۳)، ھەتاكو سولتان محەمەدى فاتح ل سالا ۱۴۵۳ئ، ستەنبۇل ستاندى. ئەقجا ژ سالا ۱۴۵۳ ھەتا ۱۹۲۲ئ، پايتەختى وئ ستەنبۇل بوو. ھەر ژ سەردەمى ستاندىنا ستەنبۇلى و ھەتا سالا ۱۶۸۳ئ، ئەف دەولەتە د بەرفرەھبوونەكا بەردەوامدا بوو. ل ھەردوو سەدە بين شازدە و ھەقدە، ب نەمازەھى ل سەردەمى سلیمانى قانونى (۱۵۲۰-۱۵۶۶)، دەولەتا ئوسمانلى د كومتى ھىز و دەستەلات و بەرفرەھى يا خوەدا بوو. وەكو ھەموو دەولەتەين دونيايى، سەردەمەكى مەندى و پاشقەزقرينى ددويفدا ھات كو ئيدى ئەو ھىزا بەرى نەما (۱۶۸۳-۱۸۲۷). پاشى ھەتا سالا ۱۹۰۸ئ، سەردەمى ريكراروين سياسى و ناکوكى بين نافخويى ب سەردا ھات كو زلھيزين جيھانا وى سەردەمى ب زەلامى نەساخ ددا نياسين. ئو ل داويى ژى گەھشە سەردەمى ژيگقەبوون و ھەلوەشيانى (۱۹۰۸-۱۹۲۲). ب دريژاھى يا ژين قئ دەولەتى، سيە و شەش سولتانان حوكم لى كريبە كو ب سولتان محەمەدى شەشى (۱۹۱۸-۱۹۲۲) ب دوماھى ھات.

(۵) دەولەتا صفەوى (۱۵۰۱-۱۷۳۶): دەولەتەكا ھەفكويفا دەولەتا ئوسمانلى بوو ل رۆژھەلاتى. دەولەتا صفەوى، شیعە مەزھەب بوو كو ل سەر دەستى ئيسماعيلى ئيكي (۱۵۰۱-۱۵۲۴) ھاتبوو دامەزراندن. نافی وئ كرە دەولەتا صفەوى ژبەر باپيرى خوه، صفەيەددىنى ئەردەبىلى (۱۲۵۲-۱۳۳۴). قى صفەيەددىنى ل سالا ۱۳۰۱ئ، ريبازەكا

صوفیزمی ل ئه‌رده‌بیل (نازربینجان) دامه‌زراند و باژیری ئه‌رده‌بیل کره پایته‌ختی ئایینی مریدین خوه. ئەف مریده (قزلباش- شاشک سوور) د ئیکگرتی بوون و به‌ره‌به‌ره به‌ره‌ف ریکخستنه‌کا ئایینی و له‌شکه‌ریقه دچوون. دده‌می سه‌رکیشی یا جوئه‌ید دا (۱۴۴۷- ۱۴۵۰) شیا ده‌ست ب سه‌ر هنده‌ک ده‌قه‌رین ده‌رۆردا بگرت و سنووری ته‌ریقه‌تی به‌رفه‌هتر لی بکه‌ت. د سه‌رده‌می سه‌رکیشی یا حه‌یده‌ر دا (۱۴۶۰- ۱۴۸۸)، به‌ری ته‌ریقه‌تا صوفیزمی دا سیاسه‌تی و هنده‌ک یه‌که‌یین له‌شکه‌ری ژی بو دروست کرن. ئوو ده‌می ئیسماعیل سه‌رکرده‌یه‌تی یا فنی ریکخستنی وه‌رگرتی، ده‌ست ب به‌رفه‌هکرنا سنوورین خوه کرن هه‌تا‌کو پرانی یا وه‌لاتی فارسان فه‌گرتی و ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی ل سالا ۱۵۰۱ئ، راگه‌هاندی. ل سالا ۱۵۰۷ئ، قه‌ره‌قوینلو ده‌ریخستن و ده‌ست ب سه‌ر عیراقی و به‌غدا دا گرت و مه‌سه‌بی شیعی یی دوازه ئیمامی کره مه‌سه‌بی فه‌رمیی ده‌وله‌تا خوه. لی ل شه‌ری چالديران (۱۵۱۴) ل هه‌مبه‌ری له‌شکه‌ری ئوسمانلی شکه‌ست و نه‌شیا زیده‌تر ب ناف ئا‌خا ده‌وله‌تا ئوسمانلیقه بچیت. پشتی ل سالا ۱۵۲۴ئ مری، ته‌ه‌ماسب (۱۵۲۴- ۱۵۷۶)، هاته سه‌ر حوکمی ئیرانی و ب سیاسه‌تا خوه یا ته‌وفیقی، شیا پرانی یا ئاریشین ئایینی و له‌شکه‌ری و سیاسی چاره‌سه‌رکه‌ت. لی ل دوامهی یا سه‌رده‌می وی، ره‌وشا ئیرانی به‌ره‌ف خرابی و لاوازیقه چوو، هه‌تا‌کو عه‌باسی ئیکی (۱۵۸۷- ۱۶۲۹) هاتییه سه‌ر حوکمی. وی ده‌ست ب به‌رفه‌ه‌بوونا ده‌وله‌تا خوه کر و ل سالا ۱۶۰۳ئ، شیا نازربینجانی بگرت و پاشی شیراز و ئه‌رمینیا و هنده‌ک ده‌قه‌رین ئه‌فگانستانی ژی ل سالا ۱۶۰۸ئ، گرتن. باژیری ئه‌صفه‌هانی ئاقه‌دان کر و کره جوانترین باژیر. هه‌روه‌سا چاره‌کا دی عیراق فه‌گه‌رانده‌فه بن ده‌سته‌لاتا خوه (۱۶۲۳/۱۶۲۴). د سه‌رده‌می شا عه‌باسدا، ئیران یا ب هیز و ده‌سته‌لاتار بوو، ئەف سه‌رده‌می ل سالا ۱۶۲۹ئ، به‌ر ب کزینیقه چوو هه‌تا‌کو شا عه‌باسی دووی هاتی و چاره‌کا هه‌بییه‌تا ده‌وله‌تی زفرانديه‌فه (۱۶۴۲- ۱۶۶۶). لی ژبه‌ر زۆرداری یا وان ل خه‌لکی سوننه مه‌سه‌ب و قه‌یرانین دارایی یین ده‌وله‌تی کو د سه‌رده‌می شا حسیندا (۱۶۹۴- ۱۷۲۲) گه‌هشتبوو کومتی بیزاری و نه‌رازیبوونا خه‌لکی. ئەفگانی یین سوننه مه‌سه‌ب به‌ره‌ف ئیرانیقه هاتن و ل سالا ۱۷۲۲ئ، ئەصفه‌هان ستاند. ده‌وله‌تا هۆته‌کی (۱۷۲۲- ۱۷۲۹) حوکم ل ئیرانی کر هه‌تا‌کو نادرئ ئەفشاری ده‌سته‌لاتا سه‌فه‌وی فه‌گه‌رانديه‌فه. لی هه‌مان نادرئ ئەفشاری (ل سالا ۱۷۳۶ئ)، ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی هه‌له‌وشاند و ده‌وله‌تا خوه یا ب ناقی ده‌وله‌تا ئەفشاری دامه‌زراند (۱۷۳۶- ۱۷۴۷). هه‌تا سالا ۱۷۹۶ئ، رفیشتی ئەفشارییان و زهن‌دییان حوکم ل ئیرانی دکر، پاشی ده‌وله‌تا قاجاری چیبوو و حوکم ل ئیرانی کر (۱۷۹۶- ۱۹۲۵). ب دوامهی هاتنا ده‌وله‌تا قاجارییان و هه‌تا هاتنا شوره‌شا ئیسلامی، ئیران ب مه‌مله‌که‌تا به‌هله‌وییان د هاته نیاسین (۱۹۲۵- ۱۹۷۹). رفیشتی سه‌فه‌وییان پتر ژ ۲۳۰ سالان حوکم ل ئیرانی کر بوو. ژ بلی پایته‌ختی ئایینی یی ریبازا صوفیزما باپیری وان، سی جارن پایته‌ختی ده‌وله‌تا خوه گوهارتییه: ژ دامه‌زراندنی هه‌تا سالا ۱۵۴۸ئ، ته‌بریز پایته‌خت بوو. پاشی پایته‌خت فه‌گوه‌سته قه‌زوین (۱۵۴۸- ۱۵۹۸). ژ سالا ۱۵۹۸ئ، هه‌تا هاتنا ده‌وله‌تا هۆته‌کی یا ئەفگانی پایته‌ختی وی ئەصفه‌هان بوو.

(٦) **حوزه یا زانستی:** نافه‌کی تیزمولوژییه ژبو خواندنگه‌ها فیهی یا سر ب مه‌سه‌بی جغه‌ری شیعیه ده‌ته گوتن. ل سرده‌می نوکه، حوزه یا زانستی ژ دوو خواندنگه‌هین سره‌کی پیک ده‌یت: حوزه یا زانستی ل نه‌جف و حوزه یا زانستی ل قم. جوداهی یا فان هردوو خواندنگه‌هان، تنی جهی جیوگرافییه. هردوو حوزه پشتب‌سنتی ب هه‌مان په‌یره‌وی زانستی ئایینی دکن. ئەف هردوو حوزه یین زانستی، به‌رکار و به‌رده‌وامی یا کومه‌کا خواندنگه‌هین ئایینی یین شیعیان بوون، وه‌کو: خواندنگه‌ها کوفه کو ل نافه‌راستا سه‌دی دووی په‌یدا ببوو (ل سرده‌می ئیمام صادق) هه‌تا‌کو چاریکا ئیکی ژ سه‌دی چوارئ یا به‌رده‌وام بوو. خواندنگه‌ها قم کو ل چاریکا ئیکی ژ سه‌دی چوارئ په‌یدا ببوو، هه‌تا نیفا ئیکی ژ سه‌ده‌بی پینجی یا به‌رده‌وام بوو (ل سرده‌می سه‌بید مورته‌زا و شیخی توسی). خواندنگه‌ها به‌غدا کو ل نیفا ئیکی ژ سه‌دی پینجی په‌یدا ببوو هه‌تا داگیرکرنا به‌غدا ژ لایح مه‌غولانقه (٦٥٦ کۆچی) یا به‌رده‌وام بوو. خواندنگه‌ها حلله کو ژ سه‌رده‌می داگیرکرنا به‌غدا په‌یدا ببوو، هه‌تا سالا ٩٦٥ کۆچی یا به‌رده‌وام بوو. هه‌ر خواندنگه‌ه‌کی شیوازی خوه یی تایبته هه‌بوو، لی هه‌موویان یه‌ک نارمانجا ئیگرتری هه‌بوون، ئەو ژی خواندنا که‌لتور و تیگه‌هین مه‌سه‌بی شیعی بوو. د هه‌موو بنگه‌هین شیعیاندا و د هردوو حوزه یین زانستیدا ژی، سیسته‌می ب کارئینانا پۆلین قوتابیان په‌یره و ناکه‌ن، لی ب ئاوایه‌کی که‌سوکی و ب شیوه‌یی بازه یین دانوستاندن کار دکن، چ ئەزمون و باوه‌رنامه نین و وه‌کو خواندنگه و زانینگه‌هین فه‌رمی یین میری.

خواندن ل حوزه یا زانستی سی قوناغن: قوناغا ئیکی، خواندنا پیشه‌کیانه (مینا خواندنا سره‌تایی) کو قوتابی بابه‌تین زمانه‌فانی و ره‌وانبیزی و لوژیکی و بنه‌ما یین فه‌قیهین دخوینن. قوناغا دووی، خواندنا کورتر و ئاراسته‌کاره (مینا خواندنا ناقجی و ئاماده‌یی) کو خواندنا بابه‌تین فه‌قیه‌ی و فیلسوفین یه‌ ب شیوه‌یی دانوستاندن و پرسیار و به‌رسقان و ئازراندا هه‌قدژی یا بابه‌تان و ئاراسته‌کرن و راسته‌کرنین ژ لایح ماموستایفه ده‌یته ئەنجامدان. قوناغا سیی، خواندن و لیگه‌ریانین ژ دهرقه‌نه (مینا خواندنین بلند) کو قوتابی دی ل ژیدەر و کتیبین ژ دهرقه‌ی منه‌جی فه‌رمی گه‌رییت و دی بابه‌ته‌کی (تیزه‌کی) ژبو دانوستاندا دناف هوزیدا به‌ره‌ه‌کته‌ت. ژبو هه‌ر بابه‌ته‌کی به‌ره‌ه‌فکری، ماموستایه‌کی موخته‌هید سه‌ره‌رشتی دکه‌ت و دییت ماموستایه‌ک سه‌ره‌رشتی یا پتر ژ بابه‌ته‌کی بکه‌ت. ده‌می قوتابی قوناغا سیی ب سه‌ره‌ه‌فتیبانه دهر‌باز دکه‌ت کو پتر ژ بیست و پینج سالان فه‌دکیشیت، دی شیت باوه‌ری یا ئیجتیهای و هرگرت کو ئیدی ئەو ب خوه دی هزرا خوه دبايه‌تاندا که‌ت و دی شیت بیته ئاراسته‌کار و خودان هزره‌کا خوه‌سه‌ر. د هه‌ر قوناغه‌کیندا، کومه‌کا کتیب و ژیدهرین ده‌ستنیشانکری هه‌نه کو فه‌ره قوتابی ژ چوارچوئی وان دهرنه‌که‌فیت هه‌تا‌کو قوناغا سیی ته‌قاف دکه‌ت. ئو پشتی هه‌موو قوناغ ب سه‌ره‌ه‌فتی ده‌ینه ته‌قافکرن، هه‌ر دهرچوویه‌ک ل گوره‌ی ئاستی خوه یی زانستی، ناسناقه‌کی و هر‌دگریت. هنده‌ک ژ وان ناسناقین ژبو دهرچوو یین حوزه یا زانستی ده‌ینه بکارئینان ئەفه‌نه: عه‌للامه، توپژهر (المحقق)، نایه‌توللاه ئەلعوزما، حوجه‌تولئیسلام، توپژهری مه‌زن، سه‌ره‌کردی حوزه یا زانستی، سه‌ره‌کردی تابه‌فی، شیخی تابه‌فی، باوه‌رداری ئیسلامی، ژیدهری بلند

(مه‌رجه‌عییه)...هتد. هه‌ر زانا یان شیخه‌کی مه‌زنی شیعیان هه‌لگری ناسناقه‌کی دیارکرییه و خه‌لکی شیعه ل هه‌موو دونیایی، ل گورهی ناسناقی وی سه‌رده‌ریی دگه‌ل دکه‌ن.

(۷) هییه‌ته‌دینی شه‌هرستانی (۱۸۸۴-۱۹۶۷): ناڤی وی محه‌مه‌د علی کورئ حسین کورئ موحسن کو مورته‌زایی حوسه‌ینییه. موخته‌هید و زانایه‌کی ناقداری مه‌سه‌بی شیعییه ل عیراق و میسرئ، ل سالا ۱۳۰۱ کۆچی ل سامه‌ررا ژ دایکبوویه. هیشتا د ژیی دهه سالییدا، ده‌ست ب خواندنا زانستین ئیسلامی کر و بۆ ماوی نهه سالان هه‌موو زانستین زمان و لۆژیک و فوقهی ئیسلامی و بیرکاری ل که‌ربه‌لا خواندن. پشتی مرنا بابی خوه، به‌ره‌ف نه‌جه‌فقه چوو کو ل سه‌ر ده‌ستی موخته‌هیدین مه‌زن و ناقدارین شیعی فیزی زانستین هه‌مه‌جۆرین ئایینی بییت. هه‌قبه‌ندی یین باش دگه‌ل مفتیی میسرئ یی وی سه‌رده‌می هه‌بوون (شیخ محه‌مه‌د عه‌بده)، هه‌روه‌سا رۆله‌کی کاریگر هه‌بوو دچیکرنا هه‌قبه‌ندی یین موکمین دناقه‌را بنگه‌هین شیعه و سوننه‌یاندا (ل عیراق و میسر و سورئ). د ژيانا خوه‌دا که‌له‌ک به‌ره‌مین هزری پیشکیشی خوانده‌قانی زانستی ئیسلامی کرن و هه‌روه‌سا هه‌قبه‌ندی یین موکم دگه‌ل کۆمه‌کا کۆقارین وی سه‌رده‌می هه‌بوون. ل دوماهی یا ژیی خوه تۆشی نه‌خۆشییه‌کا چاقان ببوو کو هه‌سته‌وه‌ری دیتنی ژ ده‌ستدا بوو. لی سه‌ره‌رای کورده‌بوونا وی، یی به‌رده‌وام بوو ل سه‌ر خواندن و نفیسینی. هنده‌ک که‌سان کتیب بۆ دخواندن و هه‌ر وان ژی گۆتارین وی بۆ دنقیسین. د ژیی ۸۳ سالییدا، چوو به‌ر دلوقانی یا خودی و ل گورستانا موسایی کورئ جه‌عفر ل به‌غدا هاته‌ فه‌شارتن.

(۸) مسته‌فا جه‌واد (۱۹۰۴-۱۹۶۹): ناڤی وی مسته‌فا جه‌واد کورئ مسته‌فا کورئ ئیبراهیمی به‌یاتیی، زانا و ویزه‌قان و فیلوسۆف و زمانانه‌کی عیراقیی تورکمانییه. ل سالا ۱۹۰۴ئ، ل گه‌ره‌کا قشلی ل به‌غدا ژ دایکبوویه، بابی وی کاری درواریی دکر و خه‌لکی ده‌لتاوه (قه‌زا خالص) بوو. خواندنا خوه یا سه‌ره‌تایی ل ده‌لتاوه ده‌ستپیکر و پشتی بابی وی مری (۱۹۱۴)، فه‌گه‌رافه‌ به‌غدا و خواندنا خوه ل خواندنگه‌ها جه‌عفری ته‌فاقکر. ل سالا ۱۹۲۴ئ، خانا بلندا ماموستایان ته‌فاقکر و بۆ ماوی نهه سالان کاری ماموستایی ل به‌سرا و ناصریی و دیالا و کازمیی دکر (۱۹۲۴-۱۹۳۳). پاشی چوو پاریس کو خواندنا ماسته‌ری و دکتورایی ل زانینگه‌ها سوربۆن ته‌فاقه‌ت، لی ده‌می شه‌ری جیهانیی دووی ده‌ستپیکری، به‌ری تیزا خوه پیشکیشکته، فه‌گه‌رافه‌ به‌غدا (۱۹۳۹). کۆمه‌کا به‌ره‌مین ده‌رباره‌ی زمانی عه‌ره‌بی د رۆژنامه و کۆقارین سه‌رده‌می خوه‌دا به‌لاف دکرن، ناقدارترین به‌رنامی وی ب ناڤی "بیژه و نه‌ بیژه" بوو، کو ل رادیۆ یا عیراقی د هاته‌ په‌خشکرن. ل سالا ۱۹۶۲ ببوو ماموستایی په‌یمانگه‌ها لیکولینن ئیسلامی یین بلند و پاشی دبیته‌ راگری ئی په‌یمانگه‌هی. که‌له‌ک کارین مینا دانانا ریزمانا عه‌ره‌بی و ریکین نوو یین تویراندنا ده‌سته‌تان و پاقرکرن و راسته‌کرنا شاشی یین زمانی کرینه. که‌له‌ک به‌ره‌مین دیرۆکی و زمانه‌قانی نفیسینه و به‌لافکرینه. لی پشتی نه‌خۆشیه‌کا دومدریژ، د ژیی شیست و پینج سالییدا، ل ۱۷ی کانونا ئیکئی یا ۱۹۶۹ئ،

ل به غدا دچیته بهر دلوقانی یا خودی و سهروک کوماری وی سهردمی ل ئاییردهیی
قهشارتنا جهنازی وی بهرههف ببوو.

(۹) محسن ئەمینێ عاملی (۱۸۶۵-۱۹۵۲): ناڤی وی محسن کورێ عهبدلکه‌ریم کورێ عهلی
کورێ محهمه‌د ئەمین، ب رفیشتا خوڤه‌ دگه‌ته ئیمام زه‌ینولعابدینی کورێ حوسه‌ینی
کورێ عهلی بن ئەبو تالیب. زانایه‌کی شیعی یی ناقداره، گه‌له‌ک کتیب د بیافین
هه‌مه‌جو‌ردا به‌لافکرینه و پشکداری د شوره‌شا مه‌زنا سو‌رییدا کره‌یه. ل سالا ۱۲۸۴
کوچی (۱۸۶۵ ز)، ل گونده‌کی چیاپی عامل ژ دایکبوویه و هه‌ر ل لبنان فیزی خواندن و
نقیسینی بوویه. د ژیی بیست سالییدا، چوو عیراقی و ل نه‌جه‌ف جه‌گیر بوو کو خواندنا
خوه یا زانستین ئایینی لی ته‌شافت بکه‌ت، ل به‌ر ده‌ستی گه‌له‌ک زانا یین ناقدارین
مه‌سه‌بی شیعی دخواند. پشتی پتر ژ ده‌ه سالان ژ مانا وی ل نه‌جه‌ف، پلا ئیجتهدای
وه‌رگرت (۱۹۰۱). پشتی فه‌گه‌رایه لبنان، کار د بیافی زانست و فیرکارییدا کر، ئیکه‌مین
خواندنگه‌ها ل سه‌ر شیوازئ نوو فه‌کر، هه‌روه‌سا ئیکه‌مین که‌س بوو کو داخو‌وا
فیرکنا کچان کری و پاشی خواندنگه‌ها یوسفینی (الیوسفیه) ژبو کچان فه‌کر. یی مه‌ژی
فه‌کری بوو، ریز ل هه‌موو خه‌لکی دگرت (ب هه‌موو ژییاتی و ئاستین خوه یین چفکی
و سیاسیه)، هه‌رده‌م هه‌لودا زانستین نوو ل سه‌ر په‌یره‌وین ئایینی یین خواندنگه‌هین
که‌فن زیده بکه‌ت. هه‌روه‌سا ئیک ژ پیشه‌نگین داخو‌واکه‌رین ئیکگرتنا ملله‌تی بوو ژبو
به‌رسینگرتنا داگیرکه‌ران. ئەو ب خوه د ژینگه‌هه‌کا فره‌مه‌سه‌ب و ئاییندا د ژیا و بی
جو‌داهی سه‌رده‌ده‌ری دگه‌ل هه‌موو مه‌سه‌ب و ئایینان دکر. وه‌کو مه‌رجه‌عییه‌تا ئایینی
شیعی ل سو‌ریا و لبنان، ب توندی ل دژی یاسا یا تایه‌فگه‌ریی راوه‌ستیا و دگۆته
فره‌نسییان کو موسلمان یه‌ک ملله‌ت و یه‌ک دینن. ئوو ده‌می فره‌نسییان جفاتا میلیلی یا
شیعی دانایی و محسنی ئەمین کره‌یه سه‌روکی وی جفاتی ل سو‌ریا و لبنان، دیسا ب
توندی ره‌تکر. زیده‌باری فه‌کرن و نووژه‌نکرنا کومه‌کا خواندنگه‌هان و نقیسینا کومه‌کا
کتیبان، هه‌روه‌سا سه‌رکردایه‌تی یا بزاقا نیشتمانی یا سو‌ریی دکر و ل دژی داگیرکه‌رین
عیراقی و حیزازی و فه‌له‌ستینی ژی بوو. ده‌می شوره‌شا سو‌ریا ل ته‌موزا ۱۹۲۵ئ،
هاتییه‌ کرن، ئەو ل گوندی خوه (شه‌قرا- ل باشو‌ری لبنان) بوو، خه‌لک هانددا (ب
نه‌مازه‌یی شیعه) کو پشکداریی د شوره‌شیدا بکه‌ن و سی قوتابی یین وی تیدا شه‌هید
بوون. د دیروکا سو‌رییدا دوو شوره‌ش هه‌بوون: ئیک یا له‌شکه‌ری بوو (۱۹۲۵)، یا دی
شوره‌شه‌کا سپی بوو کو ب ئاوايه‌کی نه‌له‌شکه‌ری یی سه‌رده‌میانه، یاخبوونه‌کا
سه‌رانسه‌ری ل دژی داگیرکه‌ران راگه‌هاند و کومه‌کا داخو‌وازی یین مه‌ده‌نی و مافین
یاسایی ژ ده‌سته‌لاتا داگیرکه‌ر دخواستن. ل سالا ۱۹۴۳ئ، ده‌می سو‌ریا سه‌ربه‌خوه‌یی
یا خوه وه‌رگرتی، ئیکه‌مین کارێ سه‌روک کومار و سه‌روکی جفاتا نوونه‌ران کری،
سه‌ردانا وی کرن و پیرو‌زباهی یین سه‌ربه‌خوه‌ییی لی کرن. هه‌روه‌سا ناڤی گه‌ره‌کا
محسن ئەمینێ ژی گوهارت و کره‌گه‌ره‌کا ئەمین، به‌ری هینگی ناڤی وی گه‌ره‌کی
"خرابه" بوو. پشتی ژبانکه‌کا مشت به‌ره‌م و خه‌بات و فیرکاری و هژماره‌کا زو‌را
به‌ره‌مان د بیافین جو‌داجودا دا، محسنی ئەمین ل ۳۰ی ئادارا ۱۹۵۲ئ، ل به‌یروت مر.

جهنازی وی فهگوهاسسته دیمه شقی و ل بهر دهرگه هی سهره کیی حهرهما سه بیده زهینه ب هاته فه شارتن.

(۱۰) **وليام گراهام سمندر (۱۸۴۰-۱۹۱۰):** زانا و فيلوسوف و جفاكانسه کی نه میزیکیه. ل ۳۰ ی چریا ئیکی یا سالا ۱۸۴۰ئ، ل پاتیرسون- نیوجیرسی ژ دایکوبویه. پشتی خواندنا خوه یا دهستیکی ته فافگری، وهکو نفیسه ل کوهه کی کار دکر و پاشی چوو کولیژا ییل Yale کو وهکو قوتابی و گوتاریژ دهوام لی دکر هتاکو ل سالا ۱۸۶۳ئ، ب دوماهی ئینای. پشکداری د شهرین نافخویی بین نه میزیکادا نه کر، مه بله غی ۲۵۰ دولار وهکو به دهلا لهشکه رکاری دا و قی به دهلی بیافی سه فهرکرنا ئوروپا بو ره خساند. ل زانینگه ها جنیف دهست ب خواندنا زمانین لاتینی و عبری کر. دوو سالین ددویدا ژی، دیروک و زمانین که فن و زانستین ته وراتی ل زانینگه ها گوتنگین خواندن. د فان سالین خواندنیده، فیری زمانین عبری و گریکی و لاتینی و فرهنسی و جیرمانی ببوو، پاشی خوه فیری زمانین هولهندی و ئیسپانی و پورتوگالی و روسی و گه له ک زمانین دی بین ئورویی کر. ل سالا ۱۸۶۶ئ، دچیته زانینگه ها ئوکسفورد ژبو خواندنا لاهوتی، لی هه فاله کی وی هزرا جفاکانسیی د مه ژبی ویدا چاند. ل سالا ۱۸۶۷ئ، وهکو شه مماس ل دیرا تربیتی کار دکر و هتا سالا ۱۸۷۲ئ، کاری ئایینی ل دیران دکر. پاشی وهکو ماموستایین زانستین سیاستی و جفاکانسیی فه دگه ریته فه ییل و ل سهر قی کاری خوه بی نه کادیمی دمینیت هه تاکو ل سالا ۱۹۰۹ئ، خانه نشین دبیت. ب دریژاهی یا سالین داوی یا سه دی نوزدی و هتا دهستیکی سه دی بیستی، بوچوونین جفاکی بین سمندر دناف مهنه جین (سکولا ییل) دا دهاتنه خواندن. د بیافی ئابورزانییدا، وی پالپشتی یا بازارا ئازاد دکر و ل دژی سیسته می سه رمایه داریی (ئیمپریالیزم) بوو. ل سالا ۱۸۷۶ئ، ماموستایین ئیکانه یی جفاکانسیی بوو ژبو هه موو جفاکین ب ئینگلیزی د ناخفن. وی داکوکی ل سهر عه ده تین گه لیری دکر و کتیبای وی یا دهر باره ی عه ده تین میلی دهستیکی پرؤژه یه کی مه زن بوو ل سهر جفاکانسیی. ل سالا ۱۸۸۱ئ، فه کولینه ک دهر باره ی هه قبه ندی یا دناقه را سوسیولوژی و بایولوژییدا پیشکیشکر و تیدا گوتیوو کو دوو شیوازین هه فرکی هه نه: هه فرکی یا ژبو مان و هه بوونی (هه فرکی یا دناقه را مروقی و سروشتیدا)، ئوو هه فرکی یا ل سهر دهسکه فتین ژیان- هه فرکی یا ل سهر لیهاتوویی (هه فرکی یا دناقه را مروقی و مروقییدا). یا ئیکی ب سروشتیقه هه قبه نده (بایولوژییه)، یا دووی ژی ب جفاکیقه هه قبه نده (سویولوژییه). دبیت ژی، جورئ دووی یی هه فرکی ئاکام و بهرکارا جورئ ئیکی بیت: مروف هه فرکی یا سروشتی دکه ت ژبو ب دهسقه ئینانا ئافی و خوارنی، پاشی مروف هه فرکی یا مروقی دکه ت ژبو کونترولکرنا وان دهسکه فتین ژ سروشتی وهرگرتین. ب قی چه ندی ژی، مروف نه شیت وی تیگه هی "مان ژبو که سسی چیتر و هه ژیتره" ره ت بکه ت، لی تنی د کاریت دهستیوهردانی د که سین نه چیترا بکه ت. قی هزرکرنی ژی، جفاکانسی یا داروینی Social Darwinism پهیدا کر. سه باره ت شه ری ژی، سمندر د لیکولینه کا خوه دا دده ته خویاکرن (۱۸۸۰): شه نه نه جامی هه فرکی بین جفاکین دهستیکی و ساویلکه یه کو ل سهر مان و ژیانی دهیته کرن. لی وهسا هزر دکه ت کو شه بهرهمی ململانی یا

ل سەر شیان و دەستکەفتین ژيانییه د جفاکین پیشکەفتیدا. دبیت مروّف سەرا هزرۆبیرین خوه یین هەقدژ یان جوداجودا شەری بکەن، لەوا شەرب درێژاهی یا دیروکێ هەبووینە و دی هەر هەبن ژێ. زیدەباری قان هزرین ژینگوتی کۆمەکا تیگەهین دی یین ئابۆری و سیاسی و فیلسوفی و سوسیولوژی ئیناینە دناف زانستین مروّفایەتییدا. ل ۱۲ی نیسانا ۱۹۱۰ئ، مر و پتر ژ ۳۰۰ بەرەهەمین هزری یین جودا جودا ل دویف خوه هیلان.

(۱۱) **توینی:** ئارنۆلد جوزیف توینی (۱۸۸۹-۱۹۷۵)، نافدارترین دیروکفانی ئینگلیزی چەرخ بیستییه. شەهرستانی یین یونانی و لاتینی ل زانینگەها ئوکسفۆرد خواندینە و ماموستایی لیکۆلینین بیزەنتی و یونانی بوو ل زانینگەها لەندەن. گرنگترین و نافدارترین قەکوڵەری دیروکییه، ب نەمازەیی د بابەتی شەهرستانیاندا. بەروفاژی هەموو دیروکفانین دی، ئەو وەسا دبیت کو لیکۆلینا شەهرستانی و جفاکان گرنگترە ژ لیکۆلینا مللەت و دەولەتین نەتەوایی. ئەو دبیزیت کو شەهرستانی ژ جفاکین دەولەتان کیمترن، ددەتە خویا کرن کو تەبیست و یەک شەهرستانی هەبوون (ژبلی حەفت شەهرستانیان، یین دی هەموو نەماینە. ژ ئەفین مایی ژێ شەش یی بەرەف هەلوەشیانێفە دچن: شەهرستانی یا ئەرسودیکسی یا مەسیحی یا بیزەنتی، ئەرسودیکتی یا رۆسی، شەهرستانی یا ئیسلامی، هندۆکی، چینی- کۆری و جاپانی، لی شەهرستانی یا حەفتی کو شەهرستانی یا رۆژئاقاییه، هیتشتا چارەنقیسی وئ نەدیاره و ل بن قەکوڵینییه. ژبو شروّفەکرنا شەهرستانی یین دەستپیکێ، توینی پشتبەستنی ب تیگەهی "تەحەدا و کاردانەوه" یی دکەت کو ژ دەروونزانی یا رەفتاری، ب نەمازەیی ژ کارل یونگ (۱۸۷۵-۱۹۶۱)، وەرگرییه. ل گورەیی قی تیگەهی (تیورێ) کاردانەوه یا جفاکان ژبو هەر هیرشەکا ترۆماچیکەر دوو جۆرن: یان دی بەر رابردووێفە پاشفە زفريت و وەکو گەرەوتزیکرەکا ئیشانی دی خوه ب شەهنازی یین بۆریفە گریدەت، ئەفجا دی توشی خۆفەکیشان و قەدەریی بیت. یان ژێ دی خوه ل بەر گريت و دی دانپیدانی پی کەت و دی هەولەت کو خوه بگهوریت و ژ مەینەتی دەرباز بیت، ئەفجا دی یی قەکری و لقۆک بیت. ئوو ب قان هەردوو کاردانەوهیان، پشتی هسکاتیی هەندەک دەقەرین گزیرتەیا عەرەبی و ئەفریکایی قەگرتین، شەهرستانی یین عیراقی و میسری و یەمەنی و عەشیرەتین بەدویان پەیدا بوون. ئوو ژبو پەیدابوونا کەسانین بلیمەت و داهینەر دناف هەر جفاکەکیدا، داکوکیی ل سەر کاردانەوهیا لقۆکی و گهورینی دکەت. ل دەف وی کەسین هەچکوهی یین هەموو جفاکان وەکەفن، لی جوداهی د ئاستی لادان و یاخیبوون و ئازادی یا بەرپاکریدایه. هەروەسا د بیاقی کەفتن و هەلوەشیانا شەهرستانیاندا ژێ، دبیزیت کو سی سەدەمین سەرەکی شەهرستانیان ژناف دبن: دەمی هیزا داهینەرانه د وی کیماتی یا دەستەلاتداردا لاواز دبیت و دبیتە دەستەلاتەکا سەمکار، دەمی پرانی یا خەلکی ب دەستەلاتا نوو رازی نەبن و سەرەدەریی دگەل نەکەن، سەدەمی داویی ژێ ئەوه کو دووبەرەکی و ژیکفەبوون و ئازاوهیی بکەفته لەشی جفاکی ئیکگرتیدا.

(۱۲) **دیل کارنجی (۱۸۸۸-۱۹۵۵):** نفیسه و هزرمه‌نده‌کی ئەمیریکیه د بیافی گوتنا وانه بین سه‌رکردایه‌تی و سه‌رکه‌فتنیدا کار کریه. ل ساللا ۱۸۸۸ی، ل ویلایه‌تا میسوری ژ دایکبویه و ل ساللا ۱۹۵۵ی ل ویلایه‌تا نیویورک ب نه‌خوشی یا په‌نج‌شیرا لیمفاوی (نه‌خوشی یا هودچکن) مریه. ریقه‌به‌ری په‌مانگه‌ها کارنجی یا هه‌قه‌ندی بین مرؤ‌قایه‌تین بو. ل ساللا ۱۹۱۲ی، ل نیویورک خولین راهیتانی ژبو بازرگان و پیشه‌کاران دگوتن. نافداری و گرنگی یا وی ژ هه‌ردوو به‌ره‌مین وی بین به‌ربه‌لاف هاتییه: "ئالوزی بهیله و ده‌ست ب ژیانی بکه"، "دی چه‌وا هه‌قالان بو خوه چیکه‌ی و کارتیکرنی ل سه‌ر خه‌لکی که‌ی". ژ بلی فان هه‌ردوو به‌ره‌مین نافدار و به‌ربه‌لاف، که‌له‌ک به‌ره‌مین دی ژی هه‌نه، وه‌کو: وی سه‌رکرده‌یی دناخی خوه‌دا دهر‌بیخه-هونه‌ری سه‌رکردایه‌تیکرنی د کاریدا، هونه‌ری گوتارخواندنی، هونه‌ری سه‌ره‌ده‌ریکرنا دگه‌ل خه‌لکی، دی چه‌وا ب سه‌رکه‌قی-سامان و سه‌رکه‌فتن د ژیانا ته‌دا. ب هزرا من، پرانی یا ره‌وشه‌نبیرین چه‌رخ‌ی بیستی هه‌ردوو به‌ره‌مین وی بین سه‌ره‌کی خواندینه و پین داخ‌بار بوینه.

(۱۳) **ستيوارت میل:** جون ستیوارت میل (۱۸۰۶-۱۸۷۳)، فیلسوف و ئابورزانه‌کی بریتانییه. ل ۲۰ی گولنا ۱۸۰۶ی، ل له‌نده‌ن ژ دایکبویه، بابج وی (جیمس میل) زانایه‌کی نافداری سه‌دی هه‌ژدی بو. وی کوری خوه (قه‌ده‌ر ژ زاروکین دی)، ب ئاویه‌کی عه‌قلانی په‌روه‌ده‌ کر بو. د ژیی پینج سالییدا فیری فیلسوفی یا گریکی ببوو، د ژیی نه‌ه سالییدا خوه فیری لاتینی کر و د ژیی سیزده سالییدا، زانستین سروشتی و ئەده‌بیاتین کلاسیکی دخواندن. ئوو د ژیی هه‌قه‌ده سالییدا ده‌ست ب به‌لافکرنا هزرین خوه کر بو. ئالاه‌لگری عه‌قلانی و مه‌نه‌جی ئەزمونگه‌ری و دیموکراسی و وه‌که‌قی بو، ئوو هه‌رده‌م ل دژی دهمارگیری یا ئایینی بو. د ماوه‌یی چواره سالاندا، ستیوارت میل که‌له‌ک کتیبین دهر‌باره‌ی فیلسوفی و سیاسه‌ت و ئابورناسی به‌لافکر. هه‌ژیترین و ره‌واترین بنه‌مایین وی باوه‌ری پین دئینان: ئازادی یا که‌سۆکی و هه‌ف قه‌بولکرن و دادپه‌روه‌ری و به‌خته‌وه‌ری یا مرؤ‌قایه‌تین بو. یه‌ک ژ پیشه‌نگین فه‌لسه‌فه‌یا لیبرالی بو. ل گوره‌ی تی‌هزرین و فیلسوفی یا وی، فه‌ره که‌سی تاک ئازادییه‌کا ره‌هایی هه‌بیت و نا بیت که‌سه‌ک مایی خوه د کار و ژیانا ویدا بکه‌ت. د فی بیاقیدا دبیزیت: "ئه‌گه‌ر هه‌موو مرؤ‌قایه‌تی یا ئیکرا بیت ل سه‌ر باب‌ه‌ته‌کی و تنی که‌سه‌ک دگه‌لدا نه‌بیت، فه‌ره‌ده‌نگی وی که‌سی ئیکانه نه‌هیته سه‌رکوتکر، هه‌روه‌سا هندی که‌سه‌ک یی ب هیز و ده‌سته‌لاتدار بیت، نابیت هزر و ده‌نگین نه‌دگه‌ل هزرا خوه مت بکه‌ت." پشتی ۶۶ سالین مش‌ت خه‌بات و به‌ره‌مین هزری، ل ساللا ۱۸۷۳ی، ل فره‌نسا مر و کومه‌کا به‌ره‌مین هه‌ژی خواندن ل دویف خوه هیلان، مینا: بنه‌مایین ئابورا سیاسی، سیسته‌می لۆژیک، دهر‌باره‌ی ئازادین، بنه‌ما بین لیبرالی یا سیاسی...هتد.

(۱۴) **میکافیلی:** نافی وی نیکولو دی برناردو دی میکافیلی (۱۶۶۹-۱۵۲۷)، هزرمه‌ند و فیلسوف و سیاسه‌تمه‌داره‌کی ئیتالیی سه‌رده‌می رینسانسی یه. ژ بنه‌ماله‌کا ده‌وله‌مه‌ند

و دیرین ل فلورهنسا ژ دایکبوویه، بابی وی کهسهکی نه بیل بوو، نه دگهل بنه مالا حوکمدار بوو ل فلورهنسا. هه رچه نده، وی ل گهلهک جه و بیافین زانست و رهوشه نییری نه خواند بوو، لی مه ژیه کی بیرتیژ و ژیرمه ندییه کا به رفره هه بوو. پشتی به لافکرنا کتیبیا وی "میر"، میکافیلی دبیته دامه زینهنری سیاستا که توارى و فه کولینا زانستین سیاسى، کو ژبو دۆماندنا حوکمین سیاسى، هه ردهم ته که ز ل سه ر تشتین مفادارین که توارى دکر. دنافه را سالین (۱۴۹۴-۱۵۱۲) دا، میکافیلی گهلهک پله یین سیاسى و کارگیری وه رگرتن و ب فان پله یین سیاسى شیا سه ردهانا بیلاتا مهلهکی یا فره نسا و ئەلمانیا بکته. میکافیلی، نه تنی نفیسه ر یان فیلسوف و خودان تیوره کا هزری بوو، لی یی پشکدار بوو د ژيانا سیاسى یا ئالۆزدا. ژيانا میکافیلی ل فلورهنسا، د سى قوناغان را بوړییه، قوناغا گهجاتین ل سه ردهمی پیشکفتن و هیژداری یا فلورهنسا ل بن حوکمی لورینزۆ دی میدیشی بوړاندییه. قوناغا دووی پشتی کهفتنا حوکمی میدیشی (۱۴۹۴) و سه رهه لدا نا حوکمی کو مارا فلورهنسا کو هه تا سال ۱۵۱۲، فه کیشا. قوناغا سیی ژى، پشتی کهفتنا سیسته می کوماری یی فلورهنسا و فه گه ريانا حوکمی ئال میدیشی بوو. د قوناغا سییدا ب تاوانا پیلانگیریی هاته گونه بارکرن و هاته زیندانکرن، لی پاشی هاته به ردان و وی ژيانه کا فه دهر هه لیزارت کو کتیبیا خوه یا ب نافى "میر" بنفیسیت. جفاک ل دهف میکافیلی ب هندهک ئەگه رین سروشتی وه راری دکته، وه سا دده ته خویاکرن کو هیژا پالینه را دیرۆکی ل سه ر دهسته لاتى و مفاداری یا ماددی رادوه ستیت. هه ردهم داخوازا هه بوونا دهوله ته کا نیشتمانی دکر کو بشیت ئاژاوه یین میلی ته په سه ر بکته. ل دهف وی رهوا بوو، دهسته لات هه موو ریك و پیرینه یین نه رهوا ژى بکار بینیت ژبو گه هشتنا مه رما خوه یا بلند کو دهسته لاتا دهوله تا نیشتمانی پی بپاریزیت. ب فنى چهندى ژى، ئاخفتنا وی یا نافدار "مه رهم پیرینه یی به هانه دکته" دناف هه موو نافگینین سیاسیدا به لاف ببوو. ئەم د کارین بیژین، میکافیلی ژ که سین ئیکی بوو کو ب چافه کی مرؤفایه تی و که توارى و عقلی و سه ربوړی سه ح دکره دهوله تی و پاراستنا دهسته لاتى، نه ب تیگه هین لاهوتی یین فیلسوفین به رى خوه. ل وئ سال ۱۵۲۷، ئوو به رى میکافیلی فه گه ریه ته فه سه ر پؤست و پله یا خوه، د ژیی پینجی و هه شت سالیدا مر بوو.

(۱۵) فه یسه لی ئیکى (۱۸۸۳-۱۹۳۳): فه یسه لی کورئ حوسین کورئ عه لی، سنیه مین کورئ شه ریفی مه که هئ بوو، ژ بنه مالا به نو عه ونئ هاشمییه. ئیکه مین مه لیکى سورین (نادارا ۱۹۲۰- ته مموزا ۱۹۲۰) و ئیکه مین مه لیکى عراقی بوو (۱۹۲۱- ۱۹۳۳). ل گولانا ۱۸۸۳، ل تائف (حیجاز) ژ دایکبوویه و دگهل براین خوه ل بیابانا عه ربه ی فیری ئیسلامه تی و چاکسوارین و شه ری بوویه. د ژیی سیزده سالییدا (ل سه ر داخوازا سولتانى ئوسمانلى)، دگهل بابی خوه دچیه سه نه نبۆل و ل ویرئ فیری خواندنا دیرۆکی و زمانین تورکی و ئینگلیزی و فره نسى دبیت. پشتی بابی وی شه رافه تا مه که هئ وه رگرتى (۱۹۰۹)، دگهل خیزانا خوه فه دگه ریه ته فه مه که هئ. پاشی دبیه ته نوونه رئ جه دده د جقاتا نوونه رین ئوسمانلیدا کول وی سه رده می فیری سیاسه تی

دبیت و هه‌قهنه‌ندینی دگهل سیاسه‌تمه‌دار و ماقولین وی سه‌ردهمی دکهت. ل خزیرانا ۱۹۱۶ئ، بابی وی ب هه‌قکاری یا له‌شکه‌ری ئینگلیزی شوره‌شه‌کی ل دژی ده‌سته‌لاتا ئوسمانلی دکهت و فه‌یسه‌ل دبیته ئیک ژ سه‌رکرده یین له‌شکه‌ری شوره‌شگیر (یاخیبویی!). ل سالا ۱۹۱۸ئ، فه‌یسه‌ل و له‌شکه‌ری خوه ب هه‌قچه‌په‌ری یا له‌شکه‌ری ئینگلیزی دچنه دناف دیمه‌شقی‌دا و حکومه‌ته‌کا عه‌ره‌بی ب سه‌رۆکاتی یا عه‌لی ره‌زایی ره‌کابی لی دادمه‌زرینیت و ئه‌و تیدا دبیته حاکمی له‌شکه‌ری. ل ئادارا ۱۹۲۰ئ، کۆنگری سوریا خوه‌سه‌ری یا سوریی ب ناڤی میرگه‌ها عه‌ره‌بی یا سوری راگه‌هاند و فه‌یسه‌ل کره ئیکه‌مین مه‌لیکی قی میرگه‌هی. لی ل گوره‌ی پیکهاتنا سایکس-بیکو کو سوریا دی که‌فته د بن ئینتدایا فره‌نسیدا، جه‌نه‌رال گورۆی ئه‌ف حکومه‌تا عه‌ره‌بی هه‌لوه‌شاند و پشتی شه‌ری مه‌یسه‌لوون (ته‌مموز- ۱۹۲۰) فه‌یسه‌ل ژ سوریی ده‌ریخت. پشتی شوره‌شا بیستی ل عیراقی هاتییه ئه‌نجامدان و خه‌لکی عیراقی داخووا دامه‌زراندنا حکمه‌کی عه‌ره‌بی ژ ئینگلیزی کری، به‌ربژیری وان یی سه‌ره‌کی فه‌یسه‌لی کوری حسینی هاشمی بوو. ل ته‌باخا ۱۹۲۱ئ، ب ریژه‌یا ۹۶% ژ ده‌نگین جفا‌تا عیراقی دبیته ئیکه‌مین مه‌لیکی عیراقی و پشتی هه‌ق‌کییه‌کا دۆمدریژ دگهل ده‌سته‌لاتدارین ئینگلیز ل عیراقی، شیا پیکهاتنه‌کی دگهل بریتانیا مۆر بکه‌ت (ب ناڤی په‌یماناما ۱۹۳۰ئ)، کول گوره‌ی قی په‌یماننامی ئینتدایا بریتانیا ل سه‌ر عیراقی ب دوماهی ده‌یت. ل سالا ۱۹۳۳ئ، ژبو چاره‌سه‌ری به‌ره‌ف سويسرافه‌ دچیت و ل مه‌ها ئیلونی ده‌یته راگه‌هاندن کو مه‌لیک فه‌یسه‌لی ژ ئه‌گه‌ری جه‌لته‌یه‌کا دلی گیانی خوه ژ ده‌ستدا. پشتی هه‌فتیه‌کی ژ مرنا وی، جه‌نده‌کی وی دگه‌ته به‌غدا و ل ئه‌عه‌زه‌می (ل به‌غدا) د هیته فه‌شارتن. کوری وی مه‌لیک غازی یی ئیکی (۱۹۱۲- ۱۹۳۹)، د بیته مه‌لیکی عیراقی.

(۱۶) سه‌لامه‌ موسا (۱۸۸۷- ۱۹۵۸): ل سالا ۱۸۸۷ئ، ل گوندی بیه‌نابای ل نیژیکی باژیری زه‌قازیق (ل میسرئ) ژ دایکبویه، بابی وی فه‌رمانبه‌ره‌کی مه‌سیحیی حکومه‌تی بوو. هیشتا ژیی وی دوو سال بوون ده‌می بابی وی وه‌فانکری، ل خواندنگه‌ها قبتیان خواند و پاشی خواندنا سه‌ره‌تایی ل زه‌قازیق ته‌فانکر. ل سالا ۱۹۰۳ئ، خواندنا خوه یا ئاماده‌یی ل خواندنگه‌ها خیندیوی ته‌فانکر. د ژیی نۆزه‌ سالیندا (ل سالا ۱۹۰۶ئ)، ژ ئه‌گه‌ری هنده‌ک ئاریشین خیزانی به‌ر ب ئوروپاڤه‌ چوو بوو. پشتی سی سالین خواندنین هه‌مه‌جۆر ل پاریس، به‌ره‌ف ئینگلته‌راهه‌ چوو، کو مافیه‌روه‌ری بخوینیت. ل ئوروپا هزر و فیلوسوفی یا روژئاڤایی و مارکسیزم و تیؤرا داروین خواندن و هه‌قالبه‌ندی دگهل جورج برناردشووی دروست کر بوو. ئیک ژ پیشه‌نگ و چاکسازین جفاکی میسری و پیشه‌نگی سوشیالیزما میسری بوو. د کتیا خوه یا ئیکیدا "پیشگوتنا سوپه‌رمانی- ۱۹۱۰" هزرین خوه یین ده‌باره‌ی پیشه‌فتنا روژئاڤایی پیشکیش دکه‌ت و داخووا دکه‌ت کو فه‌ره‌ میسر خوه ژ روژه‌لاتی فه‌که‌ت و به‌ر ب روژئاڤایفه‌ بچیت. ژبو قی چه‌ندی ژی، فه‌ره‌ ده‌ست ژ هزرین ئایینی و باوه‌ری یین غه‌یبی به‌رده‌ت و به‌ر ب هزرین زانستیقه‌ بچیت. وی گه‌له‌ک ژ بها و باوه‌ری یین ئایینی رت دکرن و دگوت ئه‌م نه‌شینن ژ ده‌ردین ته‌خایه‌تی و ئیستعماری رزگار بین هه‌تاکو ئه‌م ژ کوله‌تی یا خودی رزگار نه‌بین! ئه‌و هه‌رده‌م ب سوشیالیزما نه‌ توندوتیژ یی داخبا بوو، کو فه‌ره‌ جفاک

ب ئاوايهكى بهره به رهه يى و بىى بكار ئىنانا توندوتىژى به رهف سوشىاليزمىغه بچيت. وى هه ردهم بانگه وازى ژبو ئايينهكى نوو بلند دكر كو ماده و هيزى پىگه گرىددهت و باوهرى بين غه بىى رت بكت. ههروهسا دگوت كو زانا و فيلوسوف ب هه مان ئه ركى پىغه مبه ران رادبن و جفاكى بهر ب رونا هىيغه دهن. ب كورتى ئەم د كارين بيژين كو هزرا سهلامه موساى ل سه ر سى ئاراسته يين دياركرى دراوهستا: يا ئىكى، عهقلانبيون و نووخوازى و چاقلىكرنا رۇژئاقاى. يا دووى، باوهرى ب سوشىاليزمى كو باشتري رىكه ژبو داينكرنا دادپهروهرى يا جفاكى و يا سىى ژى، ليگه ريان ل رههوريشالين فيرعه و نيبان بوو ژبو شرۇقه كرنا كه سايه تى يا كه سى تاكى ميسرى. ههروهسا ئاراسته يين ليبرالى و بانگه وازى يا ژبو ديموكراسيى و سكولاريزمى و رزگاركرنا ژنى، هندك ئاراسته يين دى يين زىده بار بوون ل سه ر ئاراسته يين سه رهكى يين پياما وى. سهلامه موسا ل سالا ۱۹۵۸ئى، ل قاهيره مر و پتر ژ چل به ره هه مان ل دويف خوه هيلان. كتيبا ئىكى ل سالا ۱۹۱۰ هاتبوو چاپكرن و كتيبا داوىي (ب ساخى يا وى) ل سالا ۱۹۵۷ئى، هاتبوو چاپكرن. پشتى مرنا وى، كومه كا كتيبين وى يين دى ژى هاتنه چاپكرن، نه دووره دهستخهت بوو بن و نه كه هشت بيت بگه هينته چاپى.

(۱۷) **لايبتس:** ناڤى وى گوتفريد فيلهلم لايبتس (۱۶۶۱-۱۷۱۶). هزرمه ند و فيلوسوفهكى جيزمانى بوو كو گرنگى ب زانستين بيركارى و لاهوت و فيزيك و تيورين زانين و سياسهت و ديروك و ياسادانانى ددا. ل باژيرى لىبزيك ژ دايكبوويه و ل باژيرى هانوقه ر ل ئەلمانيا مرييه. رۆلهكى گرنگ د ديروكين بيركارين و فيلوسوفيتدا هه بوو. كومه كا داهيتانان د بياڤى حسابكرنى و بيركاريتدا ئافراندينه، ههروهسا د بياڤى فيلوسوفيتدا ژى، وهكو ستوونهك ژ ستوونين فيلوسوفى يا رۇژئاقاى د هيت هژمارتن، ب نه مازهى ل سه ر فيلوسوفى يا عهقلانىي د سه ردهمى سه دى هه قىدا. كومه كا به ره هه مين ده ربارهى فيلوسوفى و سياسهت و قانون و سنج و لاهوت و ديروك و زمانانين پيشكىشى مروڤايه تىي كرينه. ئىكه ژ دامه زرينه رين زانستى چيتراندن و كاملانى يا بيركارين.

(۱۸) **نورى سهعيد:** ناڤى وى نورى سهعيد كورئ صالح كورئ مه لا ته هاين قه ره غولىي زوبه يدى يه (۱۸۸۸-۱۹۵۸). ئەفسه ر و سياسه ته مه داره كى عيراقيه كو ۱۴ جاران پۆستى سه رۆكوه زيرين عيراقى د سه ردهمى مه له كيدا وه رگرت بوو (۱۹۳۰-۱۹۵۸). ژبنه ماله كا ناڤنجى ل به غدا ژ دايكبوويه، بابى وى فه رمانبه ر بوو ل فه رمانگه هه كا ده وله تا ئوسمانلى. ل خواندنگه هين له شكه رى يين وى سه ردهمى دخواند و ل سالا ۱۹۰۶ئى، خواندنگه ها جه نگى ل سه ته نبولى ته قافكر. ل سالا ۱۹۱۱ئى، خواندنگه ها ئه ركانيه جه نگى ژى ته قافكر و وه كو ئەفسه ره كى له شكه رى توركى پشكدارى د شه رى به لقان دا كر (۱۹۱۲-۱۹۱۳). ل قه رم، ده مى له شكه رى توركى ل هه مبه رى له شكه رى رۇسيا شه كه ستى، نورى سه عيد جار ب پيا و جار ب سوارى ددا رى هه تاكو گه هشتيه عيراقى. پشتى ئى شه كه ستن له شكه رى توركى، وى هه قبه ندى ب رىكخستن نه ته وه يى

و وهلا تپاریزی و رزگار یخوازی کر و چوو دناقادا. دهمی شهرفی حیجازی ب شورهشی رابووی، نوری سهعید چوو دناف ریزین شورهشیدا و ل دژی لهشکهرئ ئوسمانلی راوهستیا. دگهل لهشکهرئ شازاده فهیسهلی چوو سورین کو مهملهکهتهکا عه ره بی ل سورین دامه زینن. لی دهمی فرهنسا رازی نه بووی و میر فهیسهل دهریختی، نوری سهعید فهگه راقه عیراقی و پیشکداری د چیکرنا لهشکهر و میرگه ها عیراقیدا کر. ل ساللا ۱۹۳۰ئ، بۇ جارا ئیکئ پؤستی سهروک وهزیرین عیراقی وهرگرت و هه تا کو ل ساللا ۱۹۵۸ئ، ۱۲ جارین دی ژئ هه مان پؤست وهرگرت بوو. ب دهستی ن ملله تی و خه لکی به غدا هاته کوشتن. ئیک بوو ژ سیاسه ته دارین هه ره ناقدارین سه رده می خوه، رۆله کئ گرنگ د په یمانا به غداد دا هه بوو (۱۹۵۴). ههروه سا رۆله کئ کاریگر د ئیکه تی یا هاشمی دناقه را عیراقی و ئوردن دا گیرا بوو (۱۹۵۸). رۆله کئ نینگه تیغ د پرسا کهر کوو کیدا هه بوو. وی فره مانبه رین کورد و تورکمن ژ کهر کوو کئ فه دگوهاستنه ده فه رین دی بین عیراقی و عه ره ب د ئینانه کهر کوو کئ و لی ئاکنجی دکرن، داکو بکه ته باژیره کئ عه ره بان. ل ساللا ۱۹۵۸ئ، پشتی بزاقا عه سه کرتاری یا قاسم ب سه رکه فتی، نوری سهعید نه گه هشت خوه رزگار که ت و که فته دده ستی خه لکی سه ره له دا ییدا کو چه نده کئ وی ل جاده یین به غدا رادخشانن. دهمی مری، چ مال و مولکه ت و سامان ل سه ر نا فئ وی نه بوو کو خیزانا وی پی بژیت.

(۱۹) عه بدله کهریم قاسم (۱۹۱۴-۱۹۶۳): نا فئ وی عه بدله کهریم قاسم کورئ محمه د کورئ به کر کورئ ئوصمانی فه زلیی زوبه ییدییه. پشتی هه لوه شیانا سیسته می مه له کئ، ئیکه مین حاکم و سه روک وهزیرین عیراقی بوو. ل کانونا دووی یا ساللا ۱۹۱۴ئ، ل گه ره کا میلی یا به غدا ژ دایکبوویه (بابی وی سوننه و دایکا وی شیعه بوو). ژبه ره ه ژاریی دگهل خیزانا خوه به ره ف قه زا صویره فه چوو بوون (ل پاریزگه ها واسیت). ل صویره هاریکاری یا بابی خوه د کاری جوتیاریندا دکر، پاشی دچیته خواندنگه ها سه ره تایی یا صویره. پشتی چوار سالان فه گه رانه فه به غدا و خواندنا خوه یا سه ره تایی و ئاماده یی ل به غدا ته قافکر (۱۹۳۱). پاشی وه کو ماموستا ل قه زا شامیی هاته دامه زرانن. ل ساللا ۱۹۳۲ئ، دچیته کولیزا لهشکهری و پشتی دوو سالان ب په ییا میلارمی دووی دهر دکه فیت. د ناف لهشکهریدا دهیته په به رزکرن هه تا کو گه هشتییه په ییا سه روکئ نه قبیان و ل وی سه رده می هه فه بندی ب کولیزا ئه رکانان کر. ل ساللا ۱۹۴۳ئ، کولیزا ئه رکانان ب سه رکه فتیانه ته قافکر. ل ساللا ۱۹۵۰ئ، د هیته شاندرن بۆ له نده ن کو پیشکداریی د خوله کا لهشکهریدا بکه ت. پشتی فه گه رایه فه عیراقی، دهیته په به رزکرن هه تا کو گه هشتییه په ییا عه مید روکن (۱۹۵۵). ل ساللا ۱۹۵۹ئ، دبیته لیوا و دوماهیک په ییا وی فریق بوو (۱۹۶۳). پیشکداری د گه له ک بزاقین شوره شگیریندا کر بوو، وه کو بزاقا مایس- ۱۹۴۱، بزاقین ئیکئ بین فورات و شه ری فه له ستینی. دوماهیک شوره شا وی کری، شوره شا ۱۹۵۸ئ بوو کو ل وی سه رده می ئامر لیوایی نۆزدی بوو. عه بدله کهریم قاسم ریکخستنه کا تاییه ت ب خو فه هه بوو ب نا فئ "ریکخستنا مه نصوریی" کو عه بدله لام عارف و تاهر یه حیا تیدا ئه ندام بوون. پاشی ریکخستنا خوه دگهل ریکخستنا ئه فسه رین نیشتمانپه روه ر تیکه هل کر (۱۹۵۷) و دبیته ئه ندامی ریکخستنا

ئەفسەرىن ئازاد. ب. ھەڭكەرى دگەل عەبدەلسەلام عارف و ھەندەك ئەفسەرىن دى، سەركردايەتى يا شۆرەشا تەمموزى (۱۹۵۸) ل دژى سىستەمى مەلەكى كىر و سەركەفتن ب دەستقە ئىنا. پىشتى ھەلوەشىانا سىستەمى مەلەكى، دىبىتە ئىكەمىن حاكىمى كۆمارا عىراقى. كۆمەكا كار و چالاكى يىن سىياسى و جفاكى ل عىراقى كىر، وەكو: نەھىشتا سىستەمى دەرەبەگاتىي و دەعوەدارى يا عەشىرەتان، ھەمواركرنا مەنھەجىن خواندى، ئافاكرنا نەخۆشخانە و خواندنگەھان، رىكخستىن و پىرچەككرنا لەشكەرى...ھەند. ھەروەسا د سەردەمى وىدا ئىكەمىن دستورى بەروەخت بۇ عىراقى ھاتە دانان (۱۹۵۸) و ياسايەكا نوو ژبۇ بارى كەسايەتىن دەرئىخست. ل ۲۷ى چىريا ئىكى يا سالا ۱۹۵۹ى، تۆشى ھەولدانەكا كوشتنى ببوو، لى ب سەلامەتى ژى دەرباز ببوو. بزاقا شەواف ژىو ھەرگەراندا حوكمى وى ل مووصل ھاتە كىر (۱۹۵۹) و ھەروەسا شۆرەشا ئىلونى ژ لايىن كوردانقە ل دژى وى ھاتە كىر. ئوو پىشتى كۆيت خوەسەرى يا خوە ژ برىتانيا ھەرگرتى (خزىران - ۱۹۶۱)، عەبدلكەرىم قاسم راگەھاند كو كۆيت قەزايەكە ژ پارىزگەھا بەسرا و فەرە قەگەرەيتەقە ب سەر دەولەتا عىراقىقە. ژ لايەنى دىپلوماسى يا دەر قەكارىقە ژى، عىراق ژ (حلف بغداد) و ژ پىكھاتنا لەشكەرى يا دناقبەرا حوكمى مەلەكى و ئەمىرىكادا قەكىشا و ھەقەندى يىن موكم دگەل رۇسىا و ھەلاتىن سوشىال چىكرن. ھەروەسا ئىكگرتتا دناقبەرا عىراقى و مىرگەھا ھاشمى يا ئوردىندا ژى ھەلوەشانە. لى ل ۸ى شواتا ۱۹۶۳ى، بزاقەكا لەشكەرى ب سەركردايەتى يا ھەندەك ئەفسەرىن ھەقالتىن وى و پارتا بەعس (شۆرەشا ۱۴ى رەمەزانى) سەرھەلدا و د ئەنجامدا ھاتە دەستەسەركىر. ئوو رۆژا پاشتر ھاتە گوللەبارانكرن (۹ى شواتا ۱۹۶۳). چ جارن ژن نە ئىنا ببوو. پىشتى مرى ژى، ژبلى نافەكى رەونەقدار و دىرۆكەكا مشت ژ خەبات و ھەلاتپارىزى و دەستپاكىي، نە چ مال و نە چ مولكەت و نە چ سامانىن دونىايى ببون.

(۲۰) ئەلبىرت ئەنىشتاين: زانايەكى فىزىكىي ژ بئەرەت جىرمانىيە و ب رەگەزنامە سوپسىرى - ئەمىرىكىيە (۱۸۷۹ - ۱۹۵۵). ل باژىرى ئولمى - ئەلمانىا ژ دايكبوويە، لى گەنجاتى يا خوە ل مىونىخ بۆراند ببوو. بابى وى جوھى ببوو، كارى فرۆشتنا پەرىن چىكرنا بالىفكان دكر. ھەتا ژى سى سالىي نەدشيا باخقىت، ھەروەسا يى كىمفام ببوو ژى. ھەرچەندە دايابىن وى جوھى ببون، لى وى ل خواندنگەھەكا كاسولىكى دخواند. ل سالا ۱۸۹۶ى، داکو پشكدارىي د ئەركىن لەشكەرىدا نەكەت، دەست ژ رەگەزنامەيا خوە يا ئەلمانى بەردا و پىشتى پىنج سالان رەگەزناما سوپسىرى ھەرگرت. گەلەك ھەول ددان كو د بىياقى فىركارىندا كار بكەت، لى سەركەفتنەكا مەزن ب دەستقە نەئىنا و چ كارىن ھەژى ب دەست نەكەفتن. ب ھارىكارى يا بابى ھەقالەكى خوە، شيا بىبىتە پشكەرى لاپۆرى ل نفىسىنگەھا تۆماركرنا داھىتانىن سوپسىرى. د ھەمان دەمدا ژى تىزا خوە يا دكتورايى بەرھەف دكر كو ل سالا ۱۹۰۵ى، باوھرناما دكتورايى ژ زانىنگەھا زىورىخ ھەرگرت. ھەر د ھەمان دەمدا كۆمەكا قەكولىننىن فىزىكى بەلاڤ دكرن: قەكولىنا ئىكى دەربارەى لىننىن (براونى) ببوو كو كۆمەكا پىشېبىننىان دەربارەى لىنا وان تەننىن ب عەشوايى دناڤ شلەياندا پىشكىشكرن. قەكولىنا دووى ل سەر ئاكاما كەھروورۆژى

بوو. ڤه ڪولينا سڀني ل سهر تيورا ريژهي يا تايهت بوو ڪو دم و جه و تن و ووزه ب ڇوڦه دگرتن، د ڦي ڤه ڪولينا خوياڪر ڪو پيلين روڻاهي د شين بي بياف (ناڦگين) دناف بوشايينا به لاف بن (بهروڦاڙي پيلين دي بين مينا پيلين باي و ئافي ڪو پيدڦي ب نافڪينه ڪينه ڙبو به لافبونو). ههروهسا ديار ڪر ڪو لهزاتي يا روڻاهي، لهزاتيه ڪا جيڪره (نه ريژهيه دگهل لڦينا چاڦڊري). ڦه ڦه ب تايهت هاته ب نافڪرن ههتاڪو ڙ تيورا ريژهي يا گشتي بهيته جوڊاڪرن. نافدارترين تيورا وي، تيورا ريژهيهي به و ب بابي ريژهيهي دهيته نياسين. ل سالا ۱۹۳۳ع، دهمي هيتلر دهستلوات وهرگرتي، ڪه ربوڪينا ڦهلمانان ل ههمبهرى ڦهنيشتايني زيدهتر لي هات و ههردم ڦاستهنگ بو دروست دڪرن. ب ڦي ڇهنڊي ڙي، ڦهنيشتاين رهڦي ڦهميڪا و ل پهيمانگهها ڦه ڪوليني پيشڪهڦتي يا زانينگهها برينسٽون ل ويلايهتا نيوجيرسي ڪار ڪر. ل سالا ۱۹۴۰ع، رهگه زناما ڦهميڪي وهرگرت، بي ڪو رهگه زناما خواه يا سويسري ڙ دهست بدهت. پشتي دهولهتا ئيسرائيل هاتيه دامهزاندن، ڦي دهولهتي ڙ ڦهنيشتايني خواست ڪو بيته سهروڪي دهولهتي (ل سالا ۱۹۵۲ع)، لي وي رهتڪر و گوٽي ڪو ڦو زلامي زانستيه، نه يي سياسته تيه. د دوماهي يا ڙي خواهدا، ب ئاشڪرايي رهڇنه ل سيسته مي سهرمایه دارين دگرت، لهوا خه لڪي ڦهميڪي ڦو ب مهيلداري شيوعاتي تاوانبار دڪر. ل ۱۸ع نيسانا ۱۹۵۵ع، ل باڙيري ترينتون ل نيوجيرسي مر و تيورا وي يا ههمو جيهانا زانستي ڦهگرت بوو.

(۲۱) **توماس ڦهديسون (۱۸۴۷-۱۹۳۱):** نافڦي وي توماس ڦهلفا ڦهديسونه، زانايه ڪي ڦهميڪي ڦاهرندهيه، داهينهري فونوگراف و گلوپا ڪاره بيه و گهلهڪ للاف و داهيتانين زانستي بين دي ڙي ڦاهراندينه ڪو ههمو مروڦايه تي مفا ڙي دديت. ل ۱۱ع شواتا ۱۸۴۷ع، ل باڙيرڪي ميلان ل ويلايهتا ڦوهايو ڙ دايڪوبويه و ڙ بنهرهت هولهنديه. د ڙي ههفت ساليينا بو ويلايهتا مه شيگان هاتينه ڦهگوهاستن. هه ڙ زاروڪيني و ڙ ڦهگهري نه خوشي يا ڪولبونو گوهي نافين، گوھين وي دگران بوون، ل خواندنگه هي نه يي پيگير و زيرهڪ بوو. دايڪا وي ڦهري ڦيرڪرنا وي ب ستوويي ڇوڦه گرت بوو. د ههمان دهمدا ڪاري فروشتنا روڙنامه يان دڪر، پاشي ڪاري برووسڪه و تهلگرافي ڪريه. ل ويلايهتا ڪنتاڪي (۱۸۶۶)، ب شهڦي ل دهزگهه ڪي راگه هاندني ڪار دڪر و ب روڙي ڙي خواه ب خواندن و تاقيرنين خواه بين زانستيه مڙوول دڪر. ڦهديسوني پيڦاڙويا خواه يا زانستي ل نيوجيرسي دهسٽيڪر و ڪومهڪا نووڙه نڪرن و ڦاهراندنان ل سهر تهلگرافي ڪرن، پاشي فونوگراف ڦاهراند (۱۸۷۷)، ب ڦي ڦاهراندني ناسنافي ساحري ميلولپارڪ ل نيوجيرسي وهرگرت. ل سالا ۱۸۷۸ع، ڪومپانياهي ڪا روڻاهي يا ڪاره بي ل نيويورڪ دامه زاند و هينگي راگه هاند دي ڪاره بي هند ڦهري ڪهت ڪو تني دهوله مند شهمالڪان ههلهڪن. ل سالا ۱۸۷۹ع، ئيڪه مين گلوپا ڪاره بي ڦاهراند. ل سالا ۱۸۸۰ع، سيسته مي به لافڪرنا ڪاره بي ڦاهراند و ل سالا ۱۸۸۲ع ئيڪه مين ويسته گهها به لافڪرنا ڪاره بي ل نيويورڪ دامه زراند. ل سالا ۱۸۸۷ع، هڙمارا ويسته هين ڦهديسون ڙبو به لافڪرنا ڪاره با بهردهوام ببوونه ۱۲۱ ويسته گه ل سهرانسهري ڦهميڪي. ڪومهڪا ڦاهراندنين دي بين زانستي پيشڪيشي مروڦايه تي ڪرن، مينا تيريڙا سيني (الاشعه

السينه) و تهوژمی کارهبا بردهوام (DC) و گهلهکین دی کو پی بیوو زانایهکی نافدار ل سهرانسهری جیهانی. ل سالا ۱۸۹۰ء، بیوو ئەندامی ئەکادیمی یا مهلهکی یا زانستی ل سوید، ئوو ئەندامی ئەکادیمی یا ئەمیزیکی یا فیلسوفی بیوو. ههروهسا بیوو ئەندامی ئەکادیمی یا زانستی یا روسی ژی. توماس ئەدیسون ژ ئەگه ری سهربارکین نهخوشی یا شهکری (ل ۱۸ی چریا ئیکی یا سالا ۱۹۳۱ء)، پشتی پتر ژ ۱۰۹۳ داهینانین زانستی پیشکیشی مرقایهتیی کرین، ل نیوجیرسی چوو بهردلوقانی یا خودی. د ژایانا خودا گهلهک باوهرنامه و خهلات ژ ئەمیریکا و بریتانیا و فرهنسا و ئەلمانیا وهگرینه.

(۲۲) پاراسایکولوژیا: زانستهکه لیکولینا هندهک دیاردهیان دکهت کو ناکهفنه د ژیر مگرتی بین زانستیدا، ئانکو فهکولینا تیگههستن و پیحهسیانا ژ دهرقهی ههستهوهران دکهت. ئوو ههولدهت کو کارتیرگرا ل سهر لقاندنا لهشین فیزیکی (بیی پالدان یان دهستکرنهکا راستهوخو) شرؤقه بکهت. تیرمی پاراسایکولوژیا، تیرمهکی لیکدراوه ژ دوو پهیقان پیک دهیت: پارا (Para)، ئانکو ل پشت، ب رهخفه، یان نیزیک. ئوو سایکولوژی (Psychology)، ئانکو دهروونزانی. ب فی چهندی ژی، رامانا وی دئ بیت ل پشت دهروونزانی یان ل بهر دهروونزانی، یان ژی دهروونزانی یا ههفتهریب. هندهک ژی دبیزنی زانستی دایلانان یان شیانین گیانی، یان ژی زانستی ههستهوهرا شهشی. ئەف تیرمه بو ئیکهمین جار ل سالا ۱۸۸۹ء، ژ لای فیلسوفی جیرمانی (ماکس دیسوار) ههاته بکار ئینان کو مههم پی پیحهسیانین ل پشت ههستهوهران و شیانین دهروونی بین دایلان و سنوورپر بوون. ئەف زانستی جودا ژ دهروونزانی، قان بیاقان ب خوقه دگریت: خواندنا هزاران یان دانوستاندنن ژ دورقه (تیلیسی) - Telepathy، دیتنا ژ پشت پهرده و بهربهستان - Clairvoyance، پیشیبینکران و زانینا بویهران بهری قهومینی - Precognition، لقاندنا لهشین فیزیکی بیی پالدان و دهستکرنی - Psychokinetic. لی ههتا توکه ژی هیشتا ئەف زانسته بهر ب کاملانیفه نهچوویه و هیشتا گهلهک خهلهک ههنه باوهر ژ قان شیانین سنوورپر ناکهن.

(۲۳) د. راین (Rhine): نافی وی جوزیف بانکس راینه (۱۸۹۵ - ۱۹۸۰)، رووهکزانهکی ئەمیریکیه، ئیکهمین کەس بوو هندهک تاقیکرنین شیانین سنوورپر ب شیوهیهکی زانستی کرین و زانستهکی نوو پی خویا کری و کریهه پشکهک ژ زانستی دهروونزانی. دامهزرتنه ری لابؤرا پاراسایکولوژیی بوو ل زانینگهها دیوک Duke University، دامهزرتنه ری کؤشارا پاسایکولوژی و فهکولینین ل سهر سروشتی مرقوی بوو، ههروهسا دامهزرتنه ری کؤمهلا پاراسایکولوژیستان بوو. ل ۲۹ی ئیلونا ۱۸۹۵ء، ل پیئسلقنیا ژ دایکبویه، بابی وی خواندنا خوه ل کولیزا بازگانین تهفاکر بوو، لی د بیافی خودا کار نهکر و بیوو جوتیار، ئەفجا مالا خوه فهگوهاسه ئوهایو کو هیشتا جوزیف سنیله بوو. جوزیف خواندنا خوه ل زانینگهها ئوهایو تهفاکر و ل سالا ۱۹۲۳ء، ماسته ب بیافی رووهکزانیی وهگر، پاشی دکتورا ژی د ههمان بیافی رووهکاندا تهفاکر (۱۹۲۵). بو ماوهیهکی وانهیین رووهکزانین ل پهیمانگهها فهکولینین کشتوکالین ل نیویورک ددان، پاشی دهست ب خواندنن دهروونزانیی کر ل زانینگهها

هارفارد. ل ساللا ۱۹۲۷ئ، هاته فهگواستن بۇ زانينگهها ديؤك ل دورهام (باكورى كارولينا). ل فى زانينگههى دهست ب فهكولينين خوه بين پاراسايكولوژى كر و هولددا فان شيانين سنووربر بكهته دناف چوارچوئى دهورونزانيندا. ل ساللا ۱۹۳۰ئ، لابورهكا تاييهت ب پاراسايكولوژييفه ل زانينگهها ديؤك فهكر و وهكو زانستهكئ ئهزمونگهري سهردهرى دگل كر كو پاشى كره پشكهك ژ دهورونزانين. دكتور راين گهلهك كتيب و فهكولين ل سهر پاراسايكولوژيايى دانا بوون، وهكو: تيگههشتتا ژ دهرقهى ههستهوهران- ۱۹۳۴، توخييين نوو يين مهژى- ۱۹۳۷، جيهانا مهژى- ۱۹۵۳، پاراسايكولوژيا ژ ديؤك بۇ جهين دى- ۱۹۶۵، پاراسايكولوژى يا فى سهردهمى- ۱۹۶۸، وهرار و گهسههسدنا پاراسايكولوژيايى- ۱۹۷۱.....هتد.

(۲۴) داود پاشا (۱۷۹۷- ۱۸۵۱): واليهكئ بهغدا بوو ل سهردهمى مهماليكان، وهكو ههموو مهماليكان خهلكى تهلپس/ جورجيا بوو، هيشتا سنيله هاتبوو گرتن و ل بازارا كولهيين بهغدا هاتبوو فروشتن. ژ كهسهكى بۇ ئيكى هاته فهگواستن ههتا گههشتييه بهر دهستى سليمان پاشايى مهن. گهجهكئ لاو و ژيهاتى بوو، د زانى چهكى بكار بينيت و د ريفهبرنا دهولهتيدا ژى بىي شارهزا بوو. د ناه مهماليكين سليمان پاشايدا وهرار كر و كومهكا پله و پؤستين ئيدارى و لهشكهري ب دهستقه ئينان ههتاكو گههشتييه پلهيا مههردارين (ههگرئ ختما والى)، پاشى والى كچهكا خوه دايى و دببته زاقلايى سليمان پاشايى مهن. لئ دهمى عهلى كههيهه هاتيه سهر حوكمى، داود پاشا دور ئيخست. ئهفجال مزگهفتا عهبدلقادري گهيلانى، خوه ژبو خواندنا زانست و زانينى تهرخانكر. د سهردهمى عهبدلا پاشايى توتنچيدا (۱۸۱۱)، داود پاشا فهگهراغه سهر كارى و پؤستى دهفتهردارين وهرگرت (ئانكو ريفهبهري كاروبارين دارايى يا دهولهتى). پشتى چهندين ههفركى يين نافخوبى بين دناقبهرا دهستهلادارين وى سهردهميدا، داود پاشا ل داوى يا ساللا ۱۸۱۷ئ، گههسته سهر عهرشى دهولهتى و دببته والين بهغدا. سى ئاريشين ههره گرنگ كهفته د ريكا ويدا: يا ئيكى نهگوهدارى و ياخييونا عهشيرهتان بوو، يا دوئ ههفركى يا دگل ئيرانى بوو، يا سبى ژى ههفركى يا دگل باليوزئ ئينگلستانى بوو (مستر ريج). ب زيرهكى و شارهزايى يا خوه، شيا ئاريشا عهشيرهتين عيراقى چارهسهركت. لئ سهرهراى هاريكارى يين سولتاني ئوسمانلى، لهشكهري حاكمى كهرمهنشاهى گههشتبوو خان بهنى سهعد (۱۵ ميلان نيزيكى بهغدا)، ئوو ژ نهگهري بهلاقبوناه پهتا يا كوليراين و نافبزيوانى يا شيخ موسا كاشفى غيتا ل نهجهف، لهشكهري ئيرانى فهگهراغه و بهغدا ژ داگيركرنى رزگار بوو. ئاريشا سبى ژى ب زيرهكى و شارهزايى يا خوه يا سياسى چارهسهركر. وى گهلهك گرنگى ب ريخهستتا لهشكهري ددا، ئهفسهرهكى فرهنسى ب ناهى مسيو ديفو ئينا بوو كو راهيتاننى ب لهشكهري وى بكت. كارخانهيهكا چيكرنا تفهنگان ژ ئوروپا كرى بوو، ههروهسا كارگههكا رستن و چينينى ژى دانا بوو. گرنگى ب ئافهدانى و رهوشهنبيرى و شعر و ويژهى ژى ددا، د سهردهمى ويدا ئيكهمين روژنامه ب ناهى جورناللا عيراقى ل بهغدا دهركهفت بوو. لئ پشتى سولتان مهحمودئ دوئ لهشكهري ئينكشارى نههيلالى و بنبركرى، چاقئ خوه دانا سهر دهستهلاتدارى يا مهماليكان و ل ساللا ۱۸۳۰ئ،

لهشکهرهک ب سهرکردایه تی یا عهلی رهزا پاشیجی لازهری هنارته بهغدا و داود پاشا نهچار بوو خوه تهسلیمکته. ئەقجا هنارته ستهنبۆلی. ل سالا ۱۸۴۴ع، سولتان عهبدلمهجدی ئیککی هنارته مه‌دینی کو بیته شیخی حهرما پیغه‌مبه‌ری. ل ویری ما هه‌تاکو ل سالا ۱۸۵۱ع، مری و ل به‌قیع هاتییه قه‌شارتن.

(۲۵) **محهمه‌د مه‌هدی به‌حره‌لعووم (۱۱۵۵-۱۲۱۲ کۆچی):** ناڤی وی محهمه‌دی مه‌هدی کوری مورته‌زایی ته‌باته‌بائی یی کوری محهمه‌د کوری عه‌بدلکه‌ریمی کوری موراده، ب رفیشتا خوه دگه‌هته حه‌سه‌نی کوری عه‌لی بن ئەبو تالیب. موسلمانه‌کی شیعه‌یی جه‌عفهری یی دوازه ئیمامی بوو، ل سالا ۱۱۵۵ کۆچی (۱۷۴۲ ز)، ل که‌ربه‌لا ژ دایکبوییه و ههر ژ زارۆکینی که‌فتییه دناف خواندن و فیروبونا زانستین ئایینی و لوژیک و زانستین ئاخفتن و راقه‌کرنیدا. ل ژیی چوارده‌ سالیی، د چیته نه‌جه‌ف کول سهر ده‌ستی زانا یین موجته‌هید فیری زانستین ئیسلامه‌تی بیت. ل سالا ۱۱۸۶ کۆچی، ل سهر داخوازا هنده‌ک زانایین ئیرانی سهره‌دانا مه‌شه‌هد و که‌رمانشاه و خوراسانی کر، ئوو فیلسوفی یا ئیسلامی ل سهر ده‌ستی میرزا محهمه‌دی ئەصفه‌هانی خواند. ماموستایین وی ل خوراسانی ناسناڤی به‌حره‌لعووم دانا سهر. ل سالا ۱۱۹۳ کۆچی، خواندنا خوه ل ئیرانی ته‌قاف کر و به‌ره‌ف مه‌که‌هیغه‌ چوو (ژبو ئەداکرنا فره‌یزه یا حه‌جی). پشتی دوو سالان قه‌دگه‌ریته‌قه نه‌جه‌ف و پشتی ماموستا و مه‌رجه‌عی ئایینی یی شیعی (شیخ وه‌حیددی به‌هبه‌هانی) ل سالا ۱۲۰۸ کۆچی دمريت، به‌حره‌لعووم دبیته مه‌رجه‌عی شیعی یی عیراق و هه‌موو جیهانی. ب قی چهندی ژی، مه‌رجه‌یی‌ته‌ شیعی ژ که‌ربه‌لا د هیته قه‌گه‌هاستن بو نه‌جه‌ف. د سهرده‌می ههر چوار سالیین وی یین مه‌رجه‌یی‌ته‌دا کومه‌کا پرۆژه یین نوژه‌نکرنا مزگه‌فت و مه‌رقه‌دین ئیمام و پیغه‌مبه‌ران ئەنجامدان، وه‌کو: مزگه‌فتا کۆفه و مزگه‌فتا شیخی تۆسی، مه‌رقه‌دی ئیمام عه‌لی و مه‌رقه‌دین هوود و صالح.... هتد. ل سالا ۱۲۱۲ کۆچی مر و ل مزگه‌فتا شیخی تۆسی ل نه‌جه‌ف هاته قه‌شارتن. کومه‌کا به‌ره‌مه‌ین ده‌رباره‌ی زانستین ئیسلامی ل دویف خوه هیلان کو فیرخوازیین موسلمان بو خوه بکه‌نه رینیشاندهر و به‌وصه‌له‌یا راستی یا ئایینی ئیسلامی.

(۲۶) **مارکسیزم:** تیوره‌کا سیاسی جفاکییه ل سهر به‌ره‌مه‌ین هزری یین کارل مارکس هاتییه دانان. ب شیوه‌یه‌کی سهره‌کی گرنگیی ب باشترلیکرنا ره‌وشا کریکاران دده‌ت و داخوازا مافیین وان یین خواری دکته. ئارمانجا وی ئەو بوو کو سهرمایه‌دارییه نه‌هیلیت و جفاکه‌کی ژ کارکه‌ران دامه‌زرینیت. مارکسیزم ل سهر سی ستوونان هاتییه ئافاکرن: فیلسوفی یا ئەلمانی، ب تاییه‌تی ژی ریپازا دیالیکتی ل ده‌ف هیگل و ریپازا ماددیته‌ی ل ده‌ف فیورباخ کو ژ هه‌ردوو ریپازان، ریپازا ماددیته‌دا دیالیکتی هاته ئافانندن. ستوونا دووی ئابۆرزانییه کو ژ سیاسه‌تا ئابۆرزانی یا ئینگلیزی هاتییه وه‌رگرتن و ستوونا سبی ژ سوشیالییزما فره‌نسییه. ب قی چهندی ژی، ئەم د کارین بیژن کو تیۆرا مارکسیزمی ژ سی پشکان پیک ده‌یت: دیروک و ئابۆری یا سیاسی و کومونیزما زانستی. خه‌لک ب سهر قی تیۆری هه‌لبوون، ده‌می کارل مارکس و فریدریک ئەنجلز

به‌یانا کومونیزمی راگه‌هاندی - ۱۸۴۸. لی به‌ربه‌لاقبوون و پراکتیزه کرنا وی، پشتی شوره‌شا به‌لشه‌فییان (۱۹۱۷). که‌فته دناڤ مه‌یدانا سیاسیدا.

(۲۷) **خه‌لیفه‌یین راشدین:** هر چوار خه‌لیفه بین ئیکی بین ئیسلامینه پشتی مرنا پیغه‌مبه‌ری خودی (ل ساللا ۱۱ کۆچی). فان هر چوار خه‌لیفه‌یان به‌رده‌وامی ب ریپاز و بانگه‌وازا ئایینی ئیسلامی ددا و ب ئیمامه‌تیی و دادپه‌روه‌ری یا جفاکی یا ئایینی د ناقدار بوون. هر ئیکی ژ فان هر چوار خه‌لیفه‌یان د سهرده‌می ده‌ستپیکا ئیسلامیدا رۆله‌کی گرنگ و کاریگر د بلندکرنا ئالایی ئیسلامیدا هه‌بوون.

۱. **ئه‌بویه‌کری صه‌ددیق:** ئیکه‌مین خه‌لیفی موسلمانان بوو، پشته‌فان و هه‌قالی پیغه‌مبه‌ری بوو دده‌می مشته‌ختبوونیدا و ئیکه ژ وان هر دهه که‌سین مزگینی یا به‌هه‌شتی وهرگرتین. ب ناڤی صه‌ددیق هاتیی ب ناڤکر، چونکو پیغه‌مبه‌ری گه‌له‌ک باوهر ژی دکر و هه‌قالی وی یی تاییه‌ت بوو. پشتی مرنا پیغه‌مبه‌ری، ل سه‌قیفه‌یا به‌نو ساعده ژ لایی ئه‌نصار و موهاجرانغه هاته هه‌لبژارتن (ئانکو دانانا خه‌لیفه‌یی ئیسلامی ب هه‌لبژارتن بوو). ماوه‌یی خیلافه‌تا وی سی سال بوون (۱۱-۱۲ کۆچی). د سهرده‌می ویدا هنده‌ک عه‌شیره‌تان ب نه‌دانا زه‌کاتی، یاخیوونا خوه ل سه‌ر ئاییرده بین ئیسلامی راگه‌هاند و ئه‌بویه‌کر ژی شه‌ری وان کر. د فان شه‌راند، گه‌له‌ک ژ قورئانخوینان هاتنه کوشتن و ژبو ژبیرنه‌کرنا قورئانی عومه‌ری کوری خه‌تتاب پیشنیا‌زکر کو قورئان به‌یته خرڤه‌کر. هه‌روه‌سا بریار دا کو بانگه‌وازی یا ئیسلامی ل هه‌موو وه‌لاتان به‌لاف بکه‌ن (ئه‌و پرۆسا ب ناڤی فه‌کرین ئیسلامی هاتیی ب ناڤکر). ژبو قی چه‌ندی ژی، له‌شکه‌ره‌ک ب سه‌رکردایه‌تی یا خالیدی کوری وه‌لید هنارته کۆفه (عیراق)، له‌شکه‌ری ئه‌بو عوبه‌یده کوری ئه‌لجه‌رراخ هنارته حمص و له‌شکه‌ری یه‌زیدی کوری ئه‌بو سفیان هنارته دیمه‌شق (سوریا)، له‌شکه‌ری شه‌رحه‌بیل بن حه‌سه‌نه هنارته ئوردن و له‌شکه‌ری عه‌مرۆ بن ئه‌لعاص هنارته قودسی. د ژیی ۶۳ سالییدا و ل ساللا ۱۳ی کۆچی چوو به‌ردلوڤانی یا خودی.

۲. **عومه‌ری کوری خه‌تتاب:** دووه‌مین خه‌لیفی راشده و ئیکه ژ وان که‌سین رۆله‌کی مه‌زن د به‌لافکرنا بانگه‌وازی یا ئیسلامیدا کری (ل سهرده‌می بانگه‌وازی یا مه‌که‌هی). پشتی مرنا ئه‌بو به‌کر، ب موبایه‌عا صه‌حابییان هاته هه‌لبژارتن و ماوی دهه ساللا (۱۲-۲۳ کۆچی) خه‌لیفه بوو. ئه‌و ژی ئیکه ژ هر دهه که‌سین مزگینی یا به‌هه‌شتی وهرگرتی. سهرده‌می وی ب سهرده‌می زیرینی دادپه‌روه‌ری و به‌رفره‌هه‌بوونا بیافی ده‌وله‌تا ئیسلامی د هیته هژمارتن. وه‌لاتین میسر و شام و فارس و ئه‌رمینیا د سهرده‌می عومه‌ردا هاتنه فه‌کر. ئه‌و ژی د ژیی ۶۳ سالییدا، ل ساللا ۲۳ کۆچی (۶۴۴ زایینی)، ب خه‌نجه‌ره‌کا ژه‌هرکری، ب ده‌ستی ئه‌بو لؤلؤئه فه‌یرۆزی مه‌جوسی (نه‌هاوه‌ندی) هاته کوشتن.

۳. **ئوصمانی کوری عه‌فان:** سینییه‌مین خه‌لیفی راشیدی یی ئیسلامیه، ده‌می عومه‌ر هاتیی کوشتن و موسلمانان به‌یعه‌ دایی، ژیی وی ۶۸ سال بوون. د سهرده‌می ویدا ده‌وله‌تا ساسانی که‌فت و موسلمانان قوبرص ژی فه‌کر. وی ئیکه‌مین ئستولی ئیسلامی دانا کو ل به‌ر سینیگی زالدسته‌تی یا ده‌وله‌تا بیزه‌نتی راوه‌ستیت. گرنگترین کاری وی کۆمکر و کۆپیکرنا قورئانه‌کا ئیکگرتی بوو، پاشی ئه‌ف قورئانه ل سه‌ر هه‌می وه‌لاتین ئیسلامی

به لافکر. لی کومه کا موسلمانان ژ ئوصمانی نه درازی بوون، ژ بهرکو پتر گرنگی ب پسمامین خوه بین بهنو ئومه ییبه ددا، لهوا ژئ هاته داخوازکرن کو دهست ژ خیلافه تی بهردهت. لی خهلیفه ی داخوازا موسلمانان په سه ند نه کر و دگوت: "ئه ز وی کراسی ژ بهر خوه ناکه م، ئه وی خودی کریمی بهر من." ژ ئه گهری قی چه ندی ژی، فتنه یه ک ب نا قی فتنه یا مه زن دنا قبه را موسلمانین سه ره لدایی و لایه نگرین خهلیفه ییدا چی بوو. د ئه نجامدا خهلیفه ب دهستی موسلمانه کئ سه ره لدایی هاته کوشتن. دهمی مری (سالا ۳۵ کوچی)، ژبی وی ژ هه شتی سالیی بووی بوو.

۴. **عەلی یح کورئ ئه بو تالیب:** پشتی کوشتنا ئوصمانی، موسلمانین خرقه بووی به یعه داین و بوو خهلیفه یی چوارئ، هه ر دهملدهست پشتی وهرگرتنا خیلافه تی، کومه کا والیبان گوهورین و هنده کین نوو دانانه ل شوینا ئه ویین لادایی. سه رده می قی خهلیفه ی یی مشتی هه قریکی و فتنه یین نافخوی یین ئیسلامی بوو. کومه کا شه رین براکوژیی دنا قبه را قولین لهشکه ری ئیسلامیدا هاتنه کرن کو ئاکامه کا مه زن کرنه سه ر ئاراسته یا دیروکا ئیسلامی. بو نمونه: شه ری (الجمل)، دنا قبه را به یعه دارین خهلیفه ی و لایه نگرین تولفه کرنا ئوصمانیدا بوو. شه ری (صفین)، دنا قبه را لهشکه ری عه لی و موعاویه یی کورئ ئه بو سفیاندا بوو. شه ری نه هره وان، دنا قبه را لهشکه ری عه لی و خه وارجاندا بوو. ل سالا ۴۰ کوچی، عه لی ب دهستی عه بدله رحمانی کورئ مولجه می خارجی هاته کوشتن. پشتی کوشتنا عه لی، ئیکسه ر هسه نی کورئ وی دکه نه خهلیفه، کو به رده وامی یا خیلافه تا عه لی بوو. لی ژبو ب دوماهی ئینانا وی شه ری دنا قبه را موسلماناندا (پشتی شه ش هه یقان ژ خیلافه تی)، هسه نی دهست ژ خیلافه تی به ردا و به یعه دا موعاویه یی کورئ ئه بو سفیانی (ل سالا ۴۱ کوچی). موسلمانان ئه و سال ب سالا کومی ددا نیاسین، چونکو هسه نی هه موو لایه نین هه قریکین موسلمانان ل هه ف کو مکرن و دوماهی ب شه ری ئینا. هنده ک زانا هسه نی ب خهلیفه یی پینجی دده نه نیاسین، گرؤقی وان ژی فه رموده یه کا پیغه مبه ریبه کو گوت بوو: "خیلافه ت پشتی من سیه سالن و پاشی دی بیته مولک و حوکمداری. ل دهمی ب دوماهی هاتنا خیلافه تا هسه نی کورئ عه لی (ل سالا ۴۱ کوچی)، هینگی سیه سال ب سه ر مرنا پیغه مبه ری خودیقه ته قاف ببوون (پیغه مبه ر ل سالا ۱۱ کوچی مر بوو). هه ژی گو تئینیبه کو خهلیفه یی ئومه وی یی هه شتی، عومه ری کورئ عه بدله زیز ژی ژ بهر دادپهروه ری و ئیمانداری و زاهدی یا وی، ب خهلیفه یی راشیدی یی پینجی دهاته ب نا قکرن. ئه ف خهلیفه یه (۶۱- ۱۰۱ کوچی / ۶۸۱- ۷۲۰ زایینی)، ژ لایی باییقه ژ بنه مالا ئومه وییان بوو، لی ژ لایی دایکیقه نه قی عومه ری کورئ خه تتاب بوو، برازایی خهلیفه یی نا قدارئ ئومه وی (عه بدلمه لیک بن مه روان) بوو. هه ژی گو تته، رووبه ری دهوله تا ئیسلامی د سه رده می هه ر چوار خهلیفه یین خیلافه تا راشیدیا، گزیرتیا عه ره بی و شام و عیراق و میسر و ئه فریکا و وه لاتین فورسی و خوراسان ژی ب خو قه گرتبوون، کو هینگی ژ دهوله تین ب هیزین جیهانی دهاتنه هژمارتن.

(۲۸) **معاویه کورئ ئه بو سفیانی ئومه وی یی قه ره شی (۶۰۸- ۶۸۰):** نا قی وی موعاویه کورئ سه خر کورئ حه رب کورئ عه بد شه مس کورئ عه بد مه ناف کورئ قوصه ی بن کلابه، دایکا وی هنداکچا عوتبه بن ره بیعه کورئ عه بد شه مس کورئ عه بد مه نافی

عہدہ میہ قہرہ شیبیہ، ب ناسناقی بابی عہدہ رحمان د ہاتہ نیاسین. شہ شہم خہلیفی ئیسلامتیہ و دامہ زریئہ ر و ئیکہ مین خہلیفی دولہ تا ئومہ ویہ ل شامی. ب پینچ سالان بہری ہاتنا وحیی، ل مہکہ ہی ژ دایکبویہ و ل رۆژا فہکرنا مہکہ ہی ئو دگہل باب و دایک و براین خوہ موسلمان بیوون (ہندہک دیژن بہری فہکرنا مہکہ ہی موسلمان بیوون!). د سہردہ می خیلافہ تا ئوبہ کردا، سہرقولی لہشکری د ہوارہاتنی بوو دگہل لہشکری براین خوہ یہ زیدی کوری ئبو سفیانی، پشکاری د شہری یمامہ و پرانی یا شہری فہکرنا شامیدا کر بوو. ل سہردہ می خیلافہ تا عومہری کوری خہتتایی، بیو وایی ئوردن (ل سال ۲۱ کوچی). لی پشتی یہ زیدی براین وی مری، ویلایہ تا شامی ژی دای. ل سہردہ می خیلافہ تا ئوصمانی کوری عہد ففانی کرہ وایی ہموو دہقرین سہر ب شامیفہ. پشتی ئوصمان مری (ل سال ۳۵ کوچی)، معاویہی ئالیی تولفہ کرنا ئوصمانی ہلگرت و موبایہ عا علی یی کوری ئبو تالیب نہ کر. ژ ئہجامین فی ہلوئیستی، شہری جہمہل و پاشی شہری صفین ل دژی لہشکری خہلیفی کرن. لی پشتی خہلیفی ہاتییہ کوشتن و حہسنی کوری وی بوویہ خہلیفی پینچی (ل سال ۴۱ کوچی)، دہست ژ خیلافہ تی بو معاویہی بہردا، داکو پتر خوینا موسلمانان نہ ہیتہ رشتن. ل سال (۶۰ ک / ۶۸۰ ز)، پشتی چل سالان مایہ ل سہر حوکمی، د ژبی ۷۸ سالییدا ل دیمہ شقی مر (بیست سالان وکو والی و بیست سالان وکو خہلیفی دولہ تا ئومہوی). سونہ ب چافہکی مشت ریژگرتن سہح دکہنہ معاویہی و دیژن کو ئیک ژ صہجایی بین پیغہمبہری و نفیسہری و حیی بوو. ہرہوسا ل گورہی فہرمودہیہ کا پیغہمبہری چیکرنا دولہ تا دونیایی بو بہانہ دکہن کو پیغہمبہری گوتبوو: "پشتی مرنا من دی سہ سالان خیلافہ تا ئایینی بیت و پاشی دی بیتہ مولک و دونیاداری.. لی شیعیہ ب چافہکی مشت گومان و قہرفین سہح دکہنہ معاویہی، چونکو ئو ل سہر خیلافہ تا علی یاخی بیوون (ئانکو تیکدہری ئیکریزی یا ئیسلامی بوو)، ئبو زہری غفاری نہ فی کر بوو، بکوژی عہماری کوری یاسر بوو (ئوی پیغہمبہری دگوت کو دی دہستی کوما سہمکاران ہیتہ کوشتن). ہرہوسا ب ئاشکرای و ل سہر مینہران دژاہتی یا علی دکر و ژ بہایی وی کیم دکر. زیدہباری فی ہمی ژی، حوکم و خیلافہ تا ئیسلامی کرہ دہستی کہسین نہہ ژیدا و سیستہ می ہلبژارتنا خہلیفی کرہ سیستہ مکی میراتگری.

(۲۹) شورہ شا حوسہینی کوری علی: حوسہین کوری علی یی کوری ئبو تالیب، نہقیی پیغہمبہریہ ژ کچا وی فاتیمہ یا زہرا (۸- ۶۱ ک / ۶۲۶- ۶۸۰ ز)، ل باژیری مہدینی ژ دایکبویہ و ل شہری کہربہ لا شہہید بوویہ. ہر ژ زاروقینی یا خوہ، ئالاہلگر و پاریزہری بانگہوازی یا ئیسلامی بوو. د سہردہ می پیغہمبہری و ہردوو خہلیفی بین راشیدی بین ئیکیدا، چ بزافین لہشکری و سیاسی نہ بوون، چونکو ہیتا یی بچووک بوو. لی د سہردہ می خیلافہ تا ئوصمانیدا، پشکاری دچالاکی بین فہکرنا ئفریکا و فہستات و تہرابلوسدا کر بوو. ہرہوسا د سہردہ می فتنہ یا مہزندا، ب فہرمانا بابی خوہ پاسہوان و پاریزہری ژیانہ خہلیفی (ئوصمانی کوری عہد ففان) بوو. دہمی عہلیی بابی وی بوویہ خہلیفی، پتر ہاتہ دناف جیہانا سیاسہت و ئولاری و لہشکہرییدا، دگہل

لهشکهری بابی خوه، پشکداری د ههر سنی شه‌رین (الجمل) و (صفین) و (النهروان) دا کر بوو. دهمی برایی وی (حه‌سه‌نی کوری عه‌لی) بوویه خه‌لیفه، هاریکار و پشته‌فانی برایی خوه بوو. پیگیری ب هه‌موو سۆز و په‌یمانین برایی خوه دکر (ب تایبه‌تی ئه‌وین دگهل معاویه‌ی). یه‌ک ژ بنه‌مایین پیکهاتنا حه‌سه‌نی و معاویه‌ی ئه‌و بوو کو دهمی معاویه‌ی دمريت، حه‌سه‌ن دئ بیته خه‌لیفه و ئه‌گهر وی دهمی (ژبه‌ر ههر ئه‌گهره‌کی هه‌بیته) حه‌سه‌ن نه یی ساخ بیت، هینگی فهره حوسه‌ین بیته خه‌لیفه. لی دهمی حه‌سه‌ن مری (ل سالا ۵۰ کوچی)، معاویه‌ی کوری خوه به‌ره‌ف دکر کو بکه‌ته وه‌لی عه‌هدی ده‌وله‌تا خوه و پشتی مرنا وی، یه‌زیدی کوری معاویه‌ی ده‌سته‌لاتا خیلافه‌تی وه‌رگرت (۶۱ ک). یه‌زیدی نامه‌یه‌ک بۆ والیی مه‌دینی (وه‌لیدی کوری عه‌تبه‌ی) هنارت و ژی داخواز کر کو به‌یعی ژ حوسه‌ین و عه‌بدلایی کوری زوبیر وه‌رگریته، ئه‌گهر نه‌دان سه‌رین وان بپریت. لی حوسه‌ینی به‌یعه‌ نه‌دا و دگهل خیزانا خوه به‌ره‌ف مه‌که‌هیغه‌ چوو. دهمی خه‌لکی کۆفه‌ زانین کو حوسه‌ینی به‌یعه‌ نه‌دایه خه‌لیفه‌ی، وان نامه بۆ هنارتن و ژی داخوازکرن کو بله‌ز به‌یته کۆفه‌ دا به‌یعی بده‌نی و بکه‌نه خه‌لیفه. ئه‌قجا سه‌ره‌اری هه‌موو گه‌فین یه‌زیدی و شیره‌تین دوست و دژمنین وی، حوسه‌ین ژ بریارا خوه لیغه‌ نه‌بوو، دگهل ۷۲ که‌سان به‌ره‌ف که‌ره‌لاقه‌ ب ری که‌فت و داخوازا وه‌رگرتنا خیلافه‌تی دکر. لی والیی کۆفه‌ و به‌سرا (عوبه‌یدوللا بن زیاد) له‌شکه‌ره‌ک ب سه‌رکیشی یا عومه‌ری کوری سه‌هدی کوری ئه‌بی وه‌قاص و شه‌مه‌ری کوری زی جه‌وشه‌ن به‌ره‌ف‌فکر و هنارتنه‌ د ریکا ویدا. پشتی حوسه‌ینی خوه ته‌سلیم نه‌کری، ب ده‌ستی شه‌مه‌ری هاته‌ کوشتن و سه‌ربرکرن. سه‌ری وی و ژن و زارۆکین وی هنارتنه‌ دیمه‌شقی. گه‌له‌ک دیرۆکفان وه‌سا ده‌نه‌ خویاکرن کو ئه‌قه‌ ئیکه‌مین شوره‌شا ل دژی سته‌م و زۆرداری یا ده‌وله‌تا ئومه‌وی یا ئیسلامی بوو. بۆ جارا ئیکتی بوو کو دیواری ترسی ل هه‌مبه‌ری ئومه‌ویان هاتیی هه‌رفاندن. هه‌روه‌سا ئه‌ف شوره‌شه‌ ببوو سه‌ده‌می هه‌فرکی یین به‌رده‌وامین دناقه‌را به‌نو هاشم و به‌نو ئومه‌بیته‌دا، کول داویی ده‌وله‌تا ئومه‌وی هاته‌ هه‌لوه‌شاندن و ده‌وله‌تا عه‌باسییان جهی وی گرت (ل سالا ۷۵۰ زایینی).

(۳۰) کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳): کارل هنریک مارکس Karl Marx، فیلسوف و ئابورناس و جفاکناس و دیرۆکفان و شوره‌شگیره‌کی سوشیالیی جیرمانیی، رۆله‌کی گرنگ د گه‌شه‌سهندنا بزاقین سوشیالیزمیدا هه‌بوویه و دامه‌زینه‌ری مارکسیزمی و تیورا ماددییه‌تا دیالیکتییه. خودانی به‌یانا شیوعی و کتیبیا سه‌رمایه‌یه، کو نافدارترین به‌ره‌می ویه. ئیکه ژ ههر سنی دامه‌زینه‌رین جفاکناسی یا نوو (مارکس و ئه‌میل دورکایم و ماکس قیبه‌ر). ل گولانا ۱۸۱۸ئ، ل بروسیا ژدایکبوویه و دایاباین وی د بنه‌رتدا جوهری بوون، باپیری وی ژ لایی دایکیغه‌ حاخامه‌کی هولندی بوو. د ژیی هه‌فده‌ سالییدا به‌ره‌ف زانینگه‌ها (بۆن)قه‌ چوو کو ویزه‌ و فیلسوفیی لی بخوینیت. لی بابی وی دکار لی کر کو قانونی بخوینیت، چونکو بیافه‌کی به‌رفه‌هترئ پراکتیکی هه‌یه. لی گه‌له‌ک نه‌ما ل بۆن، پاشی بۆ زانینگه‌ها به‌رلین هاته‌ فه‌گه‌هاستن. هه‌رچه‌نده‌ ل کولیژا قانونی هاتبوو وه‌رگرتن، لی ههر چه‌زا وی ل سه‌ر فیلسوفیی بوو. د قی سه‌رده‌میدا، مارکس دگهل هنده‌ک هه‌زمنه‌دین رادیکالی یین ب ناڤی "هیگلی یین گه‌نج"

دویفچوونا بابه‌تین فیلسوفی و جه‌ده‌لا هیگلی دکرن. پشتی بابی وی مری (۱۸۳۸)، کومه‌کا هه‌لبه‌ستان و چیرۆکین ئاشۆپی و که‌تواری دنق‌سین. ل ساللا ۱۸۴۲، باوهر‌ناما دکتورایی وهرگرت و پاشی دچیته کولونیا (۱۸۴۲) و دبیته سه‌رنقیسه‌ری رۆژنامه‌کا رادیکالی، پاشی پیشکداریی د‌دامه‌زراندنا رۆژنامه‌کا دی یا ئه‌لمانی-فره‌نسیدا دکه‌ت (۱۸۴۳) و دچیته پاريس. مه‌ره‌ما سه‌ره‌کی یا قی رۆژنامی ژه‌ه‌ف نیزیکرنا رادیکالی بین ئه‌لمانی و فره‌نسی بوو. مشه جاران گوتار ب ناسناقین نه‌نیاس دنقیسان، وه‌کو مسیو رامبۆز ل پاريس، أ. ویلیامز ل له‌نده‌ن، هه‌قالین وی ژی ژبه‌ر ئه‌سمه‌ری یا دیمی وی و پرچا وی یا ره‌ش و خه‌له‌ک، ناقی "مۆر" دانا بوو سه‌ر. ل ته‌باخا ۱۸۴۴، مارکس و ئه‌نجلز دگه‌هنه ئیک و ب هه‌قرا کار دکهن و سه‌ره‌دانا گه‌له‌ک ری‌کخستۆک و ری‌خراوین رادیکالی کرن. هه‌روه‌سا ئه‌نجلز هاریکاری یا ماددی ژبو وی و به‌لا‌قکرنا به‌ره‌مه‌ین وی بین هزری و فیلسوفی پیشکیش دکر. ل ساللا ۱۸۴۵، به‌ر ب بروکسلفه چوو، پشتی نه‌شیای بچیته ئه‌لمانیا یان ل فره‌نسا بمینیت. ل ساللا ۱۸۴۸، ب هه‌قکاری دگه‌ل ئه‌نجلز به‌یانا شیوعی راگه‌هاند و پاشی چوو کولۆن و هنده‌ک به‌لا‌قۆکین ل ئه‌لمانیا دهرئینخستن و داخوای یا ب جه ئینانا وان خالین د به‌یانا شیوعیدا هاتین دکر. ل ساللا ۱۸۴۹، به‌ر ب له‌نده‌نقه چوو، کو کر بوو باره‌گایی سه‌ره‌کیی ری‌کخستین شیوعی و ژ له‌نده‌ن هزر و دروشمین خوه بین شوره‌ش و سه‌ره‌لدانان بۆ هه‌موو ئوروا به‌لاف دکرن. ل ساللا ۱۸۶۴، مارکس دبیته راویژکاری جقاتا نیقده‌وله‌تی و ژ ئه‌گه‌ری هنده‌ک هه‌قکی بین نافخۆبی، باره‌گایی جقاتی ژ له‌نده‌ن فه‌دگوه‌یزته نیویورک (۱۸۷۲). پشتی مرنا هه‌قژینا وی ل ۱۸۸۱، ئه‌و ژی تۆشی کولبونا بۆری بین پشان ببوو کو رۆژ بۆ رۆژی خرابتر لی ده‌ات، هه‌تا‌کو ل ۱۴ ئادارا ۱۸۸۳، چوو به‌ر دلوقانی یا خودی و ل له‌نده‌ن هاته فه‌شارتن. ب دریژاهی یا ژيانا خوه، مارکس کار ل سه‌ر بابه‌تین فیلسوفی و هزرین جقاکي و سروشتی مرۆفان کار دکر، هه‌روه‌سا گرنگییه‌کا تایبه‌ت ب ئابۆرناسیی و دیرۆکی ژی ددا کو شه‌نگسته بین تیۆرا وی و هزرین وی بین دهرباره‌ی هه‌قکی بین ته‌خایه‌تی بوون. زینده‌مباری شان بیاقان، گرنگی ب هونه‌ر و وێژه‌ی ژی ددا. کومه‌کا به‌ره‌مه‌ین هه‌ژی خواندن و ل سه‌ر راوه‌ستانن ل دویف خوه هیلاینه.

(۳۱) **هیگل: ناقی وی جورج فیلهلم فریدریچ هیگل (۱۷۷۰-۱۸۳۱)**، فیلسوفه‌کی جیرمانییه ل شتوتگارت ژ دایکبویه و ب نه‌خۆشی یا کولیزایی ل به‌رلین مرییه. گرنگترین کارین وی، دامه‌زرینه‌ری فیلسوفی یا نمونه‌یی (ئیدیالی) یا جیرمانییه ل ده‌ستپیکا سه‌دی هه‌ژدی. ژ بنه‌ماله‌کا بورجوازی یا بچووکا بروسی بوو، خواندنا خوه یا ئاماده‌یی ل شتوتگارت ته‌فاف کر و پاشی ده‌ست ب خواندنا لاهۆتی و دیرۆکی و زمانی جیرمانی ل باژیری توینگین کر. د گه‌نجاتی یا خوه‌دا، که‌سه‌کی رادیکالی بوو. ب خوینگه‌رمی پیشوازی یا شوره‌شا فره‌نسی کر و ل سه‌ر سیسته‌می دهره‌به‌گایه‌تی یا بروسی یاخی ببوو. سه‌رده‌می وی یی مشتت هه‌قدژی بوو: هه‌قدژی بین دناقه‌را (بابه‌تی و له‌شی مه‌عریفی، مه‌ژی و سروشتی، ئه‌زی و یی دی، ئازادی و ده‌سته‌لات، مه‌عریفه و باوهر‌داری، رۆشنگه‌ری و رومانسیه‌تی.....). پرۆژی وی یی سه‌ره‌کی ئه‌و بوو کو شان

هموو هه‌قدژییان بیخته دناف یه‌که‌یه‌کا عه‌قلانی یا گشتیدا و نافی وی بکه‌ته (هزرا ره‌هایی) یان (مه‌عریفه‌یا ره‌هایی). تایبه‌تمه‌ندی یا فی‌یه‌که‌یا گشتی هه‌قدژی Contradiction و ژئ ستاندنه Negation، وه‌سا هزر دکر کو ئەف هه‌قدژی و ماندلاکرنه، دئ سروشته‌کئ لڤین و بزڤینی ده‌ته هه‌ر بیافه‌کی ژ بیافین راستیی: (هوش، دیرۆک، فیلسوفی، هونەر، سروشت و جفاکی). ب فی‌چهن‌دئ ژئ، فیلسوفی یا وی دهر‌برینی ژ که‌وئ ره‌هایی، ره‌تکرنا ره‌تکرئ و کاملانکرنا دناقه‌را هه‌قدژاندا دکه‌ت. ل گوره‌ی فیلسوفی یا ئیدیالی یا هیگل: هوش به‌ری ماده‌یه. لی مارکس دبیژیت: ماده‌ به‌ری هوشییه، چونکو ماده‌ بیافین تیگه‌هشتنا هوشی مرؤفی ده‌ستنیشان دکه‌ت. هه‌رچه‌نده مارکس دناف بازنه‌یی فی‌ فیلسوفیندا بوو، پاشی ژیفه‌ بوو و فیلسوفیه‌کا تایبه‌ت ب خۆفه دامه‌زاند. هیگل دبیژیت کو ئەف فیلسوفی یا وی یا ئیدیالی، به‌ره‌م و ته‌فاقه‌را هه‌موو فیلسوفی یین به‌ری وییه (ئانکو نه‌ تشته‌کئ نوویه)، به‌لکو شرۆقه‌کرن و ته‌فاقه‌کرنه. هیگل دگه‌ل بۆچوونا پلاتۆیه کو هه‌سته‌وه‌ر و مه‌ژی ژیکجودانه، لی ل ده‌ف وی نه‌ ژیکجودابوونه‌کا ره‌هاییه، به‌لکو هه‌قه‌ندیه‌کا کارلیککرنیه. ئوو هه‌موو تیگه‌هشتنن مه‌عریفی ژ فی‌ هه‌قه‌ندی یا دناقه‌را هه‌سته‌وه‌ر و مه‌ژیدا په‌یدا دبن. فی‌چهن‌دئ ژئ ئەو پالدا کو باوه‌ریی ب ئیکگرتنا ره‌هایی یا دناقه‌را هزری و هه‌بوونیدا بینیت. هیگل وه‌سا ددیت کو گه‌هشتنا هوش و هوشیارین ب ریکا ماده‌ی ناییت (هه‌روه‌کو ماده‌ی دبیژن)، هه‌روه‌سا ماده‌ی ژئ هوش و هوشیارین ناهیته‌ ده‌ریخستن و بشافتن (هه‌روه‌کو ئایین دبیژن). ئەجفا وه‌سا سه‌ح دکره‌ هوشی کو به‌ره‌مه‌ی وه‌راره‌کا بۆری یا گه‌وه‌ره‌کئ سه‌ره‌کئ ره‌هاییه کو بیی ژیکفارتنا خوه‌یی و بابه‌تی نه‌ کاریت بیته‌ یه‌که‌یه‌کا ره‌هایی. یه‌که‌یا سه‌ره‌کی کو شه‌نگستی گه‌وه‌ری دونیایی (جیهانی) پیک دئینیت، ئیکگرتنا هزر و هه‌بوونیه.

(۲۲) ئەنجلز (۱۸۲۰-۱۸۹۵): نافی وی فریدریک ئەنجلز Friedrich Engels، فیلسوف و صنعه‌تکار و جفاکناس و سیاسه‌تمه‌داره‌کئ جیرمانیه. دگه‌ل کارل مارکس، ب بابی تیؤرا مارکسیزمی ده‌يته‌ نیاسین. ل ۲۸ی ئیلونا ۱۸۲۰ی، ل باژیری بارمه‌ن- بروسیا ژ دایکبویه، بابی وی بازرگانه‌کئ ده‌وله‌مه‌ندی په‌مبی بوو. د ژین بیست و چوار سالییدا هه‌قه‌ندی ب مارکس کر و ب هه‌قرا کتیا "خیزانا پیروژ یان ره‌خنه‌گرتنا ل ره‌خنه‌گران" نفیسی. پاشی ل سالا ۱۸۴۵ی، کتیا ره‌وشا کریکارین ئینگلستانی به‌لا فکر. د هه‌ر سی سالین (۱۸۴۵-۱۸۴۷) دا، ئەنجلز دناقه‌را بروکسل و پاريسدا دژیا کو لیکۆلینن خوه‌ یین زانستی ل سه‌ر ره‌وشا کریکارین ئەلمان پراکتیزه‌ دکر. دگه‌ل مارکس چوونه دناف ریزین ریکخراوا "کوما شیوعییان" دا کو ریکخراوه‌کا نه‌ینی یا جیرمانی بوو، بنه‌ما یین سه‌ره‌کی یین سوشیالیزمی بۆ پیشکیشکرن. ل سالا ۱۸۴۸ی، ب هه‌فکاری دگه‌ل مارکس به‌یانا شیوعی به‌لا فکر. پشتی سه‌ره‌دانا گه‌له‌ک وه‌لاتین دی یین ئورویا رۆژنافا کرین، فه‌گه‌رانه‌فه‌ وه‌لاتی خوه‌ و رۆژناما "راین یا نوو" ل باژیری کولونیا ده‌ریخست کو له‌وله‌بی شوره‌شا دیموکراسی بوو ل بروسیا. ل هه‌مه‌به‌ری هیزین سه‌تکار و پاشکه‌فتی، ب هه‌موو شیاینن خوه‌ به‌ره‌قانی ژ به‌رژه‌وه‌ندی یا ملله‌تی و ئازادیی دکر. لی سه‌ره‌که‌فتن به‌هرا هیزین پاشکه‌فتی بوو. رۆژناما وان راوه‌ستاند و مارکس نه‌فی کره

ژ دهرقه‌ی وهلاتی. ئه‌نجلز پشکداری د سنی شه‌رین سه‌ره‌لدانا چه‌کداریدا کر و پشستی شکه‌ستنی، ب ریکا سویسرا ره‌قی له‌نده‌ن. ل مه‌نفاين، ئه‌نجلز پشکداری د هه‌موو بزافین مارکسدا دکر، وه‌کو کومه‌لا کریکارین جیهانی و کومه‌لا جیهانی کو مارکس د قیا هه‌موو هیزین پرولیتاری بین جیهانی هه‌فبگرن و ل دژی سه‌رمایه‌داریی راوه‌ستن. فان هه‌ردوو ریکخراوان رۆله‌کی مه‌زن د وه‌رارا بزافا کریکارین جیهانیدا دگیران. پشستی مارکس مری، ئه‌نجلز ببوو راویژکار و ئاراسته‌کاری هه‌موو سوشیالیستین ئورویی. لی ئه‌نجلز ژی ل هی ته‌باخا ۱۸۹۵ئ، ل له‌نده‌ن مر و زیده‌باری وان به‌ره‌مین دگه‌ل مارکس داناین، کومه‌کا به‌ره‌مین هه‌ژی خواندن و ل سه‌ر راوه‌ستان ل دویف خوه هیلان، مینا: پشکداری د ره‌خه‌گرتننا ئابورا سیاسیدا- ۱۸۴۴، ره‌وشا کریکارین ئینگلستان- ۱۸۴۵، بنه‌ما بین شیوعیه‌تی- ۱۸۴۷، ئوو گه‌له‌ک به‌ره‌مین دی بین وه‌کو شوره‌ش و شوره‌شا دژ ل ئەلمانیا، شه‌نگستی خیزانی و مولکداری یا تایبه‌ت و ده‌وله‌ت....هتد.

(۳۳) لینین (۱۸۷۰-۱۹۲۴): نا‌قی وی فلادیمیر ئالییه‌تش ئولیانوف، ل ۲۲ نیسانا ۱۸۷۰ئ، ل باژیری سیمبیرسک ل سه‌ر رووباری فولگا ژدایکویه و ب نانسافی لینین یی نافداره. ئەف نانسافه ژ رووباره‌کی سیبیری وه‌رگرییه ب نا‌قی لینا، ل سالا ۱۹۰۰ئ، گوتارین خوه ب نا‌قی لینین د هه‌ردوو رۆژنامه بین "چریسک" و "ئه‌لند"دا به‌لاف دکر. شوره‌شگیره‌کی رۆسی یی مارکسییه و سه‌رکرده‌یی پارتا به‌لشه‌فی و شوره‌شا به‌لشه‌فی بوو. ریپازا لینینی یا سیاسی ئافراندا بوو کو درووشمی وی عه‌رد و نان و ئاشتی بوو. د ژیی شازده سالییدا، بابی وی مر و د سالا ددويفدا، برایی وی ئەلیکسانده‌ر ب تاوانا هه‌ولدانا کوشتننا قه‌یصه‌ری هاته ل سیداره‌دان. فان هه‌ردوو بۆیه‌ران کارتیکرنه‌کا مه‌زن لی کر و هه‌رده‌م ل دژی رژیما سته‌مکارا قه‌یصه‌ری رادوه‌ستیا. ل زانینگه‌ها قازان، قوتایی کولیزا ماف و یاسایی بوو. ژبه‌ر پشکداری یا وی یا به‌رده‌وام د خۆپیشانانین قوتاییاندا، ژ زانینگه‌هی هاته دوورکر. لی زانینگه‌ها بیترسبۆرگ ب مه‌رجه‌کی قه‌بولکر کو نه‌هیته زانینگه‌هی، لی تنی پشکداریی د ئەزمۆنین دوماهی یا سالییدا بکه‌ت. ل سالا ۱۸۹۱ئ، باوه‌رناما حقووقی وه‌رگرت و وه‌کو پاریزه‌ر ل نفیسینگه‌هه‌کا پاریزه‌ریی ل سامارا کار دکر. ل وی سه‌رده‌می نفیسینین کارل مارکس ب کووری دخواندن هه‌تاکو ل سالا ۱۸۹۳ئ، چوویه دنا‌ف ریکخراوه‌کا مارکسیدا ب نا‌قی "دیموکراسی یا جفاکی" و دده‌مه‌کی کیمدا شیا بیته سه‌رۆکی وی ریکخراوی. ل سالا ۱۸۹۵ئ، سه‌ره‌دانا فره‌نسا و ئەلمانیا و سویسرا کر و هه‌قه‌ندی ب هه‌موو مارکسی بین چالاک دکر. پشستی قه‌گه‌را وی بۆ بیترسبۆرگ هاته ده‌سته‌سه‌رکره‌ن هه‌تاکو ل سالا ۱۸۹۷ئ، بریارا نه‌فیکرنا وی بۆ سیبیریا ده‌رکه‌فتی. ل سیبیریا کتیبیا خوه یا ب نا‌قی "وه‌رارا سه‌رمایه‌داریی ل روسیا- ۱۸۹۹" نفیسی. پشستی ب دوماهی هاتنا ماوه‌یی نه‌فیکرنا یا وی (۱۹۰۰)، رۆژنامه‌کا سوشیالی ب نا‌قی "ئه‌سکرا" دامه‌زراند و هزر و بۆچوونین خوه بین شوره‌شگیری تیدا به‌لاف دکر. ل سالیین ۱۹۰۰-۱۹۰۵ئ، ژ دهرقه‌ی روسیا بوو، د قی ماوه‌یدا دبیته سه‌رۆکی پارتا کریکارین سوشیالیستا دیموکراسی کو ل سالا ۱۸۹۸ئ، هاتبوو دامه‌زراندن.

ل دستپيښکا ساللا ۱۹۰۵ئ، کاهنهکي نرسودوکسي ب نافي "جورج گابون" خوپيشاندانهکا دوسه د هزار کهسي يا ناشتتيانه ريکضت کو جوتيار و کرکيار داخوازا مافين خوه يين خواري ژ قهيصهري "تيقولاين دووي" بکن. لي رهشهکين قهيصهري خوپيشاندهر گولله بارانکرن و گهلهک ژي کوشتن، نهغه ژي نهو چريسک بوو نهوا شورهشا روسي ژي پهيدا بووي ههتاکو ل ساللا ۱۹۱۷ئ، سرکهفتن ب دستغه ئيناي. نهغجا لينين ژي ل ساللا ۱۹۰۵ئ، قهدهگريتهغه وهلاتي داکو پشکاري د خوپيشاندانين شورهشگيراندا بکهت. ل ساللا ۱۹۰۸ئ، جارهکا دي دچيته سويسرا و پاریس. لي دهمي روژناما براقدا (راستي) دهرکهفتي، لينين ب گوتارين خوه دناف جهماوهريدا بوو. ل ساللا ۱۹۱۶ئ، پشتي پارتا کرکيارين سوشيايست دابهشبووي بو زورينهين (بهلشهفي) و کهمينهين (مهنشهفي)، لينين دبپته سرؤکي پارتا بهلشهفي. ل ۱۵ئ ئادارا ۱۹۱۷ئ، قهيصه هاته نهچارکرن کو دهست ژ دستهلتي بدهدت و حکومتهکي ب سرؤکاتي يا مير جورج ليفوف دامهزرينيت. لي حکومتا وي ژي گهلهک نه قهکيشا و ل نيسانا هه مان سالي هاته ههلوهشاندن، ل وي سردهمي، لينين نهشيا بگهته دستهلتي. ل تهمموزا ۱۹۱۷ئ، حکومتهک ب سرؤکاتي نه ليکساندهر کيرينسکي هاته دامهزاندن و ئیکسه بريارا دسته سرکرنا لينين دهرخست. لينين رهفي فنلندا و ل ويړي کتيا خوه يا ب نافي "دهولت و شورهش" نفيسي. ل وي دهمي کيرينسکي ب شهري ل سر توخيپين نهلمانياقه يي مژوول بوو، لينين قهگهراهه بيتروگراد و داخواز ژ پارتا خوه کر کو شورهشا دووي راگهينن. ب قي چهندي ژي، شهري نافخويي دستپيکرن ههتاکو ل ئوکتوبرا ۱۹۱۷ئ، سرکهفتن ب دستغه ئيناي و بوويه سرؤکي نوونهرين مللهتي. نهغجا لينين دبپته سرؤکي روسيا و هر دهملدست نوونهرين مللهتي دستهلتي دايي کو شهري دگل نهلمانيا راوهستينيت (پهيماناما بريستيلوفسک - ۱۹۱۸) و مولکداري يا که سوکي ههلوهشينيت. د هه مان سالدا لينين داخواز کر کو نافي پارتا کاري ديموکراسي يا جفاکي يا روسي بکهته پارتا سوشياليستا شيوعي يا روسي. د هه مان سالدا توشي ههولدانهکا کوشتن دبپت (ژ لايي بهرهلستکارهکيغه - فانيا کابلان) و ب سئ گوللهيان دهپته بريندارکرن، هه رچهنده ژي رزگار بوو، لي هه ر گوللهيهک ما بوو د ملي ويدا کو د بوو سهدهمي کومهکا جهلته يين دلي يين ئيک ل دويف ئيک ههتاکو ل دستپيکا ساللا ۱۹۲۴ئ، چوويه بهر دلوفاني يا خودي. کومهکا بهرهمين گرنگ ل سره پروليتاريا ل دويف خوه هيلان، وهکو: چاره چييه - ۱۹۰۲، ئيمپرياليزم و بلندترين رهوشين سهرمايه داري - ۱۹۱۶، دهولت و شورهش - ۱۹۱۷، ئو گهلهک بهرهمين دي ژي.

(۳۴) ستالين (۱۸۷۸ - ۱۹۵۳): نافي وي جوزيف فيساريو نوفيج فانوفيس جوگاشفيلي ستالينه، دوهمين سرکردئ ئيکهتي يا سوقيهتي و سرؤک وهزيرين سوقيهتي بوو (۱۹۴۱ - ۱۹۵۳). مارشال بوو دناف هيزين لهشکهريدا و پشکاري د شهري پولهندا - روسيا و شهري جيهانين دوويدا کرييه. ل کانونا ئيکي يا ساللا ۱۸۷۸ئ، ژ بنه مالهکا ههژارا مينا کولهياتي ل تهفليس (جورجيا) ژ دايکبويه. د ژي دهه سالييدا ستالين ههفته بهر خواندن، بابي وي ههز دکر وهکو وي دبپته پيندوژ و دايکا وي ههز دکر

بیبته ئولدارهكى ئايىنى ئرتودوكسى، لى وى رېبازا خەبات و شورەشگىرىي ھەلبژارت و چوو دناڧ رېزىن بزاڧا سوشىالىزمىدا. ل سالا ۱۹۰۵ئ، وەكو نوونەرى بەلشەفىيان ھاتە ھەلبژارتن ژبۇ كونگرەي قوقاز. ل سالا ۱۹۰۶ئ، بۇ جارا ئىكى ھەڧنىاسىن دگەل لىنىن كر و گەلەك پى داخبار ببوو. ل سالا ۱۹۰۷ئ، ھەڧنىاسىن دگەل تروتسكى كر، كو پاشى دببته دژمنى وى يى ھەرە سەرەكى. ھەتا سالا ۱۹۱۲ئ، ناڧى وى جوزىڧ بوو، لى ژ ئەگەرى ھندەك چالاكى يىن سەرکەفتى ل دژى قەيصەرىن روسيا، لىنىن ناڧى وى كرە ستالين (ئانكو زەلامى ئاسنىن ب زمانى روسى). ئوو ب ڧى ناسناڧى داويى ل سەرانسەرى جىھانى ھاتە نياسىن. پشتى كۆنگرى پىنجى يى پارتا سوشىالىستا ديموكراتى ل لەندەن كو ل بن كونتروللا زۆرىنە يا بەلشەفىيان بوو، ستالينى چالاكى يىن خوە ژ دەرڧى توخىيى جورجيا ئەنجامدان، چونكو ل جورجيا مەناشيفە زۆرىنە بوون. ل سالا ۱۹۲۲ئ، ستالين دببته سكرتيرى حزبى و پشتى مرنا فلاديمير لىنىن (۱۹۲۴)، حكومەتەكا سىيانى ژ ستالين و كامىنىڧ و زىنۆڧىڧ ھاتە دامەزاندن. لى ستالين بەروڧاژى ھەڧالين خوە، پشتهڧانى سوشىالىزما نافخۆبى بوو ل سەر حسىنيا تىگەمى شورەشا جىھانى يا شىوعىيەتى. ئەڧجا ل سالا ۱۹۲۷ئ، شيا ھەردوو ھەڧكوفىن خوە و تروتسكى ژى ژ لىژنا بنگەھىن دەرېخىت و پاشى ژ حزبى شىوعى ژى دەرېخستن.

ستالين ب ھەموو شىانين خوە ھەولدا روسيا بەرەڧ وەلاتەكى پىشەسازىڧە ببەت، سەرەرى كىمى يا ژىرخانا پىشەسازى و بازرگانى يا ژ دەرڧە، لى تىكرابى يا وەرارا پىشەسازى يا ئىكەتى يا سوقىيەتى ھند يا بلەز بوو (دەمەكى نە گەلەك درىژدا)، شيا ھەڧكوفى يا ئەلمانىا و يابانى بکەت. ل سالا ۱۹۴۱ئ، لەشكەرى ئەلمانىا ھىتلەرى ھىرش كرە سەر سوقىيەتى و ڧىيا داگىر بکەت. ژ ئەگەرى لەزاتى يا ھىرشى و نە بەرەڧى يىن لەشكەرى سوور، ھىشتا سال ب داوى نەھاتى، نىزىكى چوار مليون سەربازىن سوقىيەتى ھاتتە كوشتن و لەشكەرى ئەلمانىا گەھشتە دەرڧورين موسكو. پشتى ستالين دگەل ھىزىن ھەڧەيمانان پىكھاتى، شىواژى عەردى سۆتى ل بەرانبەر لەشكەرى ئەلمانىا بكار ئىنا (كو ژ گوندىيان دخواست، بەرى ژ گوندىن خوە برەڧن ھەمىا بسۆژن داکو لەشكەرى دژمنى چ مڧاى ژى نەبىنىت). د ھەمان دەمدا ژى ژ لەشكەرى خوە خواست كو بەرەڧانين بکەت ھەتاکو زڧستان ب سەردا دەيت. ل كانونا ئىكى يا ۱۹۴۱ئ، يەكەيىن لەشكەرى سىبىرى ھىرش كرنە سەر لەشكەرى ئەلمانىا و سەرکەڧتتەكا مەزن ب دەستڧە ئىنا كو ۴۰ ميلان ژ موسكو دووركرن. پشتى شەرى ستالينگراد كو مەزنترىن و ناڧدارترىن شەرى روسيا- ئەلمانىا بوو، روسيا شيا نىڧەكا دەڧەرىن خوە ژ لەشكەرى ئەلمانىا بستىننەڧە. ئەڧجا ل سالا ۱۹۴۳ئ، ھەر سى سەركردين ھەڧەيمانان (ستالين و چرچل و رۆڧىلت) ل تەھران كۆمىوون و پلانا سەرکەڧتنى و ب دومامى ئىنانا شەرى جىھانين دووى دانان. ل گورەى ڧى پلانى، لەشكەرى روسى دەست ب ھىرشى كر و ل ناڧەراستا سالا ۱۹۴۴ئ، گەھشتە دەرڧورين رۆژھەلاتا بەرلىن. ل دومامى يا نىسانا ۱۹۴۵ئ، لەشكەرىن ھەڧەيمانان شيا سەرکەڧتنا دومامى ب دەستڧە بىنىت و دەيتە گۆتن كو ھتلەرى ل ۳۰ى نىسانا ۱۹۴۵ئ، خوە كوشت. دىرۆڧقان دىژن كو زىانين شەرى جىھانين دووى، زىدەبارى

هه‌لوه‌شيانا جفاكان و ژيرخانا ئابوري يا وه‌لاتين پشكار، دهه‌ مليون سه‌رباز و هه‌ژده‌ مليون هه‌شه‌ولاتي هاتبوونه‌ كوشتن. ل ده‌ستپيكا ئادارا سالا ١٩٥٣ع، پشتي شيف خوارنه‌كا ده‌ل لافرينتي بيزيا (وه‌زيرئ نافخو) و خروشوف، ساخلمي يا ستالين تيك دچيت و پشتي چوار روژان دمريت. هنده‌ك ديژن كو نه‌دوره‌ بيزيا ژهر بو كر بيته‌ دناڤ خوارنيدا. هه‌رچه‌نده‌ ستالين مر، لي كو مه‌كا سه‌ركه‌فتنين ديروكي بين له‌شكيري و گه‌شه‌سهندنا ئابوري و كو مه‌كا به‌ره‌مين هزري و فيلوسوفي بين مينا (سوشيا ليزم- ١٩٠٧، ماركسيزم و پرسا نه‌ته‌وايه‌تیی- ١٩١٣، بنه‌ما بين لينينزمی- ١٩٢٤، پرسين ئابورا سوشيا لي ل سوفيه‌تیی- ١٩٥٢، ئو گه‌له‌ك به‌ره‌مين دي) ل دويڤ خوه‌ هيلان. لي سه‌ره‌راي فان سه‌ركه‌فتنين ژيگوتي، فه‌ره‌ ژ بيرنه‌كين كو ژبو ب ده‌ستقه‌ ئينانا فان سه‌ركه‌فتنان هژماره‌كا زور يا هه‌قالبه‌ند و سه‌ركرده‌ بين له‌شكيري روسيا كوشت بوون كو ب ديكتاتوره‌كي خوينريژي چه‌رخي بيستي د هاته‌ نياسين.

(٣٥) بليخانوف: نافي وي جورجى بليخانوف (١٨٥٦-١٩١٨)، هزرمه‌ند و شوره‌شگير و كه‌سايه‌تبيهي جفاكيي ئاقداري روسه‌ سه‌روكي ريخراوا (عه‌رد و ئازادي) و دامه‌زرينه‌ري بزاڤا ديموكراسي يا جفاكي بوو ل روسيا. ل سالا ١٨٨٠ع، چوو بوو فره‌نسا و پشتي تيورا ماركسيزمي خواندي و تيگه‌هشتي، پشته‌فانبيهي كا ب هيز لي دكر و روله‌كي به‌رچاڤ د به‌لافه‌كرنا ويدا هه‌بوو. ل سالا ١٩٠٣ع، چوو دناڤ ريزين مه‌ناشيفاندا (ئه‌و كيماتي يا ل دژي لينين) و پشته‌فاني يا شوره‌شا ئه‌كتوبه‌ري ژي نه‌كر. لي ب باشترين شروفه‌كاري تيورا ماركسيزمي د هينه‌ته‌ هژمارتن و به‌ره‌مين وي به‌ربه‌لاقترين و ئاقدارترين كتبيين ليكولينا ماركسيزمينه‌ ژ به‌ره‌مين وي بين چاپكري: وه‌راز هزرا ئيكسه‌متي ژبو ديروكي- ١٨٩٥، چه‌ند گو تار ده‌رباره‌ي ديروكا مادديه‌تي- ١٨٩٦، رولي كه‌سي تاك د ديروكيدا- ١٨٩٨، ئو گه‌له‌ك به‌ره‌مين دي بين هه‌ژي خواندن و ل سه‌ر راوه‌ستاني.

(٣٦) داروين: نافي وي چارلس روبه‌رت وارنج داروين (١٨٠٩-١٨٨٢)، زانايه‌كي جيولوژي و ديروكا سروشتيه‌، ل باژيري شروسبري ل بریتانيا ژدايكبوويه و هه‌ر ل بریتانيا ژي (ژ ئه‌گه‌ري جه‌لتيه‌ دلي و بوري بين خويني)، چويه به‌ر دلوفاني يا خودي. د ناڤ بنه‌ماله‌كا زانستيدا په‌روه‌رده‌ ببوو، بابي وي دكتور روبه‌رت وارنج داروين بوو، باپيري وي ژي ئارازموس داروين، زانا و نفيسه‌ر بوو. بنه‌مالا وان ژ مه‌سه‌بي ته‌وحيدى بوو (كو مه‌سه‌به‌كي مه‌سيحيه‌ باوه‌ريي ب ئيكانه‌يي يا خودي دنينيت، لي هه‌رسى پيروزيبان ره‌ت ده‌كته‌). په‌روه‌رده‌ يا خوه‌ يا ئاييني ژ كه‌نيسه‌يا ئينگليزي وه‌رگرت و زانستى لاهوتى سروشتى ل زانينگه‌ها كامبريدج خواند و د قبا بيته‌ ئولداره‌كي ئه‌نجيليكى. ل ده‌ستپيكي ئولداره‌كي ته‌قليدى بوو، وه‌سا هزر دكر كو ئينجيل ده‌سته‌لاته‌كا ره‌هاييه‌ ژبو هه‌موو خير و باشييان. لي ليكولين و ليگه‌ريانين وي ل بنگه‌هين ئافراندى ژبو شروفه‌كرنا دابه‌شكرنا جوړين گيانداران، گومان بو ل سه‌ر ئينجيلي چيكر و هه‌رده‌م دگوت ما بوچي هه‌موو ئايين وه‌كو هه‌ف د باش و گونجايي نينن. پاشى ده‌ست ب ليكولينين خوه‌ بين ل سه‌ر نه‌ژادى جوړى گيانداران و بابه‌تين جيولوچي كرن و

کومه‌کا به‌ره‌م و داهینانین زانستی د بیافئ جیولوژیا و زینده‌وهرزانییدا پیشکیشی مروّقایه‌تیی کرن. ب نفیسینا "وه‌غ‌را پاپورا بیگل" نافوده‌نگه‌کی باش و هه‌ژی بوّ خوه په‌یدا کر کو ئو که‌سه‌یه یی کومه‌کا فه‌کولینین جیولوجی ل سهر ئه‌متریکا باشوور کرین و لوغزا چییوونا گزیرته یین مهرجانی خویا کری. د زینده‌وهرزانییدا، فه‌کولین ل سهر مه‌حاری به‌ره‌نقیل کرن و د کتیا (ره‌سه‌نی یا جوړان- اصل الانواع) دا، داکوکی ل سهر ره‌سه‌ناتی یا هه‌موو جوړان و دهربرینا دلینیی ل ده‌ف مروّف و ئاژله‌ی کرییه. د بیافئ رووه‌کزانییدا ژئ، کومه‌کا لیکولینان ل سهر هیزا لقینی دناف رووه‌کاندا کرن و به‌ره‌می فی کارئ وی یی داویئ ئه‌و بوو کو بنیاتی که‌سکاتیان ژ لقینا کرمان ده‌یته دروستکرن. گرنکترین و نافدارترین داهیتانا وی "تیورا وهراری" بوو. ل گوره‌ی فی تیورئ: "هه‌موو گیاندار ب دریزاهی یا دیروکئ، ژ هه‌مان نه‌ژادئ هه‌فیشک و ب ریکا (هه‌لبزرتنا سروشتی) و هه‌فرکی یا ژپیخه‌مه‌ت ژین و مانی وهرار بووینه." هه‌رچه‌نده، فی داهیتانی کومه‌کا نه‌رازیبوونین ئایینی ل دویف خوه ئینان، لی ده‌ستپیکا هه‌لاتنا ئه‌لنده‌کا نوو بوو ژبو ره‌سمکرنا نه‌خشه یین بؤماوه‌یی د هه‌موو گیانداراندا (ههر ژ مروّقی بگره و هه‌تا دگه‌هته زینده‌وهرین میکروسکوپئ).

(۳۷) **محهمه‌دئ مه‌هدئ:** که‌سه‌که ل گوره‌ی باوه‌ری یا موسلمانان، دئ ل دوماهی یا دونیایی دهرکه‌فیت و دئ دادپه‌روه‌ریی و ئیسلاما دروست به‌لاقه‌که‌ت و دئ سه‌رکه‌فتنی ل سهر هه‌موو دژمنین ئیسلامی ب ده‌ستقه ئینیت. هه‌موو موسلمان ب هه‌موو مه‌سه‌ب و ریباژین خوّفه هه‌فرانه ل سهر دهرکه‌فتنا وی، لی جودانه ل سهر که‌سایه‌تی یا وی. ل ده‌ف سوننه‌یان: که‌سه‌که نافئ وی محهمه‌دئ کورئ عه‌بدلایه، ژ بنه‌مالا پیغه‌مبه‌ری و ژ رفیشتا فاتیما یا کچا وییه. ب هه‌موو ساخله‌تین خوه یین له‌شی و گیانیقه و هکو پیغه‌مبه‌ریه، کا چه‌وا پیغه‌مبه‌ری ژ پیخه‌مه‌ت وه‌حیی شهر دکر، ئه‌و ژئ ژپیخه‌مه‌ت سونه‌تا پیغه‌مبه‌ری دئ شهری که‌ت و دئ ل سهر هه‌موو دژمنان ب سه‌رکه‌فیت و دئ دونیایی مشتی خوّشی و دادپه‌روه‌ری که‌ت. ماوه‌یی حوکمی وی دئ دناقه‌را هه‌فت یان نه‌ه سالاندا بییت و ل سه‌رده‌می وی دئ ده‌جال دهرکه‌فیت و عیسایی کورئ مه‌ریه‌می ژئ دئ ژ ئاسمانان هیته خواری. لی ل ده‌ف شیعه‌یان (دوازده ئیمامئ): ئه‌و ئیمامئ دوازده‌یه کو پشتی بابئ خوه حه‌سه‌نی عه‌سکه‌ری بوویه ئیمام. ل ساللا ۲۵۵ کۆچی (۸۷۴ ز)، ل سامه‌را ژ دایکبوییه. دوو جاران که‌فتییه د غه‌یبووبیدا: جارا ئیکی غه‌یبووبا بچووک بوو کو ل ساللا ۲۶۰ کۆچی ده‌ستپیکر و بوّ ماوئ ۶۹ سالان فه‌کیشا. د فی ماوه‌یدا ب ریکا بالیوژ و وه‌کیلین خوه یین مینا ئوصمانئ کورئ سه‌عید، محهمه‌دئ کورئ ئوصمان، حه‌سه‌نی کورئ روح و عه‌لی یی کورئ محهمه‌دئ سه‌مه‌ری هه‌قه‌ندی دگه‌ل شیعه‌یان دکر. پشتی دوماهیک بالیوژئ وی ل ساللا ۳۲۹ی کۆچی مری، غه‌یبووبا وی یا دووی (غه‌یبووبا مه‌زن) ده‌ست پیکر. شیعه وه‌سا هزر دکه‌ن کو ژیان و ته‌مه‌نی وی مینا ژیان و ته‌مه‌نی عیسا و خدرئ زینده‌یه کو ب فه‌رمانا خودئ ته‌عالا ژپه‌وره‌ی زیندیوونئ وهرگرتییه. یه‌ک ژ نیشانین دهرکه‌فتنا وی په‌یدا بوونا ده‌جالی و جه‌ور و جه‌فا و سه‌تکه‌ریه‌کا زوره د ناف ملله‌تی ئیسلامیدا، ئه‌فجا دئ هییت و دئ خوّشی و دادپه‌روه‌ریی ل هه‌موو جیهانی به‌لاقه‌که‌ت. ل

دهف شيعه يين ئيسماعيلي: عه دبلايى مه هدى بى فاتيمني كو دهوله تا فاتيمني دامه زراند بوو. لى دهف شيعه يين زهيدى و ئه بازى: چيروكا محه مه دى مه هدى خورافه يه كه و باوهر ژى ناكن.

ب. په راويزين پشكا دوو:

(۱) **تيريل (Tyrrell):** ناځى وى جيوړج نوگينت ميرل تيريل (۱۸۷۹-۱۹۵۲)، هزرمه نده كى بریتانیې د بياځين بېركارى و فيزيكى و ئه نديازيارى يا راديويى و پاراسايكولوژييدا كار كړيې. ئه و ب خوه قوتاييې ماركونى بوو، ئيك بوو ژ پيشه نكين وهراركرنا ئالافى راديويى. لى ل سالا ۱۹۰۸، خوه كره ئه ندام دناځ كومه ليا څه كولينين دهر وونيدا، پاشى ديبته سه روځى څى كو مه لى (۱۹۴۵-۱۹۴۶). گه لك تا قيكرن ل سه ر بابه تين تيلپاسيى و ره شه و هه پارهيان كرن و ل گوره ي تيوړين دهر وونى شوځه دكرن. گه هشته وى باوهرى كو ره شه، هه لوه سه يين به ره وشا مه ژيې مروځينه و خرځه كړنا فان هه لوه سه يين ژ مروځه كى پتر د هينه وهرگرتن، ميكانيزما تيلپاسيى پى شوځه دبیت. ژ بلى كه سايه تى يا مروځى، كو ناقدارترين به ره مه ي تيريله، وى كومه كا به ره مين دى يين دهر باره ي پاراسايكولوژى و سايكولوژيى دانا بوون، وه كو: پله يين رامانى- ۱۹۳۱، ديارده يا زانست و دهر وونى- ۱۹۳۸، ره شه- ۱۹۴۳، كه سايه تى يا مروځى- ۱۹۴۶.

(۲) **يوسف موراد:** دهر ووناسه كى عه ره بى سه ده يا بوړييه، ل سالا ۱۹۰۲، ل قاهره ژ دايكبوويه. ل سالا ۱۹۳۰، پشكا فيلوسوفين ل زانينگه ها قاهره ب دوماهى ئينايه و باوهر ناما دكتورايى ل سالا ۱۹۴۰، وهرگرتييه. وى خواندنگه هه كا خوه سه ر د بياځى دهر ووناسييدا، ب ناځى دهر ووناسى يا كاملانيوونى (علم النفس التكاملى) دامه زراند. ژ به ره مين وى يين به لاقبوويى: (بنه ما يين دهر ووناسى يا گشتى) و (چهن د ليكولينه ك دهر باره ي كاملانى يا دهر وونى).

(۳) **ديفيد هيوم David Hume:** فيلوسوف و ئابورناس و ديروكفانه كى ئيسكوتله ندييه. ل سالا ۱۷۱۱ ژ دايكبوويه و ل سالا ۱۷۷۶، چوويه به ر دلوقانى يا خودى. و ه سا باوهر د كر كو ههر زانينه كا نوو ژ ئه گهرى سه ربورى پيدا دبیت و هه موو سه ربور ب ميناكى هندك يه كه يين تاك تاك د مه ژيدا هه نه. هه رچه نده ئه څ يه كه يه پيځفه گريدا يينه، لى ههر يه كه يه كا سه ربورى جودايه ژ ئيكا دى و ل گوره ي سى پرنسيپان كار دكن (وه كه څى، ب هه څرايى، سه دم و ئه نجام- ئاكام): ئه گهر دوو يه كه وه كه ه څ بن، ده مى هزرى د يه كه يه كيدا دكهن، دى هزر د ئه وا ديدا ژى هينه كرن. ده مى دوو يه كه ب ره ځ ئيځفه بن، هزر كرن د ئيكييدا، دى هزر كرن د ياديدا ژى ئازرينيت. ئوو ئه گهر يه كه يه كه هه ردم به رى ئيكا دى دهر كه څيت، ئاكامين هزرا يه كه يا ئيكي دى ل سه ر يه كه يا دووى (ئه وا ددويف را) ديار بن. هه روه سا هيومى فيلوسوف، و ه سا دبیت كو هه مى شاره زايى و سه ربورين مروځى ژ ناځه روځا مه ژى و هه ستيپكرنا مروځى ب خوه دهر دكهن. ب څى

چەندى ئى، تيۇرا خوه يا دەربارەى سنج و رەوشتى ل سەر شارەزايى و سەر بۆرى ئاڧا كر. ئەو دگەل وى چەندى نەبوو كو مەژى دىشت باشى و خرابىي ژىكفاڧىرېت. لى رەوش و كاوداننن ژيانا مروڧى، ئاراستەيىن سنج و رەوشتان دەستتېشان دكەن. ھەرەسا ددەتە خوياكرن كو ھەموو مروڧان دلېنيھەكا باشىي ل دەف ھەيە و ئەڧ دلېنيھە شەنگستى ھەموو حوكم و ئاراستەيىن رەوشتى مروڧىنە.

(۴) چارلز كوولى (Charles Cooley): ناڧى وى چارلز ھورتون كوولى يە (۱۸۶۴-

۱۹۲۹)، جفاكاناسەكى ئەمىرىكىيە و كورئ توماس كوولېيە كو دادوهر و ياسازانەكى سەرکەفتى بوو، سەرۆكى دادگەھا وىلايەتا مەشىگان بوو. چارلز كوولى ل ژيى شازدە سالىن دەست ب خواندنا زانېگەھى كر، لى ژبەركو يى نەخۆش بوو، زانېگەھا خوه ب ھەفت سالان تەڧاڧكر. ل ساللا ۱۸۸۸ئ، دەست ب خواندنا ماستەرى كر ل سەر ئابۇرا سىاسى، پاشى بۆ ماموستايى زانېگەھى و ھەردوو وانە يىن ئابۇرى و جفاكاناسىي دانە خويىندكاران. ل ساللا ۱۸۹۴ئ، ناما خوه يا دكتورايى ل سەر تيۇرا ڧەگواستىي د ئابۇرزانىي بەرھەڧ دكر، لى چونكو پشكا جفاكاناسىي ل زانېگەھا مەشىگان نەبوو، ب نەچارېڧە ناما خوه يا دكتورايى ل زانېگەھا كولومبىيا تەڧاڧكر. كوولى پتر ھەز ژ فيركارى يا جفاكاناسىي دكر، چونكو بياڧى ھزركرن و شرؤڧەكرنا ئارېشېن جفاكى تىدا پتر بوو. ئەو پتر ب شىوازى ئەزمؤگەرىي و تېيىنكرنى سەرسام بېوو. ھەرچەندە ب گرنگى سەح د كرە ئاماران، لى وى شرؤڧەكرنا حالەتان دچىتراند. گەلەك ڧەكۆلېن ل سەر جفاكى و سروش و ئەزا مروڧان كرن، د گۆت كو ئەزا مروڧى ل گورەى كارلېككرن و ھەڧبەندى يىن جفاكى و دېتنن كەسى بەرانبەر گەشە دكەت، لەوا ب تېگەھى ئەزا شووشەيى ب ناڧكر. ئەڧ تېگەھە د كىتېيا خوه يا ب ناڧى "سروشتى مروڧى و قەيدېن جفاكى- ۱۹۰۲" دا بەحس كر بوو. ھەسا دابوو خوياكرن كو ھەتا مروڧ دگەھتە ڧى تېگەھى، دى ب سى قۇناغان را بۇرىت: دى ھزرا وى چەندى كەى كا تۆ د چاڧىن خەلكىدا چەوانى، پاشى دى ھزرا ھكىمىن خەلكى دى ل سەر خوه كەى و ل داويى ئى دى ھەست ب شەھنازىي، بەختە وەرىي، يان ڧهېتى و گونەھكرنى كەى. ئانكو ئەڧ تېگەھە ل سەر سى بنەمايىن سەرەكى رادوھستىت: كا مروڧ چەوا خوه دېيىت، خەلك چەوا مروڧى دېيىت و ژ ڧان ھەردوو دېتنان ئى دى ھەستىن خۆش يان نەخۆش بۆ مروڧى پەيدا بن. ژ بلى ڧى كىتېيا ژىگۆتى و زىدەبارى كۆمەكا بەرھەمىن دەربارەى ئابۇرزانىي، ھەرەسا كۆمەكا بەرھەمىن دى يىن جفاكى ھەبوون، وەكو: رېكخستنا جفاكى- ۱۹۰۹، كرىارا جفاكى- ۱۹۱۸.

(۵) دەولەتا ئومەوى (۴۱- ۱۳۲ كۆچى / ۶۶۱- ۷۵۰ زابىنى): دووھمىن خىلاڧەتە د دىرؤكا

ئىسلامىدا و مەزنترىن دەولەتا ئىسلامى بوو. د سەردەمى دەولەتا ئومەويدا، توخىيىن دەولەتا ئىسلامى ژ چىنى (رؤژھەلات) د گەھشتە باشورئ فرەنسا (رؤژئاقا). دامەزرىنەرى دەولەتى: معاويەيى كورئ ئەبو سفیان بوو كو ژ بنەمالەكا دەستەلاتدارا مەكەھى و عەشېرەتا قورەيشىيان بوو. معاويە ل سەردەمى پېڧەمبەرى موسلمان بېوو،

ل سەردەمى عومەرى كورئ خەتتابى ببو والىخ دىمەشقى (۱۸ كۆچى). پشتى كوشتنا ئۆسمانى كورئ عەففان (۳۵ كۆچى)، عەلىي كورئ ئەبو تالىب دىبىتە خەلىفەيى موسلمانان و پايتەختى خىلافەتى ژ مەدىنى قەگواستە كۆفە. لى كۆمەكا ناكۆكى و شەپىن نافخۆيى دناقبەرا عەلى و معاويەيدا دروستبوون و موسلمان كەفتبىونە دناقف ئاژاوه و شەرەكى مالویرانى براكوژيیدا. ل سالا ۴۰ كۆچى، سى كەسىن خەوارج برپار دان كو ھەر سى سەركرده يىن ناكۆك بكوژن: (عەبدلرەحمان كورئ مولجەم ژبۆ كوشتنا عەلى، بەررەكى كورئ عەبدلایى تەمىمى ژبۆ كوشتنا معاويەى و عەمرۆيى كورئ بەكرى تەمىمى سەعدى ژبۆ كوشتنا عەمرۆيى كورئ عاص) ھاتتە تەرخانكرن كو دىك شەقدا ھەر سىيان بكوژن. لى تنى بكوژئ عەلى ب سەر كەفت و ھەردوو يىن دى د ئەركى خوەدا ب سەر نەكەفتن. دەمى خەلكى عىراقى موبايەعا ھەسەنى كورئ عەلى كرىن، خەلكى شامى ژى موبايەعا معاويەى كرن. ئوو داكو يەك خەلىفە بىمىنىت، ھەردوو خەلىفەيان لەشكەرین خوە بەرھەفكرن كو شەرى بكن. لى ل سالا ۴۱ كۆچى، ھەسەنى خوەقەكىشا و خىلافەت بۆ معاويەى ھىلا ب وى مەرجى كو پشتى مرنا معاويەى، ھەسەن بىتە خەلىفە. معاويەى خىلافەتا ئىسلامى وەرگرت و پايتەختى خىلافەتى قەگواستە دىمەشقى. ئەقجا دەست ب قەكرن و داگىركرنا وەلاتان كر ھەتاكو ل سالا ۶۰ كۆچى (۶۸۰ زابىنى) چوويە بەر دلوقانى يا خۇدى. كورئ وى يەزىد (كو ل سالا ۵۰ كۆچى كر بوو وەلى عەھدى خوە)، ھاتە سەر عەرشى دەولەتى. د سەردەمى يەزىدىدا، شورەشا حوسىنى كورئ عەلى دەستپىكر و ل شەرى كەربەلا حوسىن ھاتە كوشتن. ب قى چەندى، عەبدلایى كورئ زوبىر خىلافەتا خوە راگەھاند و خەلكى مىسر و حىجازى بەيە داين. جارەكا دى شەرىن نافخۆيى دەست پى كرن و بۆ جارا ئىكى لەشكەرى ئومەويىيان ب سەركردايەتى يا موسلمى كورئ عەقەبە (پشتى مەدىنە ستاندى)، كەعبە ب مەنچەنىقى ئاگر بارانكر (۶۴ ك/ ۶۸۳ ز). لى ل وى سالى خەلىفە مر و معاويەيى كورئ يەزىدى ھەز نەدكر بىتە خەلىفە، ئەقجا مەروانى كورئ ھەكەم خىلافەت وەرگرت و خەلكى يەمەن و مەدىنى بەيەكەر. لى پشتى دەھەققان مەروان ژى مر و عەبدلمەلىكى كورئ وى بوو خەلىفە. عەبدلمەلىكى كورئ مەروان، شيا ھەموو ھەقركىن خىلافەتى ژناقبەت و وەكو خەلىفەيى ئىكانە حوكم ل ھەموو جىھانا ئىسلامى دكر. د سەردەمى ویدا، جارەكا دى داگىرن و قەكرنا وەلاتان دەست پى كرهقە و مانە ل سەر حوكمى ھەتا ھاتنا عەباسىيان (۱۷۵۰). د سەردەمى حوكمى ئومەويىياندا، گەلەك گۆھورىن ل سەر خىلافەتى ھاتتە كرن: خىلافەت كره مىراتگىرى، جقاتا شۆرايى ھەلوەشاندا و خەلىفەى مىنا مەلىكان رەفتار دكر، معاويەى ديوانا ختمى و سىستەمى پۆستەى دانا، ئوو ل سەردەمى عەبدلمەلىك كورئ مەروان، بۆ جارا ئىكى بوو پارە چىكرىن و مزگەفتا (قەبە الصخرە) ب رەخ (مسجد الاقصى) قە ئاقا كر. ھەموو ساخلەتین دەولەتى د سىستەمى دەولەتا ئومەويىدا د ھاتتە دىتن. چواردە خەلىفەيان حوكم ل دەولەتا ئومەوى كر بوو، يى دوماھىيى مەروانى كورئ محەمەد بوو (۷۴۴-۷۵۰) كو پايتەخت ژ دىمەشقى قەگواست بوو ھەرران. پشتى چىبوونا دەولەتا عەباسىيان، پىسمىرەكى ئومەوى ب ناقى عەبدلرەحمانى داخلى رەقى و گەھشەتە ئەندەلوس، دەولەتەكا دى يا ئومەوى ل قورتبە دامەزراند (۷۵۶). قى دەولەتى ھەتا سالا ۱۰۳۱، قەكىشا. ژ

دهستپیکا دامه‌زراندنی هه‌تا سالای ۹۲۹ئ، سه‌روکی ده‌ولتی ب میری ئومه‌وی ل قورته‌ب ده‌هاته‌راگه‌هاندن. لی دگه‌ل هاتنا عه‌بدلره‌حمان (الناصر لین الله)، سیسته‌می میراتی ب خه‌لیفه‌یی ئیسلامی گوه‌ارت. ئەڤجا ئەم د کارین بیژین کو ده‌ولتا ئومه‌وی پتر ژ نوت سالان فه‌کیشا و بنه‌مالا بنو ئومه‌یه پتر ۳۵۰ سالان حوکم ل جیهانا ئیسلامی کر بوو.

(۶) ده‌ولتا عه‌بباسی (۷۵۰-۱۲۵۸/ ئو ۱۲۶۱-۱۵۱۷ ل بن سیه‌را مه‌مالیکان): سییه‌مین

خیلافه‌تا ئیسلامیه‌ و دووه‌مین سیسته‌می میراتگرییه‌ د خیلافه‌تیدا. ده‌ولتا عه‌بباسی ل سه‌ر ده‌ستی زیه‌تا بچووکتیرین مامی پیغه‌مبه‌ری (عه‌باسی کوری عه‌بدولموته‌لیب) و ب هاریکاری یا فارسین نه‌ دگه‌ل ئەمه‌وییان هاته‌ دامه‌زراندن. پشتی مرنا هیشامی کوری عه‌بدلمه‌لیک، ده‌ولتا ئومه‌وی به‌ر ب لاوازیڤه‌ دچوو، زیه‌تا عه‌بباسی کوری عه‌بدلموته‌لیب کارئ خوه‌ یی دژایه‌تیکرنا ده‌ولتا ئومه‌وی ب به‌رده‌وامی دکر و مه‌زنتیرین ئیمامین وان محمه‌دی کوری عه‌بدلای کوری عه‌بباسی و کوری وی ئیبراهیم بوون (ئه‌وی مه‌روانی کوری محمه‌د ل حه‌رران زیندانگری هه‌تا کو ل سالای ۷۴۶ئ، مری. وی چاخئ ئەبو عه‌بباس ئیمامه‌تی وه‌رگرت و ب هاریکاری یا ئەبو موسلم خوراسانی شیا ده‌سته‌لاتئ ل خوراسان وه‌رگریت. ل سالای ۱۷۴۲ئ، ب دزیکڤه‌ چوو کۆفه‌ و ل ویری ما هه‌تا کو ل سالای ۷۵۰ئ، خه‌لکی کۆفه‌ به‌یعه‌ دایئ و هه‌ردوو له‌شکه‌رین ئومه‌وییان (مه‌روانی کوری محمه‌د) و عه‌باسیان (ئه‌بو عه‌بباس) ل ده‌قه‌ره‌کا دناڤه‌را مووصل و هه‌ولیردا گه‌هسته‌ ئیک و سه‌رکه‌فتن به‌هه‌را له‌شکه‌ری ئەبو عه‌بباسی بوو. پشتی خه‌لیفه‌یی ئومه‌وی و هه‌موو بنه‌مالا بنو ئومه‌یه‌ کوشتین و راره‌قاندین، ئەبو عه‌بباسی سه‌فاح دبیته‌ ئیکه‌مین خه‌لیفه‌یی عه‌باسیان و پایته‌ختی ده‌ولتا خوه‌ ژ دیمه‌شقی فه‌گوه‌سته‌ کۆفه‌ و پاشی بره‌ ئەنبار. پشتی چوار سالان ئەبو عه‌بباس مر و خه‌لکی به‌یعه‌ دا برایی وی ئەبو جه‌عفرئ مه‌نصور کو هه‌موو شوره‌شین ل دژی عه‌باسیان ژناڤبرن و پایته‌ختی خیلافه‌تی بره‌ باژیری به‌غدا کو تازه‌ ئاڤا کر بوو. ل سالای ۷۷۵ئ، ئەبو جه‌عفرئ مه‌نصور مر و گه‌نجینه‌یه‌کا مشتی پاره‌ بۆ کوری خوه‌ (محمه‌دی مه‌دی) هیلا بوو. پشتی ده‌ه‌ سالان ژ خیلافه‌تا محمه‌دی مه‌دی، ئەو ژئ مر و خیلافه‌ت که‌فته‌ ده‌سته‌تی موسایع‌ هادیدا، لی خیلافه‌تا وی ژ ساله‌کی پتر فه‌نه‌کیشا چونکو هاته‌ ژه‌هرکرن. ل سالای ۷۸۶ئ، خیلافه‌تا هارونی ره‌شید ده‌ست پی کر کو سه‌رده‌می وی، ب سه‌رده‌می زیرینی ده‌ولتا عه‌بباسی ده‌یته‌ نیاسین، کۆمه‌کا کارین شه‌هره‌واری و ره‌وشه‌نبیری و سیاسی و له‌شکه‌ری د سه‌رده‌می ویدا هاته‌ کر. ل سالای ۸۰۹ئ، مر و خیلافه‌ت ل گوره‌ی راسپارده‌یا وی، گه‌هسته‌ ئەمینی کوری وی کو پاشی بگه‌هته‌ مه‌ئموونی. لی ئەمینی هه‌ر زوو مه‌ئموون ژ وه‌لی عه‌ده‌ین لادا و کوری خوه‌ دانا جه‌ی وی. ب فئ چه‌ندی، ناکۆکی و شه‌رین ئەمین و مه‌ئموونی ده‌ست پی کرن هه‌تا کو مه‌ئموونی ل سالای ۸۱۳ئ ئەمین کوشتی و بوویه‌ خه‌لیفه‌. مه‌ئموونی گرنگی ب وه‌رگیرانا زانستان ددا و پرانی یا زانستین سریانی و فارسی و یونانی وه‌رگیرانه‌ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، هه‌روه‌سا عه‌قیده‌ یا موعته‌زیه‌یان کره‌ عه‌قیده‌ یا سه‌ره‌کی یا هه‌موو وه‌لاتین ئیسلامی. ل سالای ۸۳۳ئ، مه‌ئموون ژئ مر و موعته‌صم باله‌ هاته‌ سه‌ر حوکمی. ژبۆ ب هیژئخستنا حوکمی خوه‌، موعته‌صمی (ل شوینا

فارسان) پشتبهستن ب تورکان دکر، چوار هزار سهربازین تورک ئینانه بهغدا و پاشی پایتهختی دهولتا ئیسلامی فهگوهاسسته سامهرا. موعتهصم ل ساللا ۸۴۲ع، مر و کورئ وی واسق بیللا بوو خلیفه. پشتی پینج سالان ئه و ژئ مر و براین وی موتهوهکل هاته سهر حوکمی کو سهردهمی وی ب دهستیپیکا لاوازی یا خیلافهتا عهیباسی دهیته هژمارتن. موتهوهکلی ل ساللا ۸۵۸ع، پایتهختی دهولتهتی بره دیمهشقی، لی پشتی دوو ههیفان (ژبهه پسته و دکارا تورکان)، پایتهخت فهگهراندهفه سامهرا. ههروهسا مهسهبی فهرمیی دهولتهتی ژ مهسهبی موعتهزلهیان کره شافعی. لی ههموو ههولین ژبو ب هیزئیکستنا دهولتهتی سهرنهگرتن و دهولتهت بهر ب لاوازیقه دچوو. کومهکا دهولتهت و دهولتهتوکان ل سهرانسهری وهلاتین ئیسلامی پهیدا بوون و ل ساللا ۱۰۵۵ع، دهولتهتا سهلجووقی ب سهرکردایهتی یا توغزول بهگی هاته دامهزراندن. ههتا ساللا ۱۰۹۲ع، دهستهلاتا سولتانی سهلجووقی ل بهرانبهری خلیفهیی عهیباسی بوو. پشتی مرنا صلاهدهدینی ئهویوبی ل ساللا ۱۱۹۳ع، کورین وی دهولتهتا ئهویوبی ل سهر خوه دابهشکر (ههروهکو سهلجووقیان بهری وان کری). ئوو ژ ئهگهری ناکوکی بین دناقههرا میرگههین دهولتهتین چیکریدا، خلیفه بین عهیباسی شیان جارهکا دی بزقرنهفه سهر دهستهلاتاری یا خوه یا بهری (۱۱۳۶-۱۲۴۲). لی پشتی مرنا موستهنسر بالله (ل ساللا ۱۲۴۲ع) و هاتنا موعتهسمی کورئ وی، ئوو پشتی ب دوماهی هاتنا سهلتهنهتا ئهویوبیان (ب مرنا مهلیک صالح ئهویوب ل ساللا ۱۲۵۰ع)، دهولتهتا عهیباسی ل سهر دهستی لهشکهری هولاکوی هاته ههلوهشاندن (۱۲۵۸). لی مهمالیکین میسرئ شیان ل شهپرئ عهین جالوت (۱۲۶۱)، سهرکهفتنی ل سهر لهشکهری هولاکوی بین و وهلاتین شامی و حجازی و یهمنی کونترۆلکهن. ب قئ چهندی ژئ، دهولتهتا مهمالیکان ل بهر سیبهرا خلیفهیی عهیباسی، بهردهوامی ب حوکمی خیلافهتا عهیباسی دا و پایتهختی خیلافهتی فهگوهاسسته قاهره. ههتا ساللا ۱۵۱۷ع، دهستهلاتا دهولتهتی ددهستی مهمالیکاندا یا بهردهوام بوو. لی دهمی سولتان سهلیمی ئیکی وهلاتین شامی و میسرئ کونترۆلکرین، هینگی خلیفهیی عهیباسی خوه تهسلیمی سولتانی ئوسمانلی کر و خیلافتهت ژئ دابی. ئهفجا پایتهختی خیلافهتی بو ستهنبولی هاته فهگوهاستن و دهولتهتا عهیباسی ب تهفافی هاته بنبرکرن. ئه م د کارین بیژین کو دهولتهتا عهیباسی د چهندن قوناغین پهیاپهیدا بووریه ههتا کو خیلافتهت تهسلیمی ئوسمانلیان کری. قوناغا ئیکی: قوناغا گهنجینی یا و گهشهسهندنا عهیباسیان بوو (۷۵۰-۸۴۷). قوناغا دووی: قوناغا شکهشتنی و پاشگهزبوونی (۸۴۷-۸۶۲)، کو قوناغا فتنه و شهپرین نافخوی ژئ ب خوؤه دگریت (۸۶۲-۱۰۵۵). قوناغا سیی: قوناغا حوکمی سهلجووقیان (۱۰۵۵-۱۰۹۲)، کو قوناغین ههلوهشیانا سهلجووقیان و فهگهریانا عهیباسیان ژئ ب خوؤه دگریت (۱۱۳۶-۱۲۴۲)، ههروهسا قوناغا ههلوهشیانا دهولتهتا عهیباسیان ژئ ل دهستی مهغولان ب خوؤه دگریت (۱۲۴۲-۱۲۵۸). قوناغا چواری: قوناغا سهلتهنهتین مهمالیکان ل قاهره (۱۲۶۱-۱۵۱۷). ههژی گوتنه کو یهک ژ میرگههین عهیباسیان (پشتی ههلوهشیانی)، میرگهها بهدینان بوو کو ل ساللا ۱۳۶۷ع، ل سهر دهستی مهلیک بهانهددین هاتبوو دامهزراندن (د سهردهمی موعتهسیم بالله دا)، قئ میرگههی گهلهک ژ دهقهرین مووصل و ههولیز ژئ ب خوؤه گرتبوون. لی ل ساللا ۱۸۳۴ع، ل سهر دهستی

میرگه‌ه‌کا کوردی یا ب نافی میرگه‌ها سوران هاته هه‌لوه‌شاندن (نه ل سهر دهستی ئوسمانلییان یان عه‌ره‌بان یان ژی فارسان).

(۷) **ولیم هارفی:** نوژداره‌کی ئینگلیزیی ناقداره، دناقه‌را سالین (۱۵۷۸-۱۶۵۷ زاینی) دا ژیاپه و دامه‌زینه‌ری زانستی فسیولوژی یا ئورگانین له‌شییه. ب ریکا وه‌سفرنا خولا مه‌زنا خوینی د له‌شی مروقیدا، شیا کاری ئەندامین له‌شی خویا بکه‌ت. وی دا زانین، کو دل وه‌کو مه‌ززه‌خه‌کیه ژبو پالدانا خوینی و خوین ب خوله‌کا هه‌سه‌نگ و سیستیماتیک د له‌شی مروقیدا د زفریت.

(۸) **نیوتن:** سی‌ر ئیسحاق نیوتن (Isaac Newton)، زانایه‌کی ئینگلیزی بی ناقداره د بیافین بیرکاری و فیزیکی و زانستی فه‌له‌کناسییدا، هه‌روه‌سا گرنگی ب بابه‌تین خیمیائی و زانستی لاهوتی و دیروکا سه‌رده‌مین که‌فن ژی ددا. ب کورتی، جه‌قه‌نگه‌کی شوره‌شا زانستی سه‌رده‌می خوه بوو. دناقه‌را سالین ۱۶۴۲-۱۷۲۷ئ، ژیاپه و د ژیا نا خوه‌دا که‌له‌ک پله و پایه‌یین گرنگ وه‌رگرته‌نه، وه‌کو سه‌روکی کومه‌لا مه‌له‌کی، ئەندامی په‌رله‌مانی ئینگلیزی و ماموستا ل زانینگه‌ها کامبریدج...هتد. روژه‌کی بی روونشتی بوو، دیت سیفک ژ داری که‌فت، هزرین خوه د وی که‌فتیدا کر کا بۆچی به‌ره‌ف سه‌لالقه نه‌چوو؟ بۆچی ب لاری نه‌که‌فت؟ د ئەنجامدا، که‌هسته‌ وی باوه‌ری کو عه‌ردی هیزه‌کا راکیشانا (جازییه) له‌شان هه‌یه و ئەف هیزه‌یه هه‌سه‌نگی یا هه‌موو له‌ش و جاندار و ستیزین ئاسمانی ژی دپاریزیت. هه‌رچه‌نده‌ که‌له‌ک داهینان و به‌ره‌مین ئافره‌نده‌یی د بیافین جودا جودا هه‌نه، لی ناقدارترین داهینانا وی: یاسا یا لقینی و جازبی یا گشتیه، کو هه‌تا نوکه‌ ژی ل کاره.

(۹) **پلاتو:** ئەرستوکلیمی کوری ئارستونیه‌ی کو ژبه‌ر مل پانی و به‌رفره‌هی یا ئەنی یا وی د گوتنی پلاتو (ب عه‌ره‌بی دبیژنی ئەفلاتون). ئەف فیلسوفی ئیدیالی ل سالین (۴۲۷-۳۴۷ پ. ز) د ژیا، قوتایی سوکریتی و ماموستایی ئەرستوتالیسی بوو. د بنه‌ماله‌کا ئورستقراتی یا ره‌وشه‌نبیر و ده‌وله‌مه‌ندا هاتبوو په‌روه‌رده‌ کرن، د ژیی بیست سالییدا سوکریت نیاسی و بۆ ماوی هه‌شت سالان دگه‌لدا ما و ب پیزانینین وی یین ده‌رباره‌ی لوژیکی و ره‌وشتان هاته په‌روه‌رده‌کرن. پرانی یا به‌ره‌مه‌ین وی ب میناکی دانوستاندنن فیلسوفی د هاته ئەنجامدان. قه‌کوله‌ر قان دانوستاندنان دکه‌نه‌ سی قوناغ: (دانوستاندنن ده‌سیپکی- سوکریتی، دانوستاندنن قوناغا ناغجی- ئافاکه‌ری، ئوو دانوستاندنن قوناغا دره‌نگ- دیالیکتیکی). پلاتوی فیلسوفی یا خوه یا ئیدیالی دانا و وه‌سا ددا نیاسین کو پیکوله‌کا به‌رده‌وامه‌ ژبو ب ده‌ستقه‌ئینانا راستی یا ره‌های، ئوو مروف ب ریکا بکارئینانا مه‌ژی (عه‌قلی) دشیت بگه‌هته‌ قی راستی یا ره‌های. د هه‌موو بانگه‌وازی یین خوه‌دا، پلاتوی دگوت کو ئەفه‌ ریبازا سوکریتی یه‌ ئوو بی ته‌کلیفکرییه دناف خه‌لکیدا به‌لاکه‌ت (سه‌ره‌رای وی چه‌ندئ کو دید و بۆچوونین وان یین فیلسوفین نه‌گه‌له‌ک نیزیکی هه‌ف بوون): سوکریتی د خواست دناف خه‌لکیدا بیت و دانوستاندنن دگه‌ل خه‌لکی بکه‌ت، لی پلاتوی د خواست د بورجین بلنده‌، جیهانه‌کا

تایبیت ژبو فیلسوفان دامه‌زینیت. ژبو فی چندئ ژی، پشتبه‌ستن ب سی مگرتی بین سهره‌کی دکر: گرنکی یا هه‌بوونا تشتی و هه‌قدژی وی، ئانکو مروّف نه‌شیت هه‌ست ب گرنکی یا چ تشتان بکه‌ت هه‌گهر هه‌قدژی وی تشتی دگهل نه‌بیت. مگرتی یا دووی ئه‌و هزرن ئه‌وین ب بیرهاتنان دهینه‌ده‌براندن. ئه‌و تشتین ئه‌م د ژيانا خوه یا به‌ره‌ستدا دبیین تشتین جوانن، لی نه‌ جوانی ب خوه‌یه. له‌وا ئه‌م هه‌ولده‌ین کو جوانیی ب ریکا ئاشوپکران یان بیرکران د تشتین جواندا به‌ره‌سته‌کین. مگرتی یا سیی ژی ده‌رباره‌ی هه‌بوونی بوو، هه‌موو تشتین فی هه‌بوونی ب دوو بابه‌تانه‌ هه‌قبه‌ندن: بابه‌تی ئیککی ب تشتین لیکداییقه هه‌قبه‌نده (کو د شیاندایه بهیته هه‌لوه‌شانندن و نژاندن)، ئانکو ماده‌یه. بابه‌تی دووی ژی ناهیته هه‌لوه‌شانندن، ئانکو گیانه. لی سهره‌رای مه‌یلداری یا وی یا ب هیز ژبو ب ده‌ستقه ئینانا زانین و نمونه‌یی یا بلند کو ب ریکا زالبوونا گیانی ل سهر له‌شی و تیرامانی و خوه‌قه‌ده‌رکرنی و ته‌قه‌شوفی دی گه‌هتی، لی هه‌رده‌م وی د قیا هه‌سه‌نگیه‌کی دناقه‌را له‌شی و گیانیدا ببینیت. نه‌ دووره ژبه‌ر هندئ بیت کو بشیت سهره‌ده‌ریی دگهل ژيانا گشتی یا جفاکی بکه‌ت، چونکو هه‌رده‌م هه‌ز دکر پشکاریی د سیاست و ده‌سته‌لاتدارییدا بکه‌ت.

(۱۰) سوفستائی یان سه‌فسته‌ته: ریبازه‌کا هزری- فیلسوفی یا یونانیی ل داوی یا سه‌دی پینجی و ل ده‌ستپیکا سه‌دی شه‌شی پیش زاینی، ل ناف و هه‌لاتین گریکان (یونان) به‌لاّف ببوو. سوفستائی وه‌کو نوونه‌رین ملله‌تی ده‌رکه‌فتن کو به‌ره‌قانیی ژ هزر و ئازادی و لوژیک و ریبازین عه‌قلی بین ملله‌تی بکه‌ن. ئه‌قجا ده‌سته‌لاتا وی سه‌رده‌می ل دژی فی بزاقی راوه‌ستا و هه‌موو سوفستائی ته‌راو به‌را کرن. سه‌رکرده بین وان، ئیک ل دویف ئیکی کوشتن. تاوانا وان یا سه‌ره‌کی تنی ئه‌و بوو کو به‌ره‌قانیی ژ ملله‌تی هه‌ژار دکرن. لی پشتی نه‌مانا فی بزاقی، خه‌لکی جه‌دل و دانوستاندنن ئالا ژ لوژیک و عه‌قلی ب سه‌فسته و سوفستائی ددانه نیاسین.

(۱۱) مانهایم: کارل مانهایم (۱۸۹۳-۱۹۴۷)، زانایه‌کی جووهویی ژ بنه‌ره‌ت مه‌جه‌رییه، ئیکه ژ دامه‌زینه‌رین جفاکناسی یا کلاسیکی و دامه‌زینه‌ری جفاکناسی یا مه‌عریفیه. به‌ره‌مین خوه ب هه‌ر سی زمانین جیرمانی و ئینگلیزی و مه‌جه‌ری د نقیسان. نقیسه‌ر و ماموستایین زانینگه‌هی بوو (ل له‌ندن و فرانکفورت)، د بیاقین فیلسوفی و جفاکناسییدا کار دکر. ل گوره‌ی هزرا وی، جفاکناسی یا مه‌عریفی، نواندنن گشتی بین که‌تواری و پاشخانین وان، ژ کاودانین دیرۆکی و جفاکی شروقه‌ دکه‌ت. پاشی هه‌قدژی یا دناقه‌را (ئیدیولوژیی و یوتوبیایی) دا ئاشکرا دکه‌ت. یا ئیکی ره‌وایه‌تیی دده‌ته ره‌وشا هه‌یی و یا دووی ره‌خنه‌گره و به‌ر ب گوهورین و کونترۆلکرنا ره‌وشا هه‌بیقه‌ دچیت.

(۱۲) مه‌دام شتایل (۱۷۶۶-۱۸۱۷): نافئ وی جیرمین نیکه‌ره، کچا ئابورناسه‌کی سویسرییه کول سه‌رده‌می لویسی شازدی ببوو وه‌زیری داراییی ل فره‌نسا. رۆمانقیسه‌کا فره‌نسییه و ژ مه‌سه‌بی بروتستانتییه، ل فره‌نسا مه‌زن بوویه. ل سالا ۱۷۸۶ی، هه‌قژینی دگهل بارۆنی سویدی ئه‌ریک دی شتایل هولشتاین پیک ئینا کو بالیۆزی سویدی بوو ل

فره‌نسا، ئەڤجا ناسناقى مەدام شتايىل وەرگرت. مەدام شتايىل ژ ويژەقانىن سەر دەمى بەرى رۆمانسىي (سەر دەمى داھىتەن) دەھىتە ھژمارتن، مەيلين وي يين ويژەيى د گوتارين وي يين دەر بارەي (بەختە وەرى يا كەسان و مللەتان)، (ھەقبەندى يا ويژەيى ب دەزگەھين جفاكيقە) ئاشكرا بېوون. رۆمانا وي يا ب ناقى "دولفين" بەرەقانىكرن بوو ژ ھەزىن دلى ل ھەمبەرى جفاكى و ھوكمىن وي يين پيشووخت. مەدام دى شتايىل ھەولدا كو بېتە ئېلھاما سىياسەتمەداران و ب ھەموو شىانين خوە پشەقانى يا ناپليون بونابرت دكر. لى سەرتيرا وي ب بەرى كەفت دەمى ناپليوني (ل سالا ۱۸۰۳ئ)، بېيارا دوورئىخستنا وي ژ پارس دەركرى. ئەڤجا بەرەف ئەلمانياقە چوو، ل ويژى ھەقىناسين دگەل گۆتە و شيلەر و شليگل كر و كۆمەكا پيزانينان ل سەر ويژەيى جىرمانى خرفەكرن. ل سالا ۱۸۰۴ئ، بەرەف ئىتالياقە چوو كو رۆمانەكا دى ب ناقى "كورين" ل سالا ۱۸۰۷ئ نقيسى و ھەموو ساخلەتەن كەسايەتى يا خوە ئىخستتە سەر قەھرمانا رۆمانا خوە. دەمى بنەمالا مەليكى ھەگەرايەقە سەر ھوكمى، رى دايى كو ھەگەريتەقە پارس. رەخنەقەن دېتزن كو مەدام دى شتايىل يا قاليكى بوو د پيشكيشكرنا ھزرىن خوەدا. ل سالا ۱۸۱۷ئ، ب جەلتەيا مېشكى، گيانى خوە ژ دەستدا. پشەتى مرنا وي ب سالاكى، ككتيا وي يا ب ناقى "دە سالا ل مەنفايى" ھاتە چاپكرن و بەلاقكرن كو بەھسى شورەشا ئىتاليا و ھوشيارى يا ئەلمانيا دكەت.

(۱۳) **شوبنھاوەر:** ئارتور شوبنھاوەر (۱۷۸۸ - ۱۸۶۰)، فيلوسوفەكى جىرمانىيە و ب رەشپىنىي ناقدارە. فيلوسوفى يا شوبنھاوەرى ل سەر ھندەك بنەمايان ھاتىيە دانان: ھەبوون ژ ماددەيەكى رەھايى پىك دەھىت. زانست ژ فېن و ھزرى پىك دەھىت. فېنا گەلەنپەرى د سروشتيدا پاراستنا جورين گياندارانە د ھەبوونيدا. ژيان ھەموو ژان و شەر و ئىشانە، چ خىر و خوشى د ھەبوونيدا نينە. دەر دەسەرى و شەر و ئىشان گەوھەرى ژياننە و راستى يا ھەبوونيتە. رىكا سەرەكى يا ب جھئنانا فېنا گەلەنپەرى ژبو پاراستنا جوراتى يا جانداران: عەقل و غەريزەيا سىكسىيە، ئوو جوداھى يا دنابقەرا كەسى ھەچكۆھيى و يى بليمەتدا، ئەو كۆ فەرە كەسى بليمەت ژ ھەموو ھەز و بەرژوھەند و ئارمانجين خوە قەببىت و تەركيزى ل سەر گەلەنپەرى يا كەونى بكەت. چەند ژ ھەزىن ژيانا كەتواری دووركەھىت، دى كرىارا بليمەتەيى ل دەف وي خورتتر لى ھىت. ھەروەسا ددەتە خوياكرن كو ژان و دەر دەسەرى بابەتەين پوزەتيفن و خوشى نىگەتيفە د ژيانيدا. ئوو ژ ئەگەرى قان بنەما يين ژيگوتى، دگەھتە وي ئەجمامى كو مرن ب خوە نە يا ب ژان و ئىشانە، لى ھزركرنا د مرنيدا مروقى دئيشىنيت. لەوا وي پشەقانى يا خوكوشتتى دكر كو يا بى ئىشانە. نەدوورە ئەف ھەلوئىستى وي يى رەشپىن ژ ئەگەرى خوكوشتتا بابى وي بيت كو ل سالا ۱۸۰۵ئ (دەمى ژيى وي ھەقدە سال)، خوە كوشت بوو. وي چ جارار ژن نە ئينا بوو، دبىت ژبەر رەفتارين ئازاد و سەر بەردايى يين دايكا وي بيت (پشتا مرنا بابى)، ھەردەم ب تتى يان دگەل صەيى خوە د ژيا. سيە سالين داوى يا ژيى خوە د دوو ژوورين ھوتيلەكا ئەرزانقە د بۆراندن ھەتاكو ل سالا ۱۸۶۰ئ مرى.

(۱۴) **برگستون:** هينرى برگستون (۱۸۵۹-۱۹۴۱)، فيلوسوفه كى فرهنسييه. ل ساللا ۱۹۲۷ئى، خه لاتى نوبل ب ئه دهه ياتى وهرگرت بوو. ئيك بوو ژ گرنگترين فيلوسوفين روژئاقايى يين هه قچهرخ. د هه موو بهرهمين خودا ته كه ز ل سهر يهك خالا گه وهه رى دكر: هزركرن و گوهورين شوره شه كا فيلوسوفيه. ل دهف وى رامانا ژيانى د هوشى هه بووييدا ئه وه كو مروؤف گوهورينى بكهت، ئو هه تا گوهورينى بكهت فهره پى بگه هيت، ئو هه تا پى دگه هيت فهره د ياخييون و گوهورين و ئافراندنه كا بهرده واما بيت. ههروه سا فهره مروؤف ژ سنوورئ ژيياتى يا كوما خوده دهركه قيت و بهر ب ژيياتى يا هه موو مروؤفاه تيفه بچيت. ئه ف هه لوپسته ژى دى مروؤفى كه ته دناف حاله ته كى مينا حاله تين نه هوشى يا صوفياندا. د بياقى سياسه تيدا ئالا هه لگرئ سيسستمى ديموكراسيى بوو، وه سا دديت كو ئاشتيخوازي هه ولدانه كه ژبو به زاندا سروشتي هه يى د جقاكين دائيخستيدا، چونكو ژيده رى هه موو شه ران مولكدارييه (چ كه سوكى بيت يان گشتى بيت).

(۱۵) **ئهرستو:** ئهرستوتاليس يان ئهرستاتاليس (۲۸۴-۳۲۲ پ. ز)، فيلوسوفه كى يونانيه، قوتايى پلاتوى و ماموستايى ئه سكه نده رى مه زن بوو. مه زنترين هزمه ندى سهرده مى خوه بوو، ل مه سيدونيا ژ دايك بوويه. د ژيى هه قده سالييدا، بهر هف ئه سينا فه چوو و هه قبه ندى ب ئه كاديميا پلاتوى كر ژبو وهرگرتنا زانست و زانينى. پشتى سى سالان، مه ليكى مه سيدونيا (فيلپوس) داخواز ژى كر كو بيته ماموستايى كورئ وى (ئه سكه نده رى مه سيدونى). لى ده مى ئه سكه نده ل ساللا ۳۲۳ پ. ز مرى، دژمنين ئهرستوى پلان ل دژى وى دگيران و ب ئيلحادي گونه هبار دكر. ئه قجا دكو هه مان چاره نقيسى سوكرىتي نه بيت، ئه وه ره قى و چوو باژيرى خه لسيى. ل وى باژيرى، ژ ئه گه رى نه خو شيه كى مر (۳۲۲ پ. ز). پرانى يا بهرهمين ئهرستوى ل دور لوژيكي بوون ب نافي "ئورجانون" ئانكو ئالاف يان پيرينه. ليكولينا بابته ي هزركرنى دكر كو ئالاف يان پيرينه يا زانينيه. ئيكه مين فيلوسوف بوو خويا كرى كو د شياندايه هه ر بابته كى دروست ل گوره ي هنده ك بابته تين دى يين دروست شوؤفه بكه ين. نافي قى پرؤسيسى كره پيفاندن (قياس). ل گوره ي قى پيفاندن د شيت ره وايه تى يا بابته كى و هه فدژى وئ ژى (ب ئاوايه كى) عه قلانى دروست دهر بيخيت. به حسى بابته ي گوهورينى د فيلوسوفى يا سروشتيدا دكهت و ديژيت: گوهورين ئه وه كو ماده ميناكه كى دى يى نوو وهرگريت. ئو چونكو ل دهف وى مروؤف ئاژه له كى ب عاقله، ئه قجا فهره هه موو تشتان ل سهر بنه مايى عاقلى بيفيت و فهره هه قبه ندىي دگه ل وان تشتان بكهت ئه وين د بن كونترولا عه قليفه. دووه مين فيلوسوفى روژئاقاييه پشتى پلاتوى، دامه زرينه رى زانستى لوژيكيه و دهسته كى بالا د زانستين سروشتي و ميتافيزيكيي و فيزيكا نوودا هه بوو. كومه كا ليكولينين دهر باره ي شعرئ و ره خنه يا ويژه يى ژى هه نه. ژ بهرهمين وى يين هه تا نوكه ژى بايه خ پى ده يته دان و خه لك ب تامه زرووى سهرده رين دگه ل دكهت: (لوژيك، سروش، ميتافيزيك، سنخ و سياسهت، ره وانبيژى و شعر).

(۱۶) **سوکریٽس:** سوکریٽس Socrates فيلوسوفه کي کلاسيکي يونانيه و ئيکه ژ دامه زرينه رين فيلوسوفي يا روژنائافي. دناقبه را سالين (۶۹۹-۳۹۹ پ. ز) ژيايه، ههردو سهرده مين گه شه سندن و داگه فتنا ئه سينا ديتينه. ئه قجا مهنه جي جه دل و گينگه شه يا ل سهر بنه مايي دانج و ستاندي بکار دينا ژبو به لاقرنا هزرين خواه و ليکولينا هندهک تيگه هين سنجي بين مينا خيري و شهري. پلاتو ئيکه مين کهس بو، مهنه جي سوکريٽي د "دانوستاندين سوکريٽي" دا شروقه کري. ل گورهي مهنه جي وي، ژبو چاره سه رکنا هه راريشه يه کي، سوکريٽي راريشه بو چهندين پرسياران د هه لو ه شان د ب ئاوايه کي به ره به رهي به رسف ل سهر هه ر پرسياره کي دان هه تاکو د گه شته به رسفا خواستي. ئاکاما قي مهنه جي ب ئاشکرايي ل سهر مهنه جي زانستي قي سهرده مي خويابه (بيي کو قوناغا مگرتي، ئيکه مين قوناغا وي بيت). مهنه جي سوکريٽي مهنه جه کي نيگه تيغه، ل سهر بنه مايي خواه دوورکرنی ژ مگرتييان رادوه ستيت. شيوازي بکار ئي نانا مگرتييان (ئهو ي مهنه جي سوکريٽي خواه ژي دوور دکه ت)، ئه وه کو ب ريکا ده ستني شان کرنا هندهک مگرتي بين نه باش بگه هنه ديتنا کومه کا مگرتي بين باش کو دي بنه ئه گه ري هه فرکي و پاشي دي خواه ژي رزگار که ن. سوکريٽي گه لهک باوه ري و هزرين ده رباره ي زانيني و سياسي و ته صه و في هه بوون، لي چونکو چ کتيب و به ره مين چاپکري ل دويف خواه نه هيلبا بوون، ئه قجا نه يا ب سانا هيهه کو فان تيگه هين سوکريٽي ژ بين پلاتوي و زهينه فوني جودا که ين. چونکو هه ر زانين و په يره وه کا سوکريٽي هه بوو بيت و بکار ئينا بيت، ب ريکا قوتابي بين وي به لاقه بوينه (ب تايه تي پلاتوي)، هندهک فيلوسوف ديژن کو پلاتوي پراني يا ديتني خواه ب ريپازا سوکريٽي دانه نياسين و به لاقه دکرن، دا کو خه لک باوه ر ژي بکه ت و سهرده ري دگه ل بکه ت.

(۱۷) **ديکارت:** ريني ديکارت ئه وي ب نافي بابي فيلوسوفين دهيته ب نافکرن (۱۵۹۶-۱۶۵۰)، فيلوسوف و زانايه که د بيافين فيزيک و بيرکارييدا. هه تا نوکه ژي کتبيين وي بين فيلوسوفين "تيزامان د فيلوسوفي يا ئيکيدا" و "بنه ما بين فيلوسوفين" جهي سه رنج و بايه خدانا خوانده فانن. هه روه سا ئاکامه کا به رچا فل سهر زانستي بيرکاري و ئه نذازي ژي هه بوو. وه کو که سايه تي سهره کيي ريپازا عه قلاني و شوره شا زانستي دهيته هژمارتن، خوداني وي گوتنا نافداره ئه وا ديژيت: "ماده م هزر دکه م، ئه زي هه يم". ديکارت ل ئادارا ۱۵۹۶ئ، ل باژيري لاهاي ئين تورين ژ دايکوبويه. ژبه رده هه لنديه، لي بابي وي راويژکاري په رله ماني هه ري مه کا فره نسي بوو. ل ساللا ۱۶۰۴ئ، ده ست ب فير بوونا خواه يا ئابيني کر، پاشي ده ست ب خواندنا فيلوسوفي و فيزيکي و بيرکاري و لوژيک و ويژه ي ژي کر. وه کو عه ده تي خيزانين پايه دارين وي سهرده مي (ل ساللا ۱۶۱۸ئ)، ديکارت گه هشته دناف ريژين له شکه ري هه لنديدا کو ل وي سهرده مي ژ باشترين له شکه ري نوروپا ده اته هژمارتن. لي وي پتري يا ده مين خواه، ددا بابه تي بيرکاري و شروقه کاري يا ئه نذازه يي. هه رده م هه ول ددا کو يه قين و گروفي بيرکاري ژبو فيلوسوفين بکار بينيت. ب قي شيوازي هزرکنا بيرکاري هه ر چوار بنه ما بين مهنه جي فيلوسوفي يا خواه دانان: چ تشتان قه بوول ناکه م کو راسته هه تا ژي

پشتراست و بیگومان نه بڼم (بڼه مایې یه قینې). دې بویه ران ژیکه که م و پشک پشکه سهرده ریې دگه ل که م (بڼه مایې شروفه کرنې). دې ژ پشکین ساناهی ده سټیکه م و بهر بهر به ر هف پیکه اته یې دومه ییغه چم (بڼه مایې پیکه نه نانی- ترکیب). دې پنداچوون و هه لسه نگاندا ناماران که م کو چ تشت نه هیته ژ بیرکرن (بڼه مایې تیخواندنا گشتی- الاستقراو العام). نه گهر سه حکه یه بڼه مایې ئیکې ب نیگه تیغیې ده ست پی دکه ت کو جه فنگی گومانیه. نه قجا نه م د کارین بیژین کو فیلوسوفی یا دیکارتی ب گومانی ده ست پی دکه ت هه تاکو پی دگه هته یه قینې، گومانی د هه موو تشت و بویه راندا د که ت: "چهند پتر گومانی بکه م، پتر هزر دکه م و پتر هه ست ب هه بوونا خوه دکه م". نه فنه ژی هیقینې وی گوتنا دیکارته نه وا دبیزیت: "گومان کلیلا یه قینیه". د ژیې ۵۳ سالییندا، دیکارت ب نه خوځشی یا کولبوونا پشان ل ستوکولومی مر و کومه کا بهر هه مین فیلوسوفی یین دهر باره ی سنجی و میتافیزیکی و هه بوونا خودی و بیرکاری و دووانی یین له ش و گیانی ل دو یف خوه هیلان.

(۱۸) **بیتهوفن:** ناقی وی لودفچ فان بیتهوفن (۱۷۷۰-۱۸۲۷)، که مانچه ژهن و ئاواز دانهر و میوزیکفانه کی نه لمانیې ناقدار بوو ل سهرده می کلاسیزما به ری رومانسیه تن. ئیک بوو ژ میوزیکفانین بلیمه ت ژبو هه موو سهرده مان و کاریگریه کا مه زن ل سهر پیشفهرنا میوزیکا کلاسیکی هه بوو. هه تا نوکه ژی نافوده نگ و میوزیکا وی، جهی سهرنج و پویته دانا خه لکی تابه ته منده د میوزیکیندا. د ژیانا خوه دا نه سه مفونیه و پینچ پارچه یین ل سهر پیانو یی و ۳۲ سوناتا و هنده ک پارچه یین دی یین میوزیکي داهینا بوون و به لاف کر بوون. صالوونه کا ویزه یی و ئیکا دی یا جوقی میوزیکی و سترانان ژی هه بوو. ل باژیری بون ژ دایکبویه و ل سهر ناقی باپیری وی یی میوزیکفان هاته ب نافکرن و ل بهر ده ستی بابی خوه فیتری میوزیکي بوویه. ل سالا ۱۷۹۲، چوو قییه نا و هه تا مرنا خوه هه ل قییه نا بوو. ل سالا ۱۷۹۶، هنده ک ئاریشه د هه سته وه ری بهیستیندا بو پیدا بوون و گازنده ژ گو هین خوه دکرن، لی وی هه ر گوهداری یا میوزیکي دکر و ل سهر کاری خوه یی به رده وام بوو هه تاکو ل سالا ۱۸۱۴، ب ته قافی هه سته بهیستنی ژ ده ستدایې. لی هه ر ده ست ژ داهینان و دانانا سه مفونییان به رنه دا، دبیزن دده می پیشکیشکرنا سه مفونی یا نه هیندا (ل سالا ۱۸۲۴)، وی چ تشت نه دبهیست، پینچ جاران خه لکی ده ست بو د قوتان و رادبوونه ژ پیرقه و کولافین خوه بو بلند دکرن داکو تی بگه هیت کو نه و سه مفونیه جهی رازیبوونا وانه. نه و ب خوه گه له ک ب بهر هه مین میوزیکی یین موزارت و هایدن داخبار بیو، دبیزن کو سه مفونی یا سیی هه تا یا هه ستنی، د بن کارتیکرنا وانه ئافرانده بوون. لی پشتی هه قریکه کا دوور و دریژ دگه ل نه ساخیې کو ژ سالا ۱۸۱۵، ده ست پیکر بوو، ل ئادارا ۱۸۲۷، مر و نیژیکی بیست هزار که سان ل روژا فه شارتنه جه نازئ وی به ره ف بیوون. ل کورستانه کا باکووری قییه نا ته سلیمی ئاخې کر. لی ل سالا ۱۸۱۲، جهنده کی وی ژ گوری هاته دهر یخستن کو لیکولینین زانستی ل سهر بکه ن و سه ده می نه ساخی و مرنا وی خویا بکه ن. گه له ک بوچوون ل سهر نه ساخی یا وی هه بوون: هنده کان دگوت کو ژ نه گه ری کولبوونا میلاکا ره ش مرییه، لی هنده کین دی د گوتن کو ب ژه روازیبوونا

ره‌سası مریبه و ئەف سه‌دهمی دووی هاته په‌ژاندن. ل سالا ۱۸۸۸ئ، جاره‌کا دی ل گورستانا بنگه‌هین یا قیبه‌نا بن ئاخ کره‌فه. فه‌کۆله‌ر ژایانا پیشه‌یی یا بیته‌وۆنی دکه‌نه‌سی قوناغ: قوناغ ده‌ستپیککی کو ل سالا ۱۸۰۲ئ، ب دوماهی ده‌یت. قوناغ نافجی هه‌تا سالا ۱۸۱۴ئ فه‌دکیشیت و قوناغ داویی ژ ده‌ستپیکا نه‌ساحی یا وی ده‌ست پی دکه‌ت (ل سالا ۱۸۱۵ئ)، هه‌تا مرنا وی فه‌دکیشیت. بیته‌وۆن نه‌یی دلخۆش بوو د ژایانا خوه‌دا، هه‌ر ژ جحیلینیی تۆشی نه‌ساحی بین گوها و ئیشانا زکی ببوو. هه‌روه‌سا د ژایانا خوه یا ئەقینیدا ژی، سی جارن داکه‌فتیبه و نه‌گه‌هشتیبه وان دل‌به‌رین وی ژ دل‌ه‌بان‌دین. ئوو چونکو دل‌به‌رین وی ژ ته‌خا ئورستقراتی بوون، له‌وا د پرانی یا دانانگه‌هین ژایانا خوه‌دا ل دژی قی ته‌خی و هه‌ر کریاره‌کا ژبو ته‌په‌سه‌رکرنا مله‌تی راده‌وستیا. دبیزن سه‌مفۆنی یا سیی ژبو ناپلیۆن بونابرت دانا بوو، لی ده‌می زانی کو ناپلیۆنی خوه کره ئیمپراتۆر، ئەفجا نافی وی ژ سه‌ر راکر و نافی سه‌مفۆنیی کره "قه‌هره‌مانی- بۆبیره‌وه‌ری یا که‌سه‌کی قه‌هره‌مان". چ ریزگرتن بق که‌سه‌کی نه‌دانا و هه‌رده‌م هیرش دکره سه‌ر ده‌سته‌لاتا که‌نیسی و بیلاتا ئیمپراتۆری و حزب و ده‌سته‌لاتارین ده‌وله‌تی. بیته‌وۆن، ئیکه‌مین که‌س بوو کو به‌ره‌فانی ژ مافین مادی و مینه‌فی بین هونه‌رمه‌ندان دکر. هه‌رده‌م د گۆت، فه‌ره هونه‌رمه‌ند خزمه‌تکاری چ که‌س و لایه‌نان نه‌بیت (ل وی سه‌رده‌می وه‌سا بوو). لی فه‌ره ژیارا خوه ب ریکا هونه‌ری خوه دابین بکه‌ت و فه‌ره دناف جفاکیدا، ژ ته‌خین هه‌ژی و ریزدار به‌یته هژمارتن.

(۱۹) **فیلن:** تورستین بوند فیلن (۱۸۵۷-۱۹۲۹)، زانایه‌کی جفاکی و ئابۆرناسه‌کی ئەمیریکیه، سه‌رکیشی بزافا ئابۆری یا ده‌زگه‌هان بوو، هه‌روه‌سا ده‌سته‌کی بالا د ره‌خنه‌گرتنا سه‌رمایه‌داریندا هه‌بوو. فیلن لیکۆلینا دیرۆکا هه‌زا ئابۆری دکر و ژبو شروقه‌کرنا هه‌ر پرسه‌کا په‌یوه‌ست ب بابه‌تین ئابۆریقه (تیۆرا داروین دگه‌ل مه‌نه‌جی خوه یی ئابۆری یا ده‌زگه‌هان تیکه‌ه‌لکر). بابه‌تین جفاکانسیی و ئابۆرنانیی د کتیبه‌کیدا کۆمکرن و ب نافی (تیۆرا ته‌خا ده‌وله‌مه‌ند- ۱۸۹۹) به‌لاف کر. د قی کتیبیدا خویا دکه‌ت کو جوداھییه‌کا سه‌ره‌کی دناقه‌را به‌ره‌مین پیشه‌سازین و کریارا بازرگانیدا هه‌یه، یا ئیکی به‌ره‌می عه‌قلی ئەندازیارین پیشه‌سازینی و یا دووی ژی کریاره‌کا مشه‌خۆری یا ته‌خا ده‌وله‌مه‌نده ژبو ب ده‌سته‌ئینانا فایده‌ی. هه‌روه‌سا دبیزیت: پیشه‌فتنا ته‌کنه‌لوژیی هیزه‌کا پالینه‌ره ژبو گوهورینین ره‌وشه‌نییری و کلتۆری، لی به‌روفاژی زاناین هه‌فچه‌رخ، وی گوهورین ب وه‌راریقه نه‌گریدا.

(۲۰) **هارۆنی ره‌شید:** نافی وی هارون ره‌شیدی کوری محمه‌د مه‌هدی یی کوری مه‌نصورری کوری محمه‌دی کوری عه‌لی یی کوری عه‌بدلا یی کوری عه‌بباسی کوری عه‌بدلموته‌لیبه. ل سالا ۱۴۹ کۆچی (۷۶۶)، ل ده‌قه‌را ره‌ی ل ئیرانی هاتیبه سه‌ر دونیایی کو ل سه‌رده‌می خه‌لیفه ئەبو جه‌عفری مه‌نصور، بابی وی والیی وی ده‌قه‌ری بوو. دایکا وی خه‌یزه‌ران کچا عه‌تای بوو، دگه‌ل فه‌زل و جه‌عفر، کورین په‌حیا یی به‌رمه‌ککی شیر دخوار و په‌روه‌رده ببوو. ل سالا ۱۵۸ کۆچی، ئەبو جه‌عفری مه‌نصور مر و بابی وی بوو خه‌لیفه. ئەفجا فه‌گه‌رانه‌فه به‌غدا و کوری خوه (هارۆنی ره‌شید) دانا به‌ر راهیتانا هونه‌رین جه‌نگی و چاکسواریی و تیره‌فایژنتی. پاشی ل سالا

۱۶۳ کوچی، کره سهرله شکه ری تیمه کا له شکه ری ل سهر توخیبین دهوله تا بیزهنتی. ل سالا ۱۶۵ کوچی، ژيانا هه ژینیی دگهل دوتاما خوه (زوبهیدا یا کچا جه عفه ری)، پیک ئینا و پشتی سهرکه فتنه ک ل سهر له شکه ری بیزهنتییان ب دهسته ئینای بابی وی ناسناقی رهشید ب ناقی و یقه کر و کره وهلی عهدهی خوه یی دووی. ههرچهنده موسا ژی کوری خهیزه رانی بوو، لی وی پتر حز ژ هارونی رهشید دکر و ههردهم حز دکر وی بکه ته وهلی عهدهی ئیکئی. لی بهری خهلیفه داخوآزا هه ژینا خوه یا خوشتقی ب جه بینیت، مر و موسایی هادی بوو خهلیفی ئیسلامی. پشتی سالا ک و سی هه یقان ژ خیلافه تا وی، موسا ژی مر و هارونی رهشید د ژیی بیست و دوو سالییدا (ل سالا ۱۷۰ کوچی / ۷۸۶ زایینی)، بوو خهلیفی موسلمانان. هارونی رهشید ناقدارترین خهلیفی عهبابسییه و سهردهمی وی ب سهردهمی زیرین دهیته هژمارتن. پرانی یا ژیده رین ئیسلامی و یین بیانی ژی بهحسی سهردهمی وی دکن و گهلهک ژی ب خهلیفه یه کی پاره مه زیخ و سته مکار و خودانی هژماره کا زور یا که نیزه کان ددهنه نیاسین (ب نه مازهی د چیرۆکین کتیبیا هزار شهف و شهفه ک) دا، لی د سهردهمی ویدا کۆمه کا سهرکه فتنین مه زن و داهینانین زانستی و پروژه یین ژبو خو شگوزهرانی یا خه لکی هاتبوونه ئه نجامدان. زیده باری سهرکه فتنین وی یین له شکه ری و ژ ناقرنا هه موو بزاقین یاخی و فتنه چی، ههروه سا گرنگی ب رهوشه نیبری و زانستی ژی ددا: ده زگه می (بیت الحکمه) ل به غدا دامه زراند و د سهردهمی ویدا ئیکه مین کارگه ها دروستکرنا کاغه زان هاته دروست کرن (۷۹۵ ز). گهلهک مزگهفت و ته لارین مه زن ئافاکرن و بو جارا ئیکئی چرا ژبو رو هنکرنا ریکان دانان. ههر د فی سهردهمی باژیری به غدا ببوو قیبله گه ها هه موو فیرخواز و زانا یین هه موو وهلاتان. ژبلی زوبه ییدی، کۆمه کا ژنین دی و که نیزه ک هه بوون کو ژ هه موویان دهه کور و دوازه کچ هه بوون، ناقدارترین کورین وی ئه مین و مه ئموون بوون. ل سالا ۱۹۳ کوچی (۸۰۹ زایینی)، دهمی سهرکردایه تی یا له شکه ری خوه دکر ژبو ژناقرنا شوره شا رافعی کوری له یس، ل باژیری تۆس (ل مه شهه د- ئیران) مر و ههر ل ویری هاته فه شارتن.

(۲۱) **ئهبو زهری غه فاری:** ناقی وی جهنده ب کوری جه ناده یی غه فارییه، سالا ژ دایکبوونا وی نه دیاره، لی ل سالا ۳۲ کوچی (۶۲۵ ز) چوو به دلوفانی یا خودی. دبیژن کو چواره مین یان پینجه مین کهس بوو باوه ری ب بانگه وازی یا ئیسلامی ئینای. ئه و ب خوه ژ سه حاجی یین ده ستپیکا ئیسلامی بوو، ئه فجا ب قورئانی و فه رمووده یین پیغه مبه ریقه یی گریدیای بوو و دگوت کو فه ره هه موو موسلمان (د هه موو حوکم و سهرده ری یین خوه یین دونیاییدا)، ژ چوارچۆقی کتیب و سوننه تان دهرنه که فن. وهکو چاکسازه کی چقاکی د هاته نیاسین و ههردهم رهخنه ل دهسته لاتدارین ئومه وی دگرت کو ده ستکاری یا (بیت المال) یا موسلمانان دکرن. پشتی عوسمانی کوری عه فانی ژ رهخنه یین وی بیزار بووی، هنارته شامی کو د بن چاقدیری یا (معاویه یی کوری ئه بو سفیان) فه بیت، لی ل ویری ژی نه به رتیلدانی و نه گهف و پاشقه برنی، ئه و ژ ریپازا وی دوور نه کهر. ههردهم ب بزاقه کا ئاشتیخوآزانه ل دژی گهنده لی یا ئیمامین وی سهردهمی رادوه ستا، لی وی نه دقیا خوینا موسلمانان بهیته ریژتن. له وا ب ئیکه مین

شوره‌شانی میلیلی ئاشتیخواز دهیته نیاسین. پستی معاویه (ب هه‌موو ریکان) نه‌شیای هه‌فساری وی بگریته و بیده‌نگ بکته، هنارته مه‌دینی کول ویری ژی خه‌لیفه‌ی نه‌فیکره ره‌بزه. ل ره‌بزه ما هه‌تا‌کو چوو به‌ردلوقانی یا خودی.

(۲۲) **ئه‌بولفه‌تھی شه‌هرستانی:** ناڤی وی ئه‌بولفه‌تھ تاجه‌ددین عه‌بدلکه‌ریم کورئ ئه‌بویه‌کر ئه‌حمه‌دی ناقدار ب شه‌هرستانی (۱۰۸۶-۱۱۵۳)، فیلسوف و فقیه و شروقه‌کار و زانایه‌کی ئایینی ئیسلامی بو. زانا و دیرۆک‌خان نه‌ئیکرانه ل سه‌ر روژا ژ دایکبوان و مرنا وی، دبیزن کول ده‌وربه‌ری (۴۶۹-۴۷۹ کۆچی) ل شه‌هرستان (ل هه‌ریمما خوراسان) ژ دایکبویه و ل سالا ۵۴۸ کۆچی وه‌فاتکریه. هه‌ر ژ زارۆکینی هه‌ز ژ زانست و شه‌ریعه‌تا ئیسلامی دکر، ئیکه‌مین ژیده‌ری مه‌عریفه و فیلسوفی یا وی قورئان و فه‌رمووده و شروقه‌کرنا وان بوون. پاشی د ژین پازده سالیدنا، ژبو لینگه‌ریانا زانست و زانینی، به‌ر ب وه‌لاتین دونیایفه‌ چوو، سه‌ردانا خوراسانی و خوارزمی و مه‌که‌هی و به‌غدا کر بو. د قان لینگه‌ریانین خوه‌ یین به‌رده‌وامدا و ژ ئه‌گه‌ری نیزیکی یا وی ل ده‌ف میر و سولتانان، کومه‌کا به‌ره‌مین فیلسوفی و دیرۆکی و ئایینی و بابه‌تین ده‌رباره‌ی فه‌قیهی و راهه‌کرنی و زانستی ئاخفتنی و گروپین ئایینی نفیسین و به‌لافکرن. کتیبا (الملل و النحل)، ناقدارترین به‌ره‌مه‌ی بو. ئه‌و د مه‌سه‌بی خوه‌ یی فه‌قیه‌یندا شافعی بو، ئو د عه‌قیده یا خوه‌دا ئه‌شعه‌ری بو.

(۲۳) **ویل دیورانته:** ناڤی وی ویلیام جیمس دیورانته (۱۸۸۵-۱۹۸۱)، فیلسوف و دیرۆک‌خان و نفیسه‌ره‌کی ئه‌میریکیه، خودانی کتیبا ناقدارا "چیرۆکا شه‌هرتانی" یه. ل ده‌ستپیک ل سه‌ر بنه‌مایین ئایینی یین کاسولیکی هاتبوو په‌روه‌رده‌کرن، لی پاشی به‌ر ب خواندین جفاکناسی و فیلسوفیفه‌ چوو. ل سالا ۱۹۱۷ئ، باوه‌رناما دکتورایی ب فیلسوفی وه‌رگرت و بۆ ماموستا ل زانینگه‌ها کولومبیا. د قی ماوه‌یدا وی کتیبا خوه‌ ئه‌وا ب ناڤی "چیرۆکا فیلسوفی" به‌لافکر و پاشی کتیبا "فه‌گوه‌استن- التحول" به‌لافکر کو فه‌گوه‌استن و زرگارکرنا هه‌زین خوه‌ ژ هه‌ز و فیلسوفی یا که‌فن تیدا شروقه‌ ده‌ته. پستی سه‌رکه‌فتنا قان هه‌ردوو کتیبان، کتیبه‌کا دی ب ناڤی "خوشی یین فیلسوفی" ب دوو به‌رگان چاپ ده‌ته و کتیبه‌کا دی ب ناڤی "فیلسوفی و پرسین جفاکی" به‌لاف ده‌ته. پاشی خوه‌ ته‌رخان ده‌ته ژبو پرۆژی "چیرۆکا شه‌هرستانی" کو ب شاکاری وی ده‌یته نیاسین. هه‌روه‌سا کتیبه‌کا دی ب ناڤی "راهه‌کرنا ژیان" و ئیکا دی ب ناڤی "بیفاژویا ژيانا مه" کو تیدا به‌حسی ژيانا خوه‌ و ژيانا هه‌قزینا خوه‌ ده‌ته. ل دوماهی یا ژین خوه‌ ژی کتیبه‌ک ب ناڤی "هنده‌ک قه‌هرمانین دیرۆکی" به‌لافکر و ل سالا ۱۹۸۱ئ، د ژین توت و شه‌س سالیدنا ل ویلايه‌تا کالیفورنیا چوو به‌ر دلوقانی یا خودی.

(۲۴) **کارفر (Carver):** ناڤی توماس نیکسون کارفر (۱۸۶۵-۱۹۶۱)، ئابورزانه‌کی ئه‌میریکی بو. ل ۲۵ئ ئادارا ۱۸۶۵ئ، ل لووا ژ دایکبویه و ل ۸ئ ئادارا ۱۹۶۱ئ، ل کالیفورنیا مریبه. خواندنا خوه‌ یا سه‌ره‌تایی و ئاماده‌یی ل لووا ته‌فاکتر و ل سالا ۱۸۹۴ئ، برواناما دکتورایی ژ زانینگه‌ها کورنیل وه‌رگرت. ماموستایی ئابورا سیاسی

بوو ل زانینگه‌ها هارقارد (۱۹۰۲-۱۹۳۵)، ههروهسا سکرتریری دارایی کۆمه‌لا ئابورناسین ئەمیریکی بوو (۱۹۰۹-۱۹۱۳)، کو پاشی دبیته سه‌روکی ئی کۆمه‌لی (۱۹۱۶). سه‌ره‌رای بیافی تایبه‌تمندی یا خو، ههروهسا کۆمه‌کا لیکۆلینین جفاکی ئی ئەنجاندان. د ۹۵ سالین ئی خو، پتر ژ بیست و پینج کتیبین ئابوری و جفاکی به‌لاکتر بوون، مینا: رۆلی ئابورکرنی د تیۆرا به‌رژه‌وه‌ندییدا- ۱۸۹۳، جفاکناسی و وه‌رارا جفاکی- ۱۹۰۵، چه‌ند دیتنه‌ک ل سه‌ر دادپه‌روه‌ری یا جفاکی- ۱۹۱۵، به‌نا مین ئابورا سیاسی- ۱۹۱۹، ژيانا مه‌یا ئابوری- ۱۹۳۲، ئو گه‌له‌ک به‌ره‌مه‌ین دی.

(۲۵) ئیبن توفه‌یل: نافی وی ئەبو به‌کر محمه‌د کورج عه‌بدلمه‌لیک محمه‌د کورج محمه‌دی ئیبن توفه‌یل بی قه‌یسی ئەنده‌لوسی یه (۱۱۰۰-۱۱۸۵ زایینی). فیلسوف و نوژدار و سیاسه‌تمه‌دار و وێه‌فانه‌کی عه‌ره‌بی موسلمان بوو. ل باژیری وادی ئاش ل نیژیکی گرینادا ژ دایک‌وووه و هه‌ر ل ئی باژیری فیلسوفی و نوژداری خواندیه. په‌له یا وه‌زیر و نوژداری تایبه‌تی خه‌لیفه‌یی مه‌وحدان وه‌رگرت بوو، هه‌قال و هه‌قه‌دمی ئیبن روشد بوو. گه‌له‌ک به‌ره‌مه‌ین ده‌رباره‌ی نوژداری و بیرکاری و فه‌له‌کناسی هه‌بوون. لئ د بیافی فیلسوفییدا، تنی چیرۆکا وی (حه‌یی کورج یه‌قزان) گه‌شته‌یه‌ مه‌کو هاتبوو وه‌رگیزان بۆ سه‌ر گه‌له‌ک ژ زمانین بیانی. ئەف چیرۆکه، فیلسوفی و بۆچوون و تیۆرین ئیبن توفه‌یل ب خۆفه‌ دگریت. کورتی یا چیرۆکی ئەوه‌ کو "حه‌یی کورج یه‌قزان ل گزیره‌کا هندستانی ژ دایک دبیته و ژ بلی ئاژه‌لان چ مرۆف لئ نین. خه‌زاله‌ک ب شیرج خو، وی ب خودان دکه‌ت. هه‌تاکو مه‌زن بووی، چاقلیکرنا ده‌نگ و ره‌فتارین ئاژه‌ل و فرنده‌یان دکر و ل گوره‌ی غه‌ریزه‌ بین وان ره‌فتار دکر. ئەفجا ب ریکا تیبینیکنی و هزرکنی و تیرامانی، شیا ب سه‌ر غه‌ریزه‌ بین خو بین مرۆفایه‌تی هه‌لبیته و مه‌سه‌به‌کی فیلسوفی دیت کو هه‌موو راستی بین سروشتی پی شروقه‌ دکر." شه‌نگسته‌یی فیلسوفی ئی چیرۆکی ل سه‌ر رینازا مه‌نه‌جی پلاتوی هاتیه‌ دانان کو پرانی یا زانا بین ئیسلامی ل سه‌ر د چوون (حه‌یی: جه‌فه‌نگی مه‌ژی مرۆفیه و یه‌قزان: جه‌فه‌نگی زاتی خودیه). مه‌ره‌ما ئیبن توفه‌یل ژ ئی چیرۆکی هه‌ولدانه‌که ژبو په‌یداکرنا پیکهاتنه‌کی دناقه‌را ئیبن و فیلسوفییدا.

(۲۶) حه‌نه‌فی: ئایینی ئیبراهیم پیغه‌مبه‌ره‌ کو ب دامه‌زێنه‌ری هه‌موو ئایینن ئاسمانی ده‌یته هژمارتن. راما نا حه‌نه‌فی یان ئەحنافان د ئیسلامیدا ئەوه‌ کو مرۆف ب گۆتن و کریار باوه‌ری ب خودیه‌کی ئیکانه‌ بینیت کو چ شریک و زریه‌ت نینه. ئو هه‌موو پیغه‌مبه‌رین به‌ین کوله‌بین خودیه‌ و دئ ژبو بانگه‌وازی یا عیباده‌تا وی خودی یی ئیکانه‌ کار که‌ن. ناقدارترین حه‌نه‌فی بین عه‌ره‌بان ئومه‌یه‌ یی کورج بابی صه‌لت، زه‌یدی کورج عه‌مرۆ یی کورج نه‌فیل و قه‌س کورج ساعیده‌ بوون. ئەف هه‌رسی که‌سین حه‌نه‌فی ل سه‌ر رینازا ئیبراهیم پیغه‌مبه‌ری بوون کو ئیکه‌مین و سه‌رمیرئ هه‌موو حه‌نه‌فییان بوو. پرانی یا فه‌کۆله‌ران ل سه‌ر وی چه‌ندی پیک ده‌ین کو ئەف گرۆپه، ده‌ستپێشخه‌رین په‌یدا بوونا ئایینن ئیکانه‌یی یا خودی بوون.

(۲۷) **فيساگورس:** فيلوسوف و زانايه کي يوناني بيرکاريته (۵۷۰-۴۹۵ پ. ز)، دامه زرينه ري بزاڤا فيساگورسيه و دانه ري تيورا فيساگورسه. ل گزيرته يا ساموس ل سهر په راځي يوناني ژ دايکبويه و سهره دانا گه له ک و ه لاتين مينا و ه لاتي هردوو رووباران (عيراق و سوريا) و ميسري کرپيه. د ماوي بيست سالين ليگه ريان و مشه ختيډا کو پيزانينين دهر باره ي بيرکاريي ژ شه هرستاني بين همه جوړ و هرگرتن، څه گه رافه و ه لاتي خوه و ده ست ب دانانا تيورا خوه يا بيرکاريي کر. فيساگورسي گه له ک گرنگي ب بيرکاريي و هژماران ددا، ب نه مازهي هژمارا ده، چونکو نمونه يي کاملانپيه. هه رچه نده دپروکڤان ل سهر سالا ژ دايکبون و مرنا وي تيفه لن، لي و ه سا دده نه خوياکرن کو ل ده وروبه ري (۵۷۰ پ. ز) ژ دايکبويه و ل ده وروبه ري (۵۰۰ پ. ز) مرييه.

(۲۸) **زيلر (Zeller):** ناځي وي ئيدوارد زيله ره (۱۸۱۴-۱۹۰۸)، نقيسه ر و فيلوسوف و لاهوتزانه کي جيرمانپيه. ل ۲۲ کانونا دووي يا ۱۸۱۴، ل شتاتيناهم ژ دايکبويه و ل ۱۹ ئادارا ۱۹۰۸، ل شتوتگارت مرييه. خواندنا خوه ل زانينگه ها توبنگين Tubingen ته ښاڅر و باوه رنما دکتورايي ل سالا ۱۸۳۶، ل سهر ياسا بين فيلوسوفي يا پلاتوي و هرگرت. ل سالا ۱۸۴۷، ماموستايي لاهوتي بوو ل بيزن. ل سالا ۱۸۱۲، بپوو ماموستايي فيلوسوف يي ل زانينگه ها هايديلبرگ Heidelberg، پاشي ل سالا ۱۸۷۲، هاته څه گوه استن ب ه رلين ه تا کو ل سالا ۱۸۹۵، هاتپيه خانه نشيکرن. لي هه ر ل سهر نقيسين و څه کولينين خوه بين فيلوسوفي و لاهوتي يي به رده وام بوو هه تا کو مري. ناقدار ترين به ره مئ وي: فيلوسوفي يا گريکان و و ه رارا وي يا ديروکي (۱۸۴۴-۱۸۵۲)، کو هه تا نوکه ژي ئيکه ژ ژيده رين گرنگين فيلوسوفي يا گريکي. ئوو يا هاتپيه و هرگيزان ب سهر پراني يا زمانين ئورويي.

(۲۹) **فارابي (۸۷۴-۹۵۰ ز):** ناځي وي ئه بو نه سر محمه د کورئ محمه د ئوزله خي کوردي ته رځاني فارابپيه، ل گوندي فاراب ژ هه رپما ترکستان (۲۶۰ کوچي، ۸۷۴ زاييني)، ژ دايکبويه و ل سالا (۳۳۹ کوچي، ۹۵۰ زاييني)، ل ديمه شقي و ه فاتکرييه. فيلوسوفه کي موسلمان بوو، ل گه له ک باژيرين موسلمانان گه رپايه هه تا کو ل ديمه شقي بنه جه بووي. و ه کو هه موو زانا و فيلوسوفين که ښن، گرنگي ب زانست و بيرکاريي و ئاداب و فيلوسوفي و زمانان ددا. کومه کا کتپين چاپکري د بياقين زانستان و لوژيکي و فيلوسوف يي و پوليټکرنئ و سياسي و جفاکناسي و ميوزيکيدا ل دويف خوه هيلان کو پراني يا زانا بين ددويفا پي داخبار بپوون. وي باوه ري ب ئيکانه يي يا راستين هه بوو، و ه سا هزر دکر کو راستي يا سروشتي يا فيلوسوفي ئيک راستپيه و نابيته دوو، ئه و راستي ژي ئه وه يا پلاتو و ئه رستو گه هشتيني. وي ژي فيلوسوف ب پيغه مبه ران د شوبه اندن، لي ل ده ف وي جوداهي يا وان ئه و بوو کو فيلوسوف راستپي ب ريکا عه قلي خويا دکن، لي پيغه مبه ر ب ريکا په يامين و ه حي يا خودايي خويا دکن. ب نسبت هه بووني ژي، دگوت کو دوو جوړين هه بوويان هه نه: هه بوويي دبیت هه بيت و هه بوويي فاره هه بيت. دهر باره ي جوړي ئيکي هه بوون و نه بوونا وي هه بوويي چ ژ

ریبازا ژیانی ناگهوریت، ئەگەر نەبیت ب هەبوونا شاشییەکیفە بەندە و ئەگەر هەبیت، بۆیەرەکه و دەیتە شروۆفەکر. لی جوۆری دووی ناییت نەبیت، ئەو ژ ی زاتی ئیلاهییه، چونکو ئەگەر بیژین: "خودئ نینه؟" پادی چەوا پرسیارا چەواتی یا دروستبوونا دونیایی کەین؟ کتیبای وی یا ب ناڤی "دەربارە ی باژیری هەژی." گرنگترین و نافدارترین بەرھەمی وی یی دەربارە ی سنج و سیاسەت و ھزرین وینە.

(۳۰) **ئیبین روشد:** ناڤی وی محەمد ئەحمەدی کورئ محەمد ئەحمەدی کورئ ئەحمەدی ئیبین روشد، ژ بنەمالەکا نافدار و دەولەمەندا ژ مەسەبی مالکی بوو ل ئەندەلوس. ل سالا (۵۲۰ کۆچی / ۱۱۲۶ زایینی)، ل باژیری قورتبە ھاتیبە دونیایی و ل سالا (۵۹۵ کۆچی / ۱۱۹۸ زایینی)، ل مەراکش چوویە بەر دلوقانی یا خودئ. فیلسوۆف و نوژدار و فەقیہ و قازی و فەلەکزان و فیزیکنانەکی موسلمانئ ئەندەلوسی بوو. وی زانستی فەقیہیی ل سەر مەسەبی مالکی و عەقیدە یا ئیمانئ ل سەر مەسەبی ئەشعەری خواند بوو. ب گرنگترین فیلسوۆفین ئیسلامئ دەیتە ھژمارتن کو بەرھەقانی ژ فیلسوۆفی دکر و ھندەک شاشی بین زانا و فیلسوۆفین بەری خوہ راستفە دکر. ئیبین روشد ل سالا ۵۷۸ کۆچی (پشتی ئیبین توفەیل)، دبیتە نوژداری خەلیفەیی موھدەن ل مەراکش، خەلیفە ی دەھموو کاروبارین دەولەتیدا پشتبەستن پچ دکر و ھەردەم دناقبەرا مەراکش و قورتبە و ئەشبیلیەدا دگەریا. ل سالا ۱۱۶۹ زایینی کرە قازیی قورتبە و پاشی دبیتە قازیی ئەشبیلیە. د قی سەر دەمیدا و ل سەر داخووا خەلیفەیی موھدەن بەرھەمین ئەرستوی شروۆفە دکر. ب قی چەندئ ژی، زانایین ئایینی بین ئەندەلوس ب کافری و زەندیقی تاونبار کر، ئەقجا خەلیفە نەچار بوو کو ئیبین روشد نەفیکەتە مەراکش و ل ویری ما ھەتا کو ل سالا ۱۱۹۸ئ، مری. کۆمەکا بەرھەمین شروۆفەکاری و گوتارین ھەمەجوو و کتیبین چاپکری ل دویف خوہ ھیلان.

(۳۱) **عەبدلرەزاق محیەددین (۱۹۱۰-۱۹۸۳):** دکتور عەبدلرەزاق محیەددین، ئیکە ژ زانا بین نوو بین عیراقئ، ژ بنەمالەکا ئولدار و زانست پەرورە کو ل سەدئ ھەژدئ ژ باشووری لبنانی ھاتبوونە نەجەف. خواندنا خوہ ل ھوزە یا زانستی تەفاکر و ئیک بوو ژ دامەزرینەرین کوربەندا وەشانئ ل نەجەف کو بانگەشە ژبوو نووکرنا خواندنن ئایینی دکر و داخووا پەیرەوکرنا مەنھەجین نوو بین خواندنئ دکر. ھەرھەسا ئیک بوو ژ وان کەسین ب کۆما "باھوزا سوور/ نەجەف- ۱۹۳۰" داخبار بووی و پشکداری د چالاکئی بین واندا دکر. ل سالا ۱۹۳۱ئ، ئالایی وەکھەفی و ئیکگرتتا ھەموو مەسەبین ئایینی بلند کر، دەمی مەلیک غازی ھەلبەستین وی بین دەربارە ی ئیکگرتتا مەسەبین ئایینی ھەستین، پی داخبار بوو و بریار دا کو فریکەتە میسرئ. ل سالا ۱۹۳۳ئ، دچیتە میسرئ و باوەرناما دیپلۆمی ب ئەدەبی عەرەبی وەر دگریت (۱۹۳۷). ئەقجا وەکو ماموستا ل خاناموستا بین سەرھتایی دەیتە دامەزراندن. ل سالا ۱۹۴۴ئ، جارەکا فەدگەریتەفە میسرئ و باوەرناما ماستەرئ ژ زانینگەھا فوئادی ئیکئ وەرگرت (۱۹۴۸). ئەقجارە ل خاناموستایین بلند (دار المعلمین العالیہ) دەیتە دامەزراندن. لی جارەکا دی فەدگەریتەفە میسرئ و باوەرناما دکتورایی ژ زانینگەھا قاھیرە وەر دگریت (۱۹۵۶).

پشتی ڦه گهری، دبیته ماموستای کولیزا پوره دئی ل زانینگه ها به غدا، پاشی دبیته راگری کولیزا و دویفا دبیته جیگری سه روکی زانکو یا به غدا. ل سالا ۱۹۶۳ع، دبیته ئەندامی کوری زانیاری یا عراقی و پاشی دبیته سه روکی کوری (۱۹۶۵). بۆ ماوی چوار خولین ل دویف ئیک، سه روکی کوری زانیاری بوو هه تاکول سالا ۱۹۷۹ع، ب فرمانا رژیما وی سه رده می هاتیبه دور ئیخستن. هه روه سا ئەندامی کوری زمانی عه رهبی بوو ل قاهیره (۱۹۶۶)، ل دیمه شقی (۱۹۷۳)، ل ئوردن (۱۹۷۸). ئوو ئەندامی کوری زانیاری یی هندستانی و ده زگه هی عه ره بکرنا ریبات ژی بوو. گه له ک جاران پۆستی وه زیر وه رگریبه و ئەمینداری گشتیی سه رکر دایه تی یا سیاسی یا عراقی و کومارا عه رهبی یا ئیگریتی بوو. هه رده م جهی ریزگریتا هه موو لایه نان بوو هه تاکول ۲۷ نیسانا ۱۹۸۳ع، چوو به ر دلوقانی یا خودی و کومه کا به ره مه یین و یژه یی و جفاکی و سیاسی و زانستین ئایینی ل دویف خوه هیلان.

(۳۲) شوره شا فرهنسی (۱۷۸۹ - ۱۷۹۹): سه ره له دانه کا میلی و سیاسی بوو، ل سالا

۱۷۸۹ع، ده ست پیکر و ل سالا ۱۷۹۹ع، گه هشته ئارمانجین خوه کو دریزترین و خویاویترین شوره ش بوو ددیروکیدا. هه روه سا وه کو ب ئیکه مین شوره شا لیبرالی یا جیهانی ده یته نیاسین. سه ده مین سه ره کی یین ڦی شوره شی ره وشا ناله بارا خه لکی بوو کو جفاک ل سه ر هنده ک ته خین جودا کار هاتبوونه دابه شکرن: ته خا بنه مالا مه لیکی و نه بیلان پاشی ته خا ئولداران، پاشی ته خا بورجوازین ره وشه نبیر و ل دوا یی ژی ته خا ملله تی هه ژار و برسی. ڦی ته خایه تی و هلات کر بوو د قه یرانه کا دارایی یا کوژه کدا، چونکو پرانی یا داهاتی به ره مان بۆ ته خین زالده ست د چوو، ملله ت ژی هه رده م یی برسی و پشتگوه ها ڦیتی بوو. ژ لایه کی دیڤه ژی، ره وشه نبیرین فرهنسی یین وی سه رده می، مینا ڦولتیر و روسۆ و دیدرو و مونتیسیۆ و گه له کین دی، ب به ره مه یین خوه یین هزی و و یژه یی، هه رده م داخوازا ئازادی و وه که ڤیی دکرن کو ببوونه ئازرینه رین سه ره له دان و نه رازیبوونا ملله تی. شوره شا فرهنسی ب پیشه نگی یا روژنگه رین وی سه رده می هاته هه لگیرسان و د سی قوناغین سه ره کیدا بۆری هه تاکو گه هشتیبه ئارمانجین خوه: قوناغا ئیکی (۱۷۸۹ - ۱۷۹۲)، ب قوناغا مه له کی یا ده ستووری ده یته نیاسین کو تیدا زیندانا باستیل هه رفاندن و ئیکه مین ده ستوور دانان، مافین هه ڤوله لاتیبوونی خویاکرن و جفا تا نیشتمانی یا فرهنسی دامه زراندن. قوناغا دووی (۱۷۹۲ - ۱۷۹۴)، ب قوناغا کومارا ئیکی یا فرهنسی ده یته نیاسین کو مه لیک کوشت و سیسته می ده سته لاتاریی کره کوماری. ئوو قوناغا سیی (۱۷۹۴ - ۱۷۹۹)، ب قوناغا توندوتیژی یا شوره شی و ڦه گه را بورجوازی یا میانره و ده یته نیاسین کو ده ستووره کی نوو دانان، هه ڤسۆزی و هه ڤه یمانیبه ک دناڤه را ملله تی و له شه کریدا په یدا بوو. ئوو ب گه هشتنا ناپلیون بونا برت بۆ سه ر ده سته لاتا وه لاتی، ب دوماهی هات. ڦی شوره شی کومه کا ئەنجامین سیاسی و ئابوری و جفاکی ب ده ستڤه ئینان. ژ لای سیاسیڤه: سیسته می کوماری هاته شوینا سیسته می مه له کی ره هایی کو ئازادی یا ده برینی و تا رادده یکی وه که ڤی په یدا کر. ژ لای ئابوریڤه: ئابوری یا وه لاتی ژ ده ستی ته خا زالده ست رزگارکر و لیبرالی یا ئابوری به رپا کر. ژ لای جفاکیڤه: هه موو

ماڤين ئيرستقراتی و ئولداران نه هیلان و دست ب سهر سامانج كه نيسا كاسوليكيدا گرت، وهكههقی یا جفاکی د بياڤين ماڤين فيربوونا ب ههروه و ههڤولهلا تيبوونی و نه هیلانا ته خایه تيبدا به ریا کر.

(۳۳) **ڦولتیر (۱۶۹۴-۱۷۷۸):** ناڤی وی فرانسوا ماری ئارووی یه و ب ناسناڤی ڦولتیر دهیته نیاسین. نڤیسهر و فیلسوفه کی فرهنسیج سهرده می رینیسانسی بوو. ل چریا دووی یا سالا ۱۶۹۴ئ، ل پاریس ژ دایکبوویه. هه ر ژ گهنجاتی یا خوه، نڤیسهره کی پر بهرهم بوو، د هه موو بياڤين رهوشه نییریندا کار دکر و بهرهمین خوه ب ئاوايه کی پیتراکی دنڤیسین. هه ردهم بهرهمانی ژ ماڤين مهدهنی و ئازادی یا هزر و باوه ران و وهكههقی و هه ژی تی یا مروڤی دکر. ڦولتیر كه سایه تیه كا ناڤدارا سهرده می خوه بوو، مل ب ملی كومه كا نڤیسهر و هزره ندين دی یین مینا مونتیسیکیو، جون لوک، جان جاک روسو، توماس هوپز و دیدرووی، ئاکامه كا مهن ل سهر خه لکی دكرن و بهرهمین وان ببوونه هیڤینی شوره شا فرهنسی و شوره شا ئه میزیکي. ئه ندامی گه له ك كومه له و سازی یین رهوشه نییری بوو، مینا: كومه له یا مه له کی، ئه كادیمی یا زمانی فرهنسی، ئه كادیمی یا سانت پیترسبورگ یا زانستان، ئه كادیمی یا سویدی ژبو نامه و دیروک و شوونواران...هند. ل داوی یا گولانا ۱۷۷۸ئ، ل پاریس مر و كومه كا بهرهمین بياڤی شانونامه و هه لبه سستی و رومانی و هنده ك بهرهمین دیروكی و زانستی و ب هزاران نامه و به لاقوك ل دويف خوه هیلان. وهكو: راستگو- ۱۷۴۷ (كو ته ها حسینی ب ناڤی قهدهر وهرگه رانديیه سهر زمانی عه ره بی)، چهنه نامه یین فیلسوفین- ۱۷۳۴، ساویلکه- ۱۷۵۹، فرههنگا فیلسوفین- ۱۷۶۴.

(۳۴) **جان جاک روسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸):** نڤیسهر و ویزه قان و فیلسوف و رووه كزان و ئاوازانهر و پهروه دهكاره کی سهرده می رینیسانسی بوو، خودانی كتیبا په یمانا جفاکیه (۱۷۶۲). ژ بنه رت پروتستانته کی فرهنسی بوو، ل خزیرانا ۱۷۱۲ئ، ل جنیف ژ دایکبوویه. پرانی یا ژبی خوه ل سويسرا بۆراندییه، كه سه کی ركوی و شهروكه بوو. ل سالا ۱۷۲۸ئ، ژ جنیف دهر كهفت و ژ یانه كا مشت داکهفتن و بهرزه بوون دناڤه را حهزا میوزیکي و نڤیسینیدا د بۆراند. ل سالا ۱۷۴۱ئ، ل پاریس ب دويف سامانی و ناڤدارییقه بوو. ل سالا ۱۷۴۹ئ، بویه ری بهریکانته كا ل سهر بابته تین جفاکی، هه موو ژ یانا وی گوهارت. پشتی خه لاتي ئیکه م ب دهستقه ئینای، دست ب نڤیسینین دژایه تی یا سیسته می جفاکی کرن، كول وی سهرده می ژ دوو ته خین هه قڈژین ژ هه قجودا پیک دهات: ته خه ك یا دهوله مهنه د پاره مه زیخ بوو، ته خا دی ژ هی ژار و دهر به دهران پیک دهات. زمانی دلینی و هه ستا ب گونه هکرنی و خوه کیه دیتنی، د بهرهمین وی یین مینا هه لبه سست و شانونامه و گوتارین دهر باره می میوزیکیدا دیدار بوون. د هه موو بهرهمین خودا، رهخنه ل جفاکی دگرت و داخوازا وهكههقی دکر. قه کولینه ك ب ناڤی "بنستر و بنه ما یین نه وهكههقی" ل سالا ۱۷۵۵ئ، پيشکیشکر و تیدا هیرش کر بوو سهر جفاکی و مولکيه تا تاييه ت. ههروه سا د روماننا خودا "ئه میل- ۱۷۶۲" داکوکی ل سهر ماڤين مهدهنی و سیسته می پهروه دی کر بوو. روسو هه ردهم دناڤ جهرگی

ههڤرکى يا دناڤهرا کهڤن و نووياتييدا بوو. ئیک ژ پيشه‌نگين ريبازا رومانسيي بوو کو ل داوی يا سه‌دئ هه‌ژدئ و هه‌تا ناڤه‌راستا سه‌دئ نۆزدئ ل کار بوو (ب تايه‌تي دناڤ به‌ره‌مين و يژه‌بييدا). هه‌رده‌م داکۆکى ل سه‌ر ئازادى يا مروڤى دکر و دگۆت کو ئازادى و مروڤايه‌تي يا مروڤى پيکڤه‌ دگرديينه. هه‌رده‌مى مروڤى ئازادى يا خوه ژ ده‌ستدا، دئ مروڤايه‌تي يا خوه ژى ژ ده‌ستده‌ت. هه‌روه‌سا دگۆت کو مروڤ ب سروشتى خوه يئ جواميره، لئ جڤاکه وى تیکده‌ت. ده‌مى بوويه کاسۆليکى، روسۆى ناسناما خوه يا سويسرى ژ ده‌ستدا بوو. لئ ل سالا ۱۷۵۴ئ، ڤه‌گه‌رافه‌ سه‌ر مه‌سه‌بى پروتستانتي، داکو ناسنامه يا خوه ڤه‌گه‌رينيت. د ژيئ ۶۶ سالييدا (ل ته‌مموزا ۱۷۷۸ئ)، مر و کۆمه‌کا هزر و به‌ره‌مين هه‌ژى ل دويف خوه هيلان کو ئاکامه‌کا مه‌زن ل سه‌ر شوره‌شقانين شوره‌شا فرهنسى هه‌بوو.

(۳۵) **ده‌نيس ديدرو (۱۷۱۳ - ۱۷۸۴):** نڤيسه‌ر و فيلوسۆف و ويژه‌ڤان و ره‌خنه‌گر و فولکلۆريسته‌کئ فرهنسى بوو. ل چريا ئيکئ يا ۱۷۱۳ئ، ل لانجه‌ر ژ دايکبوويه و ل داوی يا ته‌مموزا ۱۷۸۴ئ، د ژيئ هه‌فتئ سالييدا مرييه. ئیک بوو ژ سه‌رکرده‌ يئن بزاڤا رينيسانسا ئورويى و سه‌رنڤيسه‌رى ئيکه‌مين ئينسکلۆپييدا هه‌ڤچه‌رخ بوو. ئەندامى ئەکادىمى زانستى يا بروسيا بوو، هه‌روه‌سا ئەندامى ئەکادىمى يا روسيا ژبو زانستان و ئەکادىمى زانستان ل سانت پيترسبۆرگ بوو. شوره‌شقانين شوره‌شا فرهنسى، ل به‌ر سيبه‌را هزر و نڤيسينين وى يئن پيشکه‌فتنخواز، سه‌ره‌لدان و به‌ر ب فه‌راتى يا گوهورينين جڤاکئ فرهنسيڤه‌ چوون.

(۳۶) **جان پاول سارته‌ر (۱۹۰۵ - ۱۹۸۰):** فيلوسۆف و نڤيسه‌ر و شانۆڤان و ره‌خنه‌گرئ ويژه‌بى و چالاکڤانه‌کئ سياسىي فرهنسى بوو. ژيانا خوه يا پيشه‌بى ب ماموستايين ده‌ست پيکر بوو. فيلوسۆڤى ل ئەلمانىا خواند بوو، لئ ده‌مى له‌شکه‌رى نازى فرهنسا داگيرکرى، ئەو چوو دناڤ ريزين نه‌ينيدا ژبو به‌ره‌ڤانيکرنئ ژ فرهنسا. سارته‌ر ب مشه‌بى يا به‌ره‌مى نڤيسى و فيلوسۆڤى يا ب ناڤئ "هه‌بوونيزم - الوجوديه" يئ به‌رنياس بوو. ژلايه‌کئ ديڤه‌ ژى، ئالاهه‌لگرئ ره‌وتا چه‌پئ هه‌شکباوه‌ر بوو. به‌ره‌مين خوه يئن ده‌رباره‌ى هه‌بوونيزمى و پشته‌ڤانى يا چه‌په‌رويه‌ى ب هه‌ڤکارى دگه‌ل سيمون دى بوفوار به‌لاڤ دکرن. به‌ره‌مين سارته‌ر يئن ويژه‌بى و هزرى، مشتى تينگه‌ه و بۆچوونين فيلوسۆڤى بوون، وه‌کو: "هه‌بوون و نه‌بوون - ۱۹۴۳" و "هه‌بوونيزم ريبازه‌کا مروڤايه‌تبييه - ۱۹۴۵" و "ره‌خنه‌يا عه‌ڤلى جه‌ده‌لى - ۱۹۶۰". ل گوره‌ى ڤى تينگه‌سى فيلوسۆڤين هه‌رده‌م ئالايئ ئازادىي ده‌لگرت و دگۆت: "مروڤ نه‌شيت ئازادىي ره‌ت بکه‌ت، ئازادى مه‌يلدارا پاشه‌روژتييه، هه‌ر کرياره‌کا ئازاد پروژيه‌که و ئەنجامدانا هه‌ر پروژيه‌کئ تاکه‌ که‌سى، پروژيه‌کئ دى يئ تاکه‌ که‌سى راسته‌ ده‌کته، ئازادى شه‌نگسته‌بى هه‌موو بها يئن مروڤايه‌تبييه... هتد". هه‌ر د ڤى بيافيدا، سارته‌رى گۆته‌کا ناڤدار هه‌يه دبئزيت: "ئەز هند يئ ئازادم ئەگه‌ر ئاکامى نه‌که‌مه سه‌ر ئازادى يا ته‌!" هه‌رده‌م به‌ره‌ڤانى ژ چه‌پاتين دکر و پشته‌ڤانى يا بزاڤا ماويزمى ل دژى ته‌په‌سه‌رکرنى دکر. ل سالا ۱۹۵۶ئ، پشته‌ڤانى يا دۆزا جه‌زائير ژبو سه‌رخوه‌بوونى دکر و ل سالا

۱۹۶۰ئى، پالپشتى يا شورەشا كوبا كر و ھەر جھەككى تەپەسەركرن و پاشقەبرن لى ھەبا، سارترى ب فيلوسوفى يا خوه يا ماركسىزمى پشتەقانى لى دكر. وى ھەز ژ خەلات و ريزلئانان نەدكر، ل كانوننا ئىككى يا ۱۹۶۴ئى، خەلاتى نوبل رەتكەر. ل ۱۵ئى نيسانا ۱۹۸۰ئى، ژ فى دونياىى باركر و ل پارس ھاتە قەشارتن. دەمى پشتى شەش سالان سيمون دى بوفوار ژى مرى، نافا ھەمان گوردا ھاتە قەشارتن. ل سەر گورى وان ھاتبوو نقيسين: جان پاول سارتر (۱۹۰۵-۱۹۸۰) و سيمون دى بوفوار (۱۹۰۸-۱۹۸۶).

(۳۷) **ئەلبوحتەرى (۸۲۰-۸۹۷):** ئەبو عەبادە وەلئىدى كورى عوبەئىدى كورى يەحيائى تەنوخى يى تائى، ناقدارترىن شاعرى سەردەمى عەباسىيان بوو، ب ناسناقى بوختەرى (ئانكو كورته بالا) يى ناقدار بوو. ئىك بوو ژ ھەرسى شاعرىن ناقدارىن سەردەمى خوه (موتەنەبى و ئەبو تەمام و بوختەرى). ل ساللا ۲۰۵ى كۆچى ل باژىركى مەنبەج (باكورى رۆژھەلاتا ھەلەب) ل سورىي ژ دايك ببوو، پاشى چوو بۇ ھەمى، دا شاعرىن خوه نيشا ئەبو تەمام بەدەت. شاعرى بىلاتا چوار خەلىفەيىن عەباسى بوو (موتەوھەكل، موتەصر، موستەعىن و موختەزىي كورى موتەوھەكل)، ھەروەسا ھەقەندى يىن موكم دگەل وەزىرىن دەولەتا عەباسى ژى ھەبوون. پىرانى يا شعرا وى ل سەر پەسندان و مەدھكرنا سولتانا بوو، ب كىمى سەردەرى دگەل پىگۆتن و ھەجۆكرنى دكر. ھەروەسا گەلەك شاعرىن شەھنازى پىكرنى و لۆمەكرنى و لىبۆرىنى و ھەمەت و وەسفرىنى و غەزەلى ژى ھەنە. د شعرا خوەدا نەزەعەيەكا بەدەوى ھەبوو، پەيقتىن كەقن ب دەلالەت و رامانىن نوو بكار دئىنان. ل داوى يا ژىي خوه قەگەرەق مەنبەج و ل ساللا ۲۸۴ى كۆچى (۸۹۷ زايىنى) چوو بەر دلوقانى يا خودى و ل باژىرى باب ھاتە بن ئاخكرن. ديوانەكا مەزنا ھەلبەستان ل دويف خوه ھىلا كو ل ستەنبۆلى و دىمەشقى و مىسرى و بەيروتى ھاتبوو چاپكرن.

(۳۸) **ئەلئەختەل (۶۴۰-۷۱۰):** ناڧى وى غەياسىن كورى غوس كورى صەلت كورى تارىقە كورى عەمرۆيى تەغلبى بوو، ناسناقى وى ئەبو مالىك بوو. ل ساللا ۱۹ى كۆچى (۶۴۰ زايىنى) ژ دايك ببوو، ژ بئەمالەكا نەصرانى بوو. ئىك بوو ژ ھەرسى شاعرىن ناقدارىن سەردەمى خوه (جەرىر، فەرزەدەق و ئەختەل). ل دىمەشقى پەروەردە بوويە و ھەقەندى ب ئەمەوييان كر و ببوو شاعرى دەولەتا وان. بابەتتىن شعرا وى، پەسندان و ھەجۆكرن و وەسفرىن خەمرى ب خۆقە دگرتن. د ژى ھەفتى سالىيىدا و ل سەر ئايىنى خوه يى نەصرانى (ل ساللا ۹۲ كۆچى / ۷۱۰ زايىنى)، وەفاتكر.

(۳۹) **ئەبو نەوواس (۷۶۰-۸۱۴):** ناڧى وى ھەسەنى كورى ھانى كورى عەبدلئەوھل كورى صەباحى ھەكەم يى دىمەشقى يە، بابى وى عەرەبەكى دىمەشقى بوو، لى دايكا وى فارس بوو. ناقدارترىن شاعرى سەردەمى عەباسىيان بوو، ب شاعرى خەمرى يى بەرنىاس بوو. ل ساللا ۱۴۵ كۆچى ل ئەھواز- عەرەبستان ژ دايكبوويە. ل ژىي شەش سالىن بابى وى مر و ھاتتە بەسرا. ل بەر خانوتەكا عەتارىي كار دكر ھەتاكو خىلافەت

کهفتیبه ددهستی به نو عه باسدا، هینگی ئه و ژ به سرا بهر ب کووفه قه چوو. د گهل کارئ خوه، هه ردهم ل جفاتین شاعران و زمانزانان د روونشت و شعرین بهری خوه ژبه دکرن، د ژبی سیه سالییدا ببوو ئیک ژ شارهزا یین سه ردهمی خوه (د بیاقی زمان و ویژهدا). زیده باری زمان و شعری، وی گرنگی ب فهقیهی و فهرمووده بیان و راقه کرنا قورئانی ژئ ددا. د سه ردهمی هارونی رهشید دا، ئه بو نه وواسی په سنین وی کرن و ببوو جهی ریزگرتن خهلیفه ی. لی ژبه وان په یقین کریت و نه جفاکی یین د شعرین ویدا، مشه جارن زیندان دکر. دهمی زیندان کرنا وی دریژ بووی، بهر مه کیان شه فاعهت بو کر و هاته بهردان، ئه قجا چوو دیمه شقی و پاشی بهر هف میسر یقه چوو. پشتی هارونی رهشید مری و ئه مین کوری وی بوویه خهلیفه، ئه بو نه وواس زفریقه به غدا و دبیته یاوه ری خهلیفه یی نوو. لی ژبهر خه مریات و بی سومعه تی یا وی، هنده ک جارن ئه مینی ژئ پشتا خوه ددایی یان زیندان دکر. بهری مه ئموون به غدا بستینیت، ئه بو نه وواس د ژبی پینجی و چوار سالییدا (ل سالا ۱۹۹ کۆچی)، مر و ل به غدا هاته شه شارتن.

(۴۰) **رهواقی:** ریبازه کا فیلسوفیبه د چوارچوئی کلتوری یونانیدا، ل سه ر دهستی فیلسوفی یونانی زینون سیسومی (۳۳۴-۲۶۲ پ. ز) سه ره لدا بوو. ئه وان د گوئن کو دنیا ئورگانه کا گه له نپه ره، هیزا کاریگه را خودی دناقدایه، کاکلکا زانین و حکمه تی ئه وه کو مروف د فی ئورگانی گه له نپه ر بگه هیت، ئو مروف نه شیت تی بگه هیت هه تاکو ریکی ل دلینی یا خوه یا حینج و هه لچوونین خوه یین ئاریایی نه گریهت. هه ردهم ته که ز ل سه ر هارمونیکی یا دگهل سروشتی و تهحه مولا دهرده سه ری دکر، ههروه سا د گوئن فه ره مروف هه ردهم خوه ب باشی یقه گریدهت و باشی ژئ فینا خودیبه. ناقی فی ریبازا فیلسوفی ژ وی چه ندی هاتیبه کو کومبوونین خوه دناف رهواقین باژیری ئه سینادا دکرن. وه سا بو دچوون کو فیلسوفی، نه زانسته که ژبو دهمبوراندنی، لی ریکه که ژبو ژیانندی.

(۴۱) **صوفیزم:** مه سه به کی ئایینی ئیسلامیبه، لی صوفیی وه سا هزر دکن کو ستوونه که ژ هه رسن ستوونین ئیسلامی (ئیسلام و باوه ری و ئیحسان)، کا چه وا زانستی فهقیهی گرنگی ب بنه ما یین ئیسلامه تی ددهت و زانستی عه قیدئ گرنگی ب باوهرداری ددهت، ههروه سا صوفیزم ژئ گرنگی ب ئیحسانی ددهت کو فه ره عیاده تا خودی بکه ی ههروه کو تو یی دینی، ئه گه ر تو نه بیینی، ئه و دئ ته بیینت. ئه قه ژئ پهیره وه که ژبو تیگه هشتن و زانین و گه هشتنا خودی، ب ریکا ئیجتیهادی و خوه نیزیکرنا ژ باشی و خوه دوورکرنا ژ هه ر رهفتاره کا خرابیی پهیدا بوویه کو ژ بنه ردهتا ژ قورئان و سونهت و ئیجتیهادا زانا یین ئایینی هاتیبه وه رگرتن. صوفیزم ژئ زانسته که وه کو هه موو زانستین دی یین ئایینی، ریبازا و موجه هید و ئیمامین خوه هه نه و کومه کا بنه ما یین هزری و کتیبان ل سه ر فی زانستی هاتینه نفیسین. ده ستییکا بزاقین صوفیزمی وه کو هنده ک ئیجتیهادین که سوکی ل سه دئ سیی کۆچی پهیدا بوویه کو که سی صوفیی خوه ژ مونکهرات و خوشی یین دونیایی دوور دکر و هه ردهم خوه ب

رهفتارين سهردهمى پيغهمبهري و صهحابه بين ويغه گريدا كو زيكر و خوه نيزيكرنا
 ژ خودى بوو. هندهك دبيژن: ئەف رهفتاره مينا ئاييرده بين راهبى يا بوذيمنى يان
 كاهنين مهسيحيهتى، يان ژى سحرهبندين هندييه، ئەفجا د گوتن كو صوفيزما بودى و
 مهسيحى و هندى ژى ههيه، لى موسلمان قى چهندي رت دكهن و دبيژن صوفيزم
 لايهنى پراكتيكي ئيسلامييه و تنى صوفيزما ئيسلامى ههيه. سهلهفى بين موسلمان ژى،
 قى زانستى ب بيده و د سهرداچوون حسيب دكهن. ب جوداهى يا ژينگههين جفاكى و
 ئارمانج و شيوازين ژيان و هزركرنا مريدان، ريبازين جوداجودا دناف صوفيزميدا پهيدا
 ببوون. ريباز ژى ب نافتى موجتههيدى دهيتت ب نافتكرن، مينا ريبازين شازلى و قادري
 و ريفاعى... هتد. هندهك ريباز گهلهك د هسكن د پهروهدهكرنا مريدن خوهدا، وهكو
 روژيگرتن و نقيژكرن و خلوهكرنين بهردهوام و خوه فهدهركرنا ژ خهلكى و ههردهم
 هزركرنا د خوديدا. هندهك ريبازين دى نهمرتن د بابتهتى خوه فهدهركرنا ژ خهلكى و
 خلوهكرنى و ئاييرده بين ئيسلاميدا. هندهك ريباز ژى پهيرهوهكى نافتجى دناقهرا
 هسكى و نهرميندا وهردكرن. ههر ريبازهكى ئيشارهت و رهنگين خوه بين تايهت
 ههنه، بو نمونه: رهنكى رهش ژبو ريبازا ريفاعى و رهنكى كهسك ژبو قادرييان و
 رهنكى سوور يى ريبازا ئەحمهديبانه...هتد. ههر ريبازك ب كهسهكى دياركرى و ب
 دهقهرك يان دهقيرين دياركريقه ههقهبنده، بو نمونه: ريبازا قادري ب شيخ
 عهبدلقادري گهيلانيقه ههقهبنده كول سالا ٥٦١ كوچى مرييه. ريبازا نهقشهبندى ب
 شيخ محمهد بهانهددنيقه ههقهبنده كول سالا ٧٩١ كوچى مرييه. ريبازا بهكتاشى ب
 شيخ محمهد ئيبراهيم بهكتاشقه ههقهبنده كول سالا ٧٢٨ كوچى مرييه. ئوو ريبازين
 ريفاعى و سهعدى و ئەحمهدى و ئەكبهرى و شازلى و بورهانى و قزلباشى و
 مهولهوى و كهسنهزاني و جهعهفى...هتد، ب ههمان شيوهينى ژيگوتى بووينه.

كهسى صوفى، ئايينى ل سهر سى ستوونان دابهش دكهت: شهريعه و ريباز و راستى كو
 ژ ههر سى روكنين ئايينى (ئيسلام و باوهرى و ئيحسان) هاتينه وهرگرتن. ئيسلام:
 لايهنى پراكتيكي ئايينيه كو ژ ئاييرده و رهفتارين ئايينى پيك دهيت و زانايان نافتى وئ
 كريبه شهريعت. باوهرى: لايهنى باوهريپيكرنا هزرييه كو باوهريين ب خودى و
 ملياكتان و كتبين ئاسمانى و پيغهمبهران و قهزاوقهدهرى و روژا قيامهتى دئينيت.
 ئيحسان: لايهنى گيائينى قى باوهريپييه. ئوو ههتاكو مروّف دگههته قى ئاستى گيائينى
 باوهردارين، فهه ريبازك ههبيت بهرى مروّفى بدهته گههشتنا ئيحسان و راستينى. ژبو
 روهنكرنا قى ههقهبندى يا دناقههرا ههر سى ستووناندا، كرياتا نقيژى دكهنه نمونه:
 لفين و ئاييرده بين ئەنجامدانان نقيژى لايهنى شهريعهتاييه كو لهشى نقيژييه، ههفكرتنا
 دلى دگهله خودى تهعالا لايهنى راستينييه كو گيائى نقيژييه. ب قى چهندي ژى، لهش و
 گيائى نقيژى ههف تهقاف دكهن، چونكو لهش بيى گيان دى كهسهكى مرى بيت و ههر
 گيانهكى ژى پيندقى ب لهشهكى ههيه كو ژيانى پى ب دومينيت. ل دهف صوفيزمى
 شهريعت شهنگستهيه و ريباز پيرينهيه و راستى بهرهمه. ههروهسا صوفى باوهريين
 ب ئيگهتى يا ههبوونى و حلوول و ههفكرتنى دئينن كو خودى تهعالا دناف ههموو
 پشكين كهونيدا ههيه: دناف دار و دهريا و چيا و كهقر و مروّف و ئازهلاندا ههيه، ئانكو
 مهخلوق چاڅى خودى تهعاليه دناف ههموو پشكين كهونيدا. صوفيزمى خوه ل گهلهك

بابه تین ئایینی و ژيانا که توارى یا مروقى دایه کو مه رهما هموو هزر و ئایبرده یین وان زانین و خوه نیزیککرن و گه هشتنا راستی یا خودی ته عالایه. ژبو قى چهندى ژى، دبیرژن کو مروقى صوفی د هه رسى قوناغین (ته خه لى و ته خه لى و ته جه لى) یی را دبۆریت هه تاکو دگه هته راستی یا خودی، ته خه لى: خوه ژ رهفتارین نه خواستى یین ناخى مروقى دوور بکه ت. ته خه لى: خوه ژ رهفتارین خواستى نیزیک بکه ت، دل و دهروونى خوه ب رهفتارین پیغه مبه رى و بنه مالا وى و صه حابه یین وى داگریت. ته جه لى: دى روئاهى یا خودی که فته دلیدا و دى وه لى هیت ههروه کو خودی دبینیت، یان خودی دى وى ببینیت و چ په رده یان ل سهر دل و چاقین وى ناهیلیت ژبو دیتنا راستی.

(٤٢) **موعته زیله:** گروهه کى هزریه ئیسلامی بوو، ل دهستپیکا سه ده یی دووی کوچی، ل به سرا په یدا ببوو. ل داوی یا سه رده می خیلافه تا ئه مه و ییان دهستپیکر و د سه رده می عه باسیاندا گه شه کر و پیشکه فت. هزرا قى گروهی ل ژلایى عه مروی کورئ عوبه ید و واصل کورئ عه تا هاته دانان، ل دهستپیکى ل به سرا په یدا بوو پاشى ل هنده ک وه لاتین دى یین ئیسلامی (مینا خوراسان، یه من، گزیرته یا عه ره بى، ئه رمینیا، کو ف و به غدا) به ربه لاق بوو. زانا یین مینا زه مه خشه رى و جاحز و قازى عه بدلجه بار موعته زیله بوون، ههروه سا خه لیه مه ئموون ژى باوه رى ب ریبازا موعته زیله یان د ئینا. ده رباره ی نا قى موعته زیله (خوه فه ده رکرن)، دیرۆکفان دبیرژن ده می واصلی کورئ عه تاى ب به رسقین ئایینی یین شیخى خوه (حه سه ن به سرى)، قایل نه بووى، خوه ژ جقاتا وى یا زانستى فه ده رکرن. ئه وین ب دويف وى که فتن و باوه رى ب ریبازا وى یا عه قلى ئینان د گوئتى ئه وین فه ده رکرى (موعته زیله). قى گروهی هزرى روله کى کاریه گه ر ل سهر هه ر دوو ئاستین ئایینی و سیاسى دهوله تى د گه ر. ژبو باوه رى و عه قیده یا خوه یا ئایینی، قى گروهی دا کو کى ل سهر نه زعه یا عه قلى دکر (نه یا نه قلى)، دا کو کى ل سهر هزركرنى دکر (نه ل سهر به یستى). هه ر فه رموویه ده کا نه به ره وژ و نه به رئاقل با، ره ت دکرن و د گوئن فه ره مروقى ئیماندار، ب مه ژى و هزركرنى خودى ته عالا بنیاسیت. ئه گه ر هه ر ئایه ته کا ده قى پیروژ نه به رئاقل و هه قه ژ بیت دگه ل مه ژى، دى پشتبه ستنى ب فه ریژا مه ژى که ن، چونکو شه نگسته و ژیده رى ده قى هه ر بۆ مه ژى دزقریت. قى گروهی ب عه قیده کى دهستپیکر و پاشى به ره به ره به رفه ره بوو هه تاکو مه نزوومه یه کا هزرى و عه قلى ب خو ف هه گرتى. که سه م موعته زیله نابیته موعته زیله هه تاکو باوه رى ب هه ریپنج بنه ما یین وى نه ئینیت: ئیکانه یی یا خودی، دادپهروه رى، جهی دناقبه را دوو جهاندان، وهعد و وهعید، بانگه وازى یا ژبو باشی و خوهدووورکرن ژ خرابیى (الامر بالمعروف و النهی عن المنکر). ده رباره ی ئیکانه یی یا خودی، وان باوه ریه کا موکم ب ئیکانه یی یا خودی دئینا، دگوئن کو چ تشت وه کو خودی نینه و نابیت ب چ تشتین به ره سه ت به یته وه سفکرن و ته شبیه کرن. ههروه سا فه ره ساخه له ت و خو ه یی خودی هه فگرتى بن، چونکو خودی خو ه ییه کى (زاته کى) هه بوویه د ژیانیدا، لى چ هه بوونین به ره سه ت نینن کو به یته دیتن (نه ل سهر دونیایى و نه ل ئاخه رته ژى). مه رهما وان ب دادپهروه رى ئه وه کو حوکمین خودی ل گوره ی تیگه هشتنا مه ژى بییقن. ئه فجا

دگوتن خودی نه ئافرهندهیی کارین مرؤقییه، لی مرؤف ب خوه چیکه رین کریارین خوهنه (چ باش بن یان خراب). دهربارهی که سین قاری و د سهرداچووی ژی، موعته زیله دبیتن: ئه و نه باوهدارن و نه کافرن ژی، لی ل جهه کینه دناقبه را هردوو جهاندا، ئه گهر توبه کرن دی به رهد باوهدارییقه هین و ئه گهر ل سهر قارییونا خوه مرن، دی د ئاگرئ دۆزه خیدا هیته سۆتن. مه رهما وان ب وهد و وهدیدی ئه وه کو خودی ته علا ژ وهد و گه فین خوه بین ل دژی کافر و د سهرداچوویان لیقه نابیت و هر که سهک ل گورهی گونه هین خوه دی هیته سزادان، شه فاعه تی ژبو چ که سان قه بول ناکهت. مه رهم ب (الامر بالمعروف و النهی عن المنکر) ئه وه کو فهره مرؤقی ئابیندار (ب کریار و ئاخفتن)، ل دژی هه موو کریارین سته م و مونکهریج راوه سستیت. ئه گهر حاکم یان والی یان ژی زانایه کی ئابینی فی کاری بکهت، فهره ل سهر ده سته لاتا وی یاخی ببن و ل دژ راوه سستین. زیده باری قان ههر پینج بنه ما بین سهره کی، موعته زیله یان کومه کا باوهدری بین دی ژی هه بوون کو ل سهر به رهۆزی و به رئاقلی یا تیهزین و تیگه هشتنا عه قلی (نه یا نه قلی) بو په یدا ببوون.

(٤٣) **فروید:** ناخی وی سیگموند شلومو فروید (١٨٥٦-١٩٣٩)، نوژداره کی نه مساوی یی ژ بنه رت جو هییه، تایبه ته مندئ نوژداری یا ده ماران بوو. دامه زینه ری ریازا شروقه کاری یا دهروونی و دهروونزانی یا نوو بوو، ب تیورین خوه بین دهربارهی مه ژیی هوشیار و مه ژیی قه شارتی (هوش و نه هوش)، ناقدار ببوو. د ژیی ٢٤ سالیندا جوزیف برویتر Breuer (کو نوژداره کی ناقداری قیه نا بوو) نیاسی و ب ریکا چاره سهرکنا وی ژبو نه خوشین هیستریایی داخبار ببوو. ئه قجا شینواری کلینیکی شروقه کاری یا دهروونی ژبو چاره سهرکنا نه خوشین دهروونی ئافراندا، کو ب ریکا دانوستاندنن دناقبه را نه خوشی و چاره سهرکاری دهروونیدا دهاته ئه نجامدان. د لیکولینین خوه دا، فروید گه هشته وی باوهدری کو چه پاندن هه قریکه که دناقبه را دوو هه زین هه قڈا و ب دوو جوران سهردهری دگهل دهیته کرن: د جورئ ئیکیدا، مرؤف هه زه کی کونترؤل بکهت و هه فساری هه زه کی دی به ردهت کو بی هیج زیانه کا دهروونی دبوریته. لی دجوری دوویدا، مرؤف هه زه کی د مه ژیی قه شارتییدا د چه پینیت (بی هیج هه زه کی تیدا بکهت)، ب هه می هیزا خوه یا قه شارتی دناق نه هوشییدا دهیته هه لگرتن. ب فی چه ندی ژی، هه قریکی یا هه زین هه قڈر ناهینه چاره کرن و دبیت د ههر دمه کیدا سهره لده نه قه، ئه قه ژی دی بیته سه ده می پیشیلوونین دهروونی. له وا فرویدی هه رده م دا کوکی ل سهر خو یا کرنا هه زین هه لگرتی و چه پاندی دکر کو قه گهرینه دناق مه ژیی هوشیاردا و سهردهری دگهل بکهت. فروید پرانی یا هه زین چه پاندی ب غه ریزه یا سیکسیفه گریدان.

فروید و هسا بو دچوو کو ههر پینج سالین ئیککی بین ژیا نا زاروکی، دبنه ئه گهری سهره کی ئاراسته کرنا که سایه تی یا وی یا ئابینده یی. دده ته خو یا کرن کو که سایه تی یا مرؤقی ژ سنی سیسته مان پیک دهیت و به رکاری کارلیک کرنا قان هه رسنی سیسته مان، جورئ که سایه تی ژی په یدا دبیت (ئو، ئه ز و ئه زه بلند): مه رهم ب (ئو، سروسشتی سهره کی ناخی مرؤقی قه دهره ژ فیربوون و شه هرستان، پیکهاته یه کی گریمانکیه

هموو حەزین فیرهای بی نازەلی ب خوڤه دگریت، پیڤه‌ری سەرەکی ڤی پیکهاتە ی لەزەتە بی هیچ گرنگییەکی ب ریسا و عورڤین جڤاکی بدهت، بەرهف تیربونا پیدڤی و حەزانڤه دچیت. ئەڤ پیکهاتە یه (ئەو) ب حەز و غەریزه یین خوڤه، پرائی یا بیافنی ئەهۆشی یا مروفی ڤه‌دگریت. لئ (ئەز) کەسایەتی یا جڤاکی یا مروفییە کو حەزین خوە ل گورە ی ریسا و عورڤین جڤاکی کونترۆل دکەت. دبیت (ئەز) هندهک حەزین (ئەو) ی تیر بکەت، لئ دئ د چوارچوڤی قەبوولکرنا ئەزا بلند و جڤاکیدا بیت. ئەم د کارین بیژین کو (ئەز) حالەتەکی هەڤسەنگرنییە دناڤه‌را (ئەو) و (ئەزا بلند) دا. ئوو مەرەم ب (ئەزا بلند)، کەسایەتی یا مروفییە د بلندترین نمونە یین عەقلی یین قەبوولکریدا، کو هەموو حەز و کریار د بن کونترۆلا عورف و پرنسیپ و تیگەه و بهایین جڤاکیڤه دەینە ئەنجامدان. ئەزا بلند وژدانا مروفییە. وژدان ژ ی کۆمەکا پیڤه‌ری سنج و ره‌وشتانە کو مروف ژ ژینگەها خوە یا خیزانی و خواندنگەمی و جڤاکی فیر دبیت. ئەزا بلند پیکهاتە یەکی ئیدیالییە (نە کەتوارییە)، بەر ب کاملانیڤه دچیت (نە بەرهف لەزەتە ی)، هەردەم د ریکا (ئەو) و (ئەز) ینا دراوہستیت. ب ڤی چەندی ژ ی، ئەم د کارین بیژین کو (ئەو) لایەنی بایولوژییە و (ئەز) لایەنی دەروونییە و (ئەزا بلند) لایەنی جڤاکی کەسایەتی یا مروفییە. هەردەمی (ئەز) شیا هەڤسەنگییەکی دناڤه‌را (ئەو) و (ئەزا بلند) دا پەیدا کەت، هینگی دئ کەسایەتییەکا هەڤسەنگ و گونجایی ژ ی پەیدا بیت. لئ ئەگەر (ئەو) یان (ئەزا بلند) ل سەر پیکهاتە یین کەسایەتی زال ببیت، دئ کەسایەتییەکا پیشیلبووی ژ ی پەیدا بیت.

(٤٤) ئەلفرید ئەدلەر: نۆژدارەکی دەروونی نەمساوییە (١٨٧٠-١٩٣٧)، دامەزرینەری ریازا دەروونناسی یا کەسۆکییە. جوداهی یا وی دگەل فروید و یونگ ئەو بوو کو داکۆکی ل سەر گرێیا خوەکیمدیتنی دکر، وەسا بۆ دچوو کو هیزا پالینەر د ژایانا مروفیدا هەستا خوەکیمدیتنییە. ئەڤ گرێیە ژ زارۆکینی دگەل مروفی پەیدا دبیت، دەمی د کەسین دەورو بەرین خوە دگەهیت و خوە دگەل کەسین دی یین ب شیانتەر هەڤبەر دکەت. هەر ژ دەستپیکا پەیدا بوونا هەستکرنا ب خوەکیمدیتنی، مروف دئ هەولدهت خوە ل سەر زالکەت و کونترۆل بکەت. ئوو چونکو ئەڤ هەستە ب ئالاقین شسوونگرتن و گەرەوتژیکرنی ناهیتە هەڤسەنگ کرن، دئ هندهک پیشیلیوونین دەروونی یین وەکو ئەزەزینی و گەرەوتژیکرنی و خوەڤه‌کیشانا ژ جیهانا کەتواری و ئاریشین وی بۆ پەیدا بن. ئەڤ هەستە کار دکەتە سەر هەڤبەندی یین جڤاکی یین مروفی و مروفی بەرهف هندهک ئارمانجین نە کەتواری و نەبەرھۆزڤه دبەت. ئەڤجا دئ هەردەم حەز ژ هیزداری و زالدهستی کەت کو ب هندهک شیوازین نەجڤاکی و نەبەرئاقل دەبرینی ژ ی دکەت، وەکو پاشڤه‌برنا خەلکی و شەهنازیکرنا ب زۆرداری یا سیاسی. ئەدلەر باوهری ب وی چەندی هەبوو کو شروڤه‌کاری یا دەروونی و هەستکرنا ب کۆمی دئ چاڤدیژی یا ساخلەمی یا دەروون و مەژیی مروفان کەت. گەلەک گۆتن د ڤی بیافیدا هەنە، وەکو: خوەکیمدیتن هەستا ب سەرداگرتنی و توندوتیژی دنازرنیت. ئاریشین من ژ من دەست پئ دکەن. دەولەتین مە یین نوو خوە ژبۆ جەنگی بەرهڤ دکەن بی هزرا خوە د ئەنجامین ویدا بکەن..... هتد.

(۴۵) **یونگ:** ناڤی وی کارل گوستاف یونگ (۱۸۷۵-۱۹۶۱)، د پروونا ساسه کی سویسریه و ئیکه ژ دامه زینتین ریبازا شرؤقه کاری یا د پروونی. ژ خیزانه کا ئولدارا سویسری ژ دایکبویه و زارؤکینی یا خوه دناقبه را که نیسی و گورستاندا بؤرانیدییه. د ژیی بیست سالییدا ب بهرهمین فیلسوفی یا کانت و نیچی داخبار بیوو. لیکؤلین ل سهر چییاتی یا گیانی مرؤفان د کر و گهشته وی باوهری کو هر مرؤقه کی دوو گیان هه نه: ئیک بهرهر کاروبارین ژیانقه بچیت و یا دی دناق جیهانا غهیی و بابه تین گیانیدا دمینیت. د گهجاتی یا خوه دا، توشی هندک هه لوهسه و هه پارهیان بیوو، وهسا هزر دکر کو دوو که سایه تی د ویدا هه نه: یهک ب کاروبارین ژیانقه مژووله و ئهوا دی باوهری ب خورافه و هیژین سنوربر دئینیت، وه هزر دکر کو ب جیهانا دیقه یی هه قبه نده. له وال ساللا ۱۸۹۰ئ، بریار دا کو بهرهر زانستی نؤژدارییقه بچیت و د قی بیافیدا کار بکته. ل ساللا ۱۹۰۰ئ، دهست ب مومارسه کرنا نؤژداری یا د پروونی کر و شیانین خوه یین چاره سرکرنا د پروونی، ل بهر دهستی بروویر ب هیژ نیخستن. ههروهسا بؤ ماوی حهفت سالان هه قبه ندی یین موکم دگهل فروید ژی هه بوون. تیؤرا یونگ کومه کا تیگه هین دی یین تیقه ل ژ فروید، ئینانه دناق بیافن شرؤقه کاری یا د پروونیدا: زیده باری نه هوشی یا مرؤقی تاک، وی ئاماره ب نه هوشی یا کومی ژی کر کو ژ غه ریزه و تهرزین دهستیکی پیک دهیت و دبیته کؤگایه ک ژبؤ سه ربورین جفاکی هه میی. ههروهسا تیرمی مه ندالا (بازنه یی سیحری) ژبؤ ئارمانج و بنگه هی که سایه تین بکار ئینا، وهسا ددیت کو پیکهاته یی مه ندالا جه قه ننگه که ژبؤ خوهیی مرؤقی کو دبیته بهرکاری هه موویا مرؤقی ب هوشی و نه هوشیقه. که سایه تی ل دهف یونگ ژ کومه کا پیکهاته یان پیک دهیت: نه زاتی (ئه ز) کو بیافن ههست و هوشیاری یا مرؤقییه، ئارمانج و ناسنامی ب خؤقه دگریت و نافگینه که دناقبه را هوش و نه هوشییدا، ئانکو بنگه هی مه ژین هوشیاره. ناخ (خوهییتی- زات)، تیگه هی یه که یا هه موو که سایه تینی و ژینگه هه کا گشتییه کو هوش و نه هوشییه ههردوویان ب خؤقه دگریت، ئانکو بنگه هی گشتییه هه موو که سایه تینییه. گوشه گیر و فه کری، د هه مرؤقه کیدا دوو ئاراسته یین ووزه یا د پروونی هه نه کو د هف ناگه ن و پیکه کار ناکه ن، ئه و ژی شیوازین که سایه تی یا گوشه گیر و فه کریه. یونگ تیرمی لیبدؤ ژبؤ ووزه یا سیکسی ب تنی بکار نه د ئینا، لی د گوت: لیبدؤ ووزه یا هه موو پالینه رین ناخی مرؤقییه: ئه گهر ئه ف ووزه بهرهر خه لکی و بابه تین دهردورین جفاکیقه بچیت، دئ که سایه تی یا فه کری ژی پهیدا بیت. لی ئه گهر بهرهر خوهیی مرؤقیقه بهیت، دئ که سایه تی یا گوشه گیر ژی پهیدا بیت. سیبه ر، لایه نی نزمه د که سایه تیندا کو دگهل هه لویتستین مه ژینی هوشیار ناگونجیت، ههروه کو هه بوونا هندک رهفتار و مه یلین نه رهوا و نه هه ژی کو دگهل خوهییتی یا مرؤقی نه گونجن و ب دلی مرؤقی نه بن. دیمجامه (پیرسون)، هه مرؤقه کی دیمجامه یهک هه یه و ب وی دیمجامه ی سه رده ری دگهل جفاکی دکته، ئوو ژبؤ هه هه لویتسته کی مرؤف دیمجایه کی بؤ ددانیت. ههروهسا د بیافن هه قبه ندی و د ئیکه هشتتا دناقبه را نیر و میناندا، یونگ ههردو تیرمین لاتینی (ئه نیما) و (ئه نیموس) بکار دئینیت، کو هه ره گزه کی پشکه ک ژ ره گزه ی دی دناق هه یه. ژبه ر فان جوداهی

بین یونگی، مشه جاران رینبازا وی ب نافی شروقه‌کاری یا دهر وونی یا یونگی د هیتته ب نافرکن.

(۶۱) **ئه‌لجاحز (جاحزئ کینانی):** نافی وی ئه‌بو ئوصمان عه‌مرؤ کورئ به‌حر کورئ مه‌حبوب کورئ فه‌زازه بین له‌سیس کینانی به‌سرای (۱۵۹-۲۵۵ کۆچی). ل باژیری به‌سرا ژ دایکبویه، گه‌نجه‌کی نه‌ جوان بو، ب هه‌ژاری و دهرده‌سهری په‌روه‌ده ببوو. لی بین روح سفق و سوحبه‌تخۆش و نوکته‌چی بو. زیده‌باری زمان و ره‌وشه‌نیبری یا عه‌ره‌بی، هه‌روه‌سا پیزانین ل سهر زمان و کلتورین فارسی و یونانی و هندئ ژئ هه‌بوون. ئه‌و ل سهرده‌می خیلافه‌تا (مه‌هدئ) دا ژ دایک ببوو (۱۵۹، یان ۱۶۳ کۆچی)، ئو د سهرده‌می خیلافه‌تا (المه‌تدی بالله) دا مر بو. ب فئ چهن‌ئ ژئ، دبیته هه‌قه‌دم و هه‌قچاخئ دوازه خه‌لیفه‌یین عه‌بیاسئ: (ئه‌لمه‌هدئ، ئه‌له‌ادی، هارونئ ره‌شید، ئه‌له‌مین، ئه‌لمه‌ئموون، ئه‌لموعته‌صم، ئه‌لواسق، ئه‌لموته‌وه‌که‌ل، ئه‌لمونته‌صر، ئه‌لموسته‌عین، ئه‌لموعته‌ز، ئو ئه‌لموه‌ته‌دی)، ئانکو د سهرده‌مه‌کیدا ژیاپه کو ره‌وشه‌نیبری یا عه‌ره‌بی د کوپیتکا خوه یا گه‌شه‌سه‌ندیندا بو. د پرانی یا نفیسینین خوه‌دا مه‌نه‌جه‌کی زانستئ هور بکار د ئینا، ب گومانی ده‌ست پئ دکر و پاشئ ده‌ست ب ره‌خنه‌گرتنی دکر (کو ره‌خنه ل په‌یره‌وین زانستی و زانا بین هه‌قچاخ و ئه‌وین به‌ری خوه دگرت)، ئه‌قجا دا فه‌کولینی ل سهر که‌ت و دا ده‌ست ب خواندن و هه‌لسه‌نگاندنا عه‌قلانی یا بابه‌تان که‌ت. پشتئ ژ هه‌ر بابه‌ته‌کی ته‌قاف ببا دا ب ریگا گشتاندنی گه‌هینته ماموستا و هه‌قچاخین خوه. دهر‌باره‌ی ژیک قافارتنا حه‌لالئ و حه‌رامئ دگوت: "ح‌لالئ و حه‌رامئ ب کتیبئ و سوننه‌تئ جه‌ماعه‌ت ل سهر پیکهاتین و مه‌ژئ بین دروست و پیقه‌رئ ده‌ست‌نشانکری د هینه ژیکجودا کرن. به‌روف‌اژئ پرانی یا زانایان، وی ره‌ت دکر کو هه‌ر تشته‌کی خه‌لکئ مه‌دینی بیژیت فه‌ره وه‌سا بیت. وی هه‌موو حوکم بؤ عه‌قلئ د زفراندن و چ جاران دگه‌ل وان که‌سان نه‌بوو ئه‌وین بابه‌تئ فیلسوفئ قه‌دگه‌هاستن (نه‌قلئ) - ئه‌وین نه‌قل دکهن." ئه‌قجا ئه‌م د کارین بیژین کو ئه‌گه‌ر پرانی یا فیلسوفئ جه‌مانئ وه‌کو قوتابی بین وه‌رگر ل هه‌مه‌به‌ری ئه‌رستوی راه‌ستا بن، ئه‌لجاحز وه‌کو عه‌قله‌ک ل به‌رانبه‌ری عه‌قله‌کی دی، ل هه‌مه‌به‌ری به‌ره‌مین ئه‌رستوی د راه‌ستیا. د ژیا نا خوه‌دا گه‌له‌ک به‌ره‌مین هه‌مه‌جور نفیسینه، نافدارترین کتیبئا وی: "ئه‌وین قه‌لس - البخلو" بو، کو کتیبه‌کا و یژه‌یی و زانستی و ترانه‌نامه‌یزه، ره‌فتار و سروشتئ مروّقان تیدا خویا دکه‌ت، نافی گه‌له‌ک جه‌ و وه‌لاتان، که‌سین نافدار و ساخه‌تین وان، دیرین شعری و سه‌ره‌اتی ژئ تیدا هه‌نه. ئه‌ف کتیبه‌ مینا دوورشته‌کا (مه‌وسوعه‌کا) زانستی، و یژه‌یی، جفاکی، جیوگرافی و دیرۆکیه‌.

(۶۷) **فرانسئس بیکن:** فیلسوف و نفیسه‌ر و کارمه‌نده‌کی سیاسئ ده‌وله‌تئ بوو (۱۵۶۱-۱۶۲۶). سه‌رکیشئ یا شوره‌شا زانستی یا ل سهر بنه‌مایئ تینینکرن و ئه‌زمونگه‌ریئ د کر، نه‌ ل سهر تیگه‌ه و لوژیکین که‌فنین ئه‌رستویئ. ل ده‌ستپیکئ وی مه‌نه‌جه‌ی گومانی په‌یره‌و کر و د گوت: ئه‌گه‌ر مروّف ژ هه‌بووی بین په‌سه‌ندکری ده‌ست پئ بکه‌ت، دئ گه‌ته‌ گومانی. لئ ئه‌گه‌ر مروّف ژ گومانی ده‌ست پئ بکه‌ت، دئ گه‌ته‌ وان هه‌بووی

بین په سهند کړی. سهردهمی بیکون (سه دئ هه قدی)، یی مشتت گوهورینین بنه رته تی بوو د شیوازی هزرکرنیدا، هزرین گالیو و نیوتنی خه لکی هزرمه ند فه گه رانده فه سهر دهمی شه کاکي بین که فن و هه ولدانین چاکسازي بین ئایینی کو به رسینگی دهسته لاتین ته قلیدی پی بگرن و بهر ب دیتنا هنده ک شه هرستانی بین دی بین ل پشت دهریا فه بچن. بیکون وهکو خالا پیکفه گریدانا رابردوی و سهردهمی نوکه د هیته هژمارتن، وی فیلسوفی بین بوری دیتن کو د مهند و کزن. سهدمین فی چهندي ژي، ژبو کومه کا فاکته ران دزفراندن: رینیسانسا و ژه یی یا ئوروی کو خه لکی پتر گرنگی ب شیوازگری و په یقان ددا ژ پویته پیکرنا رامانان. ژبو بریار و حوکمانین خوه، خه لکی پشتبه ستن ب گروفتین نه قلی دکرن بیی کو ل راستی و دروستی یا وان بنیرن. بیکون وهسا هر د کر کو عه قلی تیوری ب تنی بهس نینه کو پی بگه هته زانینی (ههروه کو فیلسوفین که فن بو دچوون کو هه موو نه نجام دناف پیشگوتناندا هه نه)، نه قجال دژی هه موو کلتوری فیلسوفی پلاتوی و ئه رستوی راوه ستا. بیکون باوه ری ب زانستی هه بوو کو دئ شیت رهوشا خه لکی باشتر لی که ت. ب فی چهندي ژي، زانست کره ئالاف ددهستی مروفتیدا و داوکوی ل سهر وی چهندي دکر کو فره مروقی مه ژیه کی پراکتیکی نوو هه بیت و ب مهنه جی ئیستقرائی بکار بینت کو مهره م پی کریار بن، نه تنی دانانا تیگه هین لوژیکی و تیوران بیت. نه قجال خه لک پالدا کو لیکولینا وان بابه تین زانستی بکن، ئه وین هه قبه ند ب ژيانا وان یا که تواریفه. ل گوره ی فان دیتن نوو ل سهر زانستی، بیکون ئالا هه لگری چاکسازي یا لوژیکی و سروشتی میناکی ئه رستوی بوو، ئانکو د فیا مهنه جی گروفتین پیقاندنی ب مهنه جی خویاکرنین تیخواندنی (ئیسقرائی) ب گوهوریت، ئو هه تا مروف د شیت فی کاری نه نجام بده ت، دی هه وجهی دوو مهرجین سهره کی بیت: مهرجی خوهی کو فره مروف مه ژیه خوه ژ هه موو هه پاره و پیقاندنین بوری رزگار بکه ت. مهرجی دووی ژي بابه تیه کو فره هه موو زانستان بو شاره زای و نه زمونگه ریی فه گه رینیت. نه قه ژي، تنی ب مهنه جی تیخواندنی د هیته کرن.

(٤٨) یه زیدی کوری معاویه ی (٦٤٧-٦٨٣): کوری معاویه کوری ئه بو سفیانی ئومه وی یی قوره یشی، د سهردهمی خیلافه تا عوسمانی کوری عه فانیدا (ل ساللا ٢٦ ی کوچی)، ژ دایکبویه و ل ساللا ٦٤ ی کوچی مریه. دوو مین خه لقی ئومه ویبانه و تنی سی سالان حوکم کریه. پشتی ژ دایکبوی، معاویه ی دایکا وی به ردا و بو موی سهردهم کن نه کورت، زاروکینی یا خوه ل دهف خالین خوه بؤراند بوو. معاویه ی بریار دا بوو کو پشتی وی ئیک ژ فان هه ر شهس که سان دی بیته خه لقی موسلمانان: سه عیدی کوری عاص، عه بدلاین کوری عامر، هه سه نی کوری عه لی، مه روانی کوری که کم، عه بدلاین کوری عومر، یان ژي عه بدلاین کوری زوبیر. ناقی یه زیدی دناف ناقاندا نه بوو، لی دهمی هه سه ن مری معاویه ی هزر د دانانا کوری خوه دا کر و ژ بادین فه گه رانده دیمه شقی کو فیزی سیاسه تی و ب ریقه برنا دهوله تی ببیت. پشتی معاویه ل ساللا ٦١ ی کوچی مری، بوو خه لقی موسلمانان و خه لکی هه میی به یعه دایي ژ بلی حوسه یینی

کورئ عهلی و عهبدلایئ کورئ زوبهیری. وی حوسهین ل کهربه لادا کوشتن و لهشکه ره ک ب سه رکیشی یا عه مرؤ کورئ زوبهیری کورئ عهوام هنارته مه که هی و لهشکه ره کئی دی یئ ۷۰۰ که سی ب سه رکیشی یا نه نیس کورئ عه مرؤ یئ نه سله می هنارتی. لی عهبدلایئ کورئ زوبهیر شیا لهشکه ریئ نه نیسی بشکینیت و بکوژیت، پاشی ژ میصعه بی کورئ عهبدلاره حمانی خواست کو هیژ شه کی بکه ته سهر لهشکه ری عه مرؤ یئ کورئ زوبهیر، نه و ژئ شکه ست و خوه ته سلیمی عهبدلایئ کورئ زوبهیر کر (برایئ وی بوو). نه قجا به زیدی لهشکه ره کئی دی ب سه رکیشی یا حه صینی کورئ نه میرئ سه کونی هنارته مه که هی و فی حه صینی که عبه ب مه نجه نیقی ناگرباران کر هه تاکو هاتییه سوئن. لی ل وی ده می که عبه د هاته سوئن، نه و پینچ روژ بوون به زید مری. نه قجا لهشکه ری به زیدی قه گه رافه بیی هیچ سه ره که فتنه کا به رچاچ ب ده ستقه بینیت.

(۴۹) **ئیین تهیمییه:** نا فئ وی ته قییه ددینی نه بو عه بباس نه حمه دی کورئ عه بدلحه لیمی کورئ عه بدلسه لامئ نه میری حه رانی به کو ب نا فئ ئیین تهیمییه د هاته ب نا فکرن. ل سالا ۱۶۶۳ئ، ل باژیری حه ران ژ دایکوبویه و ل سالا ۱۲۲۸ئ، د زیندانا خو قه ل قه لاتا دیمه شقی چوبیه بهر دلوقانی یا خودی. زانا و موجهه یید و فه قیهه کی موسلمانان، ب بنه ما یئ مه سه بی ئیمام نه حمه دی کورئ حه نبه ل داخبار بیوو. د هه موو فه توا و به ره مین خوه یئ هزیدا پشتبه ستن ب کیتاب و سونه تی دکر و ل سهر عه قل و پیقاندنی د چیترا ند. ئاین ب ئیماره تیقه گریدا و ب نه رکه کی ئاینی دانا. تیگه و عه قیده یا جیهادی بلند کر و کره روکنه ک ژ نه رکانین ئیسلامی. ههروه سا ژیکافارتنا ههردوو شیوازین جیهادی خویا کرن: جیهادا مه کی (کو ب ریکا زانین و به یانکرنی دهاته کرن)، ئوو جیهادا مه دینی (کو ب شهر و شمشیران دهاته کرن). ل سهر موسلمانان فه رز کر کو شهر ی هه لایه نه کی بکن، نه گه بانگه وازی یا راستی بگه هتی و نه هیته سهر ریکی. ب فی چه ندی ژئ، شهر ی تیه فین شیعی و ئیسماعیلیان کر و هیژ کر نه سهر گرو یئ صوفی یئ ریفاعی و هه لایه نه کی دی یئ نه دگه ل چوارچو قه یئ وی ژبو بنه ما یئ شه ریعه تا ئیسلامی. ب توندی دژایه تی یا زانستی ناخفتنی و تیگه هی ئیکه تی یا هه بوونی (یا ئیین عه ره بی) کر. ژبو به لاکرن و په ژراندنا فان هزان ژئ، گرو یئ (الامر بالمعروف و النهی عن المنکر) دامه زراندن. د ژایانا خوه دا توشی گه له ک دهرده سهری و پاشقه برن و گه فلیکرنی بوویه، ههروه سا توشی لیدان و نه شکه نجه دانین له شی ژئ بیوو. لی سه ره رای فان هه موو دهرده سهری یئ ب سهری هاتین، هه رده م یئ به رده وام بوو ل سهر بانگه وازی یا خوه یا جیهادی و دانا فه توا یئ دهرباره ی بابه تین هه مه جو رین د ئاینی ئیسلامیدا. ل داوی ژئ سهره فه توا یا وی یا قه ده غه کرنا سه ره دانا گو رین پیغه مبه ر و صه حابه یان هاته گرتن و زیندانکرن. د زیندانیه نه خو ش بوو. پاشی ل سالا ۷۲۸ کوچی، ب نه خو شی یا خوه مر. کومه کا به ره مین هه مه جو ر ل دو یف خوه هیلان و ببوو بابه تی لیکولینا پرانی یا وان زانا یئ ل دو یف وی هاتین.

(۵۰) **شەكوكى، شەكاكى (الشكاك):** رىيازەكا فىلوسوفىيە ۋە سا بۇ دىچن كو گەشتنا راستى يا رەوان د ھەر بياقەكى دەستىشانكرىدا، نە يا مسۆگەرە ۋە چ جاران مروۇف نەشەت بگەھتە راستىيەكا يەقىناۋى، ئانكو مروۇف ھەردەم يى د دوودلە دناقبەرا دانپىدان و رەتكرنىدا. پىرو (۳۶۰ - ۲۷۵ پ. ز) ژ ناقدارترىن فىلوسوفىن قى رىيازىيە. ھندەك ناقى پىرونىزمى (Pyrrhonism)، ددانە سەر قى رىيازى كو ب رانا شەكاكى يا رەھايى دەھت. ئەف شەكاكىيە جودايە ژ مەنھەجى وى گومانا مروۇقى دگەھىنتە راستىي (مىنا گومانىن دىكارت). ل گورەى قى رىيازى: مروۇف د كارىت روخسارى تشتان ببىنىت، لى نەشەت د راستى يا ناقبەروكا وان بگەھت. ئو چونكو تشت ب ھندەك روخسارىن جوداجودا پەيدا دىن، ئەفجا مروۇف نەشەت راستى يا بۆچونان بزانىت. ئەف رىيازە ھەرسى بياقىن سەرەكى يىن ژيانا مروۇقى ب خوۇقە دگرىت، شەكاكى يا فىلوسوفى (كو ب چاقەكى گوماناۋى ل ھەموو چارەسەرى يىن فىلوسوفى دىنرىن). شەكاكى يا زانستى (كو پرسىياركرنا بەردەوامە ۋە بەرئانافكرنا ھەموو داھىئانانە ژبۇ ھووربىنى و لىكۆلىنى، مەنھەجى ئەزمۇنگەرىن زانستى ئىكە ژ رىكىن قى قەكۆلاندى). شەكاكى يا ئايىنى (ئانكو گومانكرن د ھەموو بابەتىن پەيوەست ب ئايىنىقە، ۋەكو پرسىياركرن دەربارەى ھەبوونا خودى و موغجىزەيان). لى ئەف رىيازە جودايە ژ ئىلحادى، نەدوورە كەسى شەكاك باۋەردار بىت و گومان ژى ھەبن، مىنا سوكرىتى. ۋەسا دەھتە گۆتن كو پرائى يا سەفستائى يىن يونانى دىنەرەتدا شەكاكى بوون.

(۵۱) **ئەلغەزالى:** ناقى وى ئەبو حامدى غەزالى يى تۆسى يى نىسابورىي صوفى يى شافعىي ئەشەرىيە. ناقدارترىن زانايى موسلمان بوول سەدى يىنجى كوچى. فىلوسوف و فەقىھەكى ئوصولى بوو: صوفى بوو د تەرىقەتدا، شافعى بوو د مەسەب و فەقىھىندا، ئەشەرى بوو د عەقىدەيا خودا. ل سالا (۴۵۰ كوچى / ۱۰۵۸ زايىنى)، ل تابران يا سەر ب دەقەرا (تۆس)قە ژ دايكوبويە و دناق بىنەمالەكا ھەژاردا پەرودە بوويە. كار ل سەر فىلوسوفى و فوقهى شافعى و زانستى ئاخفتنى و تەصەوفى و لوژىكى كرىيە و كۆمەكا كىتپان ل سەر نقىسايىنە. د ژىي ۳۴ ساليىدا و ل سەر داخاۋا نىزامەلمولكى ۋەزىرى سەلجوقى بەرەف بەغداقە دچىت كو ببىتە وانەبىژ ل خواندنگەھا فەرمى يا دەولەتا عەبباسى. غەزالى ب كەسەكى صوفى دەھتە نىاسىن، كىتپا وى "قەژاندنا زانستىن ئايىنى" ناقدارترىن كىتپە دەربارەى صوفىزمى كو يازدە سالان پىقە ما بوو، ل قودسى دەست ب نقىسىنا وى كر و ل دىمەشقى ب دوماھى ئىنا بوو. ھەتاكو گەھشتىيە قۇناغا صوفىزمى د كۆمەكا قۇناغىن دىدا بۆرى بوو: ب قۇناغا گومانكرنى دەست پىكر و د قۇناغا سەفسەتەيى يا نە لوژىكى را بۆرى و پاشى لىكۆلىن ل سەر ھەر چوار گروپىن سەردەمى خوە كرن (ئاخفتنەر، باتنى، فىلوسوف و صوفى). دەست ب قۇناغا دىراسەتكرنا زانستى ئاخفتنى كر و پشتى ژى تەقۇبويى دەست ب لىكۆلىنا فىلوسوفىن كر داکو بەرسقا وان كەسىن گوماندار د ئايىنى ئىسلامىدا بدەت و رىكىن چارەسەركرنى ژبۇ ئاژاۋە يا سىياسى يا وى سەردەمى ببىنىت. پشتى قەدەرى و قان سەفەرىن خوە يىن دىرئ، ل سالا ۴۹۹ كوچى، قەگەرەقە بەغدا و ژ وىرى بەرەف نىسابورقە چوو، پاشى قەگەرەقە دەقەرا خوە و خانەقاىەك دانا ژبۇ عىبادەتى و

تیرامانین صوفیزمی. ل ساللا ۵۰۵ ک/ ۱۱۱۱ زایینی، غزالی ژ قی دونیا فانی بارکر و کومه‌کا به‌ره‌مان د بیاقین همه‌جورین مینا (صوفیزمی، زانستی فیهی، زانستی جه‌دهلی، عه‌قیده و زانستی ناخفتنی، فیلسوفی و لژیک، ئو هندهک باب‌تین دی یین همه‌جور)دا ل دویف خوه هیلان.

(۵۲) **تیمورلنگ (۱۳۳۶-۱۴۰۵):** سهرکرده‌یه‌کی ئوزبه‌کیی سهدی چواردینه. ل ۱۳۳۶ئ، ل گونده‌کی باژیری کش، ل ئوزبه‌کستانی ژ دایکبویه. زارو‌کینی یا خوه دناف عه‌شیره‌تا خوه‌دا (به‌رلاس) بۆراند و دناف گه‌نجین عه‌شیره‌تید، فیری تیره‌اقیزتتی و هونه‌رین شهری و فیرسیی ببوو. ل به‌له‌خ باوهری ب مه‌سه‌بی شیعی ئینا و ببوو شیعه. د ژیی بیست سالییدا، گهل ئیلیاس خواجه (کورئ ته‌غلق ته‌یمور- خودانی قشعر) به‌ره‌ف ستاندنا ترکستانی و وه‌لاتین دهر‌دورقه چوو، ل وی سهرده‌می وه‌زیر و هاریکاری خواجه‌ی بوو. لی ناکوکی که‌فته دناقه‌را هه‌ردوو‌یاند، ته‌یمورلنگ ره‌قی و گه‌هسته سولتان حسینی نه‌قیی کازغان (کو دوماهیک ئیلخانی رفیشتا ترکستانی بوو). سولتان حسین ریز لی گرت و خویشکا خوه ژی دای. هه‌ردوو‌یان له‌شکه‌ره‌ک به‌ره‌فکر و شهرئ ئیلیاس خواجه‌ی کرن، لی سهرکه‌فتن ب ده‌ستقه نه‌ئینا و ره‌قینه قه‌نده‌هار و پاشی چوونه سیستانی. جاره‌کا دی هه‌ردوو‌یان له‌شکه‌ری ترکستانی خر‌قه کر و ل ساللا ۱۳۶۴ئ، هیرشکره سهر خواجه‌ی و ب سهرکه‌فتن. پشتی سهرکه‌فتنی، ناکوکی دناقه‌را ته‌یمورلنگی و خزمی ویدا چیبون، ئه‌قجا خویشکا سولتانی گوشت و ب فیلبازی شیا سولتانی ژی ژ نافت ببه‌ت. ل ساللا ۱۳۷۰ئ، سه‌مه‌رقه‌ند ستاند و خوه کره حاکمی وی و دگوت کو ژ رفیشتا جه‌غتابی کورئ جه‌نگیزخانیه و ئارمانجا وی قه‌گه‌راندنا سهرده‌می زیرینی مه‌غولانه. پشتی چه‌ندین جازان هیرشکره‌یه سهر خوارزمی، شیا ل ۱۳۷۲ئ، بستینیت و بیخته دبن فه‌رمانداری یا ده‌وله‌تا خوه‌قه. پاشی هه‌موو دهر‌دورین روبرای سیحون و ده‌ریا قه‌زوین و ده‌ریاچه‌یا خوارزم ژی ستاندن. ل ساللا ۱۳۸۰ئ، خوراسان ستاند و پاشی به‌هستان و ئه‌فگانستان ژی ستاندن. ل ساللا ۱۳۸۵ئ، مازنده‌رانی بیی شهر خوه ته‌سلیمی ته‌یمورلنگی کر و ئازهر بیجان ژی ستاند. د ژیی شینست سالییدا هیرشکره سهر هندستانی و ل ساللا ۱۳۹۷ئ، ده‌له‌ی ستاند. پشتی ب سهرکه‌فتی ژ هندستانی قه‌گه‌رایه‌قه سه‌مه‌رقه‌ندی، گه‌له‌ک نه‌ قه‌کیشا هه‌وه‌کا دی یا هیرشکرنی ل ساللا ۱۳۹۹ئ، به‌ر ب ده‌وله‌تا ئوسمانلیقه بر. پشتی سیواس ستاندی، ل ئه‌نادولی که‌فته هه‌مه‌بری له‌شکه‌ری ئوسمانلی ب سهرکرده‌ی ته‌ی یا بایه‌زیدی ئیکی، ته‌یمورلنگ ب سهرکه‌فت و د شهرئ ئه‌نقه‌رده‌ا (۱۴۰۲ ز) سولتانی ئوسمانلی ئیخسیرکر (کو پشتی ماوه‌یه‌کی د ئیخسیریندا مر- ۱۴۰۳). د قی هه‌وا له‌شکه‌ری یا هه‌فت سالییدا، بورصا و عه‌نتاب و حه‌له‌ب و دیمه‌شوق و میردین و به‌عه‌له‌بک و ته‌رابلوس و به‌غدا ژی ستاندن. پاشی ب غه‌نیمه‌قه قه‌گه‌راقه سه‌مه‌رقه‌ندی و گه‌له‌ک پیقه نه‌چوو، به‌ره‌قی یین له‌شکه‌ری کرن کو هیرش بکه‌ته سهر چینی (۱۴۰۴). لی ژبه‌ر سر و سه‌قه‌ما به‌فر و بارانان، توشی نه‌ساختیه‌کی دبیت و ژ وی نه‌ساختین نه‌رابووه‌قه. پشتی کو نیقه‌کا دونیایی ژ ده‌له‌ی هه‌تا به‌غدا و دیمه‌شقی که‌فتیه بن حوکمی وی، ل ده‌ستپیکا ساللا ۱۴۰۵ئ، مر و ل سه‌مه‌رقه‌ندی هاته قه‌شارتن.

(۵۳) **تاها حسین:** نافی وی تاها حسین کوری علی کوری سه لامه یه (۱۸۸۹-۱۹۷۳).
 ویزه فان و رهخنه گره کی میسر ییه، ب ناسنا فی عه میدی ویزه یا میسری هاتبو ب
 ناقرن. ل پاریزگه ها مه نیا ژ دایکبویه (ده فورا صه عیدئ ناقه راست)، لی د ژیی چوار
 سالییدا هه ستا دیتنی ژ دستدا. ل که تاتییین مزگه فتان فیبری ژ بهر کرنا قورئانی و
 بیرکاری و زمانی عه ره بی ببوو. ل ساللا ۱۹۰۲ئ، ژ بو ته قافکرنا زانینا خوه د بیافی
 زمانی عه ره بییدا، چوو بو زانینگه ها نه زهه ری. ل ساللا ۱۹۰۸ئ، دهمی زانینگه ها قاهیره
 هاتییه فه کرن، ژ که سین ئیکئ بوو کو خواندنا زانستین هه فچه رخ و شه هرستانی یا
 ئیسلامی و دیروک و جیوگرافیا و زمانین بیانی (حه به شی و عیبری و سریانی) لی
 خواندین هه تاکو ل ساللا ۱۹۱۴ئ، باوه رناما دکتورایی و هرگرتی. هر د هه مان سالدا،
 زانینگه ها میسری تاها حسین هنارته مونبیلی ل فرهنسا داکو پتر ب ناف زانستین
 هه فچه رخدا بچیته خوار و خواندین پتر و کوورتر ل سه ر بکه ت. ل فرهنسا زمانی
 فرهنسی و ویزه یا وی، دهر وونزانی و دیروکا نوو خواند، هه روه سا ل فرهنسا هه فزینی
 دگه ل (سوزان بریسو) یا فرهنسی- سویسری پیک ئینا کو پشته قانییه کا ب هیز بو
 پیشکش دکر. دهمی فه گه رایه فه میسری (ل ساللا ۱۹۱۸-۱۹۱۹ئ)، ببوو ماموستایی
 بابه تین دیروکا یونانی و رومانی ل زانینگه ها میسری (کو زانینگه ها که نه هلی بوو)،
 پاشی دبیته ماموستایی ویزه یا عه ره بی. ژ ساللا ۱۹۲۵ هه تا ۱۹۴۴ئ (کو ساللا
 خانه نشینبوننا وی بوو)، ل گه له ک زانینگه هین میسری وانه یین ویزه یین عه ره بی گوتینه
 و گه له ک جاران ژی بوویه عه میدی کولیژا ئادابئ. ل ساللا ۱۹۵۰ئ، حکومه تا پارتا وه فد
 نه و کره وه زیری مہ عارفان و ل ساللا ۱۹۵۱ئ، ناسنا فی پاشاتی و هرگرت. ل ساللا
 ۱۹۵۹ئ، جاره کا دی فه دگه ریته فه سه ر پیشه یین ماموستایی یا زانینگه هی و پاشی خوه
 ژبو کاری روظنامه قانیی ته رخانکر. د دیروکا خوه یا دیرژدا گه له ک به ره مین
 سه رنجراکیش و مشتی گومان ل سه ر کلتوری هه یین عه ره بان و ئیسلامی نقیسی
 بوون، وه کو (دهرباره ی شعرا جاهلی، فتنه یا مهن: ئوصمان، فتنه یا مهن: علی و
 کورین وی، خودیکا ئیسلامی و گه له ک به ره مین دی یین هه ژی خواندن و ل سه ر
 راوه ستانی). ل داویی ژی، ل ۲۸ئ ئوکتوبه را ۱۹۷۳ئ، چوو بهر دلوقانی یا خودی.

(۵۴) **قوره یش:** عه شیره ته کا عه ره بی یا کینانییه، نافی قوره یش ژ بابکا که کی وان (قوره یشی
 کوری بهر کوری یه خلد کوری نه زر کوری کینانه) هاتییه و هرگرتن. بهری بهیته دناف
 مه که هیدا، کومه کا بابکین په رت و به لاف بوون، ل دهر دؤرا مه که هی د ژیان. قوصه یین
 کوری کیلاب، عه شیره ت خرقه کره سه ریک و پشتی مه که ژ عه شیره تین خوزاعه و
 بهنو بهر ستاندی، مرو قین خوه ئینانه دناف مه که هیدا. قوره یشی ل گوره ی جهواری یا
 وان د بوونه دوو پشک: قوره یشی یین ناف مه که هی کو ل دهر دؤرا که عی د ژیان، ئو
 قوره یشی یین دهر دؤرا مه که هی کو ل دهر و بهرین مه که هی د ژیان. قوصه ی مالا
 شیورکاری (دار الندوه)، ل ساللا ۴۷۵ زایینی دانا کو هه موو کاروبارین مه که هی پی ب
 ریقه دبرن. هه موو بریارین سیاسی و نابوری ژ فی جقاتی دهر دکه فتن. نه دنامین جقاتی
 ژ نونه رین بابک و چقین هه موو عه شیره تین ل مه که هی پیک دهات. پشتی قوصه ی

مری، ہر چوار کورین وی (عہدہ مناف، عہدہ ززی، عہدہ دار و عہدہ قوصہ) دہستہ لاتا ب ریفہ برنا مکہ ہی وەرگرت. لی زریه تا عہدہ مناف ژ ھه موویان بهرچاقتربوون، ہر چوار کورین وی (ھاشم، موتھلیب، عہدہ شمس و نہوفہل) کاروبارین ب ریفہ برنا مکہ ہی ل سہر خوه دابہ شکرن و ھەر ئیکی کاره کی دیار کری ھه بوو. ژبو نہهیشتنا زولم و ستمی پهیماننامہ یه ک ب ناھی پهیمانناما فزول ل مالا عہدہ لایی کوری جہدعانی تھیمی قورہیشی مؤرکرن کو نابیت ل مکہ ہی کسہک زولمی ل کسہکی دی بکت. ئەف پهیماننامہ ژ لایی پینج بنه مالین قورہیشاندا ھاتہ مؤرکرن. پینجھمبہری ئیسلامی (محہمدی کوری عہدہ لایی)، نہقی عہدہ لموتھلیب کوری ھاشم بوو. پشتی فہکرنا مکہ ہی و ھه موو پسمامین وی یین قورہیشی ھاتینہ دناف ئیسلامه تیندا، دەرگه ھکی دیرۆکی بو عہدہ شیرتی فہبوو کو پتر ژ ۷۰۰ سالان حوکمی ل ھه موو جیھانا ئیسلامی بکت. د ئیکه مین گوتارا خوه یا وەرگرتنا خیلافه تیندا، ئەبو کری خویا کر کو ژ نہو پاشقہ ئیمامہت و خیلافهت دی بو قورہیش بیت و وەزارهت دی بو ئەنصاران و لایه نین دی بیت. چونکو ل وی سہرہدی، عہدہ بان تنی گوھداری یا قورہیشیان دکر. ھەر جھه کی قورہیشیہک لی ھه با، مافی ئیمامه تیی و خیلافه تی ھه بوو.

(۵۵) **ئوبن سینا:** ناھی وی ئەبو علی حسین کوری عہدہ لایی کوری حہسەن کوری علی یئ ئوبن سینا، ل سالا (۳۷۰ ک / ۹۸۰ ز)، ل گوندی ئەفشەنہ (نیزیکی بوخارا) ل ئوزبەگستانا نوکە) ژ دایکوبویہ و ل سالا (۴۲۷ ک / ۱۰۳۷ ز)، ل ھه مدانی (ئیرانا نوکە) چوبیہ بہر دلوقانی یا خودی. نافدارترین فیلسوفی موسلمانہ کو نافودہنگی وی ب نوژداریی و فیلسوفی ل روژھلات و روژئاقای بہلاف ببوو. وەسا دھیتہ ھژمارتن کو ئیکه مین کسہ ل سہر نوژداریی نقیسی و د فان نقیسیین خوه یین نوژداریدا، مہنہج و شیوازی ئیپیکرات و جالینوس بکار ئینا بوو. ھه تا دوماھی یا سہدی ھه ددی، کتیبیا وی "یاسا یا نوژداریی"، ژیدہری سہرہکی زانستی نوژداریی بوو ل ھهردوو جیھانین روژھلات و روژئاقا. دناف موسلماناندا ب شیخی سہرۆک دھاتہ نیاسین و ل دہف روژئاقای ژی ب میری نوژداریی یان بابج نوژداری یا نوو دھاتہ نیاسین. د دریزاھی یا ژیی خوہدا، نیزیکی ۲۰۰ کتیبین ھه مہجور نقیسینہ و پرانی یا وان کتیبان ل دۆر فیلسوفی و نوژداریی دزفرن. د فیلسوفییدا ھمان ریکا فارابی پیرہو دکر، ب ئەمازہی وان ھزین دہربارہی ھه بوونی و ھه بوویان د دونییدا. ھهروہسا بنہما یین فارابی یین دہربارہی دہروونی مروقی، وەرار کرن و پیناسہ یهکا نوو ژبو ناخ یان دہروونی دانا. ئوبن سینا ل بوخارا دہست ب پیناژویا خوه یا وەرگرتنا زانین و پیزانینان کر، ھیشتا ژیی وی ژ دہہ سالان نہبۆری بوو، ھه می قورئان ژبہر کر بوو. پاشی دہست ب خواندنا زانستین فہقیہی و ویژہی و فیلسوفی و نوژداریی کر. ئەو ل سہر دہستی ئەبو عہدہ لایی ناالی فیری فیلسوفی و زانستی لوژیکی ببوو. وی ب خوه ژی حہز ژ سہفەر و سہرہدانا وەلاتان دکر، چوو بوو خوارزم و دہہ سالان ما بوو ل ویری، پاشی ل گہلەک وەلاتین دی ژی گہریا ھه تاکول داویئ ھاتیہ ھه مدان و پشتی نہہ سالان مایہ ل ھه مدانی، وەفانکر. ژ بلی بابہ تین فیلسوفی و نوژداریی،

کۆمەکا کتیبین دەربارەى زانستين تيۆرى، زانستين پراكتيكي، بيركارىي، زانستين سروشتناسيى و ميوزيكي ژى دانا بوون.

(٥٦) **ئىخوانين صەفا:** گرۇپەكى فيلوسوفين موسلمانين بەسرا بوون ل سەدى سېئ كۆچى (سەدى دەھى زايىنى). وەسا پىكھاتبوون كو ھەماھەنگى و ھەشەنگىيەكى بىخەنە دناقەرا عەقىدە بين ئىسلامى و راستى بين فيلوسوفى بين وى سەردەمىدا. ئىخوانين صەفا ب فيلوسوفى يا يونانى و فارسى و ھندستانى داخبار بيوون. قى گرۇپى گرنكى ب بابەتتەن ھەمەجۆر ددان، وەكو زانست و بيركارى و فەلەكناسى و سياسەت...ھتد. فيلوسوفى يا خوب رىكا ٥٠-٥٢ نامەين فيلوسوفى بين ناقدار بەلاقكر بوون. كاردانەوہ يا زانايان ل ھەمبەرى قان نامەيان ژى جوداجودا بوون: ھندەكان دگۆتن كو ئەف گرۇپە لايەنگرين موعتەزىلانە، ھندەكين دى دگۆت كو بەرھەمى رىبازا باتىنە، ھندەكين دى ئەو ب كافر و زەندىق ل قەلەمدان. لى مەرھەما وان يا سەرەكى ژھەف نيزىكرنا ئايين و فيلوسوفىي بوو د سەردەمەكىدا كو زانايان ب دوو بابەتتەن ھەقدژ دنياسين.

(٥٧) **ئەبو ھەبىبانى تەوھىدى:** ناھى وى عەلى كورى محەمەد كورى عەبباسى تەوھىدى يى بەغدادى يە (٣١٠-٤١٤ ك/ ٩٢٢-١٠٢٣ ز). فيلوسوف و موتەصەوف و ويژەقشەنەكى زىرەك بوو. يى ژىرمەند و شىواز جوان بوو د نقيسینىدا، رەوشەنيرىيەكا بەرفرە ھەبوو، لەوا ب فيلوسوفى ئەدىبان و ئەدىبى فيلوسوفان ھاتبوو ب ناقدكرن. د شىوازى نقيسینا خوەدا، مینا ئەلجاحز بوو كو ب ئاوايەكى راستەوخويىي ھيسان، ھزرىن خوە ئاراستەى خواندەقان و قوتابى بين خوە دكر. ل باژىرى بەغدا ژ دايكبوويە و د خىزانەكا ھەژاردا مەزن بوويە، دەمى بوويە گەنج، پيشەيى وەرراقىي كرىيە، د قى پيشەيدا كۆمەكا ھەمەجۆرا پىزانينان ب دەستقە ئىنا بوون. لى رەوشا وى يا دارايى ھەردەم يا خراب بوو، ژ قى رەوشى رەقى و بەر ب باوہشا تەصەوفىقە چوو. پاشى ژبەر داکەفتن و دەردەسەرى بين پەيا پەي بەرەف بى ئۆمىدبىقە چوو كو ئىدى تشت ئەما خەباتى بۆ بکەت، ئەقجا پشتى ژىن ئوت سالىن، بىيار دا كو ھەموو كتیبين خوە بسۆژىت. پشتى نيزىكى سەد سالىن مشتى ھەژارى و دەردەسەرىي، ل باژىرى شىراز مر و كۆمەكا بەرھەمىن ھەمەجۆر بۆ پەرتۆكخانا عەرەبى ل دويف خوە ھىلان.

(٥٨) **شەعووبىيەت:** بزاقەكا نەتەوھىي و مللەتبنىيە ل دەف مللەتتەن نە عەرەب سەرھەلدا بوو، ژبۆ ھەژى دىتتا مللەتتەن خوە بين موسلمان و نە عەرەب ل ھەمبەرى ھەموو بزاقىن دى بين مللەتتەن عەرەبان ل سەر خەلكى دى دچىترىن. رەھورىشالىن قى بزاقى ل سەردەمى دەولەتا ئومەوى پەيدا بيوو، لى ل سەردەمى دەولەتا عەبباسى ب ئاشكرایى بەلاق بيوو. شەعووبى بين دەستپىكى ناھى وەكھەقىي دانا بوو سەر بزاقا خوە، ئانكو وەكھەفكرنا مللەتتەن دى بين موسلمان دگەل عەرەبان. عەرەب وەسا ھزر دكەن كو شەعووبىيەت بزاقەكا ژبۆ كىم بەاكرنا عەرەبان ل ھەمبەرى مللەتتەن دى بين مینا فارسان ھاتىيە دانان. عەلى شەرىعەتى وەسا ددەتە خوياكرن كو ل دەستپىكى شەعووبىيەت

بزاقه‌کا و دکه‌فیی بوو، لی به‌ره‌به‌ره به‌ره‌ف چیترا ندنا عه‌جه‌مان ل سهر عه‌ره‌بانقه چوو. ئەف بزاقه ل ده‌ستپیکێ ل ده‌ف ئیرانیان په‌یدا ببوو، چونکو ئیرانی به‌ری هه‌موو ملله‌تین دی هاتبوونه دناف ئیسلامیدا، پاشی ل ناف هندیان و تورکان ژێ به‌لاف ببوو. ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی ب ده‌وله‌ته‌کا شعوبی ده‌یته هژمارتن، چونکو وئ هه‌ولدا خوه نیزیکی بنه‌مالا پیغه‌مبه‌ری بکه‌ت و مه‌سه‌بی شیعاتی ل سهر ده‌وله‌تی سه‌پاند بوو. هه‌روه‌سا ل سه‌دئ سیح کۆچی، مه‌حموودئ غه‌زنه‌وی ژ فیرده‌وسی خواست کو هنده‌ک هه‌لبه‌ستان ب دیرۆکا فارسان و شه‌هرستانی یا وئ بنفیسیت، وی ژێ داستانا شه‌هنامی بۆ نفیسی کو فه‌گیرانا میرانی و قه‌هره‌مانی یا مه‌لیکین فارسه. هه‌روه‌سا هنده‌ک دیرۆکفان وه‌سا ددانن کو ئیکه‌مین کارئ شعوبی کرى، کوشتنا عومهرئ کورئ خه‌تتایی بوو ژ لاین ئەبو لوئلوئ فه‌یروزی یی نه‌هاوه‌ندیقه، ئوو هه‌فرکی یین ئەمین و مه‌ئموونی ژێ ب پالدانین شعوبی د هاتنه ئەنجامدان.

(٥٩) **ئین هه‌یسه‌م:** ناڤی وی ئەبو‌عه‌لی حه‌سه‌ن کورئ حه‌سه‌نی ئین هه‌یسه‌م (٣٥٤-٤٣٠ کۆچی / ٩٦٥-١٠٤٠ زایینی). ل ته‌مموزا ٩٦٥ زایینی ل باژیری به‌سرا ژ دایکبویه و هه‌ر ل ویری کتیبین عه‌قیه‌ده‌یا ئایینی و کتیبین زانستی دخواندن. سه‌رده‌می زارۆکینی یا وی، ب سه‌رده‌می زیرینی ئیسلامی د هاته هژمارتن، ژ به‌رکو هه‌موو زانین و به‌ره‌مین وی ده‌رباره‌ی زانستی ئەزمۆنگه‌ری و زانستی دینتی بوون. دیرۆکفان نه‌پشتراستن کا شیعه یان سوننه یان ژێ موعته‌زیله بوو، هه‌ر ئیک بۆ لایه‌کیقه ده‌ت. ئوروپییان ناسناڤی به‌تلیمۆسی دوو یان ئەوئ فیزیائی دانا سه‌ر. زانایه‌کی موسلمانئ فره‌ زانین و به‌ره‌م بوو، شوونتبلین وی د گه‌له‌ک بیافین هه‌مه‌جوړین زانستیدا ديارن. ئین هه‌یسه‌می تیگه‌هین هه‌بی یین ئەرستوی و به‌تلیمۆس و ئیقلیدس راستقه‌کرن، ب ئەزمۆنگه‌ری ديار کر کو رۆناهی ژ تشتان ده‌ردکه‌فیت و به‌ره‌ف چاقیقه ده‌یت، ئانکو به‌رۆفاژێ تیگه‌هئ که‌فن. ئیکه‌مین که‌س بوو توپکاری یا چاڤی کرى و کارئ هه‌ر ئەندامه‌کی دناف چاڤیدا ده‌ستنیشان کرى. هه‌روه‌سا بنه‌مایین داهینانا کامیرئ ژێ بۆ دیتن و تیگه‌هین ئین هه‌یسه‌م دزفریت. گرنگترین و نافدارترین به‌ره‌می وی کتیبه‌کا هه‌فت به‌رگییه ب ناڤی "ئه‌لمه‌نازر" ل سهر زانستی دینتی نفیسی، کو دناقه‌را ٤٠١ - ٤١١ کۆچیدا نفیسا بوو (١٠١١-١٠٢١ ز). به‌ری کتیبیا ئین هه‌یسه‌می دوو تیورین باو دناف خه‌لکیدا به‌لاف ببوو، تیورا ئیکی (تیورا ژیفه‌په‌شینئ): ئیقلیدس و به‌تلیمۆس وه‌سا هزر دکرن کو کریارا دینتی ب ریکا ژیفه‌په‌شینا رۆناهی ژ چاڤی ده‌یته ئەنجامدان. تیورا دووئ ژێ (تیورا چوونا دناڤدا): ئەرستوی و قوتایی یین وی وه‌سا هزر دکر کو رۆناهی ب میناکه‌کی فیزیکی دچپته دناف چاڤیدا و کریارا دینتی ده‌یته ئەنجامدان. لی ئین هه‌یسه‌می ئەف هه‌ردوو تیوره ره‌تکرن و دگۆت کو کریارا دینتی د قومیت ده‌می تیروژکین رۆناهی ژ هه‌ر خاله‌کا تشتی به‌ره‌ف چاقیقه دچیت. هه‌روه‌سا خویاکر کو تیروژکین رۆژئ ب هیلین راست دگه‌هن. زیده‌باری کریارا فیزیکی یا دینتی، هنده‌ک بابه‌تین دی یین ده‌وونزانی یا دینتی و نوژداری یا چاڤی و توپکاری و کارئه‌ندامزانی ژێ دناف کتیبیا وی یا "ئه‌لمه‌نازر" دا ده‌یته دیتن کو پینشه‌نگی مه‌نه‌جی زانستی نوو ده‌یته هژمارتن. هه‌روه‌سا ئین هه‌یسه‌م کومه‌کا لیکۆلینین دی

بین دہر بارہی ئەندازە یا شروۆفەکاری و بیرکاری و دەروونزانی و ناکاما میوزیکی ل سەر ئاژەلان و دینامیکی یا لڤینا تشتان ژێ نڤیسینە، ددەتە خو یا کرن کو هەموو تشت (لەش) د لڤینەکا بەردەوامدانە ئەگەر چ هیزین دەرڤەیی نەراوەستین یان ئاراستە یا وان نەگۆهورن. د فیلوسۆفی یا دەر بارەیی جھیدا ژێ، تیڤەلی دگەل ئەرستۆی هەبوو، ل شوینا کو جە تشتەکی دوو رەهەندی یی هەڤبەند بیت ب لەشپڤە (ئەرستۆ)، ئیین هەیسەمی خو یا کر کو جە بۆشاییەکا سێ رەهەندییە دناڤبەرا ڤالیکی یا نافخۆیی یا لەشاندا کو پڤڤە هەڤبەندە. ل ئادارا ١٠٤٠ی، ل قاهیرە مر و نیزیکی ٢٠٠ کتیبین بەلاڤکری ل دو یف خوە هیلان.

(٦٠) ئیین خەتیب: ناڤی وی محەمدی کورئ عەبدلایئ کورئ سەعیدی کورئ عەلی کورئ ئەحمەد سەلمانی خەتیب (٧١٣-٧٧٦ ک/١٣١٣-١٣٧٤ ز). ئەو ب خوە شاعر و نڤیسەر و فەڤهەکی مالکی و دیرۆکڤان و فیلوسۆڤ و نوژدار و سیاسەتمەدارەکی ئەندەلوس بوو. ل لۆشە ژ دایک ببوو، لی زانست و زانینا خوە یا وێژەیی و نوژداری و فیلوسۆفی ل زانینگەها فاس وەرگرت بوو، پرائی یا ژیاننا خوە ل گرینادا (غرناتە) بۆراند بوو. شعرین وی ل سەر دیوارین تەلارا سوور ل گرینادا هاتبوونە نکلاندن. گەلەک پلەیین سیاسی ل گرینادا وەرگرتبوون و ب ناسناڤی (خودانی هەردوو وەزارەتان: وێژە و شمشیر) هاتبوو ب ناڤکرن. وەزیری حوکمەتا محەمدی پینجی کورئ ئەحمەر (سولتانی گرینادا) بوو، هەرەسا نیزیکیترین هەڤالی عەبدلرەحمان ئیین خەلدوون بوو. ل سالا ١٣٧٤ی، ل فاس مر و کۆمەکا بەرەمین دەر بارەیی وێژە و دیرۆک و جیوگرافیا و شەریعە و سنج و نوژداری و میوزیک و سیاسەت و رووەکزانینی ل دو یف خوە هیلان.

(٦١) ئەبو بەکرئ ئیین عەرەبی: ناڤی وی محەمدی کورئ عەبدلایئ مەعافرییە، ناڤدار ب قازی ئەبو بەکرئ ئیین عەرەبی یی ئەشیللی (٤٦٨-٥٤٣ ک). ل ئەشیللیە (ئەندەلوس) ژ دایکبویە و زانست و زانینا خوە ل شامی وەرگرتییە هەتا کو بوویە ئیک ژ زانا یین ناڤدارین سەردەمی خوە د بیافین لۆژیکا ناخفتنی و شروۆفەکرنی و وێژە و شعریدا. ل سالا ٥٤٣ کۆچی ل فاس مر و گەلەک بەرەمین چاپکری ل دو یف خوە هیلان. ئەڤە جودایە ژ ئیین عەرەبیی مۆتەصەوف (محنیەددین ئیین عەرەبی).

(٦٢) شەپزین جەمەل و صەففین: دوو شەرن کو دناڤبەرا موسلمان و موسلماناندا هاتبوونە کرن. شەرن جەمەل: ل سالا ٣٦ کۆچی (٦٥٦ ز)، ل بەسرا دناڤبەرا (عەلیی کورئ ئەبو تالیب و داخوازکەرین تۆلڤەکرنا ئۆسمانی کورئ عەففان) دا هاتە کرن. پشتی عەلی خیلافەت وەرگرتی، ژێ هاتە داخوازکرن کو بکوژین ئۆسمانی بگریت و سزا بەدەت. پایتەختی دەولەتا ئیسلامی ژ مەدیننی ڤەگواستە کۆڤە، دا کو ژ یاخیبویین ل سەر ئۆسمانی دوور کەڤیت. لی دەمی چوار هەیف ب سەرڤەچووین و عەلی نەشیایی بکوژان بگریت و سزا دەت، خەلکی مەکەھی (ب پشتهڤانی و هاندانا معاویەیی) ل دژی

وی راوهستان. لهشکهرهکې مهزن بهرهه فکر و بهر ب بهسرافه چوون. لهشکهری عهلیی کورئ ئه بو تالیب، نیزیکی بیست هزار کهسان بوون. محمه دی کورئ ئه بو بهکر، عهبدلایئ کورئ عهباس، عه ممرای کورئ یاسر و ئه شتهرئ نه خعی سهرکیشی یا لهشکهری عهلی دکر. لهشکهری داخواز کهرین تولفه کرنا ئوسمانی نیزیکی سیه هزار کهسان بوون. تهلحهیی کورئ عوبهیدوللا و زوبهیرئ کورئ عهوام و عائیشا یا دایکا موسلمانان سهرکیشی یا لهشکهری دکر. عائیشا د هه ودهجهکا ئاسنین ل سهر پشستا حیشرهکئ ژ مهکههی بهر ب بهسرافه هاتبوو، لهوا نافی شهری کرنه شهری جهمهل (ئانکو شهری حیشرئ). هه رچهنده تهلحه و زوبهیری بهیعه دابوونه عهلیی کورئ ئه بو تالیبی، لی ل سهر وهرگهریان و کهفته نه دچه په رین دژدا. شیعه دبیژن کو تهلحه و زوبهیری بهیعه دابوو عهلی داکو پؤستی ویلايه تا یه مهنی بده ته تهلحه ی ویلايه تا عیراقئ ژئ بده ته زوبهیری، لی دهمی عهلی نه داینئ ل سهر وهرگهران و قیان خیلافه تی ژ دهستان بیننه دهر. هه رچهنده عائیشا ل دژئ ئوسمانی بوو، برایی وی ژئ دگه ل یاخیوویمان بوو. لی وی حه ز ژ عهلی نه دکر، ژ بهر بؤیه ری (ئیفک) دهمی سومعه تا عائیشایی له که دار بووی). ل وی سهردهمی عهلی ژ پیغه مبه ری خواست بوو کو عائیشایی به رده ت. زیده باری قان هه ر سئ سهرکرده یان، معاویه یئ کورئ ئه بو سفیان ژئ، ب نافی تولفه کرنا ئوسمانی ئه و پالدران کو خیلافه ت بؤ وی بمینیت. د قئ شه ری دا لهشکهری خه لیفئ چوارئ ب سهرکه فت و سیزده هزار موسلمان (دگه ل تهلحه و زوبهیری ژئ)، ژ لهشکهری دژ کوشتن. زیانئ لهشکهری خه لیفه ی ژئ پینج هزار کوشتی بوون. گه له ک دیرؤکفانئ ئیسلامئ دبیژن ئه گه ر شه ری جه مه ل نه هاتبا کرن، شه ری صه ففین و نه ره وان ژئ نه ده اتنه کرن.

شه ری صه ففین: شه ره کئ دی یئ موسلمان و موسلمانان بوو، ل سالا ۳۷ کؤچی دناقه را لهشکهری عهلی و معاویه یدا، ل سهر توخیی دناقه را عیراقئ و سوریدئا هاتبوو کرن. هه رچهنده دیرؤکفانئ ئیسلامئ کومه کا فاکته ر و ئه گه رین شه ری ریز دکن، لی شه ر سه را ب ده سته ئینانا خیلافه تی بوو. قئ شه ری نهه رؤژان فه کیشا، بیئ هیچ لایه نه ک سهرکه فتئا ئیکلاکه ر ب ده سته بینیت. هه ر رؤژ دا کومه کا شه رقانان ب سهرکرده تی یا موسلمانه کی چنه د مه یدانا شه ری دا و جار پینشفه دچوون، جار ژئ پاشفه دزقرین. ل رؤژا نه هی، هه ردوو لایه نان هه موو لهشکهری خوه کیشانه د مه یدانا شه ری دا، لهشکهری عهلی نیزیکی ۱۳۰ هزار شه رقانان بوون و لهشکهری معاویه ی نیزیکی ۱۳۵ هزار شه رقانان بوون. چ نه ما لهشکهری عهلی سهرکه فتئ ب ده سته بینیت، لی لهشکهری معاویه ی قورئان ب سهرین رمانفه کرن، وه کو ئاماره یه ک کو فه ره قورئان بیته ناقبژیوانی هه ردوو ئوردییان. لهشکهری عهلی سار بوون و داخواز ژ خه لیفه ی کرن کو قورئانی بکه ته حه که می ب دوماهی ئینانا قئ شه ری. هه ردوو لهشکهران (بیئ سهرکه فتئا هیچ لایه نه کی)، خوه فه کیشان، ئیخسیر ل هه ف گوهارتن و ده ست ب مفاوه زاتان کرن. نوونه ری عهلی، ئه بو موسایی ئه شعهری بوو. نوونه ری معاویه ی هه مرویی کورئ عاص بوو. زیانئ قئ شه ری نیزیکی هه فتئ هزار کوشتیان بوون، چل و پینج هزار ژ لهشکهری معاویه ی و بیست و پینج هزار ژ لهشکهری عهلی بوون، کو عه ممرای کورئ یاسر ژئ دگه ل کوشتیان بوو. هه ژئ گوته نه کو پشتی عه لیی

کورئ ئه بو تالیب فه گه رایه فه کوفه، د هه مان سالدا شهړئ خه وارجان ژئ کر (ئو) که سین ددهمئ صه ففیندا ژئ فه بووین. شهړئ نه هره وان: ل ساللا ۲۸ کۆچی (۶۵۹ ز)، ل نیزیکی به غدا هاته کرن، له شکهړئ خه لیفه ی نیزیکی چل هزار که سان بوو، له شکهړئ خه وارجان تنئ چوار هزار شهرفانین رکۆبی بوون. د نه جامدا، هه موو خه وارچ (ژ بلی نه که سان) هاتنه کوشتن و بنبرکرن. پشته ئی شهړئ، عه لی خوه به ره هف دکر کو جاره کا دی شهړئ شامئ بکه ته فه، لی به ری ده ست ب شهړئ بکه ت، ل سه ر نفیژئ هاته کوشتن. لی ددهمئ هه سه نئ کورئ عه لی (ژبو پتر نه ریژتتا خوینا موسلمانان)، ده ست ژ خیلافه تا خوه به ردای، معاویه یئ کورئ ئه بو سفیان (بی رکابه ر)، دبیته خه لیفئ ئوممه تا ئیسلامئ.

(۶۳) تهرتۆشی: ناڤئ وی ئه بو به کرئ کورئ وه لیدئ کورئ خه له فه، ناقداره ب ئه بو به کرئ تهرتۆشی، ل ساللا ۴۵۱ کۆچی (۱۰۵۹ ز) ل باژیرئ تهرتۆش (ل ئه نده لوس) ژ دایکبویه و ل ساللا ۵۲۰ کۆچی (۱۱۲۶ ز) چوویه به ر دلوقانی یا خودئ. ل ساللا ۴۷۶ کۆچی (ئانکو د ژئئ بیست و پنچ سالیئدا)، به ر ب روژه لاتا ئیسلامئفه چوو، سه ره دانا مه که هئ کر و پاشئ به ره ف به غدا و به سراڤه چوو. ماوه یه کی ما ل عیراقئ، پاشئ به ره ف شامئفه چوو. سه ره دانا هه له بی و ئه نتاکیا کر و پاشئ به ره ف ئه سه که نده ریئفه چوو. ل ئه سه که نده ریئ ژيانا هه فژینیئ پیک ئینا و ل میسرئ ده ست ب به لاکرنا زانست و زانینا خوه دکر. تهرتۆشی ئیکه ژ زانین ئه نده لوس کو به رسف ل سه ر بیدعه یان ددا، که له ک به ره مه یئ چاپکری بین ده رباره ی شوؤفه کرنا پرسین ئایینی و ژيانا که توارئ یا موسلمانان ل دو یف هیلان. ئه وه خودانئ وئ گۆتتا ناقدار، ئه وا دبیتت: "ئه گه ر حوکم بو ئیکئ ما با نه دگه هشته ته."

(۶۴) شیعه: په یفا شیعه ئانکو یاوه ر و هه قالبه ند یان دو یفه لانک، د دیرۆکا ئیسلامه تیندا په یفا شیعه ژبو هه قالبه ندان و باوه رداران هاتییه. شیعه دبیتن کو شیعه یه تی ئیسلام ب خوه یه، نه مه سه به کئ ئیسلامئیه. لی د سه ردهمئ نه ودا شیعاتئ ب شیعه یا عه لئ کورئ ئه بو تالیبفه هه قبه نده. ژبلی عه لی، باوه ریئ ب هه رسئ خه لیفه یئ ده ستپیکئ نائین و ب خه لیفه یئ نه ره وا دده نه نیاسین. هنده ک دیرۆکڤان وه سا هزر دکه ن کو شیعه، پشته مرنا پیغه مه به ری ده رکه فت بوون. ددهمئ کومه کا مهاجر و ئه نصاران ل سه قیفه یا به نی سه عد ئه بو به کر ژبو خیلافه تی هه لپژارتئ، هنده ک صه حابه یئ مینا ئه بو زه رری غه قاری و عه ماری کورئ یاسر و زوبه ری کورئ عه وام ل مالا عه لی خرڤه بوون و خوه ژ هه لپژارتتا ئه بو به کرئ نه رازی دکرن. ب ئی چه ندئ ژئ، شیعه ئه و که س بوون، ئه وین عه لی ب ره واتر و هه ژیتر ددیت ژبو خیلافه تا پیغه مه به ری. ئو دگه ل به رفه هه بوونا ناکوکی یئ عه لئ کورئ ئه بو تالیب دگه ل ته لحه و زوبه ییر و معاویه ی، تیرمئ شیعه یا عه لی پتر هاته دناڤ فه ره نگا روژانه یا خه لکیدا. ژ ئه نجامئ فان ناکوکیان سئ شه رین هه ره خویناوی دناڤه را موسلمان و موسلماندا چیبوون: شهړئ جه مه ل (دناڤه را شیعه عه لی و هه رسئ سه رکرده یان ته لحه و زوبه ییر و عاییشه دا بوو)، شهړئ صه ففین (دناڤه را شیعه عه لی و له شکهړئ معاویه ییدا بوو)، ئو

شهری نهرهوان (دناڅهرا شيعا عهلی و خهوارجاندا بوو). ب قی چهندي ژی، شيعه و شيعاتي ب ههڅالبهند و لايهنگرين عهلیڅه هاته گريدان. شيعه و هسا هزر دکهن کو زريهتا بهنو ټومهيهی ب نهرهوايهتی خيلافهت ژ حهسهن و حسيئي ستاند بوو. ټهڅجا زريهتین عهلی و عهبياسی مامی پيغهمبهري، ههردهم ل دژی دهولهتا ټومهوی کار دکرن و ههلين څهگهرااندنا مافی خوه ددان د وهرگرتننا خيلافهتيدان. لی دهمی عهبياسيان خيلافهت و وهرگرتی و دهولهتا عهبياسی دامهزراندی، وان ژی حوکم هيللا ددهستی بنه مالا عهبياسياندا و زريهتا عهلی و فاتيمایي ژی زربههرکرن. ل څيره ژی، شيعا عهلی خوه ژ دهستهلاتی څهدهرکر و ل دژ راوهستان. ټو بويهري شيعاتي جوداکری و کرييه مهسهبهکی خوهسهر، کوشتنا حوسهيني بوو د شهري کهربه لادا، شيعه قی شهري ب ستهما مهن ددهنه زانين و حوسهيني وهکو شههيدی ريپازا رهوايهتی و راستيی ددانن. ب قی چهندي ژی، شيعاتيی شيوازهکی شورهشگيريی وهرگرت. لی سهرهراي قی ههستکرنا ب ستهمی و ههلويستی بهردهوامی ټوپوزوسيوني ل دژی دهستهلاتان، نيزيکی دهه دهولهتین شيعی د ديروکا ئيسلامهتيدان چيويينه. شيعه ب خوه ژی دناڅ خوهدا دبنه چهندين تايهغه، ټويين ژ ههموويان بهربه لاڅتر تايغهيا دوازه ئيمامی و ئيسماعيلي و زهيدينه. ټويين دوازه ئيمامی کو ريژهيا وان پتره ژ ٨٥% ژ ههموو شيعه يين جيهانی، باوهريی ب ههبوونا دوازه ئيمامين مهعصوم دئين و دبيژن کو محهمهدي مههدي کوري حهسهنی عهسکهری (ئيمامی ١٢)، ئيمامی چاهرييه و دی ههر څهگهریت و دی دونيايي مشت دادپهروهری کهت. ههر دوازه ئيمام ژی ټهڅهنه: (عهليی کوري ټهبو تاليب، حهسهنی کوري عهلی، حوسهيني کوري عهلی، عهلی زهينولعابدین، محهمهدي کوري عهلی باقر، جهعفر کوري محهمهدي صادق، موسايی کوري جهعفری کازم، عهليی کوري موسايی رهزا، محهمهدي کوري عهلی جهواد، عهلی کوري محهمهدي هادی، حهسهنی کوري عهليی عهسکهری، ټوو محهمهدي مهدي). شيعه د قی سهردهميدا نيزيکی ٢٠٠ مليون کهسانن کو ب ريژهيا ١٠-١٣% ژ سهرجهمی موسلمانان پيک دئين و سی چاريکين وان ل کيشوهری ئاسيا د ژين (ئيران، پاکستان، هندستان و عيراق)، چاريکا دی ل باکوري ټهفريکايی د ژين. ئيکه مين خواندنگهها ئاييني ژ لايی ئيمام جهعفری صادق (ئيمامی شهشی) هاتبو دامهزراندن کو ب فوهي جهعفری ناڅداره. ټهڅ خواندنگهه ل داوی يا سهردهمی دهولهتا ټومهوی و دهستپيکا دهولهتا عهبياسی هاتبو دامهزراندن و نيزيکی چوار هزار موختههيد هرچويين وينه. شيعه دبيژن کو ژيدهري ههر چوار ريپازين سوننهيان ژی ټهڅ خواندنگهه بويه، چونکو ټهبو حهنيغه (شيخي ريپازا حهنهفيان) هرچويی خواندنگهها جهعفری بوو. شيعهيان هندک بيرهوهري و جهژنين جودا ههنه، مينا: جهژنا غهدير (١٨ی زيلوحجه- ټو روژه ټهوا پيغهمبهري راگهاندي کو پشتی وی دی عهلی بيته ئيمامی ټومهتی)، عاشورا (دهی موهرهمی- بيرهوهري يا شهيد بوونا حوسهينيی)، چليني (چل روژان پشتی عاشورايی- ټو روژه کو رزگاروي يين شهري کهربه لا څهگهراين). ههروهسا زيدهباری جهين پيروزين ئيسلامی، شيعهيان کومهکا جهين دی يين پيروژ ههنه کو خهلیک سهرادهدت و ټهڅ سهرهدانه ب ئاييرده يين ئاييني دهينه حسيکرن، وهکو: کهربه لا- کهربه لا يا پيروژ

(گوری حسین و عهباسی کورئ علی لئیہ)، نہجہف - نہجہفا ئہ شرفہ (مہقامی ئیمام علی لئیہ)، قم (مہرقہدئ فاتیمایی لئیہ)، مہشہد (مہرقہدئ علی کورئ موسایی رہزا لئیہ)، کازمی (مہرقہدئ موسایی کازم و محمہدئ جواد لئیہ)، سامہرا (مہرقہدئ علی ہادی و کورئ وی: ئیمام حسہنئ عہسکہری لئیہ)، دیمہشق (شیعہ وسہا ہزر دکن کو مہقامی زہینہبا خویشکا حوسہینی لئیہ، کچا علی ژ فاتیمہ یا کچا پیغہمبہری)، ئو قاہیرہ (شیعہ وسہا ہزر دکن کو سہری حوسہینی ل قاہیرہ ہاتیہ فہشارتن).

(۶۵) سوننہ: مہزنترین مہسہب یان تائفہیا ئیسلامئیہ (ب ریژہیا پتر ژ ۸۵% ژ ہموو موسلمانین جیہانی). ژیدہرئ شہریعہتا فی مہسہبی قورئانا پیروژ و سوننہتن کو ہموو فہرموودہ یئین پیغہمبہری ب خوؤفہ دگریت. ژیدہرئ فہقیہیی ژئ ل دہف سوننہیان ہر چوار ئیمامین ئیسلامئہ: ئہبو حہنیفہیی نوعمان (مہسہبی حہنہفی / ۶۹۹-۷۶۷ ز)، مالک کورئ ئہنہس (مہسہبی مالکی / ۷۱۵-۷۹۶ ز)، محمہد ئیدریسی شافعی (مہسہبی شافعی / ۷۶۶-۸۲۰ ز) و ئہحمہدئ کورئ حہنہل (مہسہبی حہنہلی / ۷۸۰-۸۵۵ ز). ئو جونکو عہباسییان باوہری ب فان ہر چوار ئیمامین ئیسلامئ دئینا، ئو ژئ ب سوننہ دہینہ حسابکرن. تیرمی سوننہ، ہتا ناقہراستا سہردہمی عہباسییان نہ یئ بہرنیاس بوو. لی پشتی ہلہوشیانا دولہتا بوہیہی ل سہردہستی سہلجوقییان (۱۰۵۴ ز)، ئہف تیرمہ ہاتہ دناف ئہدہبیاتین ئیسلامئدا داکو ژ شیعہ یئین علی بہینہ جوداکرن. ہەرچہندہ ئہف جوداہی یا دناقہہرا شیعہیا علی و موسلمانین دیدا، ل داوی یا سہردہمی ئومہوییان یا بہرچاقبوو، لی وہکو تیرم ہیشتا نہ ہاتبوو زانین. ئیکہمین زانایی تیرمی سوننہ بکار ئینای محمہد کورئ سیرین بوو. موسلمانین سوننہ، عبادت و عہقیدہ یا خوہ ژ ژیدہرئین شہریعہتا ئیسلامئ و ہردگرن: قورئانا پیروژ و سوننہت (فہرموودہ یئین پیغہمبہری) و جہماعہ (ئجماعا صہحابییان) و پیقاندن و ئیجتہاد. ہر چوار ئیمامین سوننہیان چ تیقلی ل سہر عہقیدہ و بنہما یئین ئایینی نین، لی جوداہی یئین وان ل سہر حوکمین شہریعہتینہ. ہہروہسا سوننہ باوہری ب ناقجی یا بابہتان دئینن، زیدہرویی و لادانئ ل سہر چ بابہتین ہہقہند ب ئایینیقہ ناکہن. بؤ نموونہ: دہربارہی قہزا و قہدہرئ: قہدہری دبیزئن کو مروؤف خودان و چیکہرئ کریارین خوہیہ، ئو ب خوہ بہر ب باشی یان خرابییقہ دچیت (مروؤف موخہییہرہ). ئو جہبری دبیزئن: مروؤفی چ ہلبژاردہ نین و ب ہموو کریارین خوؤفہ دہیتہ ہاژوئن، ہر کارہکی مروؤف بکەت ب حہزکرنہ خودئ دہیتہ کرن (موسہییہرہ). لی سوننہ دبیزئن کو مروؤف ب حہزکرنہ خودئ تہعالا یئ موخہییہرہ، خودئ مروؤف دایہ و کریارین وی ژئ داینہ و ئو سہریشک کرییہ کو کریارین باش یان خراب بؤ خوہ بہلبژیزیت. ہہروہسا ل سہر کہسایہتی یا علیی کورئ ئہبو تالیب: شیعہ دبیزئن کو ئیمامہکئ مہعصومہ ژ شاشییان (مینا پیغہمبہرانہ) و دبیت ژ ہموو پیغہمبہران ہاشتر بیت. نہواصب علی ب فاسق ددہنہ نیاسین و خہوارج ژئ دبیزئن کو علی کافر بوو. لی سوننہ دبیزئن: علی خلیفہیہکئ راشیدی یئ ئیسلامئ بوو، صہحابییہکئ پیغہمبہری بوو، لی وہکو ہر مروؤفہکئ دی نہ یئ مہعصوم بوو ژ شاشییان. گہلہک

ریباز و مهسه بین دی ژ سوننه یاتی چیبوون، بهرچاقتیرین ریباژین ههتا نوکه مایی: سهله فی و صوفینه. سهله فی: ل گورهی ساخله تین خودی د قورئانی و سوننه تاندا، چاقلین کرنا سهله فین جوامیر و ئیمام ههنبه ل و ئیمام شافعی و زانا بین دی بین سهله فی دکن، ژ بزاقا شوونپنپیان (الاپریه) پهیدا بوویه. ئەف ریبازه ل سهده ههفتی کوچی، ل سهه دهستی زانا بین وهکو ئین تهیمییه و ئین کهسیر و هنده کین دی سهه رهلدا بو. ل سهه دهمی نوو ژی، ل گزیرته یا عه ره بی ل سهه دهستی محمه د کورئ عه بدلو هه اب (وههابی)، سهه رهلدا بو، ههتا نوکه ژی میرگه ها عه ره بی یا سهه ودین ل سهه ریبازا وههابی کار دکت. لی صوفی ژ کریارا ته سهه ووفی هاتییه کو هه ولدانا مروقییه ژبو گه هشتنا خودی تهعالا، ب ریکا عیادهت و خوه دوورکرنی ژ هه موو ساخله تین دژی بنه ما بین ئیسلامی. پرانی یا فان مهسه ب و ریبازان، د سهه دهمین جودا جودا دا ل دژی ههف راهه ستاینه و هه ر لایه نه کی، لایه نی دی ب نه زانین و د سهه رداچوون گونه هبار دکر.

(٦٦) عه له وی: تائیفه یه کا شیعیه بین جهه عه فری بین دوازه ئیمامینه، جوداهی یا وان نه وه کو هه موو ئایبرده و ئایبنداری یا وان ب نه پنی دهاته کرن و پتر نژیکی ریبازا باتنن (البانگیه) بوون. شیعیه وان ب زیده روویی گونه هبار دکن، سوننه ژی وان ب باتنی بین کافر دده نه نیاسین. ب درژاهی یا دیروکی، ناڤی عه له وی یان عه له وییان ئاماره به که ژبو هه ر ریبازه کا ب دویف شوپا عه لیی کورئ نه بو تالیبی و زریه تا وی بکه فیت. جوداهی یا وان دگه ل سوننه یان نه وه کو ئیمام عه لی ب ره واتر دینن ژبو ئیمامه تی یا ئیسلامی. دگه ل شیعیه بین دوازه ئیمامی ژی، نه وه کو نه و خوه ب به رده وامی یا هه ر دوازه ئیمامان د بینن و پشتبه ستنی ب عه قلی دکن ژبو ئیجتیهاد و پیقاندنی. دبیزن کو عه قل و زانین شه نگسته یی هه ر ئایین و ئاڤا کر نه کنیه، هه ره وساج گرنگیی ب مه رجه عییه تین شیعیه نادهن. لی باوه ریی ب محمه دئ کورئ نه صیرئ نه میری د ئینن و دبیزن کو شوئگرئ محمه دئ مه هدی بوو د سهه رده می غه ییوبه تا بچوو کدا. پشتی ئیمام حه سه نی عه سه کهری مری و محمه د مه هدی کورئ وی که فتییه د غه ییوبه تا بچوو کدا، شیعیه یان د گوئن کو محمه دئ مه هدی ب ریکا هه ر چوار بالیوزین خوه به رسقا هه موو پرسین فه قیه یی ددهت. لی گروپی عه له وییان باوه ری ب فان هه ر چوار بالیوزان نه ئینا و تنی پشتبه ستن ب محمه د نه صیرئ نه میری دکن. د گوئن کو کا چه وا ئیمام عه لی ده رگه هی پیغه مه به ری بوو، محمه د نه صیرئ نه میری ژی ده رگه هی هه ردوو ئیمامان بوو (حسه نه نی عه سه کهری و محمه د مه هدی کورئ وی). ب قی چه ندی ژی، هندک دبیزن نه صیرئ. پرانی یا باوه ردارین قی ریبازی، ل ده قه رین دناڤه را سورین و تورکیا دا به ربه لاقن. ل ساللا ١٠٩٧، خاچپه رستان دژایه تی یا عه له وییان کر. ل ساللا ١١٢٠، کورد و ئیسماعیلییان عه له وی شکاندن، لی پشتی سی سالان ژ شکه ستن خوه، شیان کوردان بشکینن و ده قه را خوه کونترول بکه نه فه. ده می ئیمپراتی یا ئوسمانلی وه لاتین شامی داگیرکری (١٥١٦)، هه وه کا کوشتن و قرکرنی ل دژی عه له وییان کر و نه و ژ قی شکه ستنی نه رابوونه فه هه تا کو سوریا که فتییه د بن ئیتیدابا له شه کهری فرهنسیقه کو گه له ک ژ عه له وییان کیشانه دناڤ له شه کهری خوه دا و

حوکمه کئی ئوتونومی دا عهله و بیان. ل ساللا ۱۹۷۰ئ، قئ تائفی ب سهرۆکاتی یا حافظ ئەسهه حوکمی سوریی وەرگرت و ههتا نهۆ ژێ بهشاری کورئ وی ل سهر حوکمییه.

(۶۷) محهمه کورئ ئیبراهیمی ئابلی (۱۲۸۰-۱۳۵۶): ناڤی وی ئەبو عهبدلا محهمه کورئ ئیبراهیم کورئ ئەحمههئ ئابلییه. ئاییندار و لوژیکزان و زانایه کئی بیرکاری بول ئەندهلوس، خه لکی دهقرا ئابل (باکورئ مهدرید) بوو، لی بابی وی هاتبوو تهمهسان کو د خزمهتا دهولهتا زهیانیدا کار بکهت. ل ساللا ۶۸۱ کۆچی، ل تهمهسان ژ دایکبویه و هه ل تهمهسان، فیری زانستین بیرکاری و ئەندازئ و میوزیکی و لوژیکا عهقلانیی ببوو. پاشی ژ ئەگه ری ناکۆکی بین دهستهلاتئ و میرگههان (ب ههجهتا ئەداکرنا فهریزه یا ههجئ)، بهرهف روژههلاتیقه بارکر، ل قاهریره راوهستا و کومهکا پیزانینین زانستی بین نوو لی وەرگرتن. پشتی تهبایبیونا رهوشا تهمهسان، قهگهراقه جهئ ژ دایکبونا خوه کو بهردهوامی ب فیرخوازی و فیرکاری یا خوه یا زانستی بهت. لی چارهکا دی، ژ ئەگه ری ناکۆکی بین بهردهوام و رهوشا نالهبارا وی سهردهمی، ژ تهمهسان دهردکهفیت و بهر ب (فاس) و (مهراکش) قه رهڤی. بو ماوهی چل سالان مال دهقهرین روژئاڤایا ئیسلامی. ل ساللا ۷۴۸ کۆچی، ئیین خهلدوونی ل توونس دیت و ههقهندییهکا موکم دناڤهرا واندا چیبوو. ئابلی دوو شیوازین فیرکاری پهیرهو دکرن: شیوازی بازنه بین فیرکاری کو ژبو تهڤایا خه لکی بوو. دا پیزانینان ب شیوازهکئ هیسانکری داریژیت و پرسین دهرسی پئ دهستتیشان دکرن، پاشی دا مگرتی بین چارهسهری بئ ئامادهبوویان پیشکیشکهت. شیوازی دووی ژێ پهیرهوی دانوستاندین روو ب روو بوو کو دگه ل کهسین زانا و تیگههستی ئەجامدا. کهسی فیرخواز دکره پیشکهک ژ دانوستاندنی و پیزانینین پیشکیشکری ل ههف ئالوگور دکرن. ل سهر قئ کاری خوه بین ل فاس، یئ بهردهوام بوو ههتا کو ل ساللا (۷۵۷ ک / ۱۳۵۶ ز) چوویه بهر دلوقانی یا خودئ.

(۶۸) مهغول و تهتار: مهغول ملهتهک بوون ل ناڤهراستا ئاسیا ل دهقهره مهغولیا د ژیان و ب زمانئ مهغولی د ئاخفتن. کومهکا عهشیرهتین ناکوک و ژیکهقهتیایی بوون، ل دهردؤرا رووباری ئونون د ژیان. ل سههئ سیزدی هه موو عهشیرهتین تورک و مهغولان ب سهرکردایهتی یا جهنگیزخانی ههڤگرتن و ئیمپراتورییهکا مهن دانان کو پرانی یا وهلاتین ئاسیا ناڤهراست ب خوڤه گرتبوو. ئەف ئیمپراتورییه کربونه سی پیشک، پیشکا باشوری روژئاڤا بیوو بههرا هولاکۆی کو ل سههئ سیزدی بهغدا و دیمهشق ستاند بوون (۱۲۵۸). بهرمایکین قئ ملهتی، نوکه ل مهغولیا و چینئ و روسیا و ئەفگانستان و ئیرانی د بهربهلافن. وهلاتهک ب ناڤی مهغولیا ههیه کو ۹۳% ژ خه لکی وهلاتی مهغولینه و نیزیکی شهش ملیون کهسانن. لی تهتار ملهتهکئ دی یئ ژ رفیشتا مهغولانن، هندهک ژێ دپیژن کو ئولهکئ خوهسهر و جودانه ژ مهغولان. پهیقا تهتار ل دهف چینییان ب رمانا کۆچهر یان فیرس دهیت، د تورکییدا رمانا تهتار (تهتهر) ئانکو فیرسی پۆستهچی. ل داوی یا سههئ پینجئ و دهستپینکا سههئ شهشی زاینی، تهتار دناڤ ملهتی مهغولاندا د ژیان و وارگههی وان یئ سهرهکی باشوری روژههلاتا

دهریاچه یا بایکال بوو. کارئ چهراندن و کشتوکالیج دکرن، زمانه کی تایبته ب خوځه هه بوو دگوتنی کیچاک Kipchak. پرائی یا ته تاران باوه ری ب ئایینی ئیسلامی ئینا بوون، لی هنده ک ژئ ب ئایینی زهرده شتی و مانی داخبار بیوون. هه تا هاتنا جهنگیزخانی (۱۱۶۷-۱۲۲۷)، قئ عه شیره تی چ گرنگی یا خو ه نه بوو. دناق ئیمپراتوری یا مه غولی- ته تاریدا تیکهه ل بیوون و هه موو دیروک و ساخله تین وان ب مه غولانقه گریداینه. ل سهرده می شه ری جیهانی ئیکئ، ته تارین قهرم (ب هاریکاری یا ئه لمانان) کیانه کی خو ه سه ل قهرم دامه زرانده. لی پشتی شه ری، ئه ف کیانه هاته هه لوه شانده و هه موو ل سه ر کومارین ئاسیا نافه راست (ب تایبه تی ئوزبه کستانئ) دابه شکرن. نوکه ژئ ل سه ر هنده ک وه لاتین روسیا د به لافه نه و چ کیانین سه ره بخوب نافی ته تارستانئ نینن.

(۶۹) **ماکس فیبه ر (Max Weber):** نافی وی ماکسیمیلیان کارل ئه میل فیبه ره، سیاسه تمه دار و ئابورزان و جفاکناسه کی جیرمانیه (۱۸۶۴-۱۹۲۰). ل سالا ۱۸۶۴، ژ خیزانه کا پروتستانتی یا دهوله مه ند ژ باژیرئ ئیرفورتن ل ویلایه تا ساکسونیا ژ دایک بوویه و دناق زانین و سیاسه ت و هزرین بنه مالا خو ه دا په روه رده بوویه. دیروکا هه موو ئایینان خواند و وه سا ددیت کو ره فتارین پروتستانان، ره فتارین نمونه بیینه و ژ شان ره فتاران نمونه بیئ ئیدیالیئ تیگه هشتنا دیارده بین جفاکی و پیروکراتی یا عه قلانی دارشت بوو. ئه ف پیروکراتی یا ئه م ب روئینا روژانه یا کاری دنیا سین، ل ده ف وی سیسته مه کی ریکار و ریسایانه ژبو پاراستنا ده زگه ه و ریکخراوین مه زن کو ژ ئارمانجین خو ه نه هیته لادان و ب دروستی کار بکه ن (تیورا ریکخستنئ- جفاکناسی یا سیاسی). ژبو خویاکرنا ستوونین تیوری بین هزرا خو ه یا ده رباره ی ئایینان، فیبه ر پشتبه ستنئ ب نمونه بیئ ئیدیالی دکه ت. دبیژیت کو باشترین ریک ژبو تیگه هشتنا رامانین خو هی بیئ هه ر دیارده کا جفاکی، بکارئینانا نمونه یه کی ئیدیالییه. ئه ف نمونه یه ئافاهیه کی عه قلیئ تیگه هین رویته کو چ مینا کین خو ه دناق که توارئ ئه زمونگه ریدا نینه (جفاکناسی یا ئایینی). هه روه سا هزر دکر کو کریارا جفاکی، بنه مایی سه ره کی جفاکناسییه. ل گوره ی قئ دیتنئ، فه ره مروؤف ل سه ر دوو ئاستان سه ره ده ریئ دگه ل ره فتار و دیاردین جفاکی بکه ت: ئاستئ ئیکئ، فه ره مروؤف ل سه ر ئاستئ رامانا که سان د کریارا جفاکی بگه هیت، ئانکو فه ره مروؤف ل پالینه ر و مه رهم و پویته دانین خو ه بنیریت و وان رامانین که سوکی بین دده ته کریارین خو ه، شرؤفه بکه ت. ئاستئ دووئ ژئ ئه وه کو مروؤف ل سه ر ئاستئ کومین جفاکی، د کریارا جفاکی بگه هیت، ئانکو سه ککه ته وان پالینه ر و سه ده م و مه رهمین فه شارتی ل پشت ره فتارین کوما خه لکی. لی چونکو مروؤفی تاک ئه ندامه کی کومینیه، ئه فجا فه ره ل گوره ی دیتنئ خو ه بین که سوکی د چوارچوؤفی دیتن و مه رهمین کومینا سه ره ده ریئ دگه ل کریارا جفاکی بکه ت.

(۷۰) **جهنگیزخان (۱۱۶۵-۱۲۲۷):** نافی وی تیموجین کورئ یه سوگی ژ رفیشتا خابول خان و ئومباگابه. بابی وی سه روکی عه شیره تا بورجیقن یا مه غولی بوو، لی ده می حوکی

سولاله‌تا جین یا چینى ژ مه‌غولان هاتییه ستاندن و بۆ عه‌شیره‌تا کراییت یا ته‌تاران هاتییه فه‌گوهاستن (۱۱۶۱)، یه‌سوگی ئه‌و هیز و پایه‌داری یا به‌ری نه‌ما و پاشی هاته کوشتن ژى. تیموجین دگه‌ل دایک و خویشک وبرا یین خوه د ژیا و سه‌ره‌رشتی یا دایینکرنا ژیارا خیزانا خوه دکر. هه‌موو عه‌شیره‌تان (ب مام و پسمامین و یقه‌ ژى) خوه ژى دوور کر و که‌سه‌کى پالپشتی یا وی نه‌دکر، چونکو نه‌دقیان تیموجین ل شوینا بابی خوه ببیته سه‌روکى عه‌شیره‌تی. پشتی پیگه‌هشتی و فیری هونه‌رین شه‌ری بووی، شیا هه‌قاله‌بندییه‌کى دگه‌ل سه‌روکى عه‌شیره‌تا کراییت دروست بکه‌ت و ب هاریکاری یا هه‌قالی خوه یی زاروکیینی (جاموگا)، گه‌له‌ک سه‌ره‌که‌فتنا ب ده‌ستقه‌ بینییت و تولا خوه ژ دژمنین بنه‌مالا خوه فه‌که‌ت. پشتی فان سه‌ره‌که‌فتنان کومه‌کا عه‌شیره‌تین دی گه‌هشتنی و هیزه‌کا مه‌زن پیک ئینا و ناڤی خوه ژى کره جه‌نگیز خان (۱۱۸۷). سیسته‌مه‌کى ئیداری ژبو ب ریفه‌برنا ده‌سه‌لاتی دانا، کومه‌کا هاریکار و راویژکاران ل گوره‌ی شیان و ئه‌ختوباری یا وان (نه ل گوره‌ی خزمانی و بنه‌مالی) بۆ خوه دانان، یاسایه‌کا جیگر دانا کو بی جوداهی ل سه‌ر هه‌موو خه‌لکی ده‌وله‌تا وی بچه‌سپیت (۱۱۹۰). لی هه‌رده‌م دگوت هه‌تاکو هه‌موو عه‌شیره‌تین مه‌غول و ته‌تاران نه‌بنه ئیک، نه‌شیت به‌ر ب توخبیین وه‌لاتی ُن دهردورقه‌ بچیت. له‌وا هه‌موو شیانین خوه بکار ئینان کو هه‌موو عه‌شیره‌تان ل بن سه‌ره‌کیشی یا خوه خرغه‌ که‌ت. ژبو قی چه‌ندى ژى، ل سالا ۱۲۰۰، هه‌فرکی یا هه‌قالی خوه یی زاروکیینی کر (کو هه‌فکویف و به‌قلی وی بوو د سه‌ره‌کیشی یا ملله‌تی مه‌غولاندا). پشتی ل سه‌ر جاموگای ب سه‌ره‌که‌فتی، هیزشکره سه‌ر ته‌تاران و هه‌ر که‌سه‌کى خوه ته‌سلیم نه‌کری و نه‌هاتییه دناڤ له‌شکه‌ری ویدا، کوشتن و بنبرکرن (۱۲۰۲). ئه‌فجال سالا ۱۲۰۶، جقاتا میرین مه‌غولان جه‌نگیزخان کره حاکمی ره‌هایی هه‌موو مه‌غولان. ملله‌تی مه‌غولی ل بن سه‌ره‌کیشی یا جه‌نگیزخانی پرانی یا وه‌لاتین دهردور ستاندن و کونترۆلکرن. ل سالا ۱۲۱۱، باکورئ چینى دوورپیچکر و دناڤه‌را سالین (۱۲۱۶ - ۱۲۲۱) دا، مه‌غولی شیان ئیرانی و ئه‌فغانستانی و باشوری روسیا بستین. ئه‌و ب خوه، سه‌ره‌کرده‌یه‌کى له‌شکه‌ری ب هیز و خوینریژ و شه‌رکه‌ر بوو. ده‌ست ب هیزشکرنا ل سه‌ر وه‌لاتین دهردورا خوه کر و به‌ره‌به‌ره به‌رفره‌ه بوو هه‌تاکو مه‌زنترین ئیمپراتوری یا دیرۆکی دامه‌زاندی. قه‌بارئ قی ئیمپراتوری د سه‌رده‌می خوه‌دا، دووجاران هندی ئیمپراتوری یا رۆمانی و ده‌وله‌تین خیلافه‌تا ئیسلامی بوو. توخبیین ئیمپراتوری یا وی ژ رۆژه‌لاتی و رۆژئاڤای (ژ کوریا هه‌تا توخبیین ده‌وله‌تا خوارزم یا ئیسلامی)، ژ باکوری و باشوری (ژ ده‌شتین سیبیریا هه‌تا چینى) ب خوڤه‌ دگرت. ل سالا ۱۲۲۷، دناڤ له‌شکه‌ری خوه یی هیزشکه‌ردا مر و (ل گوره‌ی وه‌سیه‌تا وی)، ل جه‌ه‌کى نه‌دیار هاته فه‌شارتن. هه‌ژى گوتنه کو جه‌نگیزخان بابی ئیمپراتور تولوی و باپیری کومه‌کا ئیمپراتورین مه‌غولی بوو، وه‌کو مه‌نکوخان و قوبلای خان و هولاکوی کو هه‌ر ئیکی ژ وان به‌هرا خوه د خوینریژتن و داگیرکرنا وه‌لاتاندا هه‌بوو.

(۷۱) شه‌ری به‌سوس: ئه‌ف شه‌ره دناڤه‌را دوو عه‌شیره‌تین عه‌ره‌بدا بوو (به‌نوو چه‌شم ژ ته‌غلبی کورئ وائل و به‌نوو شه‌بیان ژ به‌کرئ کورئ وائل). هه‌ردوو عه‌شیره‌ت پسمامین هه‌قبوون و ب ره‌خ ئیکفه‌ بوون، ژن ل هه‌ف گوه‌ارتبوون و ژبلی پسمامینی

خال و خوارزاین هه‌قژی بوون. هه‌ردووان کوله‌یین کورئ ره‌بیعه یی ته‌غلی کرنه مه‌لیکی خوه، لی کوله‌ییی خوه ل سه‌ر هه‌ردوو عه‌شیره‌تان مه‌زن دکر و نه‌ده‌ئیلایا که‌والین عه‌شیره‌تا دی بهینه دناف که‌والین ویدا و ژ ئا‌فا کانی یین وی فه‌خون. رۆژه‌کی حیشترا ژنکه‌کی ب نا‌قی (به‌سووس کچا مونقزی ته‌میمی) کو می‌فانا به‌نوو شه‌بیان ژ به‌کر بوو (خاله‌تا جه‌سساس کورئ مورره یی شه‌بیانی یی به‌کری بوو)، چوو دناف که‌والین کوله‌ییدا. کوله‌ییی حیشترا وی کوشت، وی ژئ هه‌وارا خوه گه‌هاندە جه‌سساسی. هه‌رچه‌نده کوله‌یب زاقایی مامی خوه بوو، خویشکا وی ژئ پسمامه‌کی وی بوو ژ به‌نو مورره. لی جه‌سساس و برا یین خوه ژ مه‌لیکی د دلگران بوون، ژ به‌ر سته‌م و خوه مه‌زنکرنا وی. ئینا دگه‌ل هه‌قاله‌کی خوه چوو نه‌ده‌ف مه‌لیکی و هه‌قالی وی ژ پشتقه‌رمه‌ک ل کوله‌ییی دا و کوشت. زیر سالمی برایی کوله‌ییی، ژبوؤ تولا خوه، ده‌ست ب شه‌ری کر و قی شه‌ری دناقه‌را پسمام و خال و خوارزایاندا، نیزیکی چل سالان فه‌کیشا.

(٧٢) له‌شکه‌ری ئینکشاری: له‌شکه‌ره‌کی په‌یاده‌یی یا ده‌وله‌تا ئوسمانلی بوو، سولتان ئورخانی ئیکی (١٣٢٤)، ژ گه‌نج و سنئله یین ئیخسیرین مه‌سیحیان دامه‌زراند بوو. دده‌می هیرشاندا، دا کومه‌کا گه‌نج و سنئله‌یان گرن و ئینه سته‌نبۆلی. ل سه‌ر شه‌ری و ژنیاتی یا ده‌وله‌تا ئوسمانلی و ئایینی ئیسلامی په‌روه‌رده دکرن کو بینه ب هیزترین و وه‌فادارترین سه‌ربازین له‌شکه‌ری ئوسمانلی. پرانی یا سه‌رکه‌فتن له‌شکه‌ری ئوسمانلی ب قی له‌شکه‌ری هاتینه ئه‌نجامدان. پشتی دامه‌زراندنا قی له‌شکه‌ری، که‌سه‌کی صوفیی عه‌له‌وی ب نا‌قی محمه‌د به‌کتاش وه‌لی ژ خوراسانی هاتبوو تورکیا، ئورخانی قیا به‌ره‌که‌تا قی زانای ژبوؤ له‌شکه‌ری خوه یی نوو وه‌رگریت، دهمی چووینه ده‌ف محمه‌دی به‌کتاشی، ده‌ستی خوه ب سه‌ری سه‌ربازه‌کیدا ئینا خوار و به‌یداغه‌کی سوور دا‌قی و دوعا بوؤ کرن کو د هه‌موو شه‌راندای سه‌رکه‌فتی بن. ئه‌قجا باوه‌ری و عه‌قیده یا قی له‌شکه‌ری ب ریبازا به‌کتاشیقه‌هاته‌گریدان و ره‌نگین که‌سک و سوور نیشانا وان بوو. پشتی هه‌ر شه‌ره‌کی، ئه‌ف له‌شکه‌ره ل نا‌ف باژیران به‌لاف دبوون. لی د سه‌رده‌می سولتان مورادی ئیکیدا (١٣٦٠ زایینی)، ئه‌ف له‌شکه‌ره ل هنده‌ک سه‌ربازگه‌هین تاییه‌ت کو‌مکرن و ژبوهری به‌ردوامیی دایی. د فان سه‌ربازگه‌هاندای، هه‌رده‌م ب راهینانین له‌شکه‌ریقه‌د هاته‌مژوولکرن و هه‌موو پیداویستی یین ژیانای وان د سه‌ربازگه‌هانقه هه‌بوون. نا‌قی قی له‌شکه‌ری په‌کنیچه‌ری بوو (ئانکو سه‌ربازین نوو)، ئه‌قجا دهمی ئه‌ف نا‌فه‌گه‌هشتیه‌ نا‌ف عه‌ره‌بان کره ئینکشاری و هه‌تا نوکه ژئ ب نا‌قی ئینکشاری ده‌یته نیاسین، سه‌رۆکی وان ب ئاغایی ئینکشارییان ده‌یته نیاسین کو ژ لایی وان ب خو‌فه‌د هاته‌هه‌لبژارتن. ئه‌ف ئاغایه‌د هه‌مان دهمدا به‌رپرسی ئه‌من و ئاساییشا وه‌لاتی بوو، هه‌روه‌سا ئه‌ندامی جقاتا ده‌وله‌تی ژئ بوو. لی ل سه‌رده‌می سولتان سلیمان قانونیدا، ئاغایی ئینکشارییان ژ ته‌لارا سولتانای د هاته‌دانان. لی سه‌ره‌رای زیهرکی و په‌له‌وانی و وه‌فاداری یا قی له‌شکه‌ری، پشتی ب هیز که‌فتین و بووینه ستوونه‌کا گرنگا ده‌وله‌تی، مایع خوه د سیاسه‌تا ده‌وله‌تیدا دکر و مشه‌جاران داخووا لادانا سولتانای دکرن. ل سالای ١٦٢٢، سولتان ئوصمانی دووی ژ سه‌ر عه‌رشئ وی راکر و کوشتن. ل سالای

۱۶۲۲ئ، حەسەن پاشا یی سەرۆک وەزیرین سولتان موراڊی چوارئ کوشتن و ل
 سالا ۱۶۴۸ئ، سولتان ئیبراھیمی ئیککی خەندقانڊن. ھەرەسا دەمی سولتان مەحموودئ
 دووئ (۱۸۰۸) قیای ھندەک گوھورینین پیتشکەفتنخواز دناڤ لەشکەریدا بکەت، ل
 بەرانبەری وی راوہستان و ھەموو ھەول و پلانین وی گیرۆکرن. قی لەشکەری ھندە
 ھیز ھەبوو کو بشین ل بەرانبەری سەرۆک وەزیر و سولتانان راوہستین و پیگیری ب
 فەرمانین وان نەکەن. ل گولانا ۱۸۲۶ئ، سولتان مەحموودئ دووئ ب بەرھەقبوونا
 شیخی ئیسلامی ھەموو کۆمکرن و پلانا خوہ یا چاکسازی بۆ خویاکر، شیخی ئیسلامی
 ژئ ھەموو بریارین سولتانئ پەسەند کرن. لی ئینکشارئ رازی نەبوون و دەرکەفتنە
 سەر جاددەیان و ئاگر بەرددانە ئاقاھی یین ستەنبۆلی. ئەقجال خزیرانا ۱۸۲۶ئ،
 سولتان مەحموودئ دووئ توپین خوہ ل بەرانبەری سەربازگەھین ئینکشارییان دانان
 و توپباران کرن، روژا ددویدا بریارا نەھیلانا ھەموو فەیلەقتین ئینکشارییان دا و ئەف
 لەشکەرە ھەلوہشانە.

(۷۳) سولتان مەحموودئ دووئ (۱۷۸۵ - ۱۸۳۹): سولتان مەحموود خانئ دووئ کورئ
 عەبدلحەمیدئ ئیککی کورئ ئەحمەدئ سیی کورئ محەمەدئ چوارئ کورئ ئیبراھیمی
 ئیککی، کورئ ئەحمەدئ ئیککی کورئ محەمەدئ سیی کورئ موراڊی سیی کورئ
 سەلیمی دووئ کورئ سلیمانی قانونی کورئ سەلیمی ئیککی کورئ باہیزیدئ دووئ
 کورئ محەمەدئ فاتح کورئ موراڊی دووئ کورئ محەمەد چەلەبیئ ئیککی کورئ
 باہیزیدئ ئیککی کورئ موراڊی ئیککی کورئ ئورخان غازئ کورئ ئوصمانئ کورئ
 ئارتوغرئ بوو، سولتانئ سیہی بوو ژ سنسلا سولتانین دەولەتا ئوسمانلی. د ژئی سیہ
 و سئ سالییدال سالا ۱۸۰۸ئ، ھاتە سەر عەرشی سەلتەنەتئ و سەرۆک وەزیرین
 دەولەتا خوہ (مستەفای بەیرەقدار) تەکلیفکر کو چاکسازی د سیستەمی لەشکەرئ
 ئینکشاریدا بکەت. لی ئینکشارییان قەبوول نەکر و ب یاخیبوونەکا ل دژئ سولتانئ
 رابوون و د قیان سولتان مۆستەفای چوارئ قەگەرینەقە سەر عەرشی داکو ھەموو
 بریار ددەستی واندا بن. سولتان مەحموودی ھندەک ئەفسەرین ئوروی ئینان کو
 لەشکەرئ وی ل سەر بکارئینانا چەکی نوو ب راھینن. تەجنید ب زوری ل سەر
 ھەموو موسلمانان سەپاند و ماوہی تەجنیدئ کرنە دەہ سال، خواندنگەھا لەشکەرئ
 دەریایی دامەزراند و راھینەر ژ بروسیا ئینان کو راھینانی ب لەشکەرئ وی بکەن،
 سککەیین ترینئ و خواندنگەھین نوو ئاقکرن و کۆمەکا چاکسازی یین دی یین سولتانئ
 بەری وی نەگەشتی ئەنجام بەت، وی تەقاف کرن. لی ھەردەم لەشکەرئ ئینکشارئ
 ئاستەنگ بوو د ریکا چاکسازی یین ویدا. ل داویئ بریار دا کو قی لەشکەری
 بەھلوہشینیت و ل سالا ۱۸۲۶ئ، سەربازگەھین وان توپبارانکرن و ئەف لەشکەرە ب
 سیستەمقە ھەلوہشانە. د سەردەمی قی سولتانیدا بزاقا وەھایی ل حیزازئ دەرکەفت و
 گەلەک دەقەر ستاندن و ئیخستە بن دەستەلاتا خوہ، سولتانئ بریار دا محەمەد علی
 پاشایی میسری کو قی بزاقئ ژناڤ ببەت. ئیبراھیم پاشایی کورئ محەمەد علی شیا
 دەرعیہ بستینیت و قی بزاقئ ژ ناقبەت، عەبدلایی کورئ سعوود ئیخسیر کر و ھنارتە
 ستەنبۆلی کو بەیتە دادگەھکرن. ھەرەسا یونانستانئ ژئ بزاقەکا سەرخواہبوونئ ل

دژى دهوله تا ئوسمانلى كر، سهرهراى ستاندنا ئه سينا ژ لايى له شكه رى ئيبراهيم پاشايى ميسريقه، لى هيزين فرهنسى و روسى و ئنگليزى ل بهنده رى ناقارين هيرش كرنه سهر هردوو ئستولين ميسرى و ئوسمانلى كو يونانستان فهگه رانده فه (شه رى ناقارين). ههروهسا ل سالا ۱۸۳۰ئ، جهزائير ژى كهفته دين دهسته لاتا فرهنسيقه. ئهف سولتاني ههردهم مهلدارى روژئاقايى، ب شهرين دگه ل روسيا و له شكه رى محهمه د على (ئووى دقا حكى ل ويلايه تا شامى ژى بكهت) وهستيا. زندهبارى قى وهستياني ژى، توشى نهساخى يا سيل ببوو، د ژين پينجى و چوار سالييدا (ل ته مموزا ۱۸۳۹ئ)، گياني خوه ژ دهستدا و كورى وى عهبدلمه جيد هاته سهر عهرشى سهلته نه تا ئوسمانلى.

(۷۴) بزافا مهرجدارين: بزافه كه ل سهردهمى سولتان عهبدلمه ميدى دووى پهيدا ببوو كو

ملله تين ئوسمانلى داخوazy يا دانانا دهستورى و بهرپاكرنا هندك مافين مهدهنى بين جفاكى دكرن. دبىژنى مهرجدارى (مهشروتييهت)، چونكو وهسا دانان كو فرهه سولتان ل گوروى هندك مهرجين پهسه ندى ژ لايى جفاتا ميلليقه حوكمى بكهت. ئهف بزافه د دوو قوناغان را بو ريبه: مهرجدارى يا ئيكى ئه و بوو دهمى سولتان عهبدلمه ميد ل بن پهستا داخوazy بين ملله تى و بزافين پيشكه فتنخواز برپارا دانانا ليژنه به كى داي كو ئيكه مين دهستورى وهلاتى بنفيسن. ئهف دهستوره ب ناقى قانونا سهرهكى (ل كانونا ئيكى يا ۱۸۷۶ئ)، هاته راكه هاندن. برپارا ئه نجامدانا ههلبزارتان و دانانا جفاتا گشتى هاته دان و ئهف جفاتا ل ئادارا ۱۸۷۷ئ، هاته فهكرن. لى ل خزيрана هه مان سالى، جفاتا نوونه ران هاته ههلوه شاندى و سيسته مى به رى فهگه رانده فه. مهرجدارى يا دووى (ل ته مموزا ۱۹۰۸ئ)، دهستپكر و ههلبزارتن هاتنه ئه نجامدان. ل وى سهردهمى دوو پارتين سهرهكى بين دهوله تا ئوسمانلى ههفركى ل سهر ب دهسته ئينا نا دهسته لاتى دكر: پارتا (ئيتيحاد و ته رقه قى) و پارتا (ئازادىخوازين ليبرالى). د فان ههلبزارتاندا، ئيتيحادى ب سهركه فتن و ل كانونا ئيكى يا سالا ۱۹۰۸ئ، حكومهت پيكنينا كو دهسته لاتين سولتاني گه لهك كيم كر بوون. ل گوروى قانونا سهرهكى - دهستورى، هه موو دهسته لات كه فتنه ددهستى جفاتا نوونه راندا و سهركرده بين ئيتيحاديان ل سهر هه موو بياقين سياسى و له شكه رى بين دهوله تى د زالبوون. ل نيسانا ۱۹۰۹ئ، ههردوو جفاتين نوونه ران و ماقويلان برپارا لادانا سولتان عهبدلمه ميد دان و شيخ محهمه د رشاد ئه فهندى (ب ناقى سولتان رشاد) دانانه شويئا وى. لى د قى سهردهميدا توركييا توشى شه رى بهلقان ببوو كو ئيمپراتورى يا ئوسمانلى كومه كا دهقران ژ دهستان. پشتى فان شكه ستين مهن و ژ دهستاندا دهقران ئه دي رنه، ل دهستپيكا سالا ۱۹۱۳ئ، كومه كا ئه فسه ران ب سهركىشى يا ئه نوهر پاشاي هيرش كرنه سهر ئه نجومه نى وهزيران و وهزيرى جهنگى كوشتن و جفاتا وهزيران نهچاركرن كو دهست ژ كارى بكيشن و جفاتا كا دى يا نوونه ران هاته ههلبزارتن. پاشى توركييا دكه فته دناق شه رى جيهانين ئيكيدا و سنيه مين جفاتا نوونه ران بو ماوى شهش سالان فهكيشا، هه تاكو ل كانونا ئيكى يا سالا ۱۹۱۸ئ، هاتيه ههلوه شاندى. پشتى شه رى جيهانين ئيكى و شكه ستنا توركييا، ئيمپراتورى يا ئوسمانلى ژى ل دهستپيكا سالا

١٩٢٢ئ، هاته هه لوه شاندى و دهوله تهك ب ناهى كؤمارا توركيال دهستى مسته فا كه مال پاشاى ژ داىكوو.

(٧٥) مه مالىك: هندهك كؤله بين پىست سپى بوون، هيژ زارؤك ژ وهلاتين قه فقا سىا و ئاسىا ناهه راست د ره قاندى و د ئىنانه دناف دهوله تا ئىسلامىدا، ل دهستپىكى ل سه ر فىر بوونا ئابىنى د هاتنه په روه رده كرن و پاشى د ئىخستنه دبن راهىنانىن له شكه رىفه هه تاكو د بوونه شه رقا نىن زىرهك و په هله وان. فان مه مالىكان سنسله كا دهوله تان ل مىسر و شام و عىراق و گزىرته يا عه ربه بى پىك ئىنا بوون و بو ماوى پتر ژ دوو سه ده و نىفا حوكم ل ده قه رى دكرن (١٢٥٠-١٥١٧). ب هيژترىن دهوله تىن مه مالىكان ل مىسر و شامى بوون كو ژ دوو جو رىن ل دويف ئىك پىك د هاتن: مه مالىكىن ده رىابى كو ژ رقىشتى توركى بوون، عىزه ددىن ئه ببهك و قوتز و ببىرس و قه لاوون ناقدارترىن سولتانىن وى بوون. پاشى مه مالىكىن بورجى د دويفدا هاتن كو ژ رقىشتى شه ركه سى بوون، به رقوق و به رسباى و تۆمان باى ناقدارترىن سولتانىن وى بوون. د سه رده مى ئىكى يى مه مالىكىن ده رىابىدا، شىان له شكه رى هولاكؤى ل شه رى (عه ين جالوت) بشكىتن و پاشى شىان مىرگه هىن خاچپه رىسان ژى ژناف ببه ن. ئىكه مىن خه ليفه يى مه مالىك بكار ئىنانىن، خه ليفه يى عه بساسى مه ئموون بوو. پاشى دهوله تىن تولونى و ئه خشىدى و فاتمى و ئه يووبى ژى هه مان سىسته مى ئىنان و په روه رده كرنا مه مالىكان په يره و دكرن. ل سه رده مى مه لىك صالح نه جمه ددىن ئه يووب، سه رده رى يا دگه ل مه مالىكان هاته گوهارتن و ل شوينا كؤله بن، وهكو زارؤكىن خوه يان هه قالمه ندىن نىزىك سه رده رى دگه ل دكر. حوكمدارى يا مه مالىكىن ده رىابى، پشى مرنا مه لىك صالح ئه يووب ده ست پىكر و ١٤٤ سالان فه كىشا (١٢٥٠-١٣٨٢). پاشى حوكمدارى يا مه مالىكىن بورجى ده ستپىكر و هه تا هاتنا له شكه رى ئوسمانلى بو شامى فه كىشا (١٥١٧). ل عىراقا سه رده مى ئوسمانلىيان، مه مالىكان پتر ژ هه شتى سالان حوكم ل به غدا كر بوون (١٧٤٧-١٨٣١). ل هندستانى ژى پتر ژ هه شتى سالان حوكم كر بوون (١٢٠٦-١٢٩٠). ل سه دى نوزدى، لىوايه كا له شكه رى مه مالىكان دناف له شكه رى ناپلىونى فره نسىدا ژى هه بوو.

زيدەر

١. ابراهيم الحيدري: علي الوردي, شخصيته و منهجه و أفكاره الاجتماعية. ط١, منشورات الجمل (المانيا). بغداد, ٢٠٠٦.
٢. د. حميد الهاشمي: الدكتور علي الوردي و دراسة المجتمعين العراقي و العربي. ط١, منشورات مكتبة عدنان. بغداد, ٢٠١١.
٣. حميد المطيعي: علي الوردي يدافع عن نفسه. ط١, منشورات المؤسسة العربية للدراسات والنشر. بغداد, ١٩٨٧.
٤. محمد عيسى الخاقاني: مئة عام مع الوردي. ط٢, منشورات المركز الثقافي العراقي في لندن, دار الحكمة. لندن, ٢٠١٣.
٥. سلام الشماع: علي الوردي, من وحي الثمانين. ط١, مؤسسة البلاغ للطباعة و النشر والتوزيع. لبنان, ٢٠٠٧.
٦. سلام الشماع: د. علي الوردي, مجالسه و معاركه الفكرية. ط١, منشورات الناقد الثقافي. دمشق, ٢٠١٠.
٧. سعدون هليل: علي الوردي في النفس والمجتمع العراقي. جمع مقالات من جريدة الاتحاد. ط١, منشورات دار السعدون. بغداد, (?).
٨. سعد البزاز: د. علي الوردي في الطبيعة البشرية, محاولة في فهم ما جرى. ط١, منشورات الاهلية للنشر والتوزيع. عمان, ١٩٩٦.
٩. د. علي حسين الجابري: علي الوردي في سيرته و فلسفته و مصادره. ط١, منشورات دار نينوى للدراسات و النشر. دمشق, ٢٠٠٩.
١٠. د. رافد علاء الخزاعي: رواق المعرفة في رحاب العلامة الدكتور علي الوردي. جريدة التآخي (ثلاث حلقات متتالية). العدد (?), لسنة ٢٠١١.
١١. د. علي الوردي: لمحات إجماعية من تاريخ العراق الحديث, المجلد الاول (الملحق الاول و الثاني والثالث). ط١, بغداد: ١٩٦٩.
(<https://www.alkottob.com>)
١٢. د. علي الوردي: لمحات إجماعية من تاريخ العراق الحديث, المجلد الثاني (الملحق الثاني). ط١, بغداد: ١٩٧١.
(<https://www.alkottob.com>)
١٣. د. علي الوردي: لمحات إجماعية من تاريخ العراق الحديث, المجلد الخامس- القسم الثاني (الملاحق ٣, ٤, ٥, ٦). ط١, بغداد: ١٩٧٨.
(<https://www.alkottob.com>)
١٤. د. علي الوردي: شخصية الفرد العراقي, بحث في نفسية الشعب العراقي على ضوء علم الاجتماع الحديث. ط٢, منشورات دار ليلي. لندن, ٢٠٠١.

١٥. د. علي الوردي: خوارق اللاشعور أو اسرار الشخصية الناجحة. ط٢, دار
الوراق للنشر. لندن, ١٩٩٦.
١٦. د. علي الوردي: وعاظ السلاطين. ط٢, منشورات دار كوفان. لندن, ١٩٩٥.
١٧. د. علي الوردي: مهزلة العقل البشري, محاولة جديدة في نقد المنطق القديم.
ط٢, منشورات دار كوفان. لندن, ١٩٩٤.
١٨. د. علي الوردي: اسطورة الادب الرفيع. ط٢, منشورات دار كوفان. لندن,
١٩٩٤.
١٩. د. علي الوردي: الاحلام بين العلم والعقيدة. ط٢, منشورات دار كوفان. لندن,
١٩٩٤.
٢٠. د. علي الوردي: منطق ابن خلدون في ضوء حضارته و شخصيته. ط٢,
منشورات دار كوفان. لندن, ١٩٩٤.
٢١. د. علي الوردي: دراسة في طبيعة المجتمع العراقي, دراسة تمهيدية لدراسة
المجتمع العربي الاكبر في ضوء علم الاجتماع الحديث.
- <https://www.kutub-pdf.net/books>

پیرست

لا پەرە	بابەت	ز
۳	پیشگوۆتن	۱
۷	پشکا ئیککی: دیتنن وەردی ل سەر رەفتار و سروشتی مرۆفان	۲
۱۱	پاشخانا جفاکی	۳
۱۵	دانانگەهین ژيانا د. عەلی وەردی	۴
۲۶	بەرەهەمیین چاپکری	۵
۳۰	سروشت و کەسایەتی یا مرۆقی	۶
۴۲	هەفرکی و دوو روویاتی یا مرۆفان	۷
۵۲	هۆش و نەهۆشی یا مرۆقی	۸
۵۹	شعر و زمان	۹
۶۷	تایین و مارکسیزم	۱۰
۷۵	تیبینی بین وەردی ل سەر تیۆرا مارکسیزمی	۱۱
۸۱	دووانی بین وەردی	۱۲
۸۵	هەندەك ژ گوۆتین وەردی	۱۳
۹۳	پشکا دووی: خواندنا بەرەهەمیین وەردی	۱۴
۹۷	کەسایەتی یا کەسی تاککی عیراقی	۱۵
۱۱۸	نەیینی بین کەسایەتی یا سەرکەفتی	۱۶
۱۳۹	شیرەتکارین دەستە لاتنی	۱۷
۱۵۵	گیلەشۆکا مەژیی مرۆقی	۱۸
۱۸۶	نەفسانە یا وێژەیی بلند	۱۹
۲۰۰	خەون و جفاک	۲۰
۲۱۹	کەفن و نۆی د لوژیکا هزرکرنیدا	۲۱
۲۵۳	سروشتی جفاکی عیراقی	۲۲
۲۸۹	پشکا سبی: پەراوێژ	۲۳
۲۹۲	پەراوێژین پشکا ئیککی	۲۴
۳۲۳	پەراوێژین پشکا دووی	۲۵